

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
Випуск 6
Частина 4

Херсон
2014

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Шапошников Костянтин Сергійович, доктор економічних наук, професор (декан факультету економіки і менеджменту, професор кафедри економічної теорії Херсонського державного університету).

Заступник головного редактора:

Соловійова Ніна Ігорівна, доктор економічних наук (професор кафедри менеджменту і адміністрування Херсонського державного університету).

Відповідальний секретар:

Станкевич Юлія Юрївна, кандидат економічних наук (доцент кафедри економічної теорії Херсонського державного університету).

Члени редакційної колегії:

Мохненко Андрій Сергійович, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки підприємства Херсонського державного університету).

Мармуль Лариса Олександрівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри економіки підприємства Державного університету телекомунікацій).

Стратонов Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор (декан юридичного факультету Херсонського державного університету).

Іртищева Інна Олександрівна, доктор економічних наук, професор (професор кафедри міжнародної економіки та економічної теорії Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського).

Сарапіна Ольга Андріївна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри обліку та аудиту Херсонського національного технічного університету).

Хрущ Ніла Анатоліївна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри фінансів та банківської справи Хмельницького національного університету).

Князева Олена Альбертівна, доктор економічних наук, професор (професор кафедри економіки підприємства та корпоративного управління Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова).

Скидан Олег Васильович, доктор економічних наук, доцент (проректор з наукової роботи та інноваційного розвитку Житомирського національного агроекологічного університету).

Лозова Тамара Іллівна, доктор економічних наук, професор (завідувач кафедри бухгалтерського обліку Бориспільського інституту муніципального менеджменту Міжрегіональної академії управління персоналом).

Грегори Гарднер, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью-Йорк у Потсдамі, США.

Едвін Португал, Ph.D, професор економіки Державного університету штату Нью-Йорк у Потсдамі, США.

Римантас Сташис, Ph.D, професор економіки (завідувач кафедри менеджменту Клайпедського університету, Литва).

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»

включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу МОН України від 14 лютого 2014 року № 153

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

Херсонським державним університетом
на підставі Протоколу № 11 від 27.06.2014 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації серія КВ № 19747-9547Р,
видане Державною реєстраційною службою України 15.03.2013 р.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Аверкина М.Ф. ОЦІНЮВАННЯ ЛОГІСТИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ.....	9
Белікова Н.В. ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГУ В СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ.....	15
Бут Т.В. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ: ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ.....	19
Ванієва А.Р. НОВІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФОРМИ ТА ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ І ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ.....	24
Гудзь П.В., Доля Ю.Л. ПІДВИЩЕННЯ КЕРОВАНOSTI ТРАНСПОРТНОЮ ЛОГІСТИКОЮ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ПРОЦЕСНОГО ПІДХОДУ.....	28
Журба І.О., Белов Б.О. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ МІСТ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	32
Когатько Ю.Л. АНАЛІЗ ВИДІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ У РІВНІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЗА РІВНЕМ ОХОПЛЕННЯ.....	35
Колосінський Є.Ю. ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ВВЕДЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗУПИНКОВИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ КЛАСТЕР» ЯК ПОХІДНОГО ВІД ТОРГОВЕЛЬНОГО КЛАСТЕРУ.....	40
Кузьмин В.М. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТРАТЕГІЧНОГО ТА ОПЕРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ.....	43
Лаврів Л.А. ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СИСТЕМІ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ.....	46
Марчук О.І., Рудь Н.Т. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	50
Minakova S.M. THE MAIN PRINCIPLES AND OBJECTIVES OF TRANSPORT AND LOGISTIC SYSTEMS.....	53
Папіж Ю.С. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.....	57
Паук М.І. ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ТУРИСТИЧНИЙ СЕКТОР.....	61
Семенча І.Є. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ПРИДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	65
Соломянюк Н.М. ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА РИНКУ FMCG.....	69
Чайкіна А.О. ОЦІНКА СКЛАДОВИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	72
Шевчук І.Б. СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ.....	75

СЕКЦІЯ 6

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Авраменко Т.П. СТРАТЕГІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ.....	79
Андрєєва Н.М. АНАЛІЗ ВПЛИВУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	

НА ЕКОЛОГІЧНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ.....	83
Булишева Д.В. РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ПРИМІСЬКИХ ЗОН МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	88
Гришко Н.Є. РОЗВИТОК МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ МЕХАНІЗМУ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....	92
Малащук О.С. ЕКОНОМІКО-ПРОСТОРОВА МОДЕЛЬ РИЗИКІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	96
Сегеда І.В. ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ ЗДОРОВ'Ю НАСЕЛЕННЯ ВНАСЛІДОК ВПЛИВУ ЕНЕРГЕТИКИ.....	100
Федорук М.І. ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПАСПОРТ ЖИТЛОВИХ І ГРОМАДСЬКИХ БУДІВЕЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ МІСТ.....	105
Хижнякова Н.О. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРИЙНЯТТЯ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ.....	109
Шарко В.В. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ.....	113

СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Бойченко Н.В. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧЕСКИХ ІНТЕРЕСОВ В СИСТЕМЕ ОХРАНЫ ТРУДА.....	117
Гургула О.М. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	121
Дружиніна В.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ МІСЦЕВОГО РИНКУ ПРАЦІ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД.....	124
Кирилюк В.В. СОЦІАЛЬНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ ТА ВКЛЮЧЕННЯ: ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ ЗГУРТОВАНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА.....	128
Крюкова О.Ю. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРАЦІ НА МІКРОРІВНІ.....	132
Кундєєва Г.О., Римаренко М.К. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЇ «ЗДОРОВ'Я».....	137
Лаушкін О.М. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ У НОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	141
Легкий В.І. ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНУ.....	145
Ліхоносова Г.С. СТУПЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ.....	148
Лункіна Т.І. СОЦІАЛІЗАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	152
Матюх С.А. КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ КРИТЕРІЇВ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	155
Панчук А.А. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТЬ «ЯКІСТЬ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ», «ГІДНА ПРАЦЯ», «ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ПОТРЕБ» ТА «МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ».....	158
Шаульська Л.В., Ільїн С.В. СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	162

СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Андрєєва Я.С. ОЦІНКА ДОСТОВІРНOSTІ ІНФОРМАЦІЇ СТОСОВНО РЕАЛЬНОЇ ВАРТОСТІ

КРЕДИТНИХ ПРОДУКТІВ БАНКІВ.....	166
Бабидорич Л.І. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ КРЕДИТНИХ СПІЛОК НА БАЗІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ.....	169
Бобанич А.І. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ.....	174
Бодрова Н.Е. УПРАВЛІННЯ ЗОЛOTOВАЛЮТНИМИ РЕЗЕРВАМИ В СИСТЕМІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ.....	178
Бужак Ю.С. КЛАСИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	183
Виниченко Е.Н. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНТРОЛЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АРЕНДОВАННЫХ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ.....	187
Гайдукович Д.С. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСУ БАНКІВСЬКОГО МАРКЕТИНГУ.....	191
Гаприндашвілі Б.В. РОЛЬ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ЗАХОДІВ З ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ.....	196
Головень О.О. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ НА РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ.....	199
Данилюк М.М. ДЕРЖАВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ І В УКРАЇНІ.....	203
Дранус В.В. ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ.....	206
Єрмейчук Р.А. ПРОГНОЗУВАННЯ КУРСУ ВАЛЮТИ ЗА УМОВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ.....	210
Жебчук Л.Л. РОЗПОДІЛ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	213
Жежерун Ю.В. ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД.....	217
Жердецька Л.В. ОБГРУНТУВАННЯ ЧИННИКІВ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	221
Забаштанський М.М. ФІНАНСОВА АРХІТЕКТУРА КОНЦЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	225
Заборовець Ю.О. СТРЕС-ТЕСТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАГНОСТИКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ.....	228
Зеленіна О.О. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ: МЕТОДИКА ЗДІЙСНЕННЯ.....	232
Іщенко О.О. РЕЙТИНГОВІ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ.....	238
Калініченко Л.Л. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛАСНСУ У ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКАХ.....	242
Коваленко В.В., Шепель Є.В. ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ПОЗИЦІЇ БАНКІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ІНФЛЯЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ.....	246
Колодізева С.О. ОЦІНКА ПРОЦЕСІВ ЛОГІСТИЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ.....	251
Корнієнко С.М. ОПОДАТКУВАННЯ МАЙНА У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ.....	258

CONTENTS

SECTION 5

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Averkyna M.F. EVALUATION OF LOGISTIZATION OF THE URBAN AGGLOMERATIONS' DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	9
Belikova N.V. INNOVATIVE MARKETING DEVELOPMENT TRENDS IN AGRICULTURE.....	15
But T.V. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: CONCEPT AND CONTENT.....	19
Vanieva A.R. NEW ORGANIZATIONAL FORMS AND ECONOMIC DEVELOPMENT PROCESSES INDUSTRIES AND ACTIVITIES.....	24
Hutz P.V., Dolia J.L. INCREASE THE MANAGEABILITY OF TRANSPORT LOGISTICS ENGINEERING COMPANIES BASED PROCESS APPROACH.....	28
Zhurba I.O., Belov B.O. THEORETICAL ASPECTS OF STRATEGIC PLANNING URBAN DEVELOPMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	32
Kogatko Y. L. ANALYSIS OF THE TYPES TERRITORIAL DISPROPORTIONS IN THE LEVEL AND QUALITY OF LIFE THE LEVEL OF COVERAGE.....	35
Kolosinskyy E.Y. JUSTIFICATION OF THE NEED TO INTRODUCE THE CONCEPT «STATION TRADE CLUSTER» AS DERIVED FROM THE TRADING CLUSTER.....	40
Kuzmyn V.M. INTERRELATION OF STRATEGIC AND OPERATIVE MANAGEMENT OF A TERRITORIAL COMMUNITY.....	43
Lavriv L.A. PUBLIC ADMINISTRATIONS TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF MECHANISMS OF IMPLEMENTATION THE REGIONAL STRUCTURAL POLICY.....	46
Marchuk O.I., Rud N.T. METHODOLOGICAL ASPECTS OF INNOVATION CLUSTER STRUCTURES RESEARCH IN THE REGIONAL LEVEL.....	50
Minakova S.M. THE MAIN PRINCIPLES AND OBJECTIVES OF TRANSPORT AND LOGISTIC SYSTEMS.....	53
Papizh Yu.S. FEATURES OF FORMATION OF STRATEGY CLUSTERING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS	57
Pauk M.I. USE OF GLOBAL EXPERIENCE ATTRACTING INVESTMENT IN TOURISM SECTOR.....	61
Semencha I.Y. THE ANALYSIS OF THE ECONOMIC CONDITION OF PRIDNEPROVSKY REGION IN MODERN CONDITIONS OF MANAGING.....	65
Solomianiuk N.N. THE FEATURES OF THE MARKETING PLANNING ARE AT THE FMCG MARKET.....	69
Chaikina A.O. EVALUATION OF ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF THE REGIONS UNDER GLOBALIZATION PROCESSES (FOR EXAMPLE IN POLTAVA REGION).....	72
Shevchuk I.B. SOCIAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF THE REGIONAL MARKET OF MEDICAL SERVICES.....	75

SECTION 6

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Avramenko T.P. STRATEGY OF THE USE OF THE LANDED RESOURCES IN UKRAINE.....	79
Andryeyeva N.N. ANALYSIS IMPACT OF MACROECONOMIC TRANSFORMATION IN UKRAINE ON THE ECOLOGICAL SITUATION	83

Bulisheva D.V. REGULATION OF THE LAND USE RELATIONS IN SUBURBAN AREAS OF URBAN AGGLOMERATIONS ON THE WAY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	88
Grishko N.Ye. DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL TOOLS OF MECHANISM ECOLOGIZATION STIMULATION AT ENGINEERING ENTERPRISE.....	92
Malaschuk O.S. ECONOMIC AND SPATIAL MODEL OF THE LAND USE RISKS.....	96
Segeda I.V. DETERMINATION OF THE ECOLOGICAL AND ECONOMICAL LOSSES TO THE HEALTH OF POPULATION FROM THE INFLUENCE OF ENERGY SECTOR.....	100
Fedoruk M.I. ENERGY PASSPORT OF RESIDENTIAL AND PUBLIC BUILDINGS AS INSTRUMENT OF AN ENVIRONMENTAL POLICY OF CITIES.....	105
Khyzhnyakova N.O. THE SYSTEM OF THE ECOLOGICALLY ORIENTED DECISION MAKING SUBJECTS IN UKRAINE.....	109
Sharko V.V. ENVIRONMENTAL SAFETY AS AN INTEGRAL COMPONENT OF TOURISM DEVELOPMENT.....	113

SECTION 7

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Boychenko N.V. ANALYSIS OF ECONOMIC INTERESTS IS IN SYSTEM OF LABOUR PROTECTION.....	117
Gurgula O.M. FOREIGN EXPERIENCE REGULATION OF EMPLOYMENT AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE.....	121
Druzhinina V.V. ACHIEVING BALANCE IN THE LOCAL LABOR MARKET: INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	124
Kyrylyuk V.V. SOCIAL EXCLUSION AND INCLUSION: THEIR IMPACT ON SOCIAL COHESION OF SOCIETY.....	128
Kriukova O.Y. THE WAYS TO INCREASING THE INTELLECTUAL LABOR PRODUCTIVITY AT THE MICRO LEVEL.....	132
Kundieieva G.A., Rymarenko M.K. SOCIAL ECONOMIC GOING NEAR THE ANALYSIS OF CATEGORY «HEALTH».....	137
Laushkin O.M. PECULIARITIES OF THE EMPLOYMENT TRANSFORMATION IN THE NEW ECONOMY.....	141
Legkyi V.I. FORMING OF AIMS OF MANAGEMENT OF REGION LABOUR POTENTIAL.....	145
Likhonosova G.S. DEGREE SOCIO-DEMOGRAPHIC ORIENTATION OF UKRAINE'S BUDGET.....	148
Lunkina T.I. SOCIALIZATION OF UKRAINIAN ECONOMIC AGRARIAN SECTOR.....	152
Matyukh S.A. CONCEPTUAL MODEL OF QUALITY CRITERIA TERTIARY INSTITUTIONS.....	155
Panchuk A.A. CONCEPTUAL APPROACHES TO THE CONCEPTS OF «QUALITY OF WORKING LIFE», «DECENT WORK», «SATISFACTION OF NEEDS» AND «STAFF MOTIVATION».....	158
Shaulskaya L.V., Ilyin S.V. THE MODERN PRACTICES OF POPULATION LIVING QUALITY ASSURANCE THROUGH SOCIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT.....	162

SECTION 8

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Andrieieva Y.S. ASSESSMENT OF THE RELIABILITY OF INFORMATION ON THE REAL COST OF CREDIT PRODUCTS BANKS.....	166
Babydorych L.I. THE PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC CREDIT UNIONS	

ON THE BASIS OF EUROPEAN EXPERIENCE.....	169
Bobanych A.I. RESOURCES PROVIDING OF DEPOSIT GUARANTEE FUND OF INDIVIDUALS.....	174
Bodrova N.E. THE OFFICIAL RESERVES' MANAGEMENT IN UKRAINE'S FOREIGN EXCHANGE CONTROL SYSTEM.....	178
Buzhak Ju.S. CLASSIFICATION OF FACTORS INFLUENCING ON FUNCTIONING OF SYSTEM OF THE TAXATION OF IMPORT OPERATIONS IN UKRAINE.....	183
Vinichenko H.N. SUPERVISION IMPROVING OF THE FUNCTIONAL USE OF RENTED LOTS.....	187
Gaidukovich D.S. THEORETICAL PRINCIPLES FORMING COMPLEX OF A BANK MARKETING.....	191
Hapryndashvyly B.V. ROLE OF BANK LENDING ACTIVITIES ENERGY EFFICIENCY INDUSTRY COMPANIES IN UKRAINE.....	196
Goloven O.O. IMPROVING THE EFFICIENCY OF MORTGAGE MARKET HOUSING ESTATE IN UKRAINE.....	199
Danyiuk M.M. PUBLIC SECURITIES S INSTRUMENTS FOR FINANCING THE STATE IN FOREIGN COUNTRIES AND IN UKRAINE.....	203
Dranus V.V. CHARACTERISTICS AND CLASSIFICATION OF RISKS IN AGRICULTURAL PRODUCTION.....	206
Yeremeychuk R.A. PROGNOSTICATION OF CURRENCY EXCHANGE RATE IS AT TERMS OF SOCIO-POLITICAL STABILIT.....	210
Zhebchuk L.L. REDISTRIBUTION OF TAX BURDEN IN THE CONTEXT OF EVALUATION OF EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF TAX POLICY.....	213
Zhezheryn Y.V. ASSESSING THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SECTOR: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE.....	217
Zherdetska L.V. RATIONALIZATION OF THE CREDIT RISK FACTORS OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE.....	221
Zabashanskiy M.M. FINANCIAL ARCHITECTURE CONCESSION ACTIVITIES.....	225
Zaborovets J.A. STRESS TEST AS A DIAGNOSTIC TOOL FINANCIAL STABILITY OF BANKS.....	228
Zelenina O.O. ACCOUNTING RESEARCH RATIONALE FOR LOAN CAPITAL FORMATION: METHOD OF IMPLEMENTATION.....	232
Ishchenko O.O. RATING SYSTEMS FOR MONITORING AND ASSESSING OF BANK'S FINANCIAL STABILITY.....	238
Kalinichenko L.L. THEORETICAL ASPECTS OF FUNCTIONING COMPLAINS IN UKRAINIAN BANKS.....	242
Kovalenko V.V., Shepel E.V. FORMING MARKET POSITION OF BANKS IN SYSTEM MANAGEMENT INFLATIONARY PROCESS.....	246
Kolodizieva S.O. ASSESSMENT OF THE LOGISTIC APPROACH IMPLEMENTATION IN THE BANKING SERVICE MANAGEMENT.....	251
Korniyenko S.N. PROPERTY TAXES IN THE WORLD AND IN UKRAINE.....	258

СЕКЦІЯ 5 РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.1

Аверкина М.Ф.*кандидат економічних наук,
докторант кафедри менеджменту та маркетингу
Луцького національного технічного університету*

ОЦІНЮВАННЯ ЛОГІСТИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі оцінювання логістизації розвитку міських агломерацій. У статті запропоновано методику оцінювання логістизації міських агломерацій. На прикладі міських агломерацій здійснено оцінювання логістизації.

Ключові слова: логістизація, міська агломерація, стійкий розвиток, безпека, доступність.

Аверкина М.Ф. ОЦЕНКА ЛОГИСТИЗАЦИИ РАЗВИТИЯ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ УКРАИНЫ

Статья посвящена проблеме оценки логистизации развития агломераций. В статье предложена методика оценки логистизации развития агломераций. На примере агломераций осуществлено оценивание логистизации.

Ключевые слова: логистизация, агломерация, устойчивое развитие, безопасность, доступность.

Averkyna M.F. EVALUATION OF LOGISTIZATION OF THE URBAN AGGLOMERATIONS' DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article is devoted to evaluation of logistization of the urban agglomerations' development. Methods for evaluation of logistization of the urban agglomerations' development are presented. Case study for logistization of the urban agglomerations' development is performed.

Keywords: logistisation, agglomeration, sustainable development, security, availability.

Постановка проблеми. Забезпечення стійкого розвитку міст та агломерацій також залежить і від рівня розвитку логістизації агломерації, оскільки раціональне використання соціо-еколого-економічних ресурсів, їх відтворення та підтримання належного рівня стану безпеки залежить від переміщення ресурсів, тобто наявності розвиненої транспортної інфраструктури, транспортних комунікацій, якісного покриття доріг тощо. Разом з тим варто наголосити на той факт, що кожна агломерація має багато своїх специфічних особливостей, які виникли в силу історичних, природних та економічних причин. У зв'язку з цим необхідно більш детально проаналізувати рівень логістизації агломерацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи праці таких провідних вчених, як З. Герасимчук [1], Л. Ковальська [1], Р. Ларіна [2], О. Мороз [1], нами виявлено, що в працях цих науковців визначається рівень логістизації регіону. Проте варто відмітити відсутність процедури оцінювання рівня логістизації агломерацій України.

Постановка завдання. Мета статті полягає в оцінюванні рівня логістизації міських агломерацій України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінювання логістизації міської агломерацій ми пропонуємо визначати індикатори: безпеки, доступності, оптимізації та потоковості. Разом з тим варто відмітити той факт, що визначені показники для оцінювання таких індикаторів агломерацій не обліковуються в Державній службі статистики України, тобто ентропію динаміки зміни показника логістизації практично визначити неможливо.

У зв'язку з цим ми пропонуємо використати метод експертних оцінок. Використання такого методу здійснювалося, зокрема, в берлінському районі Трептов-Кюпенік для діагностики стійкого розвитку, на основі оцінки впливу позитивного чинника, негатив-

ного чинника і відсутність чинника [3]. Враховуючи такий підхід, ми пропонуємо оцінювати вплив параметрів на рівень логістизації розвитку міських агломерацій наступним чином, а саме: позитивний вплив параметра на рівень логістизації приймаємо за «+1»; існування позитивного параметру з відсутністю його якісного забезпечення (+0,5); негативний вплив параметру на рівень логістизації враховуємо як «-1»; відсутність параметру приймаємо за «-». Для оцінки індикаторів безпеки, доступності, оптимізації та потоковості пропонуємо сумувати отримані значення і співвідносити із кількістю параметрів у групі. Інтегральний індикатор логістизації агломерації ($I_{л.а.}$) ми пропонуємо визначати за формулою:

$$I_{л.а.} = 0,25 * I_b + 0,25 * I_d + 0,25 I_o + 0,25 * I_n,$$

де I_b – індикатор безпеки; I_d – індикатор доступності; I_o – індикатор оптимізації; I_n – індикатор потоковості.

Проведемо оцінювання рівня логістизації Київської міської агломерації, результати якого представимо в таблиці 1.

Оцінюючи рівень логістизації Київської агломерації, визначено, що значення інтегрального показника становить 0,64, а це, власне, засвідчує про використання логістичного потенціалу на 64%. Позитивно на значення інтегрального показника впливає наявність автомобільного, повітряного, залізничного транспорту, належний рівень інфраструктури, зручність маршрутів, швидкість залізничного транспорту. Разом з тим негативно на рівень логістизації впливає відсутність інтермодального квитка, перенавантаження транспортних артерій великогабаритними фурами, відсутність терміналів для розвантаження.

Інформацію для визначення рівня логістизації міської агломерації Північний Донбас представимо в таблиці 2.

Оцінюючи рівень логістизації агломерації Північний Донбас, нами визначено, що значення інтеграль-

ного показника становить 0,57, тобто рівень логістизації є задовільним. Варто відмітити, що в межах цієї агломерації функціонують два види транспорту автомобільний та залізничний. При цьому для переміщення вантажопотоків надається перевага у залізничному транспорті. Для підвищення рівня логістизації досліджуваної агломерації доцільно покращити

якість автотранспортних шляхів, автотранспорту, зменшити тривалість маршруту, встановити термінали для вантажу та забезпечити станціями техобслуговування між містами.

Інформацію для оцінювання рівня логістизації Дрогобицької міської агломерації представлено в таблиці 3.

Таблиця 1

Оцінювання рівня логістизації Київської міської агломерації

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автопарку	-1	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість продуктопроводу	-	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+1	
		Індикатор безпеки	0,25	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	-	
		Забезпеченість річковим транспортом	+1	
		Забезпеченість морським транспортом	-	
		Забезпеченість повітряним транспортом	+1	
		Індикатор доступності	0,67	
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+0,5	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,625	
	Індикатор потоковості	Наявність розвинутої транспортної інфраструктури агломерації	+1	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор потоковості	1	
	Інтегральний індикатор логістизації агломерації			0,64

Таблиця 2

Оцінювання рівня логістизації міської агломерації Північний Донбас

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автотранспорту	+0,5	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість продуктопроводу	-	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+1	
		Індикатор безпеки	0,57	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	-	
		Забезпеченість річковим транспортом	-	
		Забезпеченість морським транспортом	-	
		Забезпеченість повітряним транспортом	-	
		Індикатор доступності	0,33	
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+0,5	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,63	
	Індикатор потоковості	Наявність розвинутої транспортної інфраструктури агломерації	+0,5	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор потоковості	0,75	
	Інтегральний індикатор логістизації агломерації			0,57

Оцінюючи рівень логістизації Дрогобицької агломерації, нами встановлено, що інтегральний індикатор логістизації становить 0,67. Позитивно на такий результат вплинула наявність продуктопроводу, автомобільного та залізничного транспорту, наявність розвиненої системи маршрутів, зручність маршрутів. Особливостями, які заважають забезпеченню належного

рівня логістизації Дрогобицької агломерації, є: застарілі транспортні мережі, неналежна якість автотранспортних шляхів, відсутність станцій техобслуговування між містами в межах транспортного коридору.

Інформацію для визначення рівня логістизації Центрально-Луганської міської агломерації представимо в таблиці 4.

Таблиця 3

Оцінювання рівня логістизації Дрогобицької міської агломерації

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автопарку	+0,5	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість продуктопроводу	+0,5	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+0,5	
		Індикатор безпеки	0,571	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	+1	
		Забезпеченість річковим транспортом	-	
		Забезпеченість морським транспортом	-	
		Забезпеченість повітряним транспортом	-	
		Індикатор доступності	0,5	
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+1	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,875	
	Індикатор потоковості	Наявність розвиненої транспортної інфраструктури агломерації	+0,5	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор потоковості	0,75	
	Інтегральний індикатор логістизації агломерації			0,67

Таблиця 4

Оцінювання рівня логістизації Центрально-Луганської міської агломерації

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автопарку	+0,5	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість продуктопроводу	+0,5	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+1	
		Індикатор безпеки	0,63	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	+1	
		Забезпеченість річковим транспортом	-	
		Забезпеченість морським транспортом	-	
		Забезпеченість повітряним транспортом	+0,5	
		Індикатор доступності	0,58	
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+1	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,75	
	Індикатор потоковості	Наявність розвиненої транспортної інфраструктури агломерації	+0,5	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор потоковості	0,75	
	Інтегральний індикатор логістизації агломерації			0,68

Оцінюючи рівень логістизації Центрально-Луганської агломерації, нами визначено, що значення інтегрального показника становить 0,68. На такий результат позитивно вплинула наявність автомобільного, авіа- та залізничного транспорту, продуктопроводу. Разом з тим відмічається те, що неналежна якість автотранспортних шляхів, автопарку, продуктопроводу

негативно позначається на рівні безпеки (0,63). Разом з тим для підвищення рівня логістизації необхідно більш ефективніше використовувати повітряний транспорт, встановлення терміналів для вантажів.

Інформацію для визначення рівня логістизації міської агломерації Інноваційний Донбас представимо в таблиці 5.

Таблиця 5

Оцінювання рівня логістизації міської агломерації Інноваційний Донбас

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автопарку	+0,5	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість продуктопроводу	-	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+1	
		Індикатор безпеки	0,57	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	-	
		Забезпеченість річковим транспортом	-	
		Забезпеченість морським транспортом	-	
		Забезпеченість повітряним транспортом	-	
		Індикатор доступності	0,33	
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+0,5	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,63	
	Індикатор потоковості	Наявність розвинутої транспортної інфраструктури агломерації	+0,5	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор потоковості	0,75	
	Інтегральний індикатор логістизації агломерації			0,57

Таблиця 6

Оцінювання рівня логістизації Центрально-Волинської міської агломерації

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автопарку	+0,5	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість продуктопроводу	-	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+1	
		Індикатор безпеки	0,571	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	-	
		Забезпеченість річковим транспортом	-	
		Забезпеченість морським транспортом	-	
		Забезпеченість повітряним транспортом	+0,5	
		Індикатор доступності	0,42	
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+0,5	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,63	
	Індикатор потоковості	Наявність розвинутої транспортної інфраструктури агломерації	+1	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор потоковості	1	
	Інтегральний індикатор логістизації			0,66

Отже, відповідно до проведених розрахунків, визначено, що рівень логістизації в агломерації Північний Донбас становить 0,57, тобто знаходиться на середньому рівні. В означеній агломерації наявними є два види транспорту автомобільний та залізничний, маршрути є зручними, але з тривалістю, більшою за нормативну. Для підвищення рівня логістизації в цій агломерації необхідно покращити якісь автопарку, зробити реконструкцію доріг, встановити термінали для вантажів.

Результати оцінювання рівня логістизації Центрально-Волинської агломерації представлено в таблиці 6.

У результаті проведеного оцінювання нами визначено, що рівень логістизації досліджуваної агломерації становить 0,66. Позитивний вплив на значення досліджуваного показника здійснили наявність авто-, авіа- та залізничного сполучення між містами, значна кількість маршрутів між містами, висока частота руху транспорту. Також варто відмітити, що між містами Рівне та Луцьк є станції техобслуговування, АЗС, а це позитивно впливає на рівень логістизації агломерації. При цьому існують резерви підвищення рівня логістизації Центрально-Волинської агломерації за рахунок: покращення якості автотранспортних шляхів, покращення якості автопарку, більш ефективного використання повітряного виду транспорту, зменшення тривалості маршруту між м. Рівне та м. Луцьк, введення інтермодального квитка та встановлення терміналів для зберігання вантажів.

Визначимо рівень логістизації Миколаївсько-Херсонської агломерації, результати такої оцінки представимо в таблиці 7. Так, відповідно до даних таблиці 3, рівень логістизації Миколаївсько-Херсонської агломерації становить 0,69. Це свідчить

про належний рівень використання в межах агломерації транспортної інфраструктури. В цій агломерації розвинуті порти, наявність авто-, водно-, авіа-, залізничного сполучення, що позитивно впливає на індикатор доступності (0,58). Також в цій агломерації маршрути є зручними, швидкими, що позитивно впливає на індикатор доступності (0,63). Однак є резерви щодо збільшення рівня логістизації досліджуваної агломерації за рахунок усунення чинників, які негативно впливають на рівень логістизації агломерації. До таких чинників нами віднесено: незадовільний стан під'їзних шляхів до міст, застарілий продуктопровід, значна тривалість маршруту між містами, незадовільний стан рухомого складу громадського та вантажного транспорту, майже повна відсутність водних видів транспорту, неефективне використання транспортної інфраструктури.

Оцінимо рівень логістизації Одеської агломерації, результати представимо в таблиці 8. Оцінюючи рівень логістизації Одеської агломерації, нами визначено, що значення інтегрального показника становить 0,817, тобто логістичний потенціал використовується переважно на належному рівні. В цій агломерації є всі види транспорту, є наявність терміналу (морський нафтовий термінал «Південний», з якого починається нафтогін Одеса-Броди). Також позитивно впливає на рівень логістизації належний рівень якості продуктопроводу. Для підвищення рівня логістизації необхідно зосередити увагу на підвищенні якості автотранспортних шляхів, якості автопарку. Також необхідно зменшити тривалість маршрутів, оскільки в цій агломерації відстань між містами більша, ніж середня оптимальна (Іллічівськ-Южне 87 км, Теллодар-Южне 90 км).

Таблиця 7

Оцінювання рівня логістизації Миколаївсько-Херсонської міської агломерації

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автотранспорту	+0,5	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість автопарку	+0,5	
		Якість продуктопроводу	+0,5	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+0,5	
		Індикатор безпеки	0,56	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	+1	
		Забезпеченість річковим транспортом	-1	
		Забезпеченість морським транспортом	+1	
		Забезпеченість повітряним транспортом	+0,5	
	Індикатор доступності	0,58		
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+0,5	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,63	
	Індикатор поточковості	Наявність розвинутої транспортної інфраструктури агломерації	+1	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор поточковості	1	
	Інтегральний індикатор логістизації агломерації			0,69

Таблиця 8

Оцінювання рівня логістизації Одеської міської агломерації

Складові індикатора		Показники індикатора	Значення параметру	
Інтегральний індикатор логістизації агломерації	Індикатор безпеки	Порушення транспортних комунікацій	-	
		Якість автотранспортних шляхів	+0,5	
		Якість автопарку	+0,5	
		Якість залізничних шляхів	+1	
		Якість продуктопроводу	+1	
		Наявність кваліфікованих водіїв	+1	
		Техогляд транспорту (не менше 2 разів на рік)	+0,5	
		Індикатор безпеки	0,64	
	Індикатор доступності	Забезпеченість автобусними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість залізничними маршрутами між містами	+1	
		Забезпеченість продуктопроводами	+1	
		Забезпеченість річковим транспортом	+1	
		Забезпеченість морським транспортом	+1	
		Забезпеченість повітряним транспортом	+1	
		Індикатор доступності	1	
	Індикатор оптимізації	Зручність маршруту (прямий чи пересадка)	+1	
		Тривалість маршруту (не більше 60 хвилин)	+0,5	
		Швидкість залізничного транспорту	+1	
		Наявність інтермодального квитка	-	
		Індикатор оптимізації	0,63	
	Індикатор потоковості	Наявність розвинутої транспортної інфраструктури агломерації (термінали, дороги, станції техобслуговування, АЗС, зважувальні комплекси)	+1	
		Частота руху транспорту	+1	
		Індикатор потоковості	1	
	Інтегральний індикатор логістизації агломерації			0,817

Висновки з проведеного дослідження. В цілому варто відмітити те, що спільними проблемами усіх агломерацій, які впливають на рівень логістизації, є незадовільний стан доріг, низька якість автопарку, застарілі продуктопроводи, неефективне використання повітряного транспорту, відсутність інтермодального квитка, відсутність терміналів для вантажів та неналежне забезпечення станціями техобслуговування між містами. Найвищий рівень логістизації нами спостережено в Одеській агломерації, що пояснюється максимальною кількістю видів транспорту, а найнижчий рівень логістизації – в агломераціях Північний Донбас та Інноваційний Донбас. Для підвищення рівня логістизації агломерації з найнижчим значенням інтегрального індикатора логістизації найбільш доцільно здійснювати реконструкцію на

рахунок збільшення пропускної здатності (розширення кількості смуг на автомобільних та залізничних транспортних мережах), в результаті чого збільшиться інтенсивність товаропотоку, а зрештою позитивно вплине на рівень логістизації агломерації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасимчук З. Регіональні логістичні системи: теорія та практика : монографія / З. Герасимчук, Л. Ковальська, Н. Хвищун, О. Мороз. – Луцьк : РВВ ЛНТ, 2011. – 264 с.
2. Ларіна Р. Р. Теоретико-методологічні основи формування регіональних логістичних систем : дис... д-ра екон. наук : 08.10.01 / Харківська національна академія міського господарства. – Х., 2006.
3. Сивогарков О. В. Индикаторы устойчивого развития местного сообщества (Как оценить результаты Местной повестки-21). – Минск : ПроPILEI, 2008. – 92 с.

УДК 340.42:339.138:338.431.2

Белікова Н.В.
*кандидат економічних наук, докторант
Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку
Національної академії наук України*

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГУ В СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

У статті представлено дослідження особливостей впровадження інноваційних інструментів маркетингу на підприємствах агропромислового комплексу. Визначено специфіку інноваційної та маркетингової діяльності агропромислових підприємств. Обґрунтовано зв'язок між підсистемами маркетингу агропромислових підприємств в рамках проектно-цільового підходу.

Ключові слова: маркетинг, інновації, агропромисловий комплекс, розвиток, науково-інноваційна сфера, проектно-цільовий підхід.

Белікова Н.В. ИННОВАЦИОННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МАРКЕТИНГА В СФЕРЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

В статье представлено исследование особенностей внедрения инновационных инструментов маркетинга на предприятиях агропромышленного комплекса. Определена специфика инновационной и маркетинговой деятельности агропромышленных предприятий. Обоснована взаимосвязь между подсистемами маркетинга агропромышленных предприятий в рамках проектно-целевого подхода.

Ключевые слова: маркетинг, инновации, агропромышленный комплекс, развитие, научно-инновационная сфера, проектно-целевой подход.

Belikova N.V. INNOVATIVE MARKETING DEVELOPMENT TRENDS IN AGRICULTURE

The article presents a study of the introduction of innovative features of marketing tools for agricultural enterprises. The specificity of the innovation and marketing of agro-industries is defined. The relationship between subsystems marketing of agro-industries in the framework of project-oriented approach is substantiated.

Keywords: marketing, innovation, agriculture, development, research and innovation sphere, project-oriented approach.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку економіки України характеризується тривалими процесами занепаду окремих галузей промисловості, у тому числі й агропромислового комплексу (АПК). Така ситуація вимагає невідкладних дій з боку органів державної влади, адже АПК є не тільки базовим фундаментом продовольчої безпеки країни, але й виступає опосередкованою ланкою між багатьма галузями економіки: сільгоспмашинобудуванням, хімічною та харчовою промисловістю, навіть нано- та біотехнологіями, що швидко розвиваються. Тому впровадження інноваційних інструментів маркетингу з урахуванням специфіки підприємств АПК є актуальним завданням для науковців та практиків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми впровадження комплексу маркетингу на підприємствах АПК представлені в літературі різними напрямками. Зокрема, Я. Янишин та В. Бохонська [1] досліджували механізми фінансового забезпечення маркетингових підсистем; Г. Левків [2], С. Зиядин [3] обґрунтували теоретичні засади формування системи маркетингу; В. Кучер [4] та О. Кучер [5] розглядали інструменти підвищення ефективності маркетингової діяльності агропромислових підприємств.

Група вчених (Т. Драга [6] та Л. Семенченко [7]) досліджували проблеми адаптації маркетингових підрозділів до зовнішніх умов – ринкової конкуренції, впливу глобалізації тощо.

Проте недостатньо дослідженою залишається проблема урахування специфіки маркетингу підприємств АПК в рамках їх переходу до інноваційного розвитку на базі проектно-цільового підходу.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, яка полягає в обґрунтуванні пріоритетних напрямів розвитку маркетингу агропромислових підприємств на інноваційній основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток АПК здійснює значний вплив на рівень добробуту населення будь-якої країни світу; так, за даними фахівців [8], його продукція складає близько 80% усіх товарів народного споживання.

Після відкриття ринків, з метою адаптації до зростаючого тиску з боку конкурентів, підприємства АПК змушені впроваджувати інновації у вигляді не тільки нової техніки, але й нові форми організації та управління, удосконалювати систему маркетингу за рахунок інноваційних рішень. Інновації в АПК мають ряд особливостей, які узагальнені в табл. 1.

Таблиця 1

Специфіка інновацій в сфері АПК, [9]

Селекційно-генетичні	Техніко-технологічні та виробничі	Організаційно управлінські, економічні та маркетингові	Соціально-екологічні
нові сорти та гібриди рослин	використання нової техніки; нові технології вирощування сільськогосподарських культур	формування інтегрованих структур бізнесу	формування системи кадрів науково-технічного забезпечення
нові породи, типи тварин, кроси птиць	нові індустріальні технології в тваринництві	нові форми організації та мотивації праці	оздоровлення та поліпшення якості довкілля
створення рослин та тварин, стійких до хвороб та шкідників, несприятливих факторів довкілля	науково-обґрунтовані системи землеробства й тваринництва	маркетинг інновацій; створення інноваційно-консультативних систем	забезпечення сприятливих екологічних умов для підвищення якості життя працівників АПК
		нові форми та механізми інноваційного розвитку	біологізація та екологізація землеробства

Інноваційні процеси в АПК мають певну специфіку, яка формується під сукупним впливом регіональних, галузевих, функціональних, технологічних та ін. особливостей. Однією з таких особливостей є багатогранна роль АПК в господарському комплексі країни, що відзначається складністю його структури.

Протягом 90-х рр. ХХ ст. в усіх сферах АПК України тривав період значного занепаду та стагнації. Це супроводжувалося незбалансованим розвитком окремих його компонент у жорсткому режимі конкуренції продукції з боку інших країн. На цьому фоні відбувалося як зниження продовольчої безпеки України, так і зниження якості життя та здоров'я її населення внаслідок нестачі основних продуктів харчування та неналежної їх якості (табл. 2).

Таким чином, з року в рік відбувається зростання нестачі в раціоні харчування населення базових продуктів харчування, а саме: м'яса, молока, яєць, риби, овочів та фруктів. Така ситуація з точки зору маркетингу є унікальною, оскільки вона є постійним джерелом попиту на якісні продукти харчування, для задоволення якого необхідні відповідні виробничі потужності на підприємствах сфери АПК.

У табл. 3 наведена динаміка основних показників, що характеризують розвиток видів економічної діяльності, що належать до сфери АПК.

Як свідчать дані табл. 3, в досліджуваному періоді відбувалося скорочення рентабельності операційної діяльності. Одночасне зростання чистого прибутку можна пояснити інфляційними процесами. В якості позитивної тенденції можна відзначити скорочення кількості підприємств, що працювали зі збитком на 9,0%.

Динаміка змін продукції сільського господарства за різними її видами та категоріями господарств свідчить, що протягом 1990-2012 рр. валова продукція сільського господарства не тільки не збільшилася, але й зазнала суттєвого скорочення, у першу чергу за такими її видами:

- овна (скорочення у 10,0 рази);

- молоко (скорочення у 2,1 рази);
- худоба та птиця (скорочення у 1,9 рази);
- кормові культури (скорочення у 4,8 рази);
- зернові культури (скорочення у 1,1 рази);
- плодоягідні та виноград (скорочення у 1,3 рази);
- продукція тваринництва (скорочення у 1,9 рази).

У структурі АПК України найбільшу питому вагу займають сільськогосподарські підприємства колективної форми власності. Великий обсяг продукції рослинництва та тваринництва виробляється господарствами населення.

Якщо ж розглянути динаміку занепаду АПК України в цілому, то дані табл. 3 свідчать, що у 2012 р. порівняно з 1990 р. відбулися такі зміни [11]:

- продукція рослинництва складала 69,6% від обсягу 1990 р.;
- продукція тваринництва складала 38,1% від обсягу 1990 р.

Таким чином, занепад тваринництва в Україні після 1990 р. мав більш глибокий характер.

Аналогічна ситуація спостерігається і в окремих регіонах країни. У досліджуваному періоді перше місце за обсягом виробленої продукції сільського господарства стабільно посідала Вінницька область, лише у 2012 р. вона поступалася Київській області.

Серед регіонів-лідерів з виробництва сільськогосподарської продукції можна виділити наступні:

- Київська (1 місце);
- Вінницька (2 місце);
- Черкаська (3 місце);
- Полтавська (4 місце);
- Харківська (5 місце).

Таким чином, проведений аналіз свідчить про необхідність стимулювання розвитку підприємств АПК в Україні та її регіонах.

В умовах глобалізації та відкриття регіональних ринків постає дві зв'язаних проблеми:

Таблиця 2

Відповідність фактичного раціону харчування населення Харківської області світовим нормам [10]

Продукти харчування	Річне споживання продуктів харчування на одну особу, кг					
	норма	факт		факт/норма, %		факт 2008 р. до факту 1999 р.
М'ясо та м'ясо-продукти	83,0	50,4	66,0	60,7	79,5	76,8
Молоко та молоко-продукти	380,0	230,4	270,0	60,6	71,1	54,7
Яйця, шт.	290,0	300,0	240,0	103,4	82,8	78,8
Риба та рибопродукти	20,0	18,0	26,4	90,0	132,0	90,3
Хлібобулочні вироби	101,0	114,0	99,6	112,9	98,6	93,3
Цукор	38,0	32,4	39,6	85,3	104,2	81,2
Масло	13,0	18,0	19,2	138,5	147,7	115,6
Картопля	124,0	115,2	93,6	92,9	75,5	97,7
Овочі та баштанні	161,0	135,6	109,2	84,2	67,8	121,3
Плоди, ягоди, виноград	90,0	22,8	46,8	25,3	52,0	108,3

Таблиця 3

Основні показники діяльності підприємств АПК України в 2010-2012 рр. [11]

Показник	Роки		
	2010	2011	2012
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	24,7	22,5
Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	17253,6	25267,0	26960,8
Підприємства, які одержали чистий прибуток, % до загальної кількості	69,6	83,5	78,6
фінансовий результат, млн. грн.	22094,9	30182,3	33716,7
Підприємства, які одержали чистий збиток, % до загальної кількості	30,4	16,5	21,4
фінансовий результат, млн. грн.	4841,3	4915,3	6755,9
Кількість найманих працівників, тис	645,2	632,1	625,3

– підвищення конкурентоспроможності національної продукції;

– захист з боку держави вітчизняних підприємств АПК.

Вирішити ці проблеми можна за допомогою впровадження ефективної системи маркетингу на підприємствах АПК в рамках загальної стратегії сталого розвитку регіонів країни, як показано на рис. 1.

Так, на рівні держави мають бути сформовані відповідні пріоритети регіонального соціально-економічного розвитку, що втілюються у концепції регіонального розвитку на майбутній період. В рамках затвердженої концепції розробляються стратегії регіонального сталого (економічного, соціального та екологічного) розвитку на найближчі 5-10 років. Відповідними законодавчими актами затверджуються програми зі стимулювання окремих галузей господарства, зокрема АПК, які містять конкретні проекти з підвищення виробництва та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції.

Синергетичний ефект в управлінні маркетингом АПК на регіональному на виробничому рівнях створюється за рахунок поєднання зусиль окремих підприємств та держави у сфері вдосконалення виробництва та збуту продукції.

Окрему проблему становить впровадження ефективних механізмів маркетингової діяльності на підприємствах АПК країни. Сучасний розвиток маркетингу на цих підприємствах знаходиться на такому етапі, коли першочерговим завданням має виступати адаптація продукції, що виробляється до ринкових умов. Що маєтись на увазі під ринковими умовами? В першу чергу, це стандарти та вимоги споживачів. Розглянемо їх більш докладно.

Вітчизняне законодавство вимагає, щоб уся продукція відповідала стандартам. Стандарти містять обов'язкову до виконання деталізовану технічну інформацію щодо процесу виробництва, рецептури, специфікації матеріалів, тощо. Дотримання процедур стандартизації для підприємств містить як вигоди, так і труднощі. Труднощі пов'язані із зростанням непрямих витрат, збільшенням часу виходу на ринок, зменшенням інновацій. Вигоди знаходяться в площині соціально відповідального маркетингу та дозволяють отримувати нові конкурентні переваги за рахунок відповідної якості продукції.

За даними [10, с. 382], підприємства стикаються з такими проблемами при стандартизації:

– незрозумілість вимог стандартів (визначили 18% респондентів у регіонах України);

– складність реєстрації технічних умов у регіонах (18%);

– брак інформації про нові стандарти (14%);

– вимоги стандартів застарілі (14%);

– висока вартість придбання та актуалізації стандартів (14%);

– велика кількість необхідних документів (30%);

– тривалі терміни сертифікації (20%);

– брак інформації (17%);

– зміна порядку обов'язкової сертифікації (17%);

– складні процедури, незрозумілі вимоги (16%).

Таким чином, вітчизняні підприємства вважають, що головними проблемами при стандартизації є велика кількість необхідних документів та тривалі терміни сертифікації. Тому покращення системи технічного регулювання є одним з перспективних напрямів розвитку регіонального маркетингу АПК і має базуватися на таких напрямках [10, з посиланням на роботу 9, 12]:

1. Прискорити розробку й прийняття технічних регламентів для скорочення переліку товарів, що підлягають обов'язковій сертифікації в Україні. Забезпечити їх однозначність та прозорість, залучаючи до процесу виробників, ділові та галузеві асоціації.

2. Запровадити нові технічні регламенти з підтвердження відповідності необхідних для введення в дію нових законів «Про стандартизацію», «Про акредитацію» та «Про підтвердження відповідності».

3. Скасувати вимоги щодо обов'язковості стандартів та зазначення на вітчизняному товарі назви нормативних документів, яким повинна відповідати вітчизняна продукція. Для реалізації цієї рекомендації необхідно внести зміни до Закону України «Про захист прав споживачів».

4. Скасувати обов'язкову сертифікацію для товарів з низьким ступенем ризику, для харчової продукції та для всіх видів послуг. Запровадити технічні регламенти, які визначали б вимоги до безпечності продукції. Для виконання цієї рекомендації необхідне внесення змін до Наказу Держспоживстандарту № 28 «Про затвердження Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні».

5. Запровадити нову систему ринкового нагляду, яка забезпечить контроль за відповідністю готової продукції основним вимогам щодо її безпечності. Нова система повинна замінити існуючу обтяжливу систему тотального контролю діяльності підприємства: від процесу розробки продукту до його виробництва та продажу. Для виконання цієї рекомендації має бути прийнято новий Закон про ринковий нагляд і скасовано Декрет Кабінету Міністрів України «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» від 8 квітня 1993 року.

6. Реформувати структуру Держспоживстандарту, розділивши його на декілька незалежних орга-

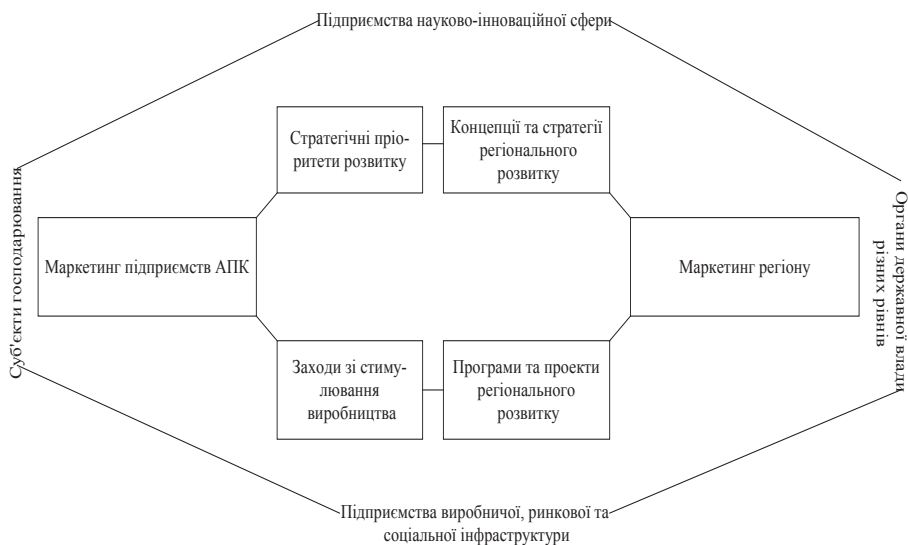

Рис. 1. Зв'язок між підсистемами маркетингу АПК на різних рівнях управління в рамках проектно-цільового підходу

нів. Цей крок необхідний для уникнення конфлікту інтересів, властивого теперішній системі технічного регулювання в Україні, а також для удосконалення вітчизняної системи стандартизації.

Окрім стандартів, продукція АПК має відповідати ринковим вимогам. З цієї метою на підприємствах має бути впроваджено повний комплекс маркетингу, основними напрямками діяльності якого мають бути:

1. Проведення маркетингових досліджень на усіх етапах розробки та впровадження продукції на ринки (у тому числі й дослідження самих ринків), з урахуванням специфіки підприємства та сфери його діяльності.

2. Формування цін з урахуванням попиту та позиції.

3. Налагодження та підтримання комунікаційних зв'язків підприємства.

Аналіз наукових джерел [3-5] дозволив виділити такі складові комплексу маркетингу на підприємствах АПК:

1) техніко-технологічний сервіс АПК;

2) маркетинговий сервіс АПК.

Техніко-технологічний сервіс АПК – система інженерно-технічних і агрохімічних послуг забезпечувального і обслуговуючого характеру, що сприяють функціонуванню галузей сільського господарства [4]. Основними напрямками розгортання його діяльності можна вважати:

– посилення державного регулювання агросервісної діяльності, в т. ч. за рахунок удосконалення політики формування цін на матеріально-технічні ресурси і сільськогосподарську продукцію в напрямі досягнення паритетності і механізму державної підтримки при придбанні техніки, розширити субсидії при купівлі її у лізинг; впровадження прозорих конкурсних форм організації лізингу;

– стимулювання розвитку машинно-технологічних станцій, при одночасній підтримці підприємств АПК з метою зменшення потреб господарств у кредитах на закупівлю паливно-мастильних матеріалів і запчастин, скорочення потреб в техніці;

– розвиток інтеграції та кооперації в сфері техніко-технологічного сервісу (гуртки з використання техніки, кооперативи зі спільного придбання і використання техніки, контрактні роботи тощо) з метою більш ефективного використання техніки, а також її придбання;

– часткове або повне фінансування з боку держави проектів з економії енергоносіїв;

– екологізація машинно-тракторного парку, що передбачає зменшення техногенного навантаження на ґрунт і навколишнє середовище.

Висновки з проведеного дослідження. До інноваційних напрямів розвитку маркетингу у сфері АПК належить ефективна й узгоджена система просування та збуту виробленої продукції, яка має у повній

мірі відображати специфіку як сільськогосподарської продукції та її споживачів та виробників. На нашу думку, втілити цю специфіку найбільш ефективно можна за допомогою відповідної організаційної форми. Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчить, що найбільш придатною формою конкурентоздатного функціонування підприємств сфери АПК є товарно-виробничі комплекси, що передбачають повний технологічний цикл вирощування та забою на базі самозабезпечення кормами. При цьому доцільно використовувати власну систему збуту, яка передбачає впровадження власної торгівельної марки, фірмових центрів продажу, регіональну рекламу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Янишин Я. Маркетингове та фінансове забезпечення інвестиційної привабливості переробних підприємств АПК (на прикладі ПРАТ «Галичина» Радехівського району Львівської області) / Я. Янишин, В. Бохонська // Вісник Львівського національного аграрного університету. – 2013. – № 20. – С. 368-372.
2. Левків Г. Я. Теоретические основы анализа и оценки маркетингового менеджмента предприятий АПК / Г. Я. Левків // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 1(1). – С. 204-210.
3. Зиядин С. Перспективи інформаційного маркетингу в перерабатывающей отрасли АПК Республики Казахстан / С. Зиядин // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 10. – С. 429-436.
4. Кучер В. В. Роль маркетингу в підвищенні ефективності виробничо-збутової діяльності переробних підприємств АПК / В. В. Кучер // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 3-4. – С. 379-382.
5. Кучер О. В. Оцінка розвитку маркетингової діяльності на підприємствах АПК / О. В. Кучер // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3. – С. 535-539.
6. Драга Т. В. Адаптація зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу до умов світового ринку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК / Т. В. Драга. – К. : 2002. – 20 с.
7. Семенченко Л. В. Адаптація аграрного техніко-технологічного сервісу до ринкових умов (на прикладі Волинської області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК / Л. В. Семенченко. – Тернопіль, 2005. – 20 с.
8. Экономическая география России [учебное пособие]. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 420 с.
9. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. М. Геєць, Е. М. Кужель, О. В. Лібанова та ін. – К. : Держкомпідприємство, 2008. – 226 с.
10. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 года : монография / М. М. Добкин, С. И. Чернов, Г. А. Кернес, Ю. А. Сапронов, В. С. Пономаренко, Н. А. Кизим, С. В. Авершин. – Х. : Издательский Дом «ИНЖЭК», 2010. – 528 с.
11. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. О. Г. Осаулєнка. Державна служба статистики України. – К., 2013. – 552 с.
12. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М. І. Крупка. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 608 с.

УДК 332.14(477.64)

Бут Т.В.
аспірант

Запорізького національного технічного університету

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ: ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ

У статті розглянуто сучасні наукові підходи щодо трактування поняття «соціально-економічний розвиток регіону» з урахуванням їх особливостей та відмінних рис та наведено авторське визначення цього поняття. Доведено, що на сучасному етапі розвитку економіки – економіки знань – поняття «регіон» слід розглядати за інноваційно-інвестиційним підходом. Констатовано, що поняття «регіон» тісно пов'язано з поняттям «розвиток», який представляє собою процес сукупних змін у соціально-економічній системі регіону, який спрямований на його перехід до нового якісно-кількісного стану під впливом факторів внутрішнього й зовнішнього середовища, діючих у часі та просторі.

Ключові слова: регіон, розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, інноваційно-інвестиційний підхід, соціально-економічний розвиток регіону.

Бут Т.В. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА: ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ

В статье рассмотрены современные научные подходы к трактовке понятия «социально-экономическое развитие региона» с учетом их особенностей и отличительных черт и приведены авторское определение этого понятия. Доказано, что на современном этапе развития экономики – экономики знаний – понятие «регион» следует рассматривать по инновационно-инвестиционному подходу. Констатировано, что понятие «регион» тесно связано с понятием «развитие», который представляет собой процесс совокупных изменений в социально-экономической системе региона, который направлен на его переход к новому качественно-количественному состоянию под влиянием факторов внутренней и внешней среды, действующих во времени и пространстве.

Ключевые слова: регион, развитие, экономическое развитие, социально-экономическое развитие, инновационно-инвестиционный подход, социально-экономическое развитие региона.

But T.V. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: CONCEPT AND CONTENT

The article describes the modern scientific approaches to the interpretation of the concept of «socio-economic development of the region» in view of their characteristics and distinctive features and provides the author's definition of this concept. It is proved that at the present stage of economic development – the knowledge economy, the concept of «region» should be considered for innovation and investment approach. Stated that the concept of «region» is closely associated with the concept of «development», which is a process of cumulative change in the socio-economic system of the region, which is aimed at its transition to a new qualitative and quantitative status by factors internal and external environment, acting in time and space.

Keywords: region, development, economic development, social and economic development, innovation and investment approach, socio-economic development of the region.

Постановка проблеми. Протягом усього історичного періоду існування людства проблема соціально-економічного розвитку є фундаментальною як з теоретичної, так і практичної точок зору. Сучасні процеси регіоналізації суспільного розвитку та поглиблення процесу праці об'єктивно передбачають визначення сутності поняття «соціально-економічний розвиток регіону» як економічної категорії. Але зміст даного поняття є відсутнім у нормативних документах та серед наукових досліджень носить дискусійний характер. Насамперед, ця оцінка вкрай необхідна фахівцям, науковцям та працівникам сфери управління для вирішення принципово важливих питань, пов'язаних з виявленням цілей і завдань регіонального розвитку та розвитку наукової регіоналістики, а також є багатоаспектною, включаючи широке коло питань ресурсного характеру, відтворювального процесу на рівні регіону в межах єдиного економічного простору, соціально-економічного розвитку регіонів як самодостатніх регіональних систем. Без з'ясування поняття і змісту соціально-економічного розвитку регіону неможливо говорити про регіоналістику як науку і регіоналізм як напрямок економічного розвитку, що і зумовило актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню зазначеної тематики присвячені численні публікації відомих науковців. Зокрема, такі зарубіжні вчені, як Семенова Ф.З, Борлакова З.А. [1], вивчали забезпечення сталого динамічного соціально-економічного розвитку регіону, який передбачає необхідність підвищення економічного потенціалу,

мобілізацію всіх ресурсів його суб'єктів. Вчені Светульков С.Г., Заграновська А.В. та Светулькова І.С. у своїх дослідженнях оцінювали рівень соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою нових підходів, моделей і методів моделювання соціально-економічного розвитку регіонів [2, с. 48]. Серед дослідників слід відмітити і вітчизняних вчених. Так, Мурашко І.С. виділяв принципи стійкого розвитку, які повинні спрямовуватися на встановлення довгострокових, перспективних та короткострокових цілей регіону, співставлення цілей і завдань кожного суб'єкту розвитку не тільки з наявністю ресурсів, але й з принципом ресурсозбереження та раціонального використання ресурсів як обов'язкової умови досягнення стійкого розвитку регіону [3, с. 54]. Вчений Геєць В.М. приділяв увагу вивченню ефективних інноваційних технологічних змін, які є головним фактором довгострокового соціально-економічного розвитку [4, с. 128, 141]. Проте, незважаючи на досить широкий спектр досліджень вітчизняних і зарубіжних учених з питань соціально-економічного розвитку регіону, існує нагальна потреба приділити увагу більш детальному вивченню сучасних підходів до сутності і змісту соціально-економічного розвитку регіону, які повинні набути пріоритетного статусу в діяльності законодавчої та виконавчої гілок влади задля розбудови інноваційної системи регіону і стимулювання інвестицій в технологічні зміни соціально-економічного розвитку регіону.

Постановка завдання. Метою цієї статті є проведення аналізу сучасних підходів до сутності і змісту соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історичному плані слід зазначити, що перші регіональні концепції виникли в рамках географічної науки, в якій були започатковані спроби обґрунтування особливостей розміщення тих чи інших видів економічної діяльності. Так, М.М. Колосовський зазначав: «У будь-якій науці, як показує історія наукових знань, найважчою та найважливішою справою є вихідні поняття і положення. В математиці такими є поняття про число, у фізиці – поняття про матерію, в біології – вчення про «первинну» живу матерію, клітину, в географії – вчення про регіон» [5, с. 15]. Проте, як справедливо зауважують інші дослідники, такі як А.С. Маршалова, А.С. Новосолов, поняття «регіон» базує не тільки для географії, а й для всіх економічних наук, пов'язаних з просторовими, територіальними аспектами суспільного відтворення [6, с. 192].

Трактування поняття «регіон за різними науковими підходами подано в (табл. 1). Дані табл. 1 свідчать, що підходи до трактування даного поняття змінюються за еволюцією розвитку економічних систем. Зокрема, протягом XIX-XX ст. – періоду розвитку індустріальної економіки, поняття «регіон» в більшій мірі трактувалося за галузевим, організаційно-економічним, управлінським, територіально-виробничим, соціально-економічним, адміністративним, ресурсним підходами.

З урахуванням відмінних рис сучасного етапу розвитку економіки – економіки знань, підґрунтям розвитку якої є знання, інноваційна активність

тощо, вважаємо за доцільне сукупність підходів щодо трактування поняття «регіон» доповнити інноваційно-інвестиційним підходом, особливістю якого є звернення посиленої уваги на інноваційні технології у виробництві, безперервний потік інвестиційних надходжень з подальшим перспективним розвитком промисловості регіону, спроможність людського потенціалу забезпечити економічну доцільність взаємодії економічних суб'єктів.

За інноваційно-інвестиційним підходом, на думку автора, регіон – це господарська територія, яка враховує особливості міжгалузевих зв'язків на сучасному виробництві, характерним для якого є нерозривний зв'язок цілого ланцюга процесу відтворення суспільного продукту, робочої сили і природного середовища та інноваційно-розвиненого людського потенціалу і інвестиційної активності.

Виходячи з вищевикладеного визначення, приходимо до висновку, що поняття «регіон» та поняття «розвиток» тісно взаємопов'язані. В науковому світі існує ряд поглядів щодо трактування сутності категорії «розвиток». Розвиток розглядається як вищий тип руху, зміни матерії і свідомості; перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового. Розвиток являє собою не будь-яку зміну в структурі об'єкта, а тільки якісну зміну, пов'язану з перетвореннями у внутрішній зміні об'єкта, у його структурі, що являє собою сукупність функціонально зв'язаних між собою елементів, зв'язків і залежностей.

Таблиця 1

Підходи до трактування поняття «регіону»

Дослідник	Підхід	Визначення поняття
Лучик В.Є. [7, с. 129]	Галузевий	Регіон розглядається як сукупність різних галузей господарської території, яка охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ і послуг».
Герасимчук З.В. [8, с. 29-30]	Організаційно-економічний	Регіон – соціо-еколого-економічна система господарської території, самостійна в адміністративно-правовому відношенні, яка є складовою частиною країни, виділяється своїм економіко-географічним положенням, комплексом природних, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, спеціалізацією і структурою господарства, спільністю екологічних проблем, а також високим рівнем внутрішніх соціально-економічних зв'язків.
Книш Я.В. [9]	Управлінський	Регіон слід розглядати як просторову територіально – економічну систему, що включає взаємовідносини «природа-бізнес-населення-влада», саморегулює економічні процеси та зв'язки та підпорядковується центральному рівню влади країни.
Токарчук О.В. [10]	Територіально-виробничий	Регіон – це територіально-цілісна частина країни, яка відрізняється своєрідністю природного середовища, що зумовлює тип та структуру економіки, яка характеризується своєрідним співвідношенням різних галузей господарства, глибокими та різноманітними зв'язками між ними, закінченим циклом відтворення, спільними рисами історичного розвитку, виробничими навиками, соціально-культурними традиціями населення, функціональними особливостями (спеціалізацією), яка виділена за сукупністю цих ознак в адміністративну одиницю та являє собою підсистему соціально-економічного комплексу країни.
Томашевська О. [11]	Соціально-економічний	Регіон – сукупність природничих, історично сформованих, відносно стійких економічних, соціальних, національних особливостей.
Гудзь П.В. [12, с. 21]	Адміністративний	Регіон – система економічних, фінансових, соціальних, політичних, правових, екологічних відносин в межах адміністративно-територіального ділення, метою якої є задоволення потреб суб'єктів суспільно-економічних процесів в сприятливих умовах для життя і діяльності (творчості).
Богашко О.Л. [13, с. 21]	Ресурсний	Регіон – це адміністративно окреслена, територіально цілісна частина країни, яка має характерний комплекс природних, трудових, матеріальних, інформаційних та інших ресурсів, що визначають її спеціалізацію і економічні зв'язки та напрям господарської діяльності в системі державного господарства, забезпечують відтворювальний процес розвитку, сприяють економічній самостійності у вирішенні внутрішніх питань життєдіяльності.
Бут Т.В.	Інноваційно-інвестиційний	Регіон – господарська територія, яка враховує особливості міжгалузевих зв'язків на сучасному виробництві, характерним для якого є нерозривний зв'язок цілого ланцюга процесу відтворення суспільного продукту, робочої сили і природного середовища та інноваційно-розвиненого людського потенціалу і інвестиційної активності.

Джерело: узагальнено автором

За матеріальним підходом, розвиток – необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. Тільки одночасна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін: оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної схеми функцій); відсутність закономірності характерно для випадкових процесів катастрофічного типу; при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерної для розвитку єдиної, внутрішньої взаємозалежної лінії. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформації або зникнення його елементів і зв'язків). Здатність до розвитку становить одну із загальних властивостей матерії й свідомості. Цієї думки дотримується Фролова І.Т., яка розглядає розвиток як закономірну, спрямовану якісну зміну матеріальних і ідеальних об'єктів. Ожегов С.І. та Шведова Н.Ю. під розвитком розуміють процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, більш досконалий; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [14, с. 643].

Зокрема, Дунда С.П. розглядає розвиток як сукупність спрямованих, інтенсивних та якісних змін економічної природи, що відбуваються внаслідок протиріч у внутрішньому середовищі та впливів факторів зовнішнього середовища [15, с. 75].

Істотну характеристику процесів розвитку становить час: по-перше, всякий розвиток здійснюється в реальному часі, по-друге, тільки часовий фактор виявляє спрямованість розвитку. Разом з тим поняття «хід часу» не тотожне поняттю «процес розвитку», оскільки розвиток того чи іншого об'єкта є функцією не об'єктивного ходу часу як такого, але життєдіяльності самого об'єкта.

Опрацювання літературних джерел дозволяє систематизувати ознаки розвитку наступним чином (рис. 1). Вихідними положеннями такої систематизації виступили соціально-економічні та регіональні особливості.

Необхідно зазначити, що окремі дослідники, бажаючи наголосити на тих чи інших особливостях соціально-економічного розвитку регіонів, використовують більш широкий понятійно-термінологічний апарат, застосовуючи, зокрема, такі поняття, як «еволюція», «прогрес», «модернізація» та інші. Зазначимо, що між всіма вказаними поняттями є суттєва різниця. Наприклад, поняття «еволюція», яке є дуже близьким до поняття «розвиток», трактується переважно як такі соціальні зміни, що формують кожен новий стан по відношенню до попереднього більш досконалим і в кількісному, і в якісному відношеннях. А.С. Філіпенко наголошує, що еволюцію часто трактують як процес, що закономірно здійснюється сам по собі і є, таким чином, синонімом саморозвитку [16, с. 31].

Т. Спенсер трактує поняття «еволюція» як рух від однорідного до різнорідного, як єдність диференціації та інтеграції, досягнення соціальної рівноваги в процесі адаптації системи до внутрішніх і зовнішніх змін. В окремих ви-

падках в працях різних вчених має місце ототожнення еволюції та розвитку.

Намагаючись підкреслити відмінності між еволюцією і розвитком, А.С. Філіпенко приводить такі доводи окремих авторів:

– різниця між еволюцією та розвитком у тому, що перша відображає переважно зовнішні впливи і дії поверхового характеру, а розвиток – внутрішні зміни та процеси, що ведуть до глибинної функціональної перебудови об'єктів та їх складових, а також самої природи окремих частин цілого;

– еволюція базується на мінливості та випадковості, а розвиток – на циклічній повторюваності, стійкості [16, с. 31].

На нашу думку, вказані відмінності є доволі умовними, оскільки і при розвитку регіону вивчаються «зовнішній вплив і дії».

На нашу думку, найголовніша відмінність між еволюцією і розвитком полягає в тому, що еволюція – це така зміна станів територіальної суспільної системи, яка відбувається при неусвідомленій участі людини, частини суспільства, суспільства загалом, а розвиток – це обумовлена людськими діями (прогнозуванням, керівництвом, управлінням тощо) зміна таких станів.

Проведене дослідження сутності поняття «розвиток» дає підстави стверджувати, що розвиток – це процес сукупних змін у соціально-економічній системі регіону, який спрямований на його перехід до нового якісно-кількісного стану під впливом факторів внутрішнього й зовнішнього середовища, діючих у часі та просторі.

Окремі науковці досить часто ототожнюють поняття «розвиток» і «економічний розвиток». Зокрема, А.С. Філіпенко у монографії акцентує увагу на тому, що зміст поняття – «економічний розвиток» можна розкрити, з одного боку, за допомогою висвітлення різних аспектів власне даного процесу, з іншого – на основі його порівняння з близькими категоріями, такими як: прогрес, еволюція, модернізація, зростання та іншими [16, с. 30]. Тож, з вищевикладеного випливає, що в науковій літературі існує чіткий поділ груп вчених на тих, які пов'язують економічний розвиток із зростанням добробуту, доходів на душу населення, поліпшенням якості життя, підвищенням ступеня задоволення головних потреб усіх членів суспільства. Серед таких науковців – Л. Безчасний, Г. Мюрдаль, А. Кругер, Л. Бальцерович, Х. Томас. Інша група вчених, зокрема Б. Габовіч, Г. Кларке, Д. Лук'яненко, акцентують увагу на найбільш загальних закономірностях вказаного проце-

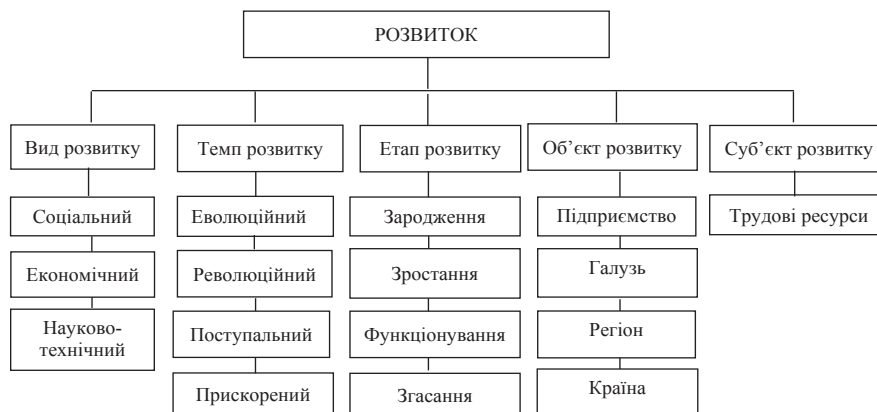

Рис. 1. Основні ознаки поняття «розвиток»

Джерело: розробка автора

су, тобто на його циклічності, а також на зв'язку процесу розвитку з прогресом і зростанням, еволюцією та експансією.

Р. Нуреев, С. Енке, Г. Аридт наголошують на комплексному, багатомірному характері цього процесу, що включає в себе глибокі зміни в технічній, економічній, соціальній, політичній, інституціональній сферах, у галузі інфраструктури, технологій, освіти, а також у царині головних факторів виробництва: капіталу, природних ресурсів, праці.

Інші науковці пов'язують розвиток з якісними змінами об'єктів, появою нових суспільних форм, інновацій та нововведень, а також з трансформацією внутрішніх і зовнішніх зв'язків цих об'єктів.

Дослідження дає змогу зрозуміти, що поняття «розвиток» та «економічний розвиток» не є тотожними, що ще раз підтверджує рис. 2, на якому подано основні характерні риси економічного розвитку.

Таким чином, узагальнивши існуючі в економічній літературі основні підходи до визначення поняття «економічний розвиток» та враховуючи перелічені вище його характеристики, вважаємо можливим сформулювати авторське бачення цього поняття, яке базується на узагальненні та систематизації його ознак.

Економічний розвиток – це передусім процес якісного вдосконалення всіх складових економічної системи, в першу чергу – процес змін, що характеризується зростанням добробуту населення, підвищенням його життєвого рівня та головним чином спрямований на поліпшення структури виробництва, гармонізацію розподільчих відносин, зростання людського потенціалу.

Під соціально-економічним розвитком В.П. Залуцький розуміє зміни соціальних та економічних показників під впливом реалізації рішень щодо використання соціально-економічного потенціалу [17], тобто пов'язує досягнення соціально-економічного розвитку з результатами взаємозв'язку між соціально-економічним потенціалом і рішеннями керівників щодо його використання.

Соціально-економічний розвиток регіону повинен здійснюватися так, щоб всі зміни, що відбуваються у регіоні, в його технологічному комплексі, виробничій, інноваційній і організаційній і управлінській

діяльності дозволяли зберігати і покращувати стабільність, а також інші характеристики, що відповідають розвитку регіону.

Як зазначають Ф.З. Семенова, З.А. Борлакова [1], соціально-економічний розвиток регіону визначається, перш за все, його станом в період соціально-економічних перетворень і загальними для країни макроекономічними тенденціями – наростанням техніко-економічних диспропорцій, зниженням схильності до інвестування і заощадженням, екстенсивним використанням робочої сили, наростанням негативних соціально-демографічних процесів, посиленням соціальної та економічної напруженості і падінням рівня життя. Крім того, дані особливості значною мірою диференційовані об'єктивними факторами: природно-ресурсним і трудовим потенціалом, географічним положенням, політичної та соціальної ситуацією, орієнтацією на виконання певних соціальних функцій та ін. Недоліком цього твердження є те, що дані тенденції загострюють регіональні проблеми, а специфічні особливості конкретних регіонів обумовлюють основні відмінності в проведенні соціально-економічних перетворень. Підтримуємо думку цих науковців стосовно даного розвитку, який обумовлений змістом і структурою самого регіону, складом його речово-компонентною основою його ролі і місцем у системі територіального розвитку і інтегральної праці.

За факторним підходом зарубіжних вчених у монографії С.Г. Светунькова, А.В. Заграновської, І.С. Светунькова [2, с. 48] визначено, що соціально-економічний розвиток регіону представляє собою складний об'єкт, оскільки рівень цього розвитку є результатом дій багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів і умов. Якщо економічні показники регіонального розвитку в основному визначаються особливостями регіональної економіки, то стан соціальної сфери регіону визначається як економічними і соціальними факторами самого регіону, так і діями уряду країни по гармонізації рівня соціального захисту і підтримки населення країни незалежно від успіху роботи чи неуспішності роботи регіональних влад.

Мурашко І.С. [3, с. 54] за економіко-соціальним підходом при визначенні соціально-економічного розвитку регіону дотримується єдності двох його складових: економічної, соціальної. Економічна складова включає збільшення

об'єму випуску продукції, зростання ефективності на виробництві та внеску підприємств в економіку регіону та країни, соціальна – досягнення повної зайнятості населення, відтворення людських ресурсів.

Наступний інвестиційний підхід до соціально-економічного розвитку висловлює академік Геєць В.М., який вважає, що модель економічного розвитку, яка зводиться до стимулювання платоспроможного попиту населення через бюджет, вичерпала себе. В її межах підтримується не інвестиційний, а платоспроможний попит населення, включаючи надходження від позик і трансфертів від оstarбайтерів. Зокрема, державні позик спрямовуються на підвищення доходів найбідніших прошарків населення, котрі витрачають ці кошти на придбання товарів першої потреби, включаючи імпортні. У зв'язку з

Рис. 2. Трактатування поняття «економічний розвиток»

Джерело: розробка автора

цим учений пропонує змінити модель розвитку економіки й переорієнтувати її на спрямування залучених ресурсів зі сфери споживання на інвестиційну діяльність [4, с. 128, 141].

Дослідження сучасних підходів щодо соціально-економічного розвитку регіону дають змогу визначити про недосконалість цих підходів в умовах розвитку економіки знань. І оскільки вирішальну роль для динаміки і структури економічного росту відіграють залучення інвестицій та розвиток інновацій, то варто дане поняття розглядати за інноваційно-інвестиційним підходом.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що дотепер існує цілий ряд підходів щодо трактування поняття «соціально-економічного розвитку регіону», кожен з яких відповідає певному етапу еволюційного розвитку економічних систем. В умовах розвитку інноваційної економіки трактування даного поняття є найбільш обґрунтованим за інноваційно-інвестиційним підходом. За яким, на думку автора, під «соціально-економічним розвитком регіону» слід розуміти процес динамічних змін у соціально-економічній системі регіону, заснований на розвитку і інвестиційній активності, здійснювання на усіх етапах відтворювального процесу росту якості життєдіяльності населення регіону, шляхом досягнення нового якісно-кількісного стану її елементів і зв'язків під впливом факторів внутрішнього й зовнішнього середовища, з метою забезпечення сприятливих матеріальних і нематеріальних умов життєдіяльності мешканців регіону.

Подальші дослідження будуть спрямовані на більш детальне вивчення соціально-економічних показників як чинника впливу на розвиток регіону.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Семенова Ф.З. Основные факторы социально-экономического развития региона [Електронний ресурс] Електрон. наук. журнал. Современные научные исследования. Экономика / Ф.З. Семенова. – 2013. – Вип. 16. – Режим доступу : <http://www.uecs.ru/статьи-вак/economics/основные-факторы-социально-экономического-развития-региона>.
- Светульников С.Г. Комплекснозначный анализ и моделирование неравномерности социально-экономического развития регионов России / Светульников С.Г., Заграновская А.В., Светульников И.С. : монография / С.Г. Светульников. – М. : СПб, 2012. – 129 с.
- Мурашко І.С. Складові та принципи стійкого розвитку підприємства / І.С. Мурашко // Кримський економічний вісник. – Наук. журн. – Ч. 2. – 2013. – № 03. – С. 52-55.
- Гець В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія / В.М. Гець. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун., 2008. – 389 с.
- Колосовский Н.Н. Теория экономического районирования / Н.Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 164 с.
- Маршалова А.С. Управление экономикой региона : [учеб. пос.] / А.С. Маршалова, А.С. Новосёлов : ИЭОПП СО РАН. – Новосибирск : Сибирское соглашение, 2001. – 404 с.
- Лучик В.Є. Особливості регіонального маркетингу / В.Є. Лучик // Вісник ХНТУСГ : Економічні науки. – Вип. 113. – Харків : ХНТУСГ, 2011. – 505 с.
- Герасимчук З.В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія / З.В. Герасимчук, І.В. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.
- Книш Я.В. Генезис сутності та змісту поняття «регіон» як економічної категорії / Я.В. Книш // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2011. – Вип. 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
- Токарчук О.В. Соціально-економічна сутність поняття «регіон» / О.В. Токарчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=2792>.
- Томашевська О.А. Теоретичні підходи до тлумачення поняття «регіон» / О.А. Томашевська // Наук. інтернет-конф. Тернопільська державна с/г дослідна станція ІКСГП НААН. Економічні науки. – 2012. – Вип. 4. – Режим доступу : http://confiapv.at.ua/publ/konf_26_27_kvitnja_2012_r/sekcija_5_ekonomichni_nauki/teoretichni_pidkhodi_do_tlumachennja_ponjattja_region/.
- Гудзь П.В. Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / П.В. Гудзь. – Донецьк : ІЕПД НАН України, ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2001. – 270 с.
- Богашко О.С. Науково-методичні засади стратегії економічного розвитку регіону : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.10.01 / О.С. Богашко. – Умань, 2005. – 206 с.
- Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеол. выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Изд-во «Азбуковник», 2001. – 940 с.
- Дунда С. П. Теоретичні підходи до визначення поняття «розвиток підприємства» / С.П. Дунда // Проблеми підвищення інфраструктури : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 32. – С. 70-75.
- Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку : монографія / А.С. Філіпенко. – К. : Знання України, 2002. – 190 с.
- Залуцький В.П. Сутність соціально-економічного розвитку машинобудівних підприємств: методи та принципи їх забезпечення / В.П. Залуцький // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19. – С. 163-169.

УДК 332.145

Ванієва А.Р.*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки і менеджменту,
Кримського інженерно-педагогічного університету***НОВІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ФОРМИ ТА ПРОЦЕСИ
РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ І ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ**

Наведено результати дослідження структури національної економіки України, яка формувалась протягом тривалого часу, її відповідності до ринкових вимог. Обґрунтовано методичні підходи до порівняльного аналізу структурних зрушень у національних економічних системах з характеристикою їх спрямованості, етапів структурної перебудови економіки та визначення пріоритетних напрямів їх реалізації. Оцінено потенціал структурної перебудови господарського комплексу.

Ключові слова: трансформаційні процеси, структурна перебудова економіки, національна економіка, конкурентоспроможність, галузі, види діяльності, ефективність.

Ваниева А.Р. НОВЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФОРМЫ И ПРОЦЕССЫ РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ И ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Приведены результаты исследования структуры национальной экономики Украины, которая формировалась в течение длительного времени, и ее соответствия рыночным требованиям. Обоснованы методические подходы к сравнительному анализу структурных сдвигов в национальных экономических системах с характеристикой их направленности, этапов структурной перестройки экономики и определения приоритетных направлений их реализации. Оценен потенциал структурной перестройки хозяйственного комплекса.

Ключевые слова: трансформационные процессы, структурная перестройка экономики, национальная экономика, конкурентоспособность, отрасли, виды деятельности, эффективность.

Vanieva A.R. NEW ORGANIZATIONAL FORMS AND ECONOMIC DEVELOPMENT PROCESSES INDUSTRIES AND ACTIVITIES

The results of studies of the structure of the national economy of Ukraine, which was formed over a long time, and its compliance with market requirements. Grounded methodological approaches to comparative analysis of structural changes in national economies, with their characteristic orientation, stages of economic restructuring and to identify priority areas of implementation. Reviewed by potential economic restructuring national economy.

Keywords: transformation processes, restructuring of the economy, national economy, competitiveness, efficiency.

Постановка проблеми. В нинішніх умовах господарювання, коли в державі відбувається активна трансформація усього суспільного життя, науковці здійснюють дослідження соціально-економічних процесів з метою визначення тенденції змін у національному господарському комплексі та ймовірних наслідків трансформаційних процесів для України в найближчі роки. Відомо, що соціально-економічні процеси розвитку територіальних суспільних систем є доволі різноманітними за характером: одні в динаміці являють собою поступові довготривалі зміни, а інші спричиняють раптові безповоротні зміни - трансформації всієї територіальної структури.

Соціально-економічні процеси, в результаті протікання яких відбувається зміна територіальної структури економіки держави, регіону, населеного пункту, називають територіально-структурними процесами. Ці процеси, як правило, є полярними (різнонаправленими). Найбільш відомими серед них є такі діаметрально протилежні територіально-структурні процеси як диференціювання – нівелювання, концентрування – деконцентрування, стягування – дифузія, агломерування, деагломерування, поляризація – вирівнювання. За своєю природою ці процеси є унікальними і можуть проявлятися в таких сферах, як політика, економіка, соціологія та екологія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних, методологічних аспектів трансформації економічної системи належить Г.В. Балабанову, М.П. Бутко, С. Дем'яненко, О.М. Кобзеву, Л.О. Мармуль, М.О. Онопрієнко, Г.В. Семенченко, Й. Шумпетеру та ін. Разом з тим, аспекти трансформації економічних систем у процесі ринкових перетворень продовжують залишатися недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичні обґрунтування необхідності структурних трансформацій економіки України, обґрунтування теоретичних основ формування національних, регіональних і глобальних стратегій структурно-галузевих економічних трансформацій, розроблення етапів структурної перебудови економіки та визначення пріоритетних напрямів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Без вивчення територіально-структурних процесів в Україні будь-які дослідження територіальної структури будуть неповними та однобічними. Як показують проведені дослідження, однією з причин економічної кризи в державі була вкрай спотворена структура економіки, особливо це прослідковується в промисловому виробництві, яке в Україні було в основному зорієнтоване на виробництво засобів виробництва. Як показує статистика, з 10 працюючих в народному господарстві тільки 2 працювали на забезпечення потреб населення [1].

При колишньому СРСР структура економіки України склалася неефективною і екологічно небезпечною, фактично вона не була соціально орієнтованою і не задовольняла потреб населення в товарах і послугах. Структура економіки України була консервативною з великою кількістю традиційних галузей, зорієнтованих на витратні показники. Варто зазначити, що частка галузей, які обслуговують науково-технічний прогрес у структурі народногосподарського комплексу, значно, нижча, ніж у розвинутих країнах. Ресурсомісткість вітчизняної продукції перевищує європейський і світовий рівень у 2-3 рази, а енергомісткість у 4-6 разів вища від її собівартості, часом перевищує 50%.

Зміни, які відбуваються в структурі економіки, мають сприяти розширеному відтворенню архаїч-

ного, ресурсо- і трудомісткого господарства. Трансформації мають здійснюватись на новітніх наукових досягненнях і засадах, під чітким законодавчим і виконавчим контролем державних і господарських органів, у надійній системі організації та управління. Це має принципове значення, оскільки стратегія структурної перебудови економіки має ґрунтуватися на принципах самоорганізації, самозабезпечення, самофінансування, а не на зростанні випадковості (невизначеності) економічних процесів [2].

У ринкових умовах господарювання, на думку вчених, структурна перебудова національної економіки має мати за стратегічну мету не індустріальний тип суспільства, а постіндустріальний, який вимагає принципово нового підходу до формування макроекономічної динаміки господарської системи. В основу аналізу макроекономічної структури національної економіки сьогодні прийнято брати концепцію системи національних розрахунків (СНР), які, як відомо, є міжнародним стандартом (СНР ООН 93), що використовується більш як у 150 країнах світу з ринковою економікою. Структура національної економіки визначається, в першу чергу, рухом і структурою валового внутрішнього продукту, який найбільшою мірою відображає сутність внутрішнього і зовнішнього розвитку економічної системи і є ключовим показником СНР.

Пожвавлення і зростання економіки не може

здійснюватись «автоматично». Воно вимагає мобілізації та цілеспрямованого використання необхідних інвестицій та інноваційних ресурсів, стимулів до високопродуктивної праці та розвитку підприємництва. Цьому має сприяти і макроекономічна структура, яка запрограмована на оптимізацію макроекономічних процесів. Сутність економічного розвитку полягає не стільки у нагромадженні капіталу і нарощуванні додаткової робочої сили, скільки у перерозподілі наявних капіталу і робочої сили з менш ефективних сфер економічної діяльності до більш ефективних.

Макроекономічна структура України ще не сформувала свої самоорганізуючі агрегати, які б забезпечували збалансованість сфери обігу капіталу та виробничої сфери, і на цій основі підтримували безперервність процесу суспільного відтворення [3]. На жаль, вона втратила той потенціал, який був нагромаджений тоталітарною системою: за рівнем ВВП на душу населення Україна у 2000 р. посідала передостаннє місце в Європі, випереджуючи лише Молдову.

Україна проголосила курс розвитку народного господарства за напрямом до європейського ринку. Тому і має бути створена економічна структура, суміжна із західноєвропейською, яка б була здатна функціонувати з нею в одній системі координат. Головним елементом такої структури повинні стати різноманітні самостійні суб'єкти господарської ді-

Рис. 1. Етапи структурної перебудови економіки

яльності, які б у своїх діях спиралися тільки на закон і економічну вигоду як для держави, так і для себе. Здобувши економічну самостійність та налагодивши випуск конкурентоспроможної продукції, підприємства України зможуть знайти своє місце на міжнародному ринку. Удосконалення організаційної структури і системи управління є важливим фактором ефективності суспільного виробництва. Під удосконаленням структури потрібно розуміти встановлення такого співвідношення галузей, за якого досягається максимальна економія суспільно необхідних затрат, тобто оптимальний обсяг виробленого національного доходу при мінімізації використання у виробництві ресурсів.

Структурна перебудова економіки повинна здійснюватись послідовно – від етапу до етапу, в міру розгортання інвестиційної та інноваційної діяльності, зростання обсягів внутрішніх нагромаджень і можливого припливу зовнішнього капіталу.

Перший етап структурної перебудови економіки повинен бути зосереджений на галузях, які визна-

чають життєзабезпечення населення, використовуючи наявні продуктивні сили і оборотний капітал виробничої сфери, що гарантує сталість виробництва і реалізацію товарів (послуг). Дуже важливо в цій сфері відновити інвестиційний попит на оновлення і розвиток товарного виробництва, забезпечивши його достатніми внутрішніми нагромадженнями та інвестиційною підтримкою держави.

Такими галузями зі швидкими темпами економічного обороту, високим і сталим ринковим попитом є харчова і легка промисловість, сфера послуг. Сюди доцільно скерувати приватний капітал і підприємницькі структурні підрозділи, створивши для них режим найбільшого державного і ринкового сприяння малому і середньому бізнесу. На цьому етапі необхідно відновити нормальні вартісні співвідношення і пропорції валового суспільного продукту шляхом активізації податкової та цінової політики з метою досягнення відповідного рівня рентабельності і норми прибутку [4]. Тут також важливо не допустити різких змін у ціновій політиці та заробітній платі,

Рис. 2. Пріоритетні напрями структурної перебудови економіки

які можуть негативно вплинути як на відтворювальну, так і на галузеву структуру економіки.

Для структурної перебудови економіки, в першу чергу, потрібно використати можливості максимального використання власного інноваційного потенціалу країни, провідних науково-дослідних і конструкторських центрів. Сюди варто залучити весь наявний інтелектуальний потенціал, його прогресивні технічні і технологічні розробки для впровадження у виробництво і виготовлення нових власних товарів, здатних бути конкурентоспроможними на зовнішніх ринках. Цим самим ми поступово будемо позбуватися економічної залежності. Треба пам'ятати, що технологічні інновації можуть забезпечити понад 40 % ефективності ринкової економіки. Основні етапи структурної перебудови економіки наведені на рис. 1.

Треба пам'ятати, що процес структурної перебудови економіки є не тільки довгостроковим, а й достатньо дорогим, тому також необхідно - за певної обережності в стратегії щодо її відкритості - визначити пріоритетні галузі промисловості для залучення іноземних інвесторів та створення спільних виробництв, виходячи із зацікавленості закордонних інвесторів у розміщенні в нашій країні своїх виробництв.

Зацікавленість і вигідність полягає в тому, що в державі є достатня кількість робочої сили, досить високої її кваліфікації, наявність виробничих площ (що вивільняються) у зв'язку з закриттям неефективних і непотрібних виробництв (колишнього воєнного комплексу), а також наявність різноманітних мінерально-сировинних ресурсів і вигідне географічне положення України [5].

Економічна та фінансова кон'юнктура вимагають зосередити увагу на головних напрямках структурних змін, які повинні сприяти кардинальному поліпшенню економічної ситуації в країні. Головні напрями пріоритетів структурної перебудови вважають наведені на рис. 2.

Структурну перебудову економіки народногосподарського комплексу необхідно здійснювати одночасно на двох рівнях: територіальному (міжгалузевому) і галузевому. На міжгалузевому рівні потрібно поступово збільшувати частку галузей виробництва товарів народного споживання, прогресивних видів матеріалів та засобів технічного переоснащення народного господарства, тобто забезпечити формування міжгалузевої структури економіки, яка б відповідала потребам регіону і держави в цілому. На галузевому рівні пріоритетом повинне бути:

- науково-технічне оновлення виробництв, впровадження нових ефективніших і економічно безпечніших технологій, виготовлення продукції та матері-

алів кращої якості та вищого технологічного рівня, освоєння нових прогресивних їх видів, які б були конкурентоспроможними на зовнішньому ринку і замінювали імпортні товари і матеріали;

- формування ефективної структури виробництва в окремих комплексах і галузях шляхом обмеження розвитку сировинних та напівфабрикатних виробництв, збільшення частки виробництв, що мають використання власного природно-ресурсного потенціалу;

- розвиток виробництв для задоволення потреб в товарах населення, що проживає на даній території, забезпечення власної міжгалузевої кооперації, підвищення збалансованості економіки та зниження зовнішньоекономічної залежності України;

- підвищення соціальної орієнтації виробництва в кожній галузі, і завдяки цьому збільшення частки предметів споживання в загальному обсязі промислової продукції.

Висновки. Формування ефективної галузевої структури суспільного виробництва на тому чи іншому етапі передбачає правильне визначення пріоритетів і розвиток окремих галузей, що необхідно для забезпечення прогресивних змін у господарських пропорціях. Пріоритетний принцип розвитку галузей зумовлений низкою об'єктивних факторів, серед яких важлива роль належить пріоритету потреб, різної міри їх актуальності. Він також обумовлюється неоднаковим впливом різних галузей на темпи розвитку і ефективність суспільного виробництва. Переважаючий розвиток прогресивних галузей, які базуються на останніх досягненнях науки і техніки, також сприяє підвищенню ефективності всього суспільного виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балабанов Г.В. Трансформація структури сільського виробництва України: регіональний аспект / Г.В. Балабанов, О.М. Кобзев, Г.В. Семенченко; Проект аграр. політики в Україні ун-ту штату Айова. – К.: UAPP, 2000. – 29 с.
2. Бутко М.П. Регіональні особливості економічних трансформацій в перехідній економіці: [монографія] / М.П. Бутко; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України, Ун-т сучас. знань. – К.: Знання України, 2005. – 476 с.
3. Дем'яненко С. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України / С. Дем'яненко, Ш. Свідерська // Економіка України. – 2004. – №8. – С. 72–79.
4. Мармуть Л.О. Сучасні тенденції розвитку АПК: світовий досвід та вітчизняні реалії / Л.О. Мармуть // Сучасні тенденції економічної теорії і практики: світовий досвід та вітчизняні реалії: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., (Херсон, 18-19 листопада 2010 р.). – Херсон, 2010. – С. 24-25.
5. Онопрієнко М.О. Трансформація механізмів конкуренції в умовах глобалізації / М.О. Онопрієнко // Пробл. науки. – 2010. – № 3. – С. 32–37.

УДК 658.788.5

Гудзь П.В.*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
Запорізького національного технічного університету***Доля Ю.Л.***аспірант кафедри менеджменту
Запорізького національного технічного університету*

ПІДВИЩЕННЯ КЕРОВАНОСТІ ТРАНСПОРТНОЮ ЛОГІСТИКОЮ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ПРОЦЕСНОГО ПІДХОДУ

Обґрунтовано актуальність використання процесного підходу в системі логістики машинобудівного підприємства. Виявлено необхідність розвитку та вдосконалення управління транспортною логістикою машинобудівного підприємства.

Ключові слова: реінжиніринг, бізнес-процес, управління перевезеннями, транспортна логістика.

Гудзь П.В., Доля Ю.Л. ПОВЫШЕНИЕ УПРАВЛЯЕМОСТИ ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ПРОЦЕССНОГО ПОДХОДА

Обоснована актуальность процессного подхода в системе логистики машиностроительного предприятия. Определена необходимость развития и усовершенствования управлением транспортной логистикой машиностроительного предприятия.

Ключевые слова: реинжиниринг, бизнес-процесс, управление перевозками, транспортная логистика.

Hutz P.V., Dolia J.L. INCREASE THE MANAGEABILITY OF TRANSPORT LOGISTICS ENGINEERING COMPANIES BASED PROCESS APPROACH

Justified by the urgency of the process approach in the system of logistics engineering enterprise. Determinated need of development and improvement service of transport logistic direction of machine enterprise.

Keywords: reengineering, business process, traffic management, transport logistics.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки підприємство повинно постійно підвищувати якість управління кадровим, виробничим, комерційним, логістичним потенціалом для забезпечення передбачуваного рівня прибутку в майбутньому. Вдосконалення управління транспортною логістикою за рахунок процесного підходу застосовується для підвищення результативності та ефективності здійснюваних операцій. У галузі машинобудування такий підхід наділяє власника процесу ресурсами, необхідними для забезпечення результативності та ефективності процесу, дозволяє зайняти йому чітке положення в організаційній структурі підприємства та визначити і регламентувати взаємодії між структурними підрозділами в рамках мережі процесів. Тому їх дослідження у межах транспортної логістики машинобудівних підприємств є актуальним і таким, що потребує подальшого наукового обґрунтування.

Аналіз публікацій. Транспортна логістика промислового підприємства є синергією основних управлінських функцій: організації, планування, регулювання, координації, контролю, обліку і аналізу. Вона починається з приймання і обробки замовлення споживачів готової продукції та задачею її є якісне задоволення попиту від приймання замовлення до перевезення готової продукції кінцевому споживачу у відповідності з правилами логістичного міксу. Загальна процедура управління замовленнями, за Ю. Адлером, включає в себе декілька етапів, утворюючи логістичний цикл замовлення: приймання і попередня обробка інформації про замовлення, передача, конфігурування, визначення джерел виконання замовлення, планування, моніторинг виконання і доставки замовлення споживачу [1, с. 56]. Таким чином, логістику можна розглядати як стратегічне управління матеріальними потоками в процесі постачання: закупівлі, перевезення, продаж і зберігання матеріалів, деталей і готового інвентарю, також

керування відповідними потоками інформації, та фінансовими потоками. Транспортна логістика спрямована на оптимізацію витрат і раціоналізацію процесу виробництва, збуту, супутнього сервісу промислового підприємства.

Процесний підхід в управлінні транспортною логістикою досліджують багато сучасних науковців, зокрема, В. Репін [2, с. 2-3] та В. Єліферов [3, с. 3], К. Єсселинг та Дж. Харрінгтон [4, с. 243], Ю. Адлер [5, с. 112] та ін. Їх наукові результати свідчать про можливість даного підходу для нарощування споживчої цінності товарів та послуг, оскільки вивчення прийомів і методів операційної діяльності дає змогу знайти нові, кращі способи їх виконання, які можуть зменшити витрати та поліпшити функціональні характеристики готовою продукції. Однак саме наукових праць, присвячених управлінню транспортною логістикою, недостатньо, а якщо вони і мають місце, то необхідний пошук нових підходів за умов глобалізації економіки, входження України в Асоціацію вільного ринку з Євросоюзом.

У сфері діяльності машинобудівних підприємств науковий пошук здебільшого стосується аналізу внутрішніх бізнес-процесів як основних, так і допоміжних. Проте багато підприємств частину необхідних для створення готового продукту робіт виносить в аутсорсинг, оцінюючи доцільність такого способу побудови процесів співвідношенням «витрати-результати».

Мета роботи – обґрунтувати доцільність використання процесного підходу в управлінні транспортною логістикою машинобудівних підприємств для підвищення ефективності його функціонування.

Результати досліджень. Будь-яку діяльність, де використовують ресурси для перетворення входів на виходи, можна розглядати як процес. Для ефективного функціонування організації мають визначити численні взаємопов'язані та взаємодіючі процеси та управляти ними. Часто вихід одного процесу без-

посередньо є входом наступного процесу або управління впливом для іншого. Тому в економічній літературі систематичне визначення процесів та їх взаємодії в організації, а також управління ними називають «процесним підходом» [6].

У сфері товарообороту транспортна логістика містить і розглядає різні стадії і операції транспортування як єдине ціле. Його складові взаємозалежні і потребують системного підходу при управлінні і вивченні. Витрати на цих стадіях і операціях так і здійснюються і враховуються як взаємозв'язані. Тому їх розраховують у сукупності, аналізують у великих кількостях, бо вони потребують скоординованого підходу до системи управління. Комплексний підхід до системи логістики транспорту здійснюється задля своєчасного і якісного забезпечення споживачів товарами, замовників – послугами зі скорочення витрат.

Транспортній логістичі притаманні елементи, які мають ключове значення у сфері логістики, а саме транспортні зв'язки з постачальниками і споживачами, готова продукція, що перевозиться. Тут, вважаю, основними бізнес-процесами, які представлені у відділі логістики та доставки готової продукції на ПАТ «Запоріжтрансформатор», є підготовчий період, оформлення відвантажувальної документації, сертифікація готової продукції та відвантаження готової продукції. Взаємодія між розглянутими бізнес-процесами представляється у вигляді дуги, яка відображає потік даних або матеріалів, що поступає з виходу однієї функції на вхід іншої. В залежності від того, з яким боком блоку пов'язаний потік, він, відповідно, є «вхідним», «вихідним» чи «управляючим». За допомогою діаграми декомпозиції першого рівня вважаю доцільним показати, з яких дрібніших робіт складається робота «Підготовчий період». У даній роботі були виділені наступні дочірні роботи:

розрахунок транспортних витрат, робота з заводським замовленням та робота з контрактом. Результат всіх перерахованих робіт надано на рис. 1.

На думку Анрі Файоля, який зробив концепції управління перевезеннями готової продукції, складається з п'яти основних функцій: передбачення (встановлення мети), планування, організації, розпорядження, координації і контролю [7, с. 1-3].

Основними сучасними підходами до впровадження логістики в систему управління перевезеннями на промисловому підприємстві є системний підхід, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем, що дозволяє побачити досліджуваний об'єкт як комплекс взаємопов'язаних підсистем, об'єднаних спільною метою, розкрити його внутрішні та зовнішні зв'язки; функціональний підхід, проте при його застосуванні на сьогоднішній день фахівцями були відмічені багато недоліків.

Встановлено, що при сучасному розвитку логістичного менеджменту дуже актуальним є процесний підхід

до впровадження логістики на підприємстві, оскільки підхід визначає діяльність підприємства як мережі бізнес-процесів, що зв'язані з цілями і місією організації. Поліпшення бізнес-процесів ґрунтуються на удосконаленнях адміністративних та допоміжних процесів за допомогою таких підходів, як методика швидкого аналізу рішення, бенчмаркінг, перепроєктування і реінжиніринг процесу. Процесний підхід в управлінні перевезеннями готової продукції дозволяє формувати та використовувати систему показників та критеріїв оцінки ефективності реалізації управлінських рішень у кожному здійснюваному бізнес-процесі, підвищити ефективність роботи відділу логістики і доставки готової продукції, поліпшити фінансово-економічні результати діяльності [8, с. 9-12].

Сутність процесного підходу в управлінні перевезеннями готової продукції полягає в тому, що підприємство розглядає свою діяльність з точки зору споживача та перетворює вимоги споживача у вимоги до продукції чи послуги; ідентифікує ключові процеси, які впливають на якість продукції та визначає взаємозв'язок і взаємодію між ключовими процесами; описує процеси через систему показників процесів і виділяє ресурси для процесів та визначає власників процесів; розробляє методики вимірювання показників процесів та здійснює моніторинг за процесами; аналізує встановлені невідповідності під час протікання процесів та здійснює коригувальні та запобіжні заходи, а також проводить постійне удосконалення процесів та реєструє результати моніторингу та удосконалення процесів.

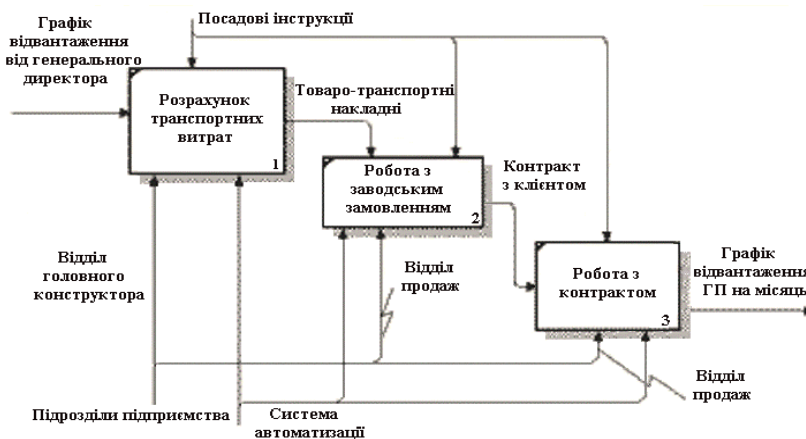

Рис. 1. Діаграма декомпозиції роботи «Підготовчий період»

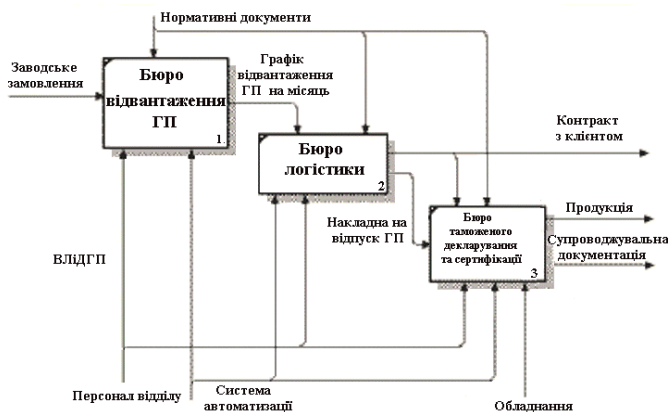

Рис. 2. Організаційна схема бюро, що входять у склад ВЛДГП

Таблиця 1

Бізнес-процеси відділу логістики та доставки готової продукції

№	Найменування бізнес-процесу	Склад робіт, що входять у бізнес-процес
I	Підготовчий період	а) отримання графіку відвантаження продукції від директора б) формування графіку відвантаження продукції на місяць; в) отримання заводського замовлення від відділу продаж; г) замовлення конструкторської документації у ВГК; д) розрахунок транспортних витрат; е) замовлення контракту у відділі продаж.
II	Оформлення відвантажувальної документації	а) оформлення заявок на пересувний склад; б) здобуття згоди від замовника та замовлення експедиції; в) оформлення відвантажувальної специфікації; г) складання рахунків-фактур на продукцію; д) оформлення залізничних накладних.
III	Сертифікація готової продукції	а) здобуття протоколів випробувань; б) справки про використання сировини та матеріалів; в) справки про відсоткову вартість закордонних матеріалів; г) розробка заявки-експертизи та заявки-декларації; д) два екземпляри сертифікату якості з відділу якості (ВЯ).
IV	Відвантаження готової продукції	а) страхування вантажу в страховій компанії; б) декларування продукції на Запорізькій митниці; в) формування пакету документів до відвантаження; г) складання накладної на відпуск готової продукції.

Вдосконалення ефективності діяльності машинобудівного підприємства може здійснюватися за рахунок застосування процесного підходу в управлінні транспортною логістикою завдяки, по-перше, складанню переліку основних бізнес-процесів і на підставі отриманих даних формування висновку про раціональність використання ресурсів, чисельність та завантаження персоналу тощо, по-друге, визначенню бізнес-процесів, яких бракує, та таких, що дублюються, і внесення відповідних коректив, по-третє визначенню переліку функцій кожного підрозділу підприємства, а також встановленню взаємозв'язків підрозділів та виконуваних в них функцій. Проте, не дивлячись на різноманіття підходів, слід виділити одне розуміння процесного підходу, засноване на комплексному, системному розгляді діяльності організації як сукупності процесів, розробці системи управління.

Метою реорганізації є впровадження процесного підходу та реінжиніринг бізнес-процесів, тобто досягнення узгодженого використання ресурсів підприємства, здатного принести значно більший ефект, ніж при їх нинішньому застосуванні. На машинобудівному підприємстві система логістики представлена трьома підрозділами: бюро відвантаження готової продукції, бюро логістики, бюро митного декларування та сертифікації (рис. 2). Але кожен з елементів логістичної системи існує як би автономно один від одного.

За співробітниками кожного бюро закріплені свої посадові зобов'язання. Всю роботу відділу логістики та доставки готової продукції умовно можна поділити на чотири БП, які необхідно перепроєктувати:

- підготовчий період;
- оформлення відвантажувальної документації;
- сертифікація готової продукції;
- відвантаження готової продукції.

У табл. 1 приведено змістовну характеристику основних бізнес-процесів, які представлені у відділі логістики та доставки готової продукції на ПАТ «Запоріжтрансформатор», аналіз яких засвідчує потребу встановлення послідовності і взаємодії цих процесів; визначення критеріїв і методів, необхідних для забезпечення результативності як при здійсненні, так і при управлінні цими процесами, а також вироблення заходів для досягнення запланованих результатів і постійного поліпшення цих процесів, на що також звертається увага науковців у сфері менеджменту якості [9, с. 2].

З метою визначення резервів вдосконалення управління транспортною логістикою з використанням процесного підходу у роботі використано метод моделювання поточного функціонування транспортної логістики (рис. 3).

Тобто основна проблема при відвантаженні та перевезенні полягає в тому, що реалізація окремих БП та функцій розподілена недоцільно між підрозділами. Перший блок функціональної моделі – це підготовчий період, виконуються протягом 5 робочих днів 5-ма робітниками відділу. Середня заробітна плата за місяць складає 3000 грн., витрати на утримання будівлі, канцелярію, опалення, освітлення та інші витрати на виконання та підтримання робочого процесу складає приблизно 5000 грн./міс.

За 5 днів витрати на виконання вказаних робіт приблизно складуть:

$$3000 \div 30 \times 5 \times 5 + 5000 \div 30 \times 5 = 2500 + 835 = 3\ 335 \text{ грн.}$$

Виконання робіт по другому блоку складають 10 робочих днів.

$$3000 \div 30 \times 10 \times 5 + 5000 \div 30 \times 10 = 5000 + 1670 = 6\ 670 \text{ грн.}$$

Виконання робіт по третьому пункту займають 15 робочих днів. Тому витрати складають:

$$3000 \div 30 \times 15 \times 5 + 5000 \div 30 \times 15 = 7500 + 2500 = 10\ 000 \text{ грн.}$$

Останній, четвертий блок робіт відділу виконується за 2-3 робочі дні. Тому витрати складатимуть:

$$3000 \div 30 \times 3 \times 5 + 5000 \div 30 \times 3 = 1500 + 500 = 2\ 000 \text{ грн.}$$

Загальний час виконання робіт складає: 5+10+15+3=33 робочі дні.

Загальні витрати на виконання завдання відділом складуть:

$$3335 + 6670 + 10000 + 8200 = 28\ 205 \text{ грн.}$$

Тепер бізнес-процес по сертифікації готової продукції, який виконується ВЛіДГП перекладаємо на спеціалістів з ВЯ і підраховуємо витрати і час на роботу відділу логістики на виконання типових робіт.

Витрати визначаємо як:

$$3335 + 6670 + 8200 = 18\ 205 \text{ грн.}$$

Час виконання робіт складає: 5+10+3=18 робочих днів.

У той же час у ВЯ робота, яку перекладено на нього з ВЛіДГП, виконується за 5-8 днів. Така різниця в часі виконання робіт і є визначальним фактором для зміни БП у ВЛіДГП. З метою удосконалення управління перевезення продукції на підприємстві необхідно провести реінжиніринг БП. У такому разі всі елементи логістичної діяльності будуть об'єднані під єдиним керівництвом шляхом реорганізації БП, що сприятиме координації діяльності усіх підрозділів з відвантаження та перевезення, а також здійснення контролю, аналізу ефективності системи в ці-

лому і за кожним її елементом. Це дозволить знайти найефективніші елементи логістичної системи і визначити відповідні пріоритети на користь їхнього розвитку.

На основі всього вищенаписаного можна побудувати функціональну модель перспективного функціонування управління перевезеннями готової продукції, яку в майбутньому необхідно буде впровадити на машинобудівному підприємстві на прикладі ПАТ «Запоріжтрансформатор» (рис. 4).

Висновок. За рахунок використання процесного підходу в управлінні транспортною логістикою машинобудівних підприємств вирішено проблему багаторівневої структури ухвалення рішень на підприємстві. Проведення реорганізації у межах транспортної логістики за допомогою процесного підходу реалізує концепцію ресурсозберігаючої організаційної структури, перевагами якої є:

а) скорочення кількості рівнів ухвалення рішення;

б) поєднання цільового управління з груповою організацією праці;

в) широке делегування повноважень і відповідальності виконавцям;

г) підвищена увага до питань забезпечення якості продукції;

г) автоматизація технологій виконання бізнес-процесів.

Таким чином, орієнтація менеджменту на використання процесного підходу при організації транспортної логістики на машинобудівних підприємствах перехід є ефективним засобом мінімізації ризиків і підвищення ступеня керованості операційними процесами, що позитивно впливає на ефективність підприємства в цілому, а саме економія часу роботи складала 15 днів, економія коштів визначена в розмірі 10 000 грн.

Предметом наступних досліджень буде обґрунтування сукупності критеріїв і показників оцінки ефективності реалізації управлінських рішень у кожному бізнес-процесі, на кожній стадії виробничого чи управлінського ланцюжка у процесі транспортування готової продукції на машинобудівному підприємстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адлер Ю.П. На пути к статистическому управлению процессами. Методы менеджмента качества / Ю.П. Адлер, В.Л. Шпер – М. : Инфра-М, 2005. – 232 с.
2. Репин В.В. «Бизнес-процессы компании. Построение, анализ, регламентация» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://deming.com.ua/index.php?id=46>.
3. Елиферов В.Г. Процессный подход к управлению организацией [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua.html>.
4. Харрингтон Дж. Оптимизация бизнес-процессов (анализ, документирование, управление, оптимизация) / Дж. Харрингтон,

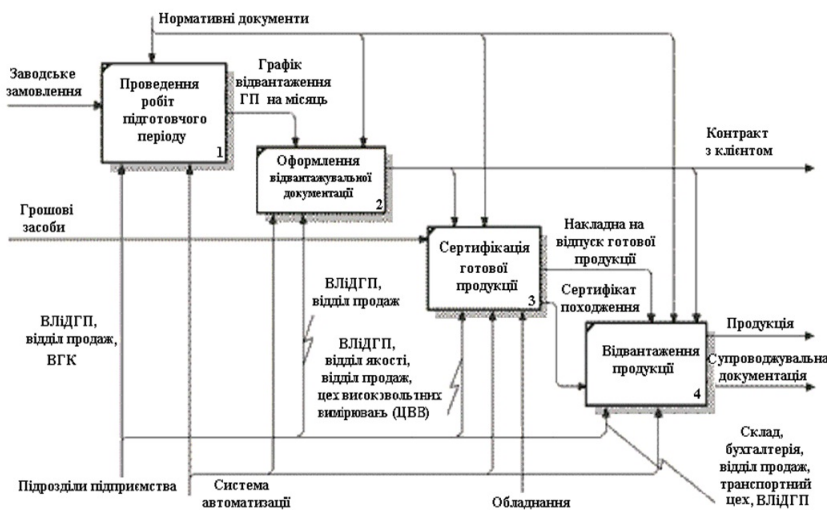

Рис. 3. Функціональна модель поточного функціонування транспортної логістики машинобудівного підприємства (на прикладі відділу логістики та доставки готової продукції)

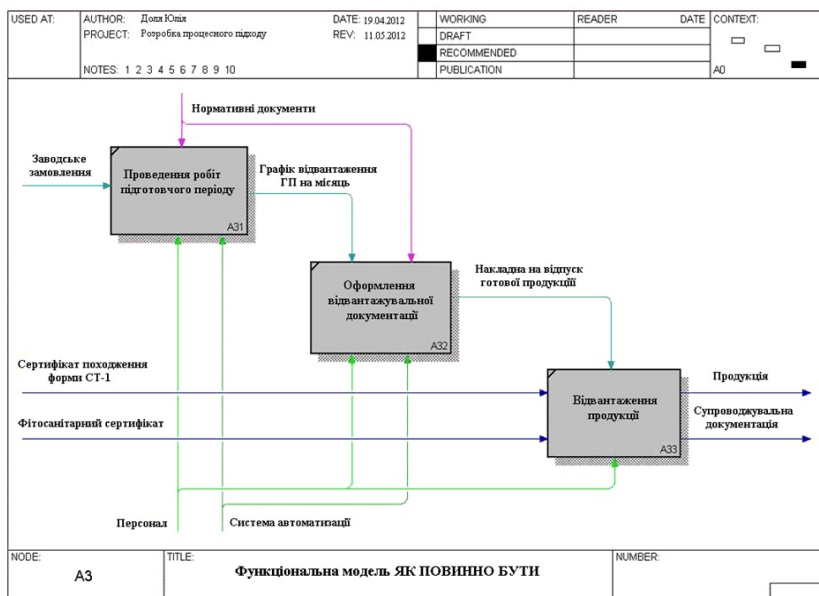

Рис. 4. Функціональна перспективна модель функціонування управління перевезеннями готової продукції підприємства ПАТ «Запоріжтрансформатор»

К.С. Есселинг, Харм Ван Нимвеген. – СПб. : Изд-во «Азбука», 2002. – 328 с.

5. Адлер Ю.П. Процессное описание бизнеса – основа основ и для системы экономики качества. Стандарты и качество / Ю.П. Адлер, С.Е. Щепетова. – М. : Инфра-М, 2008. – 169 с.
6. Репин В.В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В.В. Репин, В.Г. Елиферов. – М. : РИА «Стандарты и качество», 2004. – 408 с.
7. Файоль А. «Общее и промышленное управление» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://thermos.wordpress.com/2009/02/20/анри-файоль-14-правил-успешного-менеджм/>.
8. Фомичев С.К. Выбор, описание и улучшение процессов в системе менеджмента качества ИСО 9001:2000. Методы реализации процессного подхода / С.К. Фомичев, Н.И. Скрябина. – М. : НТК «Трек», 2008. – 148 с.
9. Брыкин А.В. Формирование логистики : монография / А.В. Брыкин, В.А. Шумаев. – М. : Московский городской центр научно-технической информации, 2007. – 232 с.

УДК 332.136

Журба І.О.*доцент кафедри банківської та страхової справи
Черкаського державного технологічного університету***Бєлов Б.О.***начальник управління економічного розвитку
департаменту економіки та розвитку
Черкаської міської ради*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ МІСТ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Розглянуто результати аналізу сучасного зарубіжного досвіду стратегічного управління розвитком міст, у т. ч. підходів до формування і реалізації стратегій міського розвитку. Зазначено причини впровадження стратегічного планування. Вказано причини популярності стратегії розвитку міст. Досліджено необхідність розробки стратегій, орієнтованих на вирішення проблем зайнятості, економічного розвитку, екології та оновлення міст. Порівняно стратегії розвитку міст Європи. На основі закордонного досвіду стратегічного планування внесено пропозиції щодо розвитку міст України.

Ключові слова: стратегічне управління, стратегія розвитку, місто, місцева громада, місцева політика, планування, взаємодія, моніторинг, управління знаннями.

Журба И.А. Белов Б.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Рассмотрены результаты анализа современного зарубежного опыта стратегического управления развитием городов, в т. ч. подходов к формированию и реализации стратегий городского развития. Указаны причины внедрения стратегического планирования. Указаны причины популярности стратегии развития городов. Исследована необходимость разработки стратегий, ориентированных на решение проблем занятости, экономического развития, экологии и обновления городов. Сравнились стратегии развития городов Европы. На основе зарубежного опыта стратегического планирования внесены предложения по развитию городов Украины.

Ключевые слова: стратегическое управление, стратегия развития, город, местная община, местная политика, планирование, взаимодействие, мониторинг, управление знаниями.

Zhurba I.O. Belov B.O. THEORETICAL ASPECTS OF STRATEGIC PLANNING URBAN DEVELOPMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE

The results of the analysis of modern foreign experience in strategic management of urban development, including approaches to the formation and implementation of urban development strategies. The reasons for the introduction of strategic planning. The reasons for popularity of city development strategies. Investigated the need to develop strategies aimed at addressing the problems of employment, economic development, environment and urban renewal. Comparing urban strategies in Europe. Based on international experience in strategic planning, proposals for the development of cities in Ukraine.

Keywords: strategic management, strategy development, city, local community, local politics, planning, co-operation, monitoring, control knowledge.

Постановка проблеми. Останні 15 років ХХ століття в нашій країні знаменувалися руйнуванням колишньої неефективної системи жорсткого директивного планування, що мало наслідком дезорганізацію як в економіці, так і в місцевому господарстві. Навпаки, в містах розвинених європейських країн посилюється інтерес до стратегічного планування як засобу об'єднання зусиль приватного та громадського секторів у досягненні визначених цілей розвитку міста. Майже всі міста, і великі, і малі, стали розробляти стратегії розвитку, що відображають бачення перспективи розвитку міста та напрямки роботи місцевої влади по наданню сприяння цьому розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогоднішні теоретичні дослідження у сфері державного стратегічного планування беруть свої витоки з теорії стратегічного планування у сфері корпоративного менеджменту, засновником якої вважається вчений-математик та економіст російського походження І. Ансофф. Ця теорія була розвинута і доповнена іншими науковцями, такими як А. Акер, Р. Акофф, Р. Бранденбург, Дж. Гелбрейт, П. Друкер, Б. Карлоф, У. Кінг, Д. Кліланд, Дж.Б. Куїні, Г. Мінцберг, Дж. Стейнер, Д. Хассі. Питанню державного стратегічного планування приділена досить значна увага науковцями з країн з трансформаційною економікою. Серед останніх можна виділити Н. Федорова,

О. Машкова, В. Горбуліна, Н. Нижник, Ю. Шарова, В. Віханського, В. Тертичку, Я. Жаліла та ін. У наукових доробках цих учених детально відпрацьовані питання, які стосуються безпосередньо стратегічного планування, його методології, стадій, процесів, зв'язку з політикою держави тощо. Проте в їх працях практично не розглядається, якою має бути система стратегічного планування в розвитку міст, аби вона могла не лише створювати ідеальні стратегічні документи, але й забезпечити їх виконання.

Метою статті є дослідження основних методологічних підходів до розроблення стратегічних планів соціального розвитку міст, а також аналіз зарубіжної та вітчизняної практики стратегічного планування у містах.

Постановка завдання. Важливе значення для сучасної вітчизняної системи державного управління та місцевого самоврядування має також вивчення практичного досвіду в галузі стратегічного управління розвитком міст, накопиченого в зарубіжних країнах, його узагальнення, систематизація та адаптація продуктивних компонентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нових соціально-економічних і геополітичних умовах особливу актуальність для міст України набуває проблема визначення свого місця в державі та світі. Нова реальність потребує змінити систему пріорите-

тів з тим, щоб почали розвиватися ті напрями діяльності, де міста можуть бути конкурентоспроможними. Як показує світовий досвід, саме для досягнення цієї мети вкрай необхідно запровадження стратегічного планування [6].

Причинами такого запровадження є:

- загострення міжтериторіальної конкуренції (конкуренція з рівня країн опустилася на рівень окремих міст);
- демократизація суспільства, зміна соціальної структури міського населення;
- реструктуризація промислових виробництв;
- зміна управлінських технологій (багатосуб'єктне управління тощо).

Для чого місту потрібен стратегічний план?

- Задати образ і пріоритети розвитку міста
- Синхронізувати плани основних гравців
- Підвищити ефективність управління містом
- Розкрити нові ресурси розвитку міста і виявити точки розвитку

Кому потрібен стратегічний план?

- Населенню: міський благоустрій, визначеність родинних інвестицій
- Інвесторам: уявлення про розвиток міста, можливості для інвестування
- Підприємствам: баланс трудових ресурсів, створення сприятливого середовища в місті, підвищення капіталізації...
- Інвесторам: уявлення про розвиток міста, можливості для інвестування
- Населенню: міський благоустрій, визначеність родинних інвестицій

Чим є стратегічний план?

- Аналіз соціально-економічної ситуації в місті та визначення ключових проблем розвитку
- Визначення можливих сценаріїв розвитку міста та цілі розвитку міста (через вибір одного з сценаріїв)
- Формування пріоритетів соціально-економічного розвитку
- Створення механізмів реалізації пріоритетів (перелік програм і проектів і т. д.)
- PR стратегічного плану для різних груп (інвесторів, регіональної влади, населення і т. д.)

Стратегії розвитку міст в сучасному вигляді отримали широку популярність в Європі [5]. Головними причинами стали:

- загострення міжнародної конкуренції;
- ускладнення механізмів управління;
- прагнення просунутися у вирішенні класичних міських соціальних проблем.

Певний вплив на поширення стратегічного планування здійснили ідеї міського маркетингу, які широко дебютували в Європі в за аналізований період. У звичайній практиці і міські, і регіональні влади бачили своїм основним політичним питанням формування річного бюджету, що задавав ключові параметри діяльності влади. Недостатність такого підходу виявилася, по-перше, в зв'язку з прискоренням і ускладненням процесів розвитку, по-друге, у зв'язку з поширенням державно-приватного партнерства, яке вимагало координації зусиль великої кількості організацій і завдання певного напрямку прикладення зусиль. Для всіх рівнів влади в Європі найбільш актуальні сьогодні проблеми безробіття і соціальних протиріч. В урбанізованих зонах, де зосереджена більша частина населення, зосереджені і ці проблеми. Викликані безробіттям соціальні конфлікти гостро проявляються в містах, і саме міста можуть і повинні вирішити основні соціально-економічні проблеми сучасного суспільства.

Усвідомлюючи гостроту сучасних соціально-економічних проблем, влада сучасних міст приходять до розуміння необхідності розробки стратегій, орієнтованих на вирішення проблем зайнятості, економічного розвитку, екології та оновлення міст. В якості цілей розробки стратегії звичайно називають наступні:

- підвищення рівня зайнятості;
- створення робочих місць,
- усунення перешкод для входження на ринок праці,
- підтримка незахищених груп населення;
- економічний розвиток;
- підвищення загального рівня економічної активності,
- покращення функціонування підприємств,
- оновлення і диверсифікація загальної структури економіки,
- усунення слабких місць в окремих секторах,
- покращення соціальних та культурних послуг,
- підвищення здатності адаптуватися до змін в економіці;
- зміцнення соціального партнерства;
- справедливий розподіл ефекту від розвитку між усіма верствами населення,
- сприяння незахищеним соціальним групам;
- розвиток регіонального партнерства;
- посилення цілісності та інтеграції в регіоні;
- оновлення окремих територій;
- досягнення екологічної стійкості економіки міста;
- підвищення привабливості міста як місця для життя роботи і інвестування;
- покращення якості життя,
- підтримання якості навколишнього середовища;
- розвиток партнерства в реалізації стратегії;
- забезпечення активної взаємодії всіх зацікавлених організацій і груп для досягнення стратегічних цілей.

Подібність основних цілей не означає ідентичності цільових блоків стратегій. По-перше, пріоритетність і значимість вищевказаних цілей різні для різних міст. Крім того, майже кожне місто формулює свою специфічну мету, як, наприклад [6]:

- бути «відкритим містом» (для іммігрантів та ін.), міжнародним містом і містом культури (Амстердам);
- стати «столицею інформації ЄС» і «центром транспортних перевезень ЄС» («Кельн»);
- розвиватися в якості центру технологічних інновацій (Манчестер);
- стати одним з провідних регіонів у сфері впровадження передових технологій зв'язку (Нюрнберг),
- створити європейський центр високоякісного виробництва (Бредфорт),
- реалізувати «триедину політику модернізації» (просторово-економічна, соціальна, управлінська модернізація) і «розвиватися в напрямку міжміської агломерації» (Роттердам).

У більшій частині європейських міських стратегій:

- фіксуються цілі і завдання;
- визначаються найважливіші сектори економіки і загальні умови розвитку;
- проводиться SWOT аналіз (сильні та слабкі місця, можливості та небезпеки);
- формулюється стратегічний план;
- стратегічний план доповнюється планами практичних дій або планами заходів, які можуть підрозділятися на галузеві плани (наприклад, плани дій у сфері екології, в найважливіших галузях, в сфері малих та середніх підприємств).

Стратегічні плани, повинні гнучко реагувати на мінливі умови і максимально враховувати інтереси всіх учасників. Тому процес планування, встановлення цілей і аналізу європейських міст організовується так, щоб залучити якомога більш широке коло осіб та організацій. Для цього необхідна активна позиція міста як лідера і координатора.

Дуже важлива роль в розглянутих стратегіях відводиться принципу партнерства. Визнано, що успішною сьогодні може стати тільки всеохоплююча політика, яка об'єднує різні рівні влади, приватний сектор і місцеве населення, що припускає регіональне партнерство та міжнародне співробітництво між містами.

Кожне місто, яке встає на шлях впровадження стратегічних підходів до управління, набуває на цьому шляху практичний і методичний досвід, але не застраховане від помилок і тактичних промахів. Для активних українських міст дуже корисним буде досвід успішних європейських міст – піонерів стратегічного планування. Найбільшу популярність здобули, завдяки своєму досвіду розробки і реалізації стратегій розвитку, такі активні міста Європи, як Відень (Австрія), Антверпен (Бельгія), Бірмінгем, Лідс (Великобританія), Мюнхен, Штутгарт, Дортмунд, Кельн (Німеччина), Копенгаген (Данія), Барселона, Більбао (Іспанія), Болонья, Турін (Італія), Роттердам, Ейндховен, Утрехт (Нідерланди), Ліль, Ліон, Нансі, Нант (Франція), Мальме, Стокгольм (Швеція) [7].

Це досить великі і відомі європейські міста, які грають лідируючу або значну роль у своїй країні і прилеглому регіоні. Однак в ареалі навіть невеликих (за українськими мірками) міст проживає досить велика кількість громадян [9].

Досвід стратегічного планування в активних європейських містах дозволяє зробити висновки, що мають важливе значення для міст України.

Висновки з проведеного дослідження. Міське стратегічне планування являє собою сучасний механізм місцевого управління, адекватно відображає посилення глобалізації розвитку і зростання конкуренції міст і регіонів. Проведений аналіз дозволяє зробити важливий висновок про своєрідність підходів європейських міст до визначення стратегії майбутнього і пошуку свого «обличчя» і місця в мінливій системі європейських регіонів. Навіть саме поняття стратегічного планування трактується в Західній Європі досить вільно і широко. Це відноситься і до тимчасового горизонту планів, які можуть охоплювати найближчі 2-3 роки, а можуть виходити і за рамки десятиліття. Для європейських міст широта підходів до стратегічного планування полягає і в тому, що вона не означає розробку строго певного

«типового» плану, а скоріше об'єднує всілякі плани, управлінські та організаційні ініціативи та програми місцевих властей в рамках руху до досягнення стратегічної мети.

Різноманітні підходи до розробки та реалізації стратегічних планів і проектів поки не мають в своїй основі єдиної наукової методології. Міста шукають свій шлях, формулюючи рамкові методологічні підходи та методичні принципи, що визначають стратегію розвитку паралельно з практикою.

Ключовими каталізаторами стратегічного розвитку європейських міст виступають великі, так звані флагманські проекти, покликані привернути увагу до міста, дати поштовх структурним зрушенням, різко поліпшити ситуацію з робочими місцями, сприяти маркетингу території і формуванню нового іміджу. Європейські міста сміливо планують подібні проекти, успішно здійснюють фінансування необхідних капіталовкладень і реалізують проекти на базі приватно-громадського партнерства. Створення сучасних великих інфраструктурних об'єктів – аеропортів і вокзалів, виставкових комплексів і сучасних житлових зон, а також проведення спортивних змагань, фестивалів, конгресів сприяють зростанню популярності міст, тяжінню інтересу інвесторів і туристів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конституція України // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30.
2. Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 жовт. 2006 р. № 504-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.
3. Проект Закону «Про державне стратегічне планування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_p.
4. Закон України «Про стимулювання розвитку малих та середніх міст України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/>.
5. Країнознавство : теорія і практика : підручник [Мальська М. П., Антонюк Н. В., Занько Ю. С., Ганич Н. М.]. – К. : Центр учб. літератури, 2012. – 528 с.
6. Нерета О. Розвиток малих міст: світовий та вітчизняний досвід / О. Нерета // Управління сучасним містом. – 2006. – № 1–2/1–6(21–22) – С. 262–268.
7. Посацький Б. Нові міста в Європі – тенденції 1980–1990 років / Б. Посацький // Архітектурний вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arcvis.com.ua/ar-06.html>.
8. Benko G. Geografia Technopolii / G. Benko. – Warszawa : PWN, 1993. – 215 p.
9. Джерела та механізми фінансування місцевого економічного розвитку : навчальний посібник. – К. : Центр громадської експертизи, Проект «Місцевий економічний розвиток міст України», 2013. – 176 с. – Бібліографія: с. 2.

УДК 332.14

Когатько Ю.Л.

кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник відділу досліджень рівня життя населення
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

АНАЛІЗ ВИДІВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ У РІВНІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ ЗА РІВНЕМ ОХОПЛЕННЯ

У статті показано розподіл територіальних диспропорцій за рівнем охоплення. Проведено аналіз глобальних, міждержавних, регіональних та міжпоселенських диспропорцій. Проаналізовано характер існування територіальних диспропорцій в рівні та якості життя населення.

Ключові слова: територіальні диспропорції у рівні та якості життя населення, глобальні, міждержавні, регіональні та міжпоселенські диспропорції, міжміські, сільсько-міські та міжсільські територіальні диспропорції.

Когатько Ю.Л. АНАЛИЗ ВИДОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ДИСПРОПОРЦИЙ В УРОВНЕ И КАЧЕСТВЕ ЖИЗНИ ПО УРОВНЮ ОХВАТА

В статье показано распределение территориальных диспропорций по уровню охвата. Проведен анализ глобальных, межгосударственных, региональных и междупоселенческих диспропорций. Проанализирован характер существования территориальных диспропорций в уровне и качестве жизни населения.

Ключевые слова: территориальные диспропорции в уровне и качестве жизни населения, глобальные, межгосударственные, региональные и междупоселенческие диспропорции, междугородские, сельско-городские и междусельские территориальные диспропорции.

Kogatko Y.L. ANALYSIS OF THE TYPES TERRITORIAL DISPROPORTIONS IN THE LEVEL AND QUALITY OF LIFE THE LEVEL OF COVERAGE

Distribution of territorial disparities in the level of coverage has been shown. Analyzed the global, international, regional and settlement imbalances. Analyzed the nature of the existence of regional disparities in the level and quality of life of the population.

Keywords: territorial disproportions in the the level and quality of life, global, interstate, regional and settler disproportions, territorial disproportions between urban, rural-urban and rural.

Постановка проблеми. Протягом всієї відомої історії людства існують значні диспропорції в рівні та якості життя населення, які можна поділити на регіональні і поселенські. За останні століття відбулися великі зміни в житті людей. Вони були пов'язані насамперед з науково-технічним прогресом, а також зміною системи управління і видів діяльності. Значна частина населення світу за цей час перейшла фактично від натурального господарства до постіндустріального суспільства. Дані процеси відбувалися по-своєму як в різних державах, так і в частинах світу, і навіть регіонах однієї країни. При цьому одна частина населення перейшла на новий життєвий рівень, а інша (а часом це цілі країни) залишилася на десятиліття в минулому. Зі зростанням населення в слабозрозумітих країнах проблеми глобальних територіальних диспропорцій вийшли на новий рівень і спричинили низку протиріч: від міграцій – до війн за ресурси. Іншою проблемою стало наростання поселенських диспропорцій в рівні та якості життя, що не останнім чином сприяє зменшенню людності сіл і містечок і неконтрольованому зростанню міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом як українськими вченими, так і дослідниками з інших країн було зроблено чимало для дослідження як рівня і умов життя населення, так і територіальних диспропорцій в них. При цьому роботи були присвячені дослідженню рівня та якості життя в цілому, а також і регіональним, і поселенським аспектам. Дану проблему досліджували М. Баранський, Л. Черенко, Н. Бункіна, Е. Лібанова, З. Варналій, З. Герасимчук, М. Долішній, А. Маршалл, К. Павлов, Ф. Перру, М. Портер, П. Потье, Я. Столярчук, Дж. Харвей, Т. Хегерstrand, В. Геєць, Я. Жаліло, Б. Данилишин, Д. Лук'яненко, Б. Губський, В. Чушков, А. Швецов та інші вчені. При значній кіль-

кості праць залишається чимало невирішених проблем в даній галузі, одна з яких – систематизація територіальних диспропорцій.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є спроба систематизувати територіальні диспропорції в рівні та якості життя населення за рівнем охоплення, а також виявлення і дослідження основних особливостей їх виникнення і дії на різних масштабних рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Територіальні диспропорції – це явище (в силу дії географічних, природно-кліматичних, соціальних факторів), характерне як для всієї системи світової економіки, так і для окремих континентальних регіонів і країн. Водночас територіальні диференціації в різних частинах світу і державах мають свої особливості, які виникли як результат відмінностей у характері і рівні розвитку як природи, так і продуктивних сил. Згодом, у міру цивілізаційно-культурного прогресу і типу розвитку, обраного державами, вони загострилися або, навпаки, істотно згладилися. Проте в будь-якому випадку диспропорції існують і будуть існувати. Залежно від рівня охоплення територіальні диспропорції можна поділити на:

- глобальні;
- міждержавні;
- регіональні;
- міжпоселенські.

Глобальні територіальні диспропорції охоплюють нерівномірність в рівні та якості життя як цілих материків, так і великих регіонів світу. Першочергово глобальні територіальні диспропорції виникли як результат відмінностей природного середовища, проте з зародженням перших держав акцент змістився в сторону географічної ізольованості регіонів світу від центрів економічного і культурного прогресу. Всі

стародавні цивілізації виникли в особливих кліматичних умовах: їх зона охоплювала території з тропічним, субтропічним і почастим помірним кліматом. Це означає, що середньорічна температура в таких районах була досить висока – близько $+20^{\circ}\text{C}$. Найбільші її коливання були в деяких районах Китаю, де взимку міг випадати сніг. Лише кілька тисячоліть потому зона цивілізацій стала поширюватися на північ, де природа суворіша [1]. Решта ж територій світу в той час проживали при первіснообщинному ладі.

Загалом, найбільші зміни в рівні життя країн та регіонів світу з'явилися тільки в XIX столітті разом з другою науково-технічною революцією. Поява парових двигунів і, особливо, електроенергії повністю змінила рівень життя населення країн Європи і Північної Америки, де обладнання машин електродвигунами збільшило швидкість верстатів, підвищило продуктивність праці і створило передумови для подальшої автоматизації виробничого процесу, що, в свою чергу, частково звільнило людей від найважчої роботи на виробництві і спричинило появу благ цивілізації, якими ми користуємося і донині. В той же час решта світу була переважно колоніями розвинених країн з типово ресурсним призначенням, де більшість населення жила за рахунок малопробиткового натурального господарства.

Поступове зростання економічного, а також і військового потенціалу країн Європи і Північної Америки вивело ці регіони в світові лідери і за рівнем і якістю життя. З часом до них долучилася і малозаселена Австралія. Решта ж світу аж до кінця XX століття перебували в незрівняно гірших умовах.

Радикально характер глобальних диспропорцій в рівні та якості життя світу змінився в кінці XX століття, так званому початку третьої науково-технічної революції і початком формування світової постіндустріальної цивілізації. Відбувалися істотні зміни в структурі національних господарств, системі управління на макро- і мікрорівні, в соціальній структурі суспільства, якості, стилі життя людей і т. д. Найбільш яскравим показником змін стало безпрецедентне зростання міського населення, небувалі темпи збільшення частки третинної сфери зайнятості (сфери торгівлі і послуг) [2]. Це не змогло не позначитися на підвищенні технічної оснащеності і якості праці, зростанні доходів трудящих, рівні споживання на душу населення. У поєднанні з реформуванням моделі державного регулювання економіки на основі лібералізації подібне зміцнення в бік соціальних пріоритетів дозволило передовим країнам уникнути тривалого депресивного стану в переломні 70-80-ті роки і прискорити перехід в якісно новий стан. У той час до них почали долучатися країни Східної і Південно-Східної Азії, а також нафтодобувні країни Перської затоки і Південно-Африканська Республіка. Решта країн суттєво відстали від них в рівні та якості життя.

Сучасний світ фактично поділений на розвинені країни Європи, Північної Америки, Австралії, Східної Азії та арабські держави Перської затоки з одного боку, десь посередині між ними і найбіднішими країнами знаходяться країни Латинської Америки, а велика частина країн Африки, Азії та Океанії перебувають в тотальній бідності і нестабільності.

Глобальні диспропорції особливо помітні при аналізі найбагатшого і найбіднішого материків. Порівнюючи рівень життя, наприклад, Північної Америки чи Європи і більшості країн Африки, можна чітко зазначити, що диспропорції в рівні і якості життя між

даними світовими регіонами величезні. Сучасний американець чи європеєць вже не може уявити свого життя без власного транспортного засобу, будинку, повного електроніки, Інтернету, можливостей подорожувати і мати все для свого розвитку. При цьому значна частина Африки живе в умовах, при яких сучасна людина з Європи чи Америки не змогла б прожити й тиждень. Наприклад, в Найробі (Кенія) є район нетрів – Кібера. Тут немає води, немає каналізації, тут не варто кричати «допоможіть», якщо вас гвалтують або грабують, бо поліції тут теж немає. Життя в Кібері дуже просте: основна мета – дожити до завтра, заробивши що-небудь на їжу [3]. За неофіційними даними, в Кібері живе більше мільйона людей, в умовах, коли будинком вважається кілька стовпів, накритих поліетиленовою плівкою. Кожен п'ятий з народжених тут, не доживає і до п'яти років, і все ж населення Кібері збільшується постійно [4].

На даний момент у світовому господарстві сформувалося два полюси, між якими значні диспропорції в рівні та якості життя. На одному полюсі знаходяться економічно розвинені країни, а на іншому – фактично їх колишні колонії – аграрно-сировинні придатки. Останні були втягнуті в міжнародний поділ праці задовго до становлення там національних ринків. Залучення цих країн у світові господарські відносини фактично відбулося не у зв'язку з потребами їх власного розвитку, а стало продуктом експансії індустріально розвинених країн. Сформоване таким чином світове господарство, навіть після здобуття незалежності колишніми колоніями, зберігає відносини центру і периферії.

За останні кілька десятиліть спостерігалися масштабні перетворення, пов'язані з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. У кожному регіоні світу вдалося домогтися зниження масштабів бідності. У країнах з ринками, що формуються, спостерігалось безпрецедентне економічне зростання, однак поки це не допомогло впоратися з проблемами низьких рівня і якості життя.

Міждержавні територіальні диспропорції являються таким же об'єктивним явищем, як і глобальні. Аналізуючи даний вид територіальних диспропорцій, доцільно зауважити, що в даному випадку на рівень і якість життя населення впливає не тільки забезпеченість природними ресурсами чи належність країни до економічно і культурно розвиненого регіону світу, а й менталітет населення, система управління країною, а також екологія. Як показує практика, дві країни з приблизно однаковими природними ресурсами і схожою густотою населення можуть жити абсолютно по-різному.

Яскравим прикладом міждержавних територіальних диспропорцій можуть бути Росія і Канада. Дві країни з великою площею, природними умовами і ресурсами, і зовсім різним рівнем життя населення. При цьому основними аргументами кращого рівня життя Канади є насамперед система управління країною, а також історія країни.

Вартість життя в Канаді – одна з найнижчих в розвинених країнах. При цьому слід врахувати також і суворість природних умов країни, значна частина території якої знаходиться за полярним колом. Канада – одна з найбільш екологічно чистих країн світу. Завдяки дбайливому відношенню канадців до природи, а також турботі держави, середовище проживання канадців може слугувати зразком для інших країн. У Канаді дуже високий рівень тривалості життя, що багато в чому обумовлено екологічною ситуацією і середнім рівнем доходу населення.

Третина всіх доходів канадців приносить діяльність, пов'язана з захистом навколишнього середовища.

Канада має одну з найкращих в світі систем соціального забезпечення. Всі жителі Канади, що знаходяться на території країни легально, користуються всіма благами розвинутого суспільства. Канада забезпечує високі пенсії та пільги пенсіонерам. У Канаді існує дійсно працююча система видачі державних допомог людям, які тимчасово опинилися без засобів до існування. У Канаді працює ефективна система соціального забезпечення, за якою всі жителі Канади, що знаходяться на території країни легально можуть користуватися безкоштовним медичним обслуговуванням, безкоштовною середньою освітою, та отримувати допомогу з безробіття [5]. Крім того, різноманітні урядові програми дотацій дозволяють багатьом жителям Канади безкоштовно користуватися спортивними комплексами, відвідувати різні секції та гуртки, культурні заходи. Існують в Канаді безкоштовні бібліотеки і практично безкоштовні дитячі садки. Будь-яка сім'я, яка навіть не має постійного доходу, має можливість купити в кредит практично все, що забажає. У Канаді не потрібно чекати 20 років, щоб жити у власному будинку і мати хороший автомобіль, не кажучи вже про більш доступні речі.

Сучасна Росія являється правонаступницею СРСР. В той час, коли капіталістичні країни підвищували рівень і якість життя своїх мешканців, а економіка зростала за рахунок зростання споживання, значна частина ресурсів Росії в радянський період відволікалася на розвиток важкої промисловості і, особливо, оборонних галузей, а також утримання величезних збройних сил [6]. Всі ці витрати, природно, проводилися за рахунок населення, яке недоотримувало свою частку фінансування. Соціальна сфера фінансувалася фактично за залишковим принципом. На тлі інших країн зі значними природними ресурсами Росія виділяється вкрай низьким рівнем заробітної плати і доходів населення, в тому числі низькими заробітними платами державного сектору, мінімальними розмірами пенсій і стипендій, низькою часткою витрат на охорону здоров'я, відставанням в обсягах житлового та комунально-побутового будівництва. За часів СРСР високі зарплати не були потрібні з причини відсутності обсягу споживчих товарів.

На сучасному етапі існування Російської Федерації більшість ресурсів акумулюється в столичному регіоні, при цьому провінції живуть фактично на бюджетних дотаціях без можливості на розвиток власної економіки та інфраструктури.

Якщо міждержавні територіальні диспропорції є значними у сусідніх країнах, то це призводить до відтоку населення з країни з гіршими показниками рівня і якості життя, що в свою чергу загострює проблеми міграцій. При цьому поява значної кількості мігрантів з менш розвинутої країни спричинить проблеми і в країні, яка перебуває на вищому рівні розвитку, що можна спостерігати на прикладі країн Європи і Північної Африки, Мексики і США.

Регіональні територіальні диспропорції – це диспропорції в рівні та якості життя регіонів однієї країни. Вони відіграють важливу роль у розвитку більшості країн світу, особливо на етапах значних економічних, соціальних, політичних змін. Це характерно для всіх регіонів світу і країн, незалежно від рівня їх економічного розвитку. Сучасна ситуація призводить до зміни критеріїв і факторів територіального розвитку, створює якісно нове середовище для вирішення соціальних та економічних проблем регіонів та для їх взаємодії. Регіональні диспропор-

ції значною мірою визначаються природними чи соціальними факторами, проте часом є наслідком структурних диспропорцій, які проявляють себе у використанні економічного потенціалу та розвитку регіонів.

У всіх країнах світу регіони мають різний рівень соціально-економічного розвитку в силу відмінності географічного положення, природно-кліматичних умов, демографічної ситуації, історії розвитку та інших факторів. Це породжує чимало соціально-економічних проблем. Тому кожна держава прагне покращувати життєвий рівень у відсталих регіонах шляхом проведення регіональної політики, спрямованої на вирівнювання умов і підвищення рівня їх розвитку. При цьому в кожній країні в окремих центрах завжди зосереджуються новітні технології, творча і найбільш підготовлена частина трудового потенціалу; поступово ці центри стають «полюсами зростання», що в результаті виділяє їх серед решти регіонів країни. Найчастіше такими являються столичний регіон і регіони з містами-мегаполісами. Усвідомлення важливості вирівнювання якості життя населення регіонів може служити підставою для поліпшення системи міжрегіонального розподілу праці, перерозподілу економічних ресурсів та стимулювання міграції.

Основними причинами виникнення регіональних територіальних диспропорцій являються різні стартові умови, в яких опиняються різні регіони однієї країни: різноманітність історичних, природних, соціально-економічних факторів; господарська спеціалізація; комплексність і перспективність розвитку, їх конкурентні переваги; місце і значення регіону в системі територіального поділу праці, інтеграційних процесах тощо (об'єктивні фактори). Крім об'єктивних факторів можна виділити і суб'єктивні фактори, а саме: відсутність системних заходів державної регіональної політики щодо зменшення регіональних диспропорцій і як наслідок невизначеність шляхів і засобів регіонального розвитку; заузальованість соціально-економічних перетворень і те, як керівники місцевих органів влади проводили економічну і соціальну політику, використовували ресурси регіонів і послаблювали вплив негативних факторів; незавершеність українських реформ. Це обумовлює відмінності в податковому потенціалі, структурі бюджетних доходів і видатків, потребою в фінансових ресурсах, в якості життя населення територій і т. д. На відміну від об'єктивних суб'єктивні фактори піддаються швидкому коригуванню за рахунок впровадження ефективної політики регіонального розвитку [7].

Загалом, регіональні територіальні диспропорції в рівні та якості життя населення несуть в собі значну загрозу не тільки економіці країни, але і її політичній стабільності, що особливо помітно в останні роки в таких країнах, як Італія чи Іспанія, де економічно розвинені регіони активно роблять спроби відділитися від решти країни. М. Гапонюк у своїй статті «Диспропорції регіонального розвитку в Україні: оцінка ефективності окремих механізмів вирівнювання» виділяє основні загрози, які несе регіональна диспропорційність в країні:

1. В умовах політичної нестабільності та незрілості громадянських інститутів економічні і соціальні розшарування регіонів створюють певне підґрунтя для подальшої ескалації політичних конфліктів з аргументацією щодо вищого рівня розвитку окремих регіонів. При цьому акценти робляться саме на економічній диференціації регіонів, яка дає можливість апологетам такого підходу уникати проблем щодо

поглиблення розшарування за рівнем життя усього суспільства, незалежно від регіону проживання [8].

2. Об'єктивно зростає соціальна напруга у суспільстві, люди втрачають довіру як до інститутів державної влади, так і до органів місцевого самоврядування, при цьому, в однаковій мірі [8].

3. Поширюється тінізація національної економіки, викликана, насамперед, міграцією робочої сили як за кордон, так і в середині країни. Притік робочої сили у регіони з вищим рівнем економічного розвитку є неконтрольованим з боку держави, а більшість таких працівників працюють за межами правового поля ринку праці [8].

4. Депресивні регіони фактично втрачають будь-які можливості для розвитку, адже позбуваються чим не єдиного свого економічного ресурсу – робочої сили. В таких умовах органи місцевого самоврядування мінімізують власний фінансовий потенціал і цілковито залежать від можливостей та бажань центральних органів влади фінансувати ті чи інші видатки [8].

Міжпоселенські територіальні диспропорції – це нерівності в рівні та якості життя між різними типами населених пунктів. Міжпоселенські територіальні диспропорції можна поділити на *диспропорції між містом і селом, малим містом і великим містом, малим містом і селом, а також між різними функціональними типами міст*. До початку промислової революції не було значної різниці між рівнем життя в селі і місті. Пануючі верстви населення розкошували, решта ж жили в умовах тотальної бідності. Село навіть було в кращих умовах, адже в містах, особливо з населенням понад 20 тис. жителів, існували дуже значні проблеми з пристосованою інфраструктурою під наявну кількість жителів, найбільшою проблемою якої були побутові відходи. При цьому жителі як міст, так і сіл тримали худобу, обробляли землю. З відмінностей, в містах було більше ремісників і торговців, проте загалом село і місто відрізнялись тільки кількістю жителів. Ситуація почала радикально змінюватися після початку індустріалізації міст. Вона була підтримана значним підвищенням продуктивності сільського господарства, що забезпечило істотний приріст населення і звільнення надлишкового населення з сільської місцевості, яке виявилася затребуваним промисловістю в містах [9]. Низька кваліфікація нових робочих змусила їх господарів раціоналізувати і стандартизувати виробничі операції. Так в промисловості з'явився поділ праці. Накопичення капіталів дозволило з часом робити інвестиції в високомеханізоване і наукомістке виробництво, що забезпечило подальшу еволюцію індустріалізації. Поява класу порівняно високооплачуваних кваліфікованих робітників у свою чергу сприяла появі ринку товарів для робітників [10]. Акумуляція ресурсів в містах посприяла розвитку інфраструктури, що в свою чергу знизило бідність населення і підвищило їх рівень та якість життя.

Диспропорції в рівні та якості життя між різними типами поселень розвинулися в умовах капіталізму, коли місто підпорядкувало село в усіх відношеннях – економічному, політичному, культурному. Відносини на селі почали розвиватися під вирішальним впливом міста. Хоча роль міст в історії людства дуже значна з часів античності, їх частка в населенні світу до XIX ст. була незначною. Надалі місто росте за рахунок села, міське населення – за рахунок сільського.

Найбільший розрив у рівні та якості життя між сільським і міським населенням. При цьому, якщо брати села віддалених від столиці регіонів і, напри-

клад, саму столицю, то люди живуть фактично в різних епохах. У соціальній сфері проблеми сільської місцевості доцільно поділити на дві частини: соціальні відносини, що складаються залежно від рівня матеріальної і соціальної забезпеченості різних верств суспільства, і соціальні галузі, що безпосередньо обслуговують потреби і потреби населення. У першій частині на передній план виходять проблеми доходів (зарплати, пенсії і т. д.). У другій головним стає діяльність інститутів і установ, що надають громадянам соціальні послуги, іншими словами – освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, дозвілля і так далі. До всього цього додається недосконалий транспортний зв'язок із сільськими населеними пунктами в зоні впливу малого міста. Оскільки значна частина сільського населення займається натуральним господарством, то наявність і зручність комунікацій між селом і містом може впливати на рівень матеріального забезпечення домогосподарств [11]. Саме це коло потреб і послуг є предметом найбільшої заклопотаності, проте характерне не тільки для сіл, але й для більшості провінційних малих міст.

Великі міста перебувають у більш вигірній позиції через можливості працевлаштування і притягують до себе молодь з провінції, яка знову ж таки потрапляє не завжди в хороші умови і в містах, маючи часто низьку кваліфікацію. В сільській же місцевості молодь, яка залишилася, в більшості випадків низькооплачувану роботу, не маючи можливостей для кар'єрного росту, що само собою змушує мігрувати в міста, адже для підвищення трудової мотивації потрібно не тільки зменшувати поляризацію доходів, а й забезпечувати людині вертикальну мобільність, престиж освіти, професіоналізму і творчого вкладу. Нічого цього поки немає, хоча молоді люди вже розуміють, наскільки важлива для них гарна професійна освіта, однак не всі можуть її отримати. Навіть зараз, у час індустріалізації та високих технологій, далеко не в кожному селі є елементарні побутові умови: нормальні дороги, водопровід, газ, магазини, школи, дитячі сади, поліклініки. Про Інтернет не може бути й мови. Тому бажання молодих людей після навчання працювати в місті цілком логічно. Освіта ж все більше мірою стає платною, а можливості сільської сім'ї забезпечити дійсно якісну освіту своїм дітям за рахунок власних коштів зменшуються. Перспективами тих, хто не став студентом, є армія, робота в селі, але найчастіше після ПТУ і технікумів сільська молодь має перед собою перспективу вступу на малооплачувані та неперспективні державні посади (у т. ч. в міліцію), або ж маргінальну роботу в місті (торгівля, охорона, сфера обслуговування, низькооплачувані посади на ще діючих підприємствах) [12]. При цьому хоч якесь майбутнє для своїх дітей можуть створити представники сільської адміністрації, керівники колишній колгоспів, фермери, інтелігенти, що веде до спадкового закріплення соціальної нерівності.

Враховуючи низький достаток населення сіл, в них майже не розвивається соціальна інфраструктура, при цьому в невеликих селах закриваються школи, будинки побуту і заклади охорони здоров'я, що самим собою робить умови проживання важкими. Населення малих міст часто знаходяться на тому ж рівні, що й сіл, проте перебуває в кращих умовах за рахунок розвитку соціальної інфраструктури, хоча такі блага, як водогін, також стають все більше недоступними через тотальний занепад житло-комунальних господарств. У такому випадку село має

тільки дві переваги над містом: чисте повітря і свіжі продукти. Перспективами малих сіл є зникнення, а малих міст – поступова втрата їх колишніх функціональних значень в регіоні.

Для великих міст характерні свої диспропорції в рівні та якості життя населення. Великі міста переважно поліфункціональні, тобто виконують одразу кілька функцій: наукову, освітню, культурну, фінансову та ін. Однак існують і вузькоспеціалізовані міста (приклади по Україні): промислові (Шостка, Кривий Ріг, Маріуполь, Горлівка), транспортні (Жмеринка, Іллічівськ, Чоп), курортно-оздоровчі (Трускавець, Ялта), центри агропромислових комплексів (Хорол, Яготин) та ін. [13]. Так у більшості монофункціональних міст, наприклад, з гірничодобувної спеціалізацією, соціально-економічна ситуація ускладнюється високою часткою пенсіонерів, яка часто досягає 40-50% місцевого населення, що обумовлено пільговими умовами виходу на пенсію працівників таких підприємств [14]. До цього додаються часто екологічні проблеми, значна диференціація оплати праці та наявність заборгованості з виплати заробітної плати, високий рівень бідності населення, посилені патерналістські очікування та навантаження на державні цільові позабюджетні фонди, нерозвиненість сфери обслуговування та низька якість соціальних послуг населенню, до того ж користувачі послуг цієї сфери не здатні покривати витрати на виробництво комунальних послуг. І, що важливо, фактично неможливо розробити єдину програму розвитку монофункціональних міст через їх специфіку в кожному окремому випадку.

Міжпоселенські територіальні диспропорції, описані вище, стосуються переважно пострадянських країн. Загалом, якщо аналізувати світові тенденції, то поселенська нерівність в рівні та якості життя присутня скрізь, проте в економічно розвинених країнах вищі доходи, наявність власного автомобіля і загалом краще транспортного сполучення нівелюють розрив між селом і містом, хоча й не в усьому. Все ж таки сфера забезпечення дозвілля і загалом послуг в разі розвиненіша у великих містах. Якщо брати країни, що розвиваються, то в них сільська місцевість найчастіше живе повністю з натурального господарства.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз територіальних диспропорцій в рівні та якості життя дозволяє зробити наступні висновки:

1. Територіальні диспропорції в рівні та якості життя існують як на глобальному, так і на державному і регіональному рівнях, де окремо стоять диспропорції між різними типами поселень, тому за рівнем охоплення їх доцільно поділити на глобальні, міждержавні, регіональні, міжпоселенські.

2. Глобальні територіальні диспропорції в рівні та якості життя в світі виникли як наслідок дії природно-географічних чинників та віддаленості макро-регіону від світових центрів розвитку економіки й культури.

3. Міждержавні територіальні диспропорції спричинені не тільки забезпеченістю природними ресур-

сами чи належністю країни до економічно і культурно розвиненого регіону світу, а й менталітету населення, системи управління країною, а також екології.

4. Регіональні територіальні диспропорції значною мірою визначаються природними чи соціальними факторами, проте часом є наслідком структурних диспропорцій, які проявляють себе у використанні економічного потенціалу та розвитку регіонів.

5. Міжпоселенські територіальні диспропорції являються наслідком централізації економічного і культурного життя країн у мегаполісах і навколо великих міст. При цьому не останню роль у вирішенні поселенської нерівності є здатність держави до вирівнювання рівня і якості життя між різними типами поселень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/hach_istmir/01.php.
2. «История мировой экономики» : учеб. пос. / В. С. Адвезде, А. С. Квасов, А.Н. Маркова и др.; под общ. ред. Г.Б. Поляк. – ЮНИТИ-ДАНА. – 670 с.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repin.info/kriminalnoe-chtivo/kibera-rayon-zhiviyh-mertvecov>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lishamtoto.org/index.php?option=com_content&view=article&id=68&Itemid=63.
5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kievinvest.com/stat/canada3.html>.
6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mirprognozov.ru/prognosis/107/967/>.
7. Сімків Л. Дослідження регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку в Україні / Сімків Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=71185>.
8. Гапонюк М. Диспропорції регіонального розвитку в Україні: оцінка ефективності окремих механізмів вирівнювання / Гапонюк М. – Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць / Відп. ред. А. М. Мороз. – К. : КНЕУ. 2010. Вип. 15.1. – 376 с.
9. Steven Kreis The Origins of the Industrial Revolution in England / Steven Kreis. Last Revised 11 October 2006. Accessed April 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.historyguide.org/intellect/lecture17a.html>.
10. Robin Blackburn Enslavement and industrialisation / Robin Blackburn, BBC British History. Published: 18 December 2006 Accessed April 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/history/british/abolition/industrialisation_article_01.shtml.
11. Дерун Т. Проблеми розвитку малих міст в умовах соціально-економічної трансформації українського суспільства / Дерун Т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Derun.pdf.
12. Холявка А. Українське село вчора і сьогодні / Холявка А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politonomia.org.ua/page/ukrainske-selo-vchora-i-sohodni-pozasotsialnoyuspravedlyvistyu-875.html>.
13. Беліков К. Велике промислове місто: сутність поняття / Беліков К. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=71185http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-02%2810%29/23.pdf>.
14. Соціально-економічні проблеми розвитку монофункціональних міст. Дослідження Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/monitor/Jul2009/33.htm>.

УДК 332.1:339.1

Колосінський Є.Ю.*кандидат економічних наук,**старший викладач кафедри економіки підприємства**Чернівецького торговельно-економічного інституту**Київського національного торговельно-економічного університету*

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ВВЕДЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЗУПИНКОВИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ КЛАСТЕР» ЯК ПОХІДНОГО ВІД ТОРГОВЕЛЬНОГО КЛАСТЕРУ

У статті досліджено розвиток торговельної сфери, а саме перехід до інноваційних об'єднань підприємств торговельної сфери внаслідок впливу глобалізаційних процесів. Проведено аналіз поняття кластер як у вітчизняній, так і в іноземній літературі; на основі зібраних даних побудована таблиця понять, а також сформовано авторське поняття торговельного кластеру. Також у роботі визначено структуру торговельного кластеру та рекомендовано виокремити новий вид – зупинковий торговельний кластер.

Ключові слова: торгівля, глобалізація, торговельний кластер, міський громадський транспорт, зупинковий торговельний кластер.

Колосинский Е.Ю. ОБОСНОВАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ ВВЕДЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ОСТАНОВОЧНЫЙ ТОРГОВЫЙ КЛАСТЕР» КАК ПРОИЗВОДНОГО ОТ ТОРГОВОГО КЛАСТЕРА

В статье исследовано развитие торговой сферы, а именно переход к инновационным объединениям предприятий торговой сферы в результате влияния глобализационных процессов. Проведен анализ понятия кластер как в отечественной, так и в иностранной литературе; на основе собранных данных построена таблица понятий, а также сформировано авторское понятие торговельного кластера. Также в работе определена структура торгового кластера, и рекомендуется выделить новый вид – остановочный торговый кластер.

Ключевые слова: торговля, глобализация, торговый кластер, городской общественный транспорт, остановочный торговый кластер.

Kolosinsky E.Y. JUSTIFICATION OF THE NEED TO INTRODUCE THE CONCEPT «STATION TRADE CLUSTER» AS DERIVED FROM THE TRADING CLUSTER

This paper investigates the development of the trade sector, namely the transition to innovative companies trade unions sphere as a result of globalization. The analysis of the concept of cluster, both in domestic and foreign literature; using historical data built table concepts and formed the author's concept of commercial cluster. Also in the defined cluster structure of trade, and is recommended to isolate new species – station trade cluster.

Keywords: trade, globalization, trade cluster, urban public transport, station trade cluster.

Постановка проблеми. Впродовж низки етапів суспільного розвитку торгівля була і залишається одним із ключових видів економічної діяльності. Набувши особливого поширення ще в середньовічній економіці, саме торговельна сфера забезпечує зайнятість великої частки економічно активного населення та формує основу для його залучення до підприємницької діяльності.

Торговельна сфера як найбільш динамічна та суспільно значуща складова національної економіки тісно пов'язана з низкою суспільних процесів. Торгівля, будучи одним із ключових компонентів невиробничої сфери, посідала центральне місце у процесах еволюції суспільства на протязі останніх десятиліть. Саме організація торгівлі зумовлює органічну інтеграцію торговельних об'єктів у систему розселення регіону і, водночас, сама стає чинником розвитку регіональних територіальних суспільних систем.

У сучасних умовах глобалізаційні виклики вимагають нових підходів до розв'язання низки завдань розвитку торгівлі та зазначених систем. Очевидно, що таке розв'язання можливе лише в контексті інноваційного розвитку, який у сучасних умовах може забезпечити конкурентоздатність як окремих торговельних підприємств, так і цілих об'єднань (внутрішньогалузевих, різногалузевих, тимчасових, добровільних, територіальних). Враховуючи постійне зростання конкуренції у сфері торгівлі, такий напрямок і така модель розвитку стають дедалі важливішими як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні.

Та все ж таки, досліджуючи територіальну організацію торговельної сфери окремих населених пунк-

тів (територіально відокремлених одиниць), можна простежити стихійний характер проходження процесів територіальної організації торговельної сфери, що, на нашу думку, є результатом відсутності відповідного стратегічного планування на рівні міста.

Першим процесом, який необхідний для сучасної трансформації торговельної сфери, є територіальна концентрація, яка полягає у поєднанні великої кількості видів і форм торгівлі на обмеженій території, створенні торгових комплексів, які стають своєрідними «точками зростання» місцевої інфраструктури, у тому числі на користь населення. Внаслідок об'єднання на певній території кількох торговельних комплексів у поєднанні із торговельними об'єктами менших площ виникають торговельні кластери, які концентрують у собі велику кількість як товарів та послуг, такі і фінансових потоків. Товарооборот таких торговельних агломерацій інколи може перевищувати сумарний товарооборот торговельних об'єктів решти території населеного пункту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними іноземними вченими, які займалися дослідженням теоретичної бази та проблемами розвитку кластерів, є Е. Бергман, Е. Браун, М. Портер, М. Превезер, Г. Свон, Е. Фезер та ін. У працях українських дослідників Ю. Гладкого, Ю. Макогона, Н. Мікули, С. Соколенка, О. Спориш, В. Рубе, Л. Черчик, І. Школи також значна увага приділяється теоретичним та практичним аспектам формування та діяльності кластерних утворень.

Постановка проблеми. Поняття «торговельний кластер» у світовій економіці ввели іноземні вче-

ні, які виокремили дане поняття на основі особливостей функціонування власних підприємств. Наявність специфіки економіки пострадянських країн не вписується в рамки економічно розвинутих країн світу, тому вітчизняним вченим доводиться постійно націоналізувати міжнародні винаходи, відкриття і т. ін.

На основі класичних понять «кластер» та «торговельний кластер» виокремити саме той елемент, який має місце на регіональному рівні «зупинковий торговельний кластер».

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо наше дослідження з детального аналізу класичного поняття «кластер», яке дали вітчизняні та іноземні вчені економісти. Основні підходи до дослідження сутності поняття «кластер» наведені у табл. 1.

На наш погляд, сучасний торговельний кластер – це, з одного боку, територіально сконцентрована сукупність торговельних об'єктів та інфраструктури, а з іншого – зростання кількості невеликих торговельних об'єктів, за рахунок яких відбувається розвиток та поширення самого кластера.

Однак важливим питанням у контексті дослідження зв'язків між сучасними процесами територіальної організації та процесом кластеризації є визначення межі, за якою звичайний торговельний комплекс може розглядатися як кластер. На наш погляд, таке розмежування проходить, насамперед, через впровадження інновацій. Таким чином, торговельний комплекс, в якому інтенсивно впроваджуються інноваційні технології, що, відповідно, є ключовим чинником конкурентоздатності такого комплексу, може вважатися торговельним кластером.

Іншим суттєвим питанням є відокремлення поняття торговельного кластера від інших видів економічних кластерів. Оскільки, як відомо, кластер в економічному розумінні може включати в себе підприємства та організації різних видів діяльності, то важливо визначити власне системоформуючу галузь, яка й утворює певний кластер. Очевидно, що торговельний кластер повинен функціонувати в першу чергу з рахунок підприємств торговельної сфери і, відповідно, саме торгівля має бути системоформуючим фактором такого кластера.

Таблиця 1

Автор	Визначення
Алькама В.	регіональний логістичний кластер розглядає як структуровану економічну систему, що надає дію на інфраструктуру і господарські процеси, що протікають на певній території
Варналій З. та ін.	«Індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж, спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком, і виступаючих альтернативою секторальному підходу»
Войнаренко М.	«територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції й економічного зростання регіону»
Дудкіна К.	«географічна група взаємозалежних компаній і асоційованих інститутів, які пов'язанні спільними цілями і доповнюють один одного. Кластери складаються з комбінації галузей, що випускають готовий продукт, механізми, матеріали, виконують сервісне обслуговування»
Крисанов Д.	логістичний кластер – це добровільне об'єднання суб'єктів логістичної діяльності в рамках окремих галузей чи територій з ціллю успішного вирішення різнопланових економічних, соціальних, екологічних, рекреаційних, транспортних, інфраструктурних та інших проблем стримуючих розвиток регіону
Мигранян А.	«співтовариство фірм, щільно пов'язаних галузей, які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності одна одної»
Мікула Н.	неформальна мережа, яка об'єднує логістичні центри міжнародного транспортного коридору, транснаціональні компанії а інші виробничі підприємства, а також інноваційні, науково-дослідні, навчальні заклади та територіальний менеджмент щодо управління потоками в регіоні з метою отримання синергетичного ефекту від співробітництва
Пономаренко В. Кривцов А.	«група розташованих у регіоні взаємозалежних або доповнюючи одна одну промислових компаній і організацій, які діють в певній сфері і характеризуються тим, що вироблений ними продукт однієї галузі використовується для потреб декількох інших»
Портер М.	«географічне зосередження фірм, постачальників, пов'язаних галузей, які грають особливу роль в окремих націях, країнах і містах... кластери обумовлюють новий погляд на економіку та її розвиток, нові ролі бізнесу, влади та інститутів і нову способи структурувати взаємовідносини типу бізнес-влада або бізнес-інститут»
Соколенко С.	«об'єднання фірм в певній області підприємництва, пов'язаних між собою технологічно та, як правило, за ознакою географічної близькості. «Виробничо-комерційна мережа незалежних фірм за участю спеціалізованих виробників, установ, що генерують знання (університетів, науково-дослідницьких інститутів, венчурних компаній), посередницьких закладів (брокерів, консультантів), державних установ та споживачів, які є ланками у виробничому ланцюгу та близькі за місцем розташування»
Соколенко С.	Територіальне об'єднання взаємопов'язаних підприємств і установ в межах відповідного промислового регіону, що спрямовують свою діяльність на виробництво продукції світового рівня
Федулова Л.	група взаємозалежних компаній (постачальники, виробники тощо), що територіально знаходяться поруч, та пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), що діють у визначеній сфері й взаємно допомагають одне одному
Четирбок М.	«мережа незалежних виробничих та (або) сервісних фірм включаючи постачальників, авторів технологій та ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), об'єднуючих ринкових інститутів (брокери, консультанти) та споживачів, які взаємодіють один з одним в межах єдиного ланцюжка створення вартості»
Шпак І.	«упорядкована, відносно стійка сукупність спеціалізованих підприємств, які випускають конкурентоспроможну продукцію. Упорядкованість означає наявність прямих господарських зв'язків в межах кластеру, які орієнтовані на постачання сировини спеціалізованих факторів виробництва та робочої сили і утворюючих ієрархічну систему»
Яремина Л.	логістичний кластер досліджує як групу підприємств і організацій, зв'язаних між собою виробничо-технічними відносинами, дії яких направлені на рішення сумісної задачі для представлення транспортно-логістичних послуг

На думку автора, у результаті кластеризації формується сприятливе підприємницьке середовище, зростає економічна активність суб'єктів господарювання всіх форм власності, прискорюються інноваційно-інвестиційні процеси, створюються ефективні економічні моделі, здатні розробляти та впроваджувати сучасну техніку та новітні технології, а отже і виникає потреба пошуку напрямів та шляхів прискорення кластеризації економіки, що може забезпечити використання потенційного виробничого потенціалу для сталого економічного розвитку міст, регіону, так і країни в цілому. Однак, оскільки кластер як організаційна форма діяльності суб'єктів підприємництва в Україні досі не зареєстрований, статистичних показників результатів функціонування торговельних кластерів фактично немає. Також бракує системних оцінок впливу перелічених позитивних факторів кластеру на розвиток міста чи регіону.

Звичайно, утворення кластера розпочинається з формування ядра, на базі одного чи кількох торговельних підприємств, які активно впроваджують інновації. Пізніше кластер розширюється і формується уже ціла мережа відповідних елементів на основі ядра. Враховуючи такий підхід, у будь-якому регіоні можна виділити кілька ядер кластероутворення, серед яких усі перебувають на різних стадіях формування, однак мають хороші перспективи для зростання. На наш погляд, торговельний кластер на базі малого міста повинен включати такі об'єкти торгівлі як великий супермаркет, кілька дискаунтерів, у розрахунку приблизно один на 10 тис. осіб населення, а також невеликі магазини продовольчих та побутових товарів. Окрім цього, у структурі торговельного кластера повинні бути спеціалізовані магазини (електроніки, побутової техніки, одягу, будматеріалів тощо) по 2-3 на галузь спеціалізації. Така структура, за умови її раціонального територіального розподілу мала би повноцінно забезпечувати потреби місцевих мешканців у низці необхідних товарів та послуг.

Очевидно, що такий торговельний кластер має перспективи для зростання, які, однак, обмежуються демографічним потенціалом населеного пункту та купівельною спроможністю його населення. Відповідно, управляючи певними демосоціальними процесами, можна вплинути і на ріст торговельного кластера.

Отже, на думку автора, одним із можливих факторів впливу на розвиток торговельного кластеру, а також як елемент управління влади на вказані демосоціальні процеси являється процес управління міським громадським транспортом. Його роль не варто недооцінювати, оскільки саме він являється основним постачальником споживачів об'єктів кластеру. Таким чином, у сучасній ері споживачів будь-яка торговельна агломерація повинна орієнтуватися на людські потоки та починатися із зупинки громадського транспорту. Опираючись на дане твердження, автор пропонує суб'єктам бізнесу, разом з органами державної влади, знаходити механізми до формування зупинкових торговельних кластерів, які ще на етапі формування мали б горизонтальні та вертикальні перспективи до зростання та розширен-

ня. Державні органи влади мають, в першу чергу, слідкувати та економічно обґрунтовувати розміщення тих чи інших зупинок громадського транспорту з точки зору наявності торговельних площ для утворення агломерації. При забезпеченні постійного пасажиропотоку, а також можливостей для горизонтального розширення, власники підприємств та інвестори знайдуть можливість для вертикального розширення кластеру.

Таким чином, автор рекомендує визначити зупинковий торговельний кластер, як елемент торговельної сфери, та ввести в обіг нове поняття: зупинковий торговельний кластер – сконцентрована сукупність торговельних об'єктів та інфраструктури, які взаємодіють між собою, на території дії економічного ефекту від розміщення зупинки громадського транспорту, за рахунок якого відбувається розвиток та поширення кластера.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи вищевикладене, автор може стверджувати, що сутність формування зупинкового торговельного кластеру – це поєднання зусиль державного управління громадським транспортом та можливостей підприємств торговельної сфери в регіоні для досягнення конкурентних переваг (економічних, фінансових, соціальних і т. д.). Крім того, варто запроваджувати досвід розвинених країн світу (США, Канаді, країнах ЄС), де пріоритетом забезпечення регіонального розвитку перш за все є зростання добробуту населення та формування унікальних конкурентних переваг територій, а це, як було зазначено на початку, певною мірою визначається рівнем розвитку торгівлі в регіоні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лисенко І. В. Кластерна концепція інноваційного розвитку економіки регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20111019/2_lisenko.htm.
2. Мікула Н. А. Передумови формування логістичного кластеру у системі міжнародних транспортних коридорів [Текст] / Н. А. Мікула // Сб. науч. тр. «Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ». – В 2-х т. – Т. 2. – Ливадія–Донець, 2007. – 766 с.
3. Портер М. Конкуренція : [пер. с англ.] / М. Портер ; под ред. Я.В. Заблоцкого. – М. : ІД Вільямс, 2003. – 496 с.
4. Соколенко С. И. Промышленная и территориальная кластеризация как средство реструктуризации / Безопасность Евразии. – 2002. – № 1. – С. 432-437.
5. Федулова Л. І. Концептуальні засади державної регіональної промислової політики в умовах інноваційного розвитку // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 1(6). – С. 112-119.
6. Щеглюк С. Д. Кластери і територіально-виробничі комплекси: конвергенційні та біфуркаційні аспекти розвитку / С. Д. Щеглюк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Сер.: Механізми управління ефективністю інновацій у регіоні. – Львів, 2005. – Вип. 1(51). – С. 323-332.
7. Enright M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda / M. Enright; in U. Staber, N. Schaefer and B. Sharma, (Eds.) // Business Networks: Prospects for Regional Development. – Berlin : Walter de. – Pp. 165-182.
8. Rosenfeld S.A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development / S.A. Rosenfeld // European Planning Studies. – 1997. – Vol. 5, № 1.

УДК 332.14(075.8)

Кузьмин В.М.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економіки підприємства

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТРАТЕГІЧНОГО ТА ОПЕРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЮ ГРОМАДОЮ

У статті висвітлено взаємозв'язок стратегічного та оперативного управління територіальною громадою та окреслено можливість їх об'єднання (інтеграції). Також приведені відмінні і спільні ознаки стратегічного і оперативного управління територіальною громадою. Обґрунтована роль інформаційних технологій, які сприяють посиленню взаємозв'язків і взаємодії оперативного та стратегічного управління, що створює передумови для їх інтеграції.

Ключові слова: територіальна громада, оперативне управління, стратегічне управління, цінності, проект.

Кузьмин В.Н. ВЗАИМОСВЯЗЬ СТРАТЕГИЧЕСКОГО И ОПЕРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБЩИНОЙ

В статье рассмотрена взаимосвязь стратегического и оперативного управления территориальной общиной и возможность их объединения (интеграции). Также приведены отличительные и общие признаки стратегического и оперативного управления территориальной общиной. Обоснована роль информационных технологий, которые содействуют усилению взаимосвязей и взаимодействия оперативного и стратегического управления, что создает предпосылки для их интеграции.

Ключевые слова: территориальная община, оперативное управление, стратегическое управление, ценности, проект.

Kuzmyn V.M. INTERRELATION OF STRATEGIC AND OPERATIVE MANAGEMENT OF A TERRITORIAL COMMUNITY

In the article the interrelation of strategic and operative management of a territorial community and opportunity of their association (integration) is considered. Distinctive and general (common) attributes of strategic and operative management of a territorial community also are given. The role of information technologies is reasonable which promote amplification (strengthening) of interrelations both interaction of operative and strategic management, that creates the preconditions for their integration.

Keywords: a territorial community, operative management, strategic management, values, project.

Постановка проблеми. Перехід від планової до ринкової економіки зумовлює необхідність формування адекватних управлінських систем і не тільки в економічній сфері, а й в соціальній, політичній, культурній та ін. Однак практичні реалії демонструють відсутність значного поступу і цілісності реформування управління територіями, громадами. Крім того, формальна орієнтація на моделі управління сусідніх країн не завжди є ефективною і необхідно впровадження власних підходів до управління трансформаційними процесами в країні на локальному рівні.

Необхідність децентралізації влади, можливості застосування сучасних інформаційних технологій в управлінні, створення соціальних мереж тощо обумовлюють перегляд і удосконалення теоретичних і практичних засад на всіх рівнях державного управління і місцевого самоврядування.

Не менш актуальним є розвиток теоретичних і практичних підходів (з врахуванням кращих світових теорій і практик) до стратегічного та оперативного управління однієї з основних ланок суспільства – територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час більшість досліджень з даної проблематики дослідження концентруються в сфері управління діловими організаціями. Зокрема, Питкіним А.Н. і Немтіновим Р.В. [1; 2] розглядаються теоретичні аспекти та механізми взаємозв'язку між стратегічним й оперативним управлінням виробництвом на підприємстві в умовах конкурентного середовища, Віханським О.С. [3] деталізовано спільні та відмінні ознаки стратегічного і оперативного управління. Приведена проблематика частково знаходить відображення в класичних працях І. Ансоффа [4], Р. Акоффа [5], Г. Мінцберга [6] та інших, проте впровадження і можливості сучасних інформаційних технологій вносять нові акценти в класичні теорії.

Разом з тим, попри значні результати досліджень оперативного і стратегічного управління діловими

організаціями, проблеми оперативного і стратегічного управління територіальними громадами вимагають додаткового аналізу і вивчення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні взаємозв'язків стратегічного та оперативного управління для удосконалення концептуальних основ управління територіальною громадою, ефективного функціонування та розвитку територіальної громади та її основних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід нашої держави від тоталітарного до громадянського суспільства є складним процесом, можливо, навіть складнішим, ніж становлення громадянського суспільства еволюційним шляхом у розвинених демократичних країнах. «Громадянське суспільство – це постійно функціонуюча організація людей, об'єднаних навколо самостійно обраних моральних і політичних цілей, на яку держава, незважаючи на її владні орієнтації, не може справляти свого підпорядковуючого впливу» [7, с. 356]. Самоврядна територіальна громада є однією з основних систем громадянського суспільства, причому це складна система (включає економічну, соціальну, культурну, духовну та інші підсистеми) і відкрита система, яка функціонує в складному зовнішньому середовищі. В той же час це – диференційована (розділена на різні підсистеми) система і для ефективного свого функціонування і розвитку вимагає впровадження інтеграційних управлінських рішень. «Сучасний менеджмент інтегрує досягнення цивілізації з управління складними відкритими системами. Тенденція до інтеграції, тобто об'єднанню методів різних наук і встановленню їх загальних закономірностей, є однією з особливостей розвитку наук на сучасному етапі розвитку соціуму по дорозі до «вільного суспільства», тобто ідеальному соціуму, в якому всім культурним традиціям надані рівні права» [8]. Інтеграція відбувається не тільки в сукупності різних наук, але і підходів до управління, функцій і видів менеджменту, елементів управ-

ління. В сучасних системах відбувається інтеграція процесів, що протікають в системі, інтеграція систем менеджменту, рівнів управління, взаємодії особи і організації громади, громади і суспільства та ін. Тому одним з основних завдань управління територіальною громадою в сучасних умовах зростання складності і невизначеності зовнішнього середовища є інтеграція різних підсистем управління територіальною громадою і окремих членів громади в єдиній (інтегрованій) системі управління за допомогою спільного визначення цілей, об'єднання підходів, функцій управління. Це дозволить досягти синергійного ефекту в управлінні – ефекту підвищення результативності за рахунок взаємозв'язків, взаємодії і взаємопідсилення діяльності більшості членів громади чи груп у різних сферах діяльності.

Теорію подвійного (бінарного) управління окреслив І. Ансофф в класичній праці «Стратегічне управління» [4, с. 506], він визначив наступні цілі для основних видів управління:

управління операціями: ціль – отримання прибутку;

стратегічне управління: ціль – забезпечення майбутнього потенціалу для отримання прибутку. І. Ансофф формував дану теорію для великих ділових організацій, згідно приведеної теорії реалізацію різних цілей стратегічного і оперативного управління повинні забезпечувати різні підрозділи організації.

В ділових організаціях зведеного визначення основним поєднуючим елементом виступає прибуток, тобто економічний критерій ефективності.

На перший погляд, між діловими організаціями і територіальними громадами величезні відмінності. Це так, проте управління є у всіх системах, в тому

числі суспільних, принципи менеджменту універсальні як для економічних, так і суспільних систем. Крім того, територіальну громаду ми можемо представити як корпорацію з надання суспільно необхідних послуг (оперативна діяльність) з специфічними показниками ефективності та створення необхідного потенціалу (стратегічна діяльність) для розвитку: удосконалення системи надання суспільно необхідних послуг, забезпечення конкурентоспроможності та стійкості (під впливом зовнішніх факторів) основних підсистем територіальної громади.

Модель, яка реалізує приведені вище підходи, приведена на рис. 1

Для прикладу, фізичні особи, приватні підприємці, невеликі підприємства поєднують (інтегрують) в одній особі оперативну і стратегічну діяльність і проблема об'єднання (інтеграції) стратегічних і операційних цілей неминуче постає для всіх організацій, як великих підприємств, так і територіальних громад.

Приведена модель (рис. 1) є тільки площинною проекцією основних елементів управління територіальною громадою відповідно без просторових зв'язків і часових рамок. Основним елементом моделі є стратегія, яка визначає алгоритм («програму») управління територіальною громадою.

Одним з відмінних елементів приведеної моделі управління від інших є «цінності». «Цінності – це такі результати або продукти різноманітної діяльності людей, які задовольняють які-небудь матеріальні або духовні потреби людей різних соціальних груп» [9, с. 18]. В той же час цінності – це переконання людей, соціальних груп, суспільства, проте в стратегії громади, не будь-які, а тільки відносно цілей.

Ціннісні норми задають площину, яка визначає допустимі межі суспільних і особистих цілей. Окрема конкретна ціль є по суті конкретизацією ціннісних норм і ідеалів. В діяльності з досягнення цілі (навіть суто особистої) відбувається інтеріоризація (суб'єктивація, «засвоєння») цієї цілі свідомістю і, тим самим, формування ціннісних орієнтацій і установок.

У проектному менеджменті: «проект – людська діяльність з створення нових цінностей майбутнього, яка є унікальною по сукупності умов здійснення» [10, с. 87].

Тобто стратегії розробляють з урахуванням цінностей громади, навіть якщо їхня мета – трансформувати існуючі цінності чи порушити наявні зв'язки, ґрунтовані на них.

Доцільно виокремити відмінні ознаки оперативного і стратегічного управління (табл. 1)

Проте сучасні інформаційні технології через системи локальних і глобальних мереж дозволяють швидко і дешево здійснювати обмін і передачу технічно необмежених обсягів інформації як усередині, так і

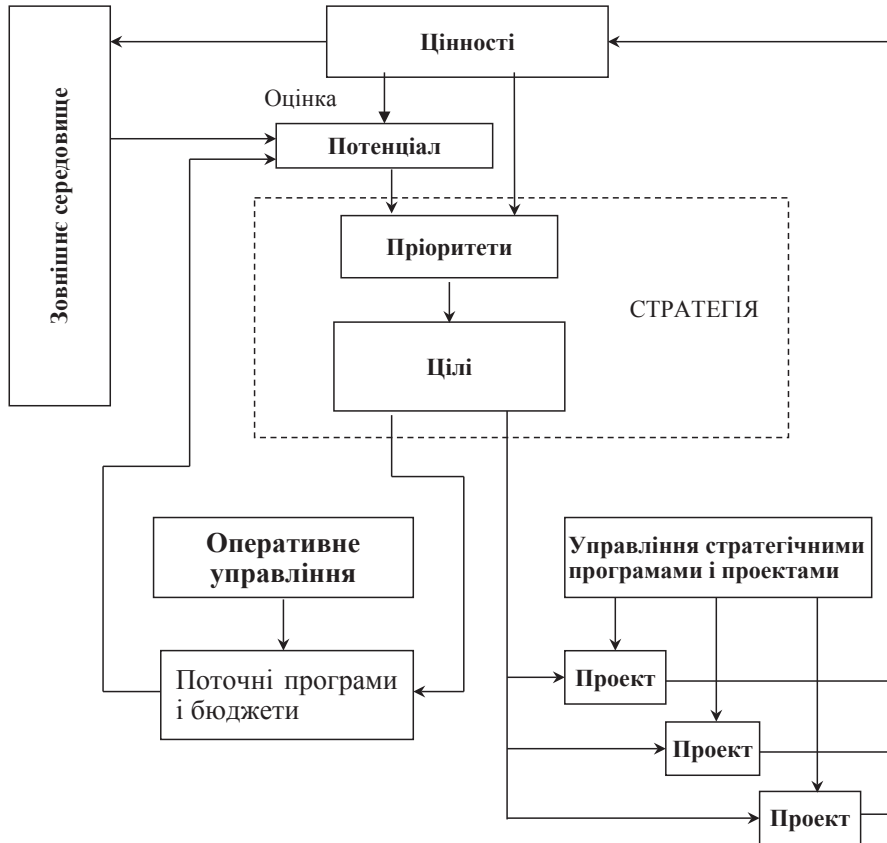

Рис. 1. Модель управління територіальною громадою

Джерело: авторська розробка

Таблиця 1

Порівняння оперативного та стратегічного управління

Оперативне управління	Стратегічне управління
Основне призначення	
Надання суспільно необхідних послуг	Формування нових позитивних цінностей
Врахування фактору часу	
Орієнтація на короткострокову і середньострокову перспективу	Орієнтація на середньострокову і довгострокову перспективу
Спосіб досягнення цілей	
Ефективне використання внутрішніх ресурсів	Пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності і адаптації до змін в зовнішньому середовищі
Концентрація уваги менеджменту	
Внутрішнє середовище, шляхи ефективного використання ресурсів	Зовнішнє середовище, забезпечення конкурентних переваг, адаптація до змін зовнішнього середовища
Роль людського чинника	
Людина – один з ресурсів громади, виконавець робіт і послуг	Людина – основа громади, основна її цінність, джерело зростання і добробуту
Оцінка ефективності	
Рациональність використання ресурсів, якість послуг	Гнучкість, швидкість і адекватність реагування на зміни у зовнішньому середовищі

за межами територіальної громади, зокрема в сфері оперативного і стратегічного управління.

Це створює визначальні передумови для посилення взаємозв'язків між оперативним та стратегічним управлінням територіальною громадою. Слід відмітити, що можливість посилення взаємозв'язків, що зумовлює об'єднання (інтеграції) оперативного та стратегічного управління, в значній мірі обумовлюється:

- єдністю об'єкту управління: діяльність територіальної громади;
- єдністю інструментів стратегічного й оперативного управління: управлінські рішення;
- єдністю функцій управління: планування, організування, мотивування, контролювання і моніторинг;
- єдністю цілей функціонування стратегічного й оперативного управління: посилення потенціалу громади.

Таким чином, інформаційні мережі (існуючі чи перспективні) можуть бути використані як складові інформаційних систем управління територіальною громадою, хоча вони не заперечують (а тільки підсилюють) формування спеціалізованих управлінських систем, наприклад електронного уряду. Основні функції таких управлінських інформаційних систем окреслюються:

- функцією комунікації, що дозволяє здійснювати обмін і передачу інформації усередині й за межами територіальної громади, дана функція, як уже відмічено, реалізується через системи локальних і глобальних мереж;
- функцією одержання знань, що забезпечує всіх зацікавлених членів громади в актуальній інформації, щодо стану і діяльності громади, дана функція реалізується через наявність масивів даних з усіх сфер діяльності громади;
- функцією забезпечення прийняття управлінських рішень, що полягає в можливості участі членів громади в прийнятті управлінських рішень, гро-

мадській оцінці управлінських рішень прийнятих керівними органами громади, необхідності їх коригування тощо;

– функцією реалізації рішень, що полягає в залученні до реалізації стратегічних і оперативних рішень, крім виконавчих органів громади, інших сторін, дана функція може бути реалізована через добровільну участь громадських, ділових організацій в оперативних і стратегічних програмах та проектах.

– функцією моніторингу, що дозволяє відслідковувати виконання всіх рішень з стратегічного та оперативного управління та виявляти відхилення на початкових стадіях їх виникнення, дана функція реалізується через управлінські рішення, що попереджають або нівелюють відхилення в реалізації оперативних та стратегічних програм та проектів.

Відкритість і прозорість для всіх членів громади інформаційних баз, інформаційних мереж, інформаційних управлінських систем дозволяє забезпечити можливість моніторингу управління, одержання нових знань про функціонування і розвитку громади, формування та оприлюднення пропозицій з усіх аспектів управління територіальною громадою. Це дає можливість виявити ще на початкових етапах стратегічних проектів чи операційних програм їх недоліки, визначити неефективне використання ресурсів для їх реалізації і вчасно проводити заходи, що їх попереджають.

Висновки з проведеного дослідження. Відкритість і прозорість забезпечують можливість комплексної реалізації оперативних та стратегічних програм і проектів як єдиної мегапрограми, причому взаємозв'язки і взаємовпливи між стратегічними проектами і оперативними програмами формуються на всіх етапах від прийняття рішення до одержання кінцевих результатів реалізації управлінських рішень, як командами, які реалізують проекти, так зацікавленими сторонами і членами територіальної громади.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на формування практичних основ бінарної (інтеграційної) системи управління територіальною громадою.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пыткин А.Н., Немтинов Р.В. Механизм взаимодействия стратегического и оперативного управления производством конкурентоспособной продукции / А.Н. Пыткин, Р.В. Немтинов // Российское предпринимательство. – 2011. – № 12 Вып. 2(198). – С. 80-85 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.creativeconomy.ru/articles/16107/>.
2. Немтинов Р.В. Роль механизма взаимодействия стратегического и оперативного управления производством в конкурентной среде / Р.В. Немтинов // Российское предпринимательство. – 2011. – № 7(2). – С. 62-68.
3. Виханский О.С. Стратегическое управление / О.С. Виханский. – М. : Гардарики, 2003. – 275 с.
4. Ансофф И. Стратегическое управление : сокр. перевод с англ. / Научн. ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
5. Акофф о менеджменте / пер с англ. под ред. Л.А. Волковой / Р. Акофф. – СПб. : Питер, 2002 – 448 с.
6. Минцберг Г. Структура в кулаке/ пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского / Г. Минцберг – СПб. : Питер, 2004. – 512 с.
7. Філософія. Навчальний посібник за ред. І.Ф. Надольного. – 5-те вид. – К. : Вікар, 2005. – 455 с.
8. Родина Л.А. Проблемы структурирования научного знания в аспекте систематизации управленческой информации / Л.А. Родина // Менеджмент в России и за рубежом. – 2004. – № 5. – С. 11-20.
9. Бранский В. П. Искусство и философия / В. П. Бранский – М. : Посад, 1999. – 670 с.
10. Михеев В.Н Живой менеджмент проектов / В.Н. Михеев – М. : Эксмо, 2007 – 480 с.

УДК 35.074

Лаврів Л.А.

*доцент кафедри державного і муніципального управління
Тернопільського національного економічного університету*

ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СИСТЕМІ МЕХАНІЗМІВ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СТРУКТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

Висвітлено теоретичні засади публічного адміністрування та його роль у системі механізмів реалізації регіональної структурної політики. Розкрито проблемні аспекти застосування технологій публічного адміністрування у вітчизняній практиці. Визначено напрямки імплементації публічного адміністрування в систему регіонального управління.

Ключові слова: регіональна структурна політика, публічне адміністрування, «рецептивне» адміністрування, належне врядування, управління з орієнтацією на результат, технології публічного адміністрування.

Лаврив Л.А. ТЕХНОЛОГИИ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В СИСТЕМЕ МЕХАНИЗМОВ РЕАЛИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ СТРУКТУРНОЙ ПОЛИТИКИ

Освещены теоретические основы публичного администрирования и его роль в системе механизмов реализации региональной структурной политики. Раскрыты проблемные аспекты применения технологий публичного администрирования в отечественной практике. Определены направления имплементации публичного администрирования в систему регионального управления.

Ключевые слова: региональная структурная политика, публичное администрирование, «рецептивное» администрирование, надлежащее управление, управление с ориентацией на результат, технологии публичного администрирования.

Lavriv L.A. PUBLIC ADMINISTRATIONS TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF MECHANISMS OF IMPLEMENTATION THE REGIONAL STRUCTURAL POLICY

The theoretical foundations of public administration and its role in the mechanisms of implementation the regional structural policy are highlights. The problems aspects of use the technologies of public administration in national practice are analyzed. The directions of implementation the public administration in the regional management system are generalized.

Keywords: regional structural policy, public administration, «receptive» administration, good governance, performance management, results based management, technology public administration.

Постановка проблеми. В основі існуючих на сьогодні регіональних дисбалансів, що негативно впливають на рівень життя населення та викликають асиметричність розвитку областей і навіть призвели до соціального вибуху, лежить, в першу чергу, проблема неефективної структури економіки. Її деформованість, успадкована від закритої адміністративно-командної системи, досі гальмує конкурентоздатність вітчизняної продукції та регіонів і країни в цілому. Закономірно, що недосконалість структури національної економіки як системи негативно позначається на усіх її елементах, тому, відповідно, структурні деформації гальмують повноцінний та симетричний розвиток регіонів країни. Відтак досі не вичерпується актуальність питання структурної регіональної політики, а механізми її практичної реалізації потребують перегляду й уточнення.

Як дозволяють стверджувати результати дослідження вітчизняного досвіду [1], традиційні владно-управлінські механізми не здатні своєчасно реагувати на запити суспільства й неспроможні забезпечити раціональне визначення пріоритетів регіонального розвитку, що в умовах обмеженості ресурсів й структурного дисбалансу унеможлиблює здійснення ефективних структурних перетворень. Водночас розв'язання означених проблем у європейських країнах здійснюється шляхом імплементації в управлінську практику органів влади технологій публічного адміністрування, через які забезпечується більша відкритість і прозорість у прийнятті рішень та орієнтація на досягнення затребуваного суспільством результату, незалежно від того, чия політична сила перемогла на виборах чи яка управлінська команда прийшла до влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує значну увагу вітчизняних науковців до питань регіональної структурної політики (зокрема, В.М. Геєця, З.С. Варналія, Я.А. Жаліла, В.С. Куй-

біди, А.Ф. Мельник, А.І. Мокія, Б.Я. Панасюка та ін.) та певний науковий інтерес до проблематики публічного адміністрування (В.Б. Дзюндзюка, Н.М. Мельтюхової, О.Ю. Оболенського, Л.Л. Прокопенка, О.М. Рудіка, С.М. Серьогіна, Ю.П. Шарова, І.Д. Шумляєвої та ін.). Разом з тим проблема імплементації технологій публічного адміністрування у систему механізмів реалізації регіональної структурної політики є недостатньо дослідженою та залишається нерозв'язаною у практичній площині.

Постановка завдання. Зважаючи на важливість та малодослідженість окресленої проблеми, метою статті є висвітлення сутності публічного адміністрування та його технологій і розкриття концептуальних напрямів їх імплементації у систему механізмів реалізації регіональної структурної політики.

Виклад основних результатів дослідження. Держава за своїм призначенням покликана забезпечити потреби і запити населення та відповідний рівень розвитку економічної й інших систем національної економіки. Усвідомлення цього факту дозволяє громадянському суспільству висувати певні вимоги щодо якості життя населення, вирішення екологічних проблем, вибору орієнтирів розвитку країни та її територіальних утворень тощо. Розв'язання усього переліку проблем постійно ускладнюється впливом глобалізаційних процесів, коливаннями ринкової кон'юнктури, змінами кліматичних умов, обмеженістю ресурсів тощо. Оскільки одноосібне вирішення усього кола складних проблем не під силу жодній владній особі, першочерговим завданням органів державної влади стає створення сприятливих умов для конкурентного розвитку регіонів країни. Неусвідомлення важливості цього завдання та централізоване нав'язування пріоритетів регіонального розвитку може лише поглибити існуючі проблеми. Свідченням цього є, зокрема, результати реалізації в Україні «Державної стратегії регіонального розви-

тку на період до 2015 року» [2], адже замість прописаних у ній очікуваних позитивних процесів, регіональні економіки переживали низку кризових явищ й не володіли дієвими механізмами, здатними забезпечити їх проектований розвиток і подолання між-регіональних диспропорцій, та виявились неспроможними уникнути загроз зовнішнього середовища й швидко та безболісно для населення їх усунути. Вже сьогодні очевидно, що цей документ стратегічного характеру [2], прийнятий у 2006 році, не буде ефективно виконаний станом на 2015 рік. А для того щоб розв'язати такі важливі стратегічні завдання, як забезпечення динамічного збалансованого розвитку регіонів, наближення рівня життя до європейських стандартів та створення умов для посилення економічної активності в усіх регіонах країни, необхідно змінювати підходи до управління регіонами, наближуючи їх до практики демократичних країн, у яких розвиваються засади громадянського суспільства, переважають демократичні цінності, превалює закон та активно запроваджуються в управлінську практику технології публічного адміністрування.

Розкриваючи сутність публічного адміністрування, слід, насамперед, звернутись до визначення поняття «адміністрування». В еволюції підходів до управління на мікрорівні адміністрування пройшло шлях від ототожнення із управлінням до його трактування як підсистеми управління організацією. Так, адміністрування розглядається як «комплекс необхідних будь-якому суб'єкту досить універсальних дій, способів впливу через формалізацію, розпорядництво й контроль і забезпечення виконання запланованих заходів, що, у свою чергу, потребує організації документообігу й діловодства, а також інформаційного забезпечення процесів управління» [3, с. 15]. Також адміністрування іноді асоціюється із бюрократичним типом керівництва, основними рисами якого є: поділ діяльності на операції, формальне визначення завдань і обов'язків кожної організаційної ланки; ієрархічність; наділення керівника владою та здатністю давати накази, яким мають підпорядковуватися підлеглі; розроблення системи стандартів, загальних правил та чітких інструкцій; відповідність кваліфікації особи посади, яку вона займає, тощо [4, с. 280].

Адміністрування як складова системи управління відповідає за реалізацію чітко визначених і регламентованих управлінських процедур та здійснення наперед структурованих організаційних процесів. При цьому адміністрування в організації, бюрократизоване за своєю суттю, унеможлиблює ініціативне прийняття нових, не передбачених процедурами рішень, що в умовах динамічних ринкових змін може забезпечити лише результативність виконання поставлених завдань у короткостроковому періоді, але не дозволяє вести мову про ефективність у довгостроковій перспективі.

Тому слід розмежовувати поняття адміністрування стосовно мікро- та макrorівнів. Адже буквально перенесення досвіду адміністрування підприємств та організацій у площину державного управління може призвести до надмірної бюрократизації управлінських процедур та не дозволить реагувати на виклики ринку. Безперечно, адміністрування залишається затребуваним у сферах оподаткування, захисту навколишнього середовища, антимонопольного регулювання тощо, але є недостатньо ефективним стосовно управління регіональними економіками в цілому та при формуванні й реалізації регіональної структурної політики.

Це не означає також недоцільності вживання даного терміну у контексті державного чи регіонального управління, адже адміністрування походить від лат. *administrare* – допомога, і саме у цьому контексті як розвинутий демократичний світ, так і оновлене українське суспільство вбачають роль представників влади. У свою чергу, термін «публічний» (від лат. *publicus* – суспільний, народний) трактується як відкритий, гласний, суспільний [5, с. 560]. Тому розширення меж адміністрування крізь призму публічності дозволяє отримати його новий семантичний зміст. Зокрема, під публічним адмініструванням можемо розглядати цілісну систему взаємодії органів влади із інституціями громадянського суспільства з питань спільного формулювання та реалізації важливих для розвитку країни управлінських рішень і ефективного надання публічних послуг, затребуваних демократичним суспільством.

Розглядаючи підходи щодо застосування технологій публічного адміністрування у зарубіжній практиці, можемо виділити:

– «рецептивне» адміністрування, збагачене теоріями демократичного громадянства, за якого адміністрація повинна мислити стратегічно та діяти демократично, визнаючи значимість і цінність громадянського суспільства й суспільних послуг, а також бажаючи служити громадянам, ведучи з ними прямий діалог [6, с. 6];

– «good governance», застосування якого передбачає: 1) надання все більшої ваги такому суб'єкту врядування, як громадськість; 2) розширення кола суб'єктів управлінського процесу при реформуванні державної служби через залучення до нього структур громадянського суспільства та бізнесу; 3) налагодження інформаційно-комунікативної взаємодії з соціумом задля врахування існуючих запитів і надання більш якісних послуг. Концепція «good governance» наповнює поняття врядування також гуманітарною та соціально складовими, по-новому формулюючи принципи й критерії належного врядування: це не лише впорядкованість і раціональність, не лише ефективність, підзвітність і підконтрольність, але й відкритість, доступність (інклюзивність), чутливість до вимог громадян, їхніх потреб і запитів, а отже – справедливості. Саме демократичним режимом властивий наголос на суспільному саморегулюванні, тоді як недемократичні системи роблять акцент на наведенні порядку державою [7, с. 23];

– «performance management» або «results based management» (управління з орієнтацією на досягнення результатів) – систематичний підхід до вдосконалення результатів діяльності завдяки обґрунтованому прийняттю рішень, постійному організаційному навчанню та орієнтації на підзвітність за результати, інтегрований в усі аспекти управління та прийняття рішень в організації, що дозволяє фокусувати увагу на досягненні кращих результатів для громадськості [8]. Увага до результатів означає і зміну акцентів в управлінні у публічному секторі, що передбачає посилення уваги до ключової мети – задоволення потреб та очікувань громадськості, а також розширення розуміння підзвітності їй та захисту її інтересів. Це, в свою чергу, має сприяти отриманню й збереженню довіри та впевненості громадськості у належній діяльності владних структур. Тому державні службовці повинні: бути спроможними генерувати нові ідеї й шляхи розв'язання проблем; аналізувати ризики та планувати заходи з мінімізації їх впливу; оцінювати результати діяльності відповідно до заздалегідь визначених показників (індикаторів) та покращувати

результати діяльності в умовах обмеженості ресурсів; бути готовими залучати громадськість до обговорення потреб і очікувань, пропонуваннях варіантів рішень та результатів реалізації політики/дій у відповідній сфері; загалом, розуміти та враховувати потреби громадян при прийнятті рішень [9, с. 183].

Таким чином, розроблені світовою практикою підходи доводять, що «багато країн наприкінці ХХ століття усвідомили нагальну потребу в удосконаленні своїх управлінських систем, щоб бути готовими до нових викликів, спричинених економічними та соціальними змінами» [9, с. 173].

Як свідчить вітчизняний досвід, система регіонального управління в Україні, незважаючи на формальне здійснення певних спроб щодо запровадження підходів публічного адміністрування (зокрема, електронного врядування, стратегічного планування тощо), фактично залишається недостатньо прозорою та недоступною для участі у ній громадськості, а ігнорування правових норм різними суб'єктами унеможлиблює належне виконання затребуваних суспільством проектів та програм, зокрема й щодо структурної корекції.

Якщо розглядати публічне адміністрування як систему органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів, які, відповідно до закону чи адміністративного договору, мають повноваження забезпечувати виконання законів, діяти в публічних інтересах [10, с. 28], і такий підхід вже є звичним для високорозвинених демократичних країн, то в Україні у цьому зв'язку на сьогодні ще багато інституційних бар'єрів.

Так, зокрема, згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», система місцевого самоврядування включає: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення [11, с. 5]. У свою чергу, органи самоорганізації населення визначаються у ст. 1 цього Закону як представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста, але у цій же ст. 1 представницький орган місцевого самоврядування трактується як виборний орган (рада), який складається з депутатів і, відповідно до законодавства, наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення [11], тобто орган самоорганізації населення вже не розглядається у контексті представницьких органів. Такі термінологічні суперечності свідчать про недостатню увагу до цих органів законодавчої гілки влади та призводять до недооцінювання їх ролі населенням. Додаючи до цього значну залежність від рад (згідно зі ст. 2 Закону України «Про органи самоорганізації населення», власні повноваження надаються органу самоорганізації населення під час його утворення сільською, селищною, міською або районною у місті (у разі її створення) радою [12]), можна зрозуміти, чому практика функціонування цих органів в Україні на сьогодні є недостатньо поширеною. Водночас створення та належне забезпечення діяльності органу самоорганізації населення могло б стати одним із важливих інструментів залучення жителів громади до процесів управління їх розвитком.

Не вдаючись до детального аналізу, зазначимо також, що проблемними аспектами у контексті публічного адміністрування на сьогодні залишаються:

вітчизняна практика проведення місцевого референдуму, передбаченого ст. 7 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», але унеможливлена відсутністю механізму його реалізації – через відміну відповідного законодавчого акту; відсутність реально діючих механізмів відкликання депутатів місцевих рад чи посадових осіб місцевого самоврядування через невиконання взятих ними обов'язків тощо.

Оскільки на місцевому рівні не діють механізми реалізації навіть законодавчо визначених форм прямої демократії, то наділення відповідними повноваженнями, з позицій потреб публічного адміністрування, інших суб'єктів взагалі видається нереальним. Усе це знижує якість надання публічних послуг населенню та гальмує процеси структурної перебудови, оскільки громадськість недостатньо представлена при прийнятті рішень щодо пріоритетів розвитку територіальної громади та регіону. В умовах обмеженості ресурсів орієнтація на пріоритети, визначені без глибокого знання особливостей розвитку території та потреб місцевого населення, знижує ефективність прийнятих рішень.

Крім того, у вітчизняній управлінській практиці, крім служби в органах місцевого самоврядування та державної служби, не представлені публічні служби – недержавні організації, які надають публічні послуги населенню, що є поширеними у європейських країнах (рис. 1).

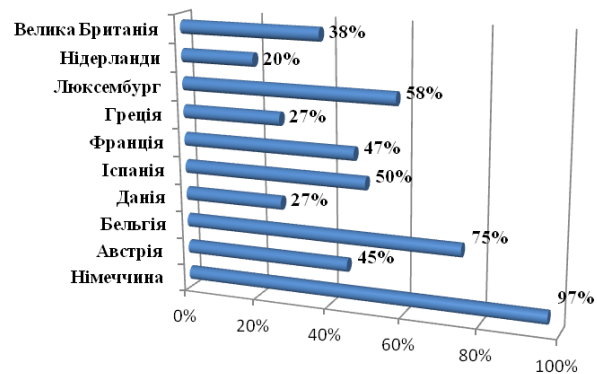

Рис. 1. Частка державних службовців у структурі публічної служби в зарубіжних країнах

Джерело: складено за даними [13, с. 16]

Отже, традиційно сформована система державного управління в Україні, яка охоплює сфери державного управління і місцевого самоврядування, та чинне законодавство на сьогодні недостатньо адаптовані до потреб щодо повноцінного запровадження технологій публічного адміністрування.

Зважаючи на вищевикладене, можна стверджувати, що в Україні необхідно сформувати цілісну систему публічного адміністрування, у якій за принципом координаційних, а не субординаційних зв'язків будуть взаємодіяти між собою представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, публічних служб, органів самоорганізації населення як представницьких органів та інших представників територіальних громад (рис. 2), з метою забезпечення розвитку конкурентного середовища, удосконалення регіональної структурної політики, покращення системи надання публічних послуг, а також відслідковування, оцінювання і контролю за цією діяльністю, переважно превентивного характеру.

Технології публічного адміністрування – це побудовані на системі наукових знань та принципах

демократії і законності комплексні способи прийняття та реалізації управлінських рішень, відкритих та інформативно доступних для широкого загалу, спрямованих на забезпечення прав та свобод громадян і формування сприятливого конкурентного середовища країни та її регіонів. У даному контексті законність розглядається, в першу чергу, з позицій повноти реалізації державою своїх функцій стосовно конституційно визнаних прав і свобод громадян, а не стосовно юридичного факту визнання законними виборів сільсько-го голови, депутата, мера чи навіть президента, унеможливаючи прояви демонії влади, її суб'єктивізму і правового нігілізму.

Тому застосування технологій публічного адміністрування передбачає використання усієї повноти влади для якомога більшого задоволення потреб населення, яке довірило певній виборній особі представляти свої інтереси на відповідній посаді та може впливати на її діяльність через інформаційні, дорадчі, контролюючі та інші заходи.

Висновки з проведеного дослідження. В цілому орієнтація системи управління регіональним розвитком на кінцевий результат як технологія публічного адміністрування потребує: удосконалення чинного законодавства, зокрема в частині вироблення реальних механізмів реалізації прямої демократії громадянами; підвищення здатності представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування до управління змінами; підвищення вмотивованості праці службовців через забезпечення прозорості моніторингу і оцінювання їх діяльності та закріплення відповідальності перед громадою; посилення інформованості громадян з питань публічного адміністрування.

Перспективним напрямком подальших розвідок може стати вивчення досвіду міжрегіонального співробітництва у сфері публічного адміністрування зарубіжних країн та можливостей його імплементації у вітчизняну практику.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мельник А. Узгодження пріоритетів розвитку адміністративно-територіальних утворень у рамках державної регіональної політики: концептуальні засади та проблеми практики / А. Мельник, Л. Лаврів // Вісник ТНЕУ, 2012. – № 4. – С. 7-19.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року [чинна від 2006-21-07]. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Стратегія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.kiev.ua>.

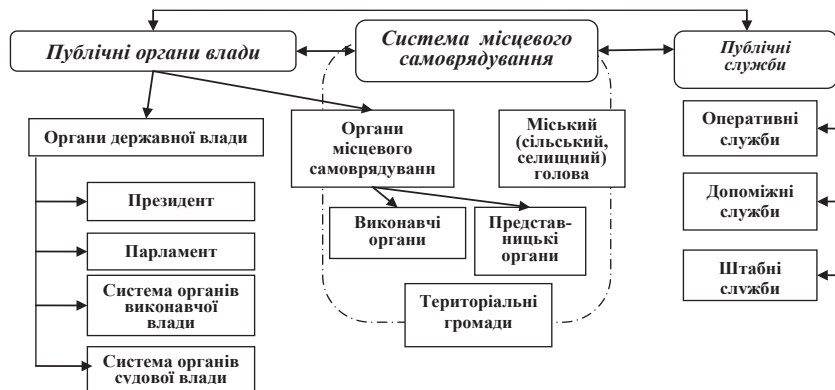

Рис. 2. Система суб'єктів публічного адміністрування

Джерело: пропонується автором

3. Русецкая О.В. Технологии административного менеджмента : учебное пособие / Русецкая О. В. – СПб. : СПбГУЭФ, 2010. – С. 15.
4. Гвишиани Д.М. Организация и управление / Гвишиани Д.М. – М. : Наука, 2010. – С. 280.
5. Словник іншомовних слів ; за ред. О.С. Мельничука. – К., 1975. – 775 с.
6. Оболенський О.Ю. Провісники нового публічного управління / Оболенський О.Ю. // Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту : європейський контекст : матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 15-16 травня 2009 р.) ; за заг. ред. С.М. Серьогіна. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 3-8.
7. Колодій А.Ф. Поняття і концепції демократичного врядування як напряму політичних та управлінських досліджень / Колодій А.Ф. // Демократичне врядування у контексті глобальних викликів та кризових ситуацій : матеріали науково-практичної конференції (м. Львів, 3 квітня 2009 р.). – С. 10-25.
8. Performance Management Framework for State and Local Government // Measurement and Reporting to Management and Improving. – USA, 2010.
9. Розвиток лідерства / Л. Бізо, І. Ібрагімова, О. Кікоть, Є. Барань, Т. Федорів ; за заг. ред. І. Ібрагімової. – К. : Проект Реформа управління персоналом на державній службі в Україні, 2012. – 400 с.
10. Дзюндзюк В.Б. Публічне адміністрування в Україні : навчальний посібник / Дзюндзюк В.Б., Мельтюхова Н.М., Фоміцька Н.В. ; за заг. ред. В.В. Корженка, Н.М. Мельтюхової. – Х. : Магістр, 2011. – 306 с.
11. Про місцеве самоврядування в Україні, № 280/97-ВР, 21.05.1997 (Закон, Верховна Рада України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=280/97-%C2%D0>.
12. Про органи самоорганізації населення, № 2625-III, 11.07.2001 (Закон, Верховна Рада України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2625-14>.
13. Методичні підходи до організації діяльності з публічного адміністрування : наук. розробка / уклад. : Н.М. Мельтюхова, Л.В. Набока, Ю.В. Дідок ; за заг. ред. Н.М. Мельтюхової. – К. : НАДУ, 2011. – 48 с.

УДК 334.021:338.49

Марчук О.І.*головний спеціаліст відділу інвестиційної діяльності
Волинського регіонального центру з інвестицій та розвитку***Рудь Н.Т.***доктор економічних наук,
професор кафедри прикладної статистики та економіки праці
Луцького національного технічного університету*

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Стаття присвячена розробці методики аналізу передумов формування інноваційних кластерних структур регіону. Розроблено систему показників інноваційного розвитку регіону відповідно до суб'єктів інноваційних кластерних структур. Запропоновані складові показники оцінки конкурентоспроможності інноваційних кластерів.

Ключові слова: інноваційні кластерні структури, інноваційний розвиток регіону, дослідження кластерів, конкурентоспроможність кластера, показники оцінки.

Марчук О.И., Рудь Н.Т. МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРНЫХ СТРУКТУР НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ

Статья посвящена разработке методики анализа условий формирования инновационных кластерных структур региона. Разработана система показателей инновационного развития региона в соответствии с субъектами инновационных кластерных структур. Предложенные составляющие показателей оценки конкурентоспособности инновационных кластеров.

Ключевые слова: инновационные кластерные структуры, инновационное развитие, исследования кластеров, конкурентоспособность кластера, показатели оценки.

Marchuk O.I., Rud N.T. METHODOLOGICAL ASPECTS OF INNOVATION CLUSTER STRUCTURES RESEARCH IN THE REGIONAL LEVEL

Article develops a methodology for analyzing of the conditions of innovation cluster structures formation in the region. The system of indicators of the innovative regional development according to innovation cluster structures subjects development. The components of indicators to measure the competitiveness of innovative clusters proposed.

Keywords: innovation cluster structure, innovative regional development, clusters research, cluster competitiveness, indicators of evaluation.

Постановка проблеми. Розвиток багатьох регіонів стримується відсутністю необхідних умов: недостатньо матеріальних та фінансових ресурсів, незадовільна якість трудових ресурсів, нерозвиненість дослідницької бази, непослідовність регіональної політики. В таких умовах особливої важливості набуває регіональна інноваційно-кластерна політика, яка дозволяє реалізувати саморозвиток сукупності організацій, розміщених на території регіону, та забезпечить перехід до виробництва знань та конкурентоспроможної інноваційної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні дослідники оцінювали вплив кластерів на економічних ріст, використовуючи наступні показники і критерії: величина доданої вартості (Бест М. [1, с. 42], А. Саксеніан [2, с. 14], Дрейджер, Рувінен і Яла-Антілла, Де Брессон [4, с. 11], Портер М. [5, с. 167], Роланд П. Хертхог Д. [6, с. 34]); обсяг експорту (Гулаті М. [7, с. 34], Соколенко С. [8, с. 19]); існування організованого центру в кластері, створення нових робочих місць, темп росту промисловості, потенціал доходу, відповідність місцевим ресурсам, вклад у якість життя та синергізм із місцевими установами та підприємствами (Інрайт та Фавс-Вільямс [9, с. 21]); сальдо торгівельного балансу (Сакарі Луукенен [10, с. 19]), проте немає чіткої методики ідентифікації кластерів, їх структурування, аналізу інноваційності та оцінки конкурентоспроможності.

Постановка завдання. Необхідно розробити методичний підхід до дослідження кластерів на регіональному рівні, їх ідентифікації, аналізу конкурентоспроможності та впливу інноваційних кластерних структур на інноваційний розвиток регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження кластерів являється елементом кластерного підходу. В зарубіжній літературі по кластерах використовується термін «аналіз кластерів» (cluster analysis). Назва даного методу аналізу асоціюється з досить використовуваним в статистиці кластерним аналізом. Деякі дослідники змішують ці види аналізу. Для внесення методологічної ясності в дане питання вважаємо за доцільне використовувати термін «дослідження кластерів», який, по-перше, змістовніший, по-друге, не дозволяє змішувати два різних типи кластерного аналізу.

Метою статистичного кластерного аналізу являється групування досліджуваних об'єктів в кластери на основі порівняння конкретних описуваних параметрів (що по суті означає обробку даних). Кожен об'єкт включається тільки в один кластер. Кластерний аналіз у статистиці дозволяє класифікувати досліджувані об'єкти таким чином, щоб об'єкти одного кластера були схожі за описуваними параметрами, а об'єкти, що належать різноманітним кластерам, були відмінні один від одного. Це означає, що завдання кластерного аналізу зводиться до групування об'єктів, що відповідають будь-яким критеріям оптимальності. Кластерний аналіз знайшов застосування в статистичних дослідженнях із соціології, психології, біології, антропології, економіки, маркетингу та інших наук. Методологічні відмінності між статистичним кластерним аналізом та дослідженням кластерів представлені в таблиці 1.

На відміну від статистичного кластерного аналізу, дослідження кластерів розглядається вченими як метод (елемент) кластерного підходу [4, 6]. Його зна-

Таблиця 1

Відмінність між статистичним кластерним аналізом і дослідженням кластерів

Напрямок порівняння	Статистичний кластерний аналіз	Дослідження кластерів
Завдання аналізу	Розробка типології і класифікації. Дослідження корисних концептуальних схем групування об'єктів. Подання гіпотез на основі дослідження даних. Перевірка гіпотез чи дослідження для визначення дійсної присутності виділених груп в наявних даних.	Ідентифікація кластерів для розробки методів сприяння їх розвитку
Методи аналізу	Метод повних зв'язків, метод максимальної локальної відстані, метод Ворда, центроїдний метод	Ідентифікація кластера, структурування кластерів, аналіз інноваційності кластера, аналіз якості мережевої співпраці
Склад кластера	Однорідні об'єкти, схожі за визначеними ознаками	Різномірні об'єкти (організації, виробничі підприємства, установи, організація послуг та ін.)
Алгоритм послідовної кластеризації (інструменти)	Агломеративні (послідовне об'єднання вихідних елементів із відповідним зменшенням числа кластерів). Дивізійні (збільшення числа кластерів шляхом розділення одного).	Анкетування суб'єктів кластера. Визначення тісноти зв'язків. Аналіз якості зв'язків. Побудова схеми кластера.

чення в кластерному підході до управління економічними системами полягає в наступному:

1) дозволяє виявити стратегічні конкурентні переваги в інноваційній діяльності, навиках, інформації, потребах клієнтів;

2) покращує розуміння системи нововведень суб'єктами кластерів;

3) забезпечує варіанти для вибору кластерних стратегій на регіональному рівні управління;

4) збільшує можливості розвитку бізнесу для підприємств будь-яких розмірів поза традиційними галузевими рамками;

5) представляє основу для проведення діалогу між бізнесом і урядом в питаннях економічного розвитку підвищення інноваційної активності суб'єктів.

Вивчення зарубіжних інформаційних джерел з аналізу кластерів [4, 9, 6, 7] свідчить про недостатню розробку методології дослідження кластерів з точки зору багаторівневого підходу. Зокрема, зарубіжна практика підносить різноманітність цілей, методів та інструментів дослідження кластерів, які визначаються кластерною концепцією, прийнятою у відповідній країні. В більшості країн ОЕСР (наприклад, Австрія, Австрія, Канада, Фінляндія, Іспанія, Об'єднане Королівство) кластерний підхід має на меті активізацію інновацій, тому цілі аналізу кластерів на різних рівнях полягають у дослідженні інноваційних потреб та інноваційних можливостей [6]. У тих країнах, де кластерний підхід застосовується у цілях підвищення конкурентоспроможності економік регіонів (Угорщина, Польща, Румунія), мета аналізу кластерів полягає у визначенні тих сфер економіки, в яких регіон має порівняно конкурентні переваги для розробки стратегії економічного розвитку і підвищення конкурентоспроможності регіону [6, 7].

Методи аналізу кластера визначаються кластерною концепцією країни. В країнах-учасниках ОЕСР застосовуються наступні методи: «витрати-випуск», побудова діаграм, аналіз фактів, дослідження кластерів за Портером [6].

Більшість країн комбінує різноманітні методи аналізу кластерів, щоб подолати обмеження у використанні одного єдиного методу, оскільки різноманітні методології відповідають на різноманітні питання і забезпечують отримання різних видів інформації. Рівень агрегування аналізу кластерів також залежить від концепції кластерного підходу, яка застосовується у країні. Країни (наприклад, Австрія, Австрія, Канада, Мексика), які розглядають концепцію кластерів як систему нововведень (інноваційні мере-

жі, мережі взаємодії), застосовують аналіз кластерів на макро- та мезорівнях. У країнах (Бельгія, Фінляндія, Німеччина, Об'єднане Королівство), де концепція кластера розглядається як виробничі мережі або ланцюжки, інновації та співпраця, як унікальні поєднання компаній, пов'язаних знаннями (інформацією), як регіональні системи нововведень, аналіз кластерів розглядається на мікро- та мезорівнях.

Для використання в регіонах України кластерного підходу для активізації інноваційної діяльності підприємств та регіональної економіки, виникає практичне завдання розробки методології і методики дослідження кластерів, включаючи характеристику цілей, суб'єктів, об'єктів, напрямів та методів дослідження кластерів. Узагальнивши зарубіжний досвід [4, 6, 7, 9] у відповідності з багаторівневим підходом до управління інноваційним розвитком регіону, диференціація цілей дослідження кластерів на регіональному рівні управління пропонується ідентифікувати кластерів для розробки регіональної стратегії інноваційного росту і підвищення регіональної конкурентоспроможності.

Суб'єктами дослідження кластерів у багаторівневій системі управління інноваційним розвитком являються місцеві органи державної підтримки кластерів, некомерційні організації кластерів.

Об'єктами дослідження кластерів є, по-перше, соціальний капітал, який характеризує передумови організації кластерів; по-друге, кластерні зв'язки кластерів.

Об'єкти аналізу кластерів – кількість асоціацій та інших некомерційних організацій в регіоні; між- та внутрігалузеві зв'язки на різних стадіях виробничого ланцюжка кінцевих продуктів, якість співробітництва всередині суб'єктів кластера.

Кластер розглядається як виробнича мережа, що складається з окремих суб'єктів дислокованих у визначеному регіоні. Тому для дослідження напрями аналізу кластерів необхідно визначити на регіональному рівні. Дослідження кластерів на регіональному рівні пропонується проводити в наступній послідовності:

- 1) ідентифікація кластерів;
- 2) структурування кластера;
- 3) аналіз якості мережевої співпраці;
- 4) оцінка рівня інноваційного розвитку кластера;
- 5) аналіз економічно-соціального ефекту наслідків кластеризації для регіону.

Ідентифікація полягає у виявленні «ключового товару» (за його назвою визначається назва кластера) і потенційних суб'єктів кластера.

Структуризація полягає у визначенні сили взаємозв'язків між усіма суб'єктами кластера для визначення його учасників. Ці два напрями дослідження кластерів дозволяють побудувати схему кластера, що наочно відображає зв'язки та продукцію, що виробляється кластером. Завдання побудови схеми кластерів полягає в тому, щоб виявити потенційні кластери для розробки і реалізації заходів з їх організації та розвитку.

Для розроблення кластерної стратегії недостатньо ідентифікувати і структурувати кластери, необхідно оцінити якість мережевої співпраці та державно-приватного партнерства (ДПП) в кластерах. На основі цього робимо висновок про їх якісну характеристику – потенційні чи реальні кластери існують в регіональній економіці.

Оцінка рівня інноваційного розвитку кластера є четвертим напрямком дослідження кластерів, які відповідають принципу ДПП – реалізація партнерських відносин в умовах конкурентного середовища. Вона необхідна для вибору пріоритетних кластерів для державної підтримки їх організації та розвитку, а також залучення інвестицій у кластер.

Аналіз економічно-соціального ефекту наслідків кластеризації необхідний для розробки кластерних стратегій та оцінки їх реалізації. Аналіз кластерів на мікрорівні представлений аналізом рівня інноваційного розвитку суб'єктів кластера.

Таким чином, сформульована методологія дослідження інноваційних кластерних структур, на відміну від існуючих розробок у даній галузі, містить відмінні ознаки дослідження кластерів, характеристику цілей, суб'єктів, об'єктів та напрямів дослідження

кластерів на регіональному рівні управління, що послужить для розробки методологічних і методичних основ кластерної політики і кластерної програми.

Теоретико-методологічною основою формування критеріїв оцінки конкурентоспроможності кластера являється зміст поняття «конкурентоспроможність кластера», під яким розуміються його переваги порівняно з іншими кластерами в забезпеченні економічного розвитку регіону, а також в інноваційному та інвестиційному потенціалі міжнародної співпраці. Зміст поняття трансформовано в загальну економіко-математичну модель визначення конкурентоспроможності кластера:

$$K_{\kappa} = f\{D_{reg}; P_{inv}; P_{inn}\} \quad (1)$$

де K_{κ} – оцінка конкурентоспроможності кластера;
 D_{reg} – критерій оцінки значимості кластера для економічного розвитку регіону;

P_{inv} – критерій оцінки інвестиційного потенціалу кластера;

P_{inn} – критерій оцінки інноваційного потенціалу кластера.

Систему показників оцінки впливу кластера на інноваційний розвиток регіону пропонується поділити за суб'єктами інноваційних кластерів та інноваційними процесами, на які вони впливають (рис. 1).

Для оцінки конкурентоспроможності кластера пропонуємо наступний перелік показників:

- додана вартість, створена в кластері;
- чисельність працюючих у кластері (в групі «виробники»);
- обсяг експорту кластера;
- частка кластера в обсязі промислового виробництва регіону;

- кількість рівнів переробки продукту в технологічному ланцюжку;

- кількість підприємств та організацій у кластері;

- кількість інноваційно-активних організацій у кластері.

Для отримання комплексної оцінки конкурентоспроможності кластера за цими показниками, що мають різні одиниці виміру, пропонуємо індексний метод розрахунку.

Максимальне значення показників оцінки конкурентоспроможності кластера визначається на основі їх порівняння між кластерами і в регіоні. Якщо в регіоні виявлений тільки один кластер, то для оцінки його конкурентоспроможності можуть бути використані максимальні значення показників оцінки кластерів у інших регіонах.

Підвищення значення конкурентоспроможності кластера полягає у взаємному впливі кластера та конкурентоспроможності його суб'єктів: з однієї сторони конкурентоспроможні підприємства сприяють підвищенню конкурентоспроможності кластера в цілому (кумулятивний ефект), а з іншої сторони конкурентоспроможний кластер створює умови для розвитку конкурентних преваг його учасників (синергетичний ефект).

Рис. 1. Показники інноваційного розвитку регіону відповідно до суб'єктів інноваційних кластерних структур

Методика призначена для виявлення перспективних потенційних кластерів для іноземних інвестицій у рамках програм створення інтернаціональних кластерів, а також для регіональної підтримки організації виявлених в регіоні кластерів у рамках державно-приватних програм, що дозволяє порівнювати різногалузеві кластери.

Висновки з проведеного дослідження. Розроблена методика аналізу умов формування інноваційних кластерних структур та оцінки конкурентоспроможності кластерів на регіональному рівні дозволяє в подальшому розробити підходи до регіональної інноваційно-кластерної політики. Успішний розвиток кластера означає підвищення конкурентоспроможності регіону, збільшення темпів росту валового регіонального продукту, ріст частки регіону в загальному обсязі ВВП країни. Крім того, успішне функціонування кластера забезпечить збереження та створення нових робочих місць, що розширить податкову базу та скорочує виплати з безробіття. Висока результативність кластера підвищує інноваційний та інвестиційний рейтинг регіону.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Best M. H. Cluster Dynamics in Theory and Practice: Singapore / Michael H. Best // Johor and Penang Electronics [Electronic source]. – 2003. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/corporate>
2. Saxenian A. Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128 / AnnaLee Saxenian // Harvard University Press, Cambridge. – 1994. – 214 p.
3. Герасимчук З. В. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика: Монографія / З. В. Герасимчук, Л. Л. Ковальська // Луцьк: Надстир'я, 2008. – 248 с.
4. Roelandt T. J. A. Summary report of the focus group on clusters / Theo J. A. Roelandt, Pim den Hetog // OECD-Focus Group on industrial clusters The Hague/Utrecht, May 1998. [Electronic resource]. – 1998. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/corporate>
5. Портер М. Конкуренція: Пер. с англ. / М. Портер // М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. – 496 с.
6. Cluster Analysis & Cluster-based policy in OECD-countries various approaches, early result & policy implications / Editors: Theo J. A. Roelandt, Pim den Hertog // Report by the Focus Group on: Industrial clusters [Electronic source]. – 1999. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/corporate>
7. Gulati M. Improving efficiency of service provision – relevance of cluster approach / Mukesh Gulati // UNIDO – NEW DELHI, 2003, 3 December. – [Electronic source]. – 2003. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/corporate>
8. Sokolenko S. East-West Cluster / S. Sokolenko // Udine, Grado. Cluster development in Ukraine. Experience and perspectives: conference, 2002, 28-31 October. [Electronic resource]. – 2002. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/corporate>
9. Cluster policies OECD Innovation Policy Platform [Electronic source]. – 2010. – Режим доступу: www.oecd.org/dataoecd/33/48/48137710.pdf
10. Рибіна Л. О. Кластери як фактор підвищення інноваційності регіону / Л. О. Рибіна // Економічний простір. – 2009. – № 22/2. – С. 230-235.
11. Яшева Г. А. Обоснование кластерного подхода к повышению эффективности регионального производства / Г. А. Яшева // Вестник «Витебский государственный технологический университет». – 2012. – № 23. – С. 171-181.

UDK 656.615.003 (477)

Minakova S.M.

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department «System Analysis and Logistics»
Odessa National Maritime University*

THE MAIN PRINCIPLES AND OBJECTIVES OF TRANSPORT AND LOGISTIC SYSTEMS

The article has devoted to problems of efficient transport and logistics systems development. Proposed principles and are presented tasks, which should serve as guidelines and the basic ideas of the formation and development of transport and logistics systems.

Keywords: transport and logistics system, the world economy, problems of globalization, transport complex, the regional system.

Мінакова С.М. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ЗАДАЧІ ТРАНСПОРТНИХ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ

Стаття присвячена проблемам ефективного розвитку транспортних логістичних систем. Запропоновані принципи і представлені завдання, які повинні служити в якості керівних принципів та основних ідей становлення і розвитку транспортних логістичних систем.

Ключові слова: транспортні логістичні системи, світова економіка, проблеми глобалізації, транспортний комплекс, регіональні системи.

Минакова С.М. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ЗАДАЧИ ТРАНСПОРТНЫХ ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Статья посвящена проблемам эффективного развития транспортных логистических систем. Предложены принципы и представлены задачи, которые должны служить в качестве руководящих принципов и основных идей становления и развития транспортных логистических систем.

Ключевые слова: транспортные логистические системы, мировая экономика, проблемы глобализации, транспортный комплекс, региональные системы.

Introduction. The global process of goods and passengers movement is too large the scale of the diversity and complexity of the supply chain. And transport in this process plays the leading role. However, the visible and obvious difference between the national regimes of different countries and opportunities for their citizens. The lack of a single means of solving the problems, connected with a transport complex in each state, exclu-

sive approaches taking into account individual features not only at the macro level, but also in the addition to each separate kind of transport as a subsystem of the whole transport complex, in fact play a much more important role in the consequences, which may be as a result formed.

A review of recent research and publications. In recent years, in connection with the deterioration prob-

lems of an objective nature, the lack of financial resources, lack of national cargo base, and a low level of creating intellectual, information support of transport systems, questions of formation and effective functioning of national transport systems are included in the list of state priorities. Analysis of the results of Ukrainian and foreign scientists, experts in the field of transport research [1-8], only confirms the urgency and relevance of the search for adequate approaches. In the article the authors offer the basic principles of formation and main directions of efficient transport systems development with regard to world experience in Ukraine's transport potential and present conditions and trends.

The main material for the research. The processes of globalization, the feeling of «the world on a palm», paradoxically, increase the volume of transport and the demand on the commodity exchange. Only those companies, which are effective and flexible, those who are moving in the direction of changing the world, provided with the relevant technologies and use advanced commercial strategy, will exist in the market and continue to play an important role there.

The size and structure of national and world transport and logistics systems are defined by the volume and the structure of demand for their services, capability and commitment of the national and a foreign investor to finance the development and modernization of the transport system, the direction indicators and growth in related sectors, which are of material and technical base of functioning and development of transport, the possibility of transport enterprises to implement its innovative development.

The volume of demand for transport services and requirements to the level of their quality are determined by the territorial placement of the production base of the state, its structure, specialization and co-operation directions of economic relations, domestic and global, and their intensity, the macroeconomic indicators of activities of the state, business and consumer activity of the population, as well as the density of the population on a certain territory, its age structure, the distance between the settlements and places of production and consumption.

Between the needs of the world economy in the improvement of transport processes and further development of high-tech, highly integrated schemes of transportation of goods with guaranteed preservation of and compliance with strict rhythmic supplies continue to have an impact on the development of transport in the major countries of the world. Long-term tendencies of development of world transport to continue to promote the expansion of the global network of transport communications, increase of their load, and improve the synchronization of the work of different kinds of transport.

Today the transportation of cargo and passengers is not regarded as a mechanical process, separated from man. In all countries of the program of development of transport complex of the show as a priority – the growth of the welfare of the population, directly through implementation of high quality of transport services, and indirectly – through the activation of all spheres of economic life of the state.

The analysis shows that the system of the factors most closely linked with the work of all elements of the transport system. Thus, the results of the study demonstrate strong correlation between the results of the activities of various sectors of the economy, demographic indicators and the transport system.

It is obvious, that decrease in volumes of industrial production and the fluctuations of the level of incomes of the population directly impact on the volumes of transported cargo weight, and the largest number of transported passengers. Record of such addition in the first place is important when building a predictive indicators.

Table 1 demonstrated by the fact that the reduction of incomes of the population in 2011 led to the geometric a fall in the number of transported passengers.

Table 1
Main indicators of Ukraine development, %
of the previous year

	2010	2011	2012	2013
The volume of industrial production	- 5,2	- 21,9	11,2	7,6
The incomes of the population	35,7	6,15	23,1	13,6
The migration level of population, per 1000 people.	14,9	13,4	16,1	17,1
Transportation of passengers	1,4	- 12,7	- 6,0	1,9
Transportation of cargoes	- 1,3	- 21,9	8,5	7,4

Source: Ukraine State Committee of statistics [10]

Decrease in volumes of industrial production – to even greater losses in the part of the carriage of goods. The interconnectedness of these processes can be represented in mathematical form, if we take into account that the mobility of the population (or factor mobility) is one of the major indicators and quality of the population life, and the level of the transport and logistics system development. By the factor mobility is influenced by the level of the population incomes, the level of migration, the direction and pace of industry and agriculture development, systems of tourism, the number of population.

$$K_{\text{mob.}} = \frac{\sum P}{H}, \text{ travel/pers,} \quad (1)$$

where P is the performance of passenger transportation volumes, millions of travels.

H – the number of the population, million people.

$$\text{or } K_{\text{mob.}} = \frac{\sum P}{H}, \text{ passenger-km/pers,} \quad (2)$$

where P is the value of passenger turnover, million passenger-km.

H – the number of the population, million people.

With the consideration of the relevant factors, the factor takes the form of the:

$$K'_{\text{mob.}} = K_{\text{mob.}} (K_{\Delta Q} \times K_{\Delta M} \times K_{\Delta H} \times K_{\Delta I}), \quad (3)$$

where $K_{\Delta Q}$ – the effect of the production volumes;

$K_{\Delta M}$ – amount of gain (loss) of the population as a result of migration, the migration ratio;

$K_{\Delta H}$ – rate fluctuations population of the study area for the period;

$K_{\Delta I}$ – rate of the population incomes level change.

To determine the values of the changes factors coefficients:

$$K_{\Delta i} = \Delta i - \frac{\Delta i}{100}. \quad (4)$$

Influence of economic indicators on the degree of the most effective use of the transport cargo capacity can be considered in the following form:

The functioning of the transport system, was denoted through ξ – the production process, the level of intensity of which in the moment of time t takes the form y_{ξ}^t , where $\xi = 1, \dots, \alpha$. The process of passenger and cargo transportation costs in the amount of $c_{i\xi}$, $c_{2\xi}, \dots, c_{\beta\xi}$ and provides the result of its activity in the

values of $v_{1\xi}, v_{2\xi}, \dots, v_{\beta\xi}$. As a basis of the production process use parameters $c_\xi = (c_{1j}, \dots, c_{\beta j})$, $v_j = (v_{1j}, \dots, v_{\beta j})$, where (c_ξ, v_ξ) characterize the technological potential of the ξ – process. The whole basis of the processes may be formalized in the form of two matrices with a vector of intensity $y^t = (y_1^t, \dots, y_a^t)$ – matrix incoming flow – A , and results matrix – B .

$$A = \begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1\alpha} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2\alpha} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ c_{\beta 1} & c_{\beta 2} & \dots & c_{\beta\alpha} \end{pmatrix}; B = \begin{pmatrix} \beta_{11} & \beta_{12} & \dots & \beta_{1\alpha} \\ \beta_{21} & \beta_{22} & \dots & \beta_{2\alpha} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \beta_{\beta 1} & \beta_{\beta 2} & \dots & \beta_{\beta\alpha} \end{pmatrix}. \quad (5)$$

In accordance with the vector of intensity at all α -processes build a linear combination of basic processes list with coefficients $y^t = (y_1^t, \dots, y_a^t)$.

$$\sum_{\xi=1}^{\alpha} (c_\xi v_\xi) y_\xi^t = \sum_{\xi=1}^{\alpha} (c_\xi y_\xi^t, v_\xi y_\xi^t) = \left[\sum_{\xi=1}^{\alpha} c_\xi y_\xi^t, \sum_{\xi=1}^{\alpha} v_\xi y_\xi^t \right] = (A_y^t, B_y^t), \quad (6)$$

where the basic processes (A_y^t, B_y^t) participate with intensities $y^t = (y_1^t, \dots, y_a^t)$. The model presented in a linear form, but if we consider the entire list of acceptable component of the basic processes, will be formed extended set of:

$$|A_y^t, B_y^t| \exists y^t \geq 0, \quad (7)$$

reflecting the possibility of joint activities and interdependence of the various sectors of the economy.

Consideration of the transport system capacity in the first place as the main condition of a high quality of life of people, and only then, as a means to increase the efficiency of the country economy as a whole – is the basic tendency of the contemporary world community.

For successful implementation it is necessary to perform a number of principles, which can be summarized in the following form. The transport system must be:

- *customer-oriented*, the primary reference point for the majority of strategies and programs of transport systems development of different countries. Along with the overall objectives of the safe provision, timely, high-quality, affordable transport services, the main instruments of the implementation of these tasks are of the program of development of transport corridors, axes, motorways of the sea.

This approach creates conditions for the development of all types of transport in accordance with the target preferences in it, on the other hand, provides the filling of existing capacities and potential for the development of new ones.

- *integrated*, provide the opportunity to obtain a smooth, modern, safe, reliable transport services everywhere;

- *international*, able to interact with the international transport and logistics system in respect of the conformity of the world's major technical-technological, environmental, customs standards, the requirements of quality and safety;

- *intermodal*, functioning as a whole transport complex with the possibility to use the facilities of any kind of transport, building a multi-component system, which meets the requests of passengers and cargo owners in advanced, efficient technologies, and reduce transport costs;

- *reliable*, to ensure the safe, timely, accessible, convenient service for all citizens;

- *intellectual*, the basic meaning of this initiative is aimed at creation of common information space, which unites all kinds of transport, the control system, and the users in a single controlled circuit. The task is so global, and how difficult doable. To date, only in the

USA, as the main developer of this approach, achieved tangible successes. The creation of a unified architecture intellectual transport network allows you, among other things, to control the three main areas: security (means of transport, monitoring of natural and man-made disasters), environmental protection (control and timeliness of decision-making), mobility (the collection of information in the real-time mode and informing the members of the movement).

- *innovative*, creating an environment that converts the advanced technologies, concepts and ideas into new transport products, processes and systems services quickly and least expensive;

- *ecological* oriented, which in addition to the use of technical and technological innovations in the field of transport and cargo handling, modeling and design in development of regional programs of development. Such an approach facilitates the most efficient use of existing infrastructure and energy resources in parallel with the development of environmental sensitive zones.

Economic growth leads to increased pollution. This fact is confirmed by statistical data. Therefore, when choosing a sustainable path of development, it is necessary to orient on the mechanisms, which will facilitate the transformation of the economy structure in such a way as to its further development will not threaten the environment and does not reduce the quality of life of this country citizens.

Assessment of the impact of transport on the environment it is reasonable to conduct, on the basis of two main categories:

- pollution of the atmosphere and the impact on climate change;
- noise pollution.

This should consistently be viewed by all types of transport, and the available transport network (ports, airports, etc.).

Values of indicators of air pollution and noise emissions are formed depending on the kind of transport, number of miles overcome and, to the maximum extent on the characteristics of the vehicle.

Work on neutralization of the extremely negative influence on the people of polluting agents should be multi-dimensional. Denote only some of them:

- Minimization of the needs of the day-to-day movements, especially in long distances, primarily due to the concentrated development of industrial, commercial and business life of the so-called «sleeping» districts of the city;

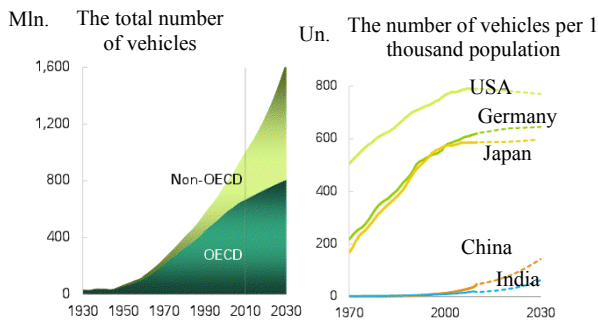
- Additional measures to ensure a high quality of public transport services and enhancing the attractiveness of its use of all layers of the population;

- Development of strategic programs for the formation of public opinion in respect of the culture of walking and biking movements at small distances. The development of appropriate infrastructure for walking and cycling (promoting their use as an alternative to private car transport);

- Promoting the use of energy-efficient and environmentally friendly (pure and silent) types of vehicles as for the transportation of passengers, as well as for cargo delivery;

- Collection of payments for pollution of atmospheric air by road, which is based on the economic assessment of damage, should be at the statutory tax rate (representing the total of the damage which may be caused by fuel combustion products in the absence of vital resources, reduced in 2 times), and the penalty rate (based on the excess of actual losses on a normative);

– Maximization of the city potential is mainly due to the increase of the quality of life, attracting tourists, business partners and investors.

Pic. 1. The growth in the number of vehicles in the countries of the world community

Source: *Energy Outlook, 2035* [9]

The execution of these tasks is possible only in the presence of a holistic, global approach. On the other hand, such qualitative transformation can not do without the substantial financial resources, the amount of which is rapidly declining in parallel with the growth of public debt in many, including the developed countries of the world. On the first plan are just those mechanisms, which will give an opportunity with minimum investment to get the desired result. The question consists only in the creation of acceptable conditions or, at least, a departure from the policy of bans.

Conclusions. In the basis of functioning and development of the transport and logistics system should be based on the following trends:

– the improvement of the transport and logistics system, improving its efficiency, and to ensure reliable and uninterrupted transportation, through the quality of awareness of users of all types of transport;

– trends of reducing the demand for certain types of transport as a result of reduction of passengers and cargoes physical movement in the direction of «virtualization» (distribution of telecommunication technology, e-Commerce etc.);

– improving the quality of operational management by the signing of the new interdepartmental agreements – both formal and virtual – often located at the junction of the state and private persons interests, which will give an opportunity to overcome legal and industry-specific restrictions;

– the development of effective and efficient mechanisms for selection of infrastructure projects, especially related to the information infrastructure, which will create additional potential of the passengers and cargo transportation system, with minimum impact on other important economic sectors, such as land use, environmental protection and other;

– the rationalization of the project and operating systems at the macro level, by switching the traffic

flows in the intermodal transshipment points (water transport, railways, maritime transport, aviation, etc.);

– increasing the availability of transport services due to the increase in coverage to all large territories and layers of the population, through the development of the distribution network, known throughout the world as the «hub-and-spoke», at the national, regional levels and the level of individual services.

Innovative development everywhere is given a special value, expressed in the form of programs and strategies, supported by tax, subsidiary, legislative and other preferences. Leading directions of this development can be summarised in the following:

- total informatization of transport;
- the creation of cost-effective, resource-efficient and environmentally safe vehicles;
- formation of a multimodal logistics centers;
- creation of terminal cargo delivery systems;
- creation of transport and distribution systems, based on application of logistics technologies;
- the development of container and piggyback technologies.

REFERENCES:

1. Kotlubay A. The development of transportation and technological systems in Ukraine: the conceptual framework / A. Kotlubay // *Economic innovations*. – 2011. – № 46. – С. 9-22.
2. Дикань В. Л. Становление и развитие транспортной системы путем создания торгово-транспортной сети «DOOR-TO-DOOR» [Текст] / В. Л. Дикань // *Вісник економіки транспорту і промисловості* : зб. наук. праць. – Харків : УкрДАЗТ. – 2007. – № 18. – С. 68-70.
3. Винников В. В. Логистические мультимодальные транспортные технологии в системе транспортных коридоров / В. В. Винников // *Вестник экономики транспорта и промышленности*, 2009. – № 26. – С. 19.
4. Буркинский Б. В., Котлубай А. М. Транспортная политика в условиях экономического кризиса :итоги реализации и перспективы развития // Тезисы доклада на VI научно-практической конференции «Транспортная стратегия Украины. Опыт развития транспортной инфраструктуры Украины и ближнего зарубежья». – Одеса 21-22 октября 2009 г. – С. 57-59.
5. Швецов В. И. Математическое моделирование транспортных потоков / В. И. Швецов // *Автоматика и телемеханика*. – № 11. – 2011. – С. 3-46.
6. Широ А. А., Янговский А. А. Согласование отраслевых стратегий как элемент комплексного народнохозяйственного прогноза (на примере электроэнергетики и железнодорожного транспорта) / А. А. Широ, А. А. Янговский // *Проблемы прогнозирования*. – 2012. – № 5.– С. 20-36.
7. Шишко Д. Г., Гончаров Н. Е. Влияние изменений внешней среды на транспорт и его показатели. // *Транспортный комплекс Украины* : сб. науч. тр. – К. : ИКТП-Центр, 2008. – Вып. 5. – 179 с.
8. Émile Quinet, Roger William Vickerman (2004). *Principles of transport economics*, Edward Elgar Publishing, Inc. – P. 389.
9. *The Outlook for Energy: A View to 2035*, June 2012 / International Energy Agency, 2013 – U.S. Department of Energy, Washington, DC. – 252 p.
10. Статистичний щорічник України за 2013 рік / [ред. О. Г. Осауленко]. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2013. – 560 с.

УДК 332.012.2

Папіж Ю.С.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту виробничої сфери
Національного гірничого університету

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Стаття присвячена аналізу існуючих протиріч між принципами сталого розвитку та принципами регіональної продуктивності. Запропоновано формування концепції функціонування регіонів з метою їх сталого розвитку, заснованої на рамках кластера. Доведено необхідність формування кластерів на базі підходу сталого розвитку з метою підвищення гармонії взаємодії економічних, соціальних та екологічних систем регіону. Обґрунтовано принципи формування регіональних кластерів.

Ключові слова: регіон, кластер, сталий розвиток, ринкова економіка, регіональна продуктивність.

Папіж Ю.С. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ КЛАСТЕРИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Статья посвящена анализу существующих противоречий между принципами устойчивого развития и принципами региональной производительности. Предложено формирование концепции функционирования регионов с целью их устойчивого развития, основанной на рамках кластера. Доказана необходимость формирования кластеров на базе подхода устойчивого развития с целью повышения гармонии взаимодействия экономических, социальных и экологических систем региона. Обоснованы принципы формирования региональных кластеров.

Ключевые слова: регион, кластер, устойчивое развитие, рыночная экономика, региональная производительность.

Papizh Yu.S. FEATURES OF FORMATION OF STRATEGY CLUSTERING IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS

This article analyzes the existing contradictions between the principles of sustainable development and principles of regional performance. A forming operation concept of regions with a view to sustainable development, based on the framework of the cluster is proposed. The necessity of forming clusters based on the approach of sustainable development in order to improve the harmony of the interaction of economic, social and environmental systems of the region is shown. Principles of formation of regional clusters are proved.

Keywords: region, cluster, sustainable development, market economy, regional productivity.

Постановка проблеми. Незважаючи на зростання конкуренції між окремими компаніями, все більшого значення ефективних ланцюжків постачань надає інший погляд на роль кластерів в просторовому розподілі соціального благополуччя. Кластеризація вважається все більш і більш ефективним підходом до регіонального управління та економічного зростання. У свою чергу, ми спостерігаємо зростаючий інтерес до принципів глобального сталого розвитку, який, як очікується, буде проектуватися до рівня регіонів і областей. Таким чином, дослідження того, як кластерна стратегія може бути використана для цілей сталого регіонального розвитку, відкриває нові горизонти для впровадження інноваційних регіональних стратегій.

Сталий розвиток регіонів та областей впливає значно на основні елементи зовнішнього економічного середовища. Серед них – місцеві, національні та глобальні тенденції, що відображають зміни в економіці, суспільстві і техніці. Фактичний баланс між економічними, екологічними та соціальними секторами регіональної продуктивності та розвитку знаходиться під впливом багатьох факторів, властивих такій країні, як, наприклад, Україна, що розвивається. Певні фактори впливу можна виділити серед інших, за допомогою яких можна оцінити регіональні економічні перспективи. Концепція, яка принципово необхідна для регіонів з метою здійснення переходу від ресурсномісткої економіки до сталого розвитку, не захищена законом. Вертикальну лінію між найнижчим регіональним рівнем і найвищим рівнем національної економіки сталого розвитку поки що не представлено. Таким чином, механізм кластерів не реалізований в системі регіональних управлінських методів для прийняття ефективних довгострокових рішень.

Швидкі зміни у політиці, які містять елемент несподіваності та зазвичай мають невизначений характер, йдуть поруч із зміною чинної картини різноманітності зацікавлених сторін, що має негативний вплив на стратегічне планування в рамках регіональної економіки. Як наслідок, рамки сталого розвитку потребують вдосконалення для цілей регіонального зростання на основі механізмів кластеризації. У свою чергу, для досягнення її стійкості потрібно новий підхід до стратегічного планування, моніторингу та перевірки діяльності регіонів і областей, за прикладом, як сталий розвиток включає в себе стійке управління. Таким чином, функціонування регіонів і областей на стійкій основі означає, що інтереси всіх економічних агентів по всій території будуть виконані оптимально з урахуванням обмежень на принципах сталого розвитку. Життєвий цикл компаній, що працюють в регіоні, є якомога довше, і їх рентабельність є стійкою до певних витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, питання розробки концептуальних засад формування кластерних та мережевих територіальних утворень має особливу актуальність для України, оскільки, на відміну від інших країн Європи, в Україні й дотепер відсутні спеціальні законодавчі документи, які регулюють питання утворення, діяльності та ліквідації кластерів [16], не беручи до уваги норми, регламентуючі функціонування наукових [20], індустріальних [19] та технологічних [21] парків. При цьому на території України станом на початок 2012 р. функціонують 17 кластерів переважно у сфері культури, туризму, легкої промисловості та сільського господарства [16].

Основоположниками теорії кластеризації економіки можна вважати таких зарубіжних вчених, як У. Айзард, який представляє школу просторового

аналізу економічного зростання [5], Т. Андерссон (розробник вибіркової державної політики залежно від типу та особливостей різних кластерів) [1], Дж. Бекаттіні, який досліджував особливості розвитку італійських промислових округів [4], Е. Бергман [2], М. Бест, С. Бруско, Ф. Вуд, російські економісти А. Горкін та Л. Смірнягін, які одними з перших ввели у економічний обіг поняття «кластер» [11], Р. Грехем, Д. Дервент, М. Кітінг, об'єктом досліджень якого була територія та регіональна політика Західної Європи [22], А. Льош, А. Маршалл, який досліджував фактори концентрації малих та середніх підприємств [6], Л. Нести, П. Пател, М. Портер, який розробляв кластерний механізм підвищення національних та регіональних конкурентних переваг [7], С. Поппер, Б. Робсон, С. Розенфельд, якому належать праці з питань формування стратегій розвитку кластеру [8], П. Роувинен, О. Солвелл, Г. Ліндквіст, які займалися розробкою державних програм динамічного зростання регіональних кластерів на засадах партнерства [10], японський економіст Х. Шибусава, який досліджував кіберпростір регіону [9], О'Шонессі Дж., Й. Шумпетер, Р. Енсен, М. Енрайт, які досліджували типи державної кластерної політики та внутрішніх механізмів взаємодії підприємств у кластері [3] та ін.

Основою для розвитку кластерних підходів в Україні у різні роки слугували роботи таких науковців, як О. Амоша, Ю. Бажал, П. Борщевський, С. Безвужко, З. Варналій, Н. Внукова, М. Войнаренко, В. Геєць, М. Долішній, В. Дубницький, В. Золотарьов, О. Крайник, А. Кузнецов, М. Латинін, О. Ліберман, Н. Мікула, С. Мочерний, А. Прочан, В. Семиноженко, С. Соколенко, Ю. Тарасенко, В. Федоренко, Т. Цихан, І. Швець та ін.

Серед останніх результатів досліджень, спрямованих на розв'язання проблеми реалізації регіональної політики, розвитку підприємств, удосконалення державного регулювання в Україні на основі кластерних утворень, можна виділити розробку кластерних механізмів, призначених для охорони навколишнього середовища у рекреаційно-туристичній сфері [12] та для підвищення ефективності яких деякі автори пропонують використовувати інструментарій субконтрактів та аутсорсингу [15], а також маркетингу [27]. Питання державного регулювання промислових регіональних кластерів висвітлено у [13]. Фундаментальними є праці [14; 18; 24], в яких на прикладі кластеру молочного сектору харчової промисловості в Україні обґрунтовано загальну стратегію формування інтегрованого територіального утворення для цілей розвитку продуктивних сил регіональної економіки. Зокрема, у [14] акцент зроблено на регулюванні фінансових потоків у кластері на основі поєднання теорії бенчмаркінгу та ситуаційного аналізу. Аналогічно фінансовим механізмам роботи кластерів присвячено дослідження у [25].

У теперішній час вченими активно досліджуються особливості функціонування внутрішніх та міжнародних кластерів, обґрунтовуються переваги кластерної моделі для розвитку високотехнологічної сфери економіки України [17; 23], вивчається досвід створення та регулювання технологічних кластерів у країнах ЄС [28].

Разом з існуючими науковими засадами динамічні зміни, які відбуваються у внутрішньому та зовнішньому регіональному середовищі, обумовлюють необхідність розробки нового концептуального підґрунтя процесу формування кластерних та мережних територіально-виробничих утворень, на основі

яких здійснюється реалізація регіональної економічної політики, розвивається регіональна економіка.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у формуванні регіональних кластерів на базі підходу сталого розвитку з метою знаходження й використання резервів підвищення гармонії взаємодії економічних, соціальних та екологічних систем для забезпечення сталого розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення основної сутності сталого розвитку, а саме його принципів та концепцій, аналізуючи відносини сталого розвитку та інших економічних теорій, а також вивчення сучасних уявлень про те, як зробити стійке зростання регіонів і областей, забезпечують деяке розуміння того суперечливого зв'язку самого сталого розвитку та регіональних економічних показників в умовах ринкової економіки. Як видно, ці суперечливі проблеми перешкоджають регіонам приєднуватися до збалансованих економічних, екологічних та соціальних інтересів на практиці і забороняють об'єднувати економічні, соціальні та екологічні сектори зовнішнього і внутрішнього середовища у своєму стратегічному розвитку, їх інтеграцію в міцеву та національну економіку.

Основна модель сталого розвитку показує, що насправді стійкість може бути досягнута за рахунок кластеризації галузей через взаємодію економічних, соціальних та екологічних компонентів у кластер.

Перше завдання може бути описано як фундаментальне протиріччя між постулатами ринкової економіки, а саме: відповідність дій регіональної економіки та управлінської оцінки щодо рівня важливості і значущості соціальних та екологічних проектів для регіону. Як наслідок, це відображає ставлення до таких проектів, які в такому випадку не займають пріоритетні позиції серед регіональних цілей. Говорячи навпаки, процес сталого розвитку, на думку керівників і власників активів у регіонах, має високу вартість та низьку інвестиційну привабливість.

У той же час регіони та їх компанії, які розташовані на їх території, функціонують за правилами ринкової економіки і визнають прибуток як єдиний стимул для їх подальшої роботи і діяльності. На жаль, результати екологічних і соціальних проектів слугують користь суспільству, оскільки є послугами, що надаються у сфері освіти, охорони здоров'я, культури і відпочинку без прямого фінансового прибутку для компаній і регіональних бюджетів.

Відсутність чіткого вимірного індикатору для оцінки позитивного ефекту від впливу екологічних і соціальних проектів на результат роботи регіону або ринкової вартості регіональних компаній змушує оцінювати проекти зі сталого розвитку абстрактно і суб'єктивно. Зростання ринкової вартості стійко розвиненої компанії та її сходження до вершини рейтингу серед різних компаній мотивує рухатися в напрямку стійкості, тобто, якщо компанія насправді є корпорацією, то вона матиме відповідні фінансові результати, які підтверджують її рейтинг. У цьому випадку очікується, що регіональної позиції у таких рейтингах мають бути підвищені. В іншому випадку соціальні та екологічні проекти вимагають фінансування за рахунок регіональних компаній, зменшуючи отриманий прибуток. У більш широкому сенсі альтернативна вартість таких проектів враховується як віртуальний ефект, що може бути досягнутий за рахунок фінансування інших економічних бізнес-проектів, який може перевищувати ефект від екологічних та соціальних проектів за попередніми оцінками

та бути отриманим після заходів щодо забезпечення сталого розвитку. Все це окреслює ризики, через які що регіони та їх компанії, швидше за все, відмовляються впроваджувати соціальні та екологічні проекти, особливо в умовах нового топ-менеджменту, нових власників, або без надання будь-яких державних субсидій.

Звідси, концептуальна платформа для сталого розвитку регіонів та областей вимагає інтегрувати безпосередньо процес сталого розвитку в моделі ринкової економіки з метою забезпечення привабливості для регіону і його компаній бути прихильниками принципів сталого розвитку, також зазначена перевага явно вимірюється в грошовому еквіваленті. У всьому світі є чудовий приклад цієї ситуації відносно квот на викиди CO₂: відповідно до Кіотського протоколу компанія має можливість продавати невикористані квоти на забезпечення інших потреб тільки після впровадження інноваційних екологічно чистих технологій. Отже, у такому випадку зелені технології стають інвестиційним проектом із певним рівнем прибутку.

Друге та третє протиріччя мають відношення до життєвого циклу та основних напрямів діяльності деяких компаній регіонів. Розглянемо їх для гірничодобувних компаній, розташованих у гірничих регіонах. Насправді, гірничодобувна компанія відповідно до своєї базової діяльності порушує принципи сталого розвитку не тільки під час самого процесу видобутку, але і після закінчення діяльності та закриття. При цьому закриття гірничодобувної компанії означає зупинку процесу видобутку та припиняє статус юридичної особи. У такому випадку для гірничодобувної компанії має місце дилема щодо сталого розвитку, ефективності роботи та загальної продуктивності. Пропонується розглядати приведену дилему під назвою «сталість в перехідній економіці». Подальший опис вищезазначеного може бути викладений у наступних твердженнях.

На стадії завершення процесу видобутку ресурсів, що є точкою фактичного переходу гірничодобувної компанії від невизначеної фази свого життєвого циклу до особливого явища зміни стійкості, яке відбувається через взаємодію економічних, соціальних та екологічних внутрішніх і зовнішніх систем компанії. Економічна природа стійкості дозволяє визначити можливість подальшого функціонування та досягнення поставлених цілей гірничодобувної компанії, коли ресурси сконцентровані в одному або двох з трьох збалансованих секторів компанії. Якщо це має місце, то економічні інтереси певних зацікавлених сторін задовольняються та мають позитивну динаміку. Під час інтенсивного розвитку гірничодобувної гірничодобувної компанії її діяльність не може бути ідентифікована як абсолютно стійка через драматичний вплив на навколишнє середовище. Тому постає питання щодо соціальної та економічної стійкості. Знищення середовища зупиняється, коли видобуток не відбувається, але і тоді соціальні та економічні потрясіння просторового розвитку продовжують мати місце. Це екологічна стійкість. Таким чином, і функціонування гірничодобувної компанії, і його припинення не сприяють абсолютній стійкості взаємодії внутрішніх і зовнішніх систем. Отже виникає принципове питання: чи може бути досягнутий сталий розвиток регіону або території, де така компанія знаходиться, навіть після припинення її діяльності та статусу юридичної особи?

Стійкість є динамічною особливістю регіонального розвитку, що знаходиться у тісному зв'язку з його

змінами, які відбуваються в момент різкого припинення видобутку корисних копалин або відмова від певних галузей. Таким чином, стійкість можна припустити через пролонгування часу, коли різні фази регіонального життєвого циклу можуть страждати економічної, соціальної та екологічної уповільненням, викликаного певною моделлю розподілу виробничих факторів.

На додаток до існуючої теорії забезпечення розвитку регіонів і областей, відповідно до принципів сталого розвитку, наступні позиції можуть бути включені. Регіональна сталість не з'являється і не зникає, вона є постійним явищем, оскільки регіон завжди має внутрішнє економічне, соціальне та екологічне середовище, а також завжди є частиною національних систем. Проте ступінь, у якому сталий розвиток регіонів і областей є економічно вигідним і соціально ефективним, залежить від рівня гармонії економічних, соціальних та екологічних систем у процесі їх взаємодії. Як було зазначено вище, видобувна компанія також має крен стійкості навіть після завершення процесу видобутку ресурсів, який має місце у фазі повідомлення про закриття.

Розглянемо в деталях суперечливі виклики, які пов'язані з невідповідністю принципам сталого розвитку та діяльності регіонального ринку фаз видобутку і його зупинки, а також негативного впливу цих протиріч на функціонування самої компанії і місцевої економіки.

Основні види діяльності гірничодобувної компанії з видобутку неоновлюваних природних ресурсів вступають в конфлікт з основним правилом стійкості щодо врятування природи для майбутніх поколінь. Але наявність існуючих запасів невідновлюваних природних ресурсів, які не використовуються, разом з повним їх вичерпанням вимагає швидкого закриття гірничодобувної компанії у будь-якому випадку. Закриття компанії у якості гірничого наслідку безпосередньо викликає просторову депресію, в той час як сталий розвиток передбачає економічні системи, які будуть розроблені протягом тривалого періоду з метою забезпечення високих стандартів життя на цих територіях.

Ліквідація гірничодобувної компанії вимагає впровадження нових інвестиційних проектів. Для співробітників це означає втрату своїх робочих місць. У більш широкому сенсі навколишнє середовище зруйноване, отже, воно повинно бути відновлено підприємством за допомогою придбання певної послуги, в іншому випадку компанія несе повну відповідальність за шахрайство.

Протиріччя, які зазначалися вище, підвищують ризики формування або загострення економічної, соціальної та екологічної просторової депресії з позбавленням джерела державного фінансування та місцевих бюджетів, що призвело до зростання безробіття, розселення та перевиховання шахтарів та членів їх родин, погіршення екологічного стану та можливих територіальних повеней і підземних вибухів газу метану.

Таким чином, поняття сталого розвитку гірничодобувної компанії повинно мати у своїй основі розширення життєвого циклу за рахунок диверсифікації своєї діяльності таким чином, щоб забезпечувати відсутність коливань стійкості особливо в процесі переходу від видобутку ресурсів до його припинення.

Четверте протиріччя полягає у першу чергу в тому, що соціально та екологічно важливі об'єкти зовнішнього середовища не інтегровані в модель

гірничодобувної компанії, зокрема у правову. Але в той же час стійкий розвиток передбачає тісний взаємозв'язок економічних, соціальних та екологічних систем. Зазвичай соціальні та екологічні об'єкти локальної або державної власності не включені в модель гірничодобувної компанії і не відповідають розподіленню ресурсів підприємства. Однак компанія є відповідальною певною мірою за розвиток таких об'єктів для досягнення власне свого сталого розвитку. У зв'язку з цим можна знайти вагомий чинник міжособистісної угоди між власниками компанії та соціально-екологічних об'єктів, що в різних випадках призводить або уповільнює перерозподіл ресурсів для цих об'єктів.

Отже, невизначеність організаційної ієрархії і відсутності прав і зобов'язань компанії для запуску соціальних та екологічних об'єктів, розташованих на прилеглий території, ідентифікує такі об'єкти тільки як ті, які розглядатимуться компанією для спонсорства у разі відповідного прибутку і за бажанням власника.

Для регіональної економіки це протиріччя означає втрату стабільного джерела фінансування для підтримки соціальної інфраструктури та об'єктів екологічної безпеки, їх знищення і високу залежність від рішення власника компанії.

Таким чином, концепція сталого розвитку гірничодобувної компанії повинна припустити, що соціальні та екологічні об'єкти мають бути інтегровані в модель компанії певним чином.

Висновки з проведеного дослідження. Вищевикладений аналіз існуючих протиріч між принципами сталого розвитку та принципами регіональної продуктивності дозволяє знайти шлях функціонування регіонів з метою їх сталого розвитку, заснованого на рамках кластера.

Кластер на базі підходу сталого розвитку має у своїй основі аналіз економічних показників регіону для забезпечення його сталого розвитку з метою знаходження й використання резервів підвищення гармонії взаємодії економічних, соціальних та екологічних систем за рахунок усунення згаданих вище коливань стійкості.

Кластер на основі сталого розвитку складається з двох основних понять: кластерних і адекватності. І це має бути найбільш спірне питання дослідження, тому що на сьогодні не зрозуміло, як відокремити об'єкти в єдиному кластері в регіоні. Інтеграція цих понять з метою адаптації до гармонійної регіонального розвитку може сприяти вирішенню конфлікту між принципами сталого розвитку та правилами ринкової економіки.

Можливість контролювати витрати, що підлягають обмеженню у процесі розвитку компаній, тільки відповідно до принципів кластерів з використанням стійкого розвитку може бути полем для подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Andersson T. The Cluster Policies / T. Andersson, E. Hansson, S. Serger, J. Sörvik. – Whitebook. Malmö : IKED, 2004. – 248 p.
- Bergman E. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications : монографія [Електронний ресурс] / E. Bergman, E. Feser. – The Web Book of Regional Science, Regional Research Institute, West Virginia University. – Режим доступу : <http://www.rr.i.wvu.edu/WebBook/Bergman-Feser/contents.htm>.
- Enright M.J. Regional Clusters: What we know and what we should know / M.J. Enright – Paper prepared for the Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition, 2002. – 18 p.
- Industrial Districts and Inter-firm Cooperation in Italy / [R. Pyke, G. Becattini, W. Sengenberger]. – Geneva : ILO, 1991. – 237 p.
- Isard W. Methods of Regional Analysis : монографія [Електронний ресурс] / W. Isard. – Режим доступу : http://www.andrew.cmu.edu/user/jp87/URED/readings/Shift_Share.pdf.
- Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – L. : McMillan Press, 1961. – 450 p.
- Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations: With a New Introduction / M.E. Porter. – N.Y. : The Free Press, 1990. – 855 p.
- Rosenfeld S. Industrial Strength Strategies: Regional Business Clusters and Public Policy/ S. Rosenfeld. – Washington DC : Aspen Institute, 1995. – 456 p.
- Shibusawa H. Cyberspace and physical space in an urban economy / H. Shibusawa // Papers in Regional Science. – 2000. – V. 79. – P. 76-89.
- Sölvell Ö. The Cluster Initiative Greenbook. The Competitiveness Institute / Ö. Sölvell, G. Lindqvist, Ch. Ketels. – Gothenburg : VINNOVA, 2003. – 94 p.
- Spatial Analysis, Industry and the Industrial Environment. Progress in Research and Applications / [F.E.I. Hamilton, G.J.R. Linge, N.Y. Chichester]. – Toronto : Wiley, 1979. – 289 p.
- Андрющенко К.А. Природоохоронна кластеризація туристично-рекреаційного комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / К.А. Андрющенко. – Київ, 2009. – 22 с.
- Борисенко М.Б. Механізми державного управління інноваційним розвитком регіональних промислових кластерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / М.Б. Борисенко. – Харків, 2009. – 21 с.
- Броншпак Г.К. Стратегія формування та управління діяльністю кластеру молочного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Г.К. Броншпак. – Харків, 2010. – 24 с.
- Гоблик В.В. Формування кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / В.В. Гоблик. – Ужгород, 2009. – 22 с.
- Довідка щодо стану інституційного забезпечення інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні : (текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=127481&cat_id=127480&search_params=%B3%ED%ED%EE%E2%E0%F6%B3%E9%ED%EE&searchPublishing=1.
- Дудкіна К.А. Кластери як форма ринкової централізації в умовах сучасних світо господарських відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / К.А. Дудкіна. – Київ, 2004. – 15 с.
- Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О.А. Єрмакова. – Одеса, 2010. – 17 с.
- Закон України «Про індустриальні парки» № 5018-VI від 21.06.2012 : за станом на 21.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5018-17>.
- Закон України «Про наукові парки» № 1563-VI від 25.06.2009 : за станом на 01.06.2012 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1563-17>.
- Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» №991-XIV від 16.07.1999 : за станом на 01.01.2011 : (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/991-14>.
- Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе : (текст) [Електронний ресурс] / М. Китинг. – ЛОГОС, 2003. – 50 с. – Режим доступу : <http://www.ruthenia.ru/logos/number/40/07.pdf>.
- Книш Д.Я. Малий бізнес регіону в умовах стратегії інноваційного розвитку України (на матеріалах Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розвиток продуктивних сил і

- регіональна економіка» / Д.Я. Книш. – Львів, 2006. – 22 с.
24. Коваленко Н.М. Впровадження кластерної моделі розвитку молокопереробних підприємств харчової промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н.М. Коваленко. – Київ, 2011. – 24 с.
25. Кропельницька С.О. Фінансово-економічні засади формування та функціонування нових виробничих систем (кластерів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / С.О. Кропельницька. – Тернопіль, 2006. – 25 с.
26. Пашкевич М.С. Наукові засади регулювання регіональної економіки : монографія / М.С. Пашкевич. – Дніпропетровськ-Донецьк : НГУ, 2012. – 790 с.
27. Подсолонко М.В. Актуалізація маркетингу в кластерній організації рекреаційного підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (підприємства туристично-рекреаційного комплексу)» / М.В. Подсолонко. – Сімферополь, 2010. – 20 с.
28. Хмара М.П. Розвиток високотехнологічних кластерів у Європейському Союзі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / М.П. Хмара. – Київ, 2010. – 23 с.

УДК 339.137

Паук М.І.
здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права

ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ТУРИСТИЧНИЙ СЕКТОР

Стаття присвячена комплексному дослідженню використання світового досвіду залучення інвестицій в туристичний сектор економіки. Визначено основні напрямки участі держави в інвестиційному процесі, які націлені на розвиток туристичної сфери. Сформовано висновки про можливість застосування зарубіжного досвіду, адаптуючи їх з урахуванням історичних, соціально-економічних, культурних та природно-географічних умов України.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, туристичний сектор, національна економіка, інтеграція.

Паук М.И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРОВОГО ОПЫТА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКИЙ СЕКТОР

Статья посвящена комплексному исследованию использования мирового опыта привлечения инвестиций в туристический сектор экономики. Определены основные направления участия государства в инвестиционном процессе, нацеленные на развитие туристической сферы. Сформированы выводы о возможности применения зарубежного опыта, адаптируя их с учетом исторических, социально-экономических, культурных и природно-географических условий Украины.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная привлекательность, туристический сектор, национальная экономика, интеграция.

Pauk M.I. USE OF GLOBAL EXPERIENCE ATTRACTING INVESTMENT IN TOURISM SECTOR

The article is devoted to the complex research use of global experience to attract investment in the tourism sector. The main directions of state involvement in the investment process, focused on the development of tourist areas. Formed conclusions about the possibility of adapting their foreign experience, taking into account the historical, socio-economic, cultural and natural and geographic conditions of Ukraine.

Keywords: investment, investment attraction, tourism sector, the national economy, integration.

Постановка проблеми. Туризм у багатьох країнах світу є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. Постійно зростаючі прибутки від міжнародної туристичної діяльності вже сьогодні становлять одну з найбільш значних частин «невидимого експорту». Зростання рівня конкуренції на світовому ринку туристичних послуг створює умови, за яких країни світу все більше уваги приділяють розвитку туризму.

Використання в Україні світового досвіду залучення інвестицій в туристично-рекреаційному секторі надасть можливість використати на практиці можливі форми розвитку даного сектору, адаптуючи їх з урахуванням історичних, соціально-економічних, культурних та природно-географічних умов нашої держави. Саме цим пояснюється актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досвід залучення інвестицій в туристично-рекреаційному секторі було розкрито в ряді досліджень, серед яких роботи Бойко Є.О., Гостевої Н.П., Довбенко О.М., Іртищевої І.О., Мігуценко Ю.В., Приварникової І.Ю.,

Свиридової Н.Д., Стойка В.О. та ін. Проте, незважаючи на значні розробки у цьому напрямку, виникає потреба у більш детальному дослідженні використання світового досвіду залучення інвестицій в туристично-рекреаційний сектор економіки.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексне дослідження використання світового досвіду залучення інвестицій в туристично-рекреаційний сектор економіки.

Виклад основного матеріалу досліджень. Розвиток туристичної галузі є важливою складовою піднесення економіки більшості країн світу. Туристичний комплекс (такі його складові, як засоби розміщення, транспорт, об'єкти харчування, розважального, пізнавального, ділового, оздоровчого, спортивного та іншого призначення) здатний зробити значний внесок у збільшення виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП) при відносно невеликих капітальних затратах та нетривалих термінах окупності. Крім того, прискорений розвиток туристичної сфери може сприяти динамічному розширенню внутрішнього ринку як основи стабільного економічного розвитку у регіоні

[10]. За останні 5 років туризм перетворився на потужну галузь світової економіки. За даними Всесвітньої Туристичної Організації (ЮНВТО), туристична індустрія виробляє 10,9% світового валового продукту та значну частину ВВП багатьох держав світу.

Створення рекреаційно-туристичного господарства сприятиме: інтеграції підприємств різних галузей, що здійснюють свою діяльність у сфері рекреації та туристичного бізнесу; розвитку відповідного сектора економіки як ефективною складовою господарського комплексу курортного міста; удосконаленню системи управління цим сектором [1].

У деяких країнах розвиток сфери туризму зосереджено в руках державних відомств, наприклад, в Єгипті, Туреччині, Мексиці, Тунісі, де держава регулює туристичну галузь з допомогою відповідного міністерства, що контролює діяльність усіх підприємств даного спрямування. Для цього значні фінансові вкладення здійснюються в туристичну індустрію, зокрема в рекламну і маркетингову діяльність, туристичну інфраструктуру тощо [2] Уряд Єгипту, наприклад, необхідні кошти на реалізацію інвестиційних проектів, рекламу, маркетингові дослідження виділяє з державного бюджету. Для цієї країни туризм є одним з найважливіших джерел іноземної валюти.

Розвинені країни світу вже напрацювали значний досвід податкового стимулювання іноземного інвестування. Система оподаткування в цих країнах побудована таким чином, щоб постійно заохочувати інвесторів. Ефективними засобами податкового стимулювання розвитку туризму та активізації інвестиційної діяльності в туристичній сфері в різних країнах є: знижений податок на додану вартість (Польща, Швейцарія, Німеччина, Люксембург, Греція) або його відсутність для підприємств готельної та туристичної сфери (Хорватія, Білорусь); надання безвідсоткових кредитів на будівництво готелів та туристичних об'єктів (Туреччина, Єгипет, Туніс); пільгові ставки амортизаційних відрахувань (Польща, Іспанія, Греція); митні пільги на ввіз обладнання для готелів і туристичних транспортних засобів; надання в оренду земельних ділянок під будівництво готельних комплексів на довготривалий термін за символічну плату (Туреччина, Єгипет, Туніс, Кіпр); звільнення новостворених підприємств від оподаткування на 5 років (Туреччина); податкові канікули [3].

На нашу думку, цікавим для України є досвід розвитку курортів Болгарії та залучення іноземних інвестицій в їх інфраструктуру. Зокрема, курорт Албена, який є першим приватним курортом в країні, приватизований як єдиний локальний туристично-рекреаційний комплекс, що має цілий ряд переваг:

- 1) європейську якість сервісу;
- 2) зосередження капіталу і легкість розпорядження ним у межах курортного комплексу;
- 3) зважену політику, яка спрямована на поліпшення комфортності відпочинку, і комплексний підхід до її реалізації;
- 4) власну внутрішню туристичну інфраструктуру;
- 5) відокремлені системи забезпечення;
- 6) власну транспортну мережу.

Основними пріоритетами холдингу є розвиток туристичної галузі, представленої АТ «Албена», АТ «Соколец-Боровець», АТ «Хемустурист». АТ «Албена» є власником і менеджером курортного комплексу Албена, а з 2001 р. і мажоритарним акціонером Міжнародного центру молоді Приморсько.

Як було зазначено в перевагах створення курортного комплексу, ефективність функціонування

даного комплексу пов'язана з реалізацією крупних комплексних інвестиційних проектів. Такі проекти стосуються спортивної, розважальної, лікувально-оздоровчої, конгресної бази курорту, зокрема побудови нових басейнів, тенісних кортів, розважальних комплексів, ресторанів, дискотек, оздоровчих центрів, конгрес-холів та залів [8]. Особливістю інвестування є також те, що АТ «Албена» бере кредити у провідних іноземних компаній на реалізацію проектів з удосконалення готелів та інфраструктури загалом, а потім віддає ці кредити протягом 2-3 років, надаючи туристичні послуги. Ця схема є цікавою і досить перспективною для України, особливо для розвитку туристичної інфраструктури невеликих бальнеологічних та гірськокопальних курортів, які потребують вкладання інвестиційних коштів не лише в будівництво готелів та розважальних закладів, але і в розвиток загальної інфраструктури курортів.

Створення холдингових структур в Україні на зразок АТ «Албена Інвест Холдинг» об'єднало б представників різних галузей та сфер діяльності, активізувало б інвестиційну діяльність та розвиток невеликих курортних містечок, перетворило б їх на локальні туристично-рекреаційні комплекси, спроможні надавати комплексні туристичні, оздоровчо-реабілітаційні, розважальні, спортивні та конференційні послуги.

Міжнародний туризм в Болгарії став пріоритетною галуззю економіки зовсім недавно, але має довгу й багату історію. З середини 50-х років почалася розбудова морських курортів Золоті Піски та Сонячний Берег, десять років потому – Албени, гірських курортів Боровець, Пампорово. У 2001-2002 рр. в Болгарії були здійснені значні інвестиції низкою німецьких туроператорів в галузь туризму, а саме в болгарські готелі з метою підвищення їх категорії і покращення послуг.

Особливістю німецьких іноземних інвестицій в готельний сектор Болгарії є те, що німецькі громадяни отримували прибутки від капіталовкладення у вигляді можливості безкоштовного або пільгового відпочинку в цих готелях. Іноземні компанії проявляють значну зацікавленість інвестуванням у болгарський туризм. Визначною особливістю розвитку туристичної галузі Болгарії є інвестування у визначені курорти і створення корпорацій та холдингів для покращення інфраструктури цих курортів. За 2001 р. міжнародний туризм у Болгарії утвердився як експортна галузь № 1 у національній економіці. Туристична індустрія Болгарії має дохід, починаючи з 2000 р., більш ніж 1 млрд. євро на рік. Йде процес реконструкції готелів, будуються нові, сучасні будівлі, створюється інфраструктура туристичного бізнесу високого класу [6].

Цікавим є приклад Великобританії, де існує державна структура, що займається дослідженнями туристичного ринку та рекламно-інформаційною діяльністю, пропагуванням Великобританії як туристичної країни на світовому ринку. Її складовою є мережа з 70 туристичних представництв Великобританії у різних країнах світу, що є найперспективнішими ринками для реалізації британського турпродукту. З державного бюджету виділяється 80 млн. фунтів стерлінгів на рік для проведення ринкових досліджень, рекламно-маркетингової діяльності, у тому числі участі у міжнародних туристичних салонах, ярмарках, виставках і біржах, видання рекламно-інформаційної продукції різними мовами, а також утримання закордонних туристичних представництв [4]. Отже, без державних вкладень розвиток туризму

неможливий, при цьому вкладення є, по суті, не витратами, а інвестиціями. Аналіз проведених у Великобританії маркетингових досліджень свідчить, що 1 фунт стерлінгів, вкладений у туризм, дає 27 фунтів прибутку від кожного туриста, що відвідує країну, з них 4 фунти повертаються до державного бюджету у вигляді податків [13].

Перші прояви туристичного бізнесу з'явилися в Польщі ще в 70-80-і роки після відміни військового стану. Польща має хороші природні й культурні туристичні ресурси, які можна з успіхом використати у майбутньому для розвитку туризму. Розвитку туристичної галузі в Польщі сприяли такі чинники: створення департаменту туризму при Міністерстві економіки (займається формуванням загальної економічної стратегії Польщі в сфері туризму), Польської туристичної організації (займається популяризацією туризму в регіонах), Інституту туризму (займається вивченням туристичного ринку та його можливостей), Польської туристичної палати (об'єднання туристичних бюро); 7-відсотковий податок на туристичну діяльність при 22% оподаткування інших видів бізнесу; фінансова підтримка Європейського Союзу в рамках спеціальних програм на розвиток галузевої інфраструктури у 1993-1994 рр.; зацікавленість польським ринком всесвітньовідомими в світі туристичними агентствами (TUI, Neckermann, Scan Holiday, Wing та ін.); використання коштів з місцевих бюджетів, які надходять від комерційної діяльності регіонального бізнесу на промоцію регіону та покращання інфраструктури [6].

За останні 10 років спостерігається значне економічне зростання у таких країнах, як: Єгипет, Туніс, Туреччина, Іспанія, Бразилія, Куба, Філіппіни, Йорданія і багато інших. Згідно з проведеними аналізами, економічний розвиток цих держав відбувався, в першу чергу, завдяки розвитку туристичної сфери. Так, за даними ВТО, загальна сума туристичного експорту у 2005 р. перевищила \$800 млрд., а це 6% загальносвітового експорту товарів та послуг, що зіставно з експортом автомобілів та хімічної промисловості. За темпами зростання туристичних витрат перше місце у світі посідають країни Африки (+7,8%), далі Близького Сходу (+5,8%), Азії та Тихого океану (+4,5%), Америки (+4,3%), потім Європи (+2,3%). Окрім того, африканські держави очолюють і рейтинг показника обсягів міжнародних туристичних потоків. Загальний показник зростання в'їзного туризму по регіону склав 10%. Протягом останніх 5 років доходи від туризму в Африці збільшилися у 2 рази: з \$10,5 млрд. до \$21,3 млрд.

Прикладом успішного фінансового інструменту впливу на розвиток туристичного комплексу є спеціальні економічні зони туристсько-рекреаційного типу (СЕЗ ТР). СЕЗ ТР вважається частина території країни, на якій встановлений спеціальний режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства. Необхідно зазначити, що в Африці, наприклад, існує 66 економічних зон, завдяки чому і відбулося активне економічне зростання у багатьох країнах цього континенту [12].

Значного розповсюдження СЕЗ ТР набули в другій половині ХХ ст. Нині функціонують такі відомі туристичні курорти, як: Хургада (Єгипет), Сусс та Зарзіс (Туніс), Кіш (Кенія), Анталія (Туреччина), Барселона (Іспанія), Амазонія (Бразилія), Дубаї (ОАЕ), о-ви Батаан (Філіппіни), Акаба, Тала Бей (Йорданія) і багато інших, які продемонстрували найбільший розвиток завдяки пільговій політиці влади країн щодо туристичної галузі. Саме пільго-

вий режим, який формують зовнішньоторговельні, фіскальні, фінансові та адміністративні пільги, був спрямований на те, щоб забезпечити не лише вільний рух туристських потоків, але й капіталів, робочої сили, грошових ресурсів. Зокрема, завдяки:

1) наданню відстрочки зі сплати ПДВ на імпортоване обладнання було створено в ОАЄ мережу з 200 готелів з першокласним обслуговуванням. А уряд Тунісу дозволив здійснювати іноземні інвестиції в туризм без усіляких обмежень, в результаті чого в 1996 р. повністю або частково іноземці почали фінансувати будівництво 156 готелів. Це складає майже 26% всіх готельних можливостей країни;

2) запровадженню адміністративних пільг в ОАЄ (мінімізація бюрократичних процедур; можливість іноземним громадянам мати 100% власність на існуючу в СЕЗ компанію; спрощений порядок отримання віз для власників та працівників компанії) були сформовані сприятливі умови для розвитку іноземних компаній на території даної країни. Так, свої представництва в Дубаї відкрили близько 1700 компаній різних галузей економіки з 80 країн [7];

3) організації урядом Тунісу туристичних шкіл в кожному з курортних регіонів було запроваджено підготовку кадрів для галузі. Крім того, держава оплачує навчання, а також проживання в гуртожитках усіх бажачих навчатися. Дана державна субсидія сприяла зниженню рівня безробіття в країні, що в свою чергу призвело до підвищення життєвого рівня населення не тільки регіону, але й країни в цілому. В сфері обслуговування Тунісу зайнято майже 36% економічно активного населення [11];

4) ініційовано урядом Туреччини пільгових позик – 50% загальної суми капіталовкладень фірм у маркетинг, дослідження і розвиток туризму, охорону навколишнього середовища – на даний час курорти Туреччини є одними з найбільш відвідуваних іноземними подорожуючими громадянами. Піднесення туризму в Туреччині дозволяє країні збільшувати свій бюджет за рахунок іноземної валюти, розвивати інфраструктуру ринку, підтримувати зв'язки з іншими країнами і тим самим поліпшувати економіку країни [5];

5) створенню Dubai Health Care City (містечко з охорони здоров'я Дубаї), де функціонують виключно компанії з наданням рекреаційних та медичних послуг, відбувся значний науково-технічний розвиток даної країни в напрямку туризму та медицини. Адже це дало можливість компаніям практично всіх країн світу бути представленими у даній СЕЗ.

Організація СЕЗ ТР дає змогу збільшити залучення іноземних інвестицій в реальний сектор економіки регіонів, а, отже, сприяє зростанню економічної активності, збільшенню інвестицій, зайнятості, міжнародної торгівлі тощо. В довгостроковому аспекті СЕЗ ТР є центрами запровадження передових технологій, регіонального розвитку та формування ефективних господарських зв'язків. Близько 20 років функціонують філіппінські зони і впродовж усього періоду залишаються стратегічним інструментом економічного розвитку країни. Завдяки ефективному функціонуванню СЕЗ обсяг інвестицій щорічно збільшується майже на 160%. Крім того, статистика свідчить, що поява 5-ти робочих місць в СЕЗ опосередковано призводить до створення ще 8-ми місць поза межами СЕЗ. Середньорічний темп зростання зайнятості на Філіппінах складає 35%.

Поява перших СЕЗ в ОАЄ у 1995 р. дало наступний результат: значно зросла співпраця з іноземними корпораціями, збільшився обсяг прямих інвестицій, відбулося піднесення рівня інфраструктури.

У результаті масштабних капіталовкладень в останні роки в структурі ВВП зростає частка торгівлі та туризму – 12%. Туризм став однією з головних статей виробництва валового продукту ОАЕ після нафтодобувної галузі. Необхідно зазначити, що темпи туристичних потоків щорічно стабільно зростають. Так, середня завантаженість курортів у 2003 р. складала 70%, через рік була доведена до 82%, а в 2005 р. всі місця в готелях були зайняті. Уряд ОАЕ має перспективні плани щодо СЕЗ «Дубаї» і, зокрема, до 2010 р. планується залучити 10 млн. туристів та більше 40 млн. – в 2015 р.

Отже, запорукою ефективного функціонування СЕЗ повинно стати раціональне визначення розміру СЕЗ, що зменшить початкові капіталовкладення на створення інфраструктури та полегшить організацію управління економічною зоною; з метою уникнення необґрунтованого поширення пільг на всі види діяльності чіткі вимоги, щодо спеціалізації СЕЗ; мінімізація бюрократичних чинників; стабільне та прозоре законодавче регулювання, що дасть змогу значно усунути корупцію та зловживання пільгами, а в майбутньому і зберегти авторитет держави серед іноземних інвесторів [12].

Туристична політика Туреччини позначилася підвищенням конкурентоздатності національного турпродукту та зростанням попиту на світовому туристичному ринку, що забезпечило країні одні з найвищих у світі темпів зростання. Країна за розмірами прибутків від туризму в національному бюджеті піднялася на 18 місце у світі, а її частка у світовому туристичному процесі становить 2%. Туризм у Туреччині існував завжди, але кваліфіковані фахівці прорахували й продовжують далі прораховувати перспективи не лише пляжного, а й позапляжного відпочинку, зважаючи на численні термальні джерела, релігійні святині, різноманітність природи. До переліку новачків увійшли зимові та повітряні види спорту, яхтовий, підводний, спелеологічний, оздоровчий і безліч інших напрямків туризму, включаючи навіть спостереження за птахами в природних умовах, яких тут налічується 450 видів. За новим планом розвитку галузі на 20 років, прийнятим 2006 року, посилена увага приділятиметься тим регіонам, які наділені іншими, не морськими принадами [9].

Аналіз, проведений Всесвітньою Туристичною Організацією, свідчить, що в більшості країн світу державна туристична політика впроваджується безпосередньо через центральні органи виконавчої влади – національні туристичні організації, інші інститути, а також опосередковано за допомогою правових важелів, підтримки туристичної інфраструктури і міжнародної політики.

Висновки. Розглянувши приклади країн, що мають позитивний досвід у залученні інвестицій в туристичний сектор, можна виділити деякі рекомендації для України: податкові канікули; зниження ПДВ; надання кредитів на будівництво готелів та туристичних об'єктів під невеликий процент; потенційних інвесторів на певний період звільняти від податків на землю; доцільно розробити «Стратегію

просування національного туристичного продукту за кордоном»; забезпечити розвиток туристичної інфраструктури (електроенергія, зв'язок, воду, якісні дороги та ін.); створення сприятливої нормативно-правової бази для приваблення на туристично-рекреаційний ринок всесвітньовідомих готельних мереж; надання можливості пільгового або безкоштовного відпочинку інвесторам; розвиток сільського зеленого туризму, який є одним із пріоритетних напрямків туристичної діяльності.

Використовуючи світовий досвід залучення інвестицій в туристичний сектор, необхідно враховувати, що позитивні тенденції в розвитку даного сектору будуть вирішені при належній державній підтримці та наявності механізмів комплексного підходу до управління національним туристичним продуктом на внутрішньому і міжнародному ринках туристичних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко Є.О. Удосконалення державного управління рекреаційного бізнесу / Є.О. Бойко // Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. 24-25 травня 2012 р. м. Київ. – С. 30-32.
2. Гостева Н.П. Механізми реалізації державної політики в галузі туризму / Н.П. Гостева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/gostjeva2.htm.
3. Довбенко О.М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс України / О.М. Довбенко // Електронна туристична бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/dovbenko3.htm.
4. Іртищева І.О. Формування державної інвестиційної політики України в умовах неоліберальної моделі глобалізації / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко // Науковий вісник Херсонського державного університету Вип. 2. – Херсон, ХДУ. – 2013. – С. 38-45.
5. Инвестиционная политика Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zarubeje.com>.
6. Мігущенко Ю.В. Досвід трансформації туристичної галузі в окремих країнах Центральної та Східної Європи для України / Ю.В. Мігущенко // Проблеми й перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва. – 2007. – С. 667-673.
7. ОАЭ: характеристика свободных экономических зон и коммерческих групп, действующих на территории ОАЭ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://catalog.fmb.ru/oaе7>.
8. Офіційний сайт ВАТ «Албена» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.albena.bg>.
9. Приварникова І.Ю., Використання іноземного досвіду залучення інвестицій в розвиток туристичної інфраструктури АР Крим / І.Ю. Приварникова, І.А. Крутіна // Економіка Крима. – № 1(38). – 2012. – С. 113-116.
10. Свиридова Н.Д. Объекты инвестирования в сфере туризма региона / Н.Д. Свиридова // Бердянск, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ariu.berdyansk.net/>
11. Свободные экономические зоны Туниса: новые инвестиционные возможности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nalogi.net>.
12. Спеціальні економічні зони туристсько-рекреаційного типу: світовий досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://love-guru.ucoz.net/news/2014-01-15-144>.
13. Стойка В.О. Зарубіжний досвід інвестиційної політики в туристичній галузі та можливості його застосування / В. О. Стойка // Економічний простір 2011. – № 45. – С. 94-106.

УДК 332

Семенча І.Є.

доктор економічних наук,
професор кафедри банківської справи
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ПРИДНІПРОВСЬКОГО РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття присвячена узагальненню відомостей щодо економічного стану Придніпровського регіону як територіальної єдності Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей України. В результаті SWOT-аналізу визначений рівень економічного стану Придніпровського регіону, оцінено його конкурентні переваги серед регіонів-конкурентів – Центрального та Донецького як провідних промислових регіонів України. Визначено проблемні місця в економіці Придніпровського регіону, які потребують постійного моніторингу та покращення стану з метою закріплення сталої позиції регіону в умовах кризи.

Ключові слова: Придніпровський регіон, економічний стан, аналіз, конкурентні переваги, стала позиція.

Семенча И.Е. АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ПРИДНЕПРОВСКОГО РЕГИОНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Статья посвящена обобщению сведений об экономическом состоянии Приднепровского региона как территориального единства Днепропетровской, Запорожской и Кировоградской областей Украины. В результате SWOT-анализа определен уровень экономического состояния Приднепровского региона, оценены его конкурентные преимущества среди регионов-конкурентов – Центрального и Донецкого как ведущих промышленных регионов Украины. Определены проблемные места в экономике Приднепровского региона, которые требуют постоянного мониторинга и улучшения с целью закрепления устойчивой позиции региона в условиях кризиса.

Ключевые слова: Приднепровский регион, экономическое состояние, анализ, конкурентные преимущества, устойчивая позиция.

Semencha I.Y. THE ANALYSIS OF THE ECONOMIC CONDITION OF PRIDNEPROVSKY REGION IN MODERN CONDITIONS OF MANAGING

Article is devoted generalisation of data on an economic condition of Pridneprovsky region as to territorial integrity of the Dnepropetrovsk, Zaporozhye and Kirovograd areas of Ukraine. As a result of the SWOT-analysis level of an economic condition of Pridneprovsky region is defined, is estimated its competitive advantages among regions-competitors – Central and Donetsk as leading industrial regions of Ukraine. It is defined problem places in economy of Pridneprovsky region which demand constant monitoring and improvement for the purpose of fastening of a steady position of region in the conditions of crisis.

Keywords: Pridneprovsky region, economic condition, the analysis, the competitive advantages, steady position.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження економічного розвитку регіональних економічних систем України викликана необхідністю вдосконалення регіональної економічної політики в умовах кардинальної зміни відносин між рівнями управління економікою, запровадження принципів стійкого розвитку, формування внутрішньо- і міжрегіональних господарських зв'язків на ринковій основі, розвитку транскордонних зв'язків регіонів. Процеси регіоналізації в межах країни і у глобальному просторі вивчає регіоналістика, в межах якої дедалі більшої актуальності набувають дослідження з питань регіональної економіки.

Крім того, у світлі останніх подій в Україні визначальну роль у процесі прогнозування економічного розвитку регіонів відіграє урахування особливостей функціонування регіональних економічних систем, у тому числі особливостей, що визначаються закріпленим унітарним устроєм України з водночас проголошеними намірами щодо встановлення децентралізації державного управління, в тому числі й економікою територій, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їхніх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Отже, визначення стану розвитку окремих регіонів потребує сьогодні, на наш погляд, особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних і зарубіжних авторів, праці яких присвячені питанням регіоналістики, слід назвати таких дослідників, як І.М. Ажмухамедов, І.Ф. Бінько,

Т.Г. Васильців, В.М. Геєць, Б.В. Губський, В.М. Голівій, Б.М. Данилишин, Н.В. Дудченко, В.А. Доровський, М.М. Єрмошенко, В. Кейбл, Л. Кістерський, О.Ю. Кононенко, Е.Д. Кормишкін, В.О. Косевцов, А.С. Лисецький, В.І. Мунтіян, Е.А. Олейников, М.А. Павловський, Г. Пастернак-Таранушенко, А.В. Степаненк, А.І. Сухоруков, А.М. Федорищева, Л.Г. Чернюк, С. Шенфілд, В.Т. Шлемко та ін.

Але слід зазначити, що тема потребує дослідження через те, що не був проведений не тільки комплексний ґрунтовний аналіз сучасного економічного стану регіонів, а й лише фрагментарний, за окремими його показниками. Аналіз вівся переважно за областями із порушенням цілісності аналізу стану соціально-економічної інфраструктури регіонів.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає: 1) у зібранні та узагальненні відомостей щодо економічного стану Придніпровського регіону як одного з провідних промислових регіонів України; 2) у визначенні рівня економічного стану та місця Придніпровського регіону серед регіонів-конкурентів; 3) у з'ясуванні сучасних проблем, з якими стикається економіка Придніпровського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для з'ясування сучасного стану соціально-економічного розвитку Придніпровського регіону проаналізуємо показники його діяльності за останній період.

Придніпровський економічний регіон включає у себе Дніпропетровську, Кіровоградську і Запорізьку області. Так, Дніпропетровська та Запорізька області відносяться до групи з високими показниками еко-

номічного зростання, а Кіровоградська область з рівнем нижче за середній [1, с. 139]. Регіон знаходиться у вигідному географічному положенні і має високий природно-ресурсний потенціал.

Придніпровський регіон розташований в Середньому Придніпров'ї, центральній частині України. Вигідне транспортно-географічне положення, значні поклади корисних копалин, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови степової та лісостепової зон, густа транспортна мережа, приморське положення сприяють розвитку господарського комплексу регіону [2, с. 79].

У цьому регіоні зосереджено 17,9% основних фондів промисловості та виробляється 24% промислової продукції України. Територіальна концентрація промислового виробництва в регіоні майже в 2 рази вища, ніж у середньому по Україні (особливо чорної та кольорової металургії, електроенергетики, машинобудування, металообробки) [3, с. 341].

Безсумнівно, розвиток Придніпровського економічного регіону дуже важливий для економіки країни в цілому.

Даний регіон є основоположним у розвитку сільськогосподарського виробництва. Це виробництво олійних, овочевих, зернових культур, продукції молочно-м'ясного скотарства, птахівництва, свинарства, тонкорунного вівчарства.

При аналізі фінансового стану Придніпровського регіону важливо розглянути окремо стан кожної області, її сильні та слабкі сторони та створити рекомендації щодо кожної з областей.

Аналізуючи стан Дніпропетровської області, використовуємо моніторинг Національного інституту стратегічних досліджень [4, с. 10] та аналітичну доповідь О.А. Баталова та В.І. Жука [5, с. 24].

Серед позитивних тенденцій розвитку області у 2013 р. можна виокремити наступні:

- значним залишається обсяг реалізованої промислової продукції (152 млрд. грн.); за цим показником Дніпропетровщина ділить перше місце з Донецькою областю;

- станом на 01.01.2013 питома вага надходжень від суб'єктів малого підприємництва у ВВП регіону збільшилася на 0,4% у порівнянні із звітним періодом минулого року, та становить 13,7% від загальної ВВП області;

- Дніпропетровська область станом на 1 жовтня 2013 р. залучила 8912 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, що на 5,7% більше обсягів інвестування на початок року, і в розрахунку на одну особу населення складає 2691,9 дол. США;

- за обсягами капітальних інвестицій (13336,5 млн. грн.) регіон посів третє місце серед регіонів, хоч обсяг освоєних капітальних інвестицій і зменшився на 14,4%. Найбільшу частку інвестицій (82,7%) було освоєно за рахунок власних коштів підприємств та організацій;

- спостерігалось покращення сальдо зовнішньої торгівлі товарами: у січні-вересні 2013 р. – 3561,9 млн. дол. США (тоді як у січні-вересні 2012 р. – 2783 млн. дол. США). Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 1,9 (торік 1,6). Обсяги експорту та імпорту послуг за звітний період становили відповідно 421 млн. дол. та 417,3 млн. дол.; порівняно з відповідним періодом минулого року експорт збільшився на 43,7%, а імпорт – на 20,1%. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі послугами становило 3,7 млн. дол. (у січні-вересні 2012 р. було від'ємним і складо 54,5 млн. дол.);

- продовжилася реалізація вагомих інфраструктурних проєктів. Зокрема, Придніпровською заліз-

ницею було освоєно 364,8 млн. грн., спрямованих на модернізацію обладнання; продовжується співробітництво з Європейським банком реконструкції та розвитку щодо реалізації проєкту «Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську»;

- зріс оборот роздрібної торгівлі (у січні-вересні – 48,7 млрд. грн., що на 6% більше показників відповідного періоду 2012 р.);

- стабільна ситуація на споживчому ринку. Питома вага продажу вітчизняних непродовольчих товарів склала 45,4%, продовольчих – 85,2%;

- зростання середньомісячної заробітної плати з початку року на 7,4% (склала 3338 грн.). Загалом, Дніпропетровщина посідає третє місце за рівнем заробітних плат серед регіонів України, не враховуючи м. Києва.

Серед негативних тенденцій розвитку регіону у 2013 р. основними були такі:

- скорочення промислового виробництва на 2,1% (зокрема, випуск продукції у переробній промисловості знизився на 4,8%, постачання енергоресурсів – на 9,9%, виробництво коксу – на 15,9%).

Випуск продукції машинобудування скоротився на 26,1%, що стало результатом зменшення випуску транспортних засобів (на 34,3%), електричного устаткування (на 19,8%) тощо. Збільшили випуск продукції тільки підприємства з виробництва машин та устаткування (на 3,9%);

- наявність заборгованості населення зі сплати за спожиті житлово-комунальні послуги, яка на 1 жовтня 2013 р. склала 1715,9 млн. грн.

Проблеми у Дніпропетровській області пов'язані з відсутністю єдиного підходу до планування розвитку територій області. Має місце неефективність політики стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва на місцевому рівні. В умовах скорочення виробництва базових галузей економіки важливим завданням подальших перетворень виступати ме пошук можливостей реалізації досі прихованого (незадіяного) потенціалу розвитку шляхом диверсифікації економіки регіону, розвитку альтернативних видів економічної діяльності та нових підходів до внутрішньої економічної інтеграції.

Для вирішення складностей у області треба формувати сприятливий інвестиційний клімат, приділяти увагу розробці проєктів співпраці підприємств промисловості з вітчизняними та іноземними науково-дослідними структурами з метою впровадження інноваційних технологій та розвивати паливно-енергетичний комплекс. Підвищення рівня інвестиційної привабливості переважно аграрних територій приведе до залучення коштів у область. Важливо не залишити без підтримки розвиток малого та середнього підприємництва на місцевому рівні:

- розробити механізм часткового відшкодування з обласного бюджету підприємцям відсоткових ставок за кредитами;

- сформуванати обласну базу даних щодо інвестиційних пропозицій малих підприємств (особливу увагу слід звернути на розповсюдження інформації серед іноземних інвесторів);

- вжити заходів щодо розвитку малого підприємництва у сільській місцевості (зокрема, розробити механізми надання матеріальної допомоги малим підприємствам, що виробляють екологічно чисту продукцію сільського господарства, займаються її переробкою та експортом, сприяти залученню безробітних, зареєстрованих у містах, до працевлаштування на новостворених робочих місцях у сільській місцевості тощо);

– стимулювати проведення конкурсів (тендерів) щодо закупівлі товарів та надання послуг малими підприємствами, забезпечити участь підприємств у виконанні замовлень обласної та місцевої влади.

Покращити фінансово-кредитний стан області зможе підвищення ефективності бюджетних видатків у муніципальному господарстві. Це можна вирішити за рахунок забезпечення пріоритетності та повноти обсягу видатків на розвиток міського господарства та сфер життєзабезпечення, вживання заходів щодо підвищення ефективності енергоспоживання, запровадження схем енергозбереження у житлово-комунальній сфері.

Аналіз Запорізької області за даними Головного управління статистики [6] виявив такі позитивні тенденції розвитку:

– у добувній промисловості і розробленні кар'єрів випуск продукції за звітний рік був отриманий приріст обсягів на 1,9%. Виріс випуск чавуну, готового прокату чорних металів, труб та трубок зварних, інших, круглого поперечного перерізу зі сталі, прутків та профілів суцільних, підданих холодній деформації або оброблених у холодному стані (холоднотягнутих) зі сталі нержавіючої, міді як рафінованої так і нерафінованої, виробів виливаних з чорних металів. За 2013 р. виробництво в галузі коксу, продуктів нафтоперероблення порівняно з попереднім роком зросло на 1,8%;

– станом на 01.01.2013, загальна кількість малих підприємств, у розрахунку на 10 тисяч осіб наявного населення області, становить 81 одиницю, що на 14,08% більше, ніж за звітний період минулого року.

Серед ряду позитивних існує безліч негативних тенденцій за 2013 рік:

– в цілому за звітний рік порівняно з попереднім роком спад виробництва склав 3,0%;

– у порівнянні з січнем–листопадом 2012 р. обсяги експортних поставок зменшились на 10,0%, імпорتنих – на 16,4%;

– сума несплаченої заробітної плати порівняно з боргом на 1 грудня 2012 р. збільшилась на 30,7%, або на 14,2 млн. грн. і на 1 грудня 2013 р. становила 60,4 млн. грн.;

– середньооблікова кількість штатних працівників підприємств, установ і організацій у листопаді 2013 р. становила 416,7 тис. осіб. Порівняно з жовтнем 2013 р. їх кількість у цілому по області зменшилася на 1,9 тис. осіб. Найбільше скорочення показника спостерігалось у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві та рибному господарстві (на 1,8 тис. осіб), будівництві (на 0,5 тис. осіб), металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування (на 0,3 тис. осіб), а також у охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (на 0,2 тис. осіб);

– кількість зареєстрованих безробітних на 1 січня 2014 р. становила 24,1 тис. осіб, що на 9,7% більше, ніж на 1 грудня 2013 р.;

– за січень–листопад 2013 р. чисельність населення області

– зменшилася на 8285 осіб, зменшення становило 5,1 особи у розрахунку на 1000 наявного населення;

– надходження до бюджетів усіх рівнів від суб'єктів малого підприємництва, за підсумками 2013 року, склали 553,1 млн. грн., що на 58,0% менше показника 2012 року.

Регіон має ряд проблем, які пов'язані зі значним рівнем техногенного навантаження на навколишнє середовище, загостренням екологічних проблем.

Впливає значний рівень зносу основних виробничих фондів і незадовільний технічний стан автомобільних доріг. Область має проблеми з забезпеченням якісною питною водою і недостатнім рівнем газифікації населених пунктів. Впливає на життя населення незадовільний стан охорони здоров'я, високий рівень захворюваності на хвороби системи кровообігу, новоутворення, вродженні аномалії. Область містить у собі значну частину збиткових суб'єктів господарювання [7, с. 13].

Врятувати стан може залучення запасів мінерально-сировинних ресурсів, активізація співпраці місцевої влади, громадськості та представників бізнесу щодо зусиль, спрямованих на розвиток регіону.

Третя область, яка входить у склад Придніпровського регіону, – Кіровоградська.

Позитивні тенденції у розвитку області [8]:

– у добувній промисловості і розробленні кар'єрів у 2013 р. порівняно з 2012 р. обсяг виробництва продукції зріс на 13,8%, найбільше – у добуванні корисних копалин та розробленні кар'єрів (на 18,1%). На підприємствах переробної промисловості приріст виробництва у 2013 р. порівняно з попереднім роком становив 4,1%. У металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування, випуск продукції порівняно з 2012 р. збільшився на 12,9%. На підприємствах з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря приріст виробництва у 2013 р. становив 6,7%;

– оборот роздрібної торгівлі (до якого включено роздрібний товарооборот підприємств, які здійснюють діяльність із роздрібної торгівлі, розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів на ринках і фізичними особами-підприємцями) за 2013 р. становив 14604,2 млн. грн., що на 8,3% більше обсягу 2012 р.;

– у січні–листопаді 2013 р. розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників (по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб) становив 2583 грн., що на 7,2% вище відповідного показника 2012 року.

Серед негативних тенденцій треба зазначити:

– на споживчому ринку в грудні 2013 р. ціни на продукти харчування та безалкогольні напої зросли на 1%. Найбільше (на 14,7% та 13,7%) подорожчали овочі та цукор. На 3,5–1% зросли ціни на молоко, масло, кисломолочну продукцію, сири, сметану;

– сума боргу працівникам економічно активних підприємств упродовж січня–листопада 2013 р. збільшилася на 1,9% і на 1 грудня 2013 р. становила 10,4 млн. грн. або 29% загальної суми боргу;

– за даними обласної служби зайнятості, на облік на кінець грудня 2013 р. перебувало 18,6 тис. безробітних громадян області, що на 31% більше ніж на кінець листопада.

Для поліпшення ситуації в області була створена Стратегія економічного та соціального розвитку [9], відповідно до якої, необхідно:

– створити постійно діючий механізм, який забезпечує формування та підтримку політичного та соціального консенсусу щодо цілей і стратегії розвитку області;

– зайнятися розробленням та впровадженням якісного операційного плану реалізації Стратегії регіонального розвитку Кіровоградської області;

– сформулювати запровадження регіональної моделі державно-приватного партнерства;

– залучити інвестиції, спрямовані на модернізацію та інноваційний розвиток економіки.

Придніпровський регіон досить промислово розвинутий і може конкурувати з Донецьким і Центральними регіонами.

Для того щоб зрозуміти місце Придніпровського регіону серед інших важливих промислових регіонів, зробимо порівняльний аналіз. Усі дані по регіонах та областях були взяті з сайту Державної служби статистики України [10].

Донецький економічний регіон є одним з найпотужніших міжрегіональних територіально-виробничих комплексів. Він розташований на крайньому сході України, його площа – 53,2 тис. км² (8% території України, об'єднує Донецьку і Луганську обл.) належить до районів з високим рівнем економічного розвитку. Його вигідне географічне положення, близькість джерел сировини і ринків збуту продукції, багатогалузева промисловість, розвинена мережа транспортних комунікацій, висока густина населення виділяють Донецький економічний район серед інших економічних районів країни. Він має складний комплекс виробництва, який представлений електроенергетикою, кам'яновугільною, металургійною, хімічною промисловістю, а також важким машинобудуванням, легкою та харчовою промисловістю та іншими галузями народного господарства.

До складу Центрального регіону входять м. Київ і шість областей: Вінницька, Житомирська, Київська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська. Його площа 158,7 тис. км². Це найбільший за площею (26,4 відсотка від загальної площі) регіон України. Чисельність населення в цьому регіоні становить 12,2 млн осіб, або 23,7 відсотка від загальної чисельності населення України.

На території регіону розташовано 96 міст та 176 селищ міського типу, або 1/5 від їхньої загальної кількості в Україні.

Територія Центрального регіону характеризується дуже вигідним транспортно-географічним положенням – центральним столичним, а також близькістю до сировинних баз, основних промислових регіонів і регіонів споживання готової продукції. Для регіону характерні також велика різноманітність і складність території, зумовлена наявністю поліської та лісостепової частин. У центрі регіону знаходиться потужний політичний, економічний, культурний і науковий центр – столиця країни Київ. Негативним є те, що регіон знаходиться у просторі, охопленому наслідками Чорнобильської катастрофи.

Узагальнюючи характеристику фінансово-економічного стану кожного з трьох регіонів (Придніпровського, Центрального і Донецького), проведемо SWOT-аналіз (табл. 1.1, 1.2, 1.3). Метою SWOT-аналізу не ставимо з'ясування всіх сильних і слабких сторін, бо це надто складно і, все одно, на думку [11, с. 113], не забезпечує достатньо повної аналітичної картини.

Проведений аналіз Придніпровського регіону та найбільших промислових регіонів показав, що Придніпровський економічний район відіграє важливу роль у господарстві та економіці України. Він має більше можливостей для розвитку та загрози, які можливо попередити. Його вигідне економіко-географічне положення, сприятливі кліматичні умови, забезпеченість корисними копалинами, кваліфікованими трудовими ресурсами дозволили йому стати одним з найбільш розвинених регіонів країни. Зручне географічне положення і високий рівень народного господарства сприяють розвитку міжрайонних економічних зв'язків.

Таблиця 1

SWOT-аналіз економічного стану Придніпровського регіону

Сильні сторони	Слабкі сторони
вигідне географічне положення відносно транспортних артерій, основних видів енергії та прилеглих районів індустріального розвитку, по його території проходить нижня течія судноплавного Дніпра, функціонує розгалужена сітка залізничних магістралей і автошляхів загального користування, є одним з провідних виробників продукції чорної металургії, спеціалізується на виробництві сталевих труб, дає 32% експорту і завозить 20% імпорту	поглиблення кризової ситуації, економічно необґрунтована енергомісткість промислової продукції, нестабільний розвиток транспорту та зв'язку, скорочення питомої ваги в обсягах експорту сировини і матеріалів, різке падіння народжуваності та зростання смертності, зростання кількості безробітних
Можливості	Загрози
підвищення ефективності районного виробництва через структуру перебудови промисловості, фінансове оздоровлення економіки за допомогою різноманітних фінансових інструментів, підтримка реального спектра через державне фінансування і пільгове кредитування розвитку пріоритетних галузей; стимулювання інвестиційної привабливості, створення необхідної законодавчої та нормативної бази щодо стимулювання експорту готової продукції високого ступеня обробки в противагу вивозу гірничорудної сировини	економічні загрози, безробіття, демографічна загроза, загроза екологізації місцевого виробництва, загроза водоресурсного забезпечення

Таблиця 2

SWOT-аналіз економічного стану Донецького регіону

Сильні сторони	Слабкі сторони
сприятливе бізнес-середовище (активність регіональної влади), розвинута промисловість, близькість до кордону, активність регіональної влади, природні ресурси	стан навколишнього середовища, ускладнені відносини бізнесу з податковою та митною службою, корупція
Можливості	Загрози
диверсифікація промислового виробництва, підвищення технологічного рівня виробництва	рейдерство, скорочення державної підтримки, зменшення кількості трудових ресурсів

Таблиця 3

SWOT-аналіз економічного стану Центрального регіону

Сильні сторони	Слабкі сторони
географічне розташування, транспортна доступність, активність регіональної влади, близькість до м. Київ, інтелектуально-трудовий потенціал	корупція; порівняно невелика кількість промислових підприємств
Можливості	Загрози
нестача фінансових ресурсів та ускладнений доступ до них	підвищення інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності, тимчасової колінавання попиту на ринках

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, в результаті аналізу можна зробити низку висновків:

1. Зібрано та впорядковано статистичні дані по областях Придніпровського, Центрального та Донецького регіонів.

2. На основі узагальнення статистичних даних щодо економічних результатів діяльності Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей, які входять до складу Придніпровського регіону, визначено його провідне місце серед найпотужніших промислових регіонів України.

3. Для з'ясування слабких місць та загроз в економічному розвитку Придніпровського регіону посеред інших побудовано SWOT-аналізи Придніпровського, Центрального та Донецького регіонів.

4. Порівняльний аналіз з Центральним та Донецьким регіонами показав, що Придніпровський регіон має низку конкурентних переваг щодо можливостей розвитку та найменшу кількість загроз щодо економічної безпеки.

5. Проте визначили, що економіка Придніпровського регіону стикається з деякими проблемами, наприклад, складна екологічна ситуація, диспропорції між виробничою та невиробничою сферами, недосконалість територіальної організації продуктивних сил.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку бачимо постійний моніторинг регіонального стану та створення стратегії закріплення сталої позиції регіону в умовах кризи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Петкова Л.О. Економічне зростання в Україні: регіональний вимір : монографія / Л.О. Петкова. – Ч. : ЧДТУ, 2004. – 271 с.
2. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика [Текст] : підручник / Д.М. Стеченко. – К. : Вікар, 2006. – 396 с.
3. Манів З. О. Регіональна економіка [Текст] : навч. посібник / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів. – Л. : Магнолія-2006, 2011. – 638 с.
4. Стратегічний моніторинг розвитку регіонів станом у січні–вересні 2013 року [Електронний ресурс] – К., 2014. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/region_monit-51ecc.pdf.
5. Баталов О.А. Напрями розкриття прихованого потенціалу в контексті завдань диверсифікації економіки регіону (на прикладі Дніпропетровської області). Аналітична записка [Електронний ресурс] / О.А. Баталов, В.І. Жук – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1467/>.
6. Соціально-економічне становище Запорізької області : Повідомлення Головного управління статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.zp.ukrstat.gov.ua/images/stories/publ_soc_ek12_2013.pdf.
7. Іванова Н.С. Стратегічне управління Запорізьким регіоном як інструменту забезпечення сталого економічного розвитку [Текст] / Н.С. Іванова // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2012. – № 50 – С. 124.
8. Департамент економічного розвитку і торгівлі Кіровоградської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy.kr-admin.gov.ua/>.
9. Стратегія економічного та соціального розвитку Кіровоградської області на 2013–2020 роки [Електронний ресурс]. – Київ – Кіровоград, 2012. – Режим доступу : <http://kolegiym.com.ua/rar/Strateg.pdf>.
10. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Липчук В.В. Маркетингові дослідження [Текст] / В.В. Липчук, Л.В. Погребняк. – Львів : «Магнолія 2006», 2012. – 352 с.

УДК 339.138

Соломянюк Н.М.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу
Національного університету харчових технологій

ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА РИНКУ FMCG

У статті розглянуто особливості та завдання на ринку товарів масового споживання. Охарактеризовано різновиди продаж, які відповідають настроям споживачів. Досліджено залученість споживача в категорію та очікування від якості товару. Проаналізовано систему торгового маркетингу для ринку товарів FMCG.

Ключові слова: маркетинг, товар масового споживання, ринок FMCG, система торгового маркетингу, план маркетингу.

Соломянюк Н.Н. ОСОБЕННОСТИ МАРКЕТИНГОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА РЫНКЕ FMCG

В статье рассмотрены особенности и задания на рынке товаров массового потребления. Охарактеризованы разновидности продаж, которые отвечают настроениям потребителей. Исследована вовлеченность потребителя в категорию и ожидание от качества товара. Проанализирована система торгового маркетинга для рынка товаров FMCG.

Ключевые слова: маркетинг, товар массового потребления, рынок FMCG, система торгового маркетинга, план маркетинга.

Solomianiuk N.N. THE FEATURES OF THE MARKETING PLANNING ARE AT THE FMCG MARKET

In the article considered feature and task at the market of commodities mass consumption. The varieties of sales that answer the moods of consumers are described. The engaged of consumer is investigational in a category and expectation from quality of commodity. The system of the trade marketing is analysed for the market of FMCG.

Keywords: marketing, commodity of mass consumption, market of FMCG, trade marketing system, marketing plan.

Постановка проблеми. Ринок товарів масового споживання динамічний, тому, щоб добитися лідерства і утримати його, підприємства повинні швидко реагувати на зміни, гнучко підлаштовуватися під нову кон'юнктуру і приймати оперативні рішення.

Щоб досягти успіху на ринку FMCG, необхідно мати уявлення про товар і ціни на ринку, надавати

споживачеві широку продуктову лінійку, розробити грамотну стратегію мерчандайзингу з урахуванням того, що споживач товарів повсякденного попиту, як правило, приймає імпульсивне або заздалегідь заплановане рішення про покупку. На відміну від товарів тривалого користування, FMCG коштують значно дешевше, а тому, щоб підвищувати показники ефек-

тивності господарської діяльності, підприємствам в даній сфері доводиться постійно підтримувати високий рівень товарообігу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання маркетингу торгівлі висвітлені в працях іноземних і вітчизняних науковців, таких як: П. Друкер, Дж. Берман, Р. Каплан, Д.В. Еванс, Р. Фатхутдінов, С. Гаркавенко, О. Голубкова, А. Войчак, Л. Балабанова, Н. Куденко, А. Мазаракі, В. Ортинська та ін.

На думку автора, в науковій літературі недостатньо висвітлені особливості маркетингового планування на ринку товарів масового споживання, який характеризується високим рівнем конкуренції та необхідністю безперервної швидкої реакції на вплив факторів середовища.

Постановка завдання. Досвід зарубіжних країн та вітчизняна практика доводять необхідність визначення особливостей маркетингового планування на ринку товарів масового споживання. Дослідження залученості споживачів до товарної категорії та їх очікування щодо якості продукції. Визначення системи торгового маркетингу як механізму досягнення цільової аудиторії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продовольчий ринок або ринок товарів повсякденного попиту (ринок FMCG – англ. fast moving consumer goods) на сьогодні є одним із самих висококонкурентних [1]. Товари масового споживання мають низьку вартість, але оскільки їм належать значні обсяги реалізації і вони мають високу частоту споживання (використання), то загальний прибуток в окремих товарних категоріях досить високий. Маркетинг FMCG вимагає особливого, залежного від частоти продажів, управління продуктовим портфелем і асортиментним рядом, логістикою та мерчандайзингом.

Важливим питанням при розробці плану маркетингу є оцінка та прогноз місткості ринку. Надмірно оптимістична оцінка призведе до надмірних витрат на дослідження і розробку нового товару, а песимістична оцінка перешкоджає виведенню нового товару на ринок.

Місткість ринку або потенціал галузі визначається максимальним об'ємом продажів товару усіма підприємствами в цьому сегменті за відповідних умов зовнішнього середовища і маркетингових дій.

При аналізі місткості ринку і розрахунку прогнозу збуту необхідно враховувати ряд важливих деталей: асортимент продукції; часовий період; вплив сезонності; сегмент ринку; контрольовані чинники; неконтрольовані чинники; одиниці вимірювання та ін.

Аналізуючи період виведення продукції підприємства на ринок та можливості розширення її присутності, актуальним питанням постає аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства або оцінка рівня сприйняття. На першому етапі розробки плану маркетингу необхідною умовою є оцінка фактичного стану підприємства та можливостей його розвитку при врахуванні тенденцій зміни ринку загалом.

Основними завданнями на ринку FMCG є виготовлення якісного продукту з мінімальними витратами і налагодження стосунків з постачальниками. Стабільність і ефективність поставок товару кінцевому споживачеві залежить від вирівнювання і розширення товаропотоку. Розробка маркетингового плану повинна узгоджуватися з різновидами продаж, які відповідають настроям споживачів [2]:

обсяг продаж, що повторюється, – визначається як результат позиціонування продукту у свідомості цільового сегменту;

додатковий обсяг продаж – результат позиціонування конкурентного товару або товару-замінника у свідомості споживача;

обсяг продаж, що змінюється, – результат «хаосу» у свідомості споживача, якому все одно, який товар купувати;

імпульсний обсяг продаж – результат впливу зовнішнього середовища (сезонність, події, свята і т. д.) на купівельну поведінку споживача.

Обсяг продажів = Повторення + Доповнення + Зміна + Імпульс.

Виходячи з наведеної формули, для того, щоб постійно нарощувати обсяг реалізації, потрібно підтримувати обсяг продаж, що повторюється, і намагатися привести до цього виду інші групи.

У структурі потреб людини першочергова роль належить задоволенню первинних потреб – в їжі, одязі, житлі тощо. Тільки після досягнення певного рівня задоволення цих потреб актуальними постають інші потреби, які належать до вищого рівня. Таким чином, природна і фізіологічна залежність людей від продукції, що є результатом діяльності харчової галузі, має стратегічне значення. Основною метою соціально-економічного розвитку кожної країни є забезпечення населення якісними продуктами харчування. Проблема перспектив розвитку та функціонування харчової галузі завжди є надзвичайно актуальною. Харчова та переробна промисловість за своїм внеском у ВВП країни посідає перші місця і має тенденції до збільшення в структурі розподілу.

Якість для споживача – поняття багатозначне, його сенс може змінюватися з часом, а також залежати від його знань та досвіду. В цілому якість FMCG має на увазі комбінацію раціональних і емоційних чинників, які варіюються для різних категорій товарів.

При цьому, чим вище залученість споживача в категорію, тим більше його очікування від якості товару, тобто:

- гарантія якості (якісні інгредієнти, надійність, здоров'я/безпека, ефективність і т. д.);
- додаткова цінність товару (функціональність і емоційність підвищують цінність товару);
- «імпульсні драйвери емоційної привабливості» – новизна продукту або упаковки, рекламні акції на місцях продажів, способи комунікації, які використовує бренд, і т. д.

Якщо продукт відповідає очікуванням споживача, він вважається продуктом хорошої якості. Але у різних груп споживачів, залежно від соціально-економічного статусу і індивідуальних переваг, очікування якості значно відрізняються. Важливо правильно визначити очікування – і в емоційному, і в раціональному контексті сприйняття категорії. Популярність бренду, стійка репутація на ринку вважаються важливими елементами, що гарантують високу якість FMCG продуктів.

Інші основні очікування від якості товарів FMCG є в основному раціональними асоціаціями:

- нешкідливість, безпека для здоров'я, сертифікація;
- стабільність продукту на ринку;
- захищеність від підробок;
- використання сучасних технологій у виробництві;
- привабливий зовнішній вигляд/упаковка;
- зручність використання;
- баланс ціни і якості;
- надійність/тривалість ефекту (для непродуктових категорій) [3].

Цінові очікування більшості споживачів залежать від їх представлення, що ціна відповідає якості або висока ціна є гарантією стандартів якості. Те ж саме можна сказати і про бренди в кожній окремо взятій категорії.

Чинники, які споживачі пов'язують з якістю товару, зображені в табл. 1.

Таблиця 1

Сприйняття якості товарів групи FMCG

Ознаки якісних товарів групи FMCG	Фактори
Безпека споживання	захист від підробок місце купівлі сертифікація
Високоякісні інгредієнти, без домішок та ГМО	країна виробництва преміальна ціна
Надійність/тривалість ефекту (непродовольча група FMCG)	сильні бренди товари по преміум-цінам країна виробництва репутація на ринку
Відповідність очікуванням, наявність заявлених властивостей	широко відомий бренд, виробник з репутацією тривала присутність на ринку особистий досвід споживача сучасні технології виробництва
Привабливий вигляд, упаковка	широко відомі бренди товари по преміум-ціні
Зручність, легкість у використанні	ціна сучасні технології виробництва

Джерело: [3]

Діяльність по взаємодії з кінцевими споживачами на ринку FMCG продуктів передбачає реалізацію за двома напрямками:

1. Здійснення заходів, спрямованих на прямий контакт з цільовою аудиторією (BTL – Below The Line);

2. Проведення заходів, спрямованих на непрямий контакт з цільовою аудиторією (ATL – Above The Line).

Необхідно відмітити, що дії можна розділити і на основі інших критеріїв, проте для позначення ролі торгового маркетингу ця класифікація представляється найбільш коректною [4].

BTL включає стимулювання збуту шляхом дії на кінцевого покупця, трейд-маркетинг, мерчандайзинг, розміщення рекламних матеріалів в місцях продажів, директ-маркетинг, використання CRM-програм (Consumer Relation Management – управ-

ління взаємовідносинами з клієнтами), івент-маркетинг.

ATL має на увазі рекламу в пресі, на транспорті, телевізійну, радіо-, зовнішню рекламу.

Комунікаційні заходи, спрямовані на взаємодію з кінцевими споживачами, необхідно проводити при рівні представленості продукції в роздрібних торгових точках, що досягає не менше 20%, інакше реалізація акцій може спричинити виникнення негативних наслідків.

Таким чином, заходи, спрямовані на забезпечення представленості товару / марки в роздрібних торгових точках, є основою в системі просування.

Формалізовано система торгового маркетингу каналу дистрибуції є механізмом, при якому у учасника збутового каналу для досягнення певного показника є відповідна мотивація. Цілі трейд-маркетингових акцій діляться на короткострокові (інформування і підвищення обсягу продаж) і структурні (формування лояльності), до яких відносяться [4]:

- збільшення обсягу продаж за рахунок зростання дистрибуції і розширення асортиментної лінійки;
- підвищення рівня представленості за рахунок зростання обсягів продаж;
- ознайомлення з продукцією учасниками каналу дистрибуції, отримання зворотного зв'язку;
- експертна оцінка товарних позицій, що мають найбільший попит, здійснювана особами, що приймають рішення про закупівлю;

– збільшення лояльності партнерів – учасників каналу дистрибуції;

– привертання уваги споживачів до продукції за рахунок розширеного викладення і розміщення продукції в привабливих місцях;

– привертання уваги що приймають рішення про закупівлю товару представників фірм, які не торгують цією продукцією, за рахунок відстежування викладення в магазинах конкурентів

– збільшення кількості позицій в асортиментній матриці;

– покращення якості викладення.

Система торгового маркетингу для ринку товарів FMCG наведена в табл. 2.

Більшість компаній при проведенні трейд-маркетингових акцій впливають лише на одну (дві) ланки каналу дистрибуції. Наприклад, при мотивації осіб, що відповідають за закупівлю продукції (товарознавців), не реалізується акція по стимулюванню продавців роздрібних магазинів, які безпосе-

Таблиця 2

Система торгового маркетингу

Виробник	Рівень каналу дистрибуції	Цільовий показник	Інструментарій
Дистриб'ютор	Торговий персонал дистриб'ютора: керівник відділу продаж; менеджери по продажам; торгові представники; мерчандайзери	виконання обсягу продаж; виконання приросту продаж виконання плану по асортименту	Виплата прямої грошової винагороди за виконання показників в рамках акції по мотивації дистриб'юторів
Оптовий покупець / клієнт дистриб'ютора	Керівництво компанії оптовика	виконання цільових показників по обсягу закупівель у дистриб'ютора; виконання цільових показників по приросту обсягу закупок у дистриб'ютора	Виплата прямої грошової винагороди за виконання показників в рамках акції по мотивації дистриб'юторів
Роздріб (не мережева)	Товарознавці в точках продаж Продавці торгових точок Мерчандайзери	для товарознавців: обсяг, структура, періодичність закупок. для продавців: рекомендація продукції покупцям. для мерчандайзерів: дотримання стандартів мерчандайзингу	Виплата прямої грошової винагороди

Джерело: [4]

редньо можуть вплинути на прийняття споживачем рішення про купівлю і забезпечують рівень обертання товару.

Однією з ключових проблем, з якими можна зіткнутися при проведенні акцій трейд-промоушну, є перенасиченість каналів дистрибуції і подальший збут продукції за заниженими цінами, що призводить до подальшого падіння продажів. Особливо ризик виникнення такої ситуації зростає при мотивації лише однієї ланки каналу дистрибуції – великій оптової компанії без урахування і контролю подальшого руху товару. Вирішенням цієї проблеми для виробника є спрямованість промоакцій на дрібніші оптові підприємства, субдилерів і т. д.

Ризиком при проведенні трейд-маркетингових програм може бути недостатній рівень контролю. При стимулюванні збутового персоналу дистриб'ютора – керівника відділу продажів, менеджерів по продажах, торгових представників – дуже часто виникає ситуація, коли засоби мотиваційного фонду, перераховані організаторами акції, просто не доходять до вказаних співробітників, тобто тих, хто безпосередньо досягав поставлених цілей. Цей факт, безумовно, дуже негативно позначається як на ефективності самої акції, так і на репутації її організаторів.

Висновки з проведеного дослідження. Особливостями ринку товарів масового споживання є висока конкуренція, широкий асортимент продукції, залежність продажів певних товарів від сезону (сезонність попиту), регулярна поява новинок відповідно вимог та потреб споживачів. Найбільшу популярність в реалізації товарів масового споживання торгівлі мережі, які дозволяють ефективно реалізовувати продукцію повсякденного попиту.

Особливостями маркетингового планування на ринку FMCG визначено: безперервне збільшення товарообігу; участь в процесі прийняття рішення про купівлю споживача; ефективне планування та використання торговельної площі; лояльність споживачів та ін.

Товар / бренд, програма просування якого реалізується, проте він відсутній на полицях магазинів, може асоціюватися у споживача з маркою, постійно відсутньою в торгових точках. Модель прийняття споживачем рішення про купівлю на ринку FMCG така, що він у пошуках потрібного йому продукту (бренду) звертається максимум в три-п'ять магазинів.

Результативність програм просування прямопропорційна кількісній представленості продукції. Низький рівень дистрибуції спричиняє пряме зниження ефективності промоакцій, що реалізуються з метою залучення кінцевих споживачів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Томпсон А.А., мл. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации / А.А. Томпсон, мл., А.Дж. Стрикленд III. – М. : ИНФРА&М, 2000. – 412 с.
2. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке : пер. с англ. / П. Ф. Друкер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 272 с.
3. Вотченікова О. В. Формування маркетингової системи взаємодії на ринку лакофарбових товарів : дис. на здобуття наук. ступ. к.е.н. – Донецьк, 2006. – 180 с.
4. Бондаренко Д.В. Маркетинг як засіб економічного розвитку вищих навчальних закладів України / Д.В. Бондаренко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 11. – С. 88.
5. Шпитонков С. В. Эффективное управление продажами FMCG. Проверено опытом. – СПб. : Питер, 2006. – 224 с.
6. Никишкин В. В. Маркетинг розничной торговли. Теория и методология. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003 – 210 с.
7. Гилберт Д. Управление розничным маркетингом / Пер. с англ. – М. : ИНФРА – М, 2005. – 571 с.

УДК 658:330.338

Чайкіна А.О.

*аспірант кафедри економічної теорії та регіональної економіки
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*

ОЦІНКА СКЛАДОВИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті аналізується підприємницький потенціал регіону в умовах глобалізаційних процесів, досліджується поліструктурна система потенціалу регіону та пропонується підхід до оцінки складових підприємницького потенціалу регіону, зокрема демографічного, фінансового, трудового, виробничого і зовнішньоекономічного ресурсів (на прикладі Полтавської області).

Ключові слова: поліструктурна система потенціалу регіону, підприємницький потенціал, складові підприємницького потенціалу регіону.

Чайкіна А.А. ОЦЕНКА СОСТАВЛЯЮЩИХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ (НА ПРИМЕРЕ ПОЛТАВСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье анализируется предпринимательский потенциал региона в условиях глобализационных процессов, исследуется полиструктурная система потенциала региона и предлагается подход к оценке составляющих предпринимательского потенциала региона, в частности демографического, финансового, трудового, производственного и внешнеэкономического ресурсов (на примере Полтавской области).

Ключевые слова: полиструктурная система потенциала региона, предпринимательский потенциал, составляющие предпринимательского потенциала региона.

Chaikina A.O. EVALUATION OF ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF THE REGIONS UNDER GLOBALIZATION PROCESSES (FOR EXAMPLE IN POLTAVA REGION)

This article analyzes the entrepreneurial potential of the region under globalization processes, studied basic concepts of regions and proposed approaches of evaluating individual elements of the region's potential, including demographic, financial, labor, manufacturing and foreign economic potentials (as an example is Poltava region).

Keywords: region's potential, entrepreneurial potential, the elements of the region's potential, the concept of regions.

Постановка проблеми. Процес глобалізації, який відбувається у більшості країн світу, суттєво впливає на національні економіки кожної з них, що обумовлює виникнення типових регіональних економічних проблем. В таких умовах вирішити ці проблеми та уникнути негативних наслідків можуть лише країни з потужною конкурентоспроможною економікою. Беручи до уваги, що Україна має широкі зв'язки із країнами світу, процеси економічної глобалізації для неї мають як позитивні, так і негативні наслідки, що в свою чергу відображається і на економіці окремих її регіонів. Досягнення позитивних зрушень у підвищенні конкурентоспроможності країни неможливо без стабільного розвитку кожного з регіонів. Для цього необхідно забезпечити ефективне використання їх природно-ресурсного потенціалу, кадрового, підприємницького, виробничого, інтелектуального потенціалів та створити передумови для стабільного економічного зростання і подальшого сталого розвитку регіону.

Успішне розв'язання поставлених завдань залежить в першу чергу від підприємницького потенціалу регіону. Тому на регіональному рівні одним із актуальних завдань економічної практики є створення оптимальних економічних умов для формування підприємницького потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених займаються дослідженням потенціалу регіону, зокрема І.М. Репіна, О.С. Федонін, Н.С. Краснокутська [1], О.М. Ждан, Є.В. Лапін, Н.Г. Міценко, В.І. Блонська, О.Д. Павлик, О.Є. Сухай, І.Р. Бузько, Т.М. Кібук, О.І. Олексюк, О.В. Россошанська, І. Ансофф [2], З. Герасимчук, О. Добровольська, О. Іваницька, І. Лукінова, В. Мамутова.

Мета статті: дослідити і здійснити оцінку компонентів підприємницького потенціалу регіону та з'ясувати ступінь їх впливу на регіональну конкурентоспроможність (на прикладі Полтавської області).

Вклад основного матеріалу. Для забезпечення сталого розвитку регіонів, підвищення життєвого рівня населення, подолання бідності та безробіття в інтересах усієї України необхідно здійснити ґрунтовну оцінку складових економічного зростання. Однією з важливих складових цього зростання є якість підприємницького потенціалу регіону.

Підприємницький потенціал регіону є досить складною категорією, яка включає різні елементи і характеризується різноплановістю теоретичних підходів. Загалом, термін «потенціал» трактується як наявність у будь-кого або будь-чого (окремої людини, громади, підприємства, галузі, регіону, держави) виявлених та невиявлених можливостей або здатності діяти у відповідних сферах. Серед сформованих на сьогоднішній день теоретичних поглядів на поняття «потенціал регіону» найбільш вдалим, на наш погляд, є розгляд потенціалу регіону як сукупності усіх матеріальних і нематеріальних ресурсів, які беруть участь у процесах відтворення просторового середовища регіону [4, с. 6]. Виходячи з наведеного тлумачення, можна стверджувати, що потенціал регіону відображає здатність суспільства виробляти товари і послуги, забезпечувати розширене відтворення для задоволення споживчих потреб та поліпшення якості життя населення регіону.

У вітчизняній науці фундаментальні теоретичні дослідження такої категорії як «підприємницький потенціал» починалися з праць наступних вчених: В.Н. Авдєєнко, Т.А. Ашимбаєвої, Р.А Білоусова, Е.П. Горбунова, Н.М. Кириєнко, В.А. Котлова,

Б.М. Мочалової, Е.П. Фігурного та інших. При цьому практично у всіх працях вчених 1971-1991 рр. основою для аналізу виступає «виробничий потенціал», де він ототожнюється з такими поняттями, як «підприємницький потенціал» або «потенціал підприємства».

Мізес, Ф. Хайек, И. Кірцнер трактують «підприємницький потенціал» як індивідуально-психологічні особливості підприємця, управлінські здібності, самостійність при виборі та прийнятті рішень, спроможність реагування на зміни економічної та соціальної ситуацій.

М.В. Кібакін, В.А. Лапшов [3] підприємницький потенціал розглядають через ототожнення з потенціалом підприємства та використовують як термін економічної теорії, який не має явної формульної форми.

Краснокутська Н. [1] підприємницький потенціал досліджує у сукупності здібностей, знань і навичок фізичних осіб щодо здійснення підприємницької діяльності, де об'єктами дослідження виступають його наявність, рівень і умови реалізації.

Після теоретико-методичного аналізу поглядів дослідників, з урахуванням усіх наукових позицій та авторського бачення даного поняття, ми вважаємо за доцільне визначити підприємницький потенціал регіону таким чином: «підприємницький потенціал регіону» – це складна, динамічна, поліструктурна система, яка являє собою різницю між локалізованими у господарському середовищі соціально-економічними ресурсами і суб'єктами підприємницької діяльності з їх капіталами, що впливає на стабільний розвиток і ефективне відтворення економічного простору.

Відповідно до нашого визначення, структурними компонентами підприємницького потенціалу регіону виступають: демографічні і трудові, фінансові та виробничі, інформаційні і зовнішньоекономічні ресурси.

З урахуванням важливості кожної складової підприємницького потенціалу регіону можна наголосити, що підприємницький потенціал регіону залежить від різниці між кон'юнктурними ресурсами населення та кількістю вже діючих суб'єктів підприємницької діяльності. Пропонуємо такий методично-формульний принцип оцінки підприємницького потенціалу регіону:

$$ПП = \left(\frac{ВТР_{25-60}}{КН} - \frac{K_{підпр}}{КН} \right) * 100\%, \text{ де}$$

ПП – підприємницький потенціал;

$ВТР_{25-60}$ – висококваліфіковані трудові ресурси (населення віком від 25 – до 60 років з вищою освітою);

$K_{підпр.}$ – кількість зареєстрованих підприємців досліджуваного регіону;

КН – загальна кількість населення досліджуваного регіону.

Врахування соціально-трудова ресурсів з 25 років обумовлене наявністю зв'язку між інтелектуальним та підприємницьким потенціалом регіону. Велику частку доходу кожного регіону надають саме малі підприємства та їх фізичні особи – підприємці. Для стабільного розвитку регіону, отримання прибутків, займання конкурентних позицій на світовому ринку необхідно, щоб частка населення, яка займається підприємницькою діяльністю в регіоні, складала не менше ніж 60%. Виходячи з цього, ми провели оцінку поліструктурної системи підприємницького потенціалу, через якісний і кількісний аналіз кожної її складової, на прикладі Полтавської області.

Демографічний елемент потенціалу регіону: загальна чисельність населення Полтавської області на

1 лютого 2013 року становить 1,5 млн. осіб (3,22% від населення країни), її внесок у ВВП України становить приблизно 1,9% [4]. Економічно активного населення у віці від 25 до 70 років – 64,7% від усього населення області, рівень безробіття становить 9,2%. Підприємницький потенціал регіону складає 0,52%.

Фінансовий елемент потенціалу регіону: обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств у 2012 році по Полтавській області складають 118988,6 млн. грн., частка реалізованої продукції великими підприємствами становить 55%, середніми – 30%, а малими – 14% від загальної кількості. Усього великих підприємств в Полтавській області 24 одиниці, середніх – 640, а малих – 9108 одиниць.

Сума чистого прибутку станом на січень-березень 2012 року становить 265 млн. грн., що є дуже позитивним показником, оскільки велика кількість регіонів (Волинська, Донецька, Рівненська та ін.) України мають збитки за даний період [5].

Трудовий елемент потенціалу регіону. Не найкраща ситуація в області з трудовими ресурсами, особливо з їх здоров'ям. За цим компонентом Полтавська область займає 24-е місце в Україні, за освітою та доступністю трудових ресурсів – в області 11-е та 19-е місця відповідно. У результаті, за фактором «Трудові ресурси» Полтавська область зайняла 18-е місце серед усіх регіонів України.

У 2012 році загальна кількість суб'єктів малого підприємства в області становила 8,4 тис. одиниць. На податковому обліку знаходилося 104 573 фізичних осіб-підприємців та 1 673 фермерських господарства. Загальна кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення області становить 57 одиниць. Якщо у звітних періодах минулих років переважна більшість суб'єктів підприємницької діяльності працювала у сфері торгівлі, то у 2012 році в області домінувала сфера послуг, а виробнича сфера майже наблизилася до сфери торгівлі.

Виробничий елемент потенціалу регіону: у липні 2013 р. порівняно з червнем обсяги виробництва промислової продукції зросли на 2,4%. У виробництві продуктів нафтоперероблення у січні-липні 2013 р. порівняно з січнем-липнем 2012 р. індекс промислової продукції становив 80,4%, виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – 100,6%, виробництві гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – 85,2%, металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування – 87,0%. У машинобудуванні, крім ремонту і монтажу машин і устаткування індекс промислової продукції порівняно з січнем – липнем 2012 р. становив 77,7%. У постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря у січні-липні 2013 р. порівняно з січнем-липнем 2012 р. спостерігалася збільшення виробництва на 3,0% [4,5].

Зовнішньоекономічний елемент потенціалу регіону: обсяг експорту товарів та послуг області за січень-червень 2013 р. становив 1357,7 млн. дол. США, імпорту – 777,5 млн. дол. США. Порівняно з січнем-червнем 2012 р. експорт склав 77,3%, імпорт – 76,1%. Позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу становило 580,2 млн. дол. США (за січень-червень 2012 р. також позитивне – 734,6 млн. дол. США).

Інвестиції надійшли із 48 країн світу. Понад 80% загального обсягу інвестицій належить інвесторам із 3-х країн: Швейцарії (57,2%), Кіпру (14,7%), Нідерландів (12,1%). Прямі інвестиції з області вкладено в економіку Білорусі, Кіпру, Польщі, Російської Федерації та Угорщини.

Інформаційний елемент потенціалу регіону: у вільному доступі знаходиться інформація щодо можливості відкриття бізнесу, податкової політики держави, рівня прибутку інших підприємств. У вільному доступі інформація про сильні та слабкі сторони соціально-економічного середовища Полтавського регіону: в області добре розвинене підприємництво, а особливо АПК, хоча в області не має потужної переробної промисловості. Незважаючи на те, що підприємства намагаються розвиватися, викликає занепокоєння перспектива виробничих проектів через відсутність інвестиційних вкладень у виробничий сектор. На фоні такої загрози питання залучення інвесторів стає дуже актуальним. Саме тому необхідною умовою розвитку кожного регіону є оцінка можливостей і загроз, ресурсів та складових підприємницького потенціалу, а також реалізація ефективної моделі взаємодії центральних, регіональних і місцевих органів влади: Життєдіяльність регіону, на відміну від будь-якого підприємства, не обмежена в часі. Тому, розглядаючи проблему зміцнення підприємницького потенціалу розвитку регіону, потрібно виходити з того, що:

1) основним пріоритетним завданням має стати запровадження на регіональному рівні інвестиційно-інноваційної моделі розвитку потенціалу, забезпечення умов для подальшого розвитку науково-технологічного й людського потенціалу, підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів на внутрішньому й зовнішньому ринках;

2) вирішити проблеми організації управління регіональним і місцевим економічним розвитком. На даному етапі відсутні належні механізми взаємної координації: з одного боку – між центральними органами виконавчої влади щодо конкретної території; з іншого – між ними і місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування щодо узгодження цілей та економічних пріоритетів. Немає чіткого розмежування сфер повноважень і відповідальності між цими органами. Місцеві органи влади не мають повноцінного законодавчого підґрунтя й фінансового забезпечення для виконання делегованих і власних повноважень;

3) зміцнення потенціалу регіонів залежить від збільшення надходжень до місцевих бюджетів шляхом сприяння підприємницькій діяльності, зокрема малого бізнесу, від розвитку сучасних форм кооперативних зв'язків між суб'єктами підприємництва. Джерелом забезпечення розвитку регіонів має стати мобілізація їхнього внутрішнього потенціалу, його модернізація відповідно до вимог формування і запровадження інноваційної моделі розвитку економіки;

4) від створення стратегії сталого регіонального розвитку малих та середніх підприємств;

5) зміцнення підприємницького потенціалу регіонів залежить від контексту євроінтеграційного курсу України. Інтегрування нашої країни в європейські структури потребує вироблення і реалізації такої моделі взаємовідносин з регіонами й управління ними, яка б відповідала принципам регіональної політики Європейського Союзу [6].

Якщо буде відбутися ефективна взаємодія усіх господарюючих суб'єктів на кожному рівні, починаючи з підприємства і закінчуючи державою, то конкурентоспроможність держави у міжнародному економічному просторі буде тільки зростати. Але для цього необхідно покращення економічних показників всередині держави, забезпечення виробничих потужностей промисловості, запровадження інноваційно-інвестиційної технології у розвиток економічних

суб'єктів, забезпечення сталого функціонування агропромислового комплексу, покращення рівня життя населення та ін.

Висновки. Враховуючи багатофакторний характер діяльності регіональної економіки, необхідно розглядати підприємницький потенціал регіону як поліструктурну систему, з її складовими: демографічним, фінансовим, трудовим, виробничим і зовнішньоекономічним ресурсом. Отже, оцінка складових підприємницького потенціалу регіону дає змогу зробити висновок про ступінь розвитку кожного з її елементів та ефективність використання їх у регіональному потенціалі країни.

Для відтворення ефективного економічного простору в Україні, виходячи з державної регіональної політики, необхідно враховувати принципи регіональної політики європейських держав, що стане важливим кроком на шляху включення національної економіки в європейський економічний простір та інтеграції України в європейське співтовариство. Тому ця модель потребує певних доробок і

методичного обґрунтування вибору найбільш ефективних шляхів економічного розвитку всіх регіонів країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навчальний посібник / Н. С. Краснокутська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с.
2. Ansoff I.H. Implanting strategic management / I.H. Ansoff. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall International, 1984.
3. Миргородська А.П. Розкриття сутності поняття «підприємницький потенціал» та його роль в потенціалі підприємства / А.П. Миргородська // Економіка і управління. – 2011. – № 5. – С. 144-148.
4. Концепція державної регіональної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>.
5. Сайт Полтавської обласної державної адміністрації. Статистичний звіт по Полтавському регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.pl.ua/index.php/poltavastat>.
6. Богорад О. Д. Регіональна економіка : словник-довідник / Богорад О. Д., Невелєєв О. М., Падалка В. М. ; за ред. М. В. Підмогильного. – К. : НДІСЕП, 2004. – С. 72-73.

УДК 332.02:338.45:61

Шевчук І.Б.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики
Львівської державної фінансової академії*

СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

У статті розкрито сутність понять соціальної та економічної ефективності функціонування регіонального ринку медичних послуг. Окрема увага приділена поділу процесу її підвищення на відповідні етапи.

Ключові слова: регіональний ринок медичних послуг, соціальна ефективність, економічна ефективність, етап, регіональна політика.

Шевчук И.Б. СОЦИАЛЬНАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО РЫНКА МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ

В статье раскрыта сущность понятий социальной и экономической эффективности функционирования регионального рынка медицинских услуг. Отдельное внимание уделено делению процесса ее повышения на соответствующие этапы.

Ключевые слова: региональный рынок медицинских услуг, социальная эффективность, экономическая эффективность, этап, региональная политика.

Shevchuk I.B. SOCIAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF THE REGIONAL MARKET OF MEDICAL SERVICES

The article reveals the essence of the concepts of social and economic efficiency of functioning of the regional market of medical services. Special attention is paid to the separation of the process of its improvement on the relevant steps.

Keywords: regional market of medical services, social effectiveness, economic efficiency, stage, regional policy.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день розвиток як регіональних ринків медичних послуг (РРМП), так і національного носить складний і суперечливий характер, що обумовлено як значимістю медичної сфери для людської діяльності, що проявляється в соціально-економічних і науково-технологічних перетвореннях, так і проблемами, пов'язаними зі зміною правового статусу медичних закладів і споживачів медичних послуг, ціноутворення, задоволення попиту, впровадження медичного страхування, створення конкурентних відносин між суб'єктами ринку і т. п. Відповідно, ефективне функціонування РРМП суттєво впливає на економічний та соціальний стан країни в цілому, а пошук шляхів й механізмів його підвищення вимагає детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси функціонування ринку медичних послуг постійно перебувають у центрі уваги науковців різних галузей науки (А. Акопян, Б. Райзберг, А. Вялко, Г. Конашук, Ю. Данилочкін, З. Герасимчук [1], Н. Кузьміна, І. Тогунов, Т. Камінська [2], Т. Філіпова, І. Зайцева, В. Куценко, О. Комарова, Я. Остафійчук, Н. Мачуга, А. Цветкова [3], Н. Петрова, Н. Вишняков, С. Балохіна, Л. Тепліна, Т. Носуліч [4], Д. Арзянцева та ін.). Разом з тим окремі економічні та регіональні аспекти розвитку ринку медичних послуг досліджено неповно, вони потребують подальшого науково-практичного розгляду. Зокрема, важливо приділити належну увагу соціальній та економічній ефективності функціонування регі-

ональних ринків медичних послуг, а також окресленню заходів по їх підвищенню.

Метою статті є окреслення та розкриття змісту основних етапів процесу підвищення ефективності функціонування регіонального ринку медичних послуг у розрізі її економічного та соціального аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність функціонування регіонального ринку медичних послуг обумовлюється відповідними умовами, без яких є неможливим нормальне функціонування медичних закладів різних форм власності й надання медичних послуг населенню регіону, а також життєдіяльність людини.

По-перше, присутність різних форм власності (приватна, колективна, державна, муніципальна, змішана) та господарювання.

По-друге, ефективність функціонування РРМП залежить від здатності суб'єктів ринку впливати на рівень цін. При цьому наявність монополій (у т. ч. олігополій як колективних монополій) знижує ефективність функціонування ринку.

По-третє, добре розвинута система економічного та адміністративного регулювання ринкових відносин.

По-четверте, наявність і доступність всеохоплюючої інформації про РРМП для достовірності оцінки і аналізу поточної ситуації функціонування даного ринку. Наголосимо на тому, що відсутність відповідної статистичної інформації не дозволяє належним чином оцінювати ситуацію на регіональних ринках медичних послуг.

По-п'яте, ринок ефективно функціонує, коли для виробників медичних послуг існує конкурентне середовище.

Аналіз та оцінка цих умов має передувати реалізації заходів регіональної політики щодо підвищен-

ня ефективності РРМП. При цьому процес підвищення ефективності функціонування регіонального ринку медичних послуг повинен бути розбитий на декілька етапів (рис. 1).

Перший етап передбачає проведення діагностики ефективності функціонування регіонального ринку медичних послуг. Так як у ринкових умовах господарювання ефективність функціонування РРМП залежить як від конкретного ефекту отриманого від порівняння прибутку із витратами, так і від збалансованості інтересів суспільства, виробників і споживачів медичних послуг, то діагностику слід проводити в напрямку дослідження соціальної та економічної ефективності.

Так, під економічною ефективністю РРМП слід розуміти досягнення найбільших результатів його суб'єктами за найменших затрат трудових, фінансових, медичних ресурсів. На нашу думку, в якості одного з основних показників економічної ефективності функціонування РРМП можна розглядати частку прибуткових медичних підприємств у загальній їх кількості в регіоні.

Дослідження економічної ефективності РРМП має здійснюватися з позиції встановлення:

1. ефективності виробничої структури (виробництво медичних послуг медичними закладами регіону у вартісному виразі);
2. ефективності ресурсного потенціалу (фонд оплати праці медичного персоналу, середньорічні оборотні кошти медичних закладів регіону);
3. ефективності залучених інвестицій (капітальні інвестиції в будівництво нових чи реконструкцію наявних медичних закладів регіону; вкладення у професійну підготовку наявних в регіоні медичних кадрів; фінансові інвестиції);
4. ефективності фінансово-економічної діяльності (витрати на виробництво медичних послуг; валовий прибуток медичних закладів);
5. співвідношення попиту і пропозиції медичних послуг.

При цьому встановити рівень загальної ефективності (E_z) функціонування РРМП можна за формулою:

$$E_z = \frac{DV}{IN}, \quad (1)$$

де DV – додана вартість створена на регіональному ринку медичних послуг; IN – інвестиції залучені в РРМП.

Ефективність i -го виду медичних послуг спожитих населенням регіону можна визначати за формулою:

$$E_{P_i} = \frac{PS_i}{P_i}, \quad (2)$$

де PS_i – фінансовий результат реалізації i -го виду медичних послуг в регіоні; P_i – попит на i -й вид медичних послуг в регіоні.

Економічність надання i -го виду медичних послуг в регіоні:

$$E_{K_i} = \frac{PS_i}{Z_i}, \quad (3)$$

де Z_i – затрати на надання i -го виду медичних послуг в регіоні.

Соціальна ефективність, на нашу думку, – це відображення ступеня задоволення як особи, так і суспільства загалом медичними послугами; це також ступінь відповідності розвитку регіональних ринків медичних послуг інтересам населення, яке проживає у відповідних регіонах. Якщо в конкретному регіоні збільшується кількість індивідуального і суспільного здоров'я, зростає рівень задоволеності споживачів

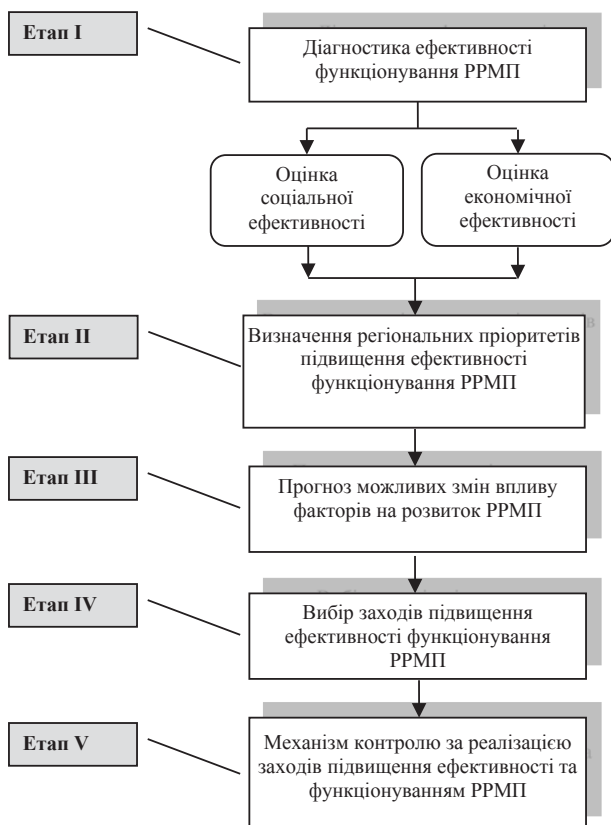

Рис. 1. Етапи процесу підвищення ефективності функціонування РРМП

послуг та їх родичів, то регіональний ринок медичних послуг цього регіону є соціально ефективним.

Соціальна ефективність формування регіональних ринків медичних послуг проявляється, на нашу думку, і в тому, що завдяки розвитку таких ринків створюється значна кількість робочих місць для висококваліфікованого медичного персоналу в регіоні.

Отже, збільшення соціальної ефективності формування регіональних ринків медичних послуг – це вагомий внесок в соціально-економічне зростання регіонів.

Таким чином, очевидно, що в результаті формування регіональних ринків медичних послуг соціальна ефективність проявляється, насамперед, на регіональному рівні, засвідчуючи про поліпшення умов проживання і якості життя спільноти того чи іншого регіону.

Але її можна визначити і на рівні функціонування окремих підприємств регіону, які виробляють медичні послуги. При цьому, вочевидь, оцінка соціальної ефективності повинна оцінюватися через:

1) поліпшення середовища, у якому виробляються медичні послуги, зокрема через умови праці виробника медичних послуг (безпека праці, температурний режим, шумовий та вібраційний фон тощо);

2) поліпшення комфортності цього середовища для споживача медичних послуг.

Таким чином, соціальна ефективність – це відповідність результатів функціонування РРМП основним соціальним потребам суспільства, інтересам окремої людини щодо покращення і примноження здоров'я, забезпечення рівного доступу до медичних послуг та задоволення їх якістю. Тут можна говорити про нарощування капіталу здоров'я населення регіону шляхом диверсифікації медичних послуг, під якою варто розуміти розширення асортименту медичних послуг, освоєння нових методів лікування з метою покращення індивідуального та суспільного здоров'я населення. При цьому вона повинна визначатися потребами населення регіону у поліпшенні здоров'я та особливостями розвитку регіональних ринків медичних послуг.

Соціальна ефективність функціонування регіональних ринків медичних послуг перебуває у прямій залежності від задоволеності споживачів якістю медичних послуг, отриманих на даних ринках. Для підвищення її рівня необхідно:

– розвивати конкурентоспроможність медичних закладів регіону;

– підвищувати якість медичних послуг та сервіс обслуговування у лікувальних установах;

– орієнтувати медичний персонал на максимальну задоволеність пацієнта від отриманих медичних послуг.

Зазначимо, що соціальна ефективність функціонування регіональних ринків медичних послуг полягає у задоволенні соціальних потреб не лише споживачів медичних послуг, а й їх виробників. Підвищити її рівень з такої позиції можливо за рахунок зростання оплати медичних кадрів в регіоні, забезпечення нормальних умов праці, удосконалення практичних навичок у закладах післядипломної освіти в межах регіону тощо.

Для оцінки соціальної ефективності функціонування РРМП пропонуємо використовувати наступну систему показників:

1. частка від опитаного населення, що задоволені якістю медичних послуг (зростання);

2. середньомісячна номінальна заробітна плата лікарів, середнього медичного персоналу (зростання). За допомогою цього показника можна оцінити можливість залучення в медичні установи регіону

кваліфікованих кадрів, здатних забезпечити надання якісних послуг;

3. смертність населення (зниження): дитяча на 1000 народженим живими; у вікових групах на 100 тис. чоловік відповідного віку (від 1 року до 4 років; від 5 до 9 років; від 10 до 14 років; від 15 до 19 років); материнська на 100 тис. народжених живими;

4. середня тривалість тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням, розраховуючи на одного працюючого (у днях). Даний показник відображає рівень соціально-економічного розвитку регіону й благополуччя населення, характеризує здоров'я населення регіону, умови праці, а також доступність і якість наданих медичних послуг.

При цьому зазначимо, що соціальна ефективність є більш прийнятною щодо функціонування РРМП, оскільки медичні послуги орієнтовані на споживача і його здоров'я. Однак у ринкових умовах господарювання економічна ефективність, яка в більшій мірі стосується виробників медичних послуг, також набуває вагомого значення. Тому регіональна політика повинна враховувати ефективність в цих двох аспектах і містити заходи для їх підвищення.

На другому етапі слід визначити регіональні пріоритети підвищення ефективності функціонування РРМП у залежності від особливостей споживання медичних послуг в регіоні, структури захворюваності, співвідношення попиту і пропозиції медичних послуг та ступеня впливу факторів на них. Наприклад, для регіонів, які найбільше постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС, більш прийнятним є спрямування заходів регіональної політики для збільшення соціальної ефективності функціонування РРМП.

Діагностику стартових умов та оцінку факторів розвитку РРМП передбачається здійснювати на третьому етапі. Зазначимо, що ринок ефективно функціонує, коли дефіцит або надлишок медичних послуг є якомога меншим. Тому необхідно проводити систематичний аналіз показників, що характеризують попит та пропозицію медичних послуг на РРМП, а також вивчати вплив факторів на їх рівень. Це дасть можливість оцінити існуючий стан ринку, можливості прогнозу його майбутнього та обґрунтувати комплекс заходів на підвищення ефективності функціонування даного ринку.

Четвертий етап передбачає вибір заходів підвищення ефективності функціонування РРМП в залежності від визначених регіональних пріоритетів. В цілому підвищення ефективності функціонування регіонального ринку медичних послуг повинно здійснюватись за рахунок наступних заходів:

1. Інтенсифікації впровадження висококваліфікованих керівних кадрів (медичний менеджер), що мають знання і навички в області менеджменту і інформаційних технологій і володіють повноваженнями для прийняття самостійних управлінських рішень та втілюють їх в практику. При цьому сучасна нестабільність на РРМП вимагає розвивати у медичних менеджерах надзвичайно важливих і необхідних для керівників таких якостей, як самостійність і відповідальність за свою роботу, вміння працювати з інформацією, а також постійно перебувати у пошуку організаційних і керівних механізмів в умовах кон'юнктури регіональних ринків медичних послуг.

2. Створення у кожному регіоні спеціалізованих служб для наукового обслуговування платоспроможного попиту на РРМП, вивчення його динаміки.

3. Контролювання якості надання медичних послуг на регіональному ринку медичних послуг медичними закладами усіх форм власності.

4. Удосконалення структури та професійних навиків медичних кадрів залежно від сучасних соціально-економічних умов регіону та реальних потреб населення.

5. Здійснення державного регулювання процесів на РРМП правовими, адміністративними та економічними методами. А також методами прямого регулювання, які визначають стратегічні цілі його розвитку та відображення їх у цільових програмах, та непрямого (опосередкованого) регулювання, які ґрунтуються переважно на товарно-грошових важелях.

Основними засобами адміністративного регулювання діяльності суб'єктів ринку медичних послуг є ліцензування, патентування, сертифікація, стандартизація тощо. Публічні засоби впливу найчастіше застосовуються при створенні суб'єкта господарювання або не господарюючого суб'єкта.

Для ефективного функціонування ринку медичних послуг його регулювання має здійснюватися державою та ринковими інститутами.

6. Забезпечення належного рівня інформаційного взаємообміну, який дозволяє споживачам і виробникам медичних послуг на РРМП знайти один одного.

7. Удосконалення економічних відносин між суб'єктами РРМП.

8. Забезпечення умов для активації конкуренції між виробниками медичних послуг в межах регіону. Для створення конкурентного середовища необхідно:

- постійно розглядати стан дотримання антимонопольного законодавства та вживати систему заходів до недопущення його порушень або покарань за їх порушення при наданні медичних послуг населенню;

- усувати наявні штучні вхідні бар'єри медичних закладів на ринок та стимулювати вступ нових на ринки, особливо монополізовані;

- запровадити механізми подолання негативного впливу «тіньового ринку медичних послуг» на конкуренцію;

- розробити конкурентні засади надання державної підтримки сільській медицині;

- проводити роботу, спрямовану на диверсифікацію медичних послуг, залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у медицину.

9. Створення єдиної методології розрахунку цін на них, яка б повністю враховувала умови та фактори, що їх формують на РРМП.

Зазначимо, що обґрунтована методика встановлення цін на медичні послуги в регіоні та цінова політика, яка враховує зняття необґрунтованих обмежень у встановленні ціни бюджетних установ при наданні платних медичних послуг, є необхідною умовою ефективного функціонування медичних закладів на регіональних ринках медичних послуг. Адже через ціну реалізуються основні результати діяльності медичних закладів, а тому й ціна визначає їх ефективність.

З цією метою пропонуємо ціни на медичні послуги на РРМП розбивати на такі групи:

- високі ціни, які відображають унікальність, патентну захищеність послуги та відсутність на початковому етапі її надання попиту на неї серед населення регіону;

- експериментальні ціни, мають місце тоді, коли подібні послуги не пропонуються на регіональному ринку медичних послуг;

- низькі ціни або ціни проникнення на регіональний ринок. Вони є характерними для медичних послуг, які несуть в собі низькі затрати, мають високий і стабільний попит [5].

10. Забезпечення рівних економічних умов для підприємницької діяльності бюджетних і приватних медичних установ на регіональних ринках медичних послуг. При цьому потрібно переоцінити:

- умови функціонування державних і приватних медичних установ у регіоні;

- проаналізувати економічні наслідки існування диспропорції на РРМП для держави, населення й самих медичних установ різних форм власності.

11. Запровадити науково-обґрунтовані норми і нормативи, що відповідають реальним потребам населення регіону у медичних послугах у розрізі їх рівнів надання (первинний, амбулаторно-поліклінічний, стаціонарний). При цьому необхідно зміцнити первинний рівень надання медичних послуг, потреби населення у яких є найбільшими і найдоступнішими в межах проживання.

12. Удосконалити регіональну медико-соціальну статистику, яка міститиме статистичні показники для оцінки й аналізу поточної ситуації функціонування РРМП. Відсутність відповідної статистичної інформації не дозволяє належним чином оцінювати ситуацію на РРМП.

13. Запровадити медичне страхування, розвиток якого підсилюватиметься створенням відповідної нормативно-правової бази, поширенням інформації про вартість медичних послуг на РРМП, забезпеченням сприятливих умов у регіоні (укладення контрактів, багатоканальне фінансування, моніторинг, інформаційні системи) для їх купівлі.

Досягнення підвищення ефективності функціонування регіональних ринків медичних послуг вимагає значних економічних засобів, наукових розробок і обґрунтувань. При цьому максимальний ефект від цих заходів досягатиметься за умови їх комплексного застосування. Контроль і моніторинг за реалізацією заходів підвищення ефективності та функціонування регіональних ринків медичних послуг (п'ятий етап) повинні здійснювати безпосередньо органи регіональної влади, які мають бути головними суб'єктами цього процесу.

Висновки з проведеного дослідження. Відслідковування реалізації обґрунтованих автором напрямків розвитку національного і регіональних ринків медичних послуг за допомогою запропонованої моделі визначення економічної та соціальної ефективності їх функціонування та здійснення моніторингу та контролю дасть змогу розвинути конкурентне середовище виробництва й реалізації медичних послуг, поліпшити доступ до остатніх, а в кінцевому рахунку покращити індивідуальне та суспільне здоров'я.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Герасимчук З.В. Регіональна політика розвитку ринків медичних послуг: напрямки формування та реалізації : монографія / З.В. Герасимчук, І.Б. Шевчук. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 200 с.
2. Каминская Т.М. Рынок медицинских услуг: опыт теоретико-институционального анализа / Т.М. Каминская. – Х. : ИПП «Контраст», 2006. – 296 с.
3. Цветкова А.Б. Управление маркетинговыми коммуникациями на рынке медицинских услуг : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством / А.Б. Цветкова. – Москва, 2003. – 181 с.
4. Носуліч Т.М. Територіальні особливості формування і розвитку ринку медичних послуг Вінницької області / Т.М. Носуліч // Продуктивні сили і регіональна економіка : [зб. наук. праць: у 2 ч.]. – К. : РВПС України НАН України, 2007. – Ч. 1. – С. 276-281.
5. Столяров С.А. Рынок медицинских услуг: Некоторые его характеристики, проблемы и аспекты управления / С.А. Столяров. – Барнаул : Изд-во АЗБУКА, 2005. – 269 с.

СЕКЦІЯ 6

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 330:349.414

Авраменко Т.П.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства імені професора І.Н. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

СТРАТЕГІЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Досліджено основні підходи до визначення поняття «стратегія». Приділено увагу особливостям формування стратегії використання земельними ресурсами України. Проведено аналіз ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Ключові слова: земля, земельні ресурси, стратегія, сільське господарство.

Авраменко Т.П. СТРАТЕГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В УКРАИНЕ

Исследованы основные подходы к определению понятия «стратегия». Уделено внимание особенностям формирования стратегии использования земельных ресурсов Украины. Проведен анализ эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения в Украине.

Ключевые слова: земля, земельные ресурсы, стратегия, сельское хозяйство.

Avramenko T.P. STRATEGY OF THE USE OF THE LANDED RESOURCES IN UKRAINE

In the article the basic approaches to the definition of «strategy». Attention is paid to the peculiarities of forming a strategy of land resources of Ukraine. The analysis of the efficiency of use of agricultural land in Ukraine.

Keywords: land, land resources, strategy, and agriculture.

Вступ. Питання, пов'язані з використанням земельних ресурсів, поставали постійно під час усього історичного розвитку людського суспільства. Для забезпечення свого існування та розвитку людство здавна вчилася використовувати природні багатства. Не стала винятком у цьому питанні і земля як першочергова умова отримання врожаїв продовольчих рослинних культур та забезпечення територіями людських поселень для потреб їх життєдіяльності. З розвитком суспільних відносин переосмислювалося та вдосконалювалося значення землі як життєво необхідного ресурсу.

Особливої значущості питання ефективного використання земель набуває в умовах теперішнього аграрного сектору України. Адже поява різних форм власності на землю та майно, а також перехід до ринкових господарських відносин вимагає кардинального перегляду всіх наявних і створення нових галузей земельних відносин. Для здійснення продуктивної господарської діяльності земельні ресурси є основним чинником, оскільки вони виступають головним засобом у сільському та лісовому господарствах та просторовим базисом для всіх інших видів виробництва, а також забезпечують територію проживання та обслуговування населення.

Територіальне поширення природних та утворених в результаті людської діяльності властивостей земель має неоднорідний характер. Деякі території зазнали суттєвого антропогенного перетворення, а інші – лише незначного й опосередкованого впливу на їхній природний стан, що в свою чергу призвело до утворення певних наслідків як позитивного, так і негативного характеру. Це спонукає до застосування географічних методів дослідження територіальних особливостей використання земель.

На основі інформації про стан та ступінь використання земель можна робити висновки щодо обґрунтування економічної та соціальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розвитку земельних відносин є предметом досліджень широкого кола науковців, таких як: Т. Бомко, В. Заєць, Н. Зіновчук, О. Манзій, Ш. Ібатуллин, С. Осипчук, О. Паленичак, В. Печенюк, В. Россоха, В. Русан, Г. Черевко та ін. При достатньо широкому спектрі досліджень, зокрема, з питань власності на землю та управління земельними відносинами в процесі становлення ринкової економіки в Україні, потребують особливої уваги дослідження механізмів управління земельними відносинами та їх розвитку, що є важливою передумовою впровадження збалансованого землегосподарування. Незважаючи на те, що окремі методи та інструменти механізмів управління земельними відносинами впроваджені у практику господарювання у різних галузях національної економіки, на різних управлінських рівнях, на сьогодні відсутнє системне розуміння структури механізмів розвитку земельних відносин.

Метою статті є визначення теоретичних аспектів дослідження стратегії використання земельних ресурсів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Управління відносинами щодо використання земельних ресурсів з метою задоволення зростаючого попиту суспільства на ресурси і послуги екосистем має екологічні обмеження. Варто зазначити, що поняття стратегії є базовим у теорії стратегічного управління земельними ресурсами, оскільки саме вона є об'єднуючим механізмом цілей можливостей (потенціалу) та умов (зовнішнього середовища). Доцільно дослідити

основні підходи науковців до визначення поняття «стратегія» з позицій менеджменту (табл. 1).

Таблиця 1
Підходи до визначення поняття «стратегія»

Автор	Визначення поняття «стратегія»
Т. Бомко [1]	Встановлення ідеальної аналітичної мети, для досягнення якої здійснюється ідентифікація складових: ринкових можливостей підприємства, його загальної компетенції та ресурсів, власних цінностей та прагнень, підтвердження зобов'язань підприємства перед суспільством та його членами.
В. Заяць [2, с. 87]	План управління, спрямований на зміцнення його позицій, задоволення потреб споживачів і досягнення поставлених цілей.
С. Осипчук [6, с. 186]	Наступальні чи оборонні дії, спрямовані на створення стійкого становища в галузі, з метою успішного подолання п'яти чинників конкуренції і, отже, гарантування максимальної віддачі від капіталовкладень фірми.
О. Паленичак [7, с. 32]	Узагальнена модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів компанії.
В. Печенюк [8, с. 9]	Комплекс прийнятих менеджментом рішень щодо розміщення ресурсів підприємства і досягнення довгострокових конкурентних переваг на цільових ринках.
В. Россоха [9, с. 135]	Система установок і заходів, спрямованих на довготермінове зміцнення конкурентної позиції підприємства в межах встановленої місії.
Г. Черевко [11, с. 37]	Довгостроковий якісно визначений напрямок розвитку організації, що відноситься до сфери, засобів і форм її діяльності, системи взаємовідносин всередині організації, а також її позиції у навколишньому середовищі, що веде організацію до її цілей.
Ш. Ібатуллин [5, с. 17]	Програма, план, генеральний курс суб'єкта управління з досягнення ним стратегічних цілей.

Підсумовуючи вищепроведені дослідження поняття «стратегія», варто надати власне визначення: «стратегія – це взаємозв'язаний комплекс дій, які здійснює фірма для досягнення своїх цілей з урахуванням власного ресурсного потенціалу, а також факторів і обмежень зовнішнього середовища».

Специфіка сучасного стану підприємницької діяльності в сільському господарстві не забезпечує збереження родючості ґрунтів, яка має прямий вплив на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції та її собівартість. Це значною мірою зумовлено зниженням рівня державних асигнувань на охорону та раціональне використання земельних ресурсів, тоді як самі ж аграрні підприємства не в змозі здійснювати необхідні фінансові заходи, через кризовий стан своєї діяльності. Ступінь раціональності використання земельних ресурсів має пряму залежність від урегульованості земельних відносин з приводу власності на землю. А саме незавершеність процесу формування ефективних земельних відносин та відсутність контролю за використанням землі в Україні не дає змоги в повному обсязі вирішити питання оптимального використання земельних ресурсів [9, с. 135].

Важливо відмітити особливості земельних ресурсів: якщо засоби праці в процесі їх використання поступово переносять свою вартість на новостворений продукт,

то земельні ресурси характеризуються тим, що при їх необґрунтованому використанні їх «зношення» виражається втратою певної кількості поживних речовин. При раціональному використанні земля не амортизується і морально не старіє та має здатність до самовідтворення, але це є досить тривалим процесом, що потребує матеріальних витрат [3, с. 177].

В умовах зростання чисельності населення світу та зменшення площ, придатних до вирощування сільськогосподарських культур, Україні вкрай важливо максимально повно та ефективно використовувати потенціал землі як однієї з конкурентних переваг вітчизняного сільського господарства. За оцінками експертів, українські землі здатні забезпечити продуктами харчування 140-145 млн осіб [12], тому підвищення ефективності використання земельних ресурсів сприятиме збільшенню обсягів виробництва високоякісної, екологічно чистої продукції і забезпеченню продовольчої безпеки України, а також розширенню експорту сільськогосподарської продукції, збереженню ландшафтного і біологічного різноманіття країни.

Загальна територія України станом на 01.01.2014 р. становила 60354,9 тис. га, з яких 41557,6 тис. га або 68,86% – сільськогосподарські угіддя. Структура земельного фонду України представлена на рис. 1.

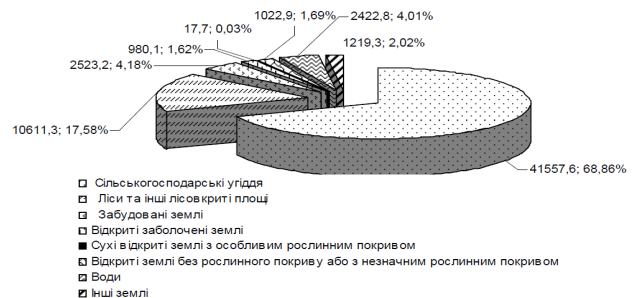

Рис. 1. Земельний фонд України, тис. га, % [12]

У структурі сільськогосподарських угідь рілля займає 78,1% (32,5 млн га), що значно більше, ніж у європейських країнах і США (табл. 2). За част-

Таблиця 2
Порівняльна структура сільськогосподарських угідь України та інших країн

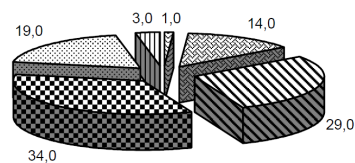
Країни	Усього с.-г. угідь, млн га	У тому числі	
		рілля, млн га / % у складі с.-г. угідь	природні кормові угіддя, млн га / % у складі с.-г. угідь
Україна	41,6	32,5 / 78,1	7,9 / 19
Австрія	3,5	1,4 / 40	2,0 / 57,1
Білорусь	9,4	5,6 / 59,6	3,1 / 33
Велика Британія	17,6	5,7 / 32,4	11,1 / 63,1
Іспанія	30,2	13,7 / 45,4	10,3 / 34,1
Канада	73,4	45,7 / 62,3	27,9 / 38
Німеччина	17,1	11,8 / 69	5,2 / 30,4
Польща	18,7	12,6 / 67,4	4,0 / 21,4
Росія	210,2	122,6 / 58,3	78,0 / 37,1
Румунія	14,8	9,4 / 63,5	4,8 / 32,4
США	426,9	173,5 / 40,6	239,2 / 56
Франція	30,3	18,5 / 61,1	11,1 / 36,6
Швейцарія	1,6	0,4 / 25	1,1 / 68,8

кою природних кормових угідь у загальній площі сільськогосподарських угідь (1%) Україна значно поступається іншим країнам світу – в більшості європейських країн цей показник коливається в межах 30-40%, а у Великій Британії і США становить 63,1 і 56,0% відповідно [12]. Все це є свідченням високого рівня освоєння і навантаження на сільськогосподарський ґрунтовий покрив, що підвищує імовірність виникнення загрози поширення ерозійних процесів та деградації земельного фонду країни.

Україна характеризується високим рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями населення і поступається за цим показником лише Канаді, Росії, Білорусі та США (за рівнем забезпеченості ріллею – лише Канаді та Росії). Українські землі характеризуються високим рівнем природного ресурсного потенціалу. Дані ІХ туру агрохімічної паспортизації земель, який проводився у 2006-2013 рр. державним науково-технологічним центром охорони родючості ґрунтів Міністерства аграрної політики та продовольства України «Центрдержродючість», свідчать, що 56% вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній (рис. 2).

Високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн га (93,8% загальної площі орних земель). Із них землі, придатні для вирощування озимої пшениці, становлять 27,1 млн га, ячменю – 28,1 млн га, кукурудзи – 17,6 млн га, соняшнику – 14,3 млн га, цукрових буряків – 7,0 млн га [12].

Сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на особливо цінних землях, загальна площа яких становить 14,9 млн га або 36% від площі

дуже низький <math>< 1,1\%</math>
 низький 1,1-2,0%
 середній 2,1-3,0%

підвищений 3,1-4,0%
 високий 4,1-5,0%
 дуже високий > 5%

Рис. 2. Розподіл сільськогосподарських угідь за вмістом гумусу, % [12]

сільськогосподарських угідь, у т. ч. у складі орних земель їх налічується 43,7%.

Спостерігається значна різниця часток особливо цінних земель у загальній площі ріллі за різними областями України – від 2,3 у Луганській області до 79,8% у Полтавській (табл. 3) [12].

Значна площа сільськогосподарських угідь в Україні є деградованими. Так, за даними Держземагентства України, близько 1,7 млн га (4,1% загальної площі сільськогосподарських угідь) піддані вітровій ерозії (дефляції) і 13,3 млн га (32%) – водній ерозії, а понад 2 млн га угідь (4,8%) піддані сумісній дії водної та вітрової ерозії. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн га середньо- і сильнозмитих, у т. ч. 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт. Крім того, 10,7 млн га (25,8% сільськогосподарських угідь) складають кислі ґрунти, 2,3 млн га (5,4%) – солонцюваті і 1,7 млн га (4,1%) – засолені, 1,9 млн га – перезволожені, 1,8 млн га – заболочені і 0,6 млн га – кам'яністі. Понад 20% території України забруднено різними

Таблиця 3

Площі особливо цінних земель України (станом на 01.01.2014 р.) [12]

Назва адміністративно-територіальних одиниць	Сільськогосподарські угіддя – всього, тис. га	Особливо цінні землі, тис. га	% у складі с.-г. угідь	Рілля, тис. га	Особливо цінні землі, тис. га	% у складі ріллі
АР Крим	1797	511	28,4	1268	418	33,0
Вінницька	2017	835	41,4	1728	824	47,7
Волинська	1050	115	11,0	674	81	12,0
Дніпропетровська	2515	916	36,4	2126	891	41,9
Донецька	2044	582	28,5	1655	559	33,8
Житомирська	1516	310	20,4	1085	298	27,5
Закарпатська	452	103	22,8	200	53	26,5
Запорізька	2244	852	38,0	1905	558	29,3
Івано-Франківська	632	148	23,4	384	51	13,3
Київська	1665	750	45,0	1356	725	53,5
Кіровоградська	2039	919	45,1	1762	909	51,6
Луганська	1910	296	15,5	1274	29	2,3
Львівська	1266	155	12,2	796	130	16,3
Миколаївська	2009	662	33,0	1698	640	37,7
Одеська	2593	831	32,0	2072	771	37,2
Полтавська	2170	1442	66,5	1768	1411	79,8
Рівненська	932	159	17,1	658	156	23,7
Сумська	1700	905	53,2	1227	882	71,9
Тернопільська	1049	683	65,1	854	672	78,7
Харківська	2418	1106	45,7	1927	1079	56,0
Херсонська	1971	649	32,9	1777	636	35,8
Хмельницька	1568	696	44,4	1254	679	54,1
Черкаська	1451	886	61,1	1271	872	68,6
Чернівецька	471	82	17,4	333	79	23,7
Чернігівська	2070	559	27,0	1410	529	37,5
Україна	41576	14882	35,8	32476	14189	43,7

токсичними сполуками, у т. ч. значні площі забруднені радіоактивними ізотопами. Негативні геологічні явища поширені більш ніж на 50% території України [12].

Економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь в Україні характеризується позитивною динамікою (табл. 4). Так, поступово

Таблиця 4

Економічна ефективність сільськогосподарського землекористування в Україні

Показники	2002 рік	2007 рік	2012 рік	2013 рік
Площа с.-г. угідь, тис. га	41722,2	41722,2	41576,0	41557,6
Вироблено на 100 га с.-г. угідь				
М'яса (у живій масі), ц	51,1	62,7	78,6	81,7
Молока всіх видів, ц	314,0	359,6	302,3	298,6
Урожайність сільськогосподарських культур, ц/га				
Зернові культури	19,4	26,0	26,9	37,0
Цукрові буряки (фабричні)	176,7	248,2	279,5	363,3
Соняшник	12,2	12,8	15,0	18,4
Картопля	121,6	128,4	132,5	168,0
Овочі	112,3	157,1	173,6	195,0
Плоди та ягоди	38,4	63,7	78,2	84,9
Валовий збір сільськогосподарських культур, тис. тонн				
Зернові культури	24459,0	38015,5	39270,9	56746,8
Цукрові буряки (фабричні)	13198,8	15467,8	13749,2	18740,5
Соняшник	3457,4	4706,1	6771,5	8670,5
Картопля	19838,1	19462,4	18704,8	24247,7
Овочі	5821,3	7295,0	8122,4	9832,9
Плоди та ягоди	1452,6	1689,9	1746,5	1896,3
Вироблено на 1 особу				
Зернових культур, кг	497	807	856	1242
Цукрових буряків, кг	268	328	300	410
Соняшнику, кг	70	100	148	190
Картоплі, кг	403	413	408	531
Овочів, кг	118	155	177	215
Плодів та ягід, кг	30	36	38	41
М'яса, кг	33,8	33,9	44,9	46,9
Молока, кг	257,4	291,1	245,2	242,5
Яєць, штук	179	277	372	409
Валова продукція сільського господарства, млн грн	151022,2	179605,8	194886,5	233696,3
– продукція рослинництва	92838,9	114479,9	124554,1	162436,4
– продукція тваринництва	58183,3	65125,9	70332,4	71259,9
Вироблено сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарств				
– на одну особу, грн	3071	3813	4249	5113
– на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	370,7	471,0	523,7	629,4

зростають виробництво валової продукції, урожайність сільськогосподарських культур, їхні валові збори. Виключенням є зменшення виробництва молока як на 100 га сільськогосподарських угідь, так і у розрахунку на одну особу.

Основними причинами низької ефективності використання сільськогосподарських угідь в Україні є наступні чинники.

Слабкість фінансово-економічного становища сільськогосподарських підприємств, що унеможлиблює удосконалення технологічних операцій вирощування сільгоспкультур, оновлення матеріально-технічної бази, впровадження у виробництво інновацій. У 2013 р. 26,8% підприємств, що займаються рослинництвом, і 57,3% підприємств, що займаються тваринництвом, одержали чистий дохід (виручку) від реалізації сільськогосподарської продукції до 1 млн грн. Тоді як середні ціни, за якими було реалізовано нову техніку українським сільгосп підприємствам у 2013 р., становили на комбайни: «Дон» – 741,6 тис. грн, Case – 1239,1,

Claas – 1644,7, John Deere – 1652,1, Massey Ferguson – 1676,4 тис. грн (ціна нового українського комбайна «Скіф-230» становить понад 1,2 млн грн.); на трактори потужністю понад 100 кВт: ХТЗ – 377,6 тис. грн., МТЗ – 463,3, Case – 1026,1, John Deere – 1384,3, New Holland – 1077,0 тис. грн.

Висновки. Таким чином, Україна не повною мірою використовує конкурентну перевагу природного потенціалу землі у вирощуванні сільськогосподарської продукції, постійно недоотримує ефект від сільськогосподарського землекористування, а також поступово втрачає якість ґрунтового покриву внаслідок нераціонального використання земель. Державна політика щодо використання земель у сільськогосподарському виробництві в подальшому повинна спрямовуватися на підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, впровадження у практику нових технологій обробітку ґрунту та інших агротехнічних заходів, спрямованих

на збереження та підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, оптимізацію сільськогосподарського землекористування шляхом виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивних і деградованих земель.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бомко Т. Обґрунтування необхідності раціонального використання земельних ресурсів [Електронний ресурс] / Т. Бомко. – Режим доступу : <http://intkonf.org/bomko-t-obgruntuvannya-neobhidnosti-ratsionalnogo-vikoristannya-zemelnih-resursiv/>.
2. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія / В. М. Заяць. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 166 с.
3. Зіновчук Н.В. Реалії та перспективи сталого використання земельних ресурсів в Україні / Н.В. Зіновчук // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 177-179.
4. Манзій О. П. Стратегія ефективного використання земельних ресурсів у сільському господарстві [Електронний ресурс] / О.П. Манзій. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8_NMIV_2013/Economics/12_131296.doc.htm.
5. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатуллин, О. В. Степенко, О. В. Сакаль [та ін.]. – К.: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 52 с.
6. Осипчук С.О. Концептуальні положення сучасної стратегії використання земельних ресурсів України / С. О. Осипчук // Науковий вісник Національного університету. – К., 2006. – Вип.104. – С. 186-190.
7. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О.В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 32.
8. Печенюк В.О. Земельні ресурси Чернівецької області (суспільно-географічний аналіз). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2010. – 22 с.
9. Россоха В.В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В.В. Россоха // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : збірник матеріалів Одиннадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П. Т. Саблук та ін.. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 135.
10. Русан В.М. «Щодо шляхів підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні». Аналітична записка [Електронний ресурс] / В.М. Русан. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1129/>.
11. Черевко Г.В. Еколого-економічні та технологічні аспекти раціонального використання земельних ресурсів / Г.В. Черевко // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 37-40.
12. Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/>.

УДК 330.342.005.44

Андрєєва Н.М.
*доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України*

АНАЛІЗ ВПЛИВУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ЕКОЛОГІЧНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу структурних зрушень найважливіших економічних та екологічних показників, що висвітлюють сучасні тенденції впливу економічного розвитку України на стан довкілля держави; визначено фактори впливу на структурні зміни в макроекономіці.

Ключові слова: макроекономічні трансформації, технологічна багатокладність економіки, інновації, екологічні витрати, екологічні платежі.

Андреева Н.Н. АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ НА ЭКОЛОГИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В УКРАИНЕ

Статья посвящена анализу структурных изменений экономических и экологических показателей, которые освещают современные тенденции влияния экономического развития Украины на состояние окружающей среды государства; определены факторы влияния на структурные изменения в макроэкономике.

Ключевые слова: макроэкономические трансформации, технологическая многоукладность экономики, инновации, экологические затраты, экологические платежи.

Andryeyeva N.N. ANALYSIS IMPACT OF MACROECONOMIC TRANSFORMATION IN UKRAINE ON THE ECOLOGICAL SITUATION

This article analyzes the structural changes in the economic and environmental readings that illuminate current trends influence Ukraine's economic development on the environment of the state; identified factors influencing the structural changes in the economy.

Keywords: macroeconomic transformation, innovation, technological mixed economy, environmental costs, environmental payments.

Постановка проблеми. Для України характерним є низький рівень соціальних та еколого-економічних показників в світових рейтингах, які не відповідають вимогам суспільства, міжнародної спільноти та сприяють негативному стану конкурентоспроможності держави. Якщо порівняти стан навколишнього природного середовища України з іншими країнами

світу, то стає очевидною необхідність покращення еколого-економічної та соціальної ситуації в державі. Адже, наприклад, у 2012 році за індексом стану навколишнього середовища (EPI Index), який у спеціальній літературі ще звуть індексом екологічної ефективності (IEE) – Україна займала 102 місце (з показником 46,31) за індексом розвитку людсько-

го потенціалу 76 місце (з показником 0,733) серед 132 представлених у дослідженні країн [1]. Таке низьке значення показників свідчить про те, що держава неадекватно використовує свої природні ресурси, має занадто високі показники використання електроенергії та забрудненості навколишнього природного середовища. Зважаючи на необхідність виконання міжнародних зобов'язань щодо норм екологічної безпеки, досить важливим є створення таких умов функціонування економіки, які б забезпечили стабільний рівень економічного зростання, не посилюючи при цьому екологічно-деструктивний вплив на довкілля. Це можна досягнути за рахунок упровадження принципів сталого розвитку в діяльність суб'єктів господарювання економічної діяльності. Виходячи з цього, зазначимо, що при визначенні стратегічних екологічних орієнтирів подальшого розвитку України дуже важливим є визначення впливу структурних змін в економіці на довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання у сфері екологізації економіки та сталого розвитку України відображені у працях низки вітчизняних вчених: І. Александрова, А. Амоші, Б. Буркинського, С. Харічкова, Н. Андрєвої [2, 3, 5], О. Веклич, В. Голяна, Т. Галушкіної, С. Ілляшенко, Л. Мельника, Є. Мішеніна, О. Прокопенко, М. Хвесика [4], Є. Хлобистова, Л. Жарової [6] та інших. Вищеназвані науковці у своїх дослідженнях розкривають актуальність економіко-екологічної оцінки структурної складової вітчизняної економіки.

Постановка завдання. У зв'язку з цим основним завданням цієї статті є оцінка існуючих макроекономічних тенденцій та факторів впливу структурних змін в економіці на стан навколишнього середовища України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку (рівень ВВП на одну особу в Україні в 2011 році становив близько 60% середньосвітового). На світових ринках за Україною закріплюється роль сировинного регіону, оскільки основу її товарного експорту становить продукція природоємних, екологічно шкідливих, низько-технологічних галузей. Водночас у структурі імпорту значну частку становлять енергоносії, що посилює залежність України від інших країн. Велику загрозу становить експортна спеціалізація сільського господарства на вирощуванні культур, які особливо виснажують ґрунти. В Україні через надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів зростає загроза техногенних аварій зі значними негативними екологічними наслідками. Найбільше зношені основні засоби у галузях транспорту та зв'язку (83,9%), промисловості (61,8%), освіти (62,4%) при середньому показнику за всіма видами економічної діяльності 60%. Окреме місце займають проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів. Складні трансформаційні процеси в Україні та відсутність політичної волі зумовили ту обставину, що збалансований розвиток не став пріоритетом державної політики України. Формуванню та реалізації політики збалансованого розвитку заважають також недосконалість нормативно-правової бази та планування розвитку. В Україні триває практика прийняття економічних, соціальних, технологічних і екологічних рішень без необхідного поєднання їх в єдину комплексну систему на основі стратегії збалансованого розвитку [7].

Відзначимо, що комплекс проблем, що сформувався, потребує вивчення *факторів впливу* структурної перебудови економіки на процеси природокористування і охорони навколишнього середовища та розробки рекомендацій щодо вдосконалення господарського механізму природокористування, які дозволять сприяти переходу країни до сталого типу розвитку – такого типу розвитку, який забезпечить високу якість життя без нанесення збитку майбутнім поколінням. Спробуємо визначити взаємозв'язок сучасної системи факторів впливу економічного розвитку на стан довкілля України.

Поява нових технологій завжди сприяє економічному зростанню, а на екологічну ситуацію надає неоднозначний вплив. З одного боку, за рахунок нових технологій можливе вдосконалення технологічних процесів і скорочення питомого споживання сировини. З іншого боку, поява нових технологій змінює структуру промислового виробництва. Одні технологічні уклади, ставши неефективними, поступово відмирають, на зміну їм приходять нові виробництва, пов'язані з більш сучасними укладами.

Як відзначають науковці Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії Наук України під керівництвом академіка НААН України, д.е.н., професора М.А. Хвесика [4], пріоритети, які фактично сформувалися в Україні останніми десятиліттями, не відповідають вимогам часу та потребам навколишнього природного середовища. Фактично закладається майбутня структура промислового виробництва з домінуванням 3-го технологічного укладу (див. табл. 1).

Технічний рівень більшості виробництв України відстає від рівня розвинутих країн якнайменше на 50 років. Імплементация екологічних інновацій в господарську діяльність суб'єктів вітчизняного бізнесу є дуже важливою складовою екологізації виробництва. В цьому питанні дуже важливе місце займає держава. Основу цього підходу становить теза, сформульована М. Портером та Ван Лінде [8], згідно з якою, *правильно підібрані та розроблені екологічні стандарти здатні стимулювати інновації, які дозволяють частково або повністю компенсувати витрати на дотримання екологічних норм.* У дослідженнях М. Портер доводить, що екологічне регулювання потрібне перш за все для ініціювання еколого-орієнтованих інновацій з метою підвищення прибутковості.

Таблиця 1
Характеристика технологічної багатукладності економіки України

Показники	Технологічні уклади			
	3-й	4-й	5-й	6-й
Обсяг виробництва продукції	57,9%	38%	4%	0,1%
Фінансування наукових розробок	6%	69,7%	23%	0,3%
Витрати на інновації	30%	60%	8,6%	0,4%
Інвестиції	75%	20%	4,5%	0,5%
Капітальні вкладення на технічне переозброєння та модернізацію	83%	10%	6,1%	0,9%

Джерело [4]: Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / За наук. редакцією академіка НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – Київ : «Наукова книга», 2013. – 486 с.

Поряд з відсутністю системної політики екологізації інноваційної політики для України характерним є наявність екологічних загроз у секторальній

економіці (див. табл. 2). В нашій державі визначальним є факт, що створення основної частки ВВП відбувається у галузях (секторах) економіки, які здійснюють значний негативний вплив на довкілля. Так, основними забруднювачами повітря країни у 2013 р. були підприємства переробної та добувної промисловості (відповідно, 29% та 21% шкідливих викидів) та підприємства – виробники електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (43%), про що свідчать дані табл. 2. Аналіз витрат на охорону навколишнього природного дозволяє зробити висновок, що основні витрати на охорону довкілля здійснюються за рахунок вітчизняного бізнесу (див. табл. 3). В останні роки можна спостерігати зменшення державного фінансування природоохоронної сфери. Безумовно, це – негативний аспект державної екологічної політики України.

Так, протягом 2013 р. на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами було витрачено 20377,8 млн. грн. (без ПДВ), що на 0,7% менше порівняно з 2012 р. Із загальної кількості витрат на охорону навколишнього природного середовища 14339,0 млн. грн., або 70%, становлять поточні витрати, 6038,8 млн. грн.,

або 30%, – капітальні інвестиції, в тому числі 5376,7 млн. грн. – інвестиції в основний капітал, 662,1 млн. грн. – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання.

Для України характерним є ресурсоемний тип виробництва та значна енергозалежність. Комплексний аналіз структурних змін у використанні природних ресурсів та асиміляційного потенціалу в Україні наведено у таблиці 4. Аналіз даних таблиці дозволяє зробити висновок, що зростання ВВП в Україні супроводжується пропорційним зростанням негативного впливу на довкілля. Енергетична залежність України від поставок газу коливалася у 2010-2013 роках з 88 до 100%. Зазначені показники вказують на високу енергоемність української економіки.

Слід зазначити, що в останні роки незалежності України спостерігається тенденція значного зростання цін на світових ринках на нафту, газ і на цілий ряд похідних енергоресурсів, що не могло не позначитися насамперед на конкурентоспроможності і уповільненні темпів розвитку основних експортно орієнтованих галузей (секторів) промисловості України, а саме хімічної та металургійної.

Таблиця 2

Обсяги викидів від стаціонарних забруднення (згідно з переліком видів економічної діяльності) у 2013 році

Найменування видів економічної діяльності	Обсяги викидів від стаціонарних джерел забруднення			
	забруднюючих речовин		діоксида вуглецю	
	тис. т	% до підсумку	тис. т	% до підсумку
Всі види економічної діяльності	4295,1	100,0	197618,0	100,0
з них				
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	921,2	21,4	4282,4	2,2
переробна промисловість	1230,9	28,7	82082,6	41,5
у тому числі				
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	66,4	1,5	4823,8	2,4
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	38,8	0,9	4941,5	2,5
металургійне виробництво	1004,6	23,4	60520,6	30,6
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1838,9	42,8	104413,6	52,8
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	166,5	3,9	4332,6	2,2

Джерело [9]: [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 3

Витрати на охорону навколишнього природного середовища за джерелами фінансування у 2013 році

Найменування джерел фінансування	Витрати		У тому числі			
	млн. грн.	у % до 2012р.	капітальні інвестиції		поточні витрати	
			млн. грн.	у % до 2012р.	млн. грн.	у % до 2012 р.
Усього	20377,8	99,3	6038,8	91,6	14339,0	103,0
у тому числі за рахунок						
коштів державного бюджету	454,5	105,0	78,7	87,9	375,8	109,5
з них кошти державного фонду охорони навколишнього природного середовища	41,0	71,1	22,4	44,6	18,6	249,3
коштів місцевих бюджетів	487,7	100,0	350,2	94,3	137,5	118,4
з них кошти місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища	285,7	94,5	236,1	90,1	49,6	123,4
власних коштів підприємств та організацій	17408,9	100,4	3593,4	92,3	13815,5	102,7
інших джерел фінансування	2026,7	90,1	2016,5	90,2	10,2	78,5

Джерело [9]: [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Паралельно з цим зростання цін на енергоресурси негативно позначилося на розвитку транспорту, машинобудівного, агропромислового комплексів України, зокрема на суднобудуванні, літакобудуванні і таке інше. Проте, хочеться відзначити, що, на жаль, зростання цін на енергоресурси не сприяє проведенню трансформаційних процесів в енергетичному комплексі України – це в першу чергу пов'язано із змінами у структурі управління цими об'єктами.

Вплив структурних змін у податковій політиці на екологічне становище України можна також оцінити неоднозначно. Система екологічного оподаткування, яка існує в Україні, не забезпечує відтворення природно-ресурсного потенціалу, поліпшення якості довкілля та впровадження екологічно чистих технологій (див. табл. 5). Так, у 2013 р. підприємствам, організаціям та установам країни за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 3095,0 млн. грн., з них 3050,6 млн. грн. становить екологічний податок та 44,4 млн. грн. – штрафні санкції за порушення природоохоронного законодавства.

Понад 70% екологічного податку країни становлять платежі за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, 25% – за розміщення відходів, 4% – за скиди забруднюючих речовин у водойми. Підприємствами, організаціями, установами країни фактично сплачено протягом 2013 року 2709,7 млн. грн. екологічних платежів (з урахуванням погашен-

ня заборгованості за попередні роки), що становить 88,8% від загальної суми пред'явлених екологічних платежів. Фактично сплачені екологічні платежі підприємств, що зареєстровані у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Львівській, Полтавській областях та м. Києві становлять майже 90% від загальної суми сплачених екологічних платежів в Україні. Наведені суми екологічного податку не забезпечують екологічні потреби суспільства на відтворення природно-ресурсного та асиміляційного потенціалу держави.

У зв'язку з цим особливого значення набувають розробка та впровадження в Україні соціальних, економічних та екологічних нормативів, що відповідає сучасним стандартам життя та сприятиме забезпеченню сталого розвитку в Україні. Роль екологічних нормативів у формуванні та реалізації національної екологічної політики можна визначити з двох позицій [6, с. 127]. Перша: екологічні нормативи разом із засобами, інструментами для їх досягнення є відображенням екологічного попиту суспільства, тобто готовності платити за якість довкілля та споживання ресурсів. Друга позиція: екологічні нормативи є вираженням асиміляційного потенціалу довкілля, тобто здатності навколишнього середовища реагувати на вплив без зміни своїх якісних параметрів у як завгодно далекій перспективі. Останнє дозволяє розглядати довкілля і як ресурс, і як продукт, що відтворюється цілеспрямованою природоохоронною діяльністю, а також враховувати природні та антропогенні якості стану довкілля в процесі оцінки.

Таблиця 4

Комплексний аналіз структурних змін у використанні природних і трудових ресурсів та асиміляційного потенціалу України, за 2009-2012 рр.

Виробничий ресурс та викиди шкідливих речовин	2009	2010	2011	2012
Видобуток нафти, млн. т	2,9	2,6	2,4	2,3
Видобуток природного газу, млрд. м ³	20,7	20,0	19,3	19,2
Трудовий ресурс, млн. осіб	20,3	20,2	20,3	20,4
Основні засоби, млрд. грн.	1597,4	1731,3	1780,1	2136,0
Викиди діоксиду вуглецю, млн. т	185,2	198,2	236,0	232,0
Викиди діоксиду азоту, млн. т	0,56	0,60	0,66	0,63
Викиди діоксиду сірки, млн. т	1,26	1,24	1,36	1,43
ВВП, млрд. грн.	913,35	1082,57	1302,08	1411,24
ВВП на одну труд. людину, грн. / 1 особу	19832	23600	28488	30953

Джерело [9]: Складено автором на підґрунті даних Державної служби статистики України; [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 5

Структура екологічних платежів в Україні за 2013 рік¹ (млн. грн.)

Найменування екологічних платежів	Пред'явлено до сплати	Фактично сплачено
Екологічний податок – усього	3050,6	2709,7
у тому числі за		
викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин	2159,7	1908,7
у тому числі		
стаціонарними джерелами забруднення	2046,0	1796,6
пересувними джерелами забруднення	113,7	112,1
скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	117,1	99,2
розміщення відходів у спеціально відведених місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих видів відходів як вторинної сировини	773,8	701,8
Штрафні санкції за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища	44,4	8,4

¹ Без ПДВ

Джерело [9]: [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

Обидві позиції відбувають суб'єктивну ситуацію на конкретному етапі розвитку суспільства та продуктивних сил. Утім, двояка інтерпретація екологічних нормативів дає можливість трактувати їх як категорію, що дозволяє поєднувати (інтегрувати) економічні та адміністративні методи регулювання. Екологічні нормативи переростають з адміністративно установлених обмежувачів в характеристики суспільних екологічних потреб. Зазначимо, що екологічні нормативи або будь-які інші закріплені законодавчі норми, які лише проголошені, не задовольняють екологічних потреб. Отже, необхідною умовою подальшого еколого-орієнтованого розвитку є систематичне та постійне вдосконалення законодавчо-правової бази – від розробки стратегії, прийняття законів або поправок до них, підзаконних актів до досить конкретних і специфічних документів (програм, інструкцій, методів) [6, с. 128].

Дуже важливим фактором стимулювання економічного розвитку є зміна *інституційної структури економіки*. При цьому слід зазначити, що структурні зміни в інституційній структурі економіки мають значний вплив на довкілля. Для України характерною є несистемна політика щодо формування та реалізації державних програм екологічного спрямування. Так, у 2012 р. в Україні діяло 89 державних цільових програм. У процесі аналітичного дослідження Лесь А.В. із загальної кількості діючих державних цільових програм були відокремлені ті, які містять екологічну складову (25 шт.). Структура розподілу державних цільових програм екологічного спрямування відповідно відомств має такі значення: Міністерство надзвичайних ситуацій (16%); Міністерство аграрної політики (16%); Міністерство екології та природних ресурсів України (20%); Державне агентство лісових ресурсів України (4%); Державне агентство водних ресурсів України (12%); Міністерство регіонального розвитку та будівництва України (32%) [10]. Наведені цифри свідчать про відсутність в Україні єдиної інституційної архітектури та політики в системі екологічного управління державою.

Крім цього, наголосимо, що низький рівень підприємницької активності у сфері екологічного бізнесу потребує інституціональних трансформацій у нормативно-правовому полі. Здійснення переходу від традиційної економічної діяльності до екологічного бізнесу в умовах ринку потребує запровадження фінансового механізму, який сприяв би розвитку екологічно-конструктивної економічної діяльності, збільшенню обсягів виробництва екологічних товарів та послуг, здійсненню науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт у сфері «зелених» технологій. В Україні такого механізму досі не сформовано, існують лише окремі його складові, які, переважно опосередковано стимулюють розвиток екологічно чистого виробництва або окремих напрямків екологічного бізнесу. Оскільки ці складові незалежні одна від одної та не утворюють комплексної системи, то їх дія є недостатньо ефективною для стабільного розвитку як окремих екологічно-конструктивних напрямів діяльності, так і екологічного бізнесу в цілому [11, с. 162].

Висновки. Узагальнюючи усе вищенаведене, зазначимо, що до найбільш значущих факторів впливу на структурні зміни в економіці, що забезпечують стимулювання процесу економічного зростання, на наш погляд, слід віднести такі: *поява нових тех-*

нологій; зміна промислової структури економіки; здешевлення сировини; зміна структури податків; стимулювання та забезпечення інвестиційної привабливості держави; зміна інституційної структури економіки. Всі ці фактори впливають не тільки саме на економічне зростання, яке оцінюється, у першу чергу, через зростання валового суспільного продукту, *але й на структурні зміни і на екологічну ситуацію*. Вплив більшості з перерахованих типів структурних змін на екологічну ситуацію неоднозначний. Деякі напрямки структурних змін не мають вагомого значення для визначення перспектив розвитку екологічної ситуації, а результати низки структурних змін проявляються опосередковано після тривалого проміжку часу. Наведений у статті аналіз дозволяє зробити висновок, що для української економіки характерна індустріальна структура, що надає величезне техногенно-антропогенне навантаження на навколишнє середовище. Це відображається у зростанні питомої ваги у виробництві, інвестиціях первинної економіки, природо експлуатуючих галузей (насамперед паливно-енергетичного комплексу) при незначному рівні розвитку прогресивних наукоємних галузей, від яких багато в чому і залежить перехід до сталого розвитку. У дослідженні наголошено, що особливого значення набуває трансформація наукових підходів щодо формування макроекономічної та екологічної політики держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

2012. Environmental Performance Index. Summary for Policymakers [Electronic recourse]. – Access mode : <http://www.yale.edu>.
- Андреева Н.Н. Экологические инновации как базис процессов экологизации инвестиционной деятельности в Украине / Н.Н. Андреева // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна. Вип. 68 : зб. наук. праць. – Донецьк, 2003. – С. 101-107.
- Амоша А.И. Роль экологических факторов в выработке стратегии развития предприятия / Амоша А.И., Буркинский Б.В., Харичков С.К., Андреева Н.Н. // Финансово-экономические проблемы промышленности – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. – С. 35-40.
- Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем / За наук. редакцією академіка НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика. – Київ : «Наукова книга», 2013. – 486 с.
- Андреева Н.Н. Экологические инновации и инвестиции: сущность, системология, специфика взаимодействия и управления / Н.Н. Андреева, Е.Н. Мартынюк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 205-209.
- Жарова Л.В. Макроекономічне регулювання природоохоронної діяльності : монографія / Л.В. Жарова ; за наук. ред. проф. Є.В. Хлобистова. – Суми : Університетська книга, 2012. – 296 с.
- Доповідь України на Конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Rio+20 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ecoleague.net/34903999-643.html>.
- Porter Michael E. Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship / Michael E. Porter, Class van der Linde // Journal of Economic Perspectives. – 1995. – Vol. 9, no. 4. – P. 97-118.
- Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- Лесь А.В. Організаційно-економічні основи формування екологічних програм : автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук : спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – Рівне, 2013. – 20 с.
- Степаненко-Липовик Б.В. Зелений бізнес: сутність, фінансові аспекти, напрями розвитку в Україні : монографія / Б.В. Степаненко-Липовик. – К. : Аграр Медіа Груп, 2013. – 272 с.

УДК332.2.021:711.4

Булишева Д.В.

аспірант

Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
Національної академії наук України

РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ПРИМІСЬКИХ ЗОН МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджена та структурована система органів управління приміськими територіями та виявлені основні перешкоди на шляху до її вдосконалення. Визначений нормативно-правовий базис містобудівного обґрунтування щодо встановлення розмірів відповідних зон та виявлено основні суперечності в даному процесі. Запропоновано шляхи вдосконалення адміністративного апарату та містобудівної політики на шляху до сталого розвитку приміських територій.

Ключові слова: приміська зона, міська агломерація, містобудівна політика, сталий розвиток, система органів управління.

Булишева Д.В. РЕГУЛИРОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРИГОРОДНЫХ ЗОНАХ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье исследована и структурирована система органов управления пригородными территориями и определены основные преграды на пути их усовершенствования. Рассмотрен нормативно-правовой базис градостроительного обоснования по установлению размеров соответствующих зон и определены основные противоречия в данном процессе. Предложены пути усовершенствования административного аппарата и градостроительной политики на пути к устойчивому развитию пригородных территорий.

Ключевые слова: пригородная зона, городская агломерация, градостроительная политика, устойчивое развитие, система органов управления.

Bulisheva D.V. REGULATION OF THE LAND USE RELATIONS IN SUBURBAN AREAS OF URBAN AGGLOMERATIONS ON THE WAY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The system of governing bodies in the suburban areas and the main obstacles to their improvement is researched and structured in the article. The legal basis to the town planning justification of establishment the sizes of suburban areas is examined, and the basic contradictions in this process are determined. The ways of the administration and urban policy improvement towards sustainable development are suggested.

Keywords: suburban area, urban agglomeration, urban policy, sustainable development, system of governing bodies.

У процесі формування приміських зон та закладання основ для сталого еколого-економічного розвитку міських агломерацій одну з головних першочергових функцій повинні відігравати органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, управління та відділи, які покликані реалізовувати та координувати державну політику в галузі використання та охорони земель відповідних територій.

Постановка проблеми. Побудова системи управління земельного фонду нашої держави розпочалась з часів набуття її незалежності. Але наявна система органів державного управління є недосконалою, особливо по відношенню до земель приміських зон, які завжди розглядалися як периферійні території, що були додатком міст. За умови відсутності єдиної політики системного регулювання розвитку території всієї агломерації (а не окремих її частин) порушується цілісність міста і відповідної приміської зони: баланс планувального розвитку, екологічна спроможність, і, як наслідок, економічна ефективність.

Структура управлінських систем, їх взаємодія та розподіл повноважень і обов'язків не відповідають вимогам формування досконалої системи, яка б могла здійснювати високоефективне та раціональне управління земельними ресурсами приміських зон, формувати досконале містобудівне підґрунтя та еколого-економічні засади в процесі переходу відповідних територій на шлях сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації системи органів управління та містобудівної політики у сфері раціонального використання земель приміських територій та міських агломерацій присвячені праці широкого кола вчених та науковців – І.К. Бистрякова, В.Г. В'юна, Т.П. Галушкіної, В.В. Горлачука, Г.Д. Гуцуляка,

А.С. Даниленка, Б.М. Данилишина, Д.С. Добряка, О.С. Дороша, Ш. І. Ібатулліна, Л.Я. Новаковсько-го, А.Я. Сохничка, А.М. Третьяка, М.А. Хвесика, В.В. Юрчишин та ін. Ними досліджені принципи і методи управління в галузі використання й охорони земельного фонду країни, але специфічність використання територій приміських зон та деяка неузгодженість призвели до того, що головна увага науковців зосереджувалася на окремих аспектах проблеми без врахування комплексу чинників, факторів, умов та можливостей розвитку територій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом у світі спостерігається тенденція до децентралізації функцій управління і контролю щодо використання природних ресурсів, передача окремих повноважень на місцевий рівень. Передбачається, що такий підхід дозволить врахувати особливості окремих адміністративних районів та інтереси громадян. Але децентралізація управління в сфері земельних ресурсів вимагає чіткого визначення повноважень, розмежування територій та суб'єктів прав на земельні ділянки. І саме в сфері розвитку приміських зон децентралізація управління призводить до зниження державного контролю над відповідними землями, унеможливлення формування містобудівної політики, яка б забезпечувала підґрунтя для сталого розвитку територій. Адже приміська зона утворює з містами на населеними пунктами єдиний комплекс у містобудівному, планувальному, соціально-економічному, екологічному аспектах. На цих територіях спостерігається комплексне використання приміської зони декількома адміністративно-територіальними утвореннями.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження та виявлення особливостей системи органів

управління приміськими зонами міських агломерацій та формування засад вдосконалення процесу регулювання земельних відносин для забезпечення збалансованого еколого-економічного розвитку територій.

Результати дослідження. «Перехідна смуга», якою фактично являється приміська зона, є місцем перетину тенденції тяжіння прилеглих територій, розширення міста, екологічним буфером міських агломерацій та однією з основних їх складових частин, які повинні виконувати містобудівні, планувальні, екологічні, економічні та соціальні функції. Для великих міст приміська зона набуває значних просторових масштабів і потребує нестандартних і якісно нових управлінських рішень [1]. У містобудівних нормативно-правових та підзаконних актах передбачається, що для забезпечення територіальних умов розвитку міст на довгострокову перспективу необхідно на прилеглих до міста територіях виділяти приміські зони багатофункціонального призначення. Приміську зону передбачено до проектування одночасно з генеральним планом міста як єдиний господарський і планувальний комплекс з розробкою пропозицій, спрямованих на економічний і соціально-культурний її розвиток і структурно-територіальну організацію.

Згідно з проектними розрахунками містобудівного обґрунтування, приміська зона Одеси займає площу близько 3,0 тис. км² (що складає 9% території Одеської області), на якій проживає 347,3 тис. осіб (14,5% населення Одеської області), в т. ч. міське – 166,7 тис. чол., сільське – 180,7 тис. чоловік. Кількість міст, селищ та сільських населених пунктів, що входять до зони спільних інтересів, складає 125 одиниць, в тому числі 4 міста (з яких 3 – міста обласного підпорядкування), 9 – селищ міського типу та 112 сіл. Показник урбанізації території дорівнює 48% (по області, без урахування м. Одеси – 42,5%), щільність населення майже 116 осіб/км² (по області, без урахування м. Одеси, показник дорівнює 41,4 осіб/км²) [2]. Вищевказані дані свідчать про високий ступінь освоєності приміської зони, що потребує досконалого механізму врегулювання земельних відносин відповідних територій та формування ефективної містобудівної політики.

Але саме через недосконалість системи управління, контролю та моніторингу відповідних територій, їх різновекторного використання ускладнюється процес формування відповідної містобудівної документації, яка б забезпечила збалансований еколого-економічний розвиток приміських зон.

Як свідчать фахівці, кінцевою метою управління земельними ресурсами є задоволення попиту суспільства на ресурси і послуги екосистем, яка досягається шляхом виділення для їх створення просторового базису – земельної ділянки як джерела існування наземної екосистеми. Система управління земельними ресурсами розглядається як складова механізму забезпечення ефективного вико-

ристання земельних ресурсів. Механізм забезпечення ефективного використання земель розглядається як триєдина матриця взаємопов'язаних інструментів (методів) регулювання процесів використання, охорони і відтворення земельних ресурсів, функцій управління такими процесами та їх інституціональних рамок з метою збалансування та задоволення суспільних потреб і приватних інтересів в контексті забезпечення просторового соціально-економічного розвитку [3].

У процесі управління земельним фондом рекомендовано враховувати всі екологічні та соціально-економічні чинники, які мають вплив на території. При цьому значна увага приділяється ролі держави в управлінні земельними ресурсами і державній підтримці еколого-економічних та соціальних аспектів суспільних відносин щодо ефективного використання, охорони і відтворення природних ресурсів.

В Україні управління земельним фондом здійснюється апаратом, який можна умовно розділити на 2 ланки – галузеве (яке передбачає розподіл повноважень відповідно до функціонального спрямування) та територіальне (передбачає розподіл в залежності від місця розташування). Структура управлінських органів та їх функції наведені на рисунку 1.

Аналізуючи стан системи та функцій управління земельним фондом, можна констатувати, що в нашій країні механізм управління землями приміських зон потребує корінного вдосконалення. Саме досконала система адміністративних інституцій покликана

Рис. 1. Структура управління земельним фондом

формуванню підґрунтя для сталого еколого-економічного розвитку.

Система державного управління землями міських агломерацій приділяє основну увагу перерозподілу землі як майна, не вирішуючи проблеми охорони земель як основного національного багатства.

В сучасних умовах спостерігається дублювання функцій, які здійснюються адміністративними органами, а також не визначено рівень відповідальності за виконання покладених на них завдань. Даний недолік спостерігається переважно із-за невизначеності статусу приміських зон, які територіально розташовані за межами населених пунктів (тому переважна більшість територій повинна знаходитися у розпорядженні органів виконавчої влади), але одночасно знаходяться під економічним, екологічним та соціальним впливом міст та міських органів управління.

Просторова організація міста та приміської зони традиційно ґрунтується на трьох основних його функціях:

- праця;
- житло;
- відпочинок.

У завдання органів управління та містобудівних структур входить раціональне об'єднання цих функцій в єдиний агломераційний організм.

Однією із основних умов збалансованого розвитку територій із врахуванням вищевказаних функцій є економічно та екологічно обґрунтована та нормативно закріплена регламентація просторових меж приміських зон.

Межі землекористування приміської та зеленої зон визначають у кожному окремому випадку залежно від розміру, народногосподарського значення й перспектив розвитку міста, природних умов, трудових зв'язків населення міста з іншими поселеннями, загальної потреби в територіях різного функціонального використання, економічного та соціального розвитку земель.

В умовах існування агломераційних форм розселення межі землекористування приміської зони мають сполучатися з межами агломерацій, що забезпечить їх регульований територіальний розвиток, функціонально-планувальну цілісність та єдиний підхід у використанні всіх видів ресурсів.

Згідно з існуючими Державними будівельними нормами [4], для забезпечення територіальних умов розвитку міст на довгострокову перспективу треба на прилеглих до міста територіях виділяти приміські зони багатфункціонального призначення. В їх складі треба виділяти території зелених зон міст, призначених для організації відпочинку населення, поліпшення мікроклімату, стану атмосферного повітря і санітарно-гігієнічних умов. Приміську зону слід

проектувати одночасно з генеральним планом міста як єдиний господарський і планувальний комплекс з розробкою пропозицій, спрямованих на економічний і соціально-культурний її розвиток і структурно-територіальну організацію. Також при проектуванні основної містобудівної документації до складу текстових матеріалів генерального плану міста повинен включатися розділ, що містить Концепцію генерального плану населеного пункту, яка визначає приміську зону міста.

Для досягнення високого соціально-економічного ефекту формування планувальної структури міста треба прагнути до компактного його розвитку, що досягається підвищенням інтенсивності використання території диференційовано до основних функцій. При цьому треба враховувати неоднорідність функціонально-планувальних якостей міських територій, які значною мірою визначаються різною інтенсивністю їх освоєння і неоднаковими умовами транспортної доступності.

Цінність ділянки міської території треба визначати за оцінками її доступності відносно житлових районів, місць прикладення праці, установ обслуговування загальноміського значення, місць масового відпочинку з урахуванням їх розміщення у зонах різної містобудівної якості.

Враховуючи вимоги державних будівельних норм (таблиця 1), часто розміри приміської зони міст з'являються із межами зон агломераційного розселення.

Отже, враховуючи рекомендації щодо витрат часу населення на пересування до центру міжрайонної системи розселення та радіуси системоутворюючих зв'язків, де найбільше виявляється вплив міста як на виробничу діяльність, стан природного середовища, так і на характер та масштаби використання земель, трудових, водних, рекреаційних та інших ресурсів, територія приміської зони визначена в межах радіусу 90-хвилинної транспортної доступності міста-центра.

На прикладі м. Одеси, до її приміської зони входять три адміністративні райони, що безпосередньо прилягають до меж населеного пункту – Овідіопольський, частина Біляївського та Комінтернівського адміністративних районів Одеської області, а також міста Іллічівськ, Южне і Теплодар.

Але приміські зони повинні встановлюватися не тільки у міст-«мільйонників», в той час коли відповідними нормами [4] регламентується тільки розміри зон агломераційного розселення міст із чисельністю населення більше 1000 тисяч осіб.

У зв'язку з невирішеністю питань стосовно меж приміських зон ситуація з розподілом повноважень органів управління ще більш ускладнюється. При-

Таблиця 1

Приблизна величина радіусів зон різної містобудівної якості стосовно міського центру за групами поселень

Групи поселень, тис. чоловік	Зони містобудівної цінності						
	I	II	III	IV	V	VI	VII
Більше 1000	15/15	25/35	35/5	40/8	45/10	60/12	90/15 і більше
250 – 1000		15/15	25/35	35/5	45/8	60/10	
50 – 100			15/15	30/5	45/8		
До 50		15/15		40/6			

* Згідно з [4]

** У числівнику – витрати часу, хв.; у знаменнику – відстані, км.

*** Зони містобудівної цінності: I – ядро міського центру (для найзначніших міст); II – центральна зона; III – центральна зона для міст з населенням до 250 тис. жителів; перша середня зона для найзначніших і значних міст; IV – середня зона; V і VI – перша і друга периферійна зони; VII – зона агломераційного розселення.

міські території, що розташовані за межами міст, тобто поза юрисдикцією міської влади, потребують вирішення питань просторового розвитку та еколого-економічних засад формування політики сталого землекористування, в той час коли районні органи влади, як це часто буває, не бажають або не можуть через обмеженість ресурсів вирішувати проблеми великих міст. При тому, що межі міст в Україні встановлюються, як правило, по межі забудови, є очевидним, що економічний, екологічний та соціальний вплив міста виходить далеко за його межі. Міська інфраструктура, вплив техногенних факторів виходять далеко за межі населених пунктів. Таким чином, виникають проблемні питання, що, з одного боку, не вирішуються владними структурами обласного рівня, а з іншого боку, перевищують сферу повноважень міської чи районної влади.

Такі питання потребують вирішення для забезпечення синергійного розвитку. Причому спільне вирішення питання щодо чіткого розподілу повноважень структур забезпечить взаємоузгоджений розвиток як в економічній, так і в екологічній та соціальній сферах.

У свою чергу, використання земель приміської зони регулюється земельним і містобудівним законодавством. Проект формування землекористування приміської зони міста розв'язує питання планування, забудови, благоустрою та впорядкування землекористування на проектний період і на першу чергу. Містобудівна практика зарубіжних країн свідчить, що у містах з чисельністю понад 1 млн жителів радіус приміської зони рекомендовано встановлювати понад 35-50 км, від 500 тис. жителів до 1 млн – 25-30 км, від 100 до 500 тис. чол. – 20-25 км [5], що в свою чергу суперечить обраній методиці суміщення меж агломераційного розселення з межами приміських зон великих міст.

Отже, головними напрямками створення ефективного механізму формування досконалої містобудівної політики приміських зон є:

- узгодження і розмежування повноважень та сфер впливу у відносинах «місто-приміська зона», впорядкування структури управління в горизонтальному (різні функції управління) та вертикальному (різні рівні управління) напрямках із одночасним розмежуванням всіх рівнів управління;
- визначення кола суб'єктів управління на кожному з рівнів управління та їх функцій в процесі реалізації ними своїх повноважень;
- нормативне закріплення та впровадження в систему агломераційного розвитку обґрунтованих методичних підходів щодо виділення меж приміських зон із врахуванням еколого-економічних та соціальних векторів розвитку територій;
- економічно доцільне використання вільних від забудови земель з урахуванням: форм власності на землю та створення системи сталого землекористування; організації нових населених пунктів, а також розвитку міст і поселень, лісопаркових зон, які існують;

організації нових зелених зон у взаємоузгодженому розвитку;

- створення зеленого поясу (зеленої зони) навколо міст, який має оздоровче значення, з урахуванням його основних обмежувальних функцій як частини системи зелених насаджень міста та його приміської зони;
- організація позаміських зон короточасного і тривалого масового відпочинку населення міста та приміської зони;
- створення ефективного механізму справляння плати за землю як джерела наповнення відповідних бюджетів, що значно підвищить значення земельного податку в державній системі оподаткування і дасть змогу інвестувати у економіку країни.

У результаті цього є перспективи щодо формування ефективної структури управління земельними ресурсами та містобудівної політики в рамках концепції збалансованого просторового соціально-екологічного розвитку суспільних відносин з урахуванням сучасних умов розвитку економіки України.

Висновки. Управлінські рішення щодо використання земельних ресурсів, їх охорони і відтворення проектується, узгоджуються і реалізуються на відповідних рівнях, та на основі виробленої стратегії здійснюється оперативне планування і управління земельними ресурсами в рамках окремих галузей національної економіки. Різні види землекористування можуть мати як взаємодоповнюючі, так і взаємовиключні цілі. Але тільки за умови існування досконало діючого управлінського апарату процес землекористування приміських зон стане на шлях сталого розвитку. Тому раціональне використання земель приміських територій можливе за умови повного узгодження планування території приміської зони із вимогами формування населеного пункту та одночасно земель за його межами, чіткої регламентації умов, територіального складу та напрямків розвитку відповідних земель.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Третяк А.М., Другак В.М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А.М. Третяк, В.М. Другак. – К.: ЦЗРУ, 2003. – 337 с.
2. Проект Генерального плану м. Одеса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.odessa.ua.
3. Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш.І. Ібатуллин, О.В. Степенко, О.В. Сакаль [та ін.]. – Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 52 с.
4. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень: наказ Державного комітету України у справах містобудування та архітектури від 17 квітня 1992 р. № 44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dbn.at.ua>.
5. Система муніципального управління: учебник для ВУЗов [Зотов В.Б., Бабун Р.В., Кириллова А.Н. и др.]. – СПб., 2005. – 493 с.

УДК 502.174:658

Гришко Н.Є.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

РОЗВИТОК МЕТОДИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ МЕХАНІЗМУ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Стаття присвячена дослідженню організаційно-економічних складових механізму стимулювання екологізації промислових підприємств в сучасних умовах. Автором сформовано систему взаємозв'язаних показників діяльності машинобудівного підприємства, яка враховує критерії еколого-економічної ефективності діяльності підприємства. Запропоновано методичний підхід, що дозволяє здійснювати постійний моніторинг цієї сфери діяльності підприємства та співвідносити отримані дані з визначеними екологічними та економічними цілями розвитку.

Ключові слова: екологічний менеджмент, природоохоронна діяльність, оптимізація витрат, інвестування, екологічні витрати.

Гришко Н.Е. РАЗВИТИЕ МЕТОДИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ МЕХАНИЗМА СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЗАЦИИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Статья посвящена исследованию организационно-экономических составляющих механизма стимулирования экологизации промышленных предприятий в современных условиях. Автором сформирована система взаимосвязанных показателей деятельности машиностроительного предприятия, которая учитывает критерии эколого-экономической эффективности деятельности предприятия. Предложен методический подход, позволяющий осуществлять постоянный мониторинг этой сферы деятельности предприятия и соотносить полученные данные с определенными экологическими и экономическими целями развития.

Ключевые слова: экологический менеджмент, природоохранная деятельность, оптимизация расходов, инвестирование, экологические издержки.

Grishko N.Ye. DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL TOOLS OF MECHANISM ECOLOGIZATION STIMULATION AT ENGINEERING ENTERPRISE

The article deals with the study of the organizational and economic components of the mechanism of stimulation of ecologization at industrial enterprises under modern conditions. The system of interconnected indicators of engineering enterprise performance taking into account the criteria of ecological and economic efficiency of enterprise has been formulated by the author. It has been suggested the methodical approach that makes it possible to carry out the continuous monitoring of above-mentioned scope of the enterprise activity and correlate the obtained data with certain environmental and economic development goals.

Keywords: environmental management, nature-conservative activities, cost optimization, investment, environmental costs.

Постановка проблеми. Економічний аспект екологічних проблем є вкрай важливою проблемою. Знаходження балансу між інтересами економіки та екології повинне стати основою нових суспільних, економічних, виробничих відносин, визначити темпи й пропорції економічного розвитку. Тому важливо всебічно й ретельно виявити причинно-наслідкові зв'язки між економічними й екологічними процесами діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими школами таких вчених, як О.Ф. Балацький [1], О.В. Єфремов [2], Г.М. Нестеров, В.О. Паламарчук та ін. розроблено фундаментальні, теоретико-методологічні засади екологізації виробництва в цілому, і його технологічної складової зокрема. Підходи, запропоновані П.В. Барном [3], обґрунтовують напрями та доцільність проведення еколого-економічної реструктуризації промислових підприємств. Методичні підходи до оцінювання еколого-економічного ефекту діяльності промислового підприємства досліджуються Г.О. Швиндиною [4], І.Б. Дегтярьовою, А.С. Кареловим [5] та ін.

Разом з тим в теорії недостатньо вирішені науково-методичні питання, які стосуються побудови організаційно-економічного механізму стимулювання екологізації виробництва, розробки методичного інструментарію, що забезпечить можливість превентивного регулювання еко-спрямованого розвитку промислових підприємств, ефективного використання фінансових ресурсів природоохоронного призначення.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в визначенні передумов стимулювання екологі-

зації промислових підприємств, побудові прогнозу моделі залежності рівня інтегрального еколого-економічного показника для промислового підприємства, формуванні напрямків оптимізації параметрів еко-спрямованого розвитку промислового підприємства у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах розвитку України необхідна розробка нової моделі економічного зростання, що відображає можливості підприємств в напрямку стимулювання екологізації виробничих процесів.

Варто відзначити, що спад виробництва не завжди супроводжується відповідним зменшення шкідливих викидів у атмосферу. Так, у 2009 р. обсяги промислового виробництва внаслідок впливу світової фінансово-економічної кризи скоротилися на 21,9%, а обсяги викидів у повітря при цьому зменшилися лише на 10,64% [6]. Щорічно в Україні в атмосферне повітря викидається від 6 до 7 млн. т шкідливих речовин та вуглекислого газу (табл. 1).

При цьому щільність викидів від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у розрахунку на 1 км² території країни склала 10,7 т шкідливих речовин, а на душу населення – 140,2 кг. Слід відзначити, що понад 60-68% шкідливих речовин припадає саме на стаціонарні джерела забруднення промислових підприємств.

Хоча і динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферу за аналізований період має тенденцію до зменшення, особливо в 2009 р. – на 10,5%, але ситуація все ще залишається катастрофічною та потребує заходів щодо стимулювання екологізації виробництва.

Таблиця 1

Обсяги викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря України (сформовано на основі [6])

Роки	Обсяги викидів забруднюючих речовин					
	Усього, тис. т	Відносне відхилення від попереднього року, %	У тому числі			
			Стаціонарними джерелами, тис. т	Питома вага, %	Пересувними джерелами, тис. т	Питома вага, %
2006	7027,6	-	4822,2	68,62	2205,4	31,38
2007	7380,0	5,02	4813,3	65,22	2566,7	34,78
2008	7210,3	-2,30	4524,9	62,76	2685,4	37,24
2009	6442,9	-10,64	3928,1	60,97	2514,8	39,03
2010	6678,0	3,65	4131,6	61,87	2546,4	38,13
2011	6877,3	2,98	4374,6	63,61	2502,7	36,39
2012	6821,1	-0,56	4335,3	63,55	2485,8	36,44
2013	6491,4	-4,8	4295,1	66,17	2196,3	33,83

Як правило, технологічне рішення, котре має більш високий екологічний рівень, потребує і більших технологічних витрат, це пояснюється застосуванням більш дорогого обладнання, оснащення, більшими експлуатаційними витратами. Тому підвищення екологічного рівня технології за рахунок збільшення технологічних витрат доцільно лише до певної межі, за котрою подальші вкладення коштів на поліпшення екологічного рівня технології стає недоцільним, так як незначний приріст екологічного рівня технології досягається за рахунок значного збільшення її вартості. Тобто існує деяка оптимальна точка і відповідній їй оптимальний економічний рівень технології, при якому сумарні витрати будуть мінімальними.

На основі проведених досліджень запропоновано підхід до управління екологізацією промислового підприємства (рис. 1), що дозволяє організувати превентивне регулювання та поточний контроль за індикативними показниками її рівня, своєчасно реагувати на зміни зовнішніх та внутрішніх умов, сприяє вибору обґрунтованого рішення при формуванні стратегії підприємства.

Механізм стимулювання екологізації підприємства у цьому контексті являє собою виконання послідовних, взаємопов'язаних, концептуальних блоків з використанням пристосованих до завдань управління методик та моделей: блок 1 (аналітичний), блок 2 (оптимізаційний); блок 3 (оцінка та стимулювання).

Запропонований підхід дозволяє уникати рішень,

які вигідні економічно, але не доцільні екологічно. Зв'язок між екологічними та економічними критеріями ефективності було досліджено на машинобудівних підприємствах м. Кременчука та апробовано методику розрахунку інтегрального показника.

Дослідження системи екологічних стандартів, що є основою Міжнародних стандартів екологічного менеджменту і аудиту, свідчить про їх орієнтованість не лише на кількісні параметри (обсяг викидів, концентрації шкідливих речовин, ін.), не на технічні характеристики чи технологічні рішення (наприклад, використовувати чи не використовувати певні технології), а на принцип постійного удосконалення. Зокрема, згідно з цими стандартами, існує вимога використовувати «найкращу доступну технологію» [7, с. 167].

Для підвищення ефективності захисту навколишнього середовища ПАТ «КрКЗ» – спеціалізованого підприємства з виробництва коліс, можливо скористатися цим досвідом і проводити поетапне удосконалення виробничих процесів, технології та обладнання з урахуванням екологічних критеріїв. Аналіз діяльності підприємства показав, що у 2010 році фінансування технологічних інновацій за напрямом виробничого проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, впровадження нових методів їх виробництва складало лише 4,7%. Протягом 2012-2013 рр. питома вага збільшилася до 74,8 та 58,47%. Ця стадія для підприємства є дуже важливою і відносно самостійною, бо залежить суто

Рис. 1. Концептуальна схема механізму стимулювання екологізації промислового підприємства

Джерело: авторська розробка

від внутрішньої інноваційної політики підприємства, а інші стадії і етапи інноваційного процесу формуються за межами даного підприємства (тобто етапи фундаментальних, теоретичних досліджень, прикладних пошуків, конструкторсько-технологічних розробок і досліджень).

Дослідження динаміки інтегрального показника забруднення у розрахунку на одиницю обсягу промислової продукції ПАТ «КрКЗ» є заключним пунктом аналітичного етапу запропонованого методичного підходу. Розрахунок інтегрального еколого-економічного показника розвитку ПАТ «КрКЗ», проведений на основі попереднього нормування відібраних показників. З ряду існуючих підходів до визначення нормованих показників найоптимальнішими є ті, що побудовані на основі відхилень ($x_{ij}-a$) і стандартизовані варіаційним розмахом ($x_{max}-x_{min}$). При цьому: для стимуляторів $a = x_{min}$; для дестимуляторів $a = x_{max}$. Тому нормування кількісних характеристик оцінки економічної безпеки підприємства пропонується здійснювати за формулами:

- для показників-стимуляторів, зростання яких сприяє збільшенню рівня інтегрального показника:

$$y_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{i\min}}{x_{i\max} - x_{i\min}}, \quad (1)$$

- для показників-дестимуляторів, зростання яких спричиняє зниження рівня інтегрального показника:

$$y_{ij} = \frac{x_{i\max} - x_{ij}}{x_{i\max} - x_{i\min}}, \quad (2)$$

де y_{ij} нормований i -й показник в j -й сукупності; значення i -го показника в j -й сукупності; $x_{i\min}$ мінімальне значення i -го показника; $x_{i\max}$ максимальне значення i -го показника.

Використовуючи критеріальну шкалу, можемо оцінити рівень інтегрального еколого-економічного показника підприємства та надати йому лінгвістичну змінну у кожному періоді розрахунку залежно від належності до певної класифікаційної ознаки (табл. 2).

Динаміка інтегрального еколого-економічного показника на ПАТ «КрКЗ» свідчить про результативні зміни в екологічній сфері, які є наслідком вдосконалення технології фарбування колісної продукції, адже саме ця частка технологічного процесу виготовлення продукції вважається найбільш еколого-небезпечною. Таким чином, протягом першого року рівень еколого-економічного показника був на критичному рівні, у 2010-2011 роках він зріс та досяг прийнятнього рівня, у 2012 році та у наступному 2013 році підвищився, досягнувши високого рівня.

Отже, загальний еколого-економічний стан підприємства можемо вважати задовільним, рівень

ефективності природоохоронних заходів – прийнятним, що підтверджується досить високими значеннями інтегрального еколого-економічного показника ПАТ «КрКЗ» протягом усього періоду аналізу, за виключенням кризового та посткризового періоду, що є природним явищем, адже в такій ситуації у підприємства виникають інші пріоритетні завдання.

Побудова лінійної регресійної моделі факторного впливу на рівень інтегрального еколого-економічного показника ПАТ «КрКЗ», яка є цільовою функцією, є складовою оптимізаційного етапу механізму стимулювання екологізації промислового підприємства. Розроблена модель матиме такий вигляд:

$$K_{\text{еколог}}^{\text{екон}} = f(P_{\text{пр}}, \Pi_{\text{ек.ефект.іннов}}, K_3; K_{\text{он.}}; T_{\text{вит.}}; T_{\text{пв.}}), \quad (3)$$

де $K_{\text{еколог}}^{\text{екон}}$ – рівень інтегрального еколого-економічного показника підприємства, (Y); $P_{\text{пр}}$ – рівень прогресивності процесових інновацій, %; $\Pi_{\text{ек.ефект.іннов}}$ – рентабельність інноваційної діяльності, долі од.; K_3 – коефіцієнт зносу основних фондів; $K_{\text{он.}}$ – коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів, долі од.; $T_{\text{вит.}}$ – темп зростання витрат на природоохоронну діяльність; $T_{\text{пв.}}$ – темп зростання податкових відрахувань за забруднення навколишнього середовища.

Тобто ми маємо винайти залежність, яка матиме наступний вигляд:

$$Y = f(X_1; X_2; X_3; X_4; X_5; X_6). \quad (4)$$

Запропонована модель факторної залежності рівня (коефіцієнта) інтегрального еколого-економічного показника підприємства від показників виробничо-комерційної діяльності може бути застосована для наукової обробки звітних даних, які будуть отримані в процесі виробництва, та може застосовуватися в різних галузях промисловості, що дозволить більш повно вивчити закономірності, які виявляються в результаті роботи підприємства та мають вплив на результативність його еко-орієнтованого розвитку. Нами була використана методика побудови та аналізу рівняння множинної лінійної регресії для опису взаємозв'язку між економічними показниками роботи підприємства. Дослідження динаміки змін окремих показників моделі дає підстави говорити про певну їх взаємозалежність та взаємообумовленість. Цей факт дає підґрунтя для виникнення гіпотези про мультиколінеарність між відібраними показниками. Оцінку вагомості мультиколінеарності факторів проведено методом перевірки гіпотези про незалежність змінних за алгоритмом Фаррара-Глобера [9, с. 122]: $\det(R)=1$.

Поеднавши апріорний та апостеріорний підходи до формування набору незалежних чинників

Таблиця 2

Розрахунок інтегрального еколого-економічного показника ПАТ «КрКЗ»

Показники	min	max	Розмах варіацій	2009	2010	2011	2012	2013
1. Екологічний рівень технологій, ЕРТ	0,66	0,996	0,336	0,660	0,988	0,996	0,876	0,870
2. Темп зростання витрат на природоохоронну діяльність, T вит	1,079	1,671	0,592	1,496	1,345	1,671	1,481	1,079
3. Темп зростання обсягу очищених стічних вод підприємства, T ов	0,635	0,917	0,282	0,635	0,832	0,865	0,873	0,917
4. Темп зростання капітальних інвестицій, T інв.	0,892	1,578	0,686	0,912	1,567	1,452	1,578	1,345
Загальна величина ознаки				2,658	3,533	3,563	5,080	4,870
Інтегральний показник за середньою величиною ознаки				0,443	0,589	0,594	0,847	0,812
Рівень еколого-економічного показника				критичний	прийнятний		високий	

Джерело: розраховано на основі [8]

регресійної моделі, визначили змінні. Розрахована регресійна модель аналізу результативності управління інноваційним розвитком еколого-економічного спрямування для ПАТ «КрКЗ» перевірена на адекватність експериментальними даним за критерієм Фішера. Дисперсію відхилень знайдено з використанням вбудованої статистичної функції СУММПРОИЗВ. Розрахункове значення критерію дорівнює $F_{\text{розрах}} = 148,579$, а критичне для $P=0,95$, $k_1=6$, $k_2=5$ дорівнює 4,95.

Наступний етап полягає у визначенні системи обмежень цільової задачі, серед яких повинні обов'язково враховуватися рекомендовані величини основних коефіцієнтів, що формують граничні значення раціональної для підприємства варіації значень незалежних змінних. При цьому розробка зазначеної системи управління розвитком ПАТ «КрКЗ» зводиться до побудови такої системи реагування, яка дозволяла б обґрунтовано обирати напрямок вдосконалення системи управління розвитком відповідно конкретній ситуації (сценарію), чим аргументовано вибір ситуаційної методології як базової для такого механізму.

Чималі можливості щодо удосконалення та технічного спрощення процесів прогностичних розрахунків

і розробки оптимальних планів розвитку господарюючого суб'єкта пов'язані з використанням надбудови «Пошук рішення», наявної у звичайному пакеті офісних програм MS Excel. Перевагою даного програмного забезпечення є його широка розповсюдженість, адже зазначена «надбудова» наявна у разі стандартного встановлення типової конфігурації будь-якого комп'ютера, а тому не вимагає додаткових капітальних витрат підприємства на придбання специфічного, вельми дорогого, спеціально розробленого для цілей управлінсько-фінансового аналізу програмного забезпечення. Зокрема, вкрай важливою є формалізація процедур діагностики проблемних ситуацій і підготовки управлінських рішень в системі управління розвитком підприємств для забезпечення безперервного моніторингу і контролю. Можливості оптимізатора MS Excel дозволяють обчислити не лише величину гіпотетичного максимуму рівня (коефіцієнта) інтегрального еколого-економічного показника підприємства, але й встановити еталонний спосіб досягнення певної величини цільової функції.

Для даної задачі значення цільової функції має розраховуватися у напрямі максимізації Y . Пошук оптимального рішення здійснено, результати автоматично занесені до таблиці вихідних даних з відповід-

Таблиця 3
Цільові параметри максимізації рівня інтегрального еколого-економічного показника ПАТ «КрКЗ»

№ з/п	Показники	Фактичне значення 2013	Оптимальні параметри		
			Оптимальний розмір	до 2013 року	
				+/ -	%
1	$K_{\text{еколог. екон}}$ – рівень інтегрального еколого-економічного показника підприємства	0,812	1,092	0,28	34,483
2	Рівень прогресивності процесових інновацій, $P_{\text{пр}}$	7,1	7,9	0,8	11,268
3	Рентабельність інноваційної діяльності, $P_{\text{ек. ефект. іннов.}}$	5,025	14,25	9,225	у 2 р.
4	Рівень зносу основних виробничих фондів, $K_{\text{з}}$	0,541	0,541	0	0,000
5	Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів, $K_{\text{он}}$	1,21	1,25	0,04	3,306
6	Темп зростання витрат на природоохоронну діяльність, $T_{\text{витр.}}$	1,496	1,5	0,004	0,267
7	Темп зростання податкових відрахувань за забруднення навколишнього середовища, $T_{\text{пв}}$	0,211	0,211	0	0,000

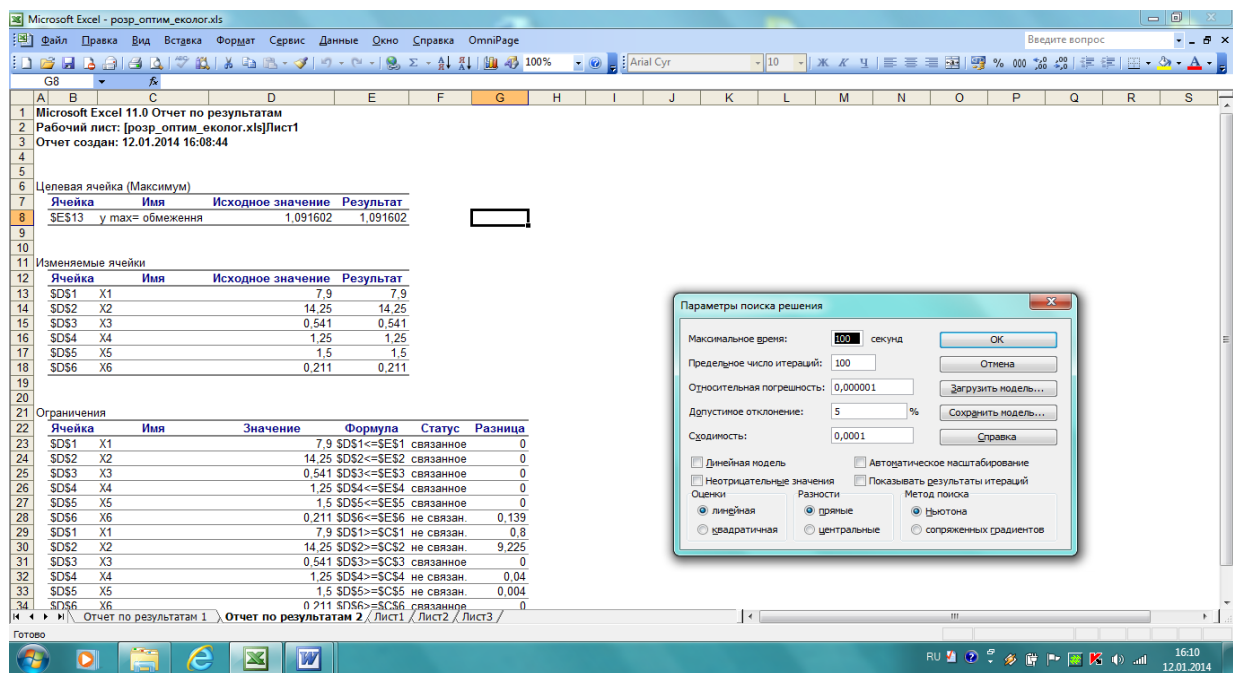

Рис. 2. Звіт по результатам пошуку рішення оптимальних значень індикаторів для максимізації рівня інтегрального еколого-економічного показника ПАТ «КрКЗ»

них клітинок «Звіту про результати», який показано на рис. 2.

Результати оптимізаційних розрахунків наведені в таблиці 3.

Як свідчать отримані результати, досягнення оптимальної величини рівня (коефіцієнта) інтегрального еколого-економічного показника цілком можливо для підприємства, проте економічний механізм досягнення цього показника має особливості. Зокрема, це стосується політики оновлення основних засобів та рівня прогресивності процесових інновацій.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити наступні висновки:

1. Еколого-економічний розвиток діяльності промислового підприємства має відбуватися на поетапній основі. На кожному з етапів формування сценаріїв розвитку доцільно вирішувати свій комплекс завдань відповідно до критеріїв оцінювання ефективності, які було визначено в роботі.

2. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у вдосконаленні системи оцінки та аналізу результативності екологічно спрямованого розвитку машинобудівного підприємства, що дало можливість: сформулювати засади для впровадження моделі оптимізації параметрів еколого-економічного розвитку машинобудівних підприємств та розробити пропозиції щодо методики вибору напрямків розвитку для машинобудівного підприємства на базі взаємозв'язаних показників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балацький О.Ф. Конфліктна складова системи соціоприродних зв'язків у економічній сфері взаємовідносин / О.Ф. Балацький, М.М. Петоушенко, Г.М. Шевченко // Механізми регулювання економіки. – 2012. – № 2. – С. 140-154.
2. Ефремов А.В. Хозяйствование при равновесности социального и природного векторов / А.В. Ефремов // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 7-12.
3. Барна П. В. Определение необходимости проведения эколого-экономической реструктуризации промышленных предприятий / П. В. Барна // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). – С. 138-143.
4. Швиндина А.А. Оценка эколого-экономического эффекта деятельности энергохозяйства машиностроительного предприятия / А.А. Швиндина // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – Суми : Видавництво СумДУ. – 2005. – № 10(82) – С. 39-42.
5. Карелов А.С. Оценка эффективности производства в условиях его экологизации / А. С. Карелов, И. С. Белик // Вестник КемГУ. Кемерово: Кемеровский государственный университет. – 2011. – № 4. – С. 248-255.
6. Основні показники розвитку промисловості [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Зеркалов Д.В. Проблеми екології сталого розвитку [Електронний ресурс] : монографія. – К. : Основа, 2013. – 430 с.
8. Річна фінансова звітність підприємств [Електронний ресурс] / Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.smida.gov.ua/>.
9. Толбатов Ю. А. Эконометрика : підручн. [для студ. екон. спец. вищ. навч. закл.] / Ю. А. Толбатов. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 320 с.

УДК 332.3:330.131.7

Малащук О.С.
кандидат економічних наук,
декан факультету землевпорядкування
Одеського державного аграрного університету

ЕКОНОМІКО-ПРОСТОРОВА МОДЕЛЬ РИЗИКІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

У статті досліджені підходи до економіко-просторового моделювання стану земельних ресурсів і їх раціонального використання. Розроблено просторову модель ризиків землекористування як механізм удосконалення екологічної ситуації території і прогнозування розвитку економічних і екологічних процесів. В основу даної моделі покладено оцінку рівня і допустимої межі ризику для різних груп екологічних ситуацій в часі.

Ключові слова: економіко-просторове моделювання, раціональне використання земельних ресурсів, ризики землекористування, природно-антропогенна оцінка, модель раціоналізації землекористування, екологічна ситуація, управління ризиків землекористування.

Малащук О.С. ЭКОНОМИКО-ПРОСТРАНСТВЕННАЯ МОДЕЛЬ РИСКОВ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЙ

В статье исследованы подходы к экономико-пространственному моделированию состояния земельных ресурсов и их рационального использования. Разработана экономико-пространственная модель рисков землепользования как механизм усовершенствования экологической ситуации территории и прогнозирования развития экономических и экологических процессов. В основе данной модели положена оценка уровня и допустимой границы риска для разных групп экологических ситуаций во времени.

Ключевые слова: экономико-пространственное моделирование, рациональное использование земельных ресурсов, риски землепользования, природно-антропогенная оценка, модель рационализации землепользования, экологическая ситуация, управления рисками землепользования.

Malaschuk O.S. ECONOMIC AND SPATIAL MODEL OF THE LAND USE RISKS

The article explores the approaches to the economic and spatial modeling of land resources condition and their rational use. Author develops the economic and spatial model of the land use risks, as a mechanism of the environmental situation improvement and forecasting the development of the economic and ecological processes. The assessment of the level and risk tolerance for different groups of environmental situations in time is put in the base of this model.

Keywords: economic and spatial modeling, rational land use, land use risks, natural and anthropogenic assessment, model of the land use rationalizing, environmental situation, risk management of the land use.

Постановка проблеми. Рівень економічних відносин, який склався сьогодні в Україні, характеризується нарощуванням антропогенного впливу на навколишнє середовище і земельні ресурси, відбивається на ефективності багатьох галузей виробництва, особливо сільського господарства, яке безпосередньо залежить від використання землі як основного фактора виробництва.

Негативні процеси, що відбуваються при використанні землі, призводять до появи різноманітних видів екологічних ризиків. Проблема обліку, оцінки й управління ризиками землекористування набуває самостійного теоретичного й прикладного значення як важлива складова частина теорії й практики землекористування, оскільки більшість питань з використання земельних ресурсів вирішується в умовах ризику, що обумовлено низкою факторів – невизначеністю соціального, економічного і природного характеру (зрушення в суспільних потребах і споживчого попиту, поява технічних і технологічних новинок, зміна політичного стану), непередбачуваністю природних явищ, відсутністю повної інформації, елементами випадковості тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найкращий метод дослідження ризиків землекористування і їх управління – це економіко-просторове моделювання, оскільки навколишній світ є складним, взаємопов'язаним і постійно змінним. Доводиться мати справу з системами, в яких природні й людські фактори тісно переплетені, з системами міського та регіонального планування, прийняття всіх землепорядних управлінських рішень. Теоретична розробка економіко-просторових моделей досліджується у працях О.М. Берлянта, С.Н. Волкова, В.Т. Жукова, Т.І. Козаченка, А.Г. Мартина, А.Г. Тихонова [1-3; 5-6; 8; 10] та інших.

Наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних вчених мають важливе значення для моделювання раціонального використання земельних ресурсів. Однак питання виявлення й управління ризиками землекористування через економіко-просторове моделювання є порівняно новою і малодослідженою галуззю вітчизняної економічної науки.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в удосконаленні методів економіко-просторового моделювання раціонального використання земельних ресурсів та узагальненні на їх основі методологічних підходів до управління ризиками землекористування з врахуванням регіональних особливостей Одеської області.

Виклад основного матеріалу досліджень. Економіко-просторова модель раціоналізації землекористування складається з екологічної і соціально-економічної підсистем, що описують процеси, які відбуваються в системі «природа-суспільство».

Екологічна складова моделі описує: нагромадження забруднюючих речовин у ґрунті, негативні природні й техногенні процеси (ерозія, зсуви, карсти та інше); ймовірність виникнення ризиків землекористування. Соціально-економічна складова моделі містить такі відомості: розміщення продуктивних сил; розвиток транспортних систем; динаміку використання земельних ресурсів; економічну оцінку земельних ресурсів; зміну системи розселення.

Складання економіко-просторової моделі носить типовий характер і в основному здійснюється за такими етапами:

- інвентаризація – збір і узагальнення всієї доступної інформації;
- оцінка природних умов і потенціалу території

планування в категоріях значення і чутливості, а також оцінка характеру використання земель;

- розробка економіко-просторової моделі стану землекористування.

Інвентаризаційний етап проводиться з метою збору й узагальнення всієї доступної інформації про природне середовище території, її соціально-економічних умов, структури й особливостей землекористування, а також виявлення основних конфліктів у системі «соціально-економічне середовище – природокористування» в контексті аналізу екологічних проблем території. Основним результатом цього етапу є інвентаризаційні карти: сучасного землекористування, рельєфу, природно-ландшафтної диференціації території, проявів природних ризиків території, процесів антропогенного впливу (еродованості, ерозії і дефляції, забруднення ґрунтів).

Склад та інформаційна насиченість цих карт повинні відображати сучасний стан природного середовища й особливості господарського використання території. При складанні інвентаризаційних карт аналізуються природні компоненти, стан яких враховується при визначенні основної цільової функції розвитку території. Такими компонентами виступають: ландшафти, землекористування, ґрунти, рельєф, поверхневі і підземні води.

Крім того, на цьому ж етапі аналізується соціально-економічне середовище і реальне використання території. Такий аналіз є орієнтовним і може змінюватися в залежності від природних особливостей території і задач планування.

Оціночний етап проводиться з метою отримання оцінки стану існуючих природних умов території планування. Критерії, рекомендовані для такої оцінки, повинні відповідати певним вимогам, зокрема:

- бути орієнтованими на головні цілі використання території в умовах рівних пріоритетів збереження екологічної рівноваги і стійкості соціально-економічного розвитку;

- повністю відображати сучасний стан природного середовища як в природних, так і антропогенних екосистемах;

- давати уяву про можливі зміни стану окремих природних компонентів при реалізації основних напрямків використання території і допустимому рівні такого використання. Ці вимоги втілюються в категоріях «значення» і «чутливість» окремих компонентів природного середовища.

Під категорією «значення» розуміємо рівень відповідності еталону уявлень про необхідний стан даного компонента природного середовища, який оцінюється експертно. Ця відповідність розглядається тільки в зв'язку з успішною чи оптимальною реалізацією пріоритетної цільової функції використання, індивідуальною для кожного природного середовища. Рівень відповідності визначається набором критеріїв, які враховують специфіку об'єкта оцінки і цільову функцію його використання. Оцінку ґрунту в категорії «значення» рекомендовано проводити за цільовою функцією використання ґрунтів.

Під категорією «чутливість» розуміємо можливість даного природного компонента змінювати свої властивості і динамічні характеристики під впливом господарської діяльності людини. Чутливість ґрунтів визначається потенційною можливістю розвитку водної й вітрової ерозії під впливом різноманітних антропогенних факторів, які проявляються в результаті порушення агротехнічних прийомів обробітку ґрунту або неправильного вибору агротехніки. Основним критерієм чутливості ґрунтів рекомендовано

вважати ступінь впливу на них природних сучасних екзогенних ґрунторуйнівних процесів.

Економіко-просторова модель стану землекористування розробляється на основі аналізу соціально-економічних показників (в тому числі карт реального використання й антропогенного порушення), ресурсної оцінки території і сформульованих цілей використання окремих природних компонентів.

Ця модель розробляється для того, щоб:

1) виділити території, які рекомендуються для збереження природного середовища і соціально-економічного розвитку;

2) визначити території з найбільш гострими екологічними проблемами і розробити особливі заходи для їх розв'язання;

3) уточнити напрямки розвитку території, конкретизувати базові структури цього розвитку.

Це дає можливість розділити на територіально-рівні екологічні проблеми і соціально-економічні, відвівши для розв'язання кожної з них свою територію, а потім визначити напрямки дій щодо оптимізації діяльності в кожній з цих зон.

В основу даного дослідження покладена група методів, спрямованих на вивчення економічних явищ і процесів локального характеру. Основна задача зводиться до моделювання набору факторів просторового й економічного характеру, які проявляють з часом змінний характер.

Методика попередньої обробки статистики ризиків землекористування має на меті групування даних по видах, хронології і місцях прояву. Викладемо основні засади *економіко-просторової моделі оцінки ризику землекористування* при системному аналізі сучасних землекористувань.

Мета створення даної моделі: мінімізація ризиків землекористування – основа для раціонального використання земельних ресурсів.

Цільова функція Z в даному випадку реалізується через мультиплікативне згортання критеріїв, де значущість часткових критеріїв $f(t_j)$ описується коефіцієнтом $y(t_j)$:

$$Z = \prod_{j=1}^n f(t_j)^{y(t_j)}. \quad (1)$$

У даній моделі виділяються множини варіантів вибору $x_i (i=1..n)$ та часових критеріїв $f(t_j) (j=1..m)$, які описують декомпозицію (розчленування) мети функціонування системи в часі:

1) варіанти вибору x_i будуть відповідати п'яти групам екологічної ситуації землекористування: x_1 – низька, x_2 – середня, x_3 – висока, x_4 – критична, x_5 – катастрофічна;

2) фактори $f_k (k=1..l)$, які негативно впливають на раціоналізацію землекористування (складові частини часових критеріїв $f(t_j)$): f_1 – природні ризики землекористування; f_2 – антропогенні ризики землекористування; f_3 – економічні ризики землекористування.

3) $y(t_j)$ – часовий коефіцієнт, який впливає на роль часового фактора;

j – дискретні моменти часу (роки).

Вплив кожного з критеріїв $f(t_j)$ на мету (раціоналізацію землекористування) визначається загальною формулою:

$$f(t_j) = 1 - r_j, \quad (2)$$

де r_j – сумарний ризик землекористування за рік від усіх факторів. Припускаючи, що фактори f_k є незалежними, запишемо:

$$r_j = \sum_{k=1}^l r_{jk}, \quad (3)$$

де r_{jk} – ризик за рік від впливу одного фактора f_k для варіанта вибору x_i .

Слід зазначити, що величина r_j може змінюватися з часом (роками), залежно від інтенсивності боротьби з тим чи іншим шкідливим фактором.

Роль часового фактора буде виконувати коефіцієнт $y(t_j)$, тому можна записати:

$$y(t_j) = \sqrt[2]{j-1}. \quad (4)$$

Припустимо, що на території певного землекористування наявні всі п'ять груп екологічної ситуації (x_i).

Розглянемо стан системи s . Визначимо вплив критерію f_i на всі групи екологічної ситуації землекористування x_i , для цього оцінюватимемо кожну із екологічних ситуацій за п'ятибальною шкалою.

На основі класифікації ризиків землекористування нами проведена оцінка рівня і допустимої межі ризику для власника землі чи користувача за допомогою якісного методу оцінки ризику: кожному фактору присвоювалася відповідна вага (від 0 до 1) і, використовуючи бальну шкалу (min – max), йому присвоювався певний бал. Далі визначалося значення важливості наслідків кожного фактора за формулою:

$$I = W \times M, \quad (5)$$

де I – важливість, W – вага, M – бал.

Нижче наведено матрицю (табл. 1) оцінок ризику землекористування r_{jk} (бали) для кожного з факторів f_k , а також значення r_j .

Спочатку обчислимо значення коефіцієнта $y(t_j)$ за формулою (4) для часового відрізка (5 років):

$$y(1) = \sqrt[2]{2-1} = 0; \quad y(2) = \sqrt[2]{2-1} = 1; \quad y(3) = \sqrt[2]{3-1} = 1,12; \\ y(4) = \sqrt[2]{4-1} = 1,15; \quad y(5) = \sqrt[2]{5-1} = 1,15.$$

Далі знаходимо значення цільової функції Z для кожної з альтернатив x_j за формулою (1) для другого, третього, четвертого та п'ятого років відповідно: для двох років:

$$Z(x_1) = (1-0,02)^0 \times (1-0,02)^1 = 0,98;$$

для трьох років:

$$Z(x_1) = (1-0,02)^0 \times (1-0,02)^1 \times (1-0,02)^{1,12} = 0,96;$$

для чотирьох років:

$$Z(x_1) = (1-0,02)^0 \times (1-0,02)^1 \times (1-0,02)^{1,12} \times \\ \times (1-0,02)^{1,15} = 0,94;$$

для п'яти років:

Таблиця 1

Матриця оцінки ризиків землекористування

Групи екологічної ситуації	Природні ризики (f_1)	Антропогенні ризики (f_2)	Економічні ризики (f_3)	Сумарний ризик землекористування за рік від усіх факторів (r_j)
Низька (x_1)	1	1	0	2
Середня (x_2)	1	2	1	4
Висока (x_3)	2	4	2	8
Критична (x_4)	3	4	3	10
Катастрофічна (x_5)	4	5	4	15

Примітка. Дані таблиці подані за розрахунками автора [7, с. 142]

$$Z(x_1) = (1-0,02)^0 \times (1-0,02)^1 \times (1-0,02)^{1,12} \times (1-0,02)^{1,15} \times (1-0,02)^{1,15} = 0,91.$$

Всі наступні розрахунки проводимо аналогічно, результати їх заносимо в табл. 2.

Таблиця 2
Результати економіко-просторової моделі
раціоналізації землекористування

Цільової функції	За роками			
	2 роки	3 роки	4 роки	5 років
$Z(x_1)$	0,98	0,96	0,94	0,91
$Z(x_2)$	0,96	0,92	0,84	0,83
$Z(x_3)$	0,92	0,84	0,76	0,69
$Z(x_4)$	0,90	0,80	0,71	0,63
$Z(x_5)$	0,87	0,74	0,63	0,54

Примітка. Дані таблиці подані за розрахунками автора [7. с. 143]

Отже, на прикладі економіко-просторової моделі ризиків землекористування показано, що найбільш нераціонально використовується земля на екологічно-кризових територіях, тому проектні заходи слід впроваджувати у хронологічній послідовності, що відповідає інтенсивності ризику землекористування, проранжованого від максимального до мінімального. Висновок: проектні заходи терміново слід впроваджувати там, де є найбільша негативна дія, інакше можна залишитись без високопродуктивних земель.

У межах даного дослідження питання раціоналізації землекористування розв'язується через економіко-просторову модель на прикладі Комінтернівського району Одеської області.

Розробка економіко-просторової моделі для Комінтернівського району складається з таких послідовних етапів:

- 1) збору і узагальнення всієї доступної інформації про територію району;
- 2) оцінки стану природних умов;
- 3) оцінки ризику антропогенного перетворення земель, виявлення ступеня напруженості їх еколого-господарського стану, класифікації території за ступенем гостроти екологічних ситуацій і прогнозу їх виникнення;
- 4) розробки економіко-просторової моделі раціоналізації землекористування.

На першому етапі проведено збір й узагальнення статистичної та картографічної інформації про природні особливості території Комінтернівського району, структуру земельного фонду за угіддями, землевласниками та формами власності; сучасний економічний та екологічний стан території; збір даних про зсуви, підтоплення, карстові прояви, просідання лесових порід (результати цієї роботи відображені у другому розділі даного дисертаційного дослідження).

Просторовий аналіз всієї обробленої інформації по Комінтернівському району виконувався засобами ГІС, що дозволяє подати результати у вигляді серії тематичних карт, синтезованих на основі суперпозиції і просторового поєднання даних про можливі небезпечні прояви і властивості вразливих елементів ризику. Для цього використовувалась база геоінформаційних даних (БГД), яка відображає стаціонарні й динамічні об'єкти, що знаходяться на території району. У базу даних заноситься інформація специфікації та механічні характеристики обладнання, в базі також міститься інформація про технічні характеристики землекористування, виконані на цифровій картографічній основі. При цьому були розглянуті

основні технології і формати растрового опису даних; технології і формати векторного представлення даних; технології створення видів цифрової картографічної продукції; визначення структури побудови бази геоінформаційних даних.

На основі обробленої статистичної і наземної інформації детально вивчено існуючий стан земель Комінтернівського району, рельєф та ґрунти території, що стало основою для створення серії карт у форматі ГІС: сучасного землекористування, стрімкості схилів, процесів ерозії, еродованості ґрунтів, природних ризиків землекористування.

Карти побудовані з використанням програмного забезпечення GIS 6, алгоритм побудови включає: по-перше, створення геобаз, до якої входять топографічні й тематичні шари та табличні дані для відображення; по-друге, створення шарів гідрографії, рослинності, рельєфу, ґрунтів тощо.

Для побудови карт використовувались готові тематичні шари, розроблені на основі літературних даних, і дані статистичної обробки атрибутивної інформації; вони будувалися на основі інформації про місця розміщення об'єктів, де створювалися точкові шари з прив'язкою по координатах чи до населених пунктів. Уточнимо, що більшість представленого матеріалу має оглядовий характер і для побудови карт крупнішого масштабу потребує уточнення і деталізації.

На другому етапі проведено оцінку ризику антропогенного перетворення земель, виявлено ступінь напруженості еколого-господарського стану території. У ході дослідження проведено детальний аналіз створеної серії карт на районі робіт: сучасного землекористування, стрімкості схилів, еродованості ґрунтів та природних ризиків землекористування. Вивчені і відповідно відмічені по кожній карті всі несприятливі прояви природного, економічного та техногенного характеру, а далі при накладанні цих карт одна на другу в середовищі ГІС була створена економіко-просторова модель ризикових ситуацій Комінтернівського району Одеської області.

При раціоналізації землекористування застосування ГІС за найпершу мету ставить районування території, яке дозволяє побудувати об'єктивну модель функціонування землекористування. Аналіз і генералізація системи окремих картографічних шарів природної й екологічної тематики, насиченість якісними й кількісними характеристиками, пошарове поєднання карт природно-ландшафтною диференціації, використання земель, антропогенного перетворення території, напруги еколого-господарського стану й отриманих результатів дозволили диференціювати територію за рівнем гостроти екологічної ситуації. В результаті цього отримали економіко-просторову модель прояву ризиків землекористування.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті досліджень розроблено економіко-просторову модель ризиків землекористування як механізм удосконалення екологічної ситуації території і прогнозування розвитку економічних і екологічних процесів з часом, яка базується на моделюванні набору факторів просторового і економічного характеру, які проявляють з часом змінний характер. На основі неї встановлено, що тільки чітка хронологічна послідовність всіх заходів щодо виявлення й усунення ризиків в сільському господарстві призведе до створення оптимального землекористування.

Побудовано економіко-просторову модель ризикових ситуацій для Комінтернівського району Одеської області, яка містить дані про розміщення угідь конкретних землекористувачів, природно-клі-

матичні умови місцевості, особливості рельєфу, агрономічні й економічні характеристики земельних ділянок, що дозволяє ідентифікувати рівень ризиків, передбачити майбутні збитки і зіставити їх з фактичними втратами.

Застосування економіко-просторової моделі дозволить здійснити вибір найоптимальнішого варіанта моделювання стану землекористування, отримати вищу ефективність за той же період через мінімізацію впливу шкідливих факторів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Берлянт А.М. Геоинформационные технологии и их использование в эколого-географических исследованиях / А.М. Берлянт, О.П. Мусин, Ю.В. Свэстэк // География. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – С. 231-241.
2. Берлянт А.М. Геоинформационное картографирование / А.М. Берлянт. – М. : Астрей, 1997. – 64 с.
3. Волков С.Н. Экономико-математические модели в землеустройстве. Методические основы применения производственных функций при решении землеустроительных задач, часть 3 / С.Н. Волков, А.Н. Безигонов. – М. : ГУЗ, 1997. – 90 с.
4. Экономико-математические модели в землеустройстве (линейные модели), части 1 и 2 / [под общ. ред. С.Н. Волкова]. – М. : ГУЗ, 1994. – 97 с.
5. Жуков В.Т. Математико-картографическое моделирование : современное состояние и перспективы / В.Т. Жуков, С.Н. Сербенюк, В.С. Тикунов // Новые методы в тематической картографии (математико-картографическое моделирование и автоматизация). – М., 1978. – С. 4-15.
6. Козаченко Т.І. Методи моделювання і моделі в геоінформаційному картографуванні / Т.І. Козаченко // Вісник геодезії та картографії. – 2008. – № 3(54). – С. 11-18.
7. Малащук О.С. Економіко-просторові засади раціоналізації землекористування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / Малащук Оксана Степанівна. – К., 2011. – 213 с.
8. Мартин А.Г. Економіко-математичний апарат підтримки рішень у землепорядкуванні на сучасному етапі / А.Г. Мартин // Проблеми розвитку земельних відносин, землеустрою і земельного кадастру в умовах ринкової економіки : Тез. доп. наук.-практ. конф. / М-во аграр. політики, Харк. нац. аграрн. ун-т ім. Докучаєва –Х. : Харк. нац. аграрн. ун-т, 2005. – С. 131-134.
9. Новаторов О.С. Економіка земледогосподарування: теорія, методологія / О.С. Новаторов [за ред. ак. НАН України Б.М. Данилишина]. – К. : РВПС України НАН України, ТОВ «ДКС центр», 2009. – 628 с.
10. Тихонов А.Г. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники / А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк, О.В. Тихоненко, В.П. Феденко // Землепорядкування. – 2002. – № 2. – С. 13-21.

УДК 504.06:620.9:330.142

Сегеда І.В.

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри автоматизації проектування енергетичних процесів та систем
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ ЗДОРОВ'Ю НАСЕЛЕННЯ ВНАСЛІДОК ВПЛИВУ ЕНЕРГЕТИКИ

У цій роботі досліджуються існуючі методи та засоби для оцінювання еколого-економічних збитків від впливу атмосферного забруднення на здоров'я населення, розглядаються їх переваги та недоліки, а також пропонується вдосконалення моделі розрахунку еколого-економічних збитків.

Ключові слова: негативний вплив на довкілля, еколого-економічні збитки, кількісна оцінка.

Segeda I.V. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УБЫТКОВ ЗДОРОВЬЮ НАСЕЛЕНИЯ В РЕЗУЛЬТАТЕ ВЛИЯНИЯ ЭНЕРГЕТИКИ

В данной работе исследуются существующие методы и средства для оценивания эколого-экономических убытков от влияния атмосферного загрязнения на здоровье населения, рассматриваются их преимущества и недостатки, а также предлагается усовершенствование модели расчета эколого-экономических убытков.

Ключевые слова: негативное влияние на окружающую среду, эколого-экономические убытки, количественная оценка.

Segeda I.V. DETERMINATION OF THE ECOLOGICAL AND ECONOMICAL LOSSES TO THE HEALTH OF POPULATION FROM THE INFLUENCE OF ENERGY SECTOR

This article researches existent methods and facilities for the evaluation of ecological and economical losses from influence of atmospheric pollution on a health of population, advantages and limitations are examined, and also offered an upgraded model of calculation the ecological and economical losses.

Keywords: negative influence on an environment, ecological and economical losses, quantitative estimation.

Постановка проблеми. В Україні об'єктивно склалися, що рівень паливно-енергетичного комплексу визначає не лише загальний рівень економічного розвитку держави, рівень соціальної сфери та життя людей, але й рівень шкідливого впливу на довкілля. За статистикою, на паливно-енергетичний комплекс України припадає близько 70% стаціонарних викидів у атмосферу забруднюючих речовин різних видів – токсичних, канцерогенних, радіоактивних та парникових. Забруднення атмосфери визнано найбільш небезпечним за розміром своїх негативних наслідків,

а це спричиняє негативні зміни здоров'я населення. За даними Екологічного паспорту м. Києва, «однією з найважливіших екологічних проблем міста є забруднення атмосферного повітря. У 2010 р. загальна кількість викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел по місту становила 265,3 тис. т [1]. Найбільший внесок у забруднення атмосферного повітря м. Києва стаціонарними джерелами дають підприємства енергетики (ТЕЦ-5, ТЕЦ-6 АК «Київенерго», Філіал «Завод «Енергія» Київенерго», ПрАТ «Екостандарт»,

обсяг викидів яких у 2010 році становив 22,7 тис. т (79,2% від загального обсягу викидів стаціонарними джерелами міста)» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінювання суспільних втрат внаслідок впливу енергетики на довкілля займають чільне місце у дослідженнях провідних вітчизняних і закордонних науковців: О.Ф. Балацького [4], О.М. Телиженко [12], В.В. Жданова, Б.П. Максименко, В.А. Маляренко та ін. В сучасних умовах розвитку й функціонування енергетики України кількісна оцінка впливу енергетики на суспільні втрати капіталу здоров'я населення відсутня.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність потужних, надійних і разом з тим простих в експлуатації програмних продуктів для аналізу еколого-економічних збитків від впливу атмосферного повітря на здоров'я населення звільнює від рутинних операцій аналітиків, пришвидшує процедуру проведення аналізу еколого-економічного стану регіону, сприяє появі якісно нових можливостей моделювання даних. Комплексна еколого-економічна оцінка потребує обробки великої кількості інформації, тому вона може бути виконана лише з використанням сучасних засобів обчислювальної техніки.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в розробці засобів, виявленні нових підходів проведення аналізу впливу забруднення атмосферного повітря від викидів теплоелектростанцій України на здоров'я населення. Для реалізації поставленої мети були сформульовані наступні завдання дослідження, що визначили логіку дослідження та його структуру: дослідити існуючі методи аналізу впливу енергетики на здоров'я населення, обґрунтувати необхідність проведення комплексного еколого-економічного аналізу; проаналізувати складові еколого-економічних збитків теплоенергетичних станцій України; розробити алгоритм кількісної оцінки еколого-економічних збитків теплоенергетичних станцій України, та провести розрахунки;

Виклад основного матеріалу. Для кількісної оцінки екологічного збитку використовують три основні методи:

– метод прямого розрахунку, що базується на порівнянні показників забрудненого та умовно чистого (контрольного) районів;

– аналітичний метод, що ґрунтується на отриманні математичних залежностей між показниками стану відповідної економічної системи та рівнем забруднення навколишнього середовища;

– емпіричний, суть якого полягає в тому, що залежність збитку від рівня забруднення, отримана на основі двох перших методів на окремих об'єктах, узагальнюється і переноситься на однорідні досліджувані об'єкти [3].

Метод контрольних районів заснований на зіставленні показників стану реципієнтів в порушеній зоні з відповідними показниками контрольної (умовно чистою). В основу цього методу покладена гіпотеза, згідно з якою, показники стану реципієнтів, що безпосередньо впливають на величину економічного збитку в досліджуваному і контрольному районах, за інших рівних умов залежать від рівня порушення. Вибір контрольного району здійснюється таким чином, щоб показники стану реципієнтів в ньому були рівними або близькими по значенню з аналогічними показниками в досліджуваному районі. Ідеальним контрольним районом можна вважати той, який є одним і тим же географічним місцем

із забрудненим, тобто один район, що розглядається в різні періоди часу за умови істотної зміни рівня забруднення. Зіставляючи рівні забруднення і значення економічних показників району до і після забруднення, можна отримати залежності натуральних або вартісних показників збитку від забруднення середовища. З одного боку, цей метод є досить обтяжливим, у зв'язку з тим що необхідно обробляти великий обсяг даних, але з іншого – вагомим є те, що визначається фактична, а не прогнозована оцінка збитку. Метод аналітичних залежностей заснований на статистичній обробці фактичних даних про вплив різних чинників на показник стану реципієнта, що вивчається. В результаті виходять рівняння регресії, що характеризують закон зміни досліджуваної ознаки залежно від значення чинників, що визначають його величину [3].

Комбінований метод ґрунтується на поєднанні методів контрольних районів та аналітичних залежностей і використовується у випадках, коли жоден з двох методів не може бути реалізований чітко і повністю для всіх складових економічного збитку. Різні складові економічного збитку можуть при цьому оцінюватися різними методами в залежності від наявної інформації.

Водночас актуальність отримати такі оцінки за останні роки не зменшилася. Єдине, що можна зробити в такій ситуації, – це використовувати старі інструктивні документи щодо оцінки економічних збитків, які були розроблені у другій половині 1980-х років, за умови приведення їх розрахункової бази до сучасних розцінок і тарифів. Це може бути зроблено двома способами [4].

Перший спосіб полягає в індексації показників, що служать для переведення натурального екологічного навантаження у вартісне вираження. З цією метою використовуються узагальнені по Україні соціально-економічні показники відповідно за 1985 р. і рік, що передує проведенню розрахунків. Отримавши нове значення показників питомого збитку, можна тимчасово відновити користування методиками (у даному разі ми не розглядаємо їх вад) [5].

Другий спосіб полягає в коригуванні раніш отриманих оцінок збитку по конкретних об'єктах на базі індивідуальних показників розвитку даного населеного пункту. Для цього можуть використовуватися методики урахування фактору часу при оцінці економічного збитку. Усі вони диференційовані залежно від цілей індексації, вихідної нормативно-статистичної бази, ієрархічного рівня розрахунків і ґрунтуються на пофакторно-реципієнтній індексації складових втрат при фіксованій середньостатистичній структурі локальних збитків [6].

Здійснення кількісної еколого-економічної оцінки проекту передбачає застосування індексних і матричних методів, схем, методів накладання карт, моделювання та ін. Однак при використанні будь-якого з методів необхідно враховувати імовірнісну природу впливів, непрямий і зворотний вплив, динамічність системи, багатокритеріальність оцінювання суспільних благ тощо.

До основних показників охорони атмосферного повітря належать кількість джерел викидів шкідливих речовин, кількість шкідливих речовин, що виходять від стаціонарних джерел забруднення, кількість уловлених (знешкоджених) речовин, кількість утилізованих шкідливих речовин та ін. [7]. Показники для аналізу еколого-економічних збитків від впливу теплоенергетичних станцій на навколишнє середовище представлені в табл. 1.

Таблиця 1
Показники для оцінки еколого-економічних збитків

Агреговані показники	Базові показники
Забруднюючі речовини	Кількість викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел забруднення, тис. т
	Швидкість осадження забруднюючих речовин, см/с
Параметри джерела забруднення	Координати джерела забруднення
	Висота труби джерела забруднення, м
	Діаметр труби джерела забруднення, м
	Швидкість потоку труби джерела забруднення, м/с
	Температура потоку труби джерела забруднення, К.

Для повної оцінки витрат та збитків повинен бути проведений кількісний, а потім інтегрований в процесі прийняття рішень аналіз. З рештою еколого-економічне оцінювання зводиться до того, щоб за допомогою низки вартісних показників (витратних і результатних) найбільш точно відобразити ступінь виконання природними ресурсами тих чи інших функцій (фізичних, соціальних, економічних, екологічних). При цьому еколого-економічні оцінки мають надавати можливість визначити зміну кількісних і якісних характеристик природних ресурсів і враховувати усі фактори впливу на них [8].

Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ) розробила моделі для аналізу еколого-економічних збитків від впливу атмосферного забруднення від теплоенергетичних станцій на стан здоров'я населення. Модель дозволяє користувачу зробити ряд зовнішніх розрахунків і оцінок від неповних (малий обсяг даних) до точних, в залежності наявних даних. Приблизна оцінка може бути проведена при наявності наступних даних: середня густина населення, характеристики підприємства і викиди [9]. Сьогодні доступні три моделі для аналізу наслідків для здоров'я у зв'язку з викидами забруднюючих речовин в атмосферу з різним набором вхідних даних: The Simple Uniform World Model (SUWM); RUWM 1; RUWM 2.

Модель SUWM містить мінімальний набір даних для оцінки регіонального впливу забруднення на здоров'я людини. Для RUWM#1 потрібно додатково вказати координати джерела забруднення та радіус зони дослідження. Модель RUWM#2 оцінює шкоду, враховуючи метеодані території та висоту стовпа викидів. В таблиці 1 представлений список вхідних параметрів для моделей [10].

Повний кількісний аналіз починається з визначення розташування джерела (міські чи сільські околиці), встановлення фізичних характеристик джерела і проведення аналізу повітря. Параметри джерела включають висоту стопки, при якій різні забруднювачі викидаються в повітря і температура, швидкість і потік відпрацьованих газів. Викиди залежать від технологій виробництва і палива [11].

Загальні витрати визначають як суму загальних затрат на заходи, які зменшують загальні викиди технологічних відходів у атмосферне повітря і повних витрат сфери виробництва і атмосферного повітря [8].

Для оцінки еколого-економічних збитків використаємо формулу:

$$I = \int_{area} p(r) F_{er}(r, C(Q)) dA,$$

де p – густина забруднення, F_{er} – функція взаємозв'язку між кількістю випадків захворюваності та ціною страхового випадку, C – зміна концентрації атмосферного повітря на поверхні Землі від інтенсивності викидів, r – радіус-вектор джерела забруднення.

Окремо слід сказати про проблему прогнозування екологічно обумовлених витрат, про невизначеність, в якій ця проблема повинна вирішуватися. Так, на сьогодні основними показниками соціального розвитку є темп зростання промислового виробництва, темпи розвитку технологій, економічного розвитку і тільки потім деградація середовища. У зв'язку з цим доцільно, на наш погляд, використання барометричних методів у прогнозуванні впливу екологічних показників на макроекономічні процеси.

Для барометричних методів характерне використання статистичних індикаторів – часових рядів, які в поєднанні один з одним або шляхом комбінування вказують напрямок розвитку економіки в цілому чи окремої галузі.

Можна виділити три основні групи часових барометричних показників: показники, що збігаються (що змінюються в фазі з економікою в цілому, що є мірою економічної активності); показники, що випереджають (відображають майбутні зміни тренда економіки в цілому); відстаючі показники (що відстають від розвитку економіки) [12].

Після апроксимації даної формули отримаємо:

1. Забруднення рівномірно розповсюджується по поверхні, що досліджується.

$$p(r) = p_{uni} = \text{constant}.$$

2. Функція взаємозв'язку між кількістю випадків захворюваності та ціною страхового випадку запишемо в спрощеному вигляді.

$$F_{er}(r, C(Q)) = f_{er}(r) C(r, Q).$$

3. Функція взаємозв'язку між кількістю випадків захворюваності та ціною страхового випадку не залежить від відстані.

$$f_{er}(r) = f_{er,uni} = \text{constant}.$$

4. Концентрація $C(r, Q)$ пропорційна швидкості випадіння забруднювача.

$$M(r) = k(r) C(r, Q),$$

де $M(r)$ – потік осадження забруднюючих речовин по поверхні Землі і $k(r)$ – константа пропорційності.

Таким чином, наведені вище методики приведення витрат і результатів атмосфероохоронної діяльності та індексації питомих показників еколого-економічного збитку від забруднення атмосферного повітря спрямовані на вдосконалення практичних розрахунків економічних збитків від забруднення атмосферного повітря.

Враховуючи все вищезазначене, можна скласти алгоритм кількісної оцінки еколого-економічних збитків від забруднення теплоенергетичних станцій України:

1. Визначаємо розташування джерела (міські чи сільські околиці).

2. Встановлюємо фізичні характеристики джерела. Параметри джерела включають висоту стопки, при якій різні забруднювачі викидаються в повітря і температура, швидкість і потік відпрацьованих газів.

3. Встановлюємо кількість викидів забруднюючих речовин (статистичні дані).

4. Встановлюємо макроекономічні показники, а саме: сума страхового збитку, ВВП на душу населення (статистичні дані).

5. Проводимо оцінку еколого-економічних збитків за формулою:

$$I = \frac{p \sum U_v^Q}{k} (t).$$

6. Отримуємо суму збитків за певний період.

Існуючий економічний механізм забезпечення охорони та якості атмосферного повітря характеризується негнучкістю свого інструментарію, який має бути адекватним еколого-економічним реаліям та давати можливість проведення повного еколого-економічного аналізу як регіону в цілому, так і конкретного теплоенергетичного об'єкту, враховуючи часову зміну усіх вхідних параметрів (кількості викидів забруднюючих речовин в атмосферу, динаміку захворюваності, макроекономічних показників добробуту населення). Використання економічних макроіндексів та фактору часу дозволить усунути недоліки існуючих методів і забезпечити повноцінний аналіз екодеструктивного впливу енергетики. Крім того, даний аналіз на відміну від більшості математико-статистичних методів не накладає жодних обмежень на вигляд розглянутих об'єктів і дозволяє розглядати безліч вихідних даних практично довільної природи.

Кількісний аналіз еколого-економічних збитків дає можливість чисельно визначити розміри збитків нанесених здоров'ю населення України забрудненням атмосферного повітря від роботи теплоенергетичних станцій України.

При обґрунтуванні технологічних проектів еколого-економічна оцінка має враховувати в масштабах країни чи регіону інтегральний еколого-економічний ефект для всіх економічних суб'єктів, які можуть відчувати ефект від реалізації проекту. Для обчислення такого ефекту потрібно мати інформацію про економічні та неекономічні витрати на реалізацію про-

екту, а також про очікуваний результат (включно з еколого-економічним) [6].

Для розрахунку кількісної оцінки ризиків ЕКБ енергопідприємств був обраний теплоенергетичний потенціал міста Києва. Вихідними даними для цього мають слугувати об'єми спожитих енергоносіїв, однак в сучасних умовах нам не завжди відомі об'єми використання навіть природного газу, тим більше – інших енергоносіїв. Крім того, за оцінками експертів, мало не половина вітчизняної економіки перебуває в тіні – тобто взагалі невідомо, який обсяг парникових газів утворюється у тіншовому сегменті економіки країни.

Основними забруднюючими речовинами, що потрапляють в атмосферу, є вуглець (CO_2), метан (CH_4), закис азоту (N_2O), оксид вуглецю, діоксид та інші сполуки сірки, а також незначні газові домішки включно з галоїдовуглецем та елегазом [8].

За оцінками міжнародних експертів, Україна займає восьме місце у світі за обсягами викидів в атмосферу забруднюючих речовин. Попри те, що викиди України складають лише близько 2% в масштабах світу, держава має докладати істотних зусиль щодо запобігання негативного впливу забруднюючих газів на планетарний клімат [12].

Кількість зареєстрованих випадків захворювань в місті Києві за період з 1995 до 2012 року представлені в табл. 2.

В табл. 3 відображена динаміка захворюваності органів дихання серед населення України.

За даними МОЗ України, аналіз показників поширеності захворювань серед всього населення України протягом 2007-2012 рр. свідчить про стійкі тенденції до її зростання, при одночасному зниженні темпів приросту кількості випадків з вперше встановлених захворювань.

Результати розрахунку еколого-економічних збитків, що нанесені теплоенергетичними станціями міста Києва за 2012 рік, представлені в табл. 4.

Таблиця 2

Динаміка захворюваності населення в місті Києві в період з 1997 до 2012 рр.

	Кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань									
	всього, тис.	у тому числі:								
		Новоутворення	хвороби нервової системи ¹	хвороби системи кровообігу	хвороби органів дихання	хвороби шкіри та підшкірної клітковини	Хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	Хвороби сечостатевої системи	вроджені аномалії (вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин
1997	1872,1	18,7	152,7	72,1	985,2	100,5	59,1	95,6	2,8	200,8
1998	1979,1	20,1	171,9	73,2	1029,8	110,3	64,1	108,0	3,0	196,8
1999	2060,6	22,7	35,9	89,6	1048,7	107,2	64,7	123,5	3,4	206,9
2000	2173,1	23,3	40,4	132,7	1084,5	106,5	70,3	135,3	4,0	208,9
2001	2256,2	26,9	41,3	145,2	1089,7	113,0	76,7	144,3	4,4	201,3
2002	2255,9	27,5	45,6	139,9	1048,8	117,9	83,6	157,8	4,5	199,4
2003	2423,7	35,4	50,6	157,0	1128,7	117,4	94,3	183,7	4,2	210,1
2004	2389,1	33,3	51,5	149,1	1068,9	118,6	96,3	192,1	5,9	215,3
2005	2481,7	33,5	51,4	149,0	1144,7	123,8	97,8	196,7	5,9	218,1
2006	2505,9	34,0	52,7	149,1	1152,0	127,3	105,2	194,9	6,0	217,7
2007	2552,1	34,2	53,8	143,7	1196,5	131,8	100,9	193,6	5,6	219,9
2008	2546,2	34,3	52,4	143,0	1188,8	133,0	102,6	198,0	5,6	217,1
2009	2633,1	34,6	56,3	135,6	1279,6	130,8	104,6	202,0	5,6	208,5
2010	2624,9	37,2	59,1	136,4	1258,2	132,7	106,8	203,7	5,2	213,7
2011	2623,6	37,4	62,2	137,7	1226,5	132,2	106,6	208,9	5,4	208,2
2012	2574,7	35,9	60,6	136,1	1188,6	134,5	105,7	198,7	5,4	230,7

Таблиця 3

Захворюваність хворобами органів дихання

№ п/п	Адміністративні території	абсолютні числа			на 100 тис. дорослого населення (18-100 р.)		
		2007	2011	2012	2007	2011	2012
1.	АР Крим	169958	156968	134389	10502,5	9 698,1	8 322,6
2.	Вінницька	328986	297420	267869	24318,5	22 316,0	20 163,5
3.	Волинська	158180	157737	155413	19866,0	19 708,6	19 381,8
4.	Дніпропетровська	611664	614673	541836	21641,2	22 135,7	19 620,5
5.	Донецька	533020	525169	431555	13868,6	13 986,1	11 576,7
6.	Житомирська	127428	121330	115826	12136,4	11 765,8	11 267,8
7.	Закарпатська	156283	167738	171300	16533,5	17 476,7	17 783,8
8.	Запорізька	206550	205377	175058	13494,3	13 601,2	11 652,1
9.	Івано-Франківська	218708	238094	237533	20290,4	21 816,6	21 701,1
10.	Київська	277759	272382	252580	19501,1	19 346,6	17 935,3
1.	Кіровоградська	106651	113615	100765	12531,1	13 727,1	12 252,4
12.	Луганська	244382	244614	185967	12210,8	12 556,4	9 621,7
13.	Львівська	622336	562968	538311	30736,2	27 646,2	26 416,3
14.	Миколаївська	129362	128835	121746	13152,1	13 250,3	12 568,5
16.	Полтавська	202265	181057	160255	15970,9	14 618,8	13 018,8
17.	Рівненська	136539	138252	134494	15580,0	15 711,7	15 254,7
18.	Сумська	126651	118874	112241	12605,8	12 171,0	11 568,3
19.	Тернопільська	161224	157080	157426	18469,4	18 062,1	18 119,4
21.	Херсонська	105178	99035	94060	11700,7	11 159,3	10 637,7
22.	Хмельницька	131815	119969	109631	12065,8	11 125,6	10 198,4
23.	Черкаська	220163	198603	185247	20282,5	18 605,6	17 436,0
24.	Чернівецька	153785	140519	135840	21735,8	19 633,3	18 937,7
25.	Чернігівська	203428	177678	171221	21371,0	19 370,3	18 818,0
26.	м. Київ	640134	666019	632521	28535,4	28 824,0	27 296,6
27.	м. Севастополь	36845	35604	28493	11631,7	11 171,0	8 959,0
УКРАЇНА		6714268	6539875	6003447	17701,9	17 395,6	16 017,0

Таблиця 4

Результати розрахунку еколого-економічних збитків від забруднення повітря теплоенергетичними станціями м. Києва за 2012 рік

№	ЗАБРУДНЮВАЧ	ЗБИТОК, \$
1	Оксид вуглецю (CO)	не досліджувалося
2	Аерозолі сульфата	1365,81
3	Частинки (PM10)	7702138,3
4	Аерозолі нітрата	2008,67
5	Діоксид та інші сполуки сірки (SO ₂)	738588,01
6	Оксид азоту (NOx)	не досліджувалося

У табл. 5 представлені суми еколого-економічні збитків за 2011-2012 рр. в м. Києві, що відповідають тенденції зростання захворюваності серед населення Києва.

Таблиця 5

Динаміка зміни еколого-економічних збитків за 2011-2012 рр. в м. Києві

	Роки	
	2011	2012
Частинки (PM10), \$	6917161,25	7702138,29
Діоксид та інші сполуки сірки (SO ₂), \$	659485,60	738588,00

За оцінками ВООЗ, більше 2 мільйонів чоловік гинуть щорічно в результаті вдихання найдрібніших частинок, присутніх в забрудненому повітрі усередині приміщень і на вулиці. Згідно з рекомендаціями ВООЗ щодо якості повітря, середня річна концентрація PM10 становить 20 мікрограм на кубічний метр (мкг/м³), проте опубліковані дані по-

казують, що середній рівень PM10 в деяких містах сягає 300 мкг/м³.

Висновки з проведеного дослідження. Наведені розрахунки дозволяють зробити наступні висновки:

– зниження якості навколишнього природного середовища в Україні призводить не лише до загрози здоров'ю населення, але й до зростання значних втрат в економіці;

– результуючі дані, представлені у різних варіантах, дозволяють з'ясувати як визначити комплексну оцінку збитків, прослідкувати її динаміку по рокам.

За допомогою отриманої моделі ми дослідили, що найбільшу шкоду здоров'ю населення в м. Києві за 2012 приносять частинки PM10. Щорічно з бюджету міста виділяється 7,7 млн. доларів на відшкодування збитків, що нанесені здоров'ю населення атмосферним забрудненням від теплоенергетичних станцій м. Києва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зеркалов Д.В. Екологічна безпека та охорона довкілля : монографія / Д.В. Зеркалов. – К. : Основа, 2012. – 514 с.
2. Каменева І.П. Комплексний аналіз екологічного стану атмосферного повітря міста Києва на основі сучасних ГІС / І. П. Каменева, А. В. Яцишин, Д. О. Полішко, О. О. Попов. – Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – К., 2008. – № 5. – 46 с.
3. Апостолук С.О. Промислова екологія : навч. посіб. / С.О. Апостолук, В.С. Джигирей, А.С. Апостолук та ін. – К. : Знання, 2005. – 474 с.
4. Балацький О. Екологічний менеджмент: проблеми та перспективи становлення та розвитку / О. Балацький, В. Лук'янін, О. Лук'яніна // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 68-73.
5. Буркинський Б.В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Б.В. Буркинський, В.М. Степанов, С.К. Харичков, Природопользование: основы экономико-экологической теории. – Одесса : ИПРЭИ НАН Украины, 1999. – 350 с.

6. Галушкіна Т.П. Екологічний аудит: теорія та практика / Т.П. Галушкіна. – Одеса : ТОВ «ІНВАЦ», 2008. – 47 с.
7. Ягодка А.Г. Екологічний стан країни та його державне регулювання / А.Г. Ягодка // Соціальна інфраструктура і політика. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 179-195.
8. Інструкція про порядок розробки, встановлення, перегляду та доведення лімітів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Затверджена наказом Мінекобезпеки від 28 червня 1996 р., № 65.
9. Послання Президента України до Верховної Ради України – Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки // Урядовий кур'єр. – 4 червня 2002. – № 100.
10. Бабич Ю.П. Оцінка еколого-економічних збитків від впливу атмосферного забруднення на стан здоров'я населення / І. В. Сегеда, Ю.П. Бабич // Тези доповідей XII Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, магістрантів і студентів «Сучасні проблеми наукового забезпечення енергетики». – Київ : Видавництво Національного університету «Політехніка», 2014. – С. 64.
11. Закон України про охорону навколишнього природного середовища // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – С. 1143-1173.
12. Теліженко О.М. Управління якістю атмосферного повітря на міждержавному рівні : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.08.01 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / О.М. Теліженко. – К., 2004. – 35 с.

УДК 332.1

Федорук М.І.

*аспірант кафедри екологічної економіки і менеджменту
Навчально-наукового інституту екологічної економіки і менеджменту
Національного лісотехнічного університету України*

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПАСПОРТ ЖИТЛОВИХ І ГРОМАДСЬКИХ БУДІВЕЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ МІСТ

У статті розглянуто потенціал енергозбереження в житлових і громадських будівлях міст. Висвітлено роль енергетичного паспорта як джерела інформації для потенційного інвестора, державних органів і мешканців міст. Розроблено практичні рекомендації щодо створення енергетичних паспортів житлових і громадських будівель.

Ключові слова: енергозбереження в житлових і громадських будівлях, енергетичний паспорт будівлі, джерело інформації, потенційний інвестор, інвестиції в енергозбереження.

Федорук М.И. ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПАСПОРТ ЖИЛЫХ И ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗДАНИЙ КАК ИНСТРУМЕНТ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОРОДОВ

В статье рассмотрен потенциал энергосбережения в жилых и общественных зданиях городов. Освещена роль энергетического паспорта как источника информации для потенциального инвестора, государственных органов и жителей городов. Разработаны практические рекомендации по созданию энергетических паспортов жилых и общественных зданий.

Ключевые слова: энергосбережение в жилых и общественных зданиях, энергетический паспорт здания, источник информации, потенциальный инвестор, инвестиции в энергосбережение.

Fedoruk M.I. ENERGY PASSPORT OF RESIDENTIAL AND PUBLIC BUILDINGS AS INSTRUMENT OF AN ENVIRONMENTAL POLICY OF CITIES

The paper highlights the potential of energysaving in residential and public buildings. An energy passport of a building as a source of confident information for a potential investor, state administration and inhabitants of cities on energy efficiency and possibilities for its improvement is considered. Practical recommendations on creating energy passport of a building are developed.

Keywords: energy efficiency in residential and public buildings, energy passport buildings, source of information, a potential investor, investing in energy efficiency.

Вступ. Недостатня забезпеченість енергоресурсами створює загрозу національній безпеці України, тому енергетична безпека держави сьогодні виходить на перший план. З іншого боку, для України, як і для інших країн світу, проблема енергозбереження є актуальною через вичерпність енергоресурсів і еко-деструктивний вплив.

В Україні інвестиційний потенціал сфери енергозбереження не використовується в повному обсязі. Зазвичай увага інвесторів прикута до проектів виробництва додаткових обсягів електроенергії, а не її раціонального використання. Особливо це стосується енергозберігаючих проектів у житлових і громадських будівлях.

Основну частину коштів, які витрачаються на зменшення енергозатратності будівель, надають міжнародні організації або міський бюджет. Інші інвестори мало зацікавлені у вкладанні коштів у проекти енергозбереження, оскільки існує ризик їх неповер-

нення, складний механізм отримання дозволів на реалізацію таких проектів, відсутність гарантій реалізації проектів, тривалий термін окупності.

Значну увагу питанням енергозбереження та проблемам фінансування енергозберігаючих проектів приділяють такі вчені, як: Волков В.П., Кулибаба С.В., Іщук Л.І., Соколов І.А., Лінник Р.Я., Харченко Д.С., Николаєв В.П. та інші. Питання впровадження енергоощадних заходів під час реконструкції житлової забудови розглядаються у роботах Возняк О., Довбуш О., Юркевич Ю., Желих В. Визначення енергетичного паспорта будівель висвітлює Колесник Є. Проте питання використання енергетичного паспорта як інструмента інвестиційної політики на місцевому рівні недостатньо висвітлені в працях науковців.

Постановка задачі. Пошук надходження додаткових фінансових джерел стоїть чи не перед кожним міським господарством. Особливо гостро це питання

постає в умовах підвищення цін за спожиті енергоресурси та обмеженості коштів місцевого бюджету для реалізації заходів підвищення енергоефективності, зокрема, в бюджетних установах міста, з метою зменшення обсягів видатків на оплату за спожиті ресурси.

Метою даного дослідження є теоретико-методичне обґрунтування та розроблення практичних рекомендацій щодо створення енергетичних паспортів будівель, які слугуватимуть інформаційним забезпеченням політики енергозбереження на місцевому рівні. Енергетичний паспорт будівлі (нім. Energieausweis) – це виданий енергетичним аудитором (фірмою з енергетичного аудиту) документ, який містить енергетичні характеристики будівлі та заходи щодо їх удосконалення.

Результати дослідження. Обсяги прийняття житла в експлуатацію в Україні за останні роки постійно зростають, особливо в міських поселеннях (табл. 1). В Україні станом на кінець 2012 року експлуатується понад 1094,24 млн. м² житла [3, с. 1], основна частина якого побудована у 50-70 роки ХХ століття. Очевидно, що вони потребують значних капіталовкладень для зменшення енерговитрат на їх експлуатацію.

У 2014 році Уряд України прийняв рішення про підвищення тарифів на газ і тепло. 1 травня 2014 р. вступила в силу постанова Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері енергетики (НКРЕ) від 3 квітня 2014 р. № 420. Як видно з (рис. 1), в середньому ціни на газ підвищилися на 56%, а на тепло – на 40% [9, с. 1]

З огляду на зміну тарифів для населення, енергозбереження в житлових будівлях набуває ще більшої

актуальності. Тільки за рахунок теплоізоляції можна зекономити близько 60% енергоресурсів. Аналіз реалізованих проєктів, за якими побудовано багатоповерхові житлові будинки в Україні, показав, що втрати тепла через зовнішні стіни складають приблизно 30%, підвальні та горищні перекриття – 10%, віконні та дверні прорізи – до 30% [2, с. 2].

Порівняно з попереднім роком енергоспоживання в житловому секторі у 2011 р. підвищилось на 0,9%, або 221 тис. тне. Збільшення енергоспоживання на 75 тис. тне зумовлене підвищенням енергоемності, на 319 тис. тне – ефектом структурних змін у секторі, тоді як зменшення населення в Україні призвело до скорочення енергоспоживання на 173 тис. тне. Потенціал енергозбереження житлового сектора України оцінюється у 9 млн 238 тис. тне і складає 35% загальноукраїнського потенційного енергоспоживання [8, с. 28].

24 червня 2014 року місія МВФ розпочала етап перевірки виконання умов відновлення кредитування комунального сектору після збільшення цін на газ і тепло. Адже у 2010 році МВФ схвалив програму stand-by, в рамках якої обіцяв до кінця 2012-го року надати Україні кредит на загальну суму \$15,5 млрд. Перші два транші фонд виділив на суму \$3,4 млрд, але у 2011 році він припинив фінансування через те, що Україна відмовилася змінити тарифи для населення на узгоджені з кредитором.

Тобто перспективи залучення інвестиційних коштів є, і скорочення витрат енергоресурсів шляхом залучення інвестицій в ефективні енергозберігаючі проєкти є ключовою проблемою економіки. Основними джерелами інвестування проєктів енергозбереження є бюджетні кошти та фонди міжнародних організацій, з якими укладені договори про співпрацю. Для залучення коштів в проєкти енергозбереження необхідно надати достатньо інформації щодо об'єкта інвестування.

На думку Л. Дж. Гітмана та М. Д. Джонка, інвестиційний процес – це механізм співпраці тих, хто пропонує тимчасово вільні гроші, з тими, хто має потребу, тобто формує попит на них [1, с. 3]. Інвестора передусім цікавить інвестиційний потенціал конкретного проєкту, можливості його реалізації та рівень існуючих підприємницьких ризиків. Відсутність навіть частини необхідної інформації призводить до додаткових витрат фінансових ресурсів та часу інвестора на її пошук, а в деяких випадках може призвести й до відмови від співробітництва.

На думку Л. Дж. Гітмана та М. Д. Джонка, інвестиційний процес – це механізм співпраці тих, хто пропонує тимчасово вільні гроші, з тими, хто має потребу, тобто формує попит на них [1, с. 3]. Інвестора передусім цікавить інвестиційний потенціал конкретного проєкту, можливості його реалізації та рівень існуючих підприємницьких ризиків. Відсутність навіть частини необхідної інформації призводить до додаткових витрат фінансових ресурсів та часу інвестора на її пошук, а в деяких випадках може призвести й до відмови від співробітництва.

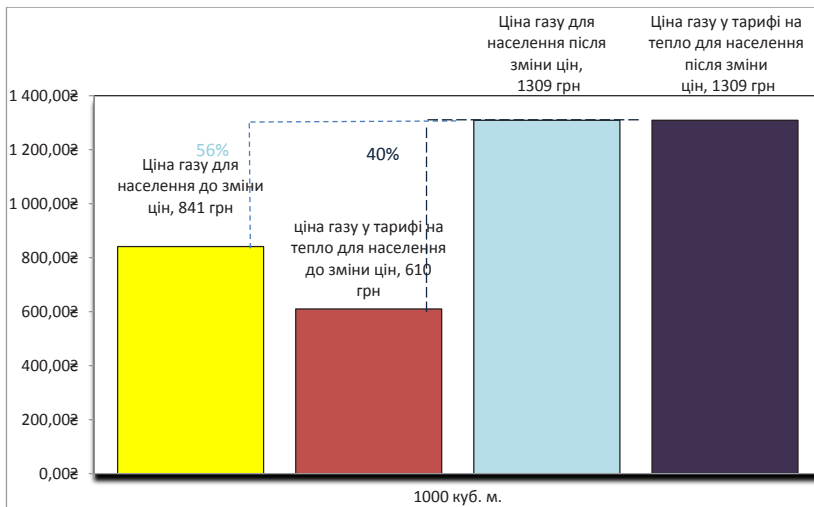

Рис. 1. Підвищення цін на газ і тарифів на тепло до економічно обґрунтованого рівня

Таблиця 1

Прийняття в експлуатацію загальної площі житла та кількість збудованих квартир

	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013
Введення в експлуатацію загальної площі, тис. м ²	17447	8663	5558	7816	9339	9410	10750	11217
у тому числі								
У міських поселеннях	14024	6456	4329	6088	6304	6965	7539	7672
У сільській місцевості	3423	2207	1229	1728	3035	2445	3211	3545
Кількість збудованих квартир, тис.	279	118	63	76	77	83	91	102
у тому числі								
У міських поселеннях	233	94	52	63	57	66	70	75
У сільській місцевості	46	24	11	13	20	17	21	27

Створення стандартизованої бази даних будівель є першим кроком маркетингу території, тобто підвищення інвестиційної привабливості для потенційних інвесторів внаслідок надання їм необхідної для прийняття інвестиційних рішень інформації.

Системний аналіз житлового фонду міста, регіону чи навіть країни можна провести на основі існуючої типології будинків. При цьому враховуються загальні якісні характеристики окремих типів будинків, що охоплюють усі будівельні технології та періоди забудов. На основі аналізу типових зразків-репрезентантів кожної серії будинків, з точки зору енергозаощадження і рівня фінансування, можна зробити загальні висновки для всіх будинків даного типу, перш ніж буде проведений їх конкретний аналіз.

Якщо за статистичними даними встановити кількість будинків кожної серії в загальному житловому фонді міста, регіону чи країни, то можна розрахувати потенціал економії енергоресурсів для житлового фонду загалом. За прийнятою у Німеччині класифікацією будинків, існує 38 різних типів будинків [2, с. 11].

На практиці найчастіше справу доводиться мати кожного разу з окремим індивідуальним проектом, але досвід засвідчує, що цілі та заходи дуже часто схожі між собою. Будинки відрізняються один від одного, з точки зору енерготехнічних показників, через різний спосіб будівництва та їх розміри (зовнішня поверхня/об'ємні параметри). Але будинки, збудовані в певні періоди, мають схожі характеристики, і це дає можливість застосувати, відповідно, аналогічні заходи енерготехнічної санації.

Класифікація житлових будинків, зі схожими енергорелевантними параметрами дає можливість віднести їх до одного типу, що дозволяє громадам, регіонам чи країнам розробляти програми енерготехнічної санації житлового фонду на основі системного аналізу будинків-репрезентантів від кожного типу будинків, використовуючи енергетичні паспорти, які є складовою частиною технічних паспортів будівель.

Енергетична паспортизація житлових та громадських будинків діє в Україні з 01.04.2007 р. після введення нормативних вимог ДБН В.2.6-31:2006 «Теплова ізоляція будівель». Складання енергетичного паспорта будинків до 2009 р. було факультативним. З 01.01.2009 р. енергетичний паспорт є обов'язковою складовою проектною документацією для житлових та громадських будівель при новому будівництві та реконструкції. З 01.07.2008 р. введено в дію ДСТУ-Н Б А.2.2-5:2008 «Настанова з розроблення та складання енергетичного паспорта будинків при новому будівництві та реконструкції», де розкриті методичні положення, необхідні для розрахунку параметрів енергетичного паспорта.

Стандарт є розвитком положень ДБН В.2.6-31 щодо оцінок параметрів енергетичної ефективності будинків та споруд [6, с. 1].

Енергетичний паспорт повинен бути включений як окремий документ до складу розділу проектною документації, що стосується реалізації вимог з енергозбереження та оцінки енергетичної ефективності будинку.

Енергетичний паспорт будинку складають проектні організації, які мають відповідні ліцензії, під час:

1. Розроблення проекту та прив'язування його до умов конкретного будівельного майданчика на стадії «Робочий проект» або «Робоча документація» в залежності від категорії складності будинку.

2. Здавання об'єкта будівництва до експлуатації з урахуванням відхилень від початкових проектних рішень, узгоджених під час авторського нагляду за

будівництвом будинку. При цьому враховуються дані технічної документації (виконавчі креслення, акти на приховані роботи, паспорти, довідки, надані приймальними комісіями тощо); підсумки поточних і цільових перевірок дотримання теплотехнічних характеристик будівельного об'єкта, відповідності інженерних систем шляхом технічного та авторського нагляду, контролю, що виконується Державною архітектурно-будівельною інспекцією, робочими комісіями тощо; за результатами виявлених відхилень від проекту, відсутності необхідної технічної документації, наявності будівельного браку тощо. Замовник і Державна архітектурно-будівельна інспекція можуть вимагати проведення експертизи, включаючи натурні визначення теплотехнічних показників огорожувальних конструкцій будинку акредитованими лабораторіями відповідно до існуючої нормативної бази.

3. Експлуатації, вибірково після річної експлуатації будинку за результатами енергетичного аудиту будинку, проведеного ліцензованими організаціями та установами.

4. Експлуатації, обов'язково після завершення терміну ефективної експлуатації теплоізоляційної оболонки будинку (огорожувальних конструкцій) та її елементів.

5. Експлуатації, обов'язково після порушень встановлених умов експлуатації будинку, які супроводжуються пошкодженнями огорожувальних конструкцій в цілому або їх складових.

Енергетична паспортизація будинків передбачає присвоєння будинку відповідного класу енергетичної ефективності. У ДБН В.2.6-31:2006 та ДСТУ-Н Б А.2.2-5:2007 встановлено 6 класів енергетичної ефективності будинку (див. табл. 2). Наявність шести класів на шкалі маркування надає можливість уніфікації відповідних економічно обґрунтованих заходів із заощадження енергії в будинках, різних за періодом будівництва, конструктивними та інженерними рішеннями, нормами проектування, умовами експлуатації, а також оцінки інвестиційної привабливості будівництва, реконструкції, капітального ремонту (термомодернізації) та експлуатації будинків.

Клас енергетичної ефективності будинку встановлюють під час проектування, введення будинку до експлуатації та за даними контролю і оцінки фактичного рівня тепловитрат на опалення будинку, що експлуатується. Цей клас може бути уточнений за результатами експлуатації та впровадження заходів з енергозбереження.

Клас енергетичної ефективності будинку позначається латинськими літерами «А», «В», «С», «D», «Е», «F»; причому літера «А» відповідає будинкам з найкращими показниками енергетичної ефективності, а «F» – будинкам, що мають найгірші показники [6, с. 2].

Таблиця 2

Класифікація будинків за енергетичною ефективністю

Класи енергетичної ефективності будинку	Різниця в % розрахункового або фактичного значення питомих тепловитрат, $q_{\text{буд}}$, від максимально допустимого значення, E_{max} , $[(q_{\text{буд}} - E_{\text{max}}) / E_{\text{max}}] \cdot 100\%$
A	Мінус 50 та менше
B	Від мінус 49 до мінус 10
C	Від мінус 9 до плюс 5
D	Від плюс 6 до плюс 25
E	Від плюс 26 до плюс 75
F	Плюс 76 та більше

У загальних положеннях ДСТУ-Н Б А.2.2-5:2007 «Настанова з розроблення та складання енергетичного паспорту будинків при новому будівництві та реконструкції» встановлено, що визначення фактичних значень показників енергетичної ефективності існуючих будинків та присвоєння їм класу енергетичної ефективності здійснюється за результатами енергетичних обстежень (енергоаудиту). Енергоаудит мають проводити незалежні організації та установи, що акредитуються у встановленому порядку. Який це порядок, та що за організації проводять акредитацію? У жодному документі не вказується. І далі у ДСТУ-Н Б А.2.2-5:2007 наводиться, що у випадку отримання результатів (при енергоаудиті), які відповідають класам «D», «E», «F», необхідно розробити заходи щодо підвищення енергоефективності будинку з доведенням до класу не нижчого від «C», для чого здійснюється відповідний запис до розділу «Висновки за результатами оцінки енергетичних параметрів будинку» енергетичного паспорту [5, с. 4].

Методи проведення енергетичного аудиту будинків під час їх здачі в експлуатацію та в процесі експлуатації, а головне законодавчо врегулювати правові та організаційні засади забезпечення енергетичної ефективності об'єктів житлово-громадського призначення та статус енергетичних аудитів мав би Закон України «Про енергетичну ефективність будівель». Проте згідно з повідомленням УНІАН, 10 жовтня 2013 року Верховна Рада України відхилила урядовий законопроект про енергетичну ефективність житлових та громадських будівель. За підтримку законопроекту в другому читанні і в цілому проголосували 188 народних депутатів із 387 зареєстрованих у сесійній залі [10, с. 1]. Отже, для будинків, що експлуатуються, порядок енергоаудиту, а відповідно, і енергетичної паспортизації в Україні поки що не розроблено.

Загалом, у процесі планування заходів з енергозаощадження необхідно розрахувати енергетичний баланс будинку з урахуванням потреби в опаленні приміщень: гарячого водопостачання, втрат тепла в розподільчих мережах та накопичувачах, а також рівень ефективності систем виробництва тепла. Порівняння розрахункових параметрів з показниками аналогічних будинків, що пройшли повну ресурсозберігаючу модернізацію, покаже якість ресурсозбереження в даному будинку. Важливою вимогою до енергетичного паспорту є наочність представленої інформації, її конкретність та лаконічність. Також дуже важливим є існування електронного варіанта в інформаційній мережі Internet для швидкого вільного доступу потенційного інвестора до найновіших інвестиційних пропозицій.

В Україні вже існують приклади енергетичної паспортизації будівель, які були здійснені завдяки міжнародній допомозі. Наприклад, партнером міста Івано-Франківська в реалізації заходів з енергозбереження є німецька організація GIZ. В рамках проекту українсько-німецького технічного співробітництва «Енергоефективність у будівлях» фахівцями GIZ проведено обстеження та розроблена проектно-кошторисна документація для чотирьох житлових багатоквартирних будинків. Для реалізації пілотного проекту з проведення санації відібрано житловий будинок (вул. Набережна, 24), визначено теплові втрати через огорожувальні конструкції, намічені необхідні заходи, знайдено механізми фінансування та ін. Для реалізації заходів проекту були залучені кошти державного, міського бюджетів та кошти мешканців.

За рахунок співфінансування за схемою 50%/50% GIZ надано 200 тис. гривень для здійснення енергоаудитів 100 будівель бюджетних закладів, які проведені експертами ТОВ «ФІАТУ», і на підставі яких підготовлено перелік необхідних заходів для підвищення енергоефективності бюджетних будівель міста [4, с. 3].

Отже, енергопаспортизація будівель лежить в основі стратегії залучення інвестицій в сферу енергозбереження. Необхідне також поступове впровадження системи енергоаудиту в сферу комунального господарства. На основі чого буде створена інформаційна база даних, а також мережі енергоінноваційних фондів, страхових компаній, для реалізації проектів енергозбереження. Але в першу чергу має відбутися посилення вимог стандартизації, нормування і сертифікації в сфері енергоспоживання, наближення їх до європейських стандартів.

Висновки. Скорочення витрат енергоресурсів шляхом залучення інвестицій в ефективні енергозберігаючі проекти є ключовою проблемою економіки. Основними інвесторами проектів енергозбереження є бюджетні кошти та фонди міжнародних організацій з якими укладені договори про співпрацю. Для залучення коштів в проекти енергозбереження необхідні енергетичні паспорти будинків, у котрих фіксується якість енергозбереження. Наявність шести класів на шкалі маркування надає можливість уніфікації відповідних економічно обґрунтованих заходів із заощадження енергії в будинках, різних за періодом будівництва, конструктивними та інженерними рішеннями, нормами проектування, умовами експлуатації, а також оцінки інвестиційної привабливості будівництва, реконструкції, капітального ремонту (термомодернізації) та експлуатації будинків.

Для формування енергетичного паспорту необхідні чіткі алгоритми розрахунку загальної потреби в ресурсах та правилах подання цих даних у документах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вихор М. В., Коваль Н. В., Шемігон О. І. / Інвестиційний паспорт як інструмент інвестиційної політики на місцевому та регіональному рівні // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 3-7.
2. Волков В. П. / Проблеми енергозбереження в житловому фонді // Економічний Вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. – 2014. – С. 83-90.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Енергосбережение [Електронний ресурс]: Ремінська О. / Досвід Івано-Франківська. – 2013. – № 10. – С. 30-33. – Режим доступу : <http://www.mvk.if.ua/uploads/files/ek081113-2.pdf>
5. Настова з розроблення та складання енергетичного паспорту будинків при новому будівництві та реконструкції ДСТУ-Н Б А.2.2-5:2007 // Проектування. – К., 2008.
6. Національний портал з енергозбереження [Електронний ресурс]: Колесник Є. / Енергетичний паспорт будинку. – 2010. – Режим доступу : <http://www.patriot-nrg.ua/ukr/savings/view/24>.
7. Проект Закону України «Про енергетичну ефективність будівель» // Відомості Верховної Ради України. – 2010.
8. Рейтинг енергоефективності областей України [Електронний ресурс]: Третій рейтинг Ukrainian Energy Index. – 2013. – Режим доступу : http://www.energy-index.com.ua/media/report/pdf/UEI_13_3.pdf.
9. Урядовий Портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?jsessionid=3F198DC09B8F1EA062D6BCC329FBEE9B?art_id=247170872&cat_id=246711250.
10. УНІАН (Українське Незалежне Інформаційне Агентство Новин) [Електронний ресурс]: Рада завершила закон про енергетичну ефективність будівель. – 2013. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/840709-rada-zavernula-zakon-pro-energetichnu-efektivnist-budivel.html>.

УДК 338.2:332.142.6(477)

Хижнякова Н.О.*кандидат економічних наук, доцент,**доцент кафедри менеджменту**Рівненського державного гуманітарного університету*

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ПРИЙНЯТТЯ ЕКОЛОГООРІЄНТОВАНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена встановленню суб'єктів, які формують систему прийняття екологоорієнтованих управлінських рішень в Україні. Визначено ієрархію зазначених суб'єктів та їх основні функції. Особливу увагу надано суб'єктам регіонального та місцевого рівнів управління.

Ключові слова: система, суб'єкт, екологоорієнтовані управлінські рішення, прийняття, реалізація, рівень управління, взаємодія.

Хижнякова Н.А. СИСТЕМА СУБЪЕКТОВ ПРИНЯТИЯ ЭКОЛОГООРИЕНТИРОВАННЫХ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Статья посвящена установлению субъектов, которые формируют систему принятия экологоориентированных управленческих решений в Украине. Определена иерархия указанных субъектов и их основные функции. Особое внимание уделено субъектам регионального и местного уровней управления.

Ключевые слова: система, субъект, экологоориентированные управленческие решения, принятие, реализация, уровень управления, взаимодействие.

Khyzhnyakova N.O. THE SYSTEM OF THE ECOLOGICALLY ORIENTED DECISION MAKING SUBJECTS IN UKRAINE

The article is devoted to determination of the subjects of the ecologically oriented decision making system in Ukraine. The order and the main functions of these subjects are defined. The special attention is given to the subjects of regional and local administrative levels.

Keywords: system, subject, ecologically oriented decisions, decision making, realization, administrative level, interaction.

Постановка проблеми. У сучасних умовах погіршення стану довкілля все більшої вагомості набуває проблема прийняття та реалізації екологоорієнтованих управлінських рішень (ЕОУР). При цьому першою ж характерною рисою ЕОУР, як і решти видів управлінських рішень, є наявність суб'єктів, якими приймаються ці рішення.

Таким чином, від суб'єктів прийняття ЕОУР, від чіткості визначення їх функцій у цій сфері, від узгодженості їх дій та поєднання їх у цілісну систему значною мірою залежить як якість прийнятих ЕОУР, так і можливість їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам екологічного управління присвячено велику кількість праць провідних вітчизняних учених у сфері економіки природокористування та охорони довкілля. Так, Б.В. Буркинський та Т.П. Галушкіна [1; 2] досліджують проблеми формування національної екологічної доктрини та впровадження засад «зеленої економіки». С.К. Харічков та Н.М. Андреева [3] досліджують проблеми вибору рішень щодо екологоорієнтованих інвестицій. М.А. Хвесик та В.А. Голян [4; 5] займаються питаннями інституціонального забезпечення природокористування та встановлення можливостей його удосконалення. Н.І. Хумарова [6] основну увагу надає проблемам формування екологоорієнтованого управління в Україні. Фундаментальні монографічні праці інших фахівців зазначеної сфери, таких як Александров І.О., Балацький О.Ф., Бистряков І.К., Веклич О.О., Герасимчук З.В., Грабинський І.М., Ілляшенко С.М., Кравців В.С., Мельник Л.Г., Мішенін Є.В., Міщенко В.С., Прокопенко О.В., Синякевич І.М., Стадницький Ю.І., Степанов В.М., Трегобчук В.М., Туниця Ю.Ю., також тією ж іншою мірою торкаються питань екологізації управління на різних рівнях, однак цілісне дослідження системи суб'єктів прийняття ЕОУР у науковій літературі відсутнє, що і зумовило актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати такі завдання пропонованого дослідження:

1) встановлення базових рівнів управління, на яких в Україні функціонують суб'єкти прийняття ЕОУР, та визначення суб'єктів, характерних для кожного рівня;

2) визначення основних функцій суб'єктів прийняття ЕОУР, їх підпорядкованості та взаємодії між собою;

3) оцінка якості функціонування системи суб'єктів прийняття ЕОУР, встановлення недоліків і протиріч та можливостей їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з класифікаційних ознак ЕОУР виступає рівень управління (прийняття рішень), відповідно до якого пропонується виокремлювати ЕОУР таких видів: 1) міжнародного (глобального) рівня; 2) національного рівня; 3) регіонального рівня; 4) господарського рівня.

З класифікацією ЕОУР за рівнем прийняття тісно пов'язана їх класифікація за суб'єктами прийняття, оскільки для кожного з рівнів управління характерна наявність своїх специфічних суб'єктів управління.

Відповідно, система суб'єктів прийняття ЕОУР будь-якої держави формується у полі дії ЕОУР міжнародного рівня, які приймаються у вигляді декларацій, конвенцій, протоколів, хартій, директив тощо, ратифікованих даною державою, і поєднує внутрішні суб'єкти національного, регіонального, місцевого та господарського рівнів.

На нижньому рівні – господарському – функціонують окремі суб'єкти господарювання – юридичні та фізичні особи, які приймають управлінські рішення щодо власної діяльності і самі ж виступають їх виконавцями. Для забезпечення екологічної орієнтованості управлінських рішень господарського рівня необхідне формування дієвої національної та регіональної екологічної політики.

Склад та взаємодія суб'єктів прийняття ЕОУР національного, регіонального та місцевого рівнів залежать від побудови системи органів державної влади та місцевого самоврядування і розподілу функцій між ними. Найвну систему суб'єктів прийняття ЕОУР в Україні схематично відображено на рис. 1.

Ієрархію суб'єктів прийняття ЕОУР очолює Верховна Рада України (рис. 1). Їй підпорядковується Кабінет Міністрів України, якому, у свою чергу, – центральні органи державної виконавчої влади, представлені міністерствами, державними агентствами та службами. Всі перелічені органи державної влади здійснюють прийняття ЕОУР на національному рівні (рис. 1). При цьому кожен з них має свої функції у процесі розробки, прийняття та реалізації ЕОУР, зафіксовані у Конституції України, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» та у положеннях про відповідні міністерства, агентства та служби. Детальне дослідження розподілу обов'язків між суб'єктами прийняття ЕОУР національного рівня здійснено автором у публікації [7].

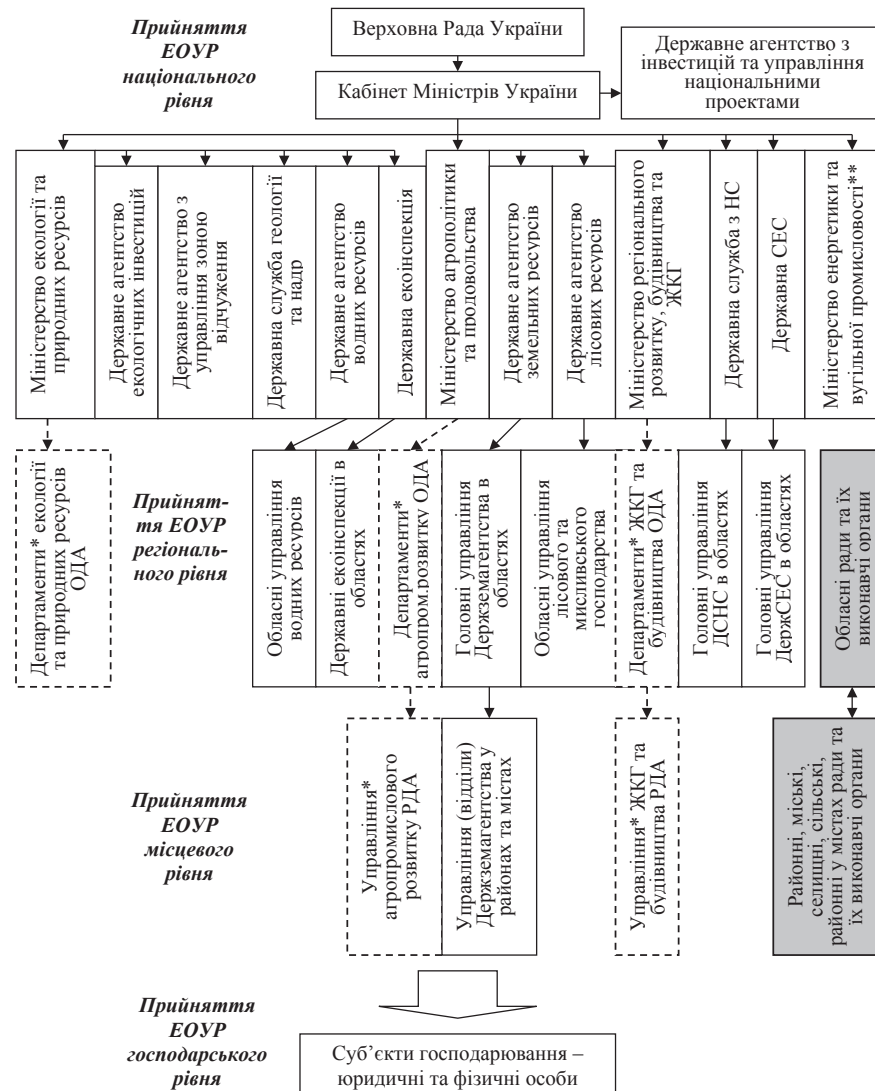

Рис. 1. Система суб'єктів прийняття екологоорієнтованих управлінських рішень в Україні, побудовано автором

* департаменти, управління або відділи

** як правило, самостійні Департаменти, управління або відділи енергетики ОДА не утворюються

На регіональному та місцевому рівнях, тобто в областях, районах та містах, державне управління сферою природокористування та охорони довкілля здійснюють територіальні органи центральних органів виконавчої влади, а також місцеві державні адміністрації.

Місцеві державні адміністрації у межах своїх повноважень здійснюють виконавчу владу на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, а також реалізують повноваження, делеговані їм відповідними радами [8].

До відання місцевих державних адміністрацій поруч з іншими питаннями належить вирішення питань використання землі, природних ресурсів, охорони довкілля.

Відповідно, місцеві державні адміністрації розробляють, приймають та забезпечують виконання ЕОУР на регіональному та місцевому рівнях, а також беруть участь у розробці та виконанні ЕОУР, прийнятих на національному рівні, а саме:

1) забезпечують виконання державних програм охорони довкілля;

2) розробляють та забезпечують виконання затверджених у встановленому порядку програм раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, що перебувають у державній власності;

3) розробляють, подають на затвердження відповідних рад та забезпечують виконання регіональних екологічних програм;

4) забезпечують ефективне використання природних ресурсів;

5) подають радам висновки про доцільність розміщення на відповідній території нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форм власності;

6) розглядають та приймають рішення за пропозиціями органів місцевого самоврядування щодо проектів планів та заходів підприємств, установ, організацій, розташованих на відповідній території;

7) розробляють та затверджують схеми санітарного очищення в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці та організують окреме збирання побутових відходів, інших видів відходів як вторинної сировини;

8) вносять пропозиції відповідним органам місцевого самоврядування щодо організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

9) вносять пропозиції щодо зупинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля та санітарних правил;

10) обмежують або забороняють використання підприємствами питної води у промислових цілях;

11) оголошують зони надзвичайної ситуації, організують роботу з ліквідації наслідків екологічних аварій [8].

Місцеві державні адміністрації взаємодіють з центральними органами виконавчої влади та їх територіальними органами. Зокрема, місцеві державні адміністрації формують департаменти, управління, відділи та інші структурні підрозділи, які у своїй діяльності підзвітні та підконтрольні відповідним міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади. Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 року № 606 «Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м. Києві та Севастополі державних адміністрацій», обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації мають утворити такі структурні підрозділи, які входить до системи суб'єктів прийняття ЕОУР:

1) агропромислового розвитку – підзвітні та підконтрольні Міністерству аграрної політики та продовольства України;

2) екології та природних ресурсів – підзвітні та підконтрольні Міністерству екології та природних ресурсів України;

3) житлово-комунального господарства та будівництва – підзвітні та підконтрольні Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Відповідно до тієї ж постанови, районні та районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації повинні утворювати лише структурні підрозділи, які займатимуться питаннями агропромислового розвитку, а також житлово-комунального господарства та будівництва.

Вид структурних підрозділів – департамент, управління, відділ, сектор – визначається головою державної адміністрації відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12 березня 2005 року № 179 «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій».

З іншого боку, діяльність територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади координується головами місцевих державних адміністрацій. Зазначені територіальні органи у питаннях здійснення повноважень місцевих державних адміністрацій підзвітні та підконтрольні головам цих адміністрацій [8].

Місцеві державні адміністрації також функціонують у тісній взаємодії з органами місцевого самоврядування, тобто з обласними та районними радами. Зазначені ради належать вже до органів громадського екологічного управління, які представляють спільні інтереси відповідних територіальних громад.

Виключно до компетенції обласних та районних рад належать такі повноваження щодо прийняття ЕОУР:

1) затвердження обласних та районних екологічних програм, заслуховування звітів про їх виконання;

2) вирішення питань регулювання земельних відносин;

3) вирішення питань про надання дозволу про спеціальне використання природних ресурсів, відповідно, обласного або районного значення, а також про скасування такого дозволу;

4) прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого зна-

чення та інших територій, що підлягають особливій охороні [9].

Водночас районні та обласні ради більшість повноважень щодо прийняття ЕОУР делегують відповідним місцевим державним адміністраціям [9].

На місцевому рівні управління також функціонують сільські, селищні, міські, районні у містах ради та їх виконавчі органи – виконавчі комітети, відділи, управління та інші органи [9].

До виключної компетенції сільських, селищних, міських рад належать такі повноваження щодо прийняття ЕОУР:

1) затвердження цільових програм;

2) утворення цільових фондів, затвердження положень про ці фонди;

3) вирішення питань регулювання земельних відносин;

4) вирішення питань про надання дозволу про спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу;

5) прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні;

6) надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, у тому числі місць та об'єктів для розміщення відходів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з чинними нормативами включає відповідну територію;

7) затвердження в установленому порядку місцевих містобудівних програм, генеральних планів забудови відповідних населених пунктів, іншої містобудівної документації;

8) встановлення правил з питань благоустрою території;

9) прийняття рішень з питань боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями;

10) вирішення питань у сфері поводження з небезпечними відходами;

11) визначення на конкурсних засадах юридичних осіб, які здійснюють у межах певної території збирання та перевезення побутових відходів [9].

Сільські, селищні, міські ради створюють виконавчі органи, які також мають певні повноваження у прийнятті ЕОУР, зокрема:

1) підготовка, попередній розгляд та подання на затвердження відповідній раді проектів місцевих програм охорони довкілля, місцевих містобудівних програм, планів використання природних ресурсів місцевого значення, пропозицій щодо прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення тощо;

2) організація благоустрою населених пунктів;

3) затвердження схем санітарного очищення населених пунктів та впровадження роздільного збирання побутових відходів [9].

Крім того, невід'ємною складовою системи суб'єктів прийняття ЕОУР будь-якої держави мають виступати екологічні громадські організації, які, поряд з органами місцевого самоврядування, належать до органів громадського екологічного управління. Екологічні громадські організації, на відміну від органів місцевого самоврядування, не приймають ЕОУР безпосередньо, але покликані чинити вплив на решту суб'єктів прийняття ЕОУР всіх рівнів – від господарського до національного, – з метою забезпечення реальної екологічної спрямованості та ефективності цих рішень. На жаль, незважаючи на ратифікацію Україною ще у 1999 році Конвенції про

доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуської конвенції), роль екологічних громадських організацій в Україні є поки що незначною і зводиться переважно до експериментального здійснення певних перспективних проектів на місцевому рівні за рахунок бюджетного фінансування або міжнародних грантів.

Висновки з проведеного дослідження. За результатами дослідження можна зробити такі висновки. В Україні сформована розгалужена система суб'єктів прийняття ЕОУР, функціонування яких здійснюється на чотирьох рівнях управління: національному, регіональному, місцевому та господарському. Ця система функціонує як цілісне утворення, між її окремими суб'єктами налагоджено зв'язки та існує взаємодія щодо здійснення відповідних етапів підготовки та прийняття ЕОУР. При цьому розподіл функцій у сфері прийняття ЕОУР закріплено у відповідних законодавчих та нормативних документах.

Водночас функціонуванню наявної системи суб'єктів прийняття ЕОУР в Україні притаманні наступні недоліки:

1. Прийняття та реалізація ЕОУР потребують подання пропозицій щодо них, їх розробки (підготовки), здійснення експертизи та відбору, затвердження (схвалення) остаточного варіанту, погодження прийнятих рішень, реалізації (виконання), контролю за виконанням. При цьому у багатьох випадках, зокрема, при розробці та затвердженні цільових екологічних програм різних рівнів тощо, кожна з перелічених функцій покладається на окремий орган управління, що мало б збільшувати рівень обґрунтованості ЕОУР, а насправді – збільшує бюрократичні перепони і тривалість процесу їх підготовки та прийняття, а також зменшує можливість контролю за їх виконанням.

2. Державне агентство екологічних інвестицій України розглядає та приймає рішення про схвалення та затвердження проектів, спрямованих на скорочення обсягу антропогенних викидів або збільшення абсорбції парникових газів, хоча поняття «екологічні інвестиції» має багато ширше тлумачення і включає частину проектів, які реалізуються через Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. Разом з тим окремі проекти останнього агентства варто реалізовувати на регіональному та місцевому рівнях.

3. На регіональному, а також на місцевому рівні, зокрема, на рівні районів, функціонує дуже велика кількість суб'єктів прийняття ЕОУР – територіальні органи центральних органів виконавчої влади, структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, а також місцеві ради та їх виконавчі органи. Це призводить до утворення розгалужених і заплутаних зв'язків між переліченими структурами і, відповідно, до затягування процесу прийняття ЕОУР. Зокрема, обласні та районні ради практично усі свої

повноваження щодо ЕОУР змушені делегувати місцевим державним адміністраціям, оскільки не мають відповідних підрозділів для їх виконання. Таким чином, варто було б переглянути розподіл повноважень між державними адміністраціями та місцевими радами на рівні областей та районів з метою розширення повноважень останніх та переходу відповідних структурних підрозділів держадміністрацій до них у підпорядкування.

4. На даний момент екологічна політика національного та регіонального рівнів, зокрема, залучення економічних важелів впливу, є не досить дієвою, що призводить до недостатньої зацікавленості суб'єктів господарювання у прийнятті ЕОУР на своєму рівні. Тому розвиток найбільш перспективних у світовому масштабі напрямків «зеленої економіки» відбувається в Україні занадто повільними темпами.

5. Екологічні громадські організації в Україні поки що є недостатньо розвинутими і впливовими, щоб посідати відповідне місце у системі суб'єктів прийняття ЕОУР і впливати на процес прийняття ЕОУР на всіх рівнях управління. Водночас ці організації займаються пропагуванням екологічної культури та здійснюють апробацію перспективних екологічних та сприяння їх поширенню.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буркинський Б.В. Глобалізація економіки та національна екологічна доктрина / Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна // Економіст. – 2002. – № 9. – С. 20-23.
2. Буркинський Б.В. «Зелена» економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні : монографія / Б.В. Буркинський, Т.П. Галушкіна, В.Є. Реутов. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України. – Саки : ПП «Підприємство Фенікс», 2011. – 348 с.
3. Харічков С.К. «Зелені інвестиції» як каталізатор переходу до нового курсу розвитку економіки: міжнародні орієнтири і перспективи впровадження / С.К. Харічков, Н.М. Андреева // Економіст. – 2010. – № 12. – С. 16-21.
4. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів : монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К. : Кондор, 2007. – 480 с.
5. Хвесик М.А. Фундаментальні передумови вдосконалення інституціонального забезпечення природокористування в сучасних умовах / М.А. Хвесик // Економіст. – 2010. – № 8. – С. 5-9.
6. Хумарова Н.І. Складові та тенденції формування екологоорієнтованого управління в Україні : монографія / Н.І. Хумарова. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2010. – 200 с.
7. Хижнякова Н.О. Прийняття екологоорієнтованих управлінських рішень як стратегічне завдання органів державної влади України / Н.О. Хижнякова // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2013. – № 20(199). – Т. 3. – С. 93-102.
8. Про місцеві державні адміністрації. Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.
9. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.

УДК 338.48:504.03

Шарко В.В.*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри туризму
Херсонського державного університету*

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

У статті з'ясовано та визначено поняття «екологічна безпека». Розглядаються питання екологічно безпечного розвитку туристської індустрії. Піднімаються проблеми раціонального природокористування та охорони довкілля.

Ключові слова: екологічна безпека, туристська діяльність, екологічно безпечні умови життєдіяльності, раціональне природокористування, охорона навколишнього середовища.

Шарко В.В. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

В статье выяснено понятие «экологическая безопасность». Рассматриваются вопросы экологически безопасного развития туристской индустрии. Поднимаются проблемы рационального природопользования и охраны окружающей среды.

Ключевые слова: экологическая безопасность, туристская деятельность, экологически безопасные условия жизнедеятельности, рациональное природопользование, охрана окружающей среды.

Sharko V.V. ENVIRONMENTAL SAFETY AS AN INTEGRAL COMPONENT OF TOURISM DEVELOPMENT

In the article the concept of environmental safety is revealed. The problems of environmentally sound development of tourism industry, rational environmental management and environmental protection are considered.

Keywords: environmental safety, tourist activities, eco-friendly living conditions, rational environmental management, environmental protection.

Постановка проблеми. Обов'язковою умовою розвитку туризму як невід'ємного сегменту економічних відносин є врахування екологічної ситуації у регіоні, що неодмінно впливає на здоров'я людини, яке є «своєрідним дзеркалом соціально-економічного, екологічного, демографічного і санітарно-гігієнічного благополуччя країни, одним із соціальних індикаторів суспільного прогресу» [4, с. 121]. Тому забезпечення безпеки людей від ризиків нанесення шкоди, створюваних загрозою дії негативних факторів навколишнього середовища, є важливою складовою функціонування галузі послуг. Відповідно до положень «Глобального етичного кодексу туризму», прийнятого у 1999 році Генеральною асамблеєю Всесвітньої туристської організації (ВТО), «державна влада повинна забезпечувати захист туристів, відвідувачів та їх майна; приділяти особливу увагу безпеці іноземних туристів» [21, с. 1].

Сьогодні туризм розглядається як «відкрита система, поділена умовно на три взаємодіючі підсистеми (економічну, природну і соціальну) і направлена на стійкий безпечний розвиток, що й припускає інтеграцію таких компонентів як економічна, соціальна і екологічна безпека» [5]. Важливо розуміти, що в рамках традиційних поглядів на охорону навколишнього середовища проблему гармонізації відносин людини й природи розв'язати не вдасться. Забезпечення екологічної безпеки не обмежується охороною природи, скороченням викидів забруднюючих речовин і своєчасною утилізацією відходів. Це зовсім новий рівень розвитку економіки, заснованої на інноваціях і наукомістких технологіях, економіки, що визнає цінність природного капіталу й орієнтованої на підвищення якості середовища життєдіяльності [12, с. 4].

Екологізаційні процеси у всіх секторах економіки країни, в тому числі і у туристській індустрії, «повинні бути тісно взаємопов'язані зі сталим використанням природних ресурсів і менеджментом відходів, підтримкою біорізноманіття, збереженням екосистем та господарським використанням природно-ресурсного потенціалу. Серед найбільш актуальних завдань розвитку України є трансформація регіональної еко-

номіки з урахуванням принципів сталого розвитку та забезпечення екологічної безпеки» [20, с. 318].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання екологічної безпеки як невід'ємної складової сталого розвитку у своїх працях розглядали В.М. Колмакова, Г.О. Обиход, П.М. Черинько та інші. На дослідженні проблем екологічно безпечного розвитку суспільства були зосереджені С.І. Дорогунцов, П.О. Загороднюк, О.В. Прокопенко, І.М. Синякевич, А.В. Степаненко, Є.В. Хлобистов, В.З. Холявка, О.В. Шкарупа. Висвітленню стану екологічної безпеки у системі природокористування країни присвятили свої роботи О.В. Садченко, О.М. Тур. Аналізом напрямків забезпечення екологічної безпеки у розвитку туристської індустрії займалися О.А. Воробйова, А.П. Голод, Н.В. Корж, В.І. Куценко, Н.В. Латцердс, Т.Л. Миронова. Методи та засоби забезпечення екологічної безпеки регіону в умовах виникнення екстремальних ситуацій у навколишньому середовищі були предметом уваги В.М. Лагутіна.

Постановка завдання полягає у дослідженні стану екологічної безпеки як невід'ємної складової розвитку туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна, яка взяла курс на розвиток сфери туризму і активно інтегрується у світове співтовариство, має нагальну потребу в удосконаленні соціальних стандартів захисту населення загалом та мандрівників зокрема. Це питання є складовою іміджу нашої країни як держави безпечного туризму [11, с. 41]. Відповідно до Міждержавного стандарту туристсько-екскурсійного обслуговування (ДСТУ 28681.3-95), який визначає виконання та методи контролю обов'язкових вимог для всіх видів туристських послуг, забезпечення безпеки життя та здоров'я туристів, збереження їх майна, охорона довкілля є головними умовами функціонування туристського підприємства [18].

Зважаючи на виникнення, актуальність та необхідність задоволення екологічних інтересів суспільства, предметом нашого дослідження є екологічна безпека, поняття якої трактується по різному. Згідно зі ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», екологічна безпека –

це «стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [14].

За іншими визначеннями під екологічною безпекою розуміють «стан захищеності природного середовища й життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу господарської й іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру, їх наслідків» [12, с. 112], «суму умов, при яких досягається науково обґрунтоване обмеження або виключення шкідливого впливу будь-якого природного й антропогенного фактора або процесу на життєдіяльність населення і якість навколишнього середовища» [16, с. 288]. М.І. Хилько та В.І. Кушерець вважають, що екологічна безпека є «станом, при якому всі складові природного оточення є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації, або коли діяльність людини здійснюється в режимі мінімізації шкідливих впливів на природне оточення» [19, с. 35].

Як зазначає у своєму дослідженні А.П. Голод, «екологічну безпеку туризму можна трактувати як відсутність загрози активізації деструктивних процесів у функціонуванні системи «туризм – навколишнє природне середовище», а також наявність можливостей для сталого розвитку відповідних територіальних рекреаційних систем» [2, с. 85]. На наш погляд, поняття «екологічна безпека туризму» – це забезпечення безпечних умов функціонування усіх складових еколого-орієнтованого туристського сектору економіки, спрямованого на відвернення потенційного ризику для життя і здоров'я людей та запобігання шкідливих дій щодо навколишнього середовища.

Створення екологічно безпечних умов життєдіяльності для населення у відповідності зі сталим розвитком, зазначає Г.О. Обиход, передбачає формування системи гарантування екологічної безпеки – усвідомлену діяльність, спрямовану на досягнення високого рівня захисту. Система екологічної безпеки – це сукупність основоположних політичних, екологічних, економічних, соціальних і правових норм, правил, в рамках якої формується і функціонує екологічна система через діяльність спеціальних державних, спеціальних державних, суспільних і професійних організацій, забезпечуючи на основі існуючих правил і обмежень ефективну екологізацію господарських структур і взаємодію влади, бізнесу і суспільства щодо екологічної безпеки [10, с. 195].

Невідповідність вищевказаним умовам та невиконання природоохоронних вимог веде до втрати природних зон як важливих туристських об'єктів. Так, наприклад, нераціональне природокористування прибережних морських екосистем Криму привело до забруднення морського шельфу токсичними речовинами, абразії берегів, втрати біологічної своєрідності й рибних ресурсів, значної втрати рекреаційних ресурсів. Аналіз екологічної ситуації виявив недосконалість територіальної структури народного господарства АР Крим, високу енерго- і водомісткість господарства, широке використання отрутохімікатів у сільському господарстві, промисловій технології, що застаріли. Це сприяло значному погіршенню екологічного стану, що обумовило зменшення привабливості регіону для туристів, зниження якості виробленої сільськогосподарської продукції, ріст захворюваності населення, перевищення смертності над народжуваністю [8, с. 80]. Не менш показовим прикладом взаємозалежності між якістю навколишнього середовища і обсягом туристських потоків є

зменшення майже на 60% кількості туристів у Японію після руйнівного землетрусу та серйозної радіаційної катастрофи на АЕС «Фукусіма-1» у березні 2011 року [3, с. 24].

Отже, екологічна безпека рекреаційно-туристських територій припускає підтримку їх природно-ресурсного потенціалу у такому стані, який міг би забезпечити виконання природним середовищем трьох груп функцій: соціальних функцій, які направлені на забезпечення здоров'я і соціального розвитку місцевого населення і рекреантів та туристів; екологічних функцій, що спрямовані на підтримку стійкого стану екосистем рекреаційно-туристських територій; економічних функцій, які припускають, що темпи використання відновлювальних природних ресурсів не повинні перевищувати темпів їхнього природного відтворення, а темпи використання невідновлюваних ресурсів повинні бути на рівні швидкості їхнього заміщення відновлювальними [1, с. 48].

Одним із шляхів зміцнення екологічної безпеки туристсько-рекреаційних регіонів є інтенсифікація розвитку екологічного туризму, який може забезпечити збалансовану взаємодію туристської діяльності з навколишнім середовищем. Водночас, беручи до уваги дуалістичний характер екологічної безпеки туризму, заходи у напрямі її забезпечення повинні вживати як туристські підприємства (туристи), так і органи влади та підприємства інших галузей, що деструктивно виливають на стан та якість навколишнього природного середовища [2, с. 86].

Екологічна складова, на думку О.В. Нусінової, має «як прямиий, так і опосередкований вплив на економічну безпеку підприємства. Прямий вплив екологічної безпеки виражається через штрафи за забруднення навколишнього середовища. Чим вищим у підприємства є рівень його екологічної безпеки, тим меншою є величина відповідних штрафів. Загрози екологічній безпеці в грошовому вимірі відповідають сумам зборів за забруднення довкілля, штрафів за порушення екологічного законодавства та втрат від припинення діяльності підприємства у разі перевищення викидів пилу понад встановлені норми. Опосередкований вплив проявляється через репутацію підприємства: забруднення призводить до зниження репутації і, відповідно, втрати вартості підприємства» [9, с. 215].

Забезпечення вимог екологічної безпеки в Україні здійснюється завдяки отриманій інформації засобами системи моніторингу навколишнього природного середовища, основними завданнями якого є: «довгострокові систематичні спостереження за станом довкілля; аналіз екологічного стану довкілля та прогнозування його змін; інформаційно-аналітична підтримка прийняття рішень у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки; інформаційне обслуговування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також забезпечення екологічною інформацією населення країни і міжнародних організацій» [13].

Тому оцінка впливу господарської й іншої діяльності на навколишнє середовище у зоні розташування курортних територій повинна здійснюватися систематично. Найбільш затребуваними серед критеріїв оцінок повинні бути наступні: пріоритетність особливо охоронюваних природних територій (державна охорона територій особливого призначення: природно-заповідного, природно-історичного, рекреаційного, ресурсно-промислового, водо-, лісо-, ґрунтоохоронного і т. п.; безпека (нешкідливість) для людини

факторів середовища (охорона життя й здоров'я населення); забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини (створення оптимальних умов праці, відпочинку, житла й інших); обґрунтованість комбінації екологічних і економічних інтересів суспільства, що забезпечують реальні гарантії прав людини на здорове й сприятливе для життя навколишнє природне середовище, у тому числі й на відшкодування збитку; забезпеченість соціально-економічних інтересів населення на основі гарантованих прав (право на працю, патентні розробки, придбання матеріальних благ, підтримка здоров'я і т. п.); забезпечення прав населення на одержання інформації про стан навколишнього середовища, на суспільну участь у рішенні природоохоронних завдань; оцінка й облік короткострокових і довгострокових екологічних, економічних, демографічних, культурно-етичних наслідків господарської діяльності; забезпечення інтересів корінних і нечисленних народів відповідно до загально визнаних принципів і норм міжнародного права й міжнародних договорів; раціональне використання природних ресурсів (недопущення негативного впливу на природне середовище); забезпечення відповідних дій по попередженню й ліквідації надзвичайних ситуацій природного, антропогенного й техногенного характеру із забезпеченням компенсаційних заходів [7, с. 131].

Відповідно до концепції екологічного маркетингу, всі аспекти господарської діяльності сучасного підприємства повинні плануватися і здійснюватися з урахуванням потреб і вимог ринку (у тому числі екологічних), ґрунтуватися на принципах екологічної безпеки [15, с. 359].

У цьому контексті посилюється навантаження і на фахівців туристсько-рекреаційної сфери. Їх екологічно спрямована діяльність має бути направлена на мінімізацію шкідливого впливу виробничих процесів туристсько-рекреаційної діяльності на довкілля, на створення екологічно-орієнтованих виробництв, підготовки і виховання всього персоналу фірми, організації [6].

Вирішенню цього питання сприятиме забезпечення якісної професійної підготовки майбутніх фахівців з туризму. Сьогодні, вважає Г.О. Сорокіна, очевидно є «необхідність розробки такої моделі професійної туристської освіти, яка б відповідала вимогам суспільства до екологічної грамотності й компетентності фахівця. На особливу увагу заслуговує проблема екологізації туристської освіти, оскільки екологічна підготовка кадрів для туристської індустрії є найважливішим чинником, що забезпечує екологічно безпечну туристську діяльність» [17, с. 68].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, сучасні трансформаційні процеси в напрямку сталого розвитку в усіх секторах національної і міжнародної економіки, в тому числі туристському, потребують обов'язкового врахування еколого-орієнтованого способу ведення господарської діяльності та вимагають виконання вимог щодо забезпечення екологічної безпеки, що передбачає: мінімізацію негативного впливу рекреаційно-туристської індустрії на навколишнє середовище; створення оптимальних умов життєдіяльності та відпочинку людей; розвиток екологічно цілеспрямованих видів туризму, які найменш згубно впливають на природу та сприяють усуненню негативних наслідків безвідповідального втручання в її середовище; підняття рівня екологічної обізнаності й якості професійної підготовки майбутніх фахівців туристської галузі; раціональне і заощадливе використання природних ресурсів; ви-

користання економічних інструментів у боротьбі із забрудненням довкілля; підвищення природоохоронної свідомості населення та активізація поведінки в напрямку побудови життєздатного майбутнього.

Багатоаспектність питання не обмежується цим дослідженням. Адже такі напрямки пошуків з даної проблематики, як стан, практичні підходи та перспективи удосконалення економічних інструментів щодо порушень у сфері туристської діяльності принципів раціонального природокористування і реалізації природоохоронних програм потребують подальшого вивчення та аналізу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Воробйова О. А. Екологічна безпека як складова сталого розвитку рекреаційно-туристичних територій / О. А. Воробйова // Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : матеріали Третьої Всеукр. наук.-практ. конф. (Бахчисарай, 15-16 вер. 2011 р.). – Сімферополь : Фенікс, 2011. – С. 46-48.
2. Голод А. П. Екологічна безпека туризму в регіоні: суть та шляхи забезпечення / А. П. Голод, З. П. Новосад // Науковий вісник НЛТУ України : [зб. наук.-техн. праць]. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2012. – Вип. 22.3. – С. 84-88.
3. Гурова Д. Д. Сучасний стан та перспективи розвитку туризму в Японії / Д. Д. Гурова // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Фізичне виховання та спорт : [зб. наук. праць]. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – № 1(7). – С. 20-27.
4. Джура О. Р. Екологічна безпека як важливий фактор здоров'я населення / О. Р. Джура // Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку : матеріали другого туру Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 листопада 2011 р.). – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Т. 1. – С. 121-123.
5. Корж Н. В. Формування системи економічної безпеки індустрії туризму як складової стійкого розвитку туризму в Україні [Електронний ресурс] / Н. В. Корж, О. В. Заноско // Економіка. Управління. Інновації. – Житомир, 2011. – № 2(6). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2011_2/11kntv.vy.pdf.
6. Куценко В. І. Екологічна безпека – передумова розвитку індустрії туризму [Електронний ресурс] / В. І. Куценко // Економіка. Управління. Інновації. – Житомир, 2010. – № 1(3). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2010_1/10kvirif.pdf.
7. Латцердс Н. В. Роль экологических постов в обеспечении экологической безопасности курортных территорий Северо-Кавказского федерального округа / Н. В. Латцердс, Ф. С. Оруджалиев // Молодой ученый. – 2012. – № 11(46). – С. 131-133.
8. Миронова Т. Л. Обеспечение экологической безопасности социально-экономического развития АР Крым / Т. Л. Миронова, А. С. Панова // Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою : матеріали доповідей учасників третьої наук.-практ. конф. (Бердянськ, 13-14 вер. 2007 р.). – Бердянськ : АУТ «АРУ», 2007. – С. 79-80.
9. Нусінова О. В. Оцінка екологічної безпеки підприємства на основі вартісного підходу / О. В. Нусінова // Україна: Схід-Захід – проблеми сталого розвитку : матеріали другого туру Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 листопада 2011 р.). – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Т. 1. – С. 214-216.
10. Обиход Г. О. Система забезпечення екологічної безпеки сталого розвитку / Г. О. Обиход // Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : матеріали Третьої Всеукр. наук.-практ. конф. (Бахчисарай, 15-16 вер. 2011 р.). – Сімферополь : Фенікс, 2011. – С. 194-196.
11. Охріменко О. О. Соціальні аспекти безпеки сфери туризму в умовах глобалізації / О. О. Охріменко // Стратегічна панорама. – К., 2006. – № 1. – С. 36-41.
12. Понятия и определения федерального законодательства по экологии и энергосбережению / [авт.-сост. Ветров А. Г., Гавришин М. П., Литвинцева И. Ю., Тихомирова Г. Н.]. / под общ. ред. С. Ю. Орловой. – М. : Издание Совета Федерации, 2012. – 118 с.
13. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля : Постанова Кабінету Міністрів України № 391 від 30 березня 1998 р. [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1059.321.10&nbreak=1>.

14. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України № 1264-ХІІ від 25 червня 1991 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Ст. 50. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.32.42& pobreak=1>.
15. Прокопенко О. В. Соціально-економічна мотивація екологізації інноваційної діяльності : монографія / Ольга Володимирівна Прокопенко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 395 с.
16. Прохоров Б. Б. Экология человека. Понятийно-терминологический словарь / Б. Б. Прохоров. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2000. – 364 с.
17. Сорокіна Г. О. Проблема екологічної підготовки фахівців туристської галузі / Г. О. Сорокіна // Освіта Донбасу : [наук. метод. видання]. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – № 3(140) – С. 68-72.
18. Туристсько-екскурсійне обслуговування. Вимоги з забезпечення безпеки туристів і екскурсантів : ДСТУ 28681.3-95. – [Чинний від 1997-01-01]. – К. : Держстандарт України, 1996. – 15 с. – (Національний стандарт України).
19. Хилько М. І. Екологічна безпека України: у запитаннях та відповідях / М. І. Хилько, В. І. Кушерець. – К. : Знання України, 2006. – 144 с.
20. Шкарупа О. В. Еколого-економічна оцінка стану регіону як передумова його екологічної безпеки / О. В. Шкарупа // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : матеріали Третьої Всеукр. наук.-практ. конф. (Бахчисарай, 15-16 вер. 2011 р.). – Сімферополь : Фенікс, 2011. – С. 317-319.
21. Reisinger Y. International Tourism: Cultures and Behavior / Yvette Reisinger. – Oxford : Elsevier, 2009. – 429 p.

СЕКЦІЯ 7 ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.45

Бойченко Н.В.*кандидат економічних наук, докторант
Института економіки промисловості
Національної академії наук України*

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В СИСТЕМЕ ОХРАНЫ ТРУДА

Статья посвящена формализации субъектов социально-экономических отношений системы охраны труда, характеристике их особенностей с позиции экономических интересов в процессе обеспечения профессиональной безопасности и возмещения ущерба вследствие реализации профессионального риска. Представлены варианты соотношения интересов и механизмы их разрешения.

Ключевые слова: экономические отношения, государство, предприятие, работник, механизм.

Бойченко М.В. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Стаття присвячена формалізації суб'єктів соціально-економічних відносин системи охорони праці, характеристиці їх особливостей з позиції економічних інтересів у процесі забезпечення професійної безпеки та відшкодування шкоди внаслідок реалізації професійного ризику. Представлені варіанти співвідношення інтересів і механізми їх вирішення.

Ключові слова: економічні відносини, держава, підприємство, працівник, механізм.

Boyshenko N.V. ANALYSIS OF ECONOMIC INTERESTS IS IN SYSTEM OF LABOUR PROTECTION

The article is devoted formalization of subjects of socio-economic relations of the system of labour protection. To description of their features from position of economic interests in the process of providing of professional safety and damage to the person because of realization of occupational take. The variants of correlation of interests and mechanisms of their permission are presented.

Keywords: economic relations, state, enterprise, worker, mechanism.

Постановка проблеми. Проведений аналіз стану охорони праці в Україні [1] дозволив виділити ряд причин, що затримують розвиток системи охорони праці та безпеки. Що обумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення безпеки праці на виробництві та розробки механізмів ефективного відшкодування збитку внаслідок втрати працездатності. Важливим недоліком є відсутність ініціатив у напрямку постійного вдосконалення системи охорони праці, з урахуванням економічних інтересів суб'єктів відносин в даній системі.

Аналіз літератури. Питання економічних інтересів в соціальних відносинах набувають актуальності. Активно розвиває дану проблематику Е.В. Мартякова, пропонуючи економічний механізм реформування соціальних процесів з позиції страхування, маркетингу, ризик-менеджменту [2]. Автор системи інтересів соціальних партнерів в області страхування від нещасних випадків на виробництві розглядає з позиції інтересів держави, підприємства і профспілок [4, с. 169]. А. Амоша, О. Новикова, В. Крот, досліджуючи регіональні аспекти управління охороною праці, акцентують увагу на низькому рівні координованого регіонального і галузевого управління охороною праці з системою державного управління, недостатнім рівнем трудової і виробничої дисципліни [3]. В. Полуянов, Д. Ляшов на основі проведеного аналізу припускають, що «система управління охороною праці і виробничим травматизмом не забезпечує належного контролю і допускає нещасні випадки», висновком являється

необхідність глибокої реконструкції адміністративної системи управління охороною праці в Україні. Необхідним умовою її реорганізації на рівні підприємств «повинні стати перехід на економічні принципи функціонування, установлення матеріальної зацікавленості роботодавця в покращенні умов праці працівників» [4, с. 137]. Відсутність системного підходу до вирішення проблем охорони праці, низький рівень інформаційного забезпечення не дозволяють здійснювати ефективне управління охороною праці, і, як наслідок, формувати науково обґрунтоване планування заходів по забезпеченню безпеки виробничого процесу [5].

Рис. 1. Причини низької ефективності заходів по охороною праці

Целью работы является анализ интересов субъектов социально-экономических отношений в сфере охраны труда с позиции выявления общности и противоречивости этих интересов и нахождения путей и методов преодоления конфликтов, возникающих между субъектами трудовых отношений.

Основной материал. Для характеристики социально-экономических отношений в сфере охраны труда необходимо раскрыть причины производственного травматизма, систематизированные на основе литературы [1; 4; 6-8] (рис. 1).

Следует отметить, что проблемы макроуровня находят прямое отражение на микроуровне, т. е. являются их предпосылками. Согласно ст. 1 Закона «Об охране труда» [9] охрана труда – это система правовых, социально-экономических, организационно-технических и лечебно-профилактических мероприятий и средств, направленных на сохранение жизни, здоровья и трудоспособности человека в процессе трудовой деятельности. Предметом таких отношений выступают процессы, связанные с условиями производственной жизни и направленные на улучшение состояния безопасности, гигиены труда и производственной среды, которые охватывают понятие «охрана труда».

Необходимо отметить, что данные аспекты предмета социально-трудовых отношений в совокупности с остальными его элементами (отношения по поводу занятости, или связанные с правилами внутреннего распорядка, оценки качества и результатов труда и т. д.) тесно связаны между собой и обеспечивают воспроизводство социально-трудовых отношений, а также обуславливают их качественные изменения. Необходимо отметить, что обязательным условием выступает организационно-правовое закрепление в форме коллективных договоров и соглашений разных уровней, в частности, нормативно-правовые акты по охране труда, соглашения по вопросам улучшения условий и безопасности труда и т. д.

Главными сторонами социально-трудовых отношений в сфере охраны труда выступают работники, в частности, наемные работники, работодатели, государство или органы местного самоуправления (рис. 2).

Рис. 2. Система социально-экономических отношений в сфере охраны труда

Социально-экономические отношения в сфере охраны труда между хозяйствующими субъектами проявляются в виде их экономических интересов, т. е. интересы выступают формой выражения этих отношений.

Ведущей стороной анализируемых отношений выступает государство и органы самоуправления. При любой модели рыночной экономики в сфере социально-трудовых отношений за государством остаются классические функции, связанные с формированием и реализацией социальной политики, в первую очередь, это законодательные функции. С другой стороны, государство выступает как сторона социального партнерства, при этом является одновременно и гарантом конституционных и законодательных прав всех сторон социального партнерства.

Особое место в совокупности субъектов социально-трудовых в сфере охраны труда занимают фонды социального страхования, в частности, Фонд социального страхования от несчастных случаев на производстве и профессиональных заболеваний, Фонд социального страхования по временной потере трудоспособности, Фонд защиты инвалидов. Страховые фонды являются внебюджетными целевыми органами, которые осуществляют управление определенными видами общеобязательного социального страхования, а государство является гарантом предоставления материального обеспечения и социальных услуг застрахованным лицам Фондов, стабильности деятельности Фондов.

Еще одной стороной в социально-трудовых отношениях в сфере охраны труда выступают наемные работники, которые заключили трудовой договор (контракт) для выполнения определенной трудовой функции.

В структуре комплексной характеристики наемного работника как стороны социально-трудовых отношений непосредственно в сфере охраны труда необходимо учитывать следующие признаки:

- трудовые отношения возникают на основании соглашений между работником и работодателем, которые определяются как «трудовой договор»;
- этот труд юридически не самостоятельный, а такой, который осуществляется в рамках определенного предприятия, учреждения, организации (юридического лица) или у отдельного гражданина (физическое лицо);
- происходит выполнение работы определенного вида (трудовой функции);
- труд осуществляется путем подчинения трудовому распорядку, который установлен на конкретном предприятии или определен работодателем – физическим лицом;
- труд осуществляется не на свой страх и предпринимательский риск, а путем выполнения во время работы указаний и распоряжений работодателя или уполномоченного им органа и за гарантированную оплату;
- обеспечение работодателем гарантий в установленных случаях, обусловленных трудовым законодательством;
- предусматривается обязательное участие работодателя в финансировании социального страхования работника.

Социально-экономические отношения в сфере охраны труда между хозяйствующими субъектами проявляются в виде их экономических интересов, т. е. интересы выступают формой выражения этих отношений.

По своей внутренней сущности экономические

интересы социально-экономических отношений, вне зависимости сферы их реализации, обладают рядом общих свойств, среди которых выделяют следующие [10]:

- экономические интересы всегда субъективны, т.е. принадлежат реальным субъектам социально-трудовых отношений в сфере охраны труда;

- по своей природе экономические интересы объективны, так как являются отражением действительной роли соответствующих субъектов в системе социально-трудовых отношений;

- экономические интересы как проявление социально-экономических отношений, выступают как внутренний механизм функционирования и развития этих отношений, как движущие силы и побудительные мотивы хозяйственной деятельности.

Дифференциация экономических интересов, в том числе и интересов в сфере охраны труда, определяет цели управления в зависимости от субъекта социально-трудовых отношений и уровне управления (табл. 1).

Экономические интересы отражают содержание основных экономических потребностей и сориентированы на жизненные условия в целом, в том числе и на условия в процессе трудовой деятельности. Интересы выступают как стимул деятельности субъектов экономики и, соответственно, двигателем социально-экономической деятельности в сфере охраны труда.

Экономические интересы государства, являясь основой национального интереса, реализуются через механизм создания государственной системы гарантий безопасности для работников в процессе их тру-

довой деятельности. Государство участвует в согласовании интересов работников и предпринимателей на основе принципов трипартизма, формирует и реализует социально-экономические программы.

Взаимодействие экономических интересов наемного работника и работодателя, разрешение противоречий в структуре социально-трудовых отношений в сфере охраны труда осуществляется через механизм социального партнерства.

Таким образом, качество трудовой жизни как социально-экономическая категория представляет собой агрегирование условий трудового процесса и жизнедеятельности человека, степени его удовлетворенности условиями труда и личностными отношениями в коллективе. В контексте данной категории рассматривается такое понятие, как «достойный труд», реализация которого является обязательным и необходимым условием обеспечения качества трудовой жизни. В структуре характеристик «достойного труда» можно выделить те из них, которые непосредственно связаны с условиями и охраной труда:

- удовлетворенность продолжительностью рабочего времени;
- безопасность условий труда;
- состояние социальной защищенности;
- гармоничное объединение условий работы и личной жизни;
- совершенство социального диалога и трудовых отношений.

Существуют различные варианты соотношения экономических интересов и интересов в сфере охраны труда на разных уровнях управления (табл. 2).

Таблица 1

Соотношение экономических интересов в сфере обеспечения профессиональной безопасности

Экономические интересы сторон социально-экономических отношений	Экономические интересы в сфере обеспечения профессиональной безопасности	Цели управления в сфере охраны труда	Противоречия между экономическими интересами и интересами в сфере охраны труда
Макроуровень, региональный или отраслевой уровень			
1. Государства, органов управления: - устойчивое социально-экономическое развитие; -обеспечение оптимальных условий жизнедеятельности.	1. Сохранение и развитие трудового потенциала страны (региона). 2. Повышение качества трудовой жизни.	1. Создание системы обеспечения жизни и здоровья работников в процессе трудовой деятельности. 2. Социальная защита работников. 3. Поддержка трудоспособности и функциональных возможностей занятых.	1. На макроуровне и на региональных уровнях управления практически отсутствуют противоречия.
Микроуровень			
1. Собственников, предпринимателей: - максимизация прибыли; -эффективное использование средств производства через максимизацию прибыли; - повышение конкурентоспособности; - социальное благополучие коллектива.	1. Безопасность на производстве. 2. Эффективное использование кадрового потенциала предприятия. 3. Минимизация потерь фонда рабочего времени. 4. Повышение качества труда. 5. Минимизация затрат на охрану труда.	1. Минимизация потерь от реализации профессиональных рисков. 2.Реализация производственных процессов в безопасных режимах. 3. Поддержка трудоспособности и функциональных возможностей работников. 4. Формирование социальной ответственности бизнеса по обеспечению безопасных условий труда. 5. Профилактика несчастных случаев на производстве.	1. Существуют четко выраженные противоречия между отдельными видами экономических интересов и интересами в сфере охраны труда.
Наноуровень			
1. Наемных работников: - эффективное использование собственности на рабочую силу; - максимизация дохода, прежде всего повышение заработной платы; - самореализация.	1. Сохранение здоровья и трудоспособности. 2. Безопасность труда. 3. Достойный труд.	1. Обеспечение социальной защиты. 2. Развитие ответственности за сохранение здоровья и трудоспособности. 3. Формирование культуры безопасности.	1. Наличие противоречий между экономическими интересами и интересами в сфере охраны труда.

Таблица 2

Варианты соотношения интересов и механизмы их разрешения

Соотношение интересов в сфере экономической деятельности и охраны труда	Возможные механизмы их разрешения
1. Улучшение производственной среды выгодно для предприятия, т. е. на микроуровне экономические интересы собственника (предпринимателя) и интересы в сфере охраны труда совпадают	Реализация возможна при условии: а) сформированных и разработанных изменений производственной среды, т. е. условий труда; б) полной и четкой информированности о затратах и эффективности улучшения производственной среды;
2. Улучшение производственной среды выгодно для национальной экономики (реализация государственных интересов в сфере охраны труда), но не выгодно на предприятии (на уровне собственника или предпринимателя)	а) разрабатываются новые экономические методы управления; б) реализуются административные методы, в частности административное влияние на основе установленных норм путем строжайшего и действенного контроля их выполнения;
3. Улучшение производственной среды экономически невыгодно и для государства (национальной экономики), и для предприятий	а) административные методы (по аналогии с приведенными в варианте 2); б) реализация установленных норм должна быть максимально экономной; в) разрабатываются новые экономические методы управления

Необходимо отметить, что не все мероприятия при улучшении производственной среды и по охране труда рентабельны, да они и не должны быть такими, так как интересы в сфере охраны труда одновременно связаны в первую очередь с сохранением жизни и здоровья работника на всех уровнях управления.

Выводы. Из указанного выше можно сделать следующие выводы. Обеспечение оптимального сочетания экономических интересов и социально-экономических интересов в сфере охраны труда возможно только на основе государственного и договорного регулирования. Которое возможно на основе внедрения программ обеспечения качества трудовой жизни и достойного труда (в аспекте процессов, связанных с охраной труда) на производственном уровне, которые в первую очередь были бы сориентированы на создание реализации интересов в сфере охраны труда. При этом интегрированы в общую деловую стратегию развития предприятия и предусматривали координацию действий всех структурных подразделений в направлении реализации стратегических приоритетов.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

- Бойченко Н.В. Аналіз тенденцій та рівня травматизму і професійних захворювань в Україні // Н.В. Бойченко / Экономика и управление. – 2013. – № 6. – С. 54-58.
- Мартьякова Е.В. Экономический механизм реформирования социальных процессов: страхование, маркетинг, риск-менеджмент : монография / В. НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. – Донецк, 2003. – 590 с.
- Амоша О.І. Регіональне управління охороною праці / О.І. Амоша, О.Ф. Новикова, В.І. Крот. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2000. – 244 с.
- Полуянов В. Травматизм и профессиональная заболеваемость в Украине в зеркале международной организации труда: эмпирический анализ / В. Полуянов, Д. Ляшов // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 2. – С. 133-137.
- Стасева Е.В. Проблемы эффективного и научно-организованного управления охраной труда в организациях строительного комплекса // Вестник Волгогр. гос. арх.-строит. ун-та; Сер.: Строительство и архитектура. Волгоград : Волг.ГАСУ, 2011. – Вып. 24(43). – С. 103-112.
- Амоша О.І. Регіональне управління охороною праці / О.І. Амоша, О.Ф. Новикова, В.І. Крот. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2000. – 244 с.
- Макушин В.Г. Совершенствование условий труда на промышленных предприятиях: Социально-экономические проблемы / В.Г. Макушин. – М. : Экономика, 1981. – 216 с.
- Файнбург Г.З. Проблемы формирования эффективной системы оценки и управления профессиональными рисками. Размышление о возможной концепции / Г.З. Файнбург // Безопасность и охрана труда. – 2009. – № 3. – С. 29-33.
- Закон Украины «Об охране труда» № 2694-XII от 14 октября 1992 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=2694-12>.
- Соколова Г.Н. Экономическая социология / Г.Н. Соколова. – Мн. : «Высшая школа», 1998. – 368 с. – С. 196-197.

УДК 331.5(477.87)

Гургула О.М.

*здобувач кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородського національного університету,
заступник начальника відділу взаємодії з роботодавцями
Свалевського районного центру зайнятості*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розгляду проблеми формування політики зайнятості в Україні. У контексті теми дослідження проведено аналіз зарубіжного досвіду регулювання зайнятості. Запропоновано шляхи вдосконалення формування політики зайнятості в Україні.

Ключові слова: зайнятість населення, трудовий потенціал, ринок праці, зарубіжний досвід.

Гургула О.М. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Статья посвящена рассмотрению проблемы формирования политики занятости в Украине. В контексте темы исследования проведен анализ зарубежного опыта регулирования занятости. Предложены пути совершенствования формирования политики занятости в Украине.

Ключевые слова: занятость населения, трудовой потенциал, рынок труда, зарубежный опыт.

Gurgula O.M. FOREIGN EXPERIENCE REGULATION OF EMPLOYMENT AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN UKRAINE

The article is devoted to the problem of formation of employment policy in Ukraine. In the context of the research topic the analysis of foreign experience of employment regulation. Ways of improving policy-employment in Ukraine.

Keywords: population employment labor potential labor market foreign experience.

Постановка проблеми. Підвищення рівня зайнятості, покращення її якісних характеристик є важливою передумовою економічного розвитку країни, каталізатором перебігу економічних процесів як на регіональному, так і на державному, а також на міжнародному рівнях. У зв'язку з цим економічно розвинені країни і міжнародні організації відносять проблеми зайнятості до тих, вирішення яких впливає на забезпечення соціально-економічної стабільності суспільства. Відтак, зайнятість як соціально-економічне явище є предметом державного регулювання [1, с. 76]. Однак у різних країнах існують свої відмінності у реалізації політики зайнятості населення. Тому відсутність ефективних механізмів регулювання зайнятості населення в Україні спонукає до пошуків шляхів реформування національної системи регулювання зайнятості населення, що дає підстави до дослідження механізмів, правових засад та форм регулювання зайнятості населення у зарубіжних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі дослідження проблеми зайнятості залишається досить актуальним, про це свідчать численні праці та статті таких науковців, як: Е. Лібанова, Н. Павловська, І. Боднар, І. Петрова, В. Близнюк, Ю. Маршавін, М. Махсма, М. Корчун, І. Моторна, О. Павловська, Ю. Краснов, О. Терещенко, Н. Гаркавенко [4] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При всьому різноманітті наукових доробків з проблем зайнятості населення варто зазначити, що наразі відсутня дієва концепція державного регулювання. Необхідним є і з'ясування нових підходів до проблеми використання зарубіжного досвіду регулювання зайнятості.

Актуальність проблеми. Структурні зрушення, що відбуваються на сучасному етапі розвитку національної економіки, призводять до суттєвих негативних змін на ринку праці, зокрема, до достатньо значних обсягів і рівня безробіття економічно активного

населення і, як наслідок, до неефективного використання робочої сили.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в аналізі основних напрямів державного регулювання зайнятості зарубіжних країн. Поставлена мета зумовила необхідність реалізації наступних завдань: виокремити фактори, які обумовлюють виникнення проблем в галузі зайнятості, спільні для більшості розвинутих країн; окреслили альтернативні шляхи вирішення цих проблем; сформулювати рекомендації щодо використання зарубіжного досвіду регулювання зайнятості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для останнього десятиріччя ХХ ст. характерне зростання так званої гнучкості ринку праці. На відміну від класичної концепції ринку праці, яка передбачає на фазі економічного спаду забезпечення збалансованості шляхом зниження зайнятості або зарплати, концепція гнучкого ринку передбачає цілу низку заходів соціально-економічного, організаційно-виробничого і юридичного характеру для швидкої адаптації суб'єктів господарювання до нових умов. Нові тенденції розвитку економіки, стрімкий спад попиту на робочу силу в одних галузях та секторах ринку і відносно бурхливий розвиток інших прийшли у протиріччя з жорсткою регламентацією умов праці на підприємствах з традиційними режимами зайнятості, викликали до життя нові форми функціонування ринків праці.

Ринок праці – невід'ємний елемент ринкової системи господарювання. Він регулює обсяг попиту та пропозиції робочої сили, її розподіл між галузями економіки, сприяє професійній та географічній мобільності робочої сили. Водночас ринок праці залишається найбільш консервативним елементом економічної системи.

Отже, регулювання ринків праці, уніфікація цього регулювання на рівні національних законодавств, їх гармонізація є необхідними, виходячи з сучасних тенденцій глобалізації економіки.

За оцінками МОП, за наслідками економічної кризи на відновлення зайнятості потрібно щонайменше 5-8 років, а зростання безробіття може продовжитися навіть за умови досягнення стійких позитивних тенденцій відновлення економіки. В доповіді Генерального директора Міжнародного бюро праці Х. Сомавія на 98-й Міжнародній конференції праці зазначалося, що пов'язані з кризою ризики для соціальної згуртованості і стабільності занадто невеликі, щоб їх можна було ігнорувати. Беззаперечно, вихід із скрутною ситуації знаходиться у площині посилення ролі реального сектора економіки, повернення довіри до банків та підтримки платоспроможного попиту на товари та послуги.

Разом з тим політика зайнятості відповідно до сучасного бачення урядами розвинутих країн повинна стати центром усієї соціальної політики. Адже, на думку сучасних економістів, з середини 90-х років інструментарій регулюючого впливу держави на ринок праці значно розширився. Він увібрав у себе як заходи макроекономічного характеру з пом'якшення ситуації на ринку праці, збереження бажаної гнучкості цього ринку, який є і повинен залишатися найбільш консервативним елементом всієї економічної системи, так і заходи щодо упорядкування системи соціального страхування і соціального захисту безробітних.

Нагадаємо, що основним принципом політики на ринку праці в усьому світі є орієнтація на досягнення стратегічної мети розвитку трудової сфери. Відповідно до Конвенції № 122 МОП, ця мета полягає забезпеченні повної, продуктивної і вільно обрано зайнятості. Для України особливо актуальним є тлумачення цього формулювання в єдності всіх трьох складових.

Слід сказати, що нині всі економічно розвинуті країни, а також міжнародні організації приділяють першочергову увагу проблемам зайнятості як таким, без вирішення яких не можна забезпечити соціально-економічну стабільність. Зараз на засоби регулювання ринку праці в країнах з розвинутою економікою витрачається близько 2-3% вартості ВВП. У цих країнах регулярно розробляються, фінансуються і виконуються програми зайнятості, що враховують специфіку конкретної соціально-економічної ситуації.

В країнах Західної Європи переважають активні заходи регулювання ринку праці. Зокрема, структурна політика, яка пов'язана з орієнтацією виробництва на нові перспективи технології і ринку збуту, закриттям чи перепрофілюванням неперспективних підприємств.

У США активно розвивається підприємницький сектор економіки. Кожного року у цій країні з'являється більше 600 тисяч нових підприємств, які створюють додаткові робочі місця. Загальний обсяг інвестицій у нові компанії складає у середньому 45 млрд. доларів на рік, з яких 15% припадає на дрібні та середні компанії, магазини, майстерні. В результаті американська економіка володіє значним комерційним потенціалом у створенні нових робочих місць, що може вирішувати проблеми безробіття за мінімальної підтримки держави.

Разом з тим зміни умов господарювання, структурна перебудова в країнах з розвинутими ринковими відносинами, оновлення матеріальної бази виробництва мають значний вплив на політику гнучкого використання робочої сили. У всіх країнах Європейського Союзу, США, Японії провідним є напрямок державної політики зайнятості, який ґрунтується на ідеології мінімального втручання держави в рин-

ковий механізм і, по суті, реалізується принцип регулювання ринку праці. Посилюється інтеграція державного, приватномонополістичного і ринкового регулювання, суть якого полягає в поєднанні державного макроекономічного регулювання з регулюванням на мікрорівні для підвищення гнучкості, пристосованості економіки до потреб науково-технічного прогресу. З цією метою в багатьох країнах була проведена децентралізація механізму регулювання ринку праці і передавання відповідних функцій планування органам влади штатів і муніципалітетів.

Регіональна державна політика більшості розвинутих країн базується на створенні у відсталому регіоні сприятливих економічних умов для залучення і функціонування приватного капіталу за допомогою податкових пільг. Держава бере на себе зобов'язання сприяти розвитку інфраструктури, організації центрів перепідготовки робочої сили. Реалізація регіональної політики покладається на місцеві органи влади.

Державна політика з регіонального розвитку і регулювання робочої сили полягає в стимулюванні переміщення працюючих з району з високим безробіттям в райони, де є незадоволений попит на робочу силу. Цим досягається, по-перше, пом'якшення регіональних диспропорцій попиту-пропозиції робочої сили, зниження структурного безробіття і, по-друге, забезпечення кадрами районів, що розвиваються.

Для регулювання зайнятості населення в розвинутих країнах удосконалюється мережа державних інститутів регулювання ринку праці. Так, у складі сучасного канадського механізму регулювання Федеральне міністерство зайнятості й еміграції та його регіональні підрозділи, що мають повноваження на розробку і організацію усіх програм, пов'язаних з прямим впливом на якість, мобільність і використання робочої сили і продуктивності праці, який фінансується урядом, але включає підприємців, представників профспілок. У прийнятті рішень на місцях велику роль відіграють місцеві консультативні ради, тому більшість провінцій Канади фінансують власні програми професійного навчання і створення робочих місць.

Визначаючи, що найбільш ефективною політикою зайнятості робить її орієнтація на забезпечення максимальної мобільності робочої сили, уряди розвинутих країн сприяють створенню гнучкої системи професійного навчання, яка б готувала працівників відповідно до сучасних вимог і була б здатною швидко та ефективно перенавчати.

Одним із компонентів пошуку шляхів реформування національної системи регулювання зайнятості населення стає дослідження механізмів, принципів, правових засад та форм регулювання зайнятості населення у зарубіжних країнах.

Слід враховувати, що у кожній країні існує власна національна модель регулювання зайнятості, на формування якої впливають певні системні чинники, під якими розуміють: надання переваги проведенню активної чи пасивної політики зайнятості; ступінь централізації ринку праці та законодавства з питань зайнятості; участь у вирішенні проблемних аспектів профспілок, організацій роботодавців, тощо. Відповідно до цього, розвинуті країни використовують різні за своєю суттю і характером методи регулювання зайнятості.

У цілому у світовому досвіді господарювання по відношенню до зайнятості виділяють 5 домінуючих моделей: американська, німецька, англійська, шведська та японська [2].

Основні концептуальні відмінності зазначених моделей і української зосереджуються у застосуванні різних підходів щодо розподілу коштів на активні і пасивні заходи політики зайнятості, а також у відмінності законодавчого забезпечення гарантій з працевлаштування.

Розглядаючи американську модель, бачимо, що регулювання зайнятості представлено системою трьох складових: державні підприємства, пов'язані з наймом робочої сили; фінансово-кредитна політика, за допомогою якої відбувається регулювання попиту на робочу силу, і безпосереднє регулювання зайнятості з допомогою штатної системи законодавства [3]. Регулюючими важелями є: здійснення широкомасштабних заходів по створенню нових додаткових робочих місць; заходів по перерозподілу трудових навантажень; заходів по збереженню робочих місць, зокрема націоналізація підприємств з цією метою.

Щодо Німеччини, то держава так само вживає заходів по збереженню робочих місць, надаючи пільги підприємствам, які утримуються від масових звільнень працівників.

Для англійської моделі зайнятості характерна державна активність у їх і стимулюванні. Законодавча система в Англії надає можливість місцевим владним органам самостійно заохочувати підприємницьку ініціативу [3]. Акцентується увага і на системі професійної підготовки, перенавчання і працевлаштування, вдосконалення системи соціального забезпечення.

Основою сучасної політики зайнятості у Швеції є не сприяння працевлаштуванню і виплата допомоги по безробіттю, а попередження виникнення безробіття. Шведська модель орієнтована на підприємство, і має свою специфіку, суть якої – орієнтація на групи зі слабкою позицією на ринку праці.

Японська модель регулювання зайнятості передбачає особливу політику використання робочої сили – систему довічного найму.

Керівництво кожної японської фірми найвищою мірою вимогливо і причепливо ставиться до відбору, прийому, навчання, виховання кадрів фахівців і керівників.

Що ж до установ з працевлаштування, то в Америці активно діють не тільки державна служба зайнятості, а й численні приватні спеціалізовані бюро найму, які мають у своєму розпорядженні всі необхідні дані про працівників різного роду професій, що сприяє більшій інформатизації процесу регулювання зайнятості.

У Німеччині функції працевлаштування у службі зайнятості здійснюються відповідно до класифікації професій з урахуванням особливостей місцевих ринків робочої сили [5].

Варто зазначити, що серед розвинутих країн служба зайнятості Швеції – Національна рада з питань ринку праці – відрізняється високою контактністю та взаємодією з ринком робочої сили.

Отже, аналіз функціонування американської, німецької, шведської, англійської і японської моделей функціонування систем регулювання зайнятості населення дозволяє зробити висновок, що на шляху України до становлення соціально орієнтованої економіки стоїть досить багато завдань. Досвід країн з розвинутою економікою свідчить, що інвестиції в людські ресурси зростають, оскільки є необхідною модернізація виробничих систем.

Така політика проводиться на рівні як держави, так і окремих господарських об'єктів. У Франції, наприклад, з державного бюджету на зайнятість виділяють 6,8% коштів, а відрахування підприємств,

соціальних установ обсягом майже в 1,5 рази перевищують надходження з бюджету.

В Україні частка фонду зайнятості у валовому внутрішньому продукті становить приблизно 0,3%, що в багато разів менше, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою. Звідси можна зробити висновок, що у нашій країні фінансова база для розв'язання проблем зайнятості недостатня і не відповідає ситуації на ринку праці, яка різко загострюється через величезний потенціал безробіття. За рахунок коштів зайнятості фінансуються заходи активної і пасивної політики зайнятості. Співвідношення витрат на ці заходи залежать від стану ринку праці та безробіття, рівня законодавчих гарантій, досягнуто рівня зайнятості.

Зарубіжний досвід свідчить про різні підходи окремих країн щодо розподілу коштів на активні й пасивні заходи політики зайнятості. У таких країнах, як Франція, Німеччина, Англія переважають витрати на підтримання рівня доходів населення, а на активні заходи витрачається значно менше коштів. У Франції, наприклад, частка витрат на активні й пасивні заходи відповідно дорівнює 28,4% і 71,6%; в Англії – 29,1% і 70,9%, у Німеччині – 44,1% і 55,9%. Натомість зворотню картину щодо витрат на активні й пасивні заходи політики зайнятості населення спостерігаємо у Швеції та Італії, де відповідні витрати становлять 67,6% і 32,4% та 51,6% і 48,4%.

Стратегія зайнятості населення в Україні має пов'язуватися з подальшим розвитком і розширенням активних заходів для запобігання повальному безробіттю та збільшенням на них витрат з фонду сприяння зайнятості населення з урахуванням стану ринку праці. Щодо розміру допомоги у зв'язку з безробіттям, то рекомендаціями МОП передбачено, що вона має становити 6% середньої заробітної плати. У скандинавських країнах така допомога досягає 70% середньої заробітної плати за рівня безробіття 5-1%. Враховуючи дуже низький рівень середньої заробітної плати в Україні, можна стверджувати, що розмір допомоги у зв'язку з безробіттям не може бути меншим за 50% середньої заробітної плати (що має місце зараз в Україні), оскільки не забезпечуватиме мінімальних фізіологічних потреб людини. Інша річ, що при цьому слід обмежити термін надання допомоги і зробити все можливе для працевлаштування безробітного. Однак ситуація складається таким чином, що вартість соціального захисту населення зростає, а виробництво зменшується, що не дає можливості фінансувати систему соціального захисту за встановленими нормами.

Досвід розвинених країн свідчить про те, що служба зайнятості успішніше діє там, де вона належить державі, підпорядкована органам влади, має штат висококваліфікованих спеціалістів з питань зайнятості. Проте в умовах ринкової економіки неминуче виникають різні приватні (недержавні) установи сприяння зайнятості.

Україні належало б створити єдину інформативну базу даних про ринок праці; сформувати систему заохочення підприємницької активності, що стосується безпосередньо заохочення малого і середнього бізнесу. Доцільно було б розробити функціональну систему приватних агенцій з працевлаштування. Якби політика держави була направлена на збереження робочих місць, на виплату податкових пільг та дотацій підприємцям за їх збереження, а не на пасивні виплати допомоги по безробіттю, рух уперед до економіки розвинутих країн був би швидшим.

Висновки з цього дослідження. Отже, проаналізувавши зарубіжний досвід, слід зазначити, що перехід України до ринкових моделей зайнятості мав

би означати цілковиту перебудову – нові методи та принципи управління трудовим потенціалом.

У майбутньому політика зайнятості в Україні повинна бути спрямована:

- на формування необхідних організаційних і соціальних умов для забезпечення гарантій зайнятості;
- на здійснення заходів, спрямованих на попередження безробіття;
- на державну підтримку малого і середнього бізнесу;

– на підвищення ролі держави у вирішенні проблем створення та захисту робочих місць, а також на залучення до вирішення цього питання комерційних структур. Адже досвід зарубіжних країн показує, що ще жодній країні не вдалося цілком вирішити усі наявні проблеми сфери ринку праці лише одним методом. Накопичений досвід формування ринку праці в Україні, а також осмислення теоретичних моделей, які вже реалізовані в країнах із розвинутою ринковою економікою, свідчить, що доцільнішою для умов України є модель регулювання, яка адекватна соціально-ринковій організації, оскільки саме вона поєднує принцип ринкової свободи господарювання (тобто збереження власної мотивації до праці та механізму саморегуляції виробництва) із принципом соціального вирівнювання (тобто забезпечення рівних стартових умов, життєвих шансів для кожного).

Досягнення економічно ефектнішої зайнятості населення можливе лише за умови підвищення рівня соціально-економічного розвитку України та її регіонів. Останнє є головною умовою створення додаткових робочих місць, більш повного використання трудового потенціалу. Для здійснення цієї умови доцільно здійснити структурну перебудову в економіці, яка передбачатиме ефективне використання трудо-

вого потенціалу. При цьому необхідно враховувати, що додаткові робочі місця можуть бути створені за таких умов: активізації діяльності наявних промислових підприємств шляхом їх перепрофілювання, диверсифікації та технічного переозброєння виробництва; створення малих підприємств для переробки місцевої (сільськогосподарської, будівельної) сировини у малих міських поселеннях та великих селах; розширення мережі підприємств, які виготовляють товари широкого вжитку, ремонтують сільськогосподарську техніку і транспортні засоби, виготовляють запасні частини до них; наближення цих підприємств до споживачів (в сільській місцевості); активного розвитку нових форм господарювання. Зокрема, необхідне збільшення кількості кооперативів, спільних підприємств із залученням іноземного капіталу в різних господарствах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Забута Н. Регулювання зайнятості населення: теорія і зарубіжний досвід // Економіка. Проблеми економічного ставлення. – 2009. – № 5. – С. 76-82.
2. Махсма М. Світові тенденції трансформації зайнятості населення в умовах глобалізації економіки // Україна; аспекти праці. – 2007. – № 4. – С. 10-15.
3. Островерхов В. Використання зарубіжного досвіду для вдосконалення концепції зайнятості України в умовах кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rarpsu/2009_14Osroverkhov/pdf.
4. Рябоволик Т. Генезис трансформації змісту категорії зайнятості в умовах розвитку сучасних ринкових відносин // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – К., 2010. – Вип. 17.
5. Штанська О. Зарубіжний досвід взаємодії державної молодіжної політики та політики зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2008-1/doc/5/08.pdf>.

УДК 331.582(1–87)

Дружиніна В.В.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту*

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОСТІ МІСЦЕВОГО РИНКУ ПРАЦІ: ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена вивченню закордонного досвіду забезпечення збалансованості місцевих ринків праці з позиції його складових попиту, пропозиції, а також освіти, професійних стандартів. Досліджувані країни об'єднані в англосаксонську, європейську та японські моделі. Окремо розглядаються моделі України та Росії. У кожній моделі виявлені причини незбалансованості місцевих ринків праці.

Ключові слова: місцевий ринок праці, збалансованість, попит, пропозиція, освіта, професійні стандарти.

Дружиніна В.В. ОБЕСПЕЧЕНИЕ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ МЕСТНОГО РЫНКА ТРУДА: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Статья посвящена изучению зарубежного опыта обеспечения сбалансированности местных рынков труда с позиции его составляющих спроса, предложения, а также образования, профессиональных стандартов. Исследуемые страны объединены в англосаксонскую, европейскую и японские модели. Отдельно рассматриваются модели Украины и России. В каждой модели выявлены причины несбалансированности местных рынков труда.

Ключевые слова: местный рынок труда, сбалансированность, спрос, предложение, образование, профессиональные стандарты.

Druzhinina V.V. ACHIEVING BALANCE IN THE LOCAL LABOR MARKET: INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article is devoted the study of international experience to ensure a balance of local labor markets from the perspective of its components demand, supply, as well as education, professional standards. Studied countries are united in the Anglo-Saxon, European and Japanese models. Separate models are considered in Ukraine and Russia. In each model, the causes of the imbalance of local labor markets.

Keywords: local labor market, balance, demand, supply, education, professional standards.

Постановка проблеми. Протиріччя, що виникають на місцевому ринку праці, які проявляються в диспропорціях заробітної плати, скороченнях кваліфікованих робочих місць на ключових підприємствах, які традиційно є основою ринку праці міста, відсутності державних замовлень і розподілу спеціалістів після закінчення вищих та середніх навчальних закладів, припиненні співпраці із підприємствами навчальних закладів, обумовлюють дисбаланс попиту та пропозиції на місцевому ринку праці. Тому для розв'язання існуючих проблем щодо забезпечення збалансованості місцевого ринку праці, стійкості у взаємодії місцевих ринку праці та освітніх послуг необхідно проаналізувати закордонний та вітчизняний досвід забезпечення їх збалансованості, що пояснює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробку наукової проблематики, пов'язаної із взаємодією попиту та пропозицією, проводять такі вітчизняні вчені, як А.М. Колот [1], Е.М. Лібанова [2] та ін. Проблемна ситуація дисбалансу ринку робочої сили в професійно-кваліфікаційній структурі зайнятих досліджувалася в працях Д. Вишневського [3], який вивчав досвід і перспективи професійно-кваліфікаційної структури робочої сили в країнах з розвинутою ринковою економікою; Ю. Маршавіна [4], що визначає шляхи регулювання професійно-кваліфікаційного дисбалансу на ринку робочої сили.

Проте існуючі дослідження в сфері вивчення закордонного досвіду щодо забезпечення збалансованості місцевого ринку праці досить фрагментарні і потребують подальшого уточнення. Недостатньо вивчено сучасні шляхи ліквідації дисбалансу ринків праці США та Японії, оскільки саме ці країни презентують характерні особливості збалансованості місцевих ринків праці. У зв'язку з чим виникає необхідність у додаткових дослідженнях теоретичних та методичних питань стосовно даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз закордонного досвіду забезпечення збалансованості місцевого ринку праці та визначення можливостей застосування у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зарубіжні країни формують нові підходи до збалансованості місцевого ринку праці. На всіх етапах науково-технічного прогресу відбуваються якісні зміни в самому змісті процесу праці, які виявляються в диференціації і в об'єднанні окремих функцій. У зв'язку із зміною змісту праці інтенсифікує і процес зміни в професійному складі робітників. Тому для місцевого

ринку праці важливим завданням є вивчення досвіду розвинених країн у цій сфері, які застосовують, крім традиційних, абсолютно нові підходи до розуміння, оцінювання перспектив і розробки політики державного регулювання ринку праці. Збалансованість місцевого ринку праці в зарубіжних країнах розглядаємо через її компоненти: попит на робочу силу та пропозицію, а також буде враховано взаємозв'язок ринку праці із ринком освітніх послуг з урахуванням ознак: освіта та професійні стандарти (табл. 1). Залежно від країн, в яких розвивається та функціонує ринок праці, можна визначити англосаксонську, європейську, японську моделі забезпечення збалансованості ринку праці, а також моделі України та Росії.

Узагальнюючи одержані результати табл. 1, можна сказати, що ринок праці в розвинених країнах – одна з найважливіших складових ринкової системи, дозволяє ефективно використовувати трудовий потенціал країни при високому рівні оплати робочої сили. Конкуренція за робоче місце сприяє зростанню кваліфікації кадрів.

Англосаксонська модель ринку праці ґрунтується на підтримці конкурентного стану економіки, недопущенні її високої централізації, заохочується активна роль підприємців, життєва установка працівників на індивідуальний успіх, на заробляння грошей.

Для англосаксонської політики зайнятості характерна орієнтація на високу територіальну мобільність працівників між підприємствами, на закінчену професійну підготовку в навчальних закладах, на визнання професійно-кваліфікаційного рівня працівників при зміні фірми, на прагнення звести витрати підприємства на виробниче навчання до мінімуму. Заробітна плата на таких підприємствах встановлюється контрактами, колективними договорами з урахуванням попиту і пропозиції робочої сили, класифікації робіт за складністю. Організація профспілок будується за професійною ознакою. Страхування по безробіттю здійснюється на федерально-штатній основі. Підприємства та працівники виплачують внески окремо до фондів страхування по безробіттю штатів і в Федеральний фонд.

Розглядаючи забезпечення збалансованості ринку праці окремо по кожній державі даної групи, можна зробити висновок, що попит у США на кваліфіковану робочу силу з кожним роком зростає. Ринку потрібні фахівці різного профілю: розробники програмного забезпечення, системні адміністратори, фахівці з мережевої безпеки і багато інших. У списку професій, попит на які зростатиме найшвидшими тем-

Таблиця 1

Досвід забезпечення збалансованості місцевого ринку праці розвинених країн світу і України*

Ознака	Англосаксонська група країн	Європейська група країн	Україна	Росія
Країни	США, Канада, Великобританія та ін.	Австралія, Німеччина та ін.		
Попит на робочу силу	Зростає	Зменшення попиту на висококваліфікованих працівників	Підвищення попиту на висококваліфікованих працівників	Значний стрибок попиту на висококваліфікованих робітників та працівників керівного складу
Пропозиція на професійно-кваліфіковану робочу силу	Підвищення, що характеризується зростанням рівня безробіття	Відносно низький рівень безробіття	Зростання	Зростання
Освіта	Відповідає передовим світовим вимогам	Відповідає передовим світовим вимогам	Відповідає освіті більшості розвинених країн світу	Відповідає передовим світовим вимогам
Професійні стандарти	Передові професійні стандарти	Передові професійні стандарти	Недостатньо ефективно сформовані і досить застарілі	Постійне удосконалення

* авторська розробка

пами, перше місце займає аналітик у галузі мереж і передачі даних. До 2014 року попит на професіоналів у цій галузі зростає на 54,6%. Причина зрозуміла: все більше компаній створюють власну мережу інфраструктуру. На другому і третьому місцях – розробники додатків і інженери у галузі системного програмного забезпечення, попит на яких до 2014 року зростає на 48,4% і 43% відповідно. Четверте місце займають мережеві і комп'ютерні адміністратори (зростання на 38,4%), п'яте – адміністратори баз даних (38,2%).

Щодо пропозиції на кваліфіковану робочу силу, то американські університети випускають достатню чисельність фахівців з високою якістю освіти (у топ-500 кращих університетів світу кожен третій знаходиться в США). Не останню функцію в розвитку кадрового потенціалу виконують інноваційна основа економіки і ліберальне трудове законодавство. Але, незважаючи на позитивну ситуацію у сфері освіти, рівень безробіття в США у 2011 р. становив 9,0%. За оцінками експертів, кількість нових робочих місць повинна збільшуватися як мінімум на 300 тис. щомісячно, щоб це відчули на собі всі 13,9 млн. безробітних американців. У США налічується більше 4000 учбових закладів, що дають вищу освіту. Це школи, коледжі, інститути, університети. У рейтингах університетів перші місця займають ВНЗ Сполучених Штатів. Переваги освіти в США: у США налічується більше інститутів вищої освіти, ніж в будь-якій іншій країні світу. Більшість американських коледжів і університетів пропонує першокласні освітні програми з висококваліфікованим викладацьким складом; одним з кращих аспектів освіти в США є величезна кількість наукових можливостей, пропонуваних студентам; коледжі і університети Америки проходять професійну акредитацію різними органами влади. Тисячі американських шкіл видають дипломи, визнані практично у всіх куточках світу; багато університетів вводять новітні технології, наприклад, новітнє медичне устаткування в медичних школах, дозволяють кожному студенту максимізувати свої можливості і набутти досвіду, що має великий попит в сучасному світі.

Для освітніх стандартів США характерні певні особливості: вони регулюються такими нормативними документами, як «Акт про освіту в цілях зміцнення економічної безпеки», «Америка: стратегія освіти», програмна концепція пріоритетних завдань утворення Національної асоціації губернаторів США «Мета: досягнення національних завдань освіти»; стандарт розглядається як сукупність кінцевої і супутньої мети (у галузі реформи освіти); випускні іспити проводяться в кінці кожного рівня освіти; має місце інтерпретація навчального плану як загальної усередненої картини по країні; усуваються прояви безсистемності, дискретності, випадкового підбору предметів, екліктичності. Але університети та сучасні освітні стандарти США не можуть задовольнити потреби випускників шкіл, які не бажають вчитися чотири роки в університеті, а більш зацікавлені в професійно-технічній освіті. Тому необхідно змінити підхід до навчання, одним із шляхів є впровадження німецької «дуальної» або «подвійної» системи навчання. Вона надає унікальні переваги, поєднуючи теоретичні заняття з практичним досвідом.

Європейська модель ринку праці характеризується високим рівнем правової захищеності працівника, жорсткими нормами трудового права, орієнтованими на збереження робочих місць, галузевим (регіонально-галузевим) тарифним регулюванням, віднос-

но високим законодавчо встановленим мінімальним рівнем оплати праці і порівняно невеликою її диференціацією.

На таку модель в основному орієнтуються експерти Міжнародної організації праці. Однак дана модель може піддаватися серйозній критиці через зростання безробіття, ускладнений доступ на ринок праці молоді, жінок та осіб з невисокою кваліфікацією, ослаблення стимулюючої ролі оплати праці, зниження темпів економічного зростання.

У Німеччині все виразніше відчувається брак висококваліфікованих фахівців. Якщо раніше не вистачало фахівців у металургії, зварювальній техніці, машинобудуванні, мехатроніці, енергетиці і електротехніці, то тепер до цього списку додалися фахівці з інформатики і розробки програмного забезпечення, а також інженери з техніки постачання і утилізації. Правда, говорити про повсюдний брак кадрів у цих галузях не доводиться, дефіцит кваліфікованої робочої сили відчувається лише в окремих регіонах. Найдраматичніша ситуація склалася у сфері охорони здоров'я Німеччини. Тут вже можна говорити саме про повсюдний брак лікарів, медсестер і фахівців з догляду за пристарілими і інвалідами. За підсумками 2011 року чисельність безробітних в Німеччині знову знизилася – цього разу на 37 тис. до 2,97 млн. (це з урахуванням сезонних чинників). Циклічне безробіття торкнулося практично всіх сфер виробництва і включило в свої ряди висококваліфікованих працівників. Повне безробіття поєднується з частковим (неповний робочий день, неповний робочий тиждень, вимушена відпустка і т. д.). При цьому не припиняється потік до Німеччини «гастарбайтерів» з ще неблагополучніших країн.

Система вищої освіти Німеччини об'єднує 326 навчальних закладів, переважна більшість яких є державними. Основу системи складають університети і прирівняні до них вузи (загальна кількість – 78): класичні університети (факультети медицини, гуманітарних і природничих наук, теології, соціології, економіки, сільського і лісового господарства, інженерії), технічні університети, загальні університети, педагогічні інститути, медичні коледжі, філософсько-теологічні і церковні коледжі, коледж спорту. До числа ВНЗ неуніверситетського типу належать професійні вищі школи (професійна освіта у сферах бізнесу, економіки, сервісу, сільського господарства та прикладного мистецтва) і коледжі мистецтв.

До особливостей національних стандартів професійної освіти Німеччини слід віднести: наявність стандартних комплексів навчально-програмної документації за окремими групами професій (інструкція про структуру професій, каталог старих і нових професій, опис професій, навчальні плани, механізм проведення іспитів); контрольні функції за ходом професійної освіти залишаються за торговельно-промисловими палатами.

Відмітною рисою японської моделі ринку праці є «система довічного найму», що передбачає гарантії на весь термін трудової діяльності працівників. Ці гарантії є результатом сформованої практики відносин між найманими працівниками та підприємцями, власниками капіталу. Вони законодавчо не визначені, але підтримуються профспілками. Для японської моделі характерне патерналістичне ставлення керівників компаній до персоналу, увага до невиробничої сторони життя працівників та зацікавленість останніх до всіх аспектів діяльності підприємства. Ринком зараз затребувана перш за все адаптація технологій.

Автоматизація все більш широкого кола напрямків економічної діяльності підвищує ефективність роботи в цілому, і з цієї точки зору повністю відповідає аналогічним процесам у розвинених країнах.

Сьогодні на ринку праці України спостерігається підвищення вимог до рівня підготовки фахівців, це торкається як управлінських кадрів, так і працівників фінансово-економічного і банківсько-інвестиційного секторів, юристів, менеджерів. У всіх сферах потрібен не просто персонал з відповідною вищою освітою (ринок перенасичений), але і з високою кваліфікацією.

Зростання пропозиції кваліфікованої робочої сили на 17,7% підсилило напруженість на зареєстрованому ринку робочої сили. За даними Державної служби зайнятості, рівень працевлаштування на кінець 2012 р. в Україні знизився на 3,4% порівняно з попереднім роком і становив 5,3% (від чисельності незайнятих, які перебували на обліку в державній службі зайнятості протягом указанного періоду).

Структура вищої освіти в Україні, її ідеологія та мета відповідають структурі освіти в більшості розвинених країн світу. Дуже важливим є те, що в березні 2005 року Україна приєдналася до Болонської системи і стала активним учасником розвитку всеєвропейського стандарту у сфері вищої освіти. На сьогоднішній день існує 951 вищий навчальний заклад різного рівня акредитації в Україні, які готують кваліфікованих фахівців з більш ніж 500 спеціальностей.

Найявні професійні стандарти в Україні недостатньо ефективно сформовані і досить застарілі. На даний момент разом із розробкою національної системи кваліфікацій передбачається встановлення згідно із законопроектом Верховної Ради професійних стандартів, створених галузевою (міжгалузевою) радою з питань розробки кваліфікацій і стратегії розвитку професійних умінь (ця рада планується як орган, створюваний організаціями працедавців за участю суспільних організацій підприємців). Передбачене ведення Реєстру професійних стандартів.

У всіх ВНЗ України III-IV рівнів акредитації впроваджена кредитно-трансферна система ECTS. Підготовлений відповідний пакет інноваційних нормативних документів ECTS, розроблені рекомендації і здійснюються організаційні заходи щодо впровадження додатку до диплома європейського зразка. Виконання цього пункту є обов'язковою умовою для всіх країн-учасниць Болонського процесу. Українська освіта, як і інші національні системи вищої освіти країн-учасниць, входить до Європейського простору вищої освіти.

У середині 2011 р. в Росії спостерігався стрибок попиту на кваліфікаційних фахівців сфери промисловості: кількість вакансій у цьому сегменті збільшилась майже на третину. Це збільшення виявилось можливим завдяки активізації діяльності кадрових агентств. Максимальна конкуренція за робочі місця, як і раніше, спостерігається у сфері юриспруденції, мінімальна – серед фахівців із страхування і робітників. Зафіксований значний стрибок попиту на кваліфікованих робітників, внаслідок чого вони значно наблизилися до лідерів рейтингу, знову зайнявши друге місце по затребуваності (7,1%).

У структурі запитів на пошуки вищого керівного складу можна відзначити зростання попиту на директорів філіалів і представництв, директорів із розвитку і директорів із персоналу.

Росія займає одинадцяте місце в світі по дефіциту кваліфікованих кадрів. Статистика Міністерства

праці і соціального розвитку РФ стверджує, що на даний час кожен другий випускник ВНЗ після закінчення навчання змінює спеціальність, оскільки кількість власників дипломів, які прагнуть зайняти місця в престижних сферах діяльності, у багатьох випадках перевищує реальний попит. У трьох випадках із п'яти безробітними залишаються люди з вищою або середньою спеціальною освітою.

Системою вищої освіти Російської Федерації визначено п'ятирічна (шестирічна) система дволанкової вищої освіти з розподілом, що історично склався, на старші і молодші курси, проте вже декілька років триває створення дворівневої системи вищої освіти (Європейська система освіти – Болонський процес). Освіта в Росії – це вірогідність вивчати дисципліни в одному із кращих академічних закладів, проходити стажування та переміщатися по республіках Азії, причому вибирати в Росії найбільш привабливі спеціальності, які завжди потрібні у всьому світі. Вища освіта в Росії завжди цінується підприємцями не тільки в Росії, але і в решті держав світу. У Російській Федерації існує три види вищих навчальних закладів, в яких можна здобути вищу освіту: інститут, академія і університет.

На даний момент процедуру затвердження в Росії пройшли 4 групи професійних стандартів: стандарти індустрії харчування, стандарт керівника (директори), стандарти у галузі ІТ, стандарти у галузі авіабудування. Ряд профстандартів перебуває у стадії розроблення ФДОС (федеральні державні освітні стандарти) – це явище суто російське, що є лише з'єднувальним ланцюгом у процесі переходу від радянської моделі освіти до загальносвітової, де базовою одиницею для навчальних закладів є навчальна програма і, що не менш важливо – вона орієнтована на формування компетенції, а не лише знань, умінь і навиків.

Аналізуючи попит і пропозицію на ринку праці в країнах ЄС, Україні та Росії, можна констатувати, що спостерігається незбалансованість ринків праці, що підтверджується відповідним показником – рівнем незбалансованості ринку праці (рис. 1). Кількісний показник незбалансованості ринку праці України, що склався за підсумками 2010 року, відповідає 1721,7 тис. осіб. Тобто така кількість сукупної пропозиції праці залишилася без попиту на неї. За іншими державами найбільша частина незадоволеної сукупної пропозиції праці припадала у 2010 році на Росію (6881,4 тис.), Німеччину (3228 тис.), Іспанію (4150 тис.), Францію (2758 тис.), Великобританію (1734 тис.). Загальний рівень незбалансованості ринку праці України за 2010 рік становив 8,5% від сукупного ринку праці. У державах найвищий рівень незбалансованості ринку праці виявився у Іспанії (21,97%), у Латвії (18,62%) та Литві (15,89%).

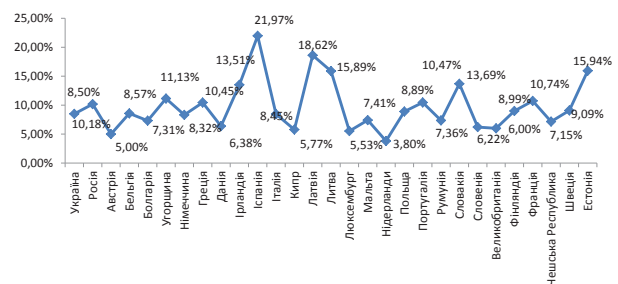

Рис. 1. Рівень сукупної незбалансованості ринку праці в країнах ЄС, Росії та Україні у 2010 році [5, 6]

Отримані результати відображають виниклі проблеми щодо зайнятості в країнах ЄС та зниження сукупного попиту. Все більша кількість країн змушені зменшувати заробітну плату та скорочувати зайнятість, що призводить до зменшення внутрішнього попиту і інвестування та згубно впливає на торгівлю в рамках ЄС.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, результати аналізу досвіду збалансованості ринку праці показали, що Україна займає середню позицію за рівнем збалансованості ринку праці серед країн ЄС та Росії, що є достатньо позитивним моментом функціонування ринку праці України. Для того, щоб підвищити рівень збалансованості ринку праці України і, як наслідок, соціально-економічного рівня держави, необхідно досягти достатньо високого рівня конкурентоспроможності держави за допомогою підтримки двох взаємодоповнюючих систем перепідготовки: одна система повинна сприяти зниженню напруженості на ринку праці (перепідготовка вивільнених і тих, які вивільняються працівників); друга – вирішувати принципово нову задачу власне випереджаючої перепідготовки кадрів відповідно до потреб розвитку інноваційної економіки. Така система регулювання ринку праці на основі сумісного використо-

вування державного і ринкового механізмів дозволить мінімізувати відхилення між попитом і пропозицією на робочу силу в довгостроковому періоді.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Колот А.М. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін. – К. : КНЕУ, 2009. – 711 с.
2. Лібанова Е.М. Ринок праці / Е.М. Лібанова. – К. : ЦНП, 2003. – 224 с.
3. Вишневицкий Д. М. Профессионально-квалификационная структура рабочей силы в странах с развитой рыночной экономикой (опыт и перспективы) / Д. М. Вишневицкий // Труд за рубежом. – 2003. – № 1(57). – С. 19-55.
4. Маршавін Ю.М. Шляхи забезпечення професійно-кваліфікаційної збалансованості ринку праці і ринку освітніх послуг / Ю. М. Маршавін. – Демографія та соціальна економіка: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – № 2. – 2006. – С. 143-150.
5. Краткая характеристика стран ЕС [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/media-centre>.
6. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : – http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1138623506156.

УДК 316.454.4+316.334.3

Кирилюк В.В.

*асистент кафедри управління персоналом та економіки праці
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

СОЦІАЛЬНЕ ВИКЛЮЧЕННЯ ТА ВКЛЮЧЕННЯ: ЇХ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ ЗГУРТОВАНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто основні підходи щодо розуміння понять «соціальне виключення» та «соціальне включення», причини та особливості соціального відторгнення. Висвітлені питання соціального залучення з позиції соціальної згуртованості суспільства, підкреслюючи, що обидві концепції – соціального залучення та соціальної згуртованості – є взаємозалежними та взаємопідсилюючими. Запропоновано ряд рекомендацій щодо подолання бар'єрів на шляху до соціального залучення та підвищення рівня соціальної згуртованості суспільства.

Ключові слова: соціальне виключення, соціальне включення, соціальна згуртованість, соціальна політика, громадянське суспільство.

Кирилюк В.В. СОЦИАЛЬНОЕ ИСКЛЮЧЕНИЕ И ВКЛЮЧЕНИЕ: ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНУЮ СПЛОЧЕННОСТЬ ОБЩЕСТВА

В статье рассмотрены основные подходы к пониманию понятий «социальное исключение» и «социальное включение», причины и особенности социального отторжения. Освещены вопросы социального привлечения с позиции социальной сплоченности общества, подчеркивая, что обе концепции – социального привлечения и социальной сплоченности – являются взаимозависимыми и взаимоусиливающими. Предложен ряд рекомендаций по преодолению барьеров на пути к социальному привлечению и повышению уровня социальной сплоченности общества.

Ключевые слова: социальное исключение, социальное включение, социальная сплоченность, социальная политика, гражданское общество.

Kyrylyuk V.V. SOCIAL EXCLUSION AND INCLUSION: THEIR IMPACT ON SOCIAL COHESION OF SOCIETY

This paper reviews the main approaches to understanding the concepts of «social exclusion» and «social inclusion», causes and features of social exclusion. The problems from the standpoint of social inclusion social cohesion of society – emphasizing that both concepts – social inclusion and social cohesion are interdependent and mutually reinforcing. A number of recommendations for overcoming barriers to social inclusion and improve social cohesion of society.

Keywords: social exclusion, social inclusion, social cohesion, social policy, civil society.

Постановка проблеми. Протягом останнього часу у всьому світі відзначається стійкий прогрес у досягненні соціально-економічного розвитку, сприянні більш ширшій підтримці демократичних цінностей та зміцнення співробітництва між уря-

дами, соціальними інститутами і громадянськими суспільствами. Проте поряд з цим нерівність і відторгнення не тільки зберігаються, а й розширюють межі свого негативного впливу через виникнення у суспільствах таких негативних соціальних умов, як

посилення відмінностей та маргіналізація певних груп людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальне виключення як наукова категорія і проблема активно досліджується в розвинутих країнах. Свідченням цього є роботи П. Абрахамсона, У. Бека, З. Баумана, Ф. Бородкіна, П. Стробела тощо. Серед українських учених цю тему розвивають Н. Толстих, О. Давидюк, С. Оксамитна, В. Хмелько, В. Звонар та ін. Проте мало дослідженими залишаються питання впливу соціального виключення та включення на соціальну згуртованість суспільства.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у визначенні особливостей соціального виключення та пошуку можливих напрямків удосконалення соціального залучення, що сприятиме підвищенню рівня соціальної згуртованості суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне відторгнення визначає широке коло соціально-економічних процесів, що призводять до виключення окремих осіб або цілих груп населення зі звичних для суспільства соціальних зв'язків, практик та способу життя. Внаслідок соціального відторгнення суспільні групи не мають можливості повною мірою скористатися правами на освіту та охорону здоров'я, зайнятись та належний рівень життя, задоволення культурних, релігійних, соціальних потреб [1, с. 22]. Соціальне відторгнення пов'язують не лише з відтворенням соціальної нерівності, а й з розривом соціальних зв'язків та кризою ідентичності, що охоплює значну частину суспільства і негативно впливає на соціальну згуртованість суспільства.

У вітчизняній економічній літературі термін «соціальне відторгнення» з'явився нещодавно. До теперішнього часу він не увійшов у широкий науковий обіг і не визначений у нормативних актах нашої держави. Сама ж концепція соціального виключення була створена в розвинутих європейських країнах для вивчення та опису становища специфічних груп населення. Поняття є неоднозначним, з'явилося в процесі еволюції уявлень і аналітичних категорій, здатних описувати процеси, що призводять до кризи чи розриву соціальних зв'язків індивідів з суспільством.

Зародженню концепції сприяли політекономічні та соціологічні теорії минулих років. Давню традицію в побудові різних схем відтворення добробуту та бідності мають макроекономічні теорії, зокрема, теорії «порочних кіл зубожіння», що зародилися у західних економічних колах в 40-і рр. ХХ ст. Вони пояснюють відтворення несприятливих обставин різних суспільств

шляхом замкнених циклів у розвитку, в процесі яких суспільство проходить через ряд станів, повертаючись, зрештою, до вихідного. У соціології дана проблема знайшла відображення в роботах Маркса (теза про прогресуючу поляризацію та пауперизацію пролетаріату), М. Вебера в його розумінні нерівних «життєвих шансів», у неоеволюціоністських теоріях стратифікації, в теорії структурації Е. Гіденса.

Генезис поняття «соціальне виключення» відображено на рисунку 1.

Соціальне виключення – багатогранний процес, що переходить від повної інтеграції через неповну зайнятість і порушення соціальних відносин до відокремлення чи виключення. Розглядати відторгнення як процес особливо корисно в контексті його впливу на соціальну згуртованість, оскільки це дає можливість виявити причини соціального виключення та знайти можливі шляхи соціального залучення відторгнених осіб у суспільні процеси.

І вітчизняними, і зарубіжними авторами соціального виключення часто пов'язується з бідністю та низькими доходами, відсутністю доступу до ринку праці. Особи, охарактеризовані як бідні, є чи не основною групою серед соціально виключених, оскільки достатній рівень забезпеченості гарантує індивіду доступ до тих чи інших суспільних благ і позбавляє його статусу виключеного, або значно пом'якшує стан виключеності.

1960-ті роки – поява поняття «виключення» у французькій соціології. На той час соціальне виключення пояснювалося як існування певної групи населення на узбіччі економічного прогресу. В даному випадку використання поняття обмежується описом механізмів відтворення майбутнього субпролетаріату.

1970-ті роки – у роботах Р. Ленуара було показано, що феномен «виключення» набуває характеру не індивідуальної невдачі та непристосованості деяких індивідів («виключених»), а соціального феномену, витoki якого полягають у принципах функціонування сучасного суспільства.

1980-1990-ті роки – термінологія соціального виключення була поступово прийнята на офіційному рівні більшості країн-членів Європейського Союзу. Особливо активно концепція соціального виключення почала досліджуватися у Великобританії та Німеччині.

2014 рік. Європейський Союз трактує соціальне відторгнення, – як процес, за якого окремі групи населення або окремі люди не мають можливості повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок своєї бідності, відсутності базових знань і можливостей, або в результаті дискримінації.

Рис. 1. Генезис поняття «соціальне відторгнення»

Джерело: розробка автора

Причини соціального відторгнення мають складний та багатоплановий характер. Їх можна розглядати на різних рівнях. Перша група причин залежить від окремого індивідууму і пов'язана з суспільним та економічним устроєм на національному рівні: особливостями ринку праці, розвитком соціальної інфраструктури та її територіальним розміщенням, розвитком засобів комунікації, якістю послуг соціальної сфери, ментальними та культурними особливостями.

Другу групу причин можна розглядати на індивідуальному рівні. Вони пов'язані зі специфікою окремих людей або груп людей: фізичними обмеженнями, належністю до певної раси або етнічної групи, статусом мігранта або ВІЛ-інфікованого та ін. Зрозуміло, що ці дві групи причин є тісно пов'язані між собою. Так, міра соціального відторгнення людини з обмеженими фізичними можливостями залежить не лише від стану здоров'я самої людини, а значно – від ставлення до неї з боку суспільства, від того, як вона забезпечена спеціальними засобами й умовами для самореалізації та спілкування, а також наскільки неупереджено ставляться до таких людей оточуючі [1, с. 23].

Ще одна група причин розглядається на глобальному рівні: глобальні тенденції до поглиблення диференціації між окремими країнами призводять до «відторгнення» цілих націй. Про це пише Р. Купер: «Країни сучасного світу можна поділити на дві групи. Держави, які входять до однієї з них, беруть участь у світовій економіці і в результаті мають доступ до глобального ринку капіталу та передових технологій. До другої групи належать ті, хто, не приєднуючись до процесів глобалізації, не тільки прирікають себе на відсталі існування, а й ризикують зазнати абсолютного краху» [2, с. 125].

В сучасній науковій літературі соціальне відторгнення поділяють на чотири основні види (рис. 2).

Відторгнення від економічного життя не тільки спричиняє низький рівень життя, а й обмежує можливість щодо доступу до якісної освіти, одержання необхідних медичних послуг, участі у культурному та соціальному житті суспільства. Безробіття або низький статус на ринку праці, а також нестача доходів, що перешкоджає доступу до ресурсів, товарів та послуг, є основними руйнівними силами відторгнення від економічного життя.

Політичне відторгнення зумовлене тим, що певна частина населення, незадоволена ефективністю і

якістю сучасних демократичних інститутів та політичних процесів, вважає себе відторгнутою від політичного життя. Крім того, існують бар'єри для участі окремих груп населення у політичному житті. Низький рівень доходів, залежність від державної допомоги та патерналістські погляди на державу є тими чинниками, що обмежують політичне залучення людей старшого віку. Це іноді спричиняє їх схильність до «економічного» голосування, перш за все, на виборах до місцевих органів влади. Апатія та недовіра до політичних процесів відсторонює молодь від участі у політичному житті. Застарілі стереотипи у поєднанні із слабкою державною підтримкою гендерного балансу перешкоджають залученню до політичного життя жінок.

До культурного відторгнення також відноситься відторгнення окремих індивідів чи груп осіб від освітньої сфери. Воно сприяє спадкоємству владних позицій дітьми еліти, що знаходиться в даний час на вершині соціальної піраміди (підтримує самозбереження структури системи в стабільному стані). Проте варто звернути увагу і на другий аспект – держава прагне під контролем думки і переконання молоді, оскільки вони – найбільш небезпечні для влади (відомо, що багато реформ у демократичних країнах світу розпочинались саме зі страйків студентів). Подібна орієнтація держави вже формує цілий букет насильницьких тактик, сполучених з соціальним виключенням: бюрократичні перепони для створення альтернативних шкіл, нікчемне фінансування бібліотек, встановлення державних стандартів, нерівні можливості отримання освіти і т. д. [3].

Соціальне відторгнення потребує відповідної реакції суспільства, яка повинна відобразитися в соціальних процесах суспільства. Саме таким масштабним багаторівневим соціальним процесом є політика соціального залучення. За визначенням Європейської комісії, соціальне залучення – процес, що забезпечує для тих, хто має ризик бідності та соціального відторгнення, можливості та ресурси, необхідні для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті, досягти рівня життя та добробуту, що відповідають нормальним стандартам у суспільстві, у якому вони живуть [3]. Соціальне залучення забезпечує людям більш широкі можливості для участі у процесі прийняття рішень, що впливають на їх життя, та доступ до основних прав.

Соціальне включення повинно бути елементом соціальної політики, діяльності системи інституцій, відповідальних за її здійснення. Основним суб'єктом соціальної політики, як відомо, є держава. Вона має два найбільш важливі і значимі набори інструментів для боротьби з цим явищем, а саме: законодавчі та бюджетні важелі. Дія перших проявляється в розробці й реалізації законодавчих актів, спрямованих і на причини соціального виключення, і на власне соціально виключені категорії населення.

Бюджетні інструменти передбачають фінансове забезпечення превентивної діяльності різноманітних соціальних

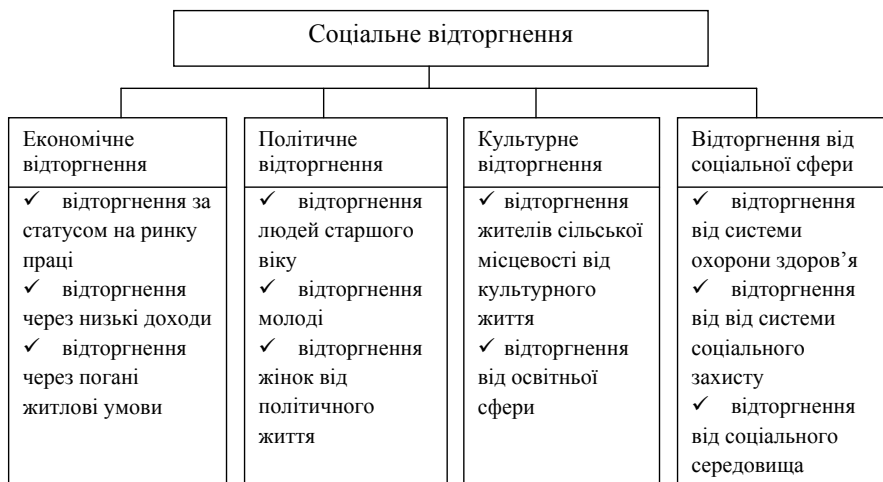

Рис. 2. Основні види соціального відторгнення

Джерело: розробка автора

служб. Йдеться про широкий спектр заходів соціальної політики, орієнтованих на всі верстви населення з метою підтримання якості життя, розвитку трудового потенціалу і накопичення людського капіталу. Вони передбачають законодавче й бюджетне забезпечення функціонування освіти, охорони здоров'я, соціально-побутової сфери, сфери культури тощо [4, с. 26].

Заходи, спрямовані на соціально виключених та наслідки соціального виключення у своїй сукупності, являють собою окремих складник системи державної соціальної політики – соціальний захист (соціальне забезпечення).

У системі соціального захисту населення найважливішим елементом виступає соціальне страхування, до складу якого належать пенсійне, медичне, страхування від безробіття та від нещасних випадків на виробництві. Деякі дослідники вважають соціальне страхування наріжним каменем системи соціального захисту. Основна мета соціального страхування – забезпечення достатнього рівня компенсації доходу трудящих у разі втрати працездатності або роботи й реабілітаційних заходів. Соціальне страхування як спосіб боротьби із соціальним виключенням нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини як члена соціуму [4, с. 26].

Поряд із державною політикою соціального захисту значний вплив на політику соціального включення мають процеси соціальної інтеграції. Соціальна інтеграція виступає початковим етапом соціального згуртування, що обумовлює її соціетальну цінність. Процес інтеграції (від лат. *integratio* – з'єднання, відновлення) являє собою об'єднання в єдине ціле раніше розрізаних частин та елементів системи на основі їх взаємозалежності і взаємодоповнюваності. При повній інтеграції здійснюється найбільш успішне «вливання» людини в суспільство, ефективно завоюючи нею простору соціокультурних контактів, міжособистісної комунікації, що створює передумови для наступної соціальної солідаризації і соціальної згуртованості. Успішна соціальна інтеграція на груповому рівні потенційно створює передумови для успішної мікросоціальної згуртованості, а інтеграція в суспільство – основу для ефективної мікросоціальної згуртованості [5, с. 168].

Для кращого розуміння значення впливу процесів соціального виключення та включення на рівень соціальної згуртованості розглянемо схему такого впливу (рис. 3).

Окремі механізми та прояви соціального відторгнення зазвичай не послаблюють, а перетворюються на нові рушійні сили відторгнення, формуючи замкнуте коло, коли одна деривація веде до іншої, що призводить до стійкого багатовимірного відторгнення. Це, в свою чергу, знижує рівень соціальної згуртованості, веде до поглиблення соціально-економічних проблем у суспільстві.

Внаслідок процесів соціальної інтеграції та включення формується взаємодія всередині громади або суспільства; посилюються та поліпшуються міжособистісні, групові, інституційні, формальні й неформальні стосунки. З часом вони перетворюються

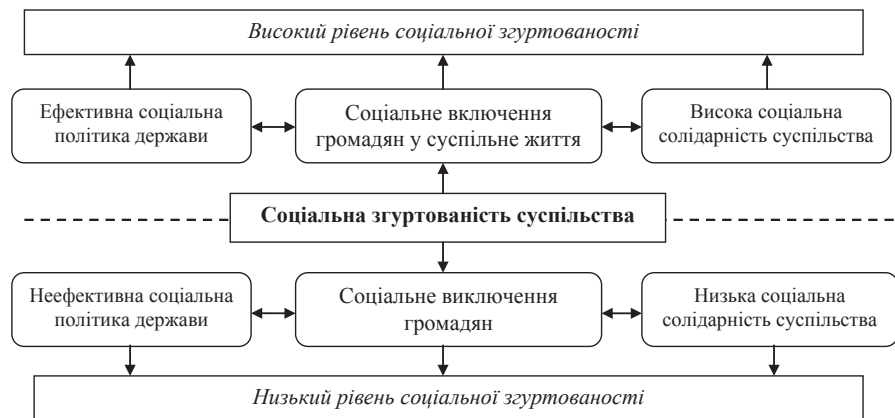

Рис. 3. Схема впливу процесів соціального виключення і включення на соціальну згуртованість суспільства

Джерело: розробка автора

на мережі, здатних охопити кожного члена громади завдяки встановленим зв'язкам. Згуртованими вважаються спільноти із розвиненими стосунками: як горизонтальними і вертикальними, так і багатовекторними та багаторівневими.

Висновки. Дослідження показало, що саме процеси соціального виключення та включення, поряд із соціальною солідарністю і соціальною політикою держави, безпосередньо впливають на рівень соціальної згуртованості у суспільстві. Ігнорування проблем соціального виключення у суспільстві може призводити до негативних наслідків у всіх сферах життєдіяльності людини. Велике значення для подолання виключення мають процеси соціального включення, інтеграції та взаємодії.

У ході соціальної взаємодії в результаті зміцнення і розвитку соціальних мереж створюється відповідна соціальна інфраструктура, здатна сприяти згуртованості: швидко мобілізуватися і реагувати на соціальні загрози і виклики (наприклад, для захисту від стихії, протидії недемократичній владі або антисоціальним проявам інших членів суспільства); досягати суспільних цілей (наприклад, складати та реалізувати стратегічний план розвитку певного населеного пункту); висловлювати солідарність тощо.

Одним із ефективних механізмів боротьби із соціальним виключенням може стати міжсекторне партнерство як організована взаємодія трьох суспільних секторів (державного, громадського і бізнес-сектору), яка передбачає паритетність і взаємність дій учасників політики соціального включення, що забезпечує процесові системність на основі використання потенціалу кожного з партнерів, а також взаємної компенсації їх слабких характеристик. Саме така стратегія є основою для подальшого формування високого рівня соціальної згуртованості суспільства, що сприятиме ефективному соціально-економічному розвитку держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гриненко А.М., Кирилук В.В. Соціальне відторгнення як основна перешкода соціальної згуртованості суспільства. Актуальні проблеми розвитку економіки в контексті глобальних викликів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 45-річчю факультету міжнародної економіки 19-20 вересня 2013 р. – Одеса : «Атлант», 2013. – С. 22-24.
2. Бухарова М.В. О феномене «социального исключения» : материалы XI региональной научно-технической конференции «Вузовская наука – Северо-Кавказскому региону». Том вто-

- рой. Общественные науки. – Ставрополь : СевКавГТУ, 2007. – С. 123-134.
3. Національна доповідь про людський розвиток 2011 року: «Україна на шляху соціального залучення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.
 4. Звонар В.П. Соціальне виключення та включення як предмет політики соціально-економічного розвитку України // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Економіка. – Луцьк, 2010. – С. 25-29.
 5. Кирилюк В.В. Соціальна згуртованість як інститут розвитку громадянського розвитку // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. Том 3. – Хмельницький, 2013. – № 3(200). – С. 166-171.

УДК 331.101.6

Крюкова О.Ю.

*аспірант кафедри економіки праці та менеджменту
Кіровоградського національного технічного університету*

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРАЦІ НА МІКРОРІВНІ

У статті розглянуто фактори, що найбільшим чином впливають на продуктивність праці фахівців підприємств автомобільної галузі, та виявлено резерви її підвищення. На основі анкетування було складено рейтинг факторів, яким приділяється найбільше уваги на підприємствах, та факторів, що є найбільш впливовими, на думку працівників підприємств. Шляхом співставлення груп рейтингів запропоновано шляхи підвищення продуктивності інтелектуальної праці фахівців на підприємствах.

Ключові слова: продуктивність інтелектуальної праці, автомобільна галузь, впливові фактори, мотивація праці, диспропорції.

Крюкова О.Ю. ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ТРУДА НА МИКРОУРОВНЕ

В статье рассмотрены факторы, которые в наибольшей степени влияют на производительность труда специалистов предприятий автомобильной отрасли, и выявлены резервы ее повышения. На основе анкетирования был составлен рейтинг факторов, которыми уделяется наибольшее внимание на предприятиях, и факторов, которые являются наиболее влиятельными, по мнению работников предприятий. Путем сопоставления групп рейтингов предложены пути повышения производительности интеллектуального труда специалистов на предприятиях.

Ключевые слова: производительность интеллектуального труда, автомобильная отрасль, влиятельные факторы, мотивация труда, диспропорции.

Kriukova O.Y. THE WAYS TO INCREASING THE INTELLECTUAL LABOR PRODUCTIVITY AT THE MICRO LEVEL

In the article have been considered factors which have most influence on the professionals' labor productivity of automotive industry and have been discovered the reserves its improvement. On the basis of questionnaires has been prepared the rating of factors, which paid most attention on the enterprises, and the factors that are most influential in the opinion of employees. By comparison of ranking groups have been suggested the ways to improve the intellectual labor productivity of specialists on the enterprises.

Keywords: intellectual labor productivity, automotive industry, influential factors, labor motivation, imbalances.

Постановка проблеми. Продуктивність праці як економічна та соціальна категорія є важливим показником, що відображає рівень життя населення, економічного зростання та конкурентоспроможності країни [6, с. 30]. Однак економічні процеси сучасності вимагають нового підходу до вивчення даної категорії та до шляхів її підвищення. На сьогоднішній день в усіх сферах господарювання відбувається процес інтелектуалізації праці. В умовах трансформації змісту праці та переходу економіки на новий рівень інтелектуального розвитку постала потреба у пошуку шляхів підвищення продуктивності інтелектуальної праці за інноваційної моделі розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти щодо продуктивності праці, методики її оцінки та механізмів її підвищення розглядаються у роботах таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як М. Акулов, Т. Базарова, Д. Богиня, В. Брич, С. Вігужинська, В. Вітвіцький, Н. Власова, Н. Волгіна, Р. Гаврилов, Б. Генкін, О. Головіна, Б. Грабовецький, В. Гриньова, О. Грішнова, Г. Завіновська, А. Калина, А. Колот, О. Левченко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, О. Михайловська, В. Мостова, Г. Савицька, М. Семикіна, О. Ткачук, Л. Фільштейн, Ф. Хміль, Т. Чернова та ін.

Постановка завдання. Основне завдання дослідження полягає в пошуку механізмів та шляхів під-

вищення продуктивності праці фахівців автомобільної галузі за умов формування інноваційної моделі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції, такі як глобалізація, безперервний процес створення нових технологій, постійне зростання попиту на інновації, посилення конкуренції, зміна споживчого попиту, зміни в економічних та політичних структурах, а також ролі держави в підтримці економіки знань – змінили спосіб ведення бізнесу [5, с. 7]. Природним та неминучим явищем стає перехід країн до інноваційної моделі економіки.

Відбувається переоцінка людського фактору в економіці: зростає роль творчих кадрів – людей, що володіють знаннями і є носіями нововведень в сфері організаційної, науково-технічної та екологічної культури [3, с. 75]. Саме тому у питанні щодо підвищення продуктивності праці увага зміщується з фізичної до інтелектуальної праці фахівців.

Для визначення механізму підвищення продуктивності праці інтелектуальних працівників на мікрорівні було проведено анкетування серед фахівців на підприємствах автомобільної галузі. Для аналізу були відібрані підприємства-конкуренти, що займаються реалізацією автомобілів.

Анкетування було проведено серед фахівців підприємств ГК «АІС», корпорації «УкрАвто» та корпорації «Богдан-Авто Холдинг». Дані підприємства

були відібрані за принципом найбільшої конкуренції у галузі за результатами аналізу ринку. Також варто відмітити, що відібрані корпорації є полібрендовими та спеціалізуються на дистрибуції багатьох марок авто різних класів. Іншою особливістю обраних корпорацій є їх широке географічне розгалуження по усій території України.

В опитуванні приймали участь такі категорії працівників, як директори, начальники відділів, менеджери з продажу та інші фахівці (секретарі, бухгалтери та ін.). Вважаємо, що професію менеджера доцільно віднести до категорії інтелектуальної праці.

Метою анкетування було визначення факторів, що найбільшим чином впливають на існуючий стан продуктивності праці на підприємствах, та виявити можливі резерви її підвищення.

Розглянемо результати проведеного дослідження на підприємствах ГК «АІС». Найбільшу питому вагу працівників підприємства складають менеджери з продажу (55,5%). Саме менеджери з продажу є ключовою групою працівників, оскільки від їх компетенції та професіоналізму залежить прибутковість компанії. За допомогою анкетування було виявлено фактори підвищення продуктивності праці, яким на підприємстві приділяється найбільше уваги, а також ті з них, що фактично мають вагомий вплив на рівень продуктивності праці, на думку працівників. Виходячи з результатів опитування, найбільше уваги на підприємстві приділяється: режиму праці та відпочинку (100% опитаних); 80% опитаних вважають, що професійним тренінгам та семінарам, створенню умов для професійного розвитку та технологічному оснащенню робочого місця приділяється найбільше уваги; 60% опитаних вважають, що найбільше уваги приділяється соціальній політиці підприємства, системі штрафів та преміювання; 40% – оцінці та атестації працівників, інноваційній політиці підприємства, ергономічним умовам праці, доступу до необхідної інформації та сприятливій психологічній атмосфері на підприємстві; 20% опитаних відповіли, що найбільше уваги приділяється матеріальному заохоченню.

За результатами опитування, найбільшим чином на продуктивність праці інтелектуальних працівників впливають матеріальне стимулювання, стабільність роботи та сприятлива психологічна атмосфера – 100% опитаних. На другому місці – нематеріальне стимулювання, режим праці та відпочинку (80% опитаних). На третьому місці – доступ до необхідної інформації, професійні тренінги та семінари, створення умов для професійного розвитку (60% опитаних). На четвертому місці – соціальна політика підприємства, система штрафів та преміювання, рівень технологічного оснащення робочого місця, ергономічні умови праці (40% опитаних). На п'ятому місці – інноваційна політика підприємства. При цьому варто зазначити, що 20% опитаних вважають, що на їх рівень продуктивності праці зовсім не впливає рівень технологічної оснащеності робочого місця та доступ до необхідної інформації.

Співставлення рейтингів факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги на підприємствах «АІС», з факторами, що є найбільш впливовими, на думку працівників, зображено на рис. 1.

Виходячи з рис. 1 видно, що найбільш впливовим факторам приділяється найменше уваги. Однак варто зазначити, що найбільше уваги приділяється не менш важливому фактору, що має позитивний вплив на продуктивність праці. Збіг по рейтингам має лише фактор щодо ергономічних умов праці (на рис. позначено пунктирною стрілкою).

Якщо узагальнено проаналізувати рейтинги, то видно, що фактична увага підприємства знаходиться в оберненій залежності від фактично впливових факторів, виняток складають лише ергономічні умови праці.

Нааявні диспропорції за результатами аналізу між точкою зору працівників та адміністрації підприємства, що полягають у розумінні пріоритетності впливу тих чи інших факторів на рівень продуктивності праці, призводять до невдоволеності інтелектуальних працівників та у кінцевому підсумку – до не-

I місце				
Режим праці та відпочинку				100
II місце				
Технологічна оснащеність робочого місця			20	80
Професійні тренінги та семінари			20	80
Створення умов для професійного розвитку	20			80
III місце				
Система штрафів та преміювання			40	60
Соціальна політика підприємства			40	60
IV місце				
Сприятлива психологічна атмосфера			60	40
Доступ до необхідної інформації		20	40	40
Ергономічні умови праці		20	40	40
Оцінка та атестація працівників		40	20	40
Інноваційна політика підприємства	40		20	40
V місце				
Матеріальне заохочення			80	20
Стабільність роботи			40	60
Нематеріальне стимулювання	20	20		60

Рейтинг факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги на підприємствах ГК «АІС», у %

I місце					
Матеріальне заохочення				100	
Стабільність роботи				100	
Сприятлива психологічна атмосфера				100	
II місце					
Нематеріальне стимулювання			20	80	
Режим праці та відпочинку			20	80	
III місце					
Професійні тренінги та семінари			20	20	60
Створення умов для професійного розвитку			20	20	60
Доступ до необхідної інформації	20			20	60
IV місце					
Ергономічні умови праці				60	40
Система штрафів та преміювання		20		40	40
Соціальна політика підприємства		20	20	20	40
Технологічна оснащеність робочого місця	20		20	20	40
V місце					
Інноваційна політика підприємства		40	20	20	20
Оцінка та атестація працівників		20	20		60

Рейтинг факторів, які найбільше впливають на продуктивність праці працівників підприємств ГК «АІС», у %

Рис. 1. Співставлення рейтингів факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги, з факторами, що є найбільш впливовими на думку працівників підприємств «АІС»

Джерело: розроблено автором на основі анкетування

здатності у подальшому підвищувати продуктивність їх праці.

Варто зазначити, що результати опитування є суб'єктивними та відображають бачення картини тільки зі сторони працівників інтелектуальної праці. Однак навіть одностороннє бачення картини відображає реальну картину спрямування політики підприємства в очах персоналу. Якщо, на думку персоналу, підприємство приділяє недостатньо уваги створенню відчуття стабільності та нематеріальній мотивації, то це означає, що запроваджені в реаліях заходи підприємства не діють.

Надалі розглянемо результати проведеного дослідження на підприємствах корпорації «УкрАвто». Виходячи з результатів анкетування, ієрархія мотиваційних напрямків щодо підвищення продуктивності праці на підприємствах корпорації має наступний вигляд: на першому місці найбільше уваги приділяється професійним тренінгам та семінарам, а також соціальній політиці підприємства; на другому місці – доступ до необхідної інформації, оцінка та атестація працівників, а також створення умов для професійного розвитку; та третьому місці – технологічна оснащеність робочого місця, режим праці та відпочинку, стабільність роботи та нематеріальне стимулювання; на четвертому місці – сприятлива психологічна атмосфера та система штрафів та преміювання; на п'ятому місці – інноваційна політика підприємства, ергономічні умови праці та матеріальне заохочення. Також варто зазначити, що, на думку 31% опитуваних, на підприємстві зовсім не приділяється увага матеріальному заохоченню, на думку 23% – нематеріальному стимулюванню, 15% – ергономічним умовам праці, 8% – стабільності роботи та системі штрафів та преміювання.

За результатами опитування, найбільшим чином на продуктивність праці фахівців впливає доступ до необхідної інформації; на другому місці – стабільність роботи, соціальна політика підприємства, режим праці та відпочинку, сприятлива психологічна атмосфера, система штрафів та преміювання, а також матеріальне заохочення; на третьому місці –

технологічна оснащеність робочого місця, оцінка та атестація працівників, створення умов для професійного розвитку; на четвертому місці – нематеріальне стимулювання, професійні тренінги та семінари, інноваційна політика підприємства; на п'ятому місці – ергономічні умови праці.

Співставлення рейтингів факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги на підприємствах корпорації «УкрАвто», з факторами, що є найбільш впливовими на думку працівників, зображено на рис. 2.

Виходячи з рис. 2, значні диспропорції у відповідності факторів спостерігаються щодо факторів матеріального заохочення, сприятливої психологічної атмосфери та системи штрафів та преміювання. Однак такі важливі фактори, що мають вагомий вплив на продуктивність праці фахівців Корпорації «УкрАвто», як соціальна політика підприємства та доступ до необхідної інформації, майже співпадають з важелями впливу підприємства. Повний збіг спостерігається за факторами технологічної оснащеності робочого місця та ергономічними умовами праці (на рис. 2 позначені пунктиром).

Тепер розглянемо результати анкетування щодо визначення резервів росту продуктивності праці на підприємствах корпорації «Богдан-Авто Холдинг». Відповідно до результатів анкетування, найбільше уваги приділяється таким факторам, як професійні тренінги та семінари, створення умов для професійного розвитку та технологічна оснащеність робочого місця. На другому місці – оцінка та атестація працівників, доступ до необхідної інформації та інноваційна політика підприємства. На третьому місці – ергономічні умови праці, система штрафів та преміювання. На четвертому місці – соціальна політика підприємства та сприятлива психологічна атмосфера. На останньому, п'ятому, місці – матеріальне заохочення, стабільність роботи, нематеріальне стимулювання, режим праці та відпочинку.

За результатами опитування фахівців корпорації «Богдан-Авто Холдинг», на продуктивність їхньої праці фактори впливають у наступній послідовності:

Рис. 2. Співставлення рейтингів факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги на підприємствах «УкрАвто», з факторами, що є найбільш впливовими на думку працівників

Джерело: розроблено автором

на першому місці – сприятлива психологічна атмосфера, матеріальне заохочення, стабільність роботи та доступ до необхідної інформації; на другому місці – режим праці та відпочинку, технологічна оснащеність робочого місця, нематеріальне стимулювання, система штрафів та преміювання; на третьому місці – соціальна політика підприємства та створення умов для професійного розвитку; на четвертому місці – професійні тренінги та семінари, оцінка та атестація працівників, інноваційна політика підприємства; на п'ятому місці – ергономічні умови праці.

Співставлення рейтингів факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги на підприємствах «Богдан-Авто Холдинг», з факторами, що є найбільш впливовими на думку працівників, зображено на рис. 3.

З рис. 3 видно, що найбільш впливовим факторам приділяється найменше уваги, виняток склали технологічна оснащеність робочого місця, доступ до необхідної інформації та система штрафів і преміювання. Варто зазначити, що, на противагу від конкурентів, «Богдан-Авто Холдинг» немає жодного збігу по факторам, що має негативний вплив на продуктивність праці фахівців, що свідчить про те, що компанія у своїй політиці зовсім не враховує реальних потреб персоналу. Так само, як і у корпорації «АІС», «Богдан-Авто Холдинг» має обернену залежність між факторами впливу на продуктивність праці.

Провівши аналіз факторів, що впливають на продуктивність праці фахівців корпорацій-конкурентів, таких як «АІС», «УкрАвто» та «Богдан-Авто Холдинг», можна зробити наступні висновки: серед зазначених та проаналізованих факторів корпорацій найменше уваги приділяють особистісній групі факторів (соціальна політика підприємства, матеріальна та нематеріальна мотивація, стабільність роботи та сприятлива психологічна атмосфера). Корпорації у більшій мірі орієнтовані на технологічне забезпечення та професійний розвиток працівників. Варто також звернути увагу на те, що до складу корпорації

входить велика множина підприємств, що географічно розміщена по усій території України та АРК. Результатом цього є те, що керівництво корпорацій, використовуючи адміністративні методи управління шляхом положень, розпоряджень та наказів, які централізовано розповсюджуються по усім підприємствам корпорації, не має фактичної змоги приділяти достатню увагу особистісній групі факторів на усіх підприємствах. Щодо соціальної політики, то вона присутня у кожній корпорації, у вигляді оплачуваної відпустки, лікарняних та медичної страховки. Стосовно низької стабільності роботи, то в переважній більшості така ситуація є результатом специфіки роботи галузі та професії менеджера. Так, на продаж автомобілів впливає фактор сезонності: найкращі продажі припадають на вересень-грудень та березень-травень, у інші ж місяці можуть спостерігатися аномальні зниження продаж, в результаті чого підприємства корпорацій переживають чергову хвилю скорочень, залишаючи лиш найсильніших працівників. Така природна, для даної галузі, плінність кадрів, за наявності добре поставленої системи навчання дає можливість якісно покращувати кваліфікаційний рівень працівників.

Зведені результати проведеного аналізу зображено у таблиці 1, з якої видно, що найбільша різниця між підприємствами-конкурентами полягає у пріоритетності групи факторів, що використовуються для підвищення продуктивності праці персоналу. Так, ГК «АІС» найбільшу увагу приділяє техніко-технологічній групі факторів, до якої відносяться рівень технологічної оснащеності робочого місця, доступ до необхідної інформації, ергономічні умови праці, режим праці та відпочинку, інноваційна політика підприємства.

Корпорація «УкрАвто» у методах підвищення продуктивності праці надає перевагу професійній групі факторів, до якої відносяться професійні тренінги та семінари, створення умов для професійного розвитку, оцінка та атестація рівня кваліфікації пра-

I місце						
Професійні тренінги та семінари		5	5	45	45	
Створення умов для професійного розвитку		14	9	32	45	
Технологічна оснащеність робочого місця		14	18	23	45	
II місце						
Оцінка та атестація працівників		5	23	33	40	
Доступ до необхідної інформації		10	10	45	40	
Інноваційна політика підприємства		5	36	27	40	
III місце						
Система штрафів та преміювання		5	14	27	25	30
Ергономічні умови праці		9	14	29	19	30
IV місце						
Соціальна політика підприємства		19	29	32	20	
Сприятлива психологічна атмосфера		9	32	44	15	
V місце						
Матеріальне заохочення		18	18	14	41	9
Стабільність роботи		5	5	55	27	9
Нематеріальне стимулювання		14	9	41	27	9
Режим праці та відпочинку		5	14	50	23	9

Рейтинг факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги на підприємствах «Богдан-Авто Холдинг», у %

I місце						
Сприятлива психологічна атмосфера		5	5	18	14	59
Матеріальне заохочення		9	9	14	9	59
Стабільність роботи		4		9	30	57
Доступ до необхідної інформації		5	5	5	32	55
II місце						
Режим праці та відпочинку			14	27	14	45
Технологічна оснащеність робочого місця		5	5	18	32	41
Нематеріальне стимулювання		5	5	23	27	41
Система штрафів та преміювання		5	18	23	14	41
III місце						
Соціальна політика підприємства		12	16	16	20	36
Створення умов для професійного розвитку		4	17	30	17	35
IV місце						
Професійні тренінги та семінари		5	14	18	36	27
Оцінка та атестація працівників		5	14	27	27	27
Інноваційна політика підприємства		5	23	27	18	27
V місце						
Ергономічні умови праці		5	9	18	50	18

Рейтинг факторів, які найбільше впливають на продуктивність праці працівників підприємствах «Богдан-Авто Холдинг», у %

Рис. 3. Співставлення рейтингів факторів підвищення продуктивності праці, яким приділяється найбільше уваги з факторами, що є найбільш впливовими на думку працівників корпорації «Богдан-Авто Холдинг»

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Зведені результати аналізу щодо механізмів підвищення продуктивності праці фахівців на корпораціях

Показники	«АІС»	«УкрАвто»	«Богдан-Авто Холдинг»
Методи управління	Централізоване, директивне, вертикальне управління (єдині накази, розпорядження, положення для усіх підприємств корпорації)		
Пріоритетна група факторів, що використовується для підвищення продуктивності праці персоналу	Техніко-технологічна	Фактори професійного розвитку	Рівномірно техніко-технологічні та професійні фактори
Фактори, що мають негативний вплив на продуктивність праці персоналу	1. Неналежна увага до особистісної групи факторів (матеріальне та нематеріальне стимулювання, стабільність роботи, соціальна політика та психологічна атмосфера у колективі)		
	2. Відсутність творчої ініціативи у працівників	2. Неefективне використання робочого часу	
	3. Неналежне використання творчої ініціативи		
	4. Недосконала організація праці		
	5. Емоційне спустошення багатьох працівників		
	6. Нечіткі та незрозумілі задачі	6. Переробіток	6. Відсутність творчої ініціативи у працівників
	7. Невраховання думки колективу	7. Недосконали стилі і методи управління	7. Недостатньо уваги режиму праці та відпочинку
	8. Робота більшості працівників не за спеціальністю		
Фактори, що мають позитивний вплив на продуктивність праці персоналу	1. Ефективна система навчання та умови для професійного розвитку		
	2. Ефективне використання робочого часу	2. Доступ до необхідної інформації	
	3. Ефективні методи управління	3. Велика частка досвідчених спеціалістів	
	4. Більшість працівників часто відчуває емоційне піднесення, натхнення та захопленість роботою		
	5. Більшість працівників з повною вищою освітою		
	6. Сприятливий психологічний клімат у колективі	6. Чіткі та зрозумілі поставленні завдання	
	7. Більшість працівників займаються своєю справою	7. Значна увага соціальній політиці	7. Велика частка молодих спеціалістів
	8. Задоволеність роботою керівництва		

Джерело: розроблено автором

цівників, а також система штрафів та преміювання. Корпорація «Богдан-Авто Холдинг» надає однакового значення як техніко-технологічним факторам, так і професійним факторам.

Варто зазначити, що жодна з груп компаній, на думку працівників, не приділяє достатньо уваги особистісній групі факторів (соціальна політика, нематеріальне стимулювання, матеріальне заохочення, стабільність роботи та сприятлива психологічна атмосфера у колективі). Однак саме фактори даної групи найбільшим чином впливають на продуктивність інтелектуальної праці фахівців. Оскільки інтелектуальна праця є творчою та у великій мірі залежить від настрою та натхнення працівників, негативний вплив на її продуктивність на досліджуваних підприємствах справляли такі чинники, як постійний та ненормований (шокуючий) контроль (контрольні дзвінки у будь-який час з перевіряючими питаннями, контрольні візити та ін.), відсутність належного ритму роботи (робота за принципом «все і зараз»), несвочасне донесення інформації, відсутність послідовності рішень керівництва, неналежна увага нематеріальній мотивації, що призводить до відсутності на підприємстві духу продуктивної роботи, а також відсутність зворотного зв'язку між підлеглими та адміністрацією.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідивши чинники, що в найбільшій мірі впливають на продуктивність праці фахівців на мікрорівні, можна зробити висновки про те, що вітчизняні суб'єкти господарювання ще не в повній мірі розмежовують особливості між фізичною та інтелектуальною працею, та, як і у випадку з фізичною працею, найбільше уваги приділяють технічному оснащенню та ефек-

тивній системі контролю інтелектуальних кадрів. Однак варто зауважити, що на даному етапі розвитку економіки велика частка суб'єктів господарювання вже усвідомили важливість навчання та розвитку персоналу, однак ще недостатньо уваги приділяється творчому розвитку, наданню самостійності у прийнятті рішень та формуванню належного продуктивного, корпоративного духу на підприємствах, де все більшого значення набуває висока продуктивність інтелектуальної праці.

Напрямами подальших досліджень у зазначеній сфері є формування концептуального механізму підвищення продуктивності інтелектуальної праці на мікрорівні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Великий Ю. В. Проблеми інноваційного розвитку економіки України / Ю. В. Великий // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 2(10). – С. 104-108.
2. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. : [пер. с англ.] / П. Друкер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 272 с.
3. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання / О. Лапко. – К. : ІЕП НАН України, 1999. – 254 с.
4. Нанівська Є. В. Інтелектуальний капітал підприємств : сутність і значення у сучасних умовах / Є. В. Нанівська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.15. – С. 256-262.
5. Abeysekera I. Intellectual capital practices of firms and the commodification of labour / I. Abeysekera // Accounting, Auditing and Accountability Journal. – 2008. – 21(1). – P. 36-48.
6. Freeman R. Labour productivity indicators. Comparison of two OECD databases productivity differentials & the balassamuelson effect : OECD Statistics Directorate Division of Structural Economic Statistics, 2008. – 76 с.

УДК 330.101

Кундєєва Г.О.*кандидат економічних наук,
докторант кафедри менеджменту
Національного університету харчових технологій***Римаренко М.К.***студент факультету економіки і менеджменту
Національного університету харчових технологій*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЇ «ЗДОРОВ'Я»

Стаття присвячена дослідженню змісту категорії «здоров'я» як елементу еко-соціо-економічної системи. Визначено основні тимчасові і цивілізаційні рамки трансформації типів здоров'я від першого – примітивного – до п'ятого – постмодерного типу через постпримітивний, квазімодерний і модерний типи. Визначено тип суспільного здоров'я для України.

Ключові слова: соціально-орієнтована економіка, здоров'я, типи суспільного здоров'я.

Кундеева Г.А., Римаренко М.К. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ КАТЕГОРИИ «ЗДОРОВЬЕ»

Статья посвящена рассмотрению сути категории «здоровье» как элемента эко-социо-экономической системы. Определены основные временные и цивилизационные рамки трансформации типов здоровья от первого – примитивного – до пятого – постмодерного через постпримитивный, квазімодерный и современный типы. Определен тип общественного здоровья Украины.

Ключевые слова: социально-ориентированная экономика, здоровье, типы общественного здоровья.

Kundieieva G.A. Rymarenko M.K. SOCIAL ECONOMIC GOING NEAR THE ANALYSIS OF CATEGORY «HEALTH»

The article is devoted consideration of essence of category «health» as an element of eco socio economic sistem. Main temporal and civilization scopes of transformation of types of health from the first – primitive – to fifth – is postmodern through postprimitive, kvazimodern and modern types are studied. The type of public health in Ukraine is certain.

Keywords: social-oriented economy, health, types of public health.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, соціокультурної та політичної модернізації світової спільноти супроводжуються нині загостренням глобальних проблем, серед яких важливе місце займають проблеми розвитку і взаємодії елементів тріади «природа-суспільство-людина». Ці проблеми виникають перед людством постійно, шикуючись в ієрархічну структуру залежно від їх важливості для Людини. Основною метою сучасного суспільства, навіть якщо це і не усвідомлюється, є збереження життя, здоров'я людини, а демократія, правова держава, ринок – засоби, інструменти досягнення цієї мети.

Країни з соціально-орієнтованою економікою повинні дотримуватися принципів антропоцентризму: у світі немає нічого важливішого людини, а ведучий критерій потенціалу людини – її здоров'я. У сучасному суспільстві «максимально досяжний рівень здоров'я» визнається одним з невід'ємних прав людини і виступає як найважливіша умова та засіб, як одна з кінцевих цілей суспільного розвитку. Навпаки, низький рівень здоров'я населення асоціюється з прямою загрозою національній безпеці будь-якої держави, з перешкодою його соціально-економічному прогресу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Активно висвітлюються проблеми здоров'я як соціально-економічної категорії в наукових публікаціях українських вчених: Д. Айстраханова, В. Баранова, О. Грішнєвої, О. Голяченка, В. Костицького, Ю. Кундєєва, В. Лехана, Е. Лібанової, В. Маруніча, А. Мельник, В. Москаленка, Г. Старостенко, С. Стеценка, С. Трубича, М. Фашевського, І. Чопея, В. Шевчука, Л. Шевчук та багатьох ін. Більшість українських та зарубіжних вчених розглядають здоров'я у концепції людського капіталу, але історичний генезис змістовного наповнення категорії здоров'я та детермінант здоров'я з метою досвідченого управління ними потребує ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Незважаючи на значну кількість публікацій, що присвячені проблемам

здоров'я як у широкому (суспільне здоров'я), так і вузькому (здоров'я індивіда) сенсах, необхідно вирішити ряд завдань: дослідити сутнісне наповнення здоров'я як соціально-економічної категорії на цивілізаційному шляху розвитку суспільства; зазначити типи суспільного здоров'я; проаналізувати стан суспільного здоров'я в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Здоров'я здавна є головною життєвою цінністю людини, основою гармонійного розвитку особистості і найвищим благом. В античні часи цій проблемі присвячені праці Гіппократа, Демокріта, Аристотеля, Галена та інших вчених. Гіппократ є засновником гуморальної теорії здоров'я, згідно з якою всі хвороби виникають від неправильного змішування в організмі чотирьох починань, які його створюють: землі, води, повітря і вогню. Здоровий спосіб життя, помірність у всьому – ось неодмінні умови збереження здоров'я. Гіппократ писав у «Епідемії»: «робота, їжа, сон, любов – все має бути помірним» [1]. Хочеться звернути увагу на те, що Гіппократ виділяв харчування як інструмент лікування. Його крилатий вислів: *Natura senat, medicus curat* (природа оздоровлює, лікар лікує) не загубив свого значення і по нині.

Платон розглядав здоров'я як «благо». «Блага, – згідно з Платоном, – бувають троякого роду – іншими з них можна володіти, у інших брати участь, а інші існують самі по собі. Перші – це ті, якими можна володіти, наприклад, справедливість і здоров'я» [2]. Хоча, на нашу думку, здоров'я – це не тільки те, чим можна володіти, але і те, в чому можна брати участь (тобто сприяти збереженню і підтримці). Здоров'я розглядалося філософом на основі існуючого в давньогрецькому суспільстві культу краси і моральності, гармонії здорового людського тіла.

Піфагор вважав здоров'я гармонією всіх елементів людського організму, поєднанням різноманітних і суперечливих якостей, пов'язаних з проявом і духовної і тілесної життя. Основні засади оздоровлен-

ня, на думку Піфагора, це «будь-яким способом слід уникати і відсікати від тіла – хвороба, від душі – невигластво, від шлунку – надмірність, від дому – розбіжності, від міста – смуту, від усього в цілому – непомірність» [3].

Філософ міркує про здоров'я як про цінність безумовну, що стоїть в одному ряду з іншими природними якостями людини. Згідно з Піфагором, існують речі, володіння якими і придбання яких не підвладне людині. Цінність їх така, що «одні похвальні якості, наприклад силу, красу, здоров'я, хоробрість, неможливо розділити з іншою людиною». У «Піфагорійських Золотих віршах» підкреслено значення здоров'я та здорового способу життя: «Має залишити безпечність, коли справа піде про здоров'я. Міру важливо у всьому дотримуватися – в їжі та напоях. І у вправі для тіла, і міра є те, що не в тягар» [4].

На думку Аристотеля, здоров'я – це гармонія, чудові тілесні і душевні властивості. Розмірковуючи щодо здоров'я, Сократ зробив висновок, що здоров'я – це ще не все, але без здоров'я все – попросту ніщо [1]. У своїй праці «Про визначення частин тіла людини» К. Гален детально аналізує здоров'я, хвороби і третій стан. За його визначенням, «здоров'я – це стан, при якому тіло людини по натурі і поєднанню частини такою, що всі дії людини здійснюються здраво і повністю» [5]. У хворобі вчений бачив стан, протилежний здоров'ю, а третій стан визначав як «ні здоров'я, ні хвороба». Галену також належить ряд важливих рекомендацій щодо застосування природних стимуляторів, фізичних вправ, гімнастики, масажу і дієти для підтримки здоров'я людини.

Таким чином, в античний період здоров'я розглядалося з позиції діади «природа-людина», перш за все, як гармонія, ідеал краси і моральності. Заслуга мислителів цього періоду полягає також у тому, що, розглядаючи здоров'я як благо, вони вперше визначили проблему детермінант здоров'я.

Початок середньовічного періоду (або кінець античного) пов'язують з роботами Абу Алі Ібн Сіна (Авіценна), який розділив фізіологічний стан людини на 6 ґрадацій: тіло здорове до межі; тіло здорове, але не до межі; тіло не здорове, але й не хворе; тіло у хорошому стані, швидко сприймає здоров'я; тіло хворе легкою недугою; тіло хворе до межі. Це розмежування ступенів здоров'я зрештою фіксувало співвідношення: здоров'я-передхвороба-хвороба [6]. На рубежі XV-XVI століть з'явилися роботи Парацельса, в яких видатний лікар середньовіччя вказував, що людина від природи наділена засобами боротьби з хворобами [7].

Відомий англійський філософ середньовіччя Ф. Бекон відносив здоров'я до одного з головних людських благ. Ф. Бекон, надаючи велике значення режиму життя, зазначав, що людина повинна «мінати і чергувати протилежності, але схилитися до більш доброї з двох крайностей, чергувати відпочинки і вправи, але віддавати перевагу вправам, піст і гарне харчування, але частіше гарне харчування» [8, с. 45]. Філософ розробив практичні рекомендації щодо поліпшення здоров'я: не залишати без уваги пригоди зі своїм тілом; звертати увагу на здоров'я, на свою активність. Саме в активності, в оптимізмі і в русі він бачив запоруку здоров'я. На наш погляд, особливу цінність набуває заклик англійського філософа до пізнання людиною власного організму для збереження здоров'я, бо «особисті спостереження людини за тим, що йому добре, а що шкідливо, є найкраща медицина для збереження здоров'я». Власне це зауваження на наш погляд стали підґрун-

тям для сучасних методів формування здоров'я, які засновані на холистичному підході до людини, а саме можливості пізнати і створити себе.

Своїми глибокими філософськими думками, рекомендаціями Ф. Бекон не тільки збагатив знання про можливість оздоровлення людини, розпочатий працями Гіппократа, Аристотеля, Галена, Авіценна, Парацельса та інших вчених, а й довів, що здоров'я – предмет наукового дослідження не тільки медицини, але й інших наук.

У період середньовіччя мислителями була зроблена спроба на основі аналізу основних поглядів на здоров'я людини періоду античності дати більш повне і глибоке його тлумачення, що сприяло виникненню ґрадацій станів здоров'я. Було також вказано на необхідність прагнути до збереження і повернення здоров'я шляхом дотримання певних рекомендацій, пов'язаних з поведінкою людини.

На можливість людини впливати на своє здоров'я вказує Ж.О. Ламетрі. На його думку, стан здоров'я «може змінюватися завдяки вихованню і отримувати з цього джерела властивості, яких вона (тілесна організація) від природи не має» [9]. З позиції діалектичного аналізу розглядає здоров'я Гегель В.Ф. Здоров'я:

- це пропорційність між самобутністю організму і його наявним буттям;
- є такий стан, коли всі органи є текучими в загальному;
- полягає в рівномірному відношенні органічного до неорганічного, коли для організму немає нічого неорганічного, чого б він не міг подолати
- це пропорційність між самобутністю організму і його наявним буттям [10].

У новий період проблема здоров'я займала важливе місце як в теоретичних пошуках філософів, так і в роботах лікарів-клініцистів. Багато в чому концепція здоров'я зазнала подальшого розвитку завдяки спробам використовувати для його аналізу закони діалектики, відкриті Гегелем. У концепціях здоров'я, запропонованих мислителями цього періоду, робиться акцент на тому, що для збереження здоров'я необхідно, перш за все, глибоке осягнення людиною самої себе і свого здоров'я. Провідною концепцією цього періоду постає визнання здоров'я людини «першим благом» і «підставою всіх інших благ життя», тобто виділення у числі основоположних ціннісного аспекту здоров'я.

Можливість управління здоров'ям відзначена в роботах П.Ф. Лесгафта. Вчений вважав, що вправи, тренування органів і систем є необхідною передумовою їх нормального функціонування, для здорового та активного життя людини. «Фізичний розвиток полягає у розвитку сил і здоров'я дитини, а завдання освіти – привчити молоду людину свідомо ставитися до своїх дій» [11]. Лесгафт П.Ф. вважається засновником наукової системи фізичного виховання і лікарського контролю у фізичній культурі, але ми хотіли б звернути увагу на зауваження вченого щодо впливу освіти на здоров'я людини.

На необхідність профілактики як інструменту підтримки здоров'я та інвестицій у здоров'я вказував І.В. Давидовський. Вчений вказував на «легкість» виникнення хвороб у літніх і старих осіб, при цьому, але не можна ставити знаку рівності між поняттями «хвороба» і «старіння» [12]. Питання дефініції хвороби і старості, на наш погляд, є актуальною проблемою сучасного суспільства, у зв'язку з тим, що старіння населення – глобальна тенденція країн з розвинутою економікою. Питання освіти, як і питан-

ня організації профілактики здоров'я, – питання, що стосуються не тільки індивідуума а й усього суспільства, тобто питання здоров'я починають розглядатися з позиції тріади: «природа–людина–суспільство»

Казначеев В.П. запропонував розглядати людський організм з позицій комплексної науки, яка покликана вивчати закономірності взаємодії людей з навколишнім середовищем, питання розвитку народонаселення, збереження і розвитку здоров'я людей, вдосконалення фізичних і психічних можливостей людини» [13, с. 9]. На наш погляд, саме це твердження дає підстави розглядати здоров'я людини як головний елемент еко-соціо-економічної системи.

Необхідно відзначити той факт, що історичним епохам відповідав той чи інший тип здоров'я. Проведений аналіз наукових праць вказує на існування різних типів здоров'я [14; 15]. Проведена класифікація за цивілізаційною економічною ознакою дозволила виділити п'ять, послідовно змінюючи один одного, типів суспільного здоров'я: примітивний; постпримітивний; квазімодерний; модерний і постмодерний.

Примітивний тип популяційного здоров'я характерний для самого раннього і самого тривалого періоду людської історії. Його можна охарактеризувати як просте виживання людей при постійній загрозі насильницької смерті. Люди жили в умовах присвоєвальної економіки за рахунок збору їстівних рослин, полювання та рибної ловлі. Середня тривалість життя людини становила 20-22 роки, дитяча смертність – 500 і більше на 1 тис. новонароджених. І в більш старших віках дитяча смертність була дуже високою.

Постпримітивний тип популяційного здоров'я обумовлений помітною сходинкою у розвитку людського суспільства – переходом від полювання і збирання до землеробства – неолітичної революцією: від економіки присвоєвання людина перейшла до економіки виробляючої. Середня тривалість життя на цьому етапі еволюції вже дещо вищий. Зменшилася питома вага смертей від травматизму і голоду, але, як і раніше, велика дитяча і дитяча смертність.

Якщо в доземлеробську епоху розміри людських груп і тривалість життя людей регулювалися в основному кількістю продуктів харчування, то з розвитком землеробства головним регулюючим фактором стали хвороби. Перехід хліборобів на рослинну їжу привів до поширення авітамінозів і гіповітамінозу, яких, мабуть, не знали первісні мисливці, що харчувалися переважно м'ясом, і причина захворювань – білкове голодування. Епоху неоліту і античності змінив феодалізм, з тим же самим панівним аграрним типом господарства. Інтенсивніше стали розвиватися міста, які відрізнялися вкрай несприятливою для життя людей епідемічною обстановкою і як підсумок – вогнища холери, черевного тифу, дизентерії, натуральної віспи, чуми, які тривали майже до кінця XVIII ст. Для постпримітивного типу суспільного здоров'я характерна висока ймовірність передчасної смерті від епідемій, гострозаразних хвороб, голоду, авітамінозу і гіповітамінозу і як результат – порівняно коротка тривалість життя більшості населення від 20 до 35 років, а дитяча смертність досягала 200 чоловік на 1 тис. новонароджених.

Перехід від стабільного аграрного суспільства до безперервно мінливого сучасного індустріального суспільству призвів до зміни типу здоров'я. Видатні відкриття Л. Пастера, Р. Коха, І.І. Мечникова, П. Ерліха та інших дослідників у галузі бактеріології, імунології, лікування та профілактики інфекційних захворювань дозволили попереджати епідемії

і лікувати людей, хворих на холеру, черевний і висипний тиф, туберкульоз, сифіліс та інші небезпечні хвороби, які раніше забирали багато тисяч життів. У країнах, що вступили в епоху індустріалізації, поліпшувався стан здоров'я людей. Відбувся перехід від постпримітивного типу суспільного здоров'я до квазімодерного типу.

Квазімодерний тип характеризується достатньою тривалістю життя більшості населення, яка знаходиться в діапазоні 60-70 років, а дитяча смертність становить 15-70 на 1 тис. новонароджених. Водночас підвищена передчасна смертність частини людей молодого і допенсійного віку від серцево-судинних і онкологічних захворювань, нещасних випадків, отруєнь і травм. У захворюваності та смертності істотну роль продовжують відігравати інфекційні захворювання, в першу чергу туберкульоз.

До середини ХХ ст. в країнах з розвинутою економікою сформувався модерний тип здоров'я. Для цього типу здоров'я характерно тривале життя більшості населення з надійної та ефективної працездатністю і здоровою старістю. Серед основних причин смерті – серцево-судинні та онкологічні захворювання, смертність від яких, завдяки успіхам медицини, відсутня на більш літній вік. Тривалість життя звичай 75-77 років, а дитяча смертність не перевищує 8-10 випадків на 1 тис. новонароджених.

Найбільш економічно розвинені країни формують п'ятий, постмодерний, найбільш прогресивний тип здоров'я, тривалість життя населення при якому не нижче 82-85 років, а дитяча смертність не перевищує 5 випадків на 1000 новонароджених. Для цього етапу характерно різке зниження числа хворих усіма видами захворювань, особливо хвороб «цивілізацій».

Для визначення типу здоров'я притаманного Україні, проведено аналіз тривалості життя населення, дитячої смертності та неінфекційних захворювань. Смертність дітей, як свідчать статистичні дані, у віці до 1 року на 1000 новонароджених, починаючи з 1990 року має тенденцію до зниження: з 12,9 дітей на 1000 новонароджених – у 1990 р. до 8,4 дітей на 1000 новонароджених – у 2012 р. [16]. Тобто за даним показником для України притаманний модерний тип суспільного здоров'я.

Аналіз статистичних даних вказує на те, що за станом на 1990-1991 роки середня тривалість життя чоловіків і жінок в Україні складала 69,80 року. В період 1995-1996 років тривалість життя зменшувалася, досягнувши показника 66,93 року, але з 1997 року спостерігається тенденція до збільшення тривалості життя до 71,02 року. Причому тривалість життя українських чоловіків складає близько 60-65 років, а жінок – 72-73 роки [17]. Аналізуючи дані показники хотілося б з впевненістю підкреслити, що віковий поріг смертності квазімодерного типу суспільного здоров'я, особливо для жінок, подолано. Проте очікувана тривалість життя при народженні в Україні у період з 1990-го по 2012 рр. зменшилася на один рік. Цей показник склав у 2012 році 68,8 року проти 69,8 року у 1990 році [18]. Вірогідність України затриматися в квазімодерному типі досить велика. Ця теза підтверджується тим, що при скороченні чисельності українців за роки незалежності з 52 до 45,5 мільйона чоловік, третину від померлих склали люди допенсійного віку і, на жаль, тенденція зростання смертності серед населення працездатного віку зберігається.

Проведений аналіз смертності від захворювань вказує на те, що 67,55% смертельних випадків припадає на смертність від серцево-судинних захворю-

вань, на другому місці – онкологічні захворювання (14,34%) і 4,29% – хвороби шлунково-кишкового тракту (рис. 1), що (при невисокій тривалості життя) відповідає квазімодерному типу суспільного здоров'я.

На жаль, виходячи з притаманного для України квазімодерного типу суспільного здоров'я, сучасна концепція людського капіталу, насамперед, капіталу здоров'я потребує ґрунтовного дослідження. Капітал, на думку І. Фішера, це все те, що відповідає критеріям можливості накопичення і генерування доходу протягом довгого часу. Інвестиції в здоров'я збільшують запаси здоров'я у подальшому і, отже, збільшують і тривалість життя, а це може торкатися також і тривалості часу зайнятості. Тому збільшується дохід протягом життєвого циклу, а також сумарний об'єм спожитих благ.

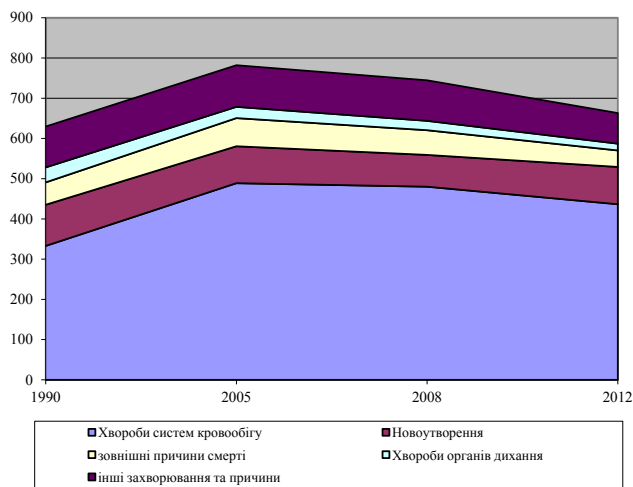

Рис. 1. Динаміка смертності в Україні протягом 1990-2012 рр.

Використовуючи частину свого трудового доходу на інвестиції в здоров'я, а не на вжиток, чоловік знижує свій добробут в сьогоденні, проте збільшує його в майбутньому за рахунок вищого об'єму капіталу здоров'я. При короткій тривалості життя (відносно європейських країн) пересічному українцю важко відмовити собі в певних благах сьогодні для отримання доходу у майбутньому.

Висновки з проведеного дослідження. В даний час здоров'я як об'єкт дослідження має безліч аспектів, як предмет медичних, соціальних і економічних наук і необхідно зв'язати, об'єднати ті фрагменти наукового пізнання, які виробляються окремими науками, що вивчають здоров'я. Необхідні ґрунтовні дослідження сучасних тенденцій медико-демографічних, екологічних, соціально-економічних про-

цесів в Україні для визначення основних чинників впливу на здоров'я та його формування. Досвід розвинених країн підтверджує, що ставка на інвестиції в здоров'я є найбільш ефективною стратегією економічного процвітання. Це обов'язкове має бути враховано при побудові стратегій економічного розвитку нашої країни. Формуванню поведінки самозбереження або поведінкових стратегій здоров'я (health behavior), які в значній мірі визначають тривалість життя людини, та розрахунку результативності інвестицій в капітал здоров'я будуть присвячені подальші наші дослідження.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Laert/.
2. А.Ф.Лосев История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон История античной эстетики, том II [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/lose002/index.htm>.
3. О Пифагоровой жизни / Пер. с древнегреч. И.Ю. Мельниковой. – М. : Алетея, 2002. – 192 с.
4. Пифагорейские Золотые стихи с комментарием Гиерокла/ Пер. с древнегреч. И.Ю. Петер. – М. : Алетея, Новый Акрополь, 2000. – 160 с.
5. Терновский В.Н. История медицины. Клавдий Гален и его труды [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hameleon.su/2008_022_1_med.shtml.
6. Авиценна: О причине здоровья и болезни и неизбежности смерти [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sibmedport.ru/article/1965-avitsenna-o-sohraneni-zdorovya/>.
7. Парацельс – великий философ и врач [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://info.agni-age.net/lectures/lecture/2004/18.shtml>.
8. Бэкон Ф. Соч.: В 2 т. Т.1 [Pdf-ZIP]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://publ.lib.ru/ARCHIVES/B/BEKON_Frensiz/_Bekon_F_.html.
9. Жюльен Офре де Ламетри Сочинения. – М. : Мысль, 1983. – 510 с.
10. Гегель В.Ф. Энциклопедия философских наук : в 3-х т. Т. 1. – М. : Мысль, 1974. – 558 с. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://comehe.3dn.ru/news/sergej_petrovich_botkin/2014-02-27-110.
11. Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта. – М. : Academia, 2001. – 312 с.
12. Казначеев В.П. Очерки теории и практики экологии человека. – М. : Наука, 1983. – 260 с.
13. Флоринская Ю.Ф. Качество жизни и здоровье населения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bio.1september.ru/article.php?ID=200400504>.
14. Прохоров Б.Б. Общественное здоровье и экономика / Б.Б. Прохоров, И.В. Горшкова, Д.И. Шамаков, Е.В. Тарасова; отв. ред. Б.Б. Прохоров. – М. : МАКС Пресс, 2007. – 292 с.
15. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
16. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://censor.net.ua/n235806>.
17. Human Development Report 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.objectiv.tv/150313/81981.html>.

УДК 331.526

Лаушкін О.М.

*аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці
Донецького національного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ У НОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджено особливості процесу трансформації зайнятості у контексті переходу системи суспільного виробництва у якісно новий стан – нову економіку. Наведена періодизація процесу трансформації зайнятості із розкриттям змісту кожного етапу. Визначені стимулюючі та стримуючі фактори трансформації та розкрито вирішальна роль унікального людського та соціального капіталу, що виступає головним драйвером переходу системи зайнятості у якісно новий стан стійкої динамічної рівноваги.

Ключові слова: трансформація зайнятості, нова економіка, постіндустріальна зайнятість, людський і соціальний капітал, самопідприємець.

Лаушкін А.Н. ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ЗАНЯТОСТИ В НОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье исследованы особенности процесса трансформации занятости в контексте перехода системы общественного производства в качественно новое состояние – новую экономику. Приведена периодизация процесса трансформации занятости с раскрытием содержания каждого этапа. Определены стимулирующие и сдерживающие факторы трансформации и раскрыта решающая роль уникального человеческого и социального капитала, выступающего главным драйвером перехода системы занятости в качественно новое состояние устойчивого динамического равновесия.

Ключевые слова: трансформация занятости, новая экономика, постиндустриальная занятость, человеческий и социальный капитал, самопредприниматель.

Laushkin O.M. PECULIARITIES OF THE EMPLOYMENT TRANSFORMATION IN THE NEW ECONOMY

The article deals with the peculiarities of the transformation process of employment in the context of the transition of the system of social production into a qualitatively new state – the new economy. The periodization of the transformation process of employment with the disclosure of the contents of each stage is given. Incentives and disincentives of the transformation are defined and the crucial role of unique human and social capital acting as the main driver of transition of the system of employment into a qualitatively new state of sustainable dynamic equilibrium is revealed.

Keywords: employment transformation, new economy, postindustrial employment, human and social capital, self-entrepreneur.

Постановка проблеми. У новій економіці, що заснована на знаннях, відбувається якісна трансформація зайнятості – атомізована, рутинна праця замінюється інтелектуальною, творчою. Постіндустріальна система зайнятості, що формується, якісно відрізняється від попередньої індустріальної, якій за час свого існування не вдалося вирішити конфлікт і досягти балансу інтересів основних учасників соціально-трудових відносин. У процесі трансформації системи зайнятості в умовах нової економіки, головним атрактором стає унікальний людський і соціальний капітал, який, звільнившись від влади індустріального капіталу, а також вирвавшись з порочного кола продуктивізму і комьюмерізму, створює самопідприємця, людину-творця (Homo creator), для якої праця є засобом розкриття пізнавальних і творчих здібностей, розвитку багатії індивідуальності у свободі вибору цільової функції зусиль, що прикладаються і траєкторії особистісного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукову розробку теоретичних і прикладних проблем трансформації зайнятості значний внесок зробили вчені О. Амоша, С. Бандур, В. Геєць, О. Грішнова, Е. Лібанова, Н. Лук'яченко, Л. Шаульська, С. Baldry, P. Drucker, G. Friedman, D. Hounshell, F. Machlup, M. Porat, G. Torlak, R. Volti, D. Zonderman та ін.

Постановка завдання. Головним завданням цієї роботи є дослідження особливостей процесу трансформації зайнятості у новій економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. В загальному вигляді, трансформація – це перехід системи в якісно новий стан, коли ентропія фазового простору системи досягає критичного значення. Фазовий простір системи являє собою n-мірний простір, де кожному стану динамічної системи відповідає точка в цьому просторі, і кожній точці цього простору відповідає єдиний стан системи. Зміни стану систе-

ми можна інтерпретувати як рух деякої точки у фазовому просторі. Просторове розташування точок у фазовому просторі отримало назву траєкторії. З плином часу траєкторії точок концентруються в особливій області фазового простору – атракторі, область тяжіння якого являє собою сукупність початкових точок фазового простору таких, що через певний час фазові траєкторії, що беруть початок в цих точках, наближаються до цього атрактора. Динамічні системи, що мають кілька атракторів, за певних умов можуть переходити з області тяжіння одного атрактора в область тяжіння іншого в точках біфуркації. Під біфуркацією розуміють якісну або топологічну перебудову системи, що відбувається при переході параметрів системи через критичне (біфуркаційне) значення. Під час біфуркацій відбувається значна перебудова динаміки системи, а ряд послідовних біфуркацій може призводити до порушення стійкості і, у разі перевищення порогового значення ентропії, до трансформації системи – її переходу в новий стан у багатовимірному фазовому просторі.

Система зайнятості відноситься до динамічних систем, а, отже, її стан і траєкторії можуть бути описані з використанням категорій нелінійної динаміки. Фазовий простір системи зайнятості являє собою багатовимірний простір, розмірність якого визначається кількістю параметрів, що характеризують безліч потенційних станів системи. На основі попередніх міркувань до параметрів фазового простору системи зайнятості можна віднести: по-перше, параметри, що характеризують сферу трудової діяльності, а саме зміст, організація та умови праці; по-друге, параметри, що характеризують інституційне середовище, а саме розвиток і якість інститутів відтворення, підготовки, розподілу, інтеграції та вивільнення ресурсів праці.

В якості атрактора даної системи виступає унікальний людський і соціальний капітал, який ство-

рює область тяжіння, «стягує» фазові траєкторії в певну точку. В даній точці система переходить у стан стійкої динамічної рівноваги, який зберігається навіть в умовах, коли під впливом зовнішніх впливів змінюються окремі параметри системи, не переходячи, однак, через критичне (біфуркаційне) значення. Необхідно зазначити, що людський і соціальний капітал, що виступає у якості атратора, повинен мати потенціал креативного руйнування, реалізація якого дозволяє вивести систему зайнятості зі стану стійкої динамічної рівноваги і ініціювати її перехід у якісно новий стан. Подібний людський і соціальний капітал не є продуктом поточного стану системи, а, навпаки, виникає як результат звільнення від нав'язаних цим станом рамок і обмежень, поза яких когнітивний і творчий потенціал розкривається у всій своїй повноті та багатогранності. Таким чином, тільки через емансипацію, звільнення від традицій і догм, прийнятих на віру, людський і соціальний капітал може стати драйвером трансформації. Однак не завжди нонконформізм і протиставлення своєї думки позиціям, яких дотримується спільнота, є запорукою того, що контрпозиції будуть сприйняті і підтримані більшістю. Навпаки, в більшості випадків нонконформізм зустрічає різку опозицію більшості, продиктовану неготовністю системи до виходу зі стану стійкої динамічної рівноваги і переходу в область тяжіння нового атратора. Причиною інерції сприйняття метаідеї є відсутність необхідних передумов для зміни поточного стану системи, серед яких можна виділити: по-перше, накопичення критичної маси змін, які сприяють реконфігурації системи у фазовому просторі з збереженням базисних параметрів у початковому вигляді; по-друге, послаблення гравітаційного поля поточного атратора, в результаті чого змінюються базисні параметри системи, а сама система виходить з області тяжіння даного атратора і опиняється в точці біфуркації. Дані передумови є універсальними умовами, за яких система стає сприйнятливою до впливу імпульсу креативного руйнування, а людський і соціальний капітал стає здатним до ініціювання процесу трансформації. Розглянемо більш детально зміст цих передумов в контексті переходу від індустріальної до постіндустріальної системи зайнятості.

Накопичення критичної маси змін у системі індустріальної зайнятості відбувалося поступово, по мірі того, як під впливом науково-технічного прогресу удосконалювалися засоби виробництва, технологія, умови та організація праці. Процес модернізації стосувався, насамперед, змісту і техніки виконання виробничих операцій, їх спрощення і стандартизації, що забезпечувало істотне підвищення продуктивності праці, зниження витрат на одиницю виробленої продукції. Вивільнені за рахунок економії кошти спрямовувалися на дослідження і розробку нових моделей і прототипів майбутніх продуктів з метою задоволення зростаючого попиту на інновації. Виробництво технічно складних, багатокомпонентних продуктів вимагало істотного підвищення вимог до якості виконання кожної операції, покращення умов праці та вдосконалення засобів виробництва. Паралельно з ускладненням техніки та технології здійснення виробничих процесів, особливо важливість набували питання організації праці. Безліч взаємопов'язаних дискретних операцій, темп і послідовність виконання яких повинні були відповідати нормам, зазначеним у технічних регламентах, вимагали створення особливих координаційних центрів, до функцій яких входили: по-перше, пошук і

усунення «вузьких місць», в яких порушується ритмічність і виникають вимушені простой; по-друге, моніторинг використання робочого часу з метою виявлення непродуктивних витрат і резервів підвищення «включення» працівника в процес виробництва; по-третє, контроль якості на кожному етапі виробництва з метою усунення втрат. Дані функції стали основою великої кількості концепцій організації праці та управління виробництвом, починаючи з наукового менеджменту Ф. Тейлора, закінчуючи сучасними системами бережливого виробництва і шести сигм. Планомірне виявлення і використання резервів зростання продуктивності праці за рахунок удосконалення технічних і організаційних компонентів процесу виробництва, що демонструє безпрецедентні результати підвищення доходів власників капіталу в пікової стадії розвитку індустріальної системи виробництва і зайнятості (перша половина ХХ ст.), в наступні періоди вже не забезпечувало попередніх темпів зростання добробуту. Більше того, виявлення все більш дрібних резервів підвищення продуктивності відволікало значні обсяги коштів на комплексний аналіз змісту кожної операції та в результаті ставало джерелом фінансових втрат. Таким чином, можна говорити про те, що до початку ХХІ ст. була накопичена критична маса змін у системі індустріальної зайнятості і подальше зростання продуктивності праці могло бути досягнуто тільки через перегляд змісту праці і зміни існуючої моделі соціально-трудових відносин. Очевидно, що подібні зміни в принципі не могли бути ініційовані індустріальною системою, тому що саме зміст праці, орієнтований на виробництво матеріальних благ, і модель соціально-трудових відносин, в рамках якої працівник змушений пропонувати свою здатність до праці в обмін на винагороду, що визначається власником капіталу, складають фундамент системи, та їх деструкція означала б запуск механізму її саморуйнування.

Ослаблення гравітаційного поля поточного атратора, що встановлює значення узагальнених координат і імпульсів параметрів індустріальної системи зайнятості, пов'язано з виділенням знання в якості потенційного драйвера зростання суспільного добробуту. Вичерпання резервів підвищення багатофакторної продуктивності праці в сфері матеріального виробництва сприяло переміщенню фокусу уваги дослідників у сферу нематеріального – в простір знання та ідей. Саме знання, виявляючи унікальні властивості невичерпності та неконкурентності, є ресурсом, запас якого збільшується у споживанні, а його внесок у створення цінності забезпечує новий імпульс у підвищенні багатофакторної продуктивності. Виробництво знання і технологічно, і організаційно, суттєво відрізняється від виробництва матеріальних благ. Основна відмінність полягає в тому, що пізнання неможливо стандартизувати, а його результат часто невідомий навіть самому суб'єкту пізнання. Як наслідок, класична виробнича функція, що встановлює чітку залежність між обсягом виробництва і витратами факторів, в умовах нематеріального виробництва набуває стохастичного характеру, а суб'єкт пізнання, звільнюючись від влади капіталу, який визначає цільову функцію його трудової діяльності, стає самопідприємцем. Зміна залежної ролі працівника в системі соціально-трудових відносин та його перехід у новий статус самопідприємця, що самостійно визначає мету і зміст своєї праці, ініціює процес деструкції ядра індустріальної системи зайнятості. В результаті система опиняється в точці біфуркації, в стані крайньої нестійкості і невизначенос-

ті перспектив розвитку. У точці біфуркації система характеризується найменшою резистентністю до дії імпульсів, спрямованих на креативне руйнування застарілих технологічних і відносницьких рутин, норм і правил, використання яких в якості стратегічних орієнтирів поведінки сторін взаємодії не забезпечує досягнення Парето-оптимальних результатів.

Виконання вищевказаних умов є необхідним з огляду на те, що вирішення проблем неефективності індустріальної системи зайнятості можливо лише через свідому відмову від системою нав'язаних «правил гри». Саме тому накопичення критичної маси змін, що не зачіпають ядро системи, але сприяють її лібералізації, зниженню диспропорції у розподілі владних повноважень учасників соціально-трудових відносин, а також вичерпання резервів зростання продуктивності в системі матеріального виробництва та інтенсивний пошук нових джерел зростання суспільного добробуту, сприяли зниженню порогу чутливості системи до зовнішніх дестабілізуючих впливів, які «виштовхують» систему зі стану стійкої динамічної рівноваги. Подібні дії спочатку носили поодинокий характер і не справляли якогось істотного впливу на загальний стан системи, з плином часу стали набувати масового характеру, а їх дестабілізаційний потенціал багаторазово зріс. В даному випадку мова йде про так звані кризи індустріальної системи суспільного відтворення і зайнятості, які розкрили безпорадність стратегії продуктивізму і консьюмерізму, стимулювання імпульсного, миттєвого споживання, повсюдного використання низькокваліфікованої, механістичного праці, в результаті чого досягалися безпрецедентні результати економії витрат на одиницю виробленої продукції. Усвідомлення працівником безвиході свого становища і розчарування в перспективах індустріальної версії «суспільства загального благоденства» з системою зайнятості, що вкрай нерационально використовує людський і соціальний капітал, сприяло підвищенню його схильності до ризику, готовності змінити статус-кво. Достатньо висока схильність до ризику ключових акторів є головним індикатором, що свідчить на користь того, що система вже не в змозі протистояти внутрішнім дестабілізаційним імпульсам і при наявності сильного альтернативного атрактора, здатна до трансформації.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи вищесказане, в процесі трансформації зайнятості в новій економіці можна виділити ряд етапів, успішне проходження яких забезпечує перехід системи в нову якість:

I етап – накопичення критичної маси функціональних змін, які сприяють реконфігурації системи у фазовому просторі з збереженням базисних параметрів у вихідному вигляді. На даному етапі відбувається вдосконалення техніко-технологічного компонента організації праці, приведення умов праці у відповідність з вимогами раціональної організації робочого простору, що забезпечує безпрецедентне підвищення продуктивності праці за рахунок виявлення та усунення «вузких місць», непродуктивних втрат робочого часу, а також контролю та моніторингу дій працівника на предмет їх відповідності «стандарту». Дані зміни дозволили досягти пікових значень продуктивності праці, але разом з тим спровокували ескалацію системного конфлікту між сторонами соціально-трудових відносин – працівниками і власниками капіталу, – розв'язання якого стало можливим тільки через перегляд базисних параметрів системи. Перегляду також сприяло вичерпання резервів підвищення продуктивності праці в рамках

індустріальної системи та пошук нових драйверів зростання в сфері нематеріального, де поняття обмеженості економічних ресурсів відсутнє, а знання – основний ресурс нової економіки – виявляє унікальні властивості неконкурентності і невичерпності у споживанні, експоненціального зростання запасу в процесі його використання у виробництві.

II етап – ослаблення гравітаційного поля атрактора, який утримує фазові траєкторії у заданій області фазового простору, в результаті чого змінюються базисні параметри індустріальної системи зайнятості, а сама система виходить з області тяжіння поточного атрактора і опиняється в точці біфуркації. Зміст даного етапу розкривається в двох взаємозалежних тенденціях: по-перше, підвищення ролі когнітивного та творчого компоненту у створенні цінності; по-друге, збільшення частки самозайнятих працівників і осіб, зайнятих у сімейному бізнесі. Перша тенденція є наслідком процесу планомірного витіснення економіки спадної віддачі, орієнтованої на виробництво ресурсо- і капіталомістких благ, у вартості яких переважає матеріальний компонент, економікою зростаючої віддачі, що виробляє знаннєємні блага, матеріальна субстанція яких – лише малоцінний носій нематеріального, інтелектуального, творчого або символічного змісту. Необхідно підкреслити, що тут мова йде не про синтез знання «в чистому вигляді» в об'єктивному процесі пізнання і рефлексії, а скоріше про виробництво благ, висока інноваційна та символічна цінність яких обумовлена підвищеним споживчим попитом на різного роду новинки, вихід на ринок з якими забезпечує фірмі-інноватору отримання монопольної ренти і надприбутків. Друга тенденція пов'язана з ескалацією системного конфлікту між учасниками соціально-трудових відносин, вихід з якого деяка частина індивідів вбачає в самозайнятості, заснування партнерств і сімейного бізнесу, що дозволяє істотно знизити ризики, притаманні традиційній формі зайнятості за наймом, а також більш продуктивно використовувати людський і соціальний капітал. Разом з тим розвиток малого бізнесу також пов'язаний з цілим комплексом проблем, пов'язаних із забезпеченням виживання бізнесу в жорстких умовах ринку, високорентабельні сегменти якого поділені між великими гравцями, а входження нових учасників можливе лише через конкурентну боротьбу за частку слабшого гравця. Високі амбіції, і, можливо, навіть деякий авантюризм, властивий індивідам, що свідомо приймають ризики самозайнятості, управління партнерством або сімейним бізнесом з метою одержання більшої автономії і самостійності у визначенні вектору особистісного розвитку, сприяють інтенсивному розвитку духу антрепренерства, який стає живильним середовищем для появи самопідприємця, людини-творця (Homo creator). Об'єднуючись, ці тенденції ініціюють процес деструкції ядра індустріальної системи зайнятості, в результаті чого вона виходить зі стану стійкого динамічного рівноваги і опиняється в точці біфуркації, де відбувається розгалуження еволюційного шляху.

III етап – виникнення головного атрактора – унікального людського і соціального капіталу, який, звільнившись від влади індустріального капіталу, а також вирвавшись з порочного кола продуктивізму і консьюмерізму, створює самопідприємця, людини-творця (Homo creator), для якої праця є засобом розкриття пізнавальних і творчих здібностей, розвитку багатой індивідуальності у свободі вибору цільової функції прикладених зусиль і траєкторії особистісного зростання. Його поява пов'язана з тим, що

індустріальна система, притлумлюючи внутрішню мотивацію індивіда до розвитку через арбітрарне завдання його функції в системі суспільного відтворення, вкрай нераціонально використовує людський і соціальний капітал, що, в свою чергу, призводить до динамічного відхилення фактичного тренду зростання суспільного добробуту від потенційного і принципової неможливості досягнення Парето-оптимальності. Проблема арбітрарності (випадковості) завдання трудової функції обумовлена тим, що в умовах індустріальної системи зайнятості, домінуючою стратегією працівників, особливо молодшої вікової категорії, є прийняття «першої пропозиції» про працевлаштування з метою хеджування поточної позиції. Очевидна випадковість вибору початкової точки траєкторії професійного та особистісного розвитку і обмежені можливості подальших її коригувань призводить до того, що працівники опиняються зайнятими тими видами трудової діяльності, які не відповідають їх здібностям, інтересам та очікуванням. Більш того, як зазначили М. Комб і Б. Аспе: «якою б жалюгідною і безглуздою не була діяльність, якими б нікчемними і гідні осміяння не були її цілі, вона пред'являє претензії на інтелектуальну та емоційну енергію індивіда, на його віртуозність, на те, що в його власних очах становить його цінність» [1]. Саме в усвідомленні індивідом різкої невідповідності між своїм істинним призначенням та можливостями розвитку в рамках існуючої конфігурації індустріальної системи формується його нонконформістський світогляд, що елімінує штучні ментальні бар'єри на шляху емансипації праці, усунення його залежності від капіталу. В результаті унікальний людський і соціальний капітал самопідприємця, людини-творця (Homo creator), що вивільняється, створює альтернативну область тяжіння у фазовому просторі – головний

атрактор, який стягує фазові траєкторії, формуючи нову конфігурацію системи зайнятості, де праця пізнання, творення і самостворення стає вищою метою, надзавданням розвитку особистості.

IV етап – перехід системи зайнятості в якісно новий стан під впливом гравітаційного поля головного атрактора. Інтенсивна реплікація унікального людського і соціального капіталу самопідприємця, людини-творця (Homo creator) у рамках епістемологічних спільнот сприяє перевищенню порогового значення ентропії, в результаті чого система переходить у якісно новий стан і затверджується в нових значеннях координат багатовимірною фазового простору. Об'єктивним підсумком трансформації є становлення постіндустріальної системи зайнятості, вища мета функціонування якої полягає в багатогранному і повному розкритті потенціалу індивіда в праці справді вільного творчого змісту. Культивовані в рамках епістемологічних спільнот – системоутворюючих структур – принципи свободи самовираження особистості, розвитку креативної індивідуальності, колективного пізнання і творчості, створюють унікальну атмосферу довіри, співпраці і взаєморозуміння, в якій інтереси всіх учасників соціально-трудо-вих взаємодій гармонізуються, досягається синергія індивідуальних зусиль у процесі спільної трудової діяльності. Трансцендентний колективний інтелект, що виникає в результаті симбіотичної інтеграції пізнавальних зусиль, стає ключовим драйвером системної трансформації людини і суспільства на тлі глобальних цивілізаційних зрушень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Combes M. Revenu garanti et biopolitique / M. Combes, B. Aspe // Alice. – 1998. – No. 1. – P. 24-30.

УДК 331.5

Легкий В.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії та управління персоналом
імені академіка УАН Зіновія Маніва
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ РЕГІОНУ

У статті проводиться дослідження підходу до цілевизначеності, який заснований на принципах наукового пізнання та дозволяє визначити місце кожної цілі в процесі управління нарощуванням трудового потенціалу регіону з урахуванням наявних ресурсів і можливості їх залучення. Саме тому вивчення та науково обґрунтоване використання цілевизначеності – один із важливих засобів підвищення ефективності механізмів реалізації стратегії та тактики регіональної політики в галузі управління трудовим потенціалом.

Ключові слова: трудовий потенціал, нарощування трудового потенціалу регіону, цілевизначеність, цілі управління, принципи наукового пізнання, стратегічне управління.

Легкий В.И. ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ РЕГИОНА

В статье проводится исследование подхода к целеполаганию, основанного на принципах научного познания и позволяющего определить место каждой цели в процессе управления наращиванием трудового потенциала региона с учетом имеющихся ресурсов и возможности их привлечения. Именно поэтому изучение и научно обоснованное использование целеполагания – одно из важных средств повышения эффективности механизмов реализации стратегии и тактики региональной политики в отрасли управления трудовым потенциалом.

Ключевые слова: трудовой потенциал, наращивание трудового потенциала региона, целеполагание, цели управления, принципы научного познания, стратегическое управление.

Legkyi V.I. FORMING OF AIMS OF MANAGEMENT OF REGION LABOUR POTENTIAL

In the article research of fitting is conducted for tsilevyznachenosti, scientific cognition based on principles and allowing to define the place of every aim in the process of management the increase of labour potential of region taking into account present resources and possibility of their bringing in. For this reason study and scientifically reasonable use of tsilevyznachenosti – one of important facilities of increase of efficiency of mechanisms of realization of strategy and tactics of regional policy in industry of management labour potential.

Keywords: labour potential, increase of labour potential of region, tsilevyznachenist, whole managements, principles of scientific cognition, strategic management.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України, вимагають нових підходів до управління трудовими ресурсами які дозволять забезпечити довгостроковий збалансований ріст соціально-економічного потенціалу країни і її окремих регіонів.

Оскільки сучасній економіці притаманний швидкий темп розвитку, необхідно враховувати не лише сучасні можливості трудових ресурсів та резерви їх розвитку, а й майбутні перспективи. Тому доцільно вести мову саме про трудовий потенціал та особливості його формування на різних рівнях як фактор ефективності його реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні, методичні аспекти актуальних проблем економіки праці, управління персоналом і трудовим потенціалом дістали значного розвитку в роботах таких українських вчених: В. Антонюк, О. Амоша, І. Бажан, Д. Богиня, В. Василенко, В. Гриньова, М. Долішній, Б. Данилишин, І. Джаїн, М. Кизим, М. Ким, А. Колот, В. Костів, А. Криклій, О. Кузьмін, Е. Лібанова, О. Левченко, В. Лич, Г. Назарова, Л. Ноджак, О. Новікова, А. Панкратов, С. Пирожков, В. Пономаренко, В. Приймак, М. Чумаченко, Н. Шаталова, Л. Шамільова, Л. Шаульська, О. Ястремська. Проте концептуальні підходи до управління трудовим потенціалом як системи, що ґрунтуються на системній парадигмі управління, оснований на системному підході, аналізі, синтезі та методологічному забезпеченні системи управління трудовим потенціалом регіону, потребує подальшого розвитку, чим і обумовлюється актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних напрямків формування цілей управління трудовим потенціалом регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трудовий потенціал країни та її регіонів – це відповідні трудові ресурси, які розглядають в єдності їх якісного й кількісного аспектів [5, с. 61]. Трудовий потенціал вміщує всіх громадян, здатних брати участь у процесі суспільного виробництва, з урахуванням їхніх фізичних можливостей, наявних знань та професійно-кваліфікаційних навичок. Під трудовим потенціалом слід розуміти сукупність працездатного населення, яке має відповідну професійно-кваліфікаційну підготовку [6, с. 4].

Реалізація трансформаційних процесів припускає створення умов для нарощування трудового потенціалу регіону, під яким слід розуміти залучення і використання в регіональній економіці трудових ресурсів з необхідними кількісними і якісними характеристиками, що відповідають вибраній стратегії соціально-економічного розвитку. Таким чином, саме зміст терміну визначає стратегічний характер управління трудовим потенціалом регіону.

На рівні території принципова відмінність між стратегічним і оперативним управлінням полягає в наступній. Стратегічне управління засноване на довгострокових прогнозах розвитку регіону з урахуванням пріоритетів стратегії розвитку держави в цілому, тоді як поточне управління орієнтоване на короткий відрізок часу і базується на поточних даних статистичної звітності з урахуванням орієнтирів, закладених в стратегії соціально-економічного розвитку території [3, с. 129]. Практичні і наукові дослідження доводять, що необхідність реформування економічної системи України значно збільшила кількість наукових робіт і отриманих результатів щодо стратегічного управління і планування не тільки на державному, але й на регіональному та місцевому

рівні [4, с. 28]. Таким чином, стратегічне управління є інструментарієм досягнення довгострокових цілей розвитку регіону.

Цілевизначеність, що є процесом встановлення, уточнення і коригування цілей, є основною функцією управління трудовим потенціалом регіону. Воно базується на загальнонауковій принципі єдності аналізу і синтезу [2], що припускає:

1) розкладання об'єкту на частини з метою виявлення особливостей його будови і складу, а також його властивостей, ознак (процес аналізу);

2) з'єднання в єдине ціле окремих елементів об'єкту, отриманих в процесі аналізу, з метою виявлення їх взаємозв'язку і взаємозалежності (процес синтезу).

У своїй єдності процеси аналізу і синтезу забезпечують цільову орієнтацію нарощування трудового потенціалу регіону.

Аналіз полягає в побудові ієрархії цілей управління трудовим потенціалом регіону, що дозволяє здійснювати декомпозицію головної мети в завдання.

Ієрархія цілей побудована з урахуванням наступних обмежень:

- реалізація цілей кожного наступного рівня управління є необхідною і достатньою умовою досягнення цілей попереднього рівня;

- для кожного рівня управління мета вищестоящих рівнів виступає як обмеження;

- цілі кожного рівня управління є незалежними один від одного і такими, що не виводяться один з одного;

- формулювання головної мети повинне містити опис кінцевого результату.

Головна мета управління трудовим потенціалом регіону полягає в створенні умов для його нарощування до рівня, визначеного стратегією регіонального розвитку. Ця мета є стратегічною. Відповідно до системного підходу, вона тісно пов'язана з пріоритетною метою регіонального управління як системи вищого порядку – створення умов для підвищення якості життя населення.

Головна мета конкретизується в етапних цілях, диференційованих по етапах нарощування:

- на етапі формування – забезпечення безперервності процесу відтворення трудового потенціалу регіону як найважливішого чинника успішної реалізації регіональної стратегії розвитку;

- на етапі реалізації – створення умов для ефективного використання трудового потенціалу відповідно до стратегії регіонального розвитку.

Отже, процес управління трудовим потенціалом суспільства – багатопланове та складне явище, пов'язане з цілеспрямованим економічним і соціальним розвитком суспільства [1, с. 72].

У рамках кожного етапу встановлюються пріоритетні цілі, а саме:

1) кількісне збільшення трудових ресурсів до рівня, приділеного стратегією;

2) поліпшення якісних характеристик трудових ресурсів регіону відповідно до вимог стратегії;

3) підвищення ефективності використання наявних в регіоні трудових ресурсів.

Фундамент ієрархії цілей складають завдання, які реалізуються в конкретних інструментах нарощування трудового потенціалу регіону – політиці у сфері розподілу прибутків населення, освіти і охорони здоров'я, пенсійному забезпеченні, житловій, демографічній і міграційній політиці, політиці у сфері праці і зайнятості населення, а також інвестиційній, інноваційній і структурній політиці держави.

Після того, як поставлена головна мета і сформована ієрархія цілей управління трудовим потенціалом, за допомогою синтезу здійснюється переорієнтація можливостей і ресурсів системи з позицій досягнення поставлених цілей. Глибшому розумінню суті цього процесу сприяє виділення у складі трудового потенціалу регіону двох взаємозв'язаних компонентів – фактичного і стратегічного потенціалів.

Фактичний трудовий потенціал регіону – це сформований до теперішнього часу трудовий потенціал регіону. Він характеризується такими показниками, як чисельність економічно активного населення, рівень безробіття, професійно-кваліфікаційна структура робочої сили, освітній рівень населення і т. п. Фактичний трудовий потенціал визначає можливість адміністрації регіону в області реалізації тактичних заходів стратегії соціально економічного розвитку. Управління фактичним трудовим потенціалом націлено на підвищення віддачі від наявних в регіоні трудових ресурсів. Воно може здійснюватися у формі підтримки робочих місць в економіці регіону, залучення населення до підприємницької діяльності, сприяння тимчасовому найму, вдосконалення роботи по профілактиці безробіття і т. д. Підвищення ефективності використання фактичного трудового потенціалу також сприяє поліпшенню виробничих умов трудової діяльності, посилення вимог з охорони праці працівників, проведення заходів з підвищення рівня дисципліни їх праці.

Стратегічний трудовий потенціал регіону – це можливості нарощування трудового потенціалу до рівня, визначеного стратегією соціально-економічного розвитку регіону. Він характеризується такими чинниками, як рівень і тенденції в динаміці народжуваності, мобільності робочої сили, її кваліфікаційний потенціал і здатність до навчання, потенціал здоров'я населення, рівень його культурно-морального розвитку і т. д. Саме стратегічний трудовий потенціал визначає перспективи і повноту реалізації стратегії соціально економічного розвитку регіону. Управління стратегічним трудовим потенціалом має бути націлене на його нарощування, яке може здійснюватися двома основними шляхами, – екстенсивним і інтенсивним. Екстенсивне нарощування припускає кількісне збільшення трудових ресурсів до рівня, визначеного стратегією регіонального розвитку. У короткостроковій перспективі воно здійснюється у рамках програм міграційної політики, спрямованої на залучення і натуралізацію мігрантів; у довгостроковій – проведенням демографічної політики, що включає міри зі стимулювання народжуваності і скорочення смертності, і сімейної політики, націленої на зміцнення інституту сім'ї і росту його громадської цінності. Інтенсивне нарощування трудового потенціалу припускає постійне поліпшення якісних характеристик трудових ресурсів регіону відповідно до цільових потреб стратегії регіонального розвитку. Його забезпечення вимагає соціального партнерства працівників і працедавців на ринку праці під патронажем регіональних органів управління працею і зайнятістю; розвитку систем охорони здоров'я і освіти; формування безпечного середовища життєдіяльності населення регіону.

Цілевизначеність починається з аналізу стану трудового потенціалу регіону (рис. 1). Цілі першого і вищих рівнів управління повинні відповідати SMART принципу, бути досяжними, гнучкими, вимірними, конкретними, сумісними і прийнятними [7]. Об'єктом цілевизначеності виступає фактичний трудовий потенціал регіону, який оцінюється шляхом

аналізу соціально-економічного положення населення регіону за наступними напрямками: демографічна ситуація, рівень життя населення, стан галузей соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, соціальна підтримка населення та ін.), зайнятість і безробіття. Найважливішою умовою встановлення досяжних цілей є облік ресурсних можливостей регіону, визначених його соціально-економічним потенціалом, а також можливостей їх залучення ззовні. У випадку, якщо вказана умова дотримується, то мета включається в систему цілей управління нарощуванням трудового потенціалу регіону, якщо – ні, то виникає необхідність в коригуванні стратегії соціально-економічного розвитку регіону і перегляді системи цілей управління трудовим потенціалом.

Аналогічно встановлюються цілі другого, третього і четвертого рівнів. При переході від одного рівня до іншого ціль і засоби її досягнення міняються місцями: ціль, досягнута на попередньому рівні, стає умовою досягнення цілі вищого порядку. Вищесказане відбиває суть динамічного підходу [2], зміст якого полягає в аналізі причинно-наслідкових зв'язків: причина породжує слідство, яке є причиною наступної події. Таким чином, ціль управління нарощуванням трудового потенціалу регіону виводиться з фактичного стану системи і виступає як майбутній бажаний стан системи.

У результаті реалізації представленого алгоритму формується система цілей, що дозволяє визначити місце кожної цілі в процесі нарощування трудового потенціалу регіону з урахуванням наявних ресурсів і можливостей їх залучення ззовні. Найважливішою умовою нарощування трудового потенціалу регіону до рівня, визначеного стратегією регіонального розвитку, являється повноцінна реалізація цілей усіх рівнів управління.

Представлений дослідницький підхід відбиває найважливіший інструмент наукового пізнання – принцип сходження від абстрактного до конкретного [8], відповідно до якого в результаті абстрактних узагальнень розкриваються зміни явища, що вивчалось, і виявляються закономірності його розвитку. Що дозволяє розглядати нарощування з позицій теорії стратегічного менеджменту як процес переходу від початкового (фактичний потенціал) до перспективного (стратегічний потенціал) стану трудового потенціалу регіону, здійснюваний через реалізацію основних функцій управління – цільовизначеність, планування, організації, контролю і регулювання.

У результаті проведеного дослідження вирішено важливу наукову задачу розробки напрямків формування системи цілей управління трудовим потенціалом в Україні шляхом удосконалення теоретико-методологічних і розробки організаційно-методичних засад формування, розвитку та реалізації трудового потенціалу на регіональному рівні.

Висновки. Таким чином, найважливішими умовами при формування цілей управління трудовим потенціалом регіону є:

- встановлення цілей відповідно до стратегії ре-

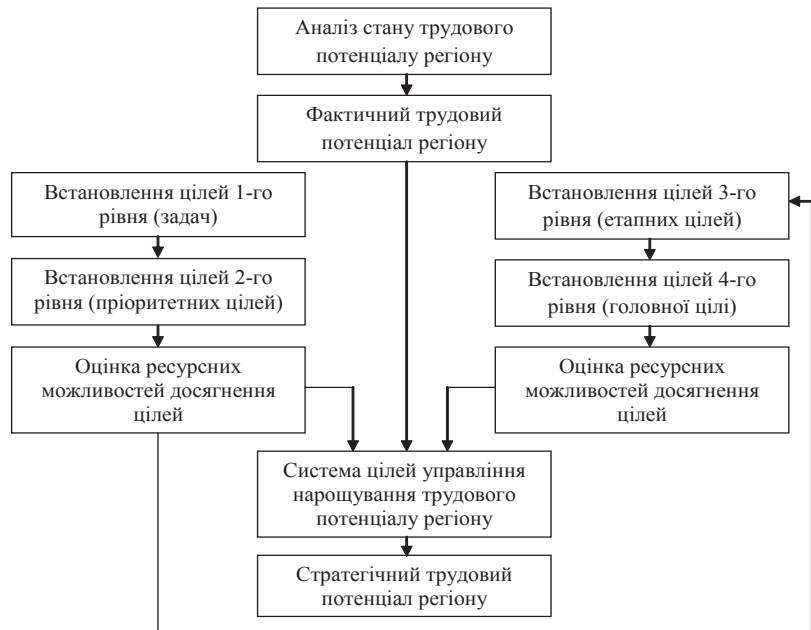

Рис. 1. Алгоритм формування системи цілей управління нарощуванням трудового потенціалу регіону

гіонального розвитку, в якій відбиті найважливіші довгострокові пріоритети території;

- при формуванні головної мети управління трудовим потенціалом регіону в якості об'єкту цільовизначеності повинен виступати стратегічний потенціал;
- при визначенні етапних цілей, пріоритетних цілей і завдань – досягнутий фактичний потенціал;
- здійснення аналітичних процедур цільовизначеності і з позиції досягнутого рівня системи, та з позицій необхідного рівня її розвитку з використанням фундаментальних принципів наукового пізнання, до яких відносяться системний і динамічний підхід, принцип єдності аналізу і синтезу, принцип сходження від абстрактного до конкретного і т. д.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артемов В. І. Виробничо-фінансові групи територіально-галузевого типу / В. І. Артемов // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 65-75.
2. Велика радянська енциклопедія. Видавництво 1969-1978 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovari.yandex.ru>.
3. Жаворонков В. О. Аспекти державного регулювання економіки в регіоні / В. О. Жаворонков // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – Вип. 17. – Ч. 2. – К., 2002. – С. 128-132.
4. Жаворонков Г. В. Стратегічне управління розвитком регіону / Г. В. Жаворонков, В. О. Жаворонков // Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. – Том 1. – № 1. – С. 26-31.
5. Костаков В. Інтенсифікація використання трудового потенціалу / В. Костаков, А. Попов // Социалистический труд. – 1982. – № 7. – С. 61.
6. Онікєнко В. Методологічні питання дослідження відтворення трудових ресурсів регіону / В. Онікєнко // Зайнятість та ринок праці. Міжвідом. зб. Заснований при НЦ ЗРП НАН і Мінпраці України у 1993 р. – Вип. 2. – К., 2004. – С. 3-11.
7. Принцип цели SMART [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://personups.ru/otvety-na-bilety-po-upravleniyu-personalom/89-princip-celi-smart.html>.
8. Принципи наукового дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studradaspy.ucoz.ua/.../Printsipu_nayk_dosl.do.

УДК 314.335.044

Ліхоносова Г.С.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри оподаткування і соціальної економіки

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

СТУПЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

У статті наведено авторське бачення проблем демографічної складової податкової безпеки. Виявлено фактори, що сприяють соціально-демографічному розвитку країни. Показано реальні показники соціально-демографічної спрямованості формування бюджету України. Виявлено залежність впровадження інструментів податкового регулювання та ефективності соціально-економічної політики України. Проаналізовано показники виконання бюджету та частку податку з доходів фізичних осіб у Зведеному бюджеті України.

Ключові слова: формування бюджету, принцип соціальної спрямованості, демографічні показники, податкове регулювання, відтворення, людський капітал, розвиток населення.

Ліхоносова А.С. СТЕПЕНЬ СОЦИАЛЬНО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ БЮДЖЕТА УКРАИНЫ

В статье приведено авторское видение проблем демографической составляющей налоговой безопасности. Выявлены факторы, способствующие социально-демографическому развитию страны. Показаны реальные показатели социально-демографической направленности формирования бюджета Украины. Выявлена зависимость внедрения инструментов налогового регулирования и эффективности социально-экономической политики Украины. Проанализированы показатели выполнения бюджета и часть налога с доходов физических лиц в сводном бюджете Украины.

Ключевые слова: формирование бюджета, принцип социальной направленности, демографические показатели, налоговое регулирование, воспроизводство, человеческий капитал, развитие населения.

Likhonosova G.S. DEGREE SOCIO-DEMOGRAPHIC ORIENTATION OF UKRAINE'S BUDGET

The article presents the author's vision of the demographic component of the tax problems of security. The factors contributing to the socio-demographic development of the country. Displaying the real indicators of socio-demographic orientation of the budget of Ukraine. The dependence of the implementation tools of tax regulation and efficiency of social and economic policy of Ukraine. Indexes of budget execution and part of the tax on personal income in the consolidated budget of Ukraine.

Keywords: budget formulation, the principle of social orientation, demographics, tax regulation, reproduction, human capital, the development of the population.

Постановка проблеми. Забезпечення гідного рівня життя та вільного розвитку людини – прямий обов'язок кожної держави, яка має за мету подальший прискорений темп зростання. Для наповнення змісту цього поняття необхідною є щоденна життєдіяльність кожної людини, з якої складається загальний рівень соціально-орієнтованої держави.

Соціально-економічна сфера є пріоритетним чинником серед тих, що впливають на рівень життя людини, а, отже, її фінансування має носити пріоритетний характер, чого і дотримується більшість демократичних країн світу. При формуванні Державного бюджету основною задачею є його збалансованість, тобто покриття державних витрат державними прибутками, а в ідеалі – формування надлишку коштів, які можна спрямувати на додаткові програми державного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями дослідження соціально-демографічних проблем наразі займається досить значна низка вітчизняних вчених, серед них Грішнова Е., Забута Н., Зобко Н., Лібанова Е., Мельник С., Шаповалова Т. та ін. Пошуками конкретних податкових інструментів безпосереднього впливу на процеси народжуваності та соціально-економічні показники займаються Герасименко П., Десятнюк О., Калінеску Т., Свердан М., Чуприна Н. та інші. Але проблемам визначення ступеня соціально-демографічної спрямованості бюджету України та ролі демографічної складової в податковій безпеці ще й досі приділено недостатню увагу для її розв'язання на державному рівні.

Постановка завдання. Виходячи з цього, метою статті є виявлення ступеня соціально-демографічної спрямованості бюджету України та запропонування заходів щодо обґрунтування необхідності соціалізації державних витратків.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням вітчизняних дослідників [1, с. 79], стану збалансованості державного бюджету, тобто покриття всіх державних витратків державними доходами, можна досягти двома принаймні шляхами: зменшення розміру державних витрат або збільшення розміру державних доходів.

Державні витрати структурно можна систематизувати так [2, с. 101]:

- Витрати на соціальні послуги (в т. ч. на демографічний розвиток).
- Витрати на господарське споживання.
- Витрати на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики.
- Витрати адміністративно-управлінські.
- Платежі за державним боргом.

Перше місце в бюджетних витратах займають соціальні статті [3, с. 48]: соціальні виплати, освіта, охорона здоров'я та ін. У ньому виявляється головний напрямок бюджетної політики, як і всієї державної економічної політики в цілому, – стабілізація, зміцнення і пристосування існуючого соціально-економічного ладу до розумів, що змінюються. Ці витрати покликані зм'якшити диференціацію соціальних груп, неминуче властиву ринковому господарству.

Кон'юнктурним цілям бюджетного регулювання служать витрати по внутрішньому державному боргу (наприклад, дострокове погашення частини боргу), розміри витрат на кредити і субсидії приватним і державним підприємствам, сільському господарству, на створення і удосконалення об'єктів інфраструктури, на закупівлю озброєння і військове будівництво. Таким чином, держава намагається задовольнити вимоги різноманітних соціальних груп, зменшити соціальну напруженість у товаристві.

Важливо відзначити, що структура державного бюджету робить регулюючий вплив на розміри попиту і пропозиції, а також на галузеву і регіональну структуру економіки, національну конкурентоздатність на світових ринках, підприємництво на внутрішньому ринку.

Структуру державних доходів можна систематизувати [3, с. 52]:

1. Податки (у тому числі акцизи та мита).

2. Податкові надходження: прибутки від державної власності, державної торгівлі.

3. Внески в державні фонди соціального страхування.

Безумовно, головною статтею бюджетних доходів є податки. В Україні в дохідній частині Державного бюджету податкові надходження за 2010 р. від ПДВ становили 93278732,2 тис. грн., а від податку на прибуток надійшло 40,1 млрд. грн., від акцизного збору (з вироблених в Україні товарів та із ввезених на територію України) – приблизно 28 млрд грн. [4]. Необхідно підкреслити тенденцію щодо скорочення надходжень від податків на доходи, податків на прибуток (-1959261,8 тис. грн. у порівнянні з 2008 р.), податку на прибуток підприємств (-5349873,5 тис. грн. у порівнянні з 2008 р.), це свідчить про невіддалене подолання фінансово-економічної кризи і недосконалість впровадження заходів для розвитку підприємництва.

У минулому й у даний час податки в основному виконували фіскальну функцію. Проте в плані останніх десятиліть помітний розвиток отримали соціальна і регулююча функції. За допомогою податків держава намагається зменшити соціальну напруженість у підприємстві, і тим самим запобігти соціальному вибуху та демографічній кризі в країні. Це досягається гнучкою податковою політикою, наданням усіляких податкових пільг: пільги багатодітним сім'ям, переселенцям через межу на свою історичну батьківщину, студентам і особам збільшуючи свою кваліфікацію. Часто податкові пільги даються дрібним і середнім підприємцям, особливо вперше починаюча самостійна справа, ферма, але ці податкові пільги носять не тільки соціальний, але і регулюючий характер.

Проаналізуємо, наскільки вагомими є надходження до Зведеного бюджету України податку з доходів фізичних осіб протягом останнього десятиліття. Незважаючи на коливання податкових ставок, Зведений бюджет перманентно отримував все більші суми надходжень, при чому частка цього виду податку у ВВП протягом цього десятиліття залишалася досить стабільною – від 3,8% у 2006 р. до 4,9% у 2009 р. (табл. 1) [6, с. 6].

Отже, чітко відстежується тенденція протягом останнього десятиліття, і, зокрема, із 2004 р. як стратегічний напрямок приймалося за основу оптимально поєднати надходження до держави та залишити значну частку доходу населенню для задоволення особистих потреб.

Регулююча функція податків також широко використовується державою. Глобальне зниження податків веде до збільшення чистих прибутків, посилення стимулу підприємництва, росту капіталовкладень, попиту, зайнятості, поживлення господарської кон'юнктури, підвищення податків – звичайний засіб боротьби з перегрівом кон'юнктури. Змінюючи податкові ставки на прибуток, держава може підсилити або зменшити додаткові стимули для капіталовкладень, а маневруючи рівнем непрямих податків – впливати на фонд споживання в цілому, на рівень цін, на підприємництво.

Видатки з державного бюджету України [8, с. 24] – це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом централізованого фонду грошових коштів держави і його використання за цільовим призначенням. Значна кількість певних видів бюджетних видатків обумовлена низкою факторів: природою і функціями держави, рівнем соціально-економічного розвитку країни, адміністративно-територіальним устроєм держави, формами надання бюджетних коштів тощо. Поєднання цих факторів породжує систему видатків державного бюджету України.

У зв'язку з переходом економіки України на ринкові засади господарювання у бюджеті держави з'явилися нові напрямки спрямування коштів централізованого фонду, яких не було за умов командно-адміністративної системи. Так, низку видатків перекладено на позабюджетні, соціальні та економічні фонди у державному бюджеті України та місцевих бюджетах. Знайшли також відображення нові напрямки витрачання і бюджетних коштів, а саме – соціальний захист населення, надання бюджетних позик, зовнішньополітична та зовнішньоекономічна діяльність, національна оборона, обслуговування державного зовнішнього боргу, національна космічна програма тощо.

Видатки бюджету поділяються на певні види, які можуть характеризуватись якісно та кількісно [9, с. 45]. Якісна ознака видатків характеризує їхнє суспільне призначення, а кількісна – загальний обсяг. Ці дві ознаки можуть бути у протиріччі. Так, наприклад, потреби держави, що визначаються якісною ознакою, часто перевищують кількісну, тобто суму видатків, яка потрібна для задоволення відповідних потреб держави. Це призводить до негативних наслідків, а саме – до недофінансування видатків, передбачених законом про державний бюджет, зростання зовнішнього та внутрішнього боргу, дефіциту бюджету та інфляції.

Під час кризи фінансові можливості держави обмежені [9, с. 45], тому потреби суспільства не відповідають обсягам наданих коштів. Видатки бюджету у повному та всебічному обсязі характеризуються тим, яку вони відіграють роль і яке місце посідають у процесах суспільного відтворення, яке їх соціальне призначення.

Співвідношення видатків між окремими групами визначається спрямованістю бюджетної політики.

Таблиця 1

Частка податку з доходів фізичних осіб у Зведеному бюджеті, ВВП України

Податок з доходів фізичних осіб	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Зібрано до бюджету, млрд грн.	10,82	13,21	17,32	45,89	44,48	45,32
Частка в доходах бюджету, %	17,5	14,4	12,9	15,4	16,3	16,1
Частка у податкових надходженнях до бюджету, %	23,8	20,9	17,7	20,2	21,4	24,8
Частка у ВВП, %	4,8	3,8	3,9	4,8	4,9	4,2

Джерело: узагальнено автором на підставі [6, с. 6-7]

Останніми роками найбільша частка видатків припадає на соціально-культурні заходи та соціальний захист населення. Це викликано кризою в економіці та необхідністю соціального захисту громадян з великим рівнем доходів.

Державний бюджет України – це головний фінансовий план країни, який віддзеркалює суспільно-економічний стан у державі [10, с. 105]. Економічна нестабільність і спад виробництва негативно впливають на формування доходів та фінансування видатків бюджету. Бюджет, його дохідна частина прямо пов'язані із Державною програмою соціально-економічного розвитку України на поточний фінансовий рік. І навпаки, виконання зазначеної програми залежить від її фінансового забезпечення. У цьому напрямку Державний бюджет виступає основою фінансування загальнодержавних програм та сприяє їх виконанню. Державна програма соціально-економічного розвитку України і Державний бюджет України мають своє особливе місце, роль і призначення в системі суспільно-економічних відносин.

На існування позитивних наслідків податкової реформи в частині наповнення державного бюджету вказують такі дані: протягом останніх трьох років обсяги податкових надходжень продовжують зростати (табл. 2). Аналізуючи показники наповнення бюджету за 2011-2013 рр., можемо констатувати, що перше з вищенаведених завдань податкової реформи досить успішно виконується.

На тлі помірної інфляції (за останні 2 роки), а також порівняно стриманих показниках зростання економіки (що є двома головними чинниками зростання доходів бюджету) з 2011 р. по 2013 р. спостерігається приріст податкових надходжень до держбюджету: за 2011 р. у розмірі 134,4% (у порівнянні з попереднім роком), за 2012 р. – 8,9%, за 9 місяців 2013 р. (у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року) – на 3,9% [5].

Бюджет 2014 року орієнтований на визначену систему цінностей щодо соціально-економічного розвитку – зростання рівня життя громадян та створення сприятливих умов для ведення бізнесу.

Соціальна складова Державного бюджету на 2014 рік: Президентом України та Урядом і надалі проводиться пріоритетна політика соціального розвитку країни. У 2013 році вдалося забезпечити підвищення соціальних стандартів та збільшення заробітної плати, у січні-жовтні 2013 року середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника зросла на 8,2% до 3232 грн. порівняно із січнем-жовтнем 2012 року, реальна – на 8,7%.

З'ясуємо інший бік проблеми – наскільки рівень оподаткування, який склався в Україні, впливає на

народжуваність. Необхідно зазначити, що таке поєднання проблеми має опосередковане значення, тому що на рівень народжуваності впливають більш вагомі чинники ментального, психологічного, стимулюючого змісту. Проте певну закономірність можна відстежити, тому що вилучені із доходу сім'ї 15% або 17% доходу є досить значущими сумами, беручи до уваги той факт, що середній клас в Україні ще не сформувався, і близько 70% сімей відчують значні фінансові труднощі при оплаті відповідних товарів та послуг [7, с. 11].

У демографії використовують цілу низку показників, які характеризують процеси народження. Основні з них такі [7, с. 11]:

1. Загальний приріст населення

$$P_{пр} = P_i - P_o, \quad (1)$$

де P_i , P_o – чисельність населення на початок та кінець періоду, осіб.

2. Природний приріст населення:

$$EN = N - M, \quad (2)$$

де: N – кількість народжених, осіб, M – кількість померлих, осіб.

3. Коефіцієнт народжуваності:

$$n = N_x / P_x, \quad (3)$$

де: N_x – кількість народжених, осіб; P_x – середня чисельність населення за рік, осіб.

4. Коефіцієнт смертності:

$$M = M_x / P_x, \quad (4)$$

де: M_x – кількість смертей за рік, осіб.

5. Спеціальний коефіцієнт народжуваності:

$$F = (N / W_{15-49}) * 1000, \quad (5)$$

де: W_{15-49} – середня чисельність населення в репродуктивному віці.

6. Коефіцієнт інтенсивності народжень:

$$I = N_x / W_x, \quad (6)$$

де: N_x – кількість народжень у жінок віку x ; W_x – їх середня чисельність.

На практиці найчастіше з врахуванням специфіки дослідження використовується загальний коефіцієнт у розрахунку на 1000 осіб. У табл. 3 наведено показники народження та смертності разом із суміжними показниками за останнє десятиліття.

Отже, як свідчать дані таблиці, ситуація досить нерівномірна – при тенденції природного зменшення населення протягом 2007-2012 рр. спостерігалася значна смертність, при динамічному збільшенні народжуваності протягом десятиліття у 2010 р. намітилася тенденція до зменшення народжуваності.

Стосовно зіставлення абсолютних показників рівня оподаткування доходів фізичних осіб і народжу-

Таблиця 2

Показники виконання загального бюджету України за 2011-2013 рр., млрд грн.

Показник	2011 р.	Δ за 2010 – 2011 рр.	2012 р.	Δ за 2011 – 2012 рр.	2013 р.	Δ за 2012 – 2013 рр.
Усього доходів	265,8	134,4	289,6	108,9	216,7	103,9
Податок на прибуток підприємств	54,7	147,0	54,0	98,7	42,2	107,7
Податок на додану вартість	126,5	174,8	37,0	108,2	136,0	100,4
Відшкодування ПДВ	75,2	7,1	82,3	7,1	95,6	121,8
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	21,7	113,1	23,3	107,7	19,1	108,7
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	1,3	153,3	1,5	121,0	1,7	123,0
Ввізне мито	8,7	127,2	10,6	127,5	8,2	104,9

Джерело: узагальнено автором на підставі [4]

Таблиця 3

Основні демографічні показники України за 2007-2012 рр.

Показники	Роки					
	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Чисельність наявного населення, млн осіб	48,9	48,0	47,3	46,6	46,1	45,8
Загальні коефіцієнти розрахунку на 1000 осіб: Смертності	15,8	15,7	16,1	16,3	16,4	15,2
Народжуваності	7,9	8,1	9,0	9,9	11,1	10,8
Природне зменшення	-7,6	-7,6	-7,1	-6,4	-5,3	-4,4
Середня тривалість життя в Україні, років (обидві статі)	67,6	67,7	67,6	67,9	68,0	70,2

Джерело: узагальнено автором на підставі [5]

ваності, то апіорі намітилася негативна тенденція: при незначному збільшенні рівнів оподаткування – від 15% до введення в дію Податкового кодексу і до 15% і 17% після введення рівень народжуваності почав зменшуватися. Так, у 2011 р. він становив 10,7, хоча за 8 місяців 2012 р. знову спостерігається динаміка до збільшення – 11,4.

Висновки з проведеного дослідження. Фінансові показники та принципи, закладені у бюджетну політику 2014 року, дозволять підтримати внутрішнє виробництво, стимулювати національну економіку та підвищити її конкурентоспроможність, сприятимуть розбудові інфраструктури, появі нових робочих місць, забезпечити зростання заробітних плат працівникам бюджетної сфери та соціальну підтримку населення і сприятимуть підвищенню рівня життя громадян України, соціально-демографічному розвитку держави на мінімальному рівні. В цілому проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1. Народжуваність в Україні є загальнодержавною проблемою, і для її вирішення розроблено Стратегію демографічного розвитку, розраховану до 2015 р., але додатково необхідно реалізувати заходи як на державному, так і на регіональному рівні щодо створення сприйнятливих умов для зростання народжуваності.

2. Динаміка народжуваності в Україні за останнє десятиліття розвивалась хвилеподібно – від збільшення протягом 2000-2008 рр. до зменшення протягом 2010 р. і поступового збільшення в 2012 р.

3. Податковий тягар на сім'ї, які мають або планують мати дітей порівняно з іншими країнами, є незначним, проте необхідно також враховувати інфляційні процеси та низький рівень доходів більшості українських сімей.

4. Суттєвого впливу рівня оподаткування сімей в Україні на народжуваність не відзначено.

Отже, в Державному бюджеті України на 2014 рік не врахована потреба в коштах для забезпечення на-

лежного рівня соціальної підтримки найбільш вразливих верств населення – сімей з дітьми, малозабезпечених родин, інвалідів, пенсіонерів та інших. Завдяки стимулюючим заходам та прогресивним реформам, спрямованим на економічне відновлення, у 2014 році буде сконцентровано та спрямовано фінансовий ресурс на підвищення доходів населення, але за сьогоднішніх умов розвиток соціальної складової демографічних процесів є сумнівним.

Беручи до уваги перманентну актуальність цієї двоєдиної проблеми – оподаткування фізичних осіб та народжуваність, доцільно продовжувати наукові пошуки в цьому напрямку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Забута Н. Регулювання зайнятості населення: теорія і зарубіжний досвід / Н. Забута // Економіка. Проблеми економічного становлення. – 2013. – № 5. – С. 76-82.
2. Зобко Н. М. Демографічні проблеми людства / Н. М. Зобко. – К., 2001. – 543 с.
3. Борисов В.А. Демографія / В.А. Борисов. – М.: Издательский дом NOTABENE, 2011. – 272 с.
4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
6. Чуприна А. Оподаткування доходів фізичних осіб: міжнародний досвід / А. Чуприна // Вісник податкової служби України: інформац.-аналіт. журнал. – 2011. – № 10. – С. 6-8.
7. Герасименко П. Податок на доходи фізичних осіб: українські парадокси та світовий досвід / П. Герасименко // Економіст. – 2013. – № 7. – С. 8-13.
8. Калінеску Т.В. Символи оподаткування людської економіки / Т.В. Калінеску // Часопис наукових реформ. Наук.-виробн. журнал. – 2012. – № 2(6). – С. 24-28.
9. Свердан М.М. Податкова політика держави та її вплив на економічне зростання суспільства: теоретичні засади реалізації / М.М. Свердан // Менеджмент. – 2010. – № 13. – С. 45-56.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

УДК 338.43:005.35

Лункіна Т.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Миколаївського національного аграрного університету**СОЦІАЛІЗАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

У статті досліджено вплив соціальних факторів на розвиток аграрного сектора економіки. Обґрунтовано, що на ефективний розвиток трудового потенціалу сільського населення в Україні впливають соціально-економічні чинники. Доведено, що держава повинна посилити соціальну функцію в аграрній сфері через обґрунтовану оплату праці і соціальні гарантії та забезпечити зацікавленість працівників і роботодавців в покращенні соціально-трудових відносин.

Ключові слова: соціалізація, аграрний сектор, особистість, працівник, зайнятість, безробіття, оплата праці, соціальна інфраструктура.

Лункіна Т.И. СОЦИАЛИЗАЦИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

В статье исследовано влияние социальных факторов на развитие аграрного сектора экономики. Обосновано, что на эффективное развитие трудового потенциала сельского населения в Украине влияют социально-экономические факторы. Доказано, что государство должно усилить социальную функцию в аграрной сфере через обоснованную оплату труда и социальные гарантии и обеспечить заинтересованность работников и работодателей в улучшении социально-трудовых отношений.

Ключевые слова: социализация, аграрный сектор, личность, работник, занятость, безработица, оплата труда, социальная инфраструктура.

Lunkina T.I. SOCIALIZATION OF UKRAINIAN ECONOMIC AGRARIAN SECTOR

This article investigates the influence of social factors on the development of Ukrainian agricultural sector. It was grounded that the efficient development of the employment potential of Ukrainian rural areas is impacted by social and economic factors. It was proved that the authorities should strengthen governmental social function, with the help of reasonable remuneration and social security to ensure the interests of workers and employers improving their industrial relations.

Keywords: socialization, agrarian sector, individual, employment, unemployment, wages, social infrastructure.

Постановка проблеми. Термін «соціалізація» виокремився з політекономії як наука про людину, де спочатку означав «усуспільнення». Американський соціолог Гіддінгс у 1887 році в книзі «Теорія соціалізації» вперше використав його в значенні стосовно людини – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя». До середини ХХ ст. соціалізація перетворилася на самостійну сферу досліджень. Аналіз численних концепцій соціалізації показує, що усі вони тяжіють до одного з двох підходів, що розходяться між собою в розумінні ролі самої людини в процесі соціалізації.

Соціалізація (від латів. *socialis* – громадський) – процес привласнення людиною соціального виробленого досвіду, передусім системи соціальних ролей. В процесі соціалізації відбувається формування таких індивідуальних утворень, як особа і самосвідомість. У рамках цього процесу здійснюється засвоєння соціальних норм, умінь, стереотипів, соціальних установок, прийнятих в суспільстві форм поведінки і спілкування, варіантів життєвого стилю [3].

Фактори соціалізації: мегафактори (космос, земля), макрофактори (країна, суспільство, держава), мезофактори (регіон, населення, належність до ЗМІ (радіо, телебачення,) належність до відповідних субкультур), мікрофактори (мікросоціум – однодумці, працівники, державні та приватні підприємства, організації, сім'я).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом багатьох років вітчизняні науковці досліджують вплив соціальних факторів на аграрний сектор України. Значний внесок у своїх працях досягли такі науковці, як: П. Т. Саблук, В. Г. Андрійчук, І. І. Лукінов, О. М. Шпичак, В. В. Юрчишин та інші. Хоча тема статті є ґрунтовно досліджена, проте вона потребує більш досконалішого вивчення на регіональному рівні і в цілому в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу стосовно соціалізації в аграрному секторі економіки України та наведення основних проблем, які існують в даній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особиста зацікавленість працівника в результатах своєї праці залежить від матеріальних і культурно-побутових благ та послуг, які вони можуть принести, а також від умов праці й відпочинку на робочому місці, умов і можливостей використання свого робочого часу, можливості проявити свої творчі здібності, від фізичних та духовних сил, інтелектуального зростання кожної конкретної особи. Тому не дивно, що людина обирає для себе найбільш сприятливі і позитивні умови праці.

На ефективний розвиток трудового потенціалу сільського населення в Україні, в першу чергу, впливають соціально-економічні чинники: система освіти та зайнятості населення; перепідготовка кадрів, особливості виробничо-господарського механізму; психологічний клімат, розвиток соціальної інфраструктури (густота населених пунктів, житлові умови, рівень забезпеченості дитячими дошкільними закладами, закладами охорони здоров'я, відпочинку) тощо.

На жаль, останнім часом в українських селах спостерігається погіршення демографічної ситуації, яке призвело до обезлюднення сіл, а ріст безробіття викликав активну міграцію, переважно молодих людей, у міста та за кордон. За таких умов руйнація соціальної сфери, втрата колись діючих інтенсивних та індустріальних технологій, знищення матеріально-технічної бази значно змінили психологію сучасних мешканців села, призвели до бідності й жебрацтва. Рівень оплати праці у працівників сільського господарства залишається одним з найнижчих, порівняно з іншими видами економічної діяльності. Так, у 2013 році в Україні середньомісячна заробітна плата

штатних працівників у сільському господарстві становила 2 339 грн., що на чверть менше, ніж в середньому по Україні, на 35% менше, ніж у діяльності транспорту та у промисловості, та майже у 3 рази – ніж у фінансовій діяльності [1].

Сучасні відносини між роботодавцем і найманим працівником в Україні характеризуються слабкою правовою захищеністю останнього, а також неспроможністю роботодавця у повній мірі забезпечити наступні процеси: кар'єрний ріст працівників, належні умови праці, оплати та відпочинку, забезпечення високих стандартів безпеки й охорони праці, здоров'я тощо. Відтак, значна кількість населення вважає роботу в сільському господарстві неprestижною й такою, що не сприяє кар'єрному росту. Це пояснюється тим, що працівники сільськогосподарських підприємств через відсутність коштів у підприємстві чи власних коштів мають дещо обмежену змогу одержувати необхідну професійну підготовку, а також підвищувати кваліфікацію за місцем роботи.

За даними Державної служби статистики України, у 2013 році мали статус зареєстрованого безробітного 615,5 тис. осіб з числа сільських мешканців (або 40% всіх безробітних на обліку), що на 10,9% більше, ніж у 2012 році. У більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості, зокрема у Чернівецькій та Вінницькій областях – понад 60%. Станом на 1 січня 2014 року статус зареєстрованого безробітного мали 208,5 тис. осіб з числа сільських мешканців. У той же час для працівників сільського господарства існувало лише 2,3 тис. вакансій. Якщо в середньому по країні на одне вільне робоче місце претендували 10 осіб, то серед працівників сільського господарства – 53 особи (табл. 1) [1].

Як бачимо, з наведених даних Таблиці 1 найбільший дефіцит вакансій у 2013 році припадає на такі професії у сільській місцевості: тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва (15736 одиниць), тракторист (14 158 одиниць). На жаль, по жодній із наведених професій не спостерігається дефіциту кадрів.

Щодо кількості безробітних зареєстрованих у сільській місцевості протягом 2000-2013 рр. (рис. 1), то найбільша кількість безробітних спостерігається у 2005 році (566,8 тис. осіб), а найменша у 2000 році (286,8 тис. осіб). Порівнюючи 2013 рік з 2000 роком, то кількість безробітних у сільській місцевості в Україні у 2013 році приблизно збільшилася на 111,0 тис. осіб (38,7%).

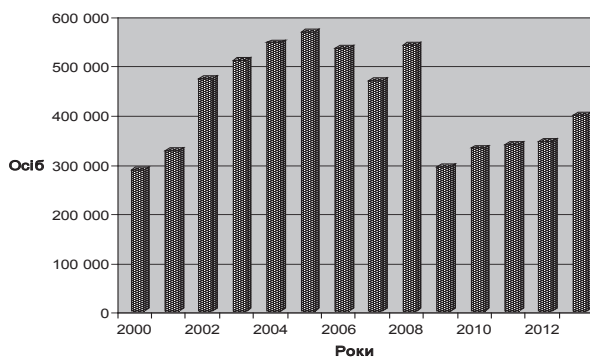

Рис. 1. Кількість мешканців у сільській місцевості в Україні, які мали статус безробітного у 2000-2013 рр., осіб

Джерело: [1]

Таблиця 1
Приклади професій, на які є попит на робочу силу у сільській місцевості в Україні, 2013 рік

Приклад професій	Кількість вакансій, одиниць	Чисельність безробітних, осіб	Навантаження на 1 вільне робоче місце	Дефіцит вакансій (-); дефіцит кадрів (+), одиниць
виноградар	224	2 267	10	-2 043
тракторист	221	14 379	65	-14 158
тракторист-машиніст сільськогосподарського виробництва	114	15 850	139	-15 736
озеленювач	57	443	8	-386
дояр	29	1 101	38	-1 072
садівник	28	189	7	-161
тваринник	27	906	34	-879
робітник з догляду за тваринами	24	890	37	-866
свинар	23	575	25	-552
птахівник	18	509	28	-491
робітник з комплексного обслуговування сільськогосподарського виробництва	16	4 371	273	-4 355
оператор машинного доїння	16	360	23	-344
робітник фермерського господарства	16	2 361	148	-2 345
овочівник	13	1 333	103	-1 320
робітник на низькокваліфікованих ручних роботах у сільському господарстві	8	1 105	138	-1 097
оператор інкубаторно-птаховивної станції	7	328	47	-321
оператор птахофабрик та механізованих ферм	6	83	14	-77
оператор свинарських комплексів і механізованих ферм	5	107	21	-102
налагоджувальник сільськогосподарських машин та тракторів	4	21	5	-17
бджоляр	2	157	79	-155
плодоовочівник	1	416	416	-415

Джерело: [1]

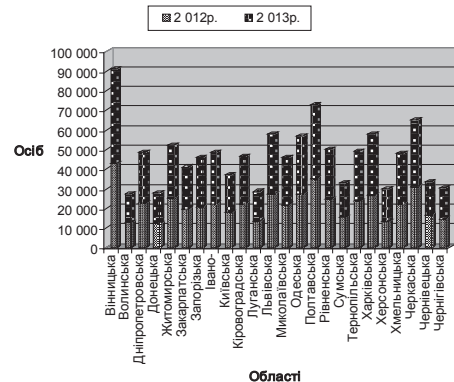

Рис. 2. Кількість зареєстрованих безробітних, які проживають у сільській місцевості в розрізі областей протягом 2012-2013 рр., осіб

Джерело: [1]

У розвинутих країнах частка населення, зайнятого в індустріальних галузях господарства, коливається від 35 до 40%, а частка працюючих в сільському господарстві і суміжних галузях постійно зменшується (5-20%). У той же час кількість зайнятих у невиробничій сфері, особливо у торгівельно-фінансовій, банківській та управлінській діяльності сягає 50%, а в країнах великої сімки – 70% [2].

З наведених даних рис. 2 можна зробити висновок, що найбільша кількість безробітних у сільській місцевості спостерігається у Вінницькій, Полтавській та Черкаській областях, а найменша – у Волинській, Донецькій, Чернігівській областях.

Тому для підтримки ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрному секторі необхідно призупинити процес деградації та інтеграції сільського населення.

Основні напрямки державної кадрової політики в АПК України:

1) забезпечення професійної підготовки кадрів для сільського господарства;

2) забезпечення можливостей для професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу підприємств АПК;

3) вдосконалення соціальних механізмів професіоналізації кадрів АПК та інші.

Професіоналізація – явище, що передбачає з'єднання особового (самореалізація особи, кар'єра) і соціально-економічного аспектів (придбання людиною соціально вагомої професії, працевлаштування на основі обраної професії, вдосконалення професійної майстерності, поява професійної культури, соціальне схвалення професії, відповідна матеріальна винагорода і соціальна захищеність).

Наприклад, у Франції початкова підготовка сільськогосподарських виробників та дипломованих сільськогосподарських технологів знаходиться під відповідальністю й фінансуванням держави. Система підвищення кваліфікації фінансується в осно-

вному громадською владою і професійними сільськогосподарськими організаціями, для чого створений спеціальний Фонд забезпечення освіти працівників сільського господарства (FAFEA). Держава також вносить свій вклад у неперервне підвищення кваліфікації аграрних працівників шляхом субсидій (1/3 від загальної суми ресурсів FAFEA), участі у фінансуванні через спеціальний фонд, а також завдяки законодавчим актам, що діють у цій сфері [4].

Висновки з проведеного дослідження. Для підвищення соціально-економічного розвитку в аграрному секторі держава повинна посилити соціальну функцію через обґрунтовану оплату праці і соціальні гарантії та забезпечити зацікавленість працівників і роботодавців в покращенні соціально-трудових відносин, що є важливим чинником мотивації, вирішити питання транспортного зв'язку сільської місцевості з містом, забезпечити впровадження на державному рівні гарантованого робочого місця в аграрному секторі із забезпеченням рівня середньої заробітної плати у відповідному регіоні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list>. Дата останнього доступу : 23.06.2014.
2. Зайнятість населення в сільському, лісовому, рибному та індустріальних галузях господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrmap.su/uk-g11/93.html>. Дата останнього доступу : 20.06.2014.
3. Национальная энциклопедическая служба [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vocabulary.ru/dictionary/7/word/socializacija#b_5. Дата последнего доступа : 24.06.2014.
4. Проблеми сталого розвитку агропромислового комплексу та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://5ka.at.ua/load/silске_gospodarstvo/problemi_stalogo_rozvitku_agropromislovogo_kompleksu_ta_silskogo_gospodarstva_ukrajini. Дата останнього доступу : 22.06.2014.

УДК 378 (477)

Матюх С.А.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницького національного університету*

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ КРИТЕРІЇВ ЯКОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У системі вищої освіти України розвинена зовнішня оцінка якості, орієнтована на стандарти і показники ефективності. Автор зазначає, що потрібно розрізняти терміни «якість навчання» і «якість освіти». Автор стверджує, що одним з основних критеріїв якості освіти є висококваліфікований, мотивований до ефективної діяльності науково-педагогічний персонал. Підводячи підсумки, автор зазначає, що доцільно сформулювати наступні цілі створення системи якості ВНЗ виходячи з інтересів споживачів фахівців і самого ВНЗ.

Ключові слова: вищий навчальний заклад (ВНЗ), якість, критерії, оцінка, ефективність, модель.

Матюх С.А. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ КРИТЕРИЕВ КАЧЕСТВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В системе высшего образования Украины развита внешняя оценка качества, ориентированная на стандарты и показатели эффективности. Автор отмечает, что нужно различать термины «качество обучения» и «качество образования». Автор утверждает, что одним из основных критериев качества образования является высококвалифицированный, мотивированный к эффективной деятельности научно-педагогический персонал. Подводя итоги, автор отмечает, что целесообразно сформулировать следующие цели создания системы качества ВУЗа исходя из интересов потребителей специалистов и самого вуза.

Ключевые слова: высшее учебное заведение (ВУЗ), качество, критерии, оценка, эффективность, модель.

Matyukh S.A. CONCEPTUAL MODEL OF QUALITY CRITERIA TERTIARY INSTITUTIONS

In the higher education system of Ukraine developed external quality assessment focused on standards and performance indicators. The author notes that it is necessary to distinguish between the terms «quality of education» and «quality of education». The author argues that one of the main criteria for the quality of education is highly motivated to efficient operation of scientific and pedagogical staff. Summing up, the author notes that it is appropriate to make the following goal of the quality system of the university, in the interests of consumers and professionals of the university.

Keywords: higher education institution (HEI), quality criteria, evaluation, efficiency model.

Постановка проблеми. У зв'язку з переходом економіки України на інноваційний шлях розвитку гостро встала проблема підготовки висококваліфікованих кадрів. Зміна громадських ідеологій, входження України у Болонський процес, орієнтація освітніх програм на потреби ринку обумовлюють необхідність реформування вітчизняної системи вищої професійної освіти. Одним з пріоритетних напрямків вдосконалення української вищої школи є впровадження в практику управління ВНЗ системи менеджменту якості. У свою чергу підвищення якості освітніх процесів неможливе без ефективною мотивації праці науково-педагогічного персоналу. Дана стаття спланована на комплексну розробку методичних основ впровадження якості діяльності ВНЗ, що в контексті з вищевикладеним обґрунтовує його актуальність

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на вищевикладене, правомірний висновок про те, що на теперішній час виникла нагальна необхідність застосування якісної моделі визначення ефективності діяльності українських ВНЗ. Така модель управління вже успішно використовується у промислових підприємствах і науково-виробничих об'єднаннях. Головна проблема, що виникає на шляху реалізації цієї ідеї, полягає у відсутності належного методичного інструментарію, що зважає на специфіку діяльності вищої школи. Наукові дослідження, що проводяться в цій галузі, показали, що на сьогодні в переважній більшості українських ВНЗ відсутня ефективна модель удосконалення якості їх діяльності. Додатковим доказом злободенності відміченого служить все ж зростаючий інтерес до визначеної проблеми наукової громадськості, який підтверджується кількістю профільних публікацій.

Питання методики мотивації персоналу вищих навчальних закладів висвітлені в працях: В.С. Вахш-

тайн [1], Е.М. Горбунова [2], І.М. Гріщенко [3, 4], В.Г. Кремьні [5], М.В. Ларіонова [2], В.І. Луговий [6], І.Є. Рисін [7]. Не дивлячись на велику кількість наукових праць та значних досягнень в теорії і практиці визначення моделей якості діяльності ВНЗ, є велика кількість соціально-економічних питань, які залишаються постійним об'єктом дискусій.

Постановка завдання. Метою статті є розробка напрямків формування концептуальної моделі критеріїв якості діяльності вищих навчальних закладів за сучасних інноваційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість – ключова мета структурної реформи вищої європейської освіти (разом з доступністю і мобільністю), декларована Болонською конвенцією по вищій освіті. Чим же відрізняються міжнародні стандарти якості освіти від вітчизняних, як вони узгоджуються і чи є точнішим інструментом оцінки якості освіти?

У системі вищої професійної освіти України розвинена зовнішня оцінка якості, орієнтована на стандарти і показники ефективності. Основними елементами цієї системи є стандартизація освітніх програм і процедури ліцензування, атестації і акредитації, а також комплексне оцінювання освітніх установ в цілому і окремих спеціальностей на основі рейтингової системи. Усі ці процедури передбачають проведення внутрішньої перевірки.

Одним з вкрай небажаних наслідків зовнішнього контролю і оцінювання в освіті є прагнення контролюваних ВНЗ поліпшити не саму роботу, а її показники, бажання займатися тільки тим, що контролюється, що призводить до непродуктивного витрачання сил і часу, втрати достовірності усієї системи управлінської інформації. В європейських системах оцінювання якості в цілому нині переважає тенденція зміщення зі сфери контролю і моніторингу

на розвиток, удосконалення і саморегуляцію [2]. Усе це можливо успішно реалізувати шляхом створення в освітніх установах систем якості на основі сучасних принципів менеджменту якості.

У міжнародних стандартах ISO серії 9000, з українськими стандартами, «якість» – це «міра відповідності сукупності властивих характеристик вимогам». Тепер українське трактування терміну «якість» також орієнтоване на вимоги споживача і інших зацікавлених сторін, як і у світовій спільноті. Відмічають, що якість обумовлює здатність об'єктів (товарів, послуг, робіт) задовольняти потреби і запити людей, відповідати своєму призначенню і вимогам, що пред'являються; визначається мірою відповідності товарів, робіт, послуг умовам і вимогам стандартів, договорів, контрактів, запитів споживачів [4].

Розрізняють терміни «якість навчання» і «якість освіти». Якість навчання – це безпосередній результат навчального процесу, який залежить від рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу, навчально-методичного процесу, стану матеріально-технічної бази, інтелектуального потенціалу студентів. Якість навчання є сукупність споживчих властивостей освітньої послуги, що забезпечують можливість задоволення комплексу потреб за всебічним розвитком особи, яка навчається (рис. 1).

Якість освіти додатково включає затребуваність випускників навчального закладу, їх службу кар'єру, оцінку з точки зору роботодавців. Концептуальна схема критеріїв якості освіти, яка розроблена нами, дає уявлення про різноманіття складових, характеристики яких свідчать про якість освітнього процесу ВНЗ. Як видно з рисунка, одним з основних критеріїв якості освіти, є висококваліфікований, мотивований до ефективної діяльності науково-педагогічний персонал.

Якістю освітнього процесу ВНЗ можна управляти. Управління – це програмно продумана діяльність, призначенням якої є відтворення системи з розріз-

нених елементів, розумне використання людських, технічних і фінансових ресурсів, сприяння цивілізованому розвитку суспільства.

Посилення інтересу і уваги до проблем визначення якості в системі вищої освіти характерно не лише для окремих європейських країн, але і для Європейського Союзу в цілому. Період початку століття характеризується активними реформами в системі освіти. У багатьох європейських країнах стали залучати до себе увагу концепції якості освітнього процесу. У Великобританії Р. Джозеф висловив думку про те, що основними об'єктами при оцінці системи вищої освіти мають бути «якість» і «капіталовкладення». У Франції був організований Національний комітет за якістю. У Нідерландах опублікований урядовий документ під назвою «Вища освіта: автономність і якість». У ряді інших країн почалися дискусії із питання необхідності введення системи якості в структуру вищої освіти [5].

У багатьох країнах відбувається децентралізація управління освіти, підвищення самостійності освітніх установ, розробка нових принципів управління ними, структур і механізмів управління. Проте в системах якості вищої освіти краї ЄС останнім часом починають розроблятися і використовуватися нові методи. Основна мета цих методів – не лише здійснювати контроль з боку держави, але і організовувати процес, який сприяє удосконаленню самої системи освіти. Тому на початку століття управління освітою звернулося до теорії комплексного управління якістю і міжнародним стандартам ISO серії 9000.

Першою освітньою установою у Великобританії (можливо і у світі), що отримала сертифікат на систему управління якістю в освіті, був університет у Волверхемптоні [6].

Аналіз ситуації на українському ринку освітніх послуг показав, що ВНЗ за критерієм готовності до роботи із створення системи якості діляться на три групи. Перша, і поки сама нечисленна, складаєть-

Рис. 1. Критерії якості освіти у вищих навчальних закладах

ся з ВНЗ, які проводять серйозну роботу із створення і впровадження вузівської системи якості. До другої групи університетів можна віднести ВНЗ, в яких розроблені окремі елементи систем менеджменту якості, сформовані структурні підрозділи або ініціативні групи, в задачу яких входить рішення організаційних і методичних проблем, але система повністю ще не працює. До третьої групи ВНЗ відносяться ВНЗ, що все ще не усвідомили важливість проблеми якості і, отже, що взагалі не займаються нею.

У кожному конкретному ВНЗ розробники системи якості чинять опір на різні аспекти у функціонуванні ВНЗ. Одні вважають головною складовою освітнього процесу кафедру і займаються удосконаленням її роботи, вводять рейтинги кафедр, вивчаючи її взаємозв'язки в структурі ВНЗ. Інші бачать головний недолік у недолугості управлінської структури ВНЗ, що традиційно склалася в попередні десятиліття, і обґрунтовують структурну модифікацію ВНЗ в цілому. Треті особливу увагу приділяють навчанню персоналу в області менеджменту якості. На нашу думку, ці завдання вирішуються за допомогою двох механізмів: підготовки молодих фахівців у ВНЗ і додаткової підготовки керівників і фахівців у рамках спеціальних програм. Особливе місце у вдосконаленні системи якості освітніх установ відводиться менеджменту персоналу, зокрема, кадровій політиці і мотивації викладачів.

Висновки з проведеного дослідження. Підводячи підсумки, доцільно сформулювати наступні цілі створення системи якості ВНЗ, виходячи з інтересів споживачів фахівців і самого ВНЗ: досягнення відповідності якості підготовки фахівців вимогам держав-

них освітніх стандартів (необхідний рівень якості); досягнення відповідності якості підготовки фахівців поточним запитам роботодавців (бажаний рівень якості з точки зору затребуваності випускників ВНЗ і їх конкурентоспроможність на сьогоднішній день); досягнення оперативного рівня якості підготовки спеціалістів, що відповідає потенційним запитам роботодавців (перспективний рівень якості, що забезпечує конкурентоспроможність і довготривалість існування освітньої установи).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вахштайн В. С. Две модели образовательных систем: континентальная и атлантическая / В. Вахштайн // Прогнозис. – 2006. – № 3. – С. 321-352.
2. Горбунова Е.М., Ларионова М.В. Интернационализация высшего образования в странах ОЭСР/ Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / Отв. ред. М.В. Ларионова. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2005 – 152 с.
3. Грищенко І.М. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти : [монограф.] / І.М. Грищенко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 364 с.
4. Грищенко І.М. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти : [монограф.] / І.М. Грищенко. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 478 с.
5. Кремінський В.Г. Підвищення економічної ефективності освіти України: концептуальні засади вирішення проблеми / В.Г. Кремінський // Вісник КНУТД. – 2013. – № 5. – С. 16-27.
6. Луговий Ю.М. Європейська тенденція та українська традиція у фінансовому забезпеченні дослідницько-інноваційної підготовки фахівців з вищою освітою / В.І. Луговий, Ж.В. Таланова // Вісник КНУТД. – 2013. – № 4. – С. 27-41.
7. Рисин І.Е., Шошина Е.Н. Инновации в системе государственного управления развитием экспорта образовательных услуг в зарубежных странах / И.Е. Рисин, Е.Н. Шошина // ИнВестРегион. – 2007. – № 2. – С. 28-29.

УДК 331.101+331.2+330.163

Панчук А.А.

*аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана***КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТЬ «ЯКІСТЬ ТРУДОВОГО ЖИТТЯ»,
«ГІДНА ПРАЦЯ», «ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ПОТРЕБ» ТА «МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ»**

Стаття присвячена аналізу категорій «якість трудового життя», «гідна праця», «задоволеність потреб» та «мотивація персоналу». У ході дослідження було визначено основні відмінності між цими поняттями, розроблено модель взаємозв'язку концепцій якості трудового життя та гідної праці. Встановлено, що взаємодія концепцій сприятиме забезпеченню високої якості життя в країні.

Ключові слова: якість трудового життя, гідна праця, задоволеність потреб, мотивація персоналу, умови праці, заробітна плата, людські ресурси, міжнародні стандарти.

Панчук А.А. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЯМ «КАЧЕСТВО ТРУДОВОЙ ЖИЗНИ», «ДОСТОЙНЫЙ ТРУД», «УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ ПОТРЕБНОСТЕЙ» И «МОТИВАЦИЯ ПЕРСОНАЛА»

Статья посвящена анализу категорий «качество трудовой жизни», «достойный труд», «удовлетворенность потребностей» и «мотивация персонала». В ходе исследования были определены основные различия между этими понятиями, разработана модель взаимосвязи концепций качества трудовой жизни и достойного труда. Установлено, что взаимодействие концепций будет способствовать обеспечению высокого качества жизни в стране.

Ключевые слова: качество трудовой жизни, достойный труд, удовлетворенность потребностей, мотивация персонала, условия труда, заработная плата, человеческие ресурсы, международные стандарты.

Panchuk A.A. CONCEPTUAL APPROACHES TO THE CONCEPTS OF «QUALITY OF WORKING LIFE», «DECENT WORK», «SATISFACTION OF NEEDS» AND «STAFF MOTIVATION»

This article analyzes the categories of «quality of working life», «decent work», «needs satisfaction» and «staff motivation». The study identified the main differences between these concepts, developed a model of the relationship of the quality of working life concept and the decent work concept. It was established that the cooperation of the concepts will promote life standards in the country.

Keywords: quality of working life, decent work, job satisfaction, staff motivation, working conditions, wages, human resources, international standards.

Постановка проблеми. Сьогодні доросла людина проводить значну частину свого щоденного життя за працею. Крім того, істотний відсоток комунікацій, соціальної взаємодії з іншими людьми, одержання інформації, розвитку та особистої реалізації людини відбувається саме на робочому місці. Ми ж знаємо, що від продуктивності праці кожного окремого працівника залежить ефективність діяльності підприємства, а відповідно і добробут держави в цілому. У своїй головній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» 1776 р. Адам Сміт писав, що загальне багатство країни прямо залежить від трудового внеску тих людей, які виконують роботу безпосередньо. З того часу змінилося лише те, що людському ресурсу надається все більше значення, адже саме від персоналу залежить навіть те, чи існуватиме компанія на ринку взагалі, і чи приноситиме користь своєю діяльністю державі. Тому зараз надзвичайно велика увага у світі приділяється умовам праці, задоволеності працівників, розвитку персоналу, матеріальній і нематеріальній мотивації. Дослідження проводяться в рамках таких головних концепцій: гідної праці, якості трудового життя, задоволеності потреб, а також мотивації персоналу. Оскільки дані категорії стосуються сфери праці і постійно вдосконалюються, дехто не бачить відмінності між ними. Ці поняття часто ототожнюються. Або ж одне вважається частиною іншого. Так, справді, категорії «гідна праця», «якість трудового життя», «задоволеність потреб» та «мотивація персоналу» тісно пов'язані між собою, але між ними є істотні відмінності. Говорити, що якесь поняття є важливішим за інше, недоречно. Тому в даній статті ми визначимо, в чому полягає різниця між цими категоріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню категорій гідної праці, якості трудового життя, мотивації персоналу та задоволеності по-

треб присвячені роботи таких українських вчених: А.М. Колота, О.А. Грішнєвої, О.М. Ястремської, Е.М. Лібанової, В.А. Савченка, І.Ф. Гнибіденко та ін. Вчені запропонували власні визначення категорій, досліджували сутність понять, перелічили їх складові. Але, не дивлячись на постійні дослідження та аналіз, досі дані категорії не можна вважати однозначними і чітко визначеними.

Постановка завдання. Зважаючи на вищезазначене, сформовано мету даного дослідження, що полягає у визначенні різниці між категоріями гідної праці, якості трудового життя, задоволеності потреб та мотивації персоналу, а також у формуванні розуміння значення кожного поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все варто виявити походження цих двох понять.

Мабуть, найдавніше з усіх чотирьох понять виникли потреби, а відповідно і необхідність їх задоволення. Пояснити походження потреб складно, але в будь-якому разі частина з них має фізіологічний характер, а інша – викликана суспільними умовами. Тому необхідність задоволення потреб виникла ще з моменту появи людини, а їх кількість збільшувалася з розвитком суспільства.

Так само давно були відомі різні методи впливу на людей, які змушували їх працювати, але психологічні теорії мотивації виникли в 1940-х роках (змістовні і процесуальні), які продовжують розвиватися і до сьогодні.

Теорія якості трудового життя виникла у 1970-х роках, коли тейлоризм і фрейдизм вичерпав себе появою байдужості до людських ресурсів та їх результатів, а також незадоволеністю персоналу стосунками в колективі та процесом праці внаслідок науково-технічного прогресу та інноваційного розвитку. Виходить, що виникнення концепції якості трудового життя передували об'єктивні обставини та потреба суспільства у змінах.

Концепція гідної праці виникла пізніше. Ми не знайшли обґрунтування виникненню даної концепції, але, на нашу думку, це викликано інституційними змінами, зокрема розвитком трудового законодавства. Вперше вона була узагальнена і чітко сформульована на одному із засідань МОП та Міжнародної конференції профспілок у 1999 р. З того часу МОП проводить ґрунтовні дослідження та вносить зміни і доповнення до даної концепції з метою комплексного розв'язання проблем соціально-трудої сфери.

Відомо, що концепція якості трудового життя отримала підтримку МОП, тому можна припустити, що дана концепція в подальшому і стала етапом розвитку міжнародних досліджень щодо ролі та соціального захисту людини праці, а також зумовила виникнення концепції гідної праці.

Не дивлячись на різне походження і різну природу понять, вони нерідко ототожнюються (рис. 1).

Рис. 1. «Пастка» взаємозв'язку граничних понять концепції якості трудового життя

Часто якість трудового життя розглядається як забезпечення персоналу гідною працею. Гідна праця є, в свою чергу, науковим ототожненням з високою мотивацією персоналу. Далі мотивація персоналу традиційно вважається свідомим прагненням працівників до задоволення потреб. І так знову виходимо на якість трудового життя, що начебто забезпечується задоволеністю потреб працівника. З даного асоціативного ряду виникає питання: навіщо тоді чотири поняття, якщо можна використовувати одне? Тому необхідно розібратися, в чому полягає різниця цих категорій.

Не дивлячись на всебічну підтримку, досі немає однозначності щодо визначення якості трудового життя. Ми пропонуємо таке визначення: якість трудового життя – це інтегральне поняття, яке характеризує задоволеність працівника певної ментальності під впливом факторів зовнішньої мотивації, які створює підприємство певної сфери економічної діяльності з метою підвищення своєї ефективності, а також міру психологічного благополуччя працівників.

Натомість, поняття гідної праці є чітко визначеним МОП. Гідна праця – це продуктивна праця чоловіків і жінок в умовах свободи, рівності, безпеки та поваги людської гідності [1, с. 26]. Та, не дивлячись на це, працівники часто не розуміють реального змісту цього поняття, оскільки для когось це просто гідна заробітна плата, для інших – стабільна зайнятість, а ще для когось – це безпечні умови праці.

Таким чином, бачимо, що у визначенні якості трудового життя людина розглядається не тільки як людський ресурс, а як особистість із власними інтересами, суб'єктивною оцінкою та бажанням реалізувати свої здібності. А гідна праця навпаки орієнтується не на людину як працівника, а на працівника

як людину, якій гарантуються загально визнані світові та національним співтовариством права.

Узагальнюючи велику кількість визначень, робимо висновок, що мотивація персоналу – це складне і багатопланове явище, процес, який відбувається в самій людині і спрямовує її поведінку в конкретне русло, спонукає її поводитись у конкретній ситуації в певний спосіб. На поведінку людини в процесі трудової діяльності впливає комплекс факторів-мотиваторів, що спонукають до діяльності: зовнішніх – на рівні держави, галузі, регіону, підприємства, і внутрішніх – складових структури самої особистості працівника (потреби, інтереси, цінності людини, особливості трудової ментальності тощо) [3, с. 6].

Потреби – це відчуття фізіологічного, соціального або психологічного дискомфорту через брак чогось, це необхідність у чомусь, що потрібне для створення і підтримання нормальних умов життя і функціонування людини. Також правильним буде визначення потреб як стану нерівноваги, дефіциту, на усунення яких спрямовані дії людини [3, с. 4]. Задоволеністю потреб є усунення почуття нестачі чого-небудь.

Бачимо, що потреби є одним із внутрішніх факторів мотивації. А мотивація, в свою чергу, спрямована на те, щоб змусити людей краще працювати, а не на те, щоб покращити час, проведений людьми на роботі, на відміну від двох інших понять. Мотивація забезпечується мотиваційними методами, внутрішніми та зовнішніми факторами впливу, що спрямовані на підвищення продуктивності персоналу, тому вона забезпечує інтереси працівника через інтереси підприємства. Тоді як якість трудового життя та гідна праця націлені на забезпечення інтересів підприємства через задоволення інтересів працівника. Бачимо, що мотивація є вужчим поняттям, і вона покликана виконувати інші цілі. Тому надалі розглянемо дві односпрямовані концепції: якості трудового життя та гідної праці.

Аналізуючи визначення понять «якість трудового життя» та «гідна праця», бачимо, що вони є не тотожними. Дійсно, вони є важливими складниками якості життя, крім того, вони взаємодіють та взаємовпливають.

Для того щоб краще побачити взаємозв'язок двох категорій, проаналізуємо, що вони в себе включають. Складові ЯТЖ візьмемо ті, з якими погоджується більшість вчених, а гідної праці – виділені А.М. Колотом (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння складових ЯТЖ та гідної праці

Гідна праця	Якість трудового життя
Можливість одержання роботи усіма, хто прагне працювати	↔ Цікава і змістовна робота
Рівень продуктивності зайнятості та справедливості заробітку	↔ Справедлива винагорода за працю
Досконалість соціального діалогу й трудових відносин	↔ Участь у прийнятті рішень
Справедливість у ставленні до зайнятих на виробництві	↔ Справедлива оцінка якостей працівників
Безпечність умов роботи та невтручання в особисте життя	Забезпеченість засобами побутового та медичного обслуговування
Задоволеність тривалістю робочого часу	Мінімальний контроль керівництва
Рівень стабільності та захищеності на роботі	Соціально-психологічний клімат
Стан соціального захисту	Санітарно-гігієнічні норми
Гармонічність поєднання умов роботи та особистого життя	

Як бачимо, деякі положення обох концепцій є спільними. Перш за все зрозуміло, що обидва поняття розглядають людину в *процесі праці*, адже обидві концепції створені для покращення самопочуття протягом часу, який людина проводить на робочому місці. Важливо, що збіги з табл. 1 стосується *заробітної плати*. Справді, людина в першу чергу працює для того, щоб забезпечити гідне життя, і тому для працівника важливо, щоб його заробітна плата відповідала вартості життя в країні. Також звертається увага на *справедливе ставлення та справедливу оцінку якостей працівників*, адже це сприяє розвитку і кар'єрному зростанню працівника. Надзвичайно важливим є те, якщо реальні заслуги оцінюються справедливо, це підвищує вмотивованість працівників і лояльність до компанії, в якій вони працюють. Подібним є ще одне положення, яке в ЯТЖ формується як *участь у прийнятті рішень*, а в гідній праці – досконалість соціального діалогу, через який працівники теж можуть впливати на рішення керівництва.

Щодо відмінностей в концепціях, варто звернути увагу на те, що складові якості трудового життя спрямовані на зміни, що можна провести на рівні підприємства, тоді як складові гідної праці потребують змін на міжнародному та державному рівні нормативно-правового регулювання, а також на рівні підприємства. Так, наприклад, концепція гідної праці акцентує увагу на *безпечності умов праці*, коли за концепції ЯТЖ необхідною є *забезпеченість засобами побутового та медичного обслуговування*. Тобто головним для ЯТЖ є вчасне надання медичної допомоги, тоді як для гідної праці – недопущення до настання таких випадків. Звісно, з одного боку, це є негативним у концепції ЯТЖ, але якщо на законодавчому рівні будуть встановлені відповідні норми умов праці, підприємство змушене буде їх дотримуватися, тому залишиться лише потурбуватися про забезпечення процедури працівникові у випадку форс-мажорних ситуацій. Крім того, в ЯТЖ є складова *санітарно-гігієнічні норми*, що є головним елементом умов праці.

Звернемо увагу на інші розбіжності концепцій, що аналізуються. Складова *мінімальний контроль керівництва*, що зазначена в концепції ЯТЖ, на нашу думку, спрямована на свідому частину працівників, оскільки за мінімального контролю вони можуть самостійно приймати оперативні і ефективні рішення і це сприятиме творчому процесу праці. Але в нашій країні багато працівників, яким необхідний постійний нагляд, оскільки в іншому випадку вони просто перестають працювати. Тому керівництво має регулювати рівень контролю в залежності від ситуації та зрілості працівників. Також у даній концепції є надзвичайно важлива складова *соціально-психологічний клімат*, яка забезпечує позитивні взаємовідносини, взаємодопомогу і впливає на загальні результати роботи підприємства. Але соціально-психологічний клімат не можливо задекларувати законодавчо, тому не дивно, що він не включений до компонент гідної праці.

Щодо компонент, які присутні в гідній праці, але відсутні в ЯТЖ, то можемо сказати, що *задоволеність тривалістю робочого часу* залежить від встановленої законодавством тривалості робочого тижня, яка зараз в Україні складає 40 годин. На нашу думку, державою встановлено оптимальну тривалість робочого часу, де враховано час на відновлення організму працівника за оптимальної ефективності роботи підприємства, тому визначати рівень задоволеності працівників тривалістю робочого часу на підприємстві є

недоречним. Те ж саме можна сказати щодо *стану соціального захисту*, оскільки соціальної гарантії у випадку вагітності чи отримання травми на виробництві, інвалідності, встановлені законодавством і обов'язкові до виконання. *Рівень стабільності та захищеності на роботі* є надзвичайно важливим, оскільки впливає на впевненість працівника в завтрашньому дні і його лояльності до компанії, але значною мірою він залежить від загальної економічної ситуації в країні. Ще однією складовою концепції гідної праці є *баланс «робота-життя»*, що, на нашу думку, є невід'ємною складовою ЯТЖ (крім того, багато вчених вже включили її в перелік складових ЯТЖ). Але цей показник неможливо чисельно виміряти, він є суб'єктивним, тому законодавчо його важко встановити, а тим більше проконтролювати, на відміну від інших складових концепції гідної праці.

Варто зазначити, що всі елементи концепції гідної праці висвітлюються в законодавчих актах України, таких як: Конституція України, Господарський кодекс України та Кодекс законів про працю України та інших законах, що регулюють відносини у сфері праці та соціальної політики [2]. Тому українські підприємства зобов'язані дотримуватися концепції гідної праці в рамках закону. Іншим питанням є те, що законодавством встановлено занижений розмір мінімальної заробітної плати (1218 грн., проіндексований показник 1254,54 грн.), пенсії (949 грн., проіндексований показник 977,47 грн.), інших соціальних гарантій та державних допомог. Часто порушення прав працівників викликане незнанням ними законодавства, адже ним передбачено досить жорсткі санкції. Так, наприклад, за порушення посадовими особами підприємств незалежно від форм власності та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності, що використовують найману працю, установлених термінів виплати заробітної плати або її виплату в повному обсязі, а також за порушення інших вимог законодавства про працю в частині першої статті 41 КУАП передбачено відповідальність у формі адміністративного штрафу в розмірі від п'ятнадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 255 грн. до 850 грн.) [4]. Крім того, передбачено і кримінальну відповідальність за невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат. Так, відповідно до частини 1 статті 175 КК безпідставна невиконання заробітної плати та інших установлених законом виплат працівникам більше ніж за один місяць, вчинена роботодавцем умисно, карається штрафом від 100 до 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 1700 грн. до 5100 грн.) або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [4]. Тому, щоб реалізувати концепцію гідної праці в Україні, необхідно переглянути трудове законодавство для того, щоб досягти постійного контролю підприємств центральними органами державної влади щодо виконання законодавства та поінформованості працівників.

Концепція ж якості трудового життя не є стандартизованою для всіх підприємств. Кожне підприємство має адаптувати її під власні потреби, виходячи зі специфіки країни та сфери економічної діяльності, в якій воно працює. Варто врахувати, що концепція ЯТЖ носить компенсаторний характер, тобто спрямована на компенсацію слабких місць в захисті пра-

цівників певної сфери економічної діяльності, які присутні і є неминучими. Тому покращення ЯТЖ починається з мікрорівня, а складові ЯТЖ, які наводилися вище, є лише орієнтирами. Тому критерії ЯТЖ підприємство має визначити для себе, виходячи з власних умов та цілей.

Висновки з проведеного дослідження. Із вищезазначеного зробимо висновок, що концепція гідної праці зорієнтована на відправні правові орієнтири захисту працівників і передбачає забезпечення мінімальних обов'язкових стандартів, встановлених законодавством, які є відносно стабільними. В той же час у концепції ЯТЖ метою є неперервний процес покращення умов праці і зростання задоволеності працею всіх працівників, що є стратегічною ціллю покращення умов праці трудової сфери (в широкому розумінні) у напрямку від мікро- до макрорівня. Тобто концепція ЯТЖ порівняно з гідною працею є динамічною.

Отже, з рис. 2 видно, що ЯТЖ та гідна праця є дуже взаємопов'язаними та взаємозалежними феноменами. Також чітко видно, що вони не копіюють один одного і не ототожнюються, оскільки перед ними поставлені різні завдання. Удосконалення трудового законодавства та підвищення соціальних стандартів, що передбачає гідна праця, є важливим підґрунтям щодо удосконалення програм підвищення якості трудового життя на підприємстві. В той же час висока якість трудового життя підвищує соціальні стандарти та актуалізує потреби вищого рівня, що зумовлює в довгостроковій перспективі підвищення стандартів у гідній праці. Ці дві концепції, працюючи разом, забезпечують високу якість життя в сфері праці як на рівні підприємств, так і на державному рівні.

Рис. 2. Модель взаємозв'язку концепції ЯТЖ та гідної праці: структурно-рівневий аспект

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Сердюк О.Ю. Механізм забезпечення достойного труда на підприємствах України / О.Ю. Сердюк, Е.М. Миронова, Н.В. Гуменюк // Вісник національного державного університету. – 2010. – № 2. – С. 25-28.
2. Людський розвиток в Україні: 2004 рік // Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України; Держкомстат України, 2004. – 266 с.
3. Мотивація персоналу (2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/116.html>.
4. Домбругова А. Порушення законодавства про працю: види відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kadrovik.ua/content/porushennya-zakonodavstva-pro-pratsyu-vidi-v-dpov-dalnost>.

УДК 364.48

Шаульська Л.В.*доктор економічних наук,
професор кафедри управління персоналом і економіки праці
Донецького національного університету***Ільїн С.В.***аспірант кафедри управління персоналом і економіки праці
Донецького національного університету*

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Стаття присвячена дослідженню проблем розвитку соціальної інфраструктури в аспекті забезпечення якості життя населення. Встановлено взаємозв'язок між соціальною інфраструктурою та якістю життя населення. У статті виокремлено напрямки та індикатори вимірювання якості життя в окремих європейських країнах, які найбільш повно та інформативно відображають актуальні потреби населення, визначають економічний, соціальний, екологічний, духовний контексти його життєдіяльності. Запропоновано основні напрямки розвитку соціальної інфраструктури в аспекті вдосконалення якості життя населення.

Ключові слова: якість життя населення, соціальна інфраструктура, складові соціальної інфраструктури, показники оцінювання якості життя, здоров'я, освіта, культура, безпека, житло, транспорт.

Шаульская Л.В., Ильин С.В. СОВРЕМЕННЫЕ ПРАКТИКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Статья посвящена исследованию проблем развития социальной инфраструктуры в аспекте обеспечения качества жизни населения. Установлена взаимосвязь между социальной инфраструктурой и качеством жизни населения. В статье выделены направления и индикаторы измерения качества жизни в отдельных европейских странах, которые наиболее полно и информативно отражают актуальные потребности населения, определяют экономический, социальный, экологический, духовный контексты его жизнедеятельности. Предложены основные направления развития социальной инфраструктуры в аспекте совершенствования качества жизни населения.

Ключевые слова: качество жизни населения, социальная инфраструктура, составляющие социальной инфраструктуры, показатели оценки качества жизни, здоровье, образование, культура, безопасность, жилье, транспорт.

Shaulskaya L.V., Ilyin S.V. THE MODERN PRACTICES OF POPULATION LIVING QUALITY ASSURANCE THROUGH SOCIAL INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT

The article deals with the research of the social infrastructure development problems in the aspect of the population life quality. The relationship between social infrastructure and quality of life is established. In the article, the direction and indicators for measuring the quality of living in selected European countries are defined. These reflect the actual needs of a population, determine the economic, social, environmental, spiritual context of its existence. The main directions of the social infrastructure development in the aspect of improving the quality of life are proposed.

Keywords: life quality of the population, social infrastructure, social infrastructure components, indicators of the life quality assessment, health, education, culture, safety, housing, transport.

Постановка проблеми. В сучасних умовах одним з пріоритетних напрямків розвитку українського суспільства є підвищення якості життя населення. Через це визначення основних напрямків та індикаторів вимірювання якості життя набуває важливого значення. Суттєвий вплив на параметри якості життя населення має соціальна інфраструктура, яку становлять: житлове і комунальне господарство, громадський транспорт і зв'язок, система побутового обслуговування населення, система освіти та професійної підготовки, система охорони здоров'я, сфера культури, безпека проживання та умови проживання. За своїм призначенням всі вони істотно впливають на вирішення основних соціально-економічних завдань. Зокрема, від рівня розвитку медичного обслуговування значною мірою залежать показники здоров'я населення, тривалості життя. Завдяки впровадженню найбільш ефективних способів лікування хвороб, широкого комплексу санітарно-культурних і профілактичних заходів створюються передумови для істотного скорочення втрат робочого часу через тимчасову непрацездатність. Через це вирішення проблем розвитку соціальної інфраструктури в аспекті забезпечення якості життя населення є вкрай важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах дослідженню проблем якості життя

населення присвячені праці українських науковців О.С. Власюка, А.М. Колота, С.О. Корецької, Е.М. Лібанової [1], В.С. Пономаренка [2], М.С. Татарецької, Ф.В. Узунова [2], І.Б. Швець [3] та ін. В їх роботах досліджуються окремі умови, що впливають на якість життя населення, пропонуються розробки щодо вимірювання якості життя населення з врахуванням міжнародного досвіду. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури досліджують такі відомі вчені, як С.І. Бандур [4], В.М. Геєць, І.Ф. Гнибіденко, Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, В.М. Новіков, Я.Б. Олійник, К.В. Прокопишак, У.Я. Садова, Л.К. Семів, Л.Г. Чернюк, А.Г. Ягодка та ін. Науковці вивчають роль та значення соціальної інфраструктури, сучасний стан та проблеми розвитку і функціонування соціальної інфраструктури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на високий рівень досліджень і велику кількість загальнотеоретичних робіт, недостатньо дослідженим залишається питання вирішення проблем розвитку соціальної інфраструктури в аспекті забезпечення якості життя населення. Загалом, проблеми удосконалення якості життя населення через розвиток соціальної інфраструктури ще не знайшли свого рішення.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення проблем розвитку соціальної інфраструктури в аспекті забезпечення якості життя населення, дослідження та аналіз індикаторів вимірювання якості життя в окремих європейських країнах.

Виклад основного матеріалу. Міжнародним співтовариством якість життя визнано однією з головних характеристик рівня суспільного розвитку країн. За таких умов проблеми підвищення якості життя населення є найважливішими завданнями державних органів управління всіх країн. Практично у всіх країнах забезпечення високої якості життя населення розглядається як індикатор ефективності соціальних програм та соціальної політики в цілому.

Для подальшого вивчення проблеми слід визначити, що якість життя – це узагальнююча соціально-економічна категорія, яка включає в себе не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але й задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови оточуючого середовища, морально-психологічний клімат. Що стосується взаємозв'язку соціальної інфраструктури та якості життя, слід зазначити, що соціальна інфраструктура є внутрішнім фактором щодо більш широкої системи якості життя.

Якість життя трактується як головна мета соціально-економічного розвитку та найважливіший критерій ефективності управління економічними процесами та соціальною сферою. Посилення уваги до проблем якості життя населення змушує уряди розвинених країн світу враховувати при розробці стратегії соціально-економічного розвитку суспільну думку щодо пріоритетів розвитку.

Показники, за допомогою яких оцінюється рівень і якість життя на міжнародному рівні, можна розділити на кількісні та якісні. Кількісні показники включають валовий національний продукт або національний дохід на одну особу населення, рівень доходу та його розподіл в суспільстві, рівень споживання різних матеріальних благ і послуг за класами товарів, рівень зайнятості і т. ін. Якісні показники якості життя включають показники умов праці, побуту і дозвілля людини тощо. Особливості міжнародних систем оцінювання якості життя населення представлені на рис. 1.

Як бачимо, цілий ряд характеристик, виділених в системах оцінювання якості життя населення, можна впевнено віднести до сфери соціальної інфраструктури. Такими є забезпеченість житлом і власністю, забезпеченість закладами охорони здоров'я, культури, відпочинку. Зазначені показники становлять близько третини від усіх характеристик якості життя. Деякі аспекти якості життя, хоча і не є прямими результатами роботи соціальної інфраструктури, але виникають на її основі. Це особливості відтворення населення, рівень освіти, кваліфікації, здоров'я населення. Таким чином, соціальна інфраструктура опосередковано детермінує ще чверть показників якості життя.

Зупинимось більш детально на дослідженні показників оцінювання якості життя за методологією Євростату (European Statistical System Committee – ESSC) [7]. Слід зазначити, що у 2011 році ESSC прийняв рішення щодо розробки відповідного набору по-

Система оцінювання якості життя	Організація, що здійснює оцінювання	Показники та індикатори
Загально-методологічна концепція стандартів і якості життя	Науково-академічне співтовариство	ВВП на одну особу населення, індекс споживчих цін, споживчий кошик, видатки домогосподарств, рівень бідності, нерівність у доходах, задоволеність життям і щастя, депривація, оптимізм щодо майбутнього
Індекс якості життя EU	Дослідницька організація Economic Intelligence Unit	Здоров'я, сім'я, громадське життя, матеріальне благополуччя, політична стабільність і безпека, клімат, гарантія зайнятості, політична свобода, гендерна рівність
Методологія ЄС European Statistical System Committee	Європейський комітет статистичних систем	Матеріально-побутові умови, продуктивна чи основна активність, здоров'я, освіта, дозвілля та соціальні комунікації, економічна та фізична безпека, природа та навколишнє середовище, загальне сприйняття життя
Індекс якості життя International Living	Журнал International Living	Вартість життя, культура, економіка, довкілля, свобода, здоров'я, інфраструктура, безпека та ризик, клімат
Європейський моніторинг якості життя	Європейська фундація покращення життя та умов праці	Здоров'я, зайнятість, депривації (позбавлення) за доходами, освіта, сім'я, соціальна участь, житло, навколишнє середовище, транспорт, безпека, відпочинок, задоволеність життям
Better Life Initiative	Організація економічного співробітництва та розвитку	Житлові умови, доходи, зайнятість, освіта, екологія, здоров'я, ефективність управління, суспільне життя, безпека, задоволеність умовами життя, баланс між робочим часом і дозвіллям

Рис. 1. Особливості міжнародних систем оцінювання якості життя населення [1; 5; 6; 7]

казників для країн-членів ЄС. Наразі зроблена лише перша спроба щодо об'єднання даних із декількох джерел для вимірювання якості життя в ЄС за такими напрямками:

1) *Матеріально-побутові умови (Material living conditions)*, що включають дослідження доходів (Income), споживання (Consumption), матеріальних умов (Material conditions), житлових умов (Housing conditions).

Дослідження житлових умов вимірюється за допомогою таких індикаторів, як: частка від загального населення, що проживає в житловому приміщенні з дахом, який протікає, сирими стінами, підлогою чи фундаментом, гнилими віконними рамами чи підлогою (Share of total population living in a dwelling with a leaking roof, damp walls, floors or foundation, or rot in window frames of floor) (табл. 1) та задоволеність умовами проживання (даний індикатор знаходиться на стадії розробки) (Satisfaction with accommodation).

Як бачимо з табл. 1, практично у всіх країнах ЄС (крім Латвії, Італії, Словаччини, Угорщини) помітна тенденція до скорочення чисельності населення, що проживає в житловому приміщенні з дахом, який протікає, сирими стінами, підлогою чи фундаментом, гнилими віконними рамами чи підлогою. Найменша частка населення, що проживає в приміщеннях з такими умовами, спостерігається у Словаччині (8,8%),

Фінляндії (6,0%), Швеції (7,9%), найбільша – у Італії (21,4%), Латвії (28,2%), Литві (17,6%), Угорщині (24,1%). Позитивна динаміка за період з 2006 р. по 2012 р. найбільш помітна в таких країнах, як: Болгарія (скорочення з 30,7% у 2006 р. до 13,8% у 2012 р.), Польща (скорочення з 41,4% у 2006 р. до 10,5% у 2012 р.), Румунія (скорочення з 29,5% у 2007 р. до 15,4% у 2012 р.), Чехія (скорочення з 21,2% у 2006 р. до 10,5% у 2012 р.).

На відміну від країн ЄС, в Україні характеристика житлових умов включає інші показники: житловий фонд (загальна площа житлового фонду, м²; житлова площа, м²; розподіл житлового фонду за часом спорудження, %), його рух, капітальний ремонт і реконструкція (введення житла в експлуатацію (загальна площа, житлова площа, м²; реконструкція житлового фонду, м²), благоустрій житлового фонду (житлова площа, обладнана водопроводом, каналізацією, центральним опаленням, гарячим водопостачанням, газом, підлоговими електричними плитами, ванними, душем, % до всієї площі житлового фонду; % житлових будинків з смітєпроводом; % квартир з телефонами), забезпеченість населення житлом (житлова площа в середньому на одного мешканця, м²/чол.; чисельність населення, що проживає: в окремих квартирах; в окремому будинку; в гуртожитку) [8, с. 55].

2) *Продуктивна чи основна активність (Productive or main activity)*, що складається з дослідження показників зайнятості (кількісний вимір) (Quantity of employment), якості зайнятості (Quality of employment), іншої основної діяльності (Other main activity).

3) *Здоров'я (Health)*, що включає показники оцінки очікуваної тривалості життя (Life expectancy), захворюваності і стану здоров'я (Morbidity and health status), здорової та нездорової поведінки (Healthy and unhealthy behaviours), доступу до закладів охорони здоров'я (Access to healthcare). Доступ до закладів охорони здоров'я (Access to healthcare) оцінюється за допомогою такого індикатора, як самооцінка незадоволеності потреб у медичному обстеженні (за бар'єрами, статтю, віком, рівнем освіти, квінтилями за доходами) (Self-reported unmet needs for medical examination for reasons of barriers of access, by sex,

age and educational level, income quintile), що представлений на рис. 2.

Заходи з удосконалення закладів охорони здоров'я, що аналізуються в даній методології, здійснюються державними та приватними установами з метою профілактики та лікування захворювань, зниження рівня смертності, догляду за хворими та зміцнення здоров'я населення. Медичні обстеження і лікування, безсумнівно, є найбільш важливими аспектами охорони здоров'я. Тому дуже важливим є те, що населення не має перешкод для доступу до закладів охорони здоров'я. В ЄС всього 2,3% населення повідомляють, що вони не можуть оплачувати медичні обстеження або медичне обслуговування. Ситуація більш тривожна в таких країнах, як Латвія і Румунія, де 14,4% і 10,9% населення стверджують, що вони мають незадоволені медичні потреби, тому що вони не можуть дозволити собі заплатити за лікування.

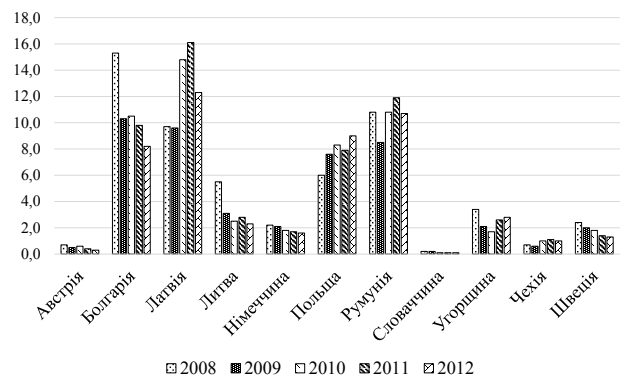

Рис. 2. Самооцінка незадоволеності потреб у медичному обстеженні за бар'єрами (занадто дорого або дуже далеко), % [7]

В Україні при дослідженні здоров'я в рамках вимірювання якості життя населення аналізуються такі показники, як: бюджетні видатки на охорону здоров'я, % до ВВП; співвідношення загальних (сумарних) видатків бюджетів усіх рівнів на охорону здоров'я із визначеними за соціальними стандарта-

Таблиця 1

Частка від загального населення, що проживає в житловому приміщенні з дахом, який протікає, сирими стінами, підлогою чи фундаментом, гнилими віконними рамами чи підлогою (% від загальної чисельності населення)

Країна ЄС	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Австрія	10,3	9,4	13,6	15,3	14,8	13,6	11,8
Болгарія	30,7	14,8	30,4	23,9	15,4	14,9	13,8
Греція	20,4	19,4	18,6	17,6	17,1	15,3	14,7
Іспанія	18,5	19,0	16,8	18,3	21,8	16,1	12,0
Італія	21,9	21,1	20,4	20,5	20,0	23,2	21,4
Латвія	32,4	26,5	25,7	25,9	24,7	26,0	28,2
Литва	28,5	25,2	24,8	21,2	19,2	19,0	17,6
Німеччина	15,4	13,1	14,0	14,0	13,3	13,7	13,5
Польща	41,4	37,5	22,8	17,6	15,6	11,5	10,5
Румунія	-	29,5	24,3	22,0	19,1	18,0	15,4
Словаччина	6,6	6,1	9,1	6,6	5,8	7,8	8,8
Угорщина	27,0	19,2	30,8	14,5	24,2	21,8	24,1
Фінляндія	4,5	4,9	4,4	4,9	5,0	5,7	6,0
Франція	12,0	13,7	12,8	12,6	12,5	10,9	12,8
Чехія	21,2	15,6	13,8	14,6	11,8	11,9	10,5
Швеція	7,5	6,3	8,0	6,6	7,9	8,4	7,9

ми, %; очікувана тривалість життя при народженні, обидві статі, років; кількість лікарів усіх спеціальностей на 10 тис. населення; кількість середнього медичного персоналу на 10 тис. населення; планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, тисяч відвідувань за зміну; кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення.

4) *Освіта (Education)*, для визначення досліджується компетенції та навички (Competences and skills), навчання протягом усього життя (Life-long learning), можливості для освіти (Opportunities for education).

5) *Дозвілля (відпочинок) та соціальні комунікації (взаємодія) (Leisure and social interactions)*, що складається з дослідження показників дозвілля (відпочинок) (Leisure), соціальні комунікації (взаємодія) (Social interactions).

6) *Економічна та фізична безпека (Economic and physical safety)* вимірюється за допомогою визначення рівня економічної безпеки і вразливості (Economic security and vulnerability), фізичної та особистої безпеки (Physical and personal security).

7) *Державне управління (влада) та основні права (Governance and basic rights)* визначається через такі показники, як: інституції (установи) та громадські послуги (Institutions and public services), дискримінація та рівні можливості (Discrimination and equal opportunities), активна громадянська позиція (Active citizenship).

8) *Природа та навколишнє середовище (Natural and living environment)* вимірюється за допомогою таких показників, як: забруднення (у т. ч. шум) (Pollution (including noise)), доступ до зелених і рекреаційних зон (Access to green and recreational spaces), ландшафт і антропогенне середовище (Landscape and built environment).

9) *Загальне сприйняття життя (Overall experience of life)* оцінюється через визначення рівня задоволеності життям (Life satisfaction), впливи (Affects), сенс і мету (Meaning and purpose) [7].

Аналіз методології Євростату засвідчив достатню гнучкість і пристосованість більшості методик до особливостей розвитку тієї чи іншої країни. Це дозволяє залучати до оцінки міжнародний контекст і хоча б частково здійснювати міжкрайові порівняння.

Отже, удосконалення якості життя населення є пріоритетним напрямком розвитку країни та є можливим тільки в результаті системного підходу до вирішення цілого комплексу задач різного характеру: підвищення рівня життя населення, створення умов для задоволення потреб населення тощо. У даному комплексі задач помітне місце займає і розвиток соціальної інфраструктури. Згідно з розглянутими міжнародними системами оцінювання якості життя населення, соціальна інфраструктура являє собою елемент у структурі якості життя і тим самим визначає її характеристики. З іншого боку, якість життя населення впливає на затребуваність, стан послуг об'єктів соціальної інфраструктури. Відповідно, на розвиток соціальної інфраструктури, в свою чергу, впливає низка чинників – компонентів якості життя міського населення. Наприклад, на її розвиток впливають рівень життя населення, фізична і майнова безпека, соціально-політичне здоров'я громадянських і державних структур.

Основні напрямки розвитку соціальної інфраструктури в аспекті забезпечення якості життя на-

селення базуються: на умовах ефективності об'єктів соціальної інфраструктури, у зв'язку з чим можна виділити п'ять таких напрямків. По-перше, збільшення кількості і різноманітності об'єктів, що надають населенню різні блага та послуги. По-друге, формування у потенційних споживачів відповідних високій якості життя потреб і нормативно ціннісної системи. По-третє, надання населенню достатньої інформації про функції об'єктів соціальної інфраструктури, правила користування їх послугами. По-четверте, забезпечення доступності послуг соціальної інфраструктури для більшої частини населення. По-п'яте, підвищення якості обслуговування в розглянутій системі. Кожен з напрямків розвитку соціальної інфраструктури взаємопов'язаний з іншим: тільки поступовий розвиток кожного з них може привести в цілому до гармонійного розвитку всієї системи.

Висновки і пропозиції. Таким чином, виходячи з аналізу міжнародних систем оцінювання якості життя населення, встановлено, що соціальна інфраструктура впливає на якість життя як внутрішній фактор безпосередньо і опосередковано через інші елементи системи. При цьому соціальна інфраструктура знаходиться в системній залежності від інших показників (внутрішніх чинників) якості життя, як то якість населення, добробут населення, умови праці тощо. В дослідженні чітко простежується залежність якості життя населення від соціальної інфраструктури. Взаємозв'язок між соціальною інфраструктурою та якістю життя населення характеризується такими основними аспектами: соціальна інфраструктура як середовище, що задає певну систему діяльності та формує спосіб життя, цінності, спрямованість особистості; сформована якість життя населення як певна форма способу життя і духовності створює відповідні потреби, інтереси, цінності, що вимагають для своєї реалізації необхідних умов, зокрема, у вигляді формування, розвитку та удосконалення існуючої соціальної інфраструктури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вимірювання якості життя в Україні: аналітична доповідь / Е.М. Лібанова, О.М. Гладун, Л.С. Лісогор та ін. – Київ : Ін-т демографії та соц. досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 50 с.
2. Пономаренко В.С. Рівень і якість життя населення України : монографія / В.С. Пономаренко, М.О. Кизим, Ф.В. Узунов. – Харків : ІНЖЕК, 2003. – 226 с.
3. Швець І.Б. Дослідження якості життя населення України / І.Б. Швець, Є.В. Шатолова, В.В. Коновальчик // Научні труди ДонНТУ. Серія: економічна. – Випуск 75. – 2004. – С. 5-9.
4. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко та ін. ; за заг. ред. Б.М. Данилишина. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 760 с.
5. Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eiu.com/Default.aspx>; http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf.
6. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Європейський фонд з питань покращення життя та умов праці) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eurlife/index.php>.
7. Quality of life indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/gdp_and_beyond/context.
8. Приступа Є. Якість життя людини: категорії, компоненти та їх вимірювання / Є. Приступа, Н. Кеуриш // Фізична активність, здоров'я і спорт. – 2010. – № 2. – С. 54-63.

СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.71:336.77

Андрєєва Я.С.

викладач кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету

ОЦІНКА ДОСТОВІРНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ СТОСОВНО РЕАЛЬНОЇ ВАРТОСТІ КРЕДИТНИХ ПРОДУКТІВ БАНКІВ

Стаття присвячена проблемам транспарентності інформації на ринку кредитних продуктів банку, здійснено аналіз використання методів визначення вартості кредитних операцій банків, запропоновано зобов'язати банки надавати позичальникам інформацію щодо розміру ефективної ставки.

Ключові слова: асиметрія інформації, кредитний ринок, вартість, процентна ставка.

Андреева Я.С. ОЦЕНКА ДОСТОВЕРНОСТИ ИНФОРМАЦИИ О РЕАЛЬНОЙ СТОИМОСТИ КРЕДИТНЫХ ПРОДУКТОВ БАНКОВ

Статья посвящена проблемам транспарентности информации на рынке кредитных продуктов банка, осуществлен анализ использования методов определения стоимости кредитных операций банков, предлагается обязать банки предоставлять заемщикам информацию о размере эффективной ставки.

Ключевые слова: асимметрия информации, кредитный рынок, стоимость, процентная ставка.

Andriieva Y.S. ASSESSMENT OF THE RELIABILITY OF INFORMATION ON THE REAL COST OF CREDIT PRODUCTS BANKS

The article deals with the transparency of information on the market loan products of the bank, the analysis of the methods for determining the value of credit operations of banks proposed to oblige banks to borrowers information on the size of the effective rate.

Keywords: information asymmetries, the credit market, the cost of the interest rate.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть світова фінансова система в умовах стрімкого розвитку інформаційної економіки стала досить складною і вимагає все більше уваги для підтримки її в стабільному стані. Безперечно, що при цьому суттєвих змін зазнають і ринки банківських послуг, вони розвиваються високими темпами під впливом процесів фінансової глобалізації, передових інформаційних та комп'ютерних технологій та відсутності дієвих методів регулювання фінансовими й інформаційними потоками, адекватних сучасним умовам діяльності банківських установ. Зазначене призвело до того, що операції на банківських кредитних стали відбуватись в максимально короткі терміни часу, при цьому обсяги потоків кредитних ресурсів зростають, з'являються нові види позичок, досить швидкими темпами розвивається ринок похідних кредитних інструментів.

Слід зазначити, що в останні роки і науковці, і банкіри-аналітики відзначають, що однією з причин суттєвого зростання темпів розвитку ринків банківських послуг в світі є саме значне зростання потоків економічної інформації, фінансового капіталу та банківських кредитних послуг. При цьому важливим аспектом світових глобалізаційних процесів є інтегрований ринок світових заощаджень і запозичень, тобто по суті кредитний ринок, на розвиток якого істотно впливає вартість позичок, що пропонуються сучасними банківськими установами.

На наш погляд, в сучасних умовах розвитку світових кредитних ринків необхідно враховувати суттєвий вплив глобалізації та економічної інформації на національні кредитні ринки та процеси ціноутворення на кредитні продукти.

Розробка та запровадження новітніх підходів щодо управління й регулювання процесами ціноут-

ворення на кредитні продукти банків в умовах посилення асиметрії інформації на фінансовому ринку та необхідність підтримки стабільності банківської системи в цілому вимагають перш за все розвитку теоретичних та методичних засад оцінки впливу асиметрії на вартість банківських кредитних послуг, що, на наш погляд, є важливим в сучасних умовах відтворення економіки України. Зазначене підтверджує актуальність дослідження у статті, що пропонується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз стану наукової розробки досліджуваного питання дозволяє дійти висновку, що всі вчені визначають необхідність поглибленого дослідження проблем асиметрії інформації щодо різних напрямків діяльності банків. Так, І. Мігус та Н. Дудченко стверджують, що важливим значенням для визначення негативного впливу асиметрії інформації на розвиток кредитного ринку має публічне розкриття інформації (*public disclosure*). Крім того, вчені підкреслюють, що низький рівень транспарентності структури власності банків, активне необґрунтоване кредитування суб'єктів господарювання призвели до нагромадження у банківській системі «неякісних» фінансових активів на десятки мільярдів гривень і стали причиною банкрутств та ліквідації ряду установ банківського сектора [1, с. 323].

В. Івасів та Р. Корнилюк визначають, що врахування проблем впливу достовірності інформації на розвиток банківського сектора необхідно у зв'язку з тим, що декларовані стратегічні цілі замінюються індивідуальними цілями держав та корпоративних зацікавлених сторін внаслідок асиметрії інформації, низького рівня знань клієнтів банків [2, с. 87].

Автори монографії «Процеси ціноутворення у фінансовій діяльності банку» обґрунтовують, що аналіз цін конкурентів проводиться шляхом порівняння

повної вартості кредитного продукту (з урахування кредитних комісій) та умов кредитування (вимоги до застави, валюта кредитування, строк розгляду заявки, можливість отримання додаткових послуг тощо) [3, с. 218].

Особливостями сучасного розвитку вітчизняних банків є глобалізація та інтенсифікація банківського бізнесу, активізація конкурентної боротьби та збільшення потенціалу загроз кредитної безпеки. Вказане призводить до необхідності вирішення банками завдання збереження фінансової стійкості за умови отримання достатнього рівня прибутку. Необґрунтовані рішення з приводу встановлення цін на банківські продукти та послуги можуть призвести до погіршення позицій банку на ринку. Внаслідок цього виникає необхідність в організації та в ефективному управлінні ціновою політикою банку.

Проблеми побудови ефективного механізму банківського ціноутворення відіграють домінуючу роль у діяльності банків України. Для здійснення успішної діяльності, підвищення доходності своїх операцій банки мають здійснювати зрозумілу та гнучку систему управління процесами ціноутворення. Ціноутворення в банківській діяльності є важливою складовою організаційно-функціонального та цілеспрямованого процесу функціонування банку та має науково обґрунтовану стратегію, тактику і оперативну реалізацію.

Метою дослідження є оцінка повноти та достовірності інформації стосовно реальної вартості кредитних послуг для клієнтів-позичальників банків. Завданнями дослідження є аналіз сучасної цінової політики банків України на кредитному ринку та визначення впливу комісійних доходів банку на реальну вартість кредитних продуктів.

Виклад основних результатів дослідження. В сучасних умовах одним з важливих напрямків аналізу асиметрії інформації на кредитному ринку є оцінка повноти та достовірності інформації стосовно реальної вартості кредитних послуг для клієнтів-позичальників.

Для досягнення поставлених у дослідженні завдань проаналізуємо динаміку процентних ставок та складових доходності активів банків (рис. 1.)

На рис. 1. представлено динаміку ставок за кредитами у розрізі валют, наданими у відповідному періоді, та середні розрахункові ставки. Необхідно зазначити, що середня розрахункова ставка – це процентна ставка за всіма діючими кредитами, яка залежить від структури кредитного портфеля банку.

Підвищення попиту на ресурси на всіх сегментах грошово-кредитного ринку позначилося на підвищенні вартості депозитів і кредитів. Вартість депозитів збільшилася на 1.6 процентного пункту – до 12.0% річних, у національній валюті – на 2.8 процентного пункту. Середньозважена процентна ставка за кредитами (без урахування овердрафту) порівняно з січнем зросла на 2.6 процентного пункту – до 16.0% річних, у національній валюті – на 5.2 процентного пункту.

Скорочення депозитної бази банків і підвищення попиту на ресурси на всіх сегментах грошово-кредитного ринку позначилося на підвищен-

ні вартості депозитів і кредитів інших депозитних корпорацій. Середньозважена процентна ставка за депозитами збільшилася за рахунок зростання процентної ставки за депозитами нефінансових корпорацій як у національній, так і в іноземній валюті. Зростання вартості ресурсів визначило збільшення їхньої вартості як для сектору не фінансових корпорацій, так і для домашніх господарств. Підвищення попиту на ресурси в банківському секторі та зростання процентних ставок за депозитами та на міжбанківському кредитному ринку в лютому 2014 року визначили збільшення вартості кредитів. Середньозважена процентна ставка за кредитами (без урахування овердрафту) зросла порівняно з січнем на 2.6 процентного пункту – до 16.0% річних переважно за рахунок подорожчання кредитів у національній валюті на 5.2 процентного пункту – до 20.3% річних. Через зростання вартості кредитів вищими темпами, ніж депозитів, процентна маржа банків порівняно з січнем 2014 року збільшилася на 100 базисних пунктів – до 400 базисних пунктів, що на 70 базисних пунктів вище, ніж у грудні 2013 року.

З початку кризи частка комісійних доходів у заробітках українських банків знизилася. Якщо 2008 р. вона становила 25%, то вже за підсумками 2010-го комісійні доходи знизилися до 19%. Тенденція цілком зрозуміла: з приходом кризи зменшився обсяг практично всіх операцій. До того ж українські банки безпосередньо перед кризою масово нараховували «приховані» комісії при кредитних операціях, особливо при споживчому кредитуванні (за видачу, зарахування коштів на рахунок, обслуговування тощо). У результаті кредитування, яке зменшилося в рази, ударило й по комісійних доходах.

Утім, банкіри відзначають, що комісійні доходи, на відміну від відсоткових, не так істотно залежать від економічної ситуації. Досить мати клієнтську базу та пропонувати конкурентоспроможні тарифи. Як правило, робити ставку на комісійні доходи можуть великі банки з розгалуженою мережею відділень.

Більшість українських банків спочатку були зорієнтовані на отримання прибутку від кредитних операцій, а не на розвиток послуг, які забезпечують комісійний дохід.

Сьогодні багато банків переглянули свої позиції і враховують у своєму розвитку напрямки, які перед-

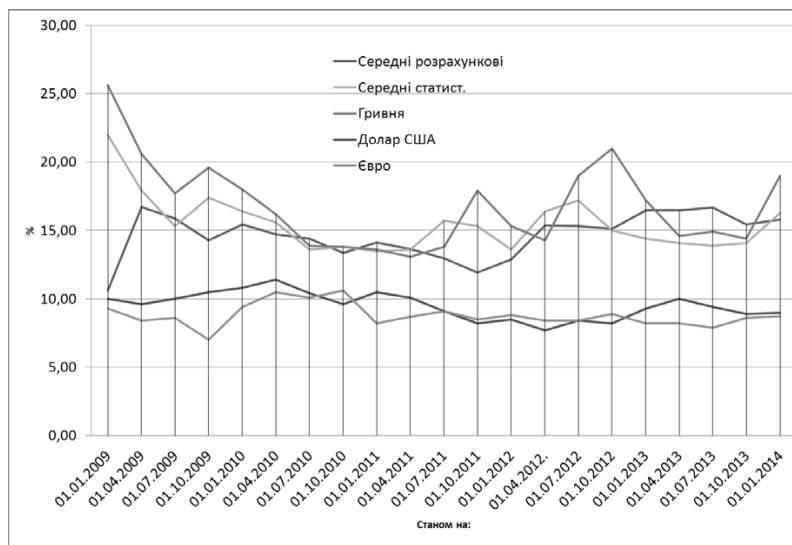

Рис. 1. Динаміка процентних ставок за кредитами, що надані банками України, за період 2008-2013 рр. [4]

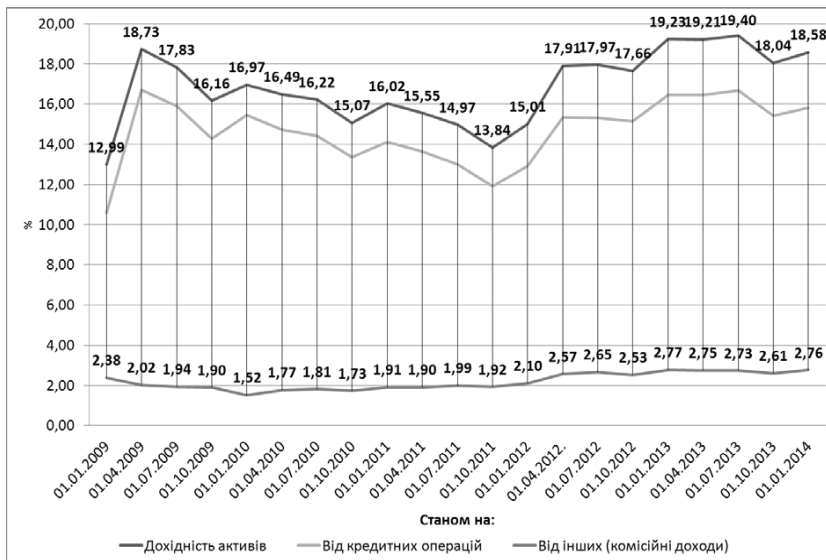

Рис. 2. Динаміка та структура дохідності робочих активів банків України у 2008-2013 рр. [4]

Таблиця 1
Ставки кредитування найбільших українських банків станом на початок 2014 р.

Банківські установи	Середня розрахункова ставка, %	Фактична ставка за автокредитуванням, %	Ефективна ставка
ПРИВАТБАНК	15,23	21-25	31,44
ОЩАДБАНК	20,09	від 13,5	28,83
УКРЕКСИМ-БАНК	20,20	від 22	33,24
ДЕЛЬТА БАНК	11,12	від 24	-
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	21,09	48-55*	-
УКРСОЦБАНК	15,68	22	33,55
ПРОМІНВЕСТ-БАНК	13,32	42-51*	-
СВЕРБАНК РОСІЇ	13,36	25	42,14

* [4], Банки не надають позички на купівлю автомобіля, тому наведено ставки за овердрафтом за платіжними картками

бачають комісійний прибуток. Але для цього банкам необхідно витратити багато часу та сил на продуктувану лінійку. Цей процес досить емний і потребує істотних фінансових інвестицій.

В умовах майже повної відсутності активного кредитування банкіри вже давно почали замислюватися над способами збільшення комісійного доходу. Є ряд дуже простих шляхів до досягнення цієї мети. Найпростіший – збільшення розмірів діючих тарифів. Це призводить до незначного зниження обсягів продажів, але в цілому за рахунок підвищення ціни банку вдається заробити більше.

Не менш поширене запровадження нових або додаткових комісій до вже наявних продуктів, наприклад, кредитних. Такі комісії часто трохи впливають на подорожчання кредиту або послуги і не чинять вирішального впливу на вибір клієнта на користь певного банку. Втім, є багато способів збільшення комісійних доходів шляхом поліпшення якості та технологічності послуг.

Можливий вплив комісій на вартість ціни позичок для клієнтів ілюструють дані рис. 2.

Як свідчать дані рис. 2, на початку 2009 р. банки значно підвищили свої комісійні доходи для подолання негативних наслідків фінансової кризи, проте у 2010-2011 рр. у зв'язку з обмеженням кредитної діяльності дохідність від комісійних операцій також знижувалася. За останній, 2013 р., з одного боку, комісійні доходи здійснюють незначний вплив на ставку дохідності, а з іншого боку, їх динаміка пов'язана з кредитною активністю банків України на сучасному етапі розвитку.

Уточнити висновки щодо впливу комісійних доходів банку на реальну вартість кредиту для позичальника дозволяють дані табл. 1.

Отже, за результатами аналізу умов кредитування українськими банками та інформації, що розміщена на їх офіційних сайтах, можна зробити наступні висновки та рекомендації.

Висновки з проведеного дослідження. Вплив асиметрії інформації на процеси ціноутворення проявляється наступним чином: більшість банків визначають мінімальну ставку кредитування, не вказуючи при цьому діапазон її коливання, не завжди вказується порядок сплати відсотків (ануїтет чи класичний), що також може впливати на розмір ставки. Для подолання негативного впливу асиметрії інформації щодо визначення вартості банківських продуктів на кредитному ринку банки зобов'язані надавати позичальникам інформацію щодо розміру ефективної ставки, однак, необхідно відмітити, що така інформація не є публічною, а надається переважно тим, хто вже є клієнтом банку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мігус І.П., Дудченко Н.В. Транспарентність банку як складова механізму забезпечення його економічної безпеки / І.П. Мігус, Н.В. Дудченко // Науковий журнал «БІЗНЕС ІНФОРМ». – 2013. – № 10. – С. 322-328.
2. Івасів І.Б. Транспарентність банківської діяльності / І.Б. Івасів // Фінанси, облік та аудит : наук. зб. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 6. – С. 55-66.
3. Кузнецова Л.В. Процеси ціноутворення у фінансовій діяльності банку : монографія / За ред. Л.В. Кузнецової. – Одеса : Видавництво «Атлант», 2008. – 372 с.
4. <http://www.bank.gov.ua> – Офіційний сайт НБУ.

УДК 334.732.2

Бабидорич Л.І.*аспірант кафедри фінансів і банківської справи
Ужгородського національного університету*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ КРЕДИТНИХ СПІЛОК НА БАЗІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

У статті розглядається досвід функціонування кредитних спілок у країнах Європейського Союзу. Зосереджено увагу на корпоративних, економічних та соціальних аспектах розвитку кредитних спілок України. Запропоновано напрямки адаптації зарубіжної практики на вітчизняних теренах.

Ключові слова: кредитна спілка, стандарти придатності, техніко-економічна модернізація, сервісна інфраструктура, фінансова грамотність населення.

Бабидорич Л.И. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ КРЕДИТНЫХ СОЮЗОВ НА БАЗЕ ЕВРОПЕЙСКОГО ОПЫТА

В статье рассматривается опыт функционирования кредитных союзов в странах Европейского Союза. Сосредоточено внимание на корпоративных, экономических и социальных аспектах развития кредитных союзов Украины. Предложены направления адаптации зарубежной практики на отечественных просторах.

Ключевые слова: кредитный союз, стандарты пригодности, технико-экономическая модернизация, сервисная инфраструктура, финансовая грамотность населения.

Babydorych L.I. THE PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC CREDIT UNIONS ON THE BASIS OF EUROPEAN EXPERIENCE

The article describes the experience of functioning of credit unions in the countries of the European Union. The corporate, economic and social aspects of the development of credit unions in Ukraine are focused. The directions of adaptation of foreign experience on domestic spaces are proposed.

Keywords: credit union, standards of fitness, technical and economic modernization, service infrastructure, financial literacy of the population.

Постановка проблеми. На території України кредитно-кооперативний сектор почав відроджуватися на початку 1990-х років, із проголошенням незалежності країни, у формі кредитних спілок. Впродовж останніх 20 років свого існування вони зазнали всіляких змін як з юридичної точки зору, так і з позиції сприйняття суспільством. Однак сучасні післякризові реалії економічного середовища вимагають суттєвих змін у реформуванні та ефективному розвитку українських кредитних спілок. Надзвичайно важливим у цьому процесі є застосування передусім європейського досвіду розбудови середовища їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку кредитних спілок України присвячено чимало праць, зокрема на особливу увагу заслуговують наукові дослідження таких вчених, як Гончаренко В. [10], Луцишин О. [9], Терещенко Г. [6; 8], Пластун В. [4], Пожар А. [7]. У даних публікаціях здійснюється комплексний розгляд існуючих проблем та окреслюються стратегії їх вирішення, в основному шляхом цілеспрямованих дій з боку органів регулювання. Однак недостатньо уваги приділено таким внутрішнім та зовнішнім чинникам, які впливають на середовище функціонування кредитних спілок, як корпоративна культура, техніко-економічна модернізація та соціальна відповідальність.

Постановка завдання. Метою даної статті є узагальнення досвіду європейських країн у сфері функціонування кредитних спілок та обґрунтування напрямків його застосування у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу. Вперше кооперативні форми фінансової самопомоги населення виникли в Німеччині у 50-х роках XIX ст. під впливом ідей та з практичної діяльності Германа Шульце-Деліча та Фрідріха Райфайзена. З Німеччини ідеї фінансової самопомоги поширилися на більшість країн Європи – Австрію, Італію, Францію, Англію та ін. Згодом ідеї кредитної кооперації поширилися на

всі континенти. Кредитні кооперативи отримали значний розвиток у більшості країн світу і на сьогодні займають належне місце у фінансових системах розвинутих та малорозвинутих країн всіх континентів і в кооперативному секторі світового господарства.

Слід відмітити, що в європейському просторі до складу кредитних кооперативів відносять різні установи, які в одних країнах надають тільки фінансові послуги, в інших – додатково й товарні послуги, а в деяких – існують універсальні кооперативи з фінансовими функціями. Особливості діяльності кожного виду установ регламентується національним законодавством країни, до якої вони належать.

Сучасні кредитні кооперативи представлені двома найпоширенішими типами: кооперативними банками (переважно в країнах Західної Європи) та кредитними спілками (в більшості регіонів світу) і складають кредитно-кооперативний сектор економік багатьох країн.

Всі країни світу об'єднані у 6 регіональних конфедерацій кредитних кооперативів – Африканську, Азійську, Карибського басейну, Європейську, Латиноамериканську та конфедерацію кооперативних ощадних та кредитних асоціацій країн Океанії, які є структурними елементами Всесвітньої Ради кредитних спілок.

Країни – члени Всесвітньої Ради кредитних спілок організовують діяльність національних фінансових установ на підставі документу, розробленого Радою про Типові правила регулювання кредитних спілок [1]. Воно засноване на регулятивному досвіді і передових практиках різних країн. У Типові правила регулювання також включений набір фінансових показників, що містяться у Міжнародних принципах безпеки і надійності кредитних спілок [2], і на їх основі створюється стала регулятивна база. Це зумовлено тим, що в процесі інтенсивного зростання і розвитку кредитних спілок адекватне регулювання стає необхідністю.

Європейські кредитні спілки – це фінансові кооперативи, які створюються для просування ідей заощадливості серед своїх членів. Контроль за їх діяльністю у сфері дотримання законодавства та правил ведення бізнесу, покладено на регулятивний орган в особі Центрального банку країни. Метою його контрольної функції є захист коштів членів кредитних спілок та підтримка фінансової стабільності та процвітання установ в цілому.

Однак у тій чи іншій європейській країні існують свої особливості функціонування даних установ. Так, кредитні спілки Ірландії (країна Північної Європи) надають важливе значення таким морально-етичним нормам, як порядність, чесність та професіоналізм. Дані неформальні правила з 2013 року були прийняті Центральним банком Ірландії як нестатутні, але обов'язкові орієнтири при оцінці та відборі менеджерів кредитних спілок, і сформовані у розпорядчому документі «Придатність і чесність» [3]. Згідно з даним стандартом, такі працівники кредитної спілки, які голова правління та голова кредитного комітету, які у межах своїх посадових обов'язків володіють контрольними функціями, повинні відповідати наступним вимогам:

1) бути компетентними і здібними, тобто володіти професійними навичками, які здобуті в процесі навчання, роботи на відповідній посаді чи добровільного підвищення кваліфікації, а також мати чітке і повне уявлення про нормативно-правове середовище діяльності кредитних спілок на фінансовому ринку;

2) бути чесними, етичними і сумлінними у своїй роботі – здатність працівника продемонструвати, що при виконанні ним контрольної функції майно кредитної спілки не зазнає втрат, а до самого працівника не застосовувалися догани, скарги, дисциплінарні розгляди, адміністративні стягнення чи дискваліфікаційні обмеження в участі в управлінській роботі;

3) бути фінансово стабільним, тобто не мати боргів, які, згідно з рішенням суду, повністю чи частково не оплачені; не бути об'єктом справ про власне банкрутство чи банкрутство установ, де раніше займав посаду директора.

Такі жорсткі вимоги до керівного апарату кредитної спілки в Ірландії були встановлені у зв'язку із дотриманням закону «Про кримінальне правосуддя у сфері відмивання грошей та боротьби з тероризмом», який був прийнятий у 2010 році під впливом Директиви Європейського Союзу (2005/60/ЄС).

Вітчизняні кредитні спілки також повинні дотримуватися Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму». Однак під час кризи, враховуючи недоліки українського законодавства, недостатнє розуміння соціально-економічної природи кредитних спілок з боку населення, прорахунки у політиці регулювання та нагляді з боку держави, виникали установи, які, використовуючи неприбутковий статус кредитної спілки, привласнювали кошти людей, при цьому без надання їм фінансової допомоги навзаєм. Таких псевдокредитних спілок нараховувалося близько 10% від загальної кількості діючих установ в Україні. Проти керівників таких установ та їх співучасників було порушено близько 100 кримінальних справ, однак повернення всіх коштів вкладникам за цими справами часто є сумнівними.

Щодо проблеми кваліфікації кадрів наголошує і вітчизняний науковець В.Л. Пластун [4, с. 137], відмітивши, що процес кредитування, який пов'язаний із значною кількістю ризиків, потребує спеціальних

навичок працівників кредитних спілок при оцінці кредитоспроможності позичальника. При цьому не останню роль відіграють і ті працівники установ, які відповідають за просування послуг серед їхніх членів, створюючи первинні передумови успішного розвитку фінансової установи.

На користь таких передумов свідчить той факт, що за ініціативи Нацкомфінпослуг у кінці 2012 року було видано розпорядження щодо заходів впливу за порушення законодавства [5], згідно з яким, даний колегіальний орган може застосовувати до порушників такі заходи впливу:

1) зобов'язати вжити заходів для усунення порушення;

2) вимагати скликання позачергових зборів учасників фінансової установи;

3) накладати штрафи в розмірах, передбачених законодавством;

4) тимчасово зупиняти (обмежувати) або анулювати (відкликати) ліцензію на право здійснення діяльності з надання фінансових послуг;

5) відсторонювати керівництво від управління фінансовою установою та призначати тимчасову адміністрацію;

6) затверджувати план відновлення фінансової стабільності фінансової установи;

7) виключати відповідно до законодавства учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг) з Державного реєстру фінансових установ або реєстру осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги;

8) установлювати для небанківських фінансових груп підвищені економічні нормативи, ліміти та обмеження щодо здійснення окремих видів операцій.

Однак, на нашу думку, таких заходів регулювання замало. Нацкомфінпослуг як регулятивний орган повинен налагодити контакт з тими кредитними спілками, які здійснюють свою діяльність добросовісно, і створити таке інституційне середовище, яке б сприяло їх подальшому розвитку. Для цього, ми вважаємо, Нацкомфінпослуг має виступити з ініціативою змін у Законі України «Про кредитні спілки», запропонувавши внести перелік можливих порушень керівниками та особами, які перебувають у трудових відносинах із кредитною спілкою, із обов'язковою регламентацією заходів впливу щодо них. Причому не лише у вигляді сплати штрафних санкцій, але й з урахуванням строків позбавлення волі.

Крім того, задля усунення можливості виникнення у майбутньому організацій, які б дискредитували громадський рух фінансової взаємодопомоги в очах суспільства та державних органів, доцільно було б розробити документ із зазначеними стандартами придатності керівників кредитних спілок.

Розробка такого документу повинна проводитися під патронажем Нацкомфінпослуг, за участі керівників кредитних спілок та високоосвічених людей, які мають досвід роботи у сфері кредитно-кооперативного руху, вітчизняних науковців та провідних іноземних експертів та фахівців. Такий документ має мати обов'язковий характер і стати еталоном морально-етичних норм ведення бізнесу у кредитних спілках.

На території Північно-Західної Європи, у Великобританії, кредитні спілки займають невеликий сегмент, і їм доводиться докладати зусиль, щоб бути помітними у порівнянні з іншими фінансовими інституціями. Проте у цій європейській країні кредитні спілки отримують хорошу політичну і громадську підтримку. Так, у 2011 році за підтримки політич-

них партій та уряду Великобританії було виділено 73 млн. фунтів стерлінгів на техніко-економічну модернізацію кредитних спілок країни впродовж наступних чотирьох років. Важливою передумовою цього стала неспроможність британських банків забезпечити потреби у кредиті споживачів з низьким рівнем доходів та вплив банківської кризи, після якої громадськість шукає альтернативу комерційним банкам.

У зв'язку з цим Асоціація кредитних спілок Великобританії у рамках реформування кооперативного руху виступила з пропозицією розподілити одну із комбінацій банківських технологій між кредитними спілками, що надасть їм можливість надавати пакет послуг через мережу поштових відділень та філії один одного. Крім того, такі технології сприятимуть роботі гарячої лінії для клієнтів кредитної спілки та створять умови швидкого доступу до рахунків у мережі Інтернет. Таке одноразове капіталовкладення у бек-офіс кредитних спілок, призведе до масштабного зростання цієї складової фінансового сектору.

Інтеграція кредитних спілок Великої Британії у мережу поштових відділень надасть можливість:

- 1) залучення потенційних клієнтів у будь-якому з 11 500 поштових відділень та надання широкого спектру фінансових послуг у режимі реального часу;
- 2) використання бренду поштамту, якому довіряють люди з низькими доходами, для реклами послуг кредитної спілки на місцевому рівні;
- 3) надання співробітникам поштових відділень можливості перевіряти стан рахунку члена кредитної спілки, його балансу, приймання і виплати заощаджень, а також відправку інформації і запитів кредитній спілці;
- 4) надання співробітникам поштамту повноважень щодо миттєвого прийняття рішень з відкриття малих кредитних ліній (30-400 фунтів стерлінгів), які є зручними і доступними.

Таким чином, кожна угода, виконана через мережу поштових відділень, забезпечує операційний збір, який створює новий потік доходу для мережі, а загальне збільшення послуг кредитних спілок таким шляхом означає збільшення продажів для поштамту. Все це дає можливість через діяльність кредитних спілок збільшити обсяги зручних і безпечних заощаджень клієнтів установи, отримати поради у формуванні власного бюджету та управління грошима, отримати економічно ефективні страхові та безпечні фінансові послуги.

Британський досвід створення додаткових конкурентних переваг кредитних спілок на фінансовому ринку є надзвичайно цінним для України. За умови зміни діючого законодавства, що регламентує діяльність кредитних спілок України, а саме розширення кола потенційних членів установи та переліку послуг, перспективною може стати співпраця з мережею Укрпошти, яка налічує близько 10 000 відділень у сільській місцевості.

Ця перспектива особливо актуальна, якщо врахувати, що основна мета діяльності кредитних спілок на селі – це підвищення рівня життя сільського населення шляхом розвитку підприємництва у сільській місцевості та забезпечення доступу сільського населення до фінансово-кредитних ресурсів.

Таким чином, через співпрацю з мережею поштових відділень кредитні спілки України можуть залучити додаткових членів, надаючи їм послуги:

- оформлення доступного споживчого кредиту із можливістю сплати відсотків у відділеннях Укрпошти;

- оформлення ощадних вкладів із можливістю доставки відсотків за ними додому через працівників поштамту (листоноші);

- оплата комунальних послуг;

- здійснення грошових переказів за Міжнародними платіжними системами.

Не менш вагомим внеском у розбудові сприятливого середовища розвитку вітчизняних кредитних спілок може стати досвід Польщі. Кредитні спілки у даній країні почали працювати з 1992 року, і на даний час є найбільшими за чисельністю населення серед інших фінансових установ.

Польські кредитні спілки активно борються з бідністю, лихварством, запобігають фінансовим втратам, що призводять до соціальної ізоляції, і надають такі види послуг:

- кредитування фізичних осіб та суб'єктів господарської діяльності на невідкладні споживчі потреби та розвиток підприємництва, без зайвих формальностей та на тривалий час;

- оформлення різного роду вкладів. Це можуть бути інвестиції з фіксованою і плаваючою процентною ставкою, із щоденною капіталізацією відсотків, за прогресивною ставкою, застраховані або пов'язані з інвестиційними фондами;

- надання готівкових та безготівкових послуг через платіжні карти Visa і MasterCard, які емітуються Фінансовою асоціацією кредитних спілок;

- доступ до рахунку у мережі Інтернет, через який можна заощаджувати свої доходи, регулювати виплати, отримати кредит (без відвідування кредитної спілки особисто), а також замовити платіжну картку;

- можливість здійснення інвестиційних операцій (придбання паїв інвестиційних фондів) по телефону або через мережу Інтернет;

- оформлення індивідуального пенсійного рахунку на добровільній основі із забезпеченням додаткової вигоди, без сплати будь-яких витрат;

- забезпечення вкладів членів кредитних спілок, які покриваються державним Фондом банківських гарантій, є обов'язковою системою і включає в себе грошові кошти зареєстровані на депозитних рахунках у сумі не більше 100 000 євро, не враховуючи коштів, сплачених у вигляді акцій і внесків учасників.

Слід відмітити, що зазначений вище перелік послуг, які надають кредитні спілки Польщі, охоплює майже весь спектр банківських операцій. Однак кооперативна спрямованість на принципах взаємодопомоги суттєво різнить кредитні спілки від банківських установ. Підтвердженням цього є підтримка людей, які опинилися в складній ситуації після наслідків природних стихій (смерчів та повеней) на території Польщі. Кредитні спілки надавали цій категорії населення позички, які були дешевші, ніж доступні на ринку аналогічні продукти у різних фінансових установах. Водночас вже існуючим членам кредитних спілок надавали можливість пролонгувати платежі по кредиту, поки вони не відновили втрачені господарства.

Крім того, в Польщі діє товариство взаємного страхування кредитних спілок. Місія даної неприбуткової установи полягає в створенні поінформованості про страхування і задоволення потреб кредитних спілок та їх членів у страхових послугах.

Про доцільність створення такого товариства в Україні вже йшла мова у наукових колах. Вітчизняний науковець Терещенко Г.М. вважає [6, с. 92], що логічним і найефективнішим шляхом задоволення потреби кредитних спілок у страхових послугах є створення власної спілки взаємного страхування

(СВС) кредитної кооперативної системи України. Засновниками і власниками СВС можуть стати кредитні спілки, представлені обласними асоціаціями, а також члени кредитних спілок – фізичні й (у майбутньому) юридичні особи. Страхова установа може бути заснована асоціаціями кредитних спілок у формі як комерційної структури, так і кооперативу, членами якого були б кредитні спілки.

Існування власної страхової установи має значно зміцнити кредитну кооперативну систему, підвищити рівень її фінансової стійкості, а отже – конкурентоспроможності на кредитному ринку країни. Цю думку підтримує вітчизняний науковець Пожар А. [7, с. 170], який вважає, що здійснення страхової діяльності кредитними спілками сприятиме стандартизації і уніфікації їх роботи, росту правової і економічної культури пайовиків. При наданні страхових послуг кредитна спілка забезпечуватиме своїх членів-пайовиків правовим захистом і технічною допомогою, виконуватиме функцію гарантування виконання страховальником своїх зобов'язань. Страхування життя пайовиків висуває суворі вимоги щодо порядку обліку пайовиків і їх особистих рахунків, страхування майна спілки – вимоги щодо його обліку і зберігання, а страхування громадянської відповідальності кредитної спілки та її працівників – вимоги щодо рівня кваліфікації персоналу та ефективності управління в кредитній спілці.

За умови існування потужного товариства взаємного страхування останнє може отримати від обласних асоціацій кредитних спілок широкі повноваження щодо перевірки дотримання кредитними спілками нормативів і стандартів діяльності. У цьому випадку товариство взаємного страхування використовується в якості елемента кредитної кооперативної системи, матеріально зацікавленого в надійності і стабільності кредитних спілок, а також – у впровадженні уніфікованих стандартів у їх роботу.

Неодноразово науковці та практики кредитно-кооперативного руху у своїх наукових працях [7; 8; 9; 10] піднімали питання і про вдосконалення сервісної інфраструктури системи кредитної кооперації, а саме створення Фонду гарантування вкладів членів кредитних спілок, Всеукраїнського стабілізаційного фонду, кооперативного банку, колекторської компанії тощо.

На даний час в Україні існує два стабілізаційних фонди, кожен з яких створено при загальнодержавній асоціації кредитних спілок: Програма захисту вкладів при ВАКС (Всеукраїнській асоціації кредитних спілок) та Стабілізаційний фонд НАКСУ (Національної асоціації кредитних спілок України). Обидві організації знаходяться в м. Києві та обслуговують, у тому числі, спілки, географічно від них віддалені, що значною мірою ускладнює ефективні взаємовідносини.

Створення регіональних (обласних) стабілізаційних фондів на основі об'єднаних кредитних спілок може значно спростити доступ спілок до фінансової допомоги, а консолідація обласних фондів на загальнодержавному рівні, у Всеукраїнській стабілізаційній фонд – сприяти ефективному управлінню їх ліквідністю.

Для формування фінансово стабільної системи кредитних спілок необхідно прийняти Законопроект № 3265 «Про Фонд гарантування вкладів членів кредитних спілок», який був зареєстрований у жовтні 2009 року, розглянутий Верховною Радою на початку 2010 року та відправлений на повторне перше читання (невідомо до якого терміну).

Фонд гарантування вкладів членів кредитних спілок повинен базуватися на функціональній концептуально-організаційній моделі, закладеній у банківському Фонді гарантування вкладів фізичних осіб. Ключова функція фонду полягатиме в погашенні заборгованості за вкладами населення тих кредитних спілок, у яких виникли системні проблеми із платоспроможністю, і створить умови для їх виведення з фінансового ринку.

Фонд гарантування вкладів членів кредитних спілок, як справедливо наголошують Г.М. Терещенко та О.О. Луцишин [8, с. 86], з моменту створення має працювати виключно з тими кредитними спілками, які є його учасниками. Далеко не всі кредитні спілки повинні ввійти до нього. Більше того, тих з них, які не стануть учасниками фонду, потрібно позбавити права залучати депозити (тобто Нацкомфінпослуг має відкликати ліцензії на залучення вкладів на депозитні рахунки кредитних спілок, які не стануть учасниками фонду). При цьому фонд гарантування вкладів членів кредитних спілок жодним чином не повинен стати фондом компенсації вкладів членів кредитних спілок, котрі збанкрутували до його створення. Компенсувати борги збанкрутілих кредитних спілок може держава виключно через спеціально створений окремий фонд.

Для вирішення проблем з ліквідністю кредитних спілок в наукових колах неодноразово піднімалося питання про створення установи, яка б виконувала функцію центрального органу як сервісний елемент вищого рангу, а саме кооперативний банк кредитних спілок.

Вітчизняний науковець О. Луцишин вважає [9, с. 25], що основне функціональне призначення кооперативного банку здатне забезпечити:

- компенсацію короткострокових піків ліквідності (надлишки/розриви) всередині сектору, а за потреби – централізоване утримання мінімальних резервів у Національному банку України для потреб кредитних спілок;
 - підтримку ліквідності при сезонних коливаннях і структурних дисбалансах ліквідності первинних інститутів (надлишок депозитів або перевищення попиту на кредити) шляхом надання відповідних можливостей інвестування чи рефінансування;
 - відкриття доступу до національних і міжнародних програм сприяння та фінансування для сектору кредитних спілок, виконання координаційних і адміністративних функцій у процесі реалізації цих програм;
 - попереджувальні заходи в разі гострої кризи ліквідності кредитних спілок;
 - консультування і тренінги для керівництва кредитних спілок із питань менеджменту ліквідності (управління, контроль і планування).
- Однак, на нашу думку, крім зазначених вище функцій кооперативний банк міг би розширити сферу фінансових послуг, які надають кредитні спілки через:
- підключення до мережі банківських платіжних агентів;
 - організацію прийому особистих заощаджень членів кредитних спілок через мережу платіжних терміналів банків;
 - реалізацію спільних проектів з емісії пластикових карт клієнтам кредитних спілок;
 - розробку спільних програм з управління поточною ліквідністю кредитних спілок через овердрафт та розміщення залишків на платній основі на термін до 1-го місяця.

Однак не можна оминати увагою влучне зауваження науковця [9, с. 27], що всі учасники ринку повинні усвідомлювати факт про недопустимість «насильного» перетворення кредитних спілок на кооперативні банки, оскільки це означатиме перехід до банківської системи та перекося фінансового ринку.

Як свідчить зарубіжний досвід, кредитні спілки повинні бути повноцінними учасниками ринку фінансових послуг, а кооперативні банки – учасниками і банківської системи, і кредитної кооперації. При цьому кожен елемент повинен виконувати відповідний спектр послуг, а інституційне середовище функціонування має створювати умови для ліквідного функціонування та усувати можливості шахрайства, а не створювати тиск регулювання за рахунок обмежень і бар'єрів.

Не менш важливим у стабільній діяльності кредитних спілок, на нашу думку, є чинник фінансової грамотності населення. Оскільки, використовуючи недостатню обізнаність споживачів, псевдокредитні спілки скористалися можливістю ввести в оману певну частину громадян, і завдали суттєвої шкоди їхнім фінансовим інтересам та діловій репутації тим кредитним спілкам, які здійснюють свою діяльність правомірно. Така негативна практика суттєво погіршує інвестиційний клімат у державі.

Саме тому вважаємо за доцільне налагодження зв'язків кредитних спілок з усіма вищими навчальними закладами України для впровадження у навчальний процес викладання дисциплін з основ кредитно-кооперативного руху. Крім того, співпраця з науковими установами різних рівнів та фінансова підтримка наукових досліджень (грантів, програм, стратегій, сприяння у виданні монографій, підручників, брошур та іншої методичної літератури) дасть змогу кредитним спілкам покращити свій імідж.

Висновки з проведеного дослідження. Для розбудови сприятливого середовища функціонування кредитних спілок України необхідно провести ряд організаційно-правових заходів:

1) внести поправки до Закону України «Про кредитні спілки», зокрема в частині, що стосується створення саморегульованої організації, з регламентацією їй відповідних повноважень та із зобов'язаннями вступу усіх кредитних спілок, які працюють із депозитними вкладками;

2) внести зміни до Закону України «Про кредитні спілки» щодо визначення чіткого переліку можливих порушень працівниками кредитних спілок з обов'язковою регламентацією заходів впливу щодо них (штрафних санкцій, строків позбавлення волі);

3) розробка Нацкомфінпослуг Кодексу етики, який має стати зразком морально-етичних норм кооперативного ведення бізнесу у фінансових установах;

4) організація техніко-економічної модернізації системи кредитних спілок за рахунок інтеграції їх послуг через мережу Укрпошти та кооперативного банку кредитних спілок;

5) розбудова і розвиток сервісної інфраструктури кредитних спілок – створення Фонду гарантування вкладів членів кредитних спілок, Стабілізаційного фонду для підтримання ліквідності та фінансового оздоровлення установ, Товариства взаємного страхування, кооперативного банку;

6) підвищення рівня соціальної довіри шляхом налагодження зв'язків з громадськістю й відносин з суспільством через створення освітнього центру і співпраці з вищими навчальними закладами у всіх регіонах країни.

Більшість перерахованих заходів можливо реалізувати за тісної співпраці уряду, регулятивного органу, саморегульованої організації та науковців і практиків вітчизняного кредитно-кооперативного руху. В результаті цього кредитні спілки України мають всі шанси побудувати конкурентоздатну та стабільну систему фінансової підтримки пересічного громадянина країни.

Сферою подальших наукових досліджень може стати розробка концептуальних підходів співпраці регулятивного органу з кредитними спілками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Типові правила регулювання для кредитних спілок [Електронний ресурс]: за даними Всесвітньої Ради кредитних спілок. – Режим доступу : <http://www.woccu.org/publications/modellaw>.
2. Міжнародні принципи безпеки і надійності кредитних спілок [Електронний ресурс]: за даними Всесвітньої Ради кредитних спілок. – Режим доступу : <http://www.woccu.org/publications/modellaw>.
3. Офіційний сайт Центрального банку Ірландії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.centralbank.ie/>.
4. Пластун В.Л. Пріоритети розвитку кредитних спілок у сучасних умовах / В.Л. Пластун // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10(112). – С. 131-137.
5. Розпорядження Нацкомфінпослуг «Про затвердження Положення про застосування Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, заходів впливу за порушення законодавства про фінансові послуги...» від 20 листопада 2012 року № 2319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z2112-12>.
6. Терещенко Г.М. Перспективи розвитку кредитних спілок в Україні / Г.М. Терещенко // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 87-94.
7. Пожар А. Формування сервісної інфраструктури системи кредитної кооперації на регіональному рівні / А. Пожар // Світ фінансів. – 2007. – Вип. 3(12). – С. 163-172.
8. Терещенко Г.М. Шляхи забезпечення захисту вкладів членів кредитних спілок / Г.М. Терещенко, О.О. Луцишин // Фінанси України. – 2010. – № 12. – С. 80-88.
9. Луцишин О. Прагматизм формування системи кредитної кооперації в Україні / О. Луцишин // Вісник НБУ. – 2013. – № 9. – С. 22-27.
10. Гончаренко В.В. Про зміну концепції розвитку системи кредитної кооперації та її можливий вплив на кредитно-кооперативний сектор національної економіки / В.В. Гончаренко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. – № 5(50). – С. 99-107.

УДК 336.717.113

Бобанич А.І.

аспірант кафедри банківської справи

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОНДУ ГАРАНТУВАННЯ ВКЛАДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

У статті досліджується сучасний стан ресурсного забезпечення Фонду гарантування вкладів та наведено перелік основних джерел його наповнення. Автор провів аналіз достатності розміру ФГВФО для здійснення виплат вкладникам збанкрутілих банків. Також виокремлено основні методи збільшення капіталу Фонду системи страхування депозитів в Україні.

Ключові слова: Фонд гарантування вкладів, ресурсне забезпечення, розмір Фонду, джерела наповнення, виплати вкладникам.

Бобанич А.И. РЕСУРСНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ФОНДА ГАРАНТИРОВАНИЯ ВКЛАДОВ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

В статье исследуется текущее состояние ресурсного обеспечения Фонда гарантирования вкладов и приведен перечень основных источников его наполнения. Автор провел анализ достаточности размера ФГВФЛ для осуществления выплат вкладчикам обанкротившихся банков. Также выделены основные методы увеличения капитала Фонда системы страхования депозитов в Украине.

Ключевые слова: Фонд гарантирования вкладов, ресурсное обеспечение, размер Фонда, источники наполнения, выплаты вкладчикам.

Bobanych A.I. RESOURCES PROVIDING OF DEPOSIT GUARANTEE FUND OF INDIVIDUALS

This paper examines the current state of the resource providing the Deposit Guarantee Fund and lists the main sources of its filling. The author also conducted an analysis of the adequacy of the size of the DGF for payments to depositors of failed banks. Also the main methods of increasing the fund of deposit insurance system in Ukraine was identified.

Keywords: Deposit Guarantee Fund, resource providing, size of the Fund, sources of filling, payments to depositors.

Постановка проблеми. Ефективна банківська система завжди є потужним каталізатором стрімкого економічного розвитку держави. Банківські установи забезпечують безперерйне функціонування системи розрахунків між економічними суб'єктами, мобілізують вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб для подальшого здійснення активних операцій.

Проте загальновідомим є той факт, що банківський сектор є найбільш чутливим до кризових зрушень в економіці. Світова фінансово-економічна криза 2007-2010 років значно похитнула довіру клієнтів як до окремо взятих депозитних корпорацій, так і до вітчизняних банківської системи загалом. Можна було спостерігати наростаючий відтік депозитів навіть зі стабільних банківських установ. Ефективно діюча система страхування депозитів спроможна відновити довіру до комерційних банків та мінімізувати наслідки банкрутства проблемних банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тематика є актуальною, а тому знайшла своє відображення у працях провідних науковців, які досліджували вітчизняну систему страхування депозитів. Серед них, зокрема, можна виділити таких, як: Алексійчук К.О., Аржевітін С.М., Безвух С.В., Волосович С.В., Іщенко О.О., Мазур Т.В., Михайловська І.М., Огієнко В.І., Саєнко В.Б., Серветник І.В. та ін. Автори продовжують полемізувати щодо шляхів вдосконалення системи гарантування вкладів в Україні у контексті досвіду провідних країн світу. Та варто відмітити той факт, що питання аналізу ефективності процесу відшкодування недоступних вкладів фізичним особам та альтернативних джерел фінансування Фонду гарантування вкладів залишаються малодослідженими.

Постановка завдання. На сьогоднішній день аналіз сучасної системи гарантування вкладів в Україні є досить актуальним і, на нашу думку, питання, що стосуються вдосконалення діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд гарантування вкладів, Фонд, ФГВФО) як основного суб'єкта вітчизняної системи страхування депозитів, з метою його відповідності сучасним умовам, в яких опини-

лася вітчизняна банківська система, потребують детального розгляду.

Метою роботи є характеристика поточного стану ресурсного забезпечення Фонду гарантування вкладів; систематизація і узагальнення переліку основних джерел наповнення ФГВФО та пошук нових методів збільшення його розміру; аналіз достатності розміру Фонду для забезпечення швидкого та своєчасного проведення виплат клієнтам збанкрутілих банків, що б, у свою чергу, сприяло високій ефективності вітчизняної системи страхування депозитів.

Інформаційною основою роботи є наукові праці вчених-економістів, матеріали періодичних видань, нормативно-правові акти, що регулюють діяльність Фонду гарантування вкладів, а також аналітичні матеріали та інтернет-ресурси. В ході написання дослідження переважно використовувалися *методи* теоретичного узагальнення та структурно-логічного аналізу, статистичних оцінок, а також табличні і графічні методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні підвалини системи страхування депозитів були закладені разом із створенням Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, який розпочав функціонування згідно з Указом Президента України від 1 вересня 1998 року № 996 «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків України». А 21 січня 1999 року була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України спільно з Національним банком України щодо врегулювання діяльності Фонду. Однак повноцінну діяльність Фонд розпочав 20 вересня 2001 року після прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», та, як наслідок, було затверджено Постановою Національного банку України та Кабінету Міністрів України № 1301/268 від 30 серпня 2002 року Положення про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [1].

На сьогоднішній день ФГВФО у своїй діяльності керується нормами Закону України № 4452 «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 [2] та виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб і виведення неплатоспроможних банків з ринку.

ФГВФО гарантує кожному вкладнику – клієнту банку – учасника системи гарантування вкладів виплату недоступних депозитів у разі банкрутства даної банківської установи. На даний час Фонд здійснює відшкодування вкладів у розмірі до 200 тис. грн. Від початку створення ФГВФО ця сума змінювалася 11 разів та збільшилася у 400 разів (рис. 1).

При прийнятті рішень про підвищення розміру відшкодування ФГВФО переважно орієнтувався на зміну середнього розміру вкладу у банківській системі України (табл. 1).

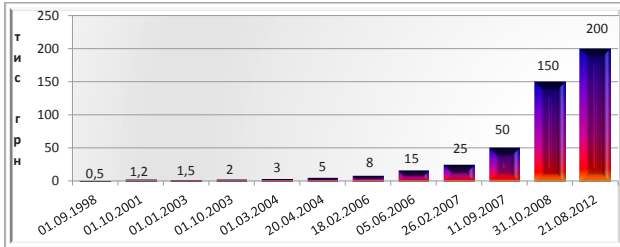

Рис. 1. Динаміка збільшення граничної суми відшкодування за рахунок коштів ФГВФО (тис. грн.) *
* Побудовано автором на основі даних з офіційного сайту ФГВФО [3]

Однак, як показано на рис. 1, розмір відшкодування збільшився в 2008 році у 3 рази, саме через необхідність послаблення наслідків впливу світової фінансово-економічної кризи на банківську систему України. А наступне підняття рівня граничної суми виплат у 2012 році, на нашу думку, було, перш за все, інструментом для відновлення довіри населення до вітчизняних депозитних корпорацій та припинення відтоку вкладів з рахунків у банках.

Таблиця 1

Дані про вклади фізичних осіб в учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за період 2000-2014 рр. [3]

Дата	Сума вкладів фізичних осіб, млрд. грн.	Кількість вкладників, млн. осіб	Середній розмір вкладу, грн.
01.01.2000	3,7	4,6	806
01.01.2001	5,6	5,4	1 046
01.01.2002	9,3	4,8	1 915
01.01.2003	16,6	7,0	2 376
01.01.2004	29,2	10,5	2 780
01.01.2005	38,4	15,0	2 559
01.01.2006	67,9	18,6	3 656
01.01.2007	100,4	24,2	4 143
01.01.2008	155,2	29,6	5 243
01.01.2009	204,9	34,5	5 935
01.01.2010	198,0	31,6	6 273
01.01.2011	254,2	32,6	7 802
01.01.2012	282,6	35	8 072
01.01.2013	338,5	44,4	7 619
01.01.2014	402,6	47,4	8 486

Для того щоб Фонд гарантування вкладів міг проводити операції з виплати недоступних депозитів власникам – фізичним особам, що є, у разі банкрутства банку-учасника ФГВФО, його основною функцією – Фонд повинен мати значні власні фінансові ресурси у своєму розпорядженні. Динаміка розміру фонду вітчизняної системи гарантування вкладів за останні 15 років відображена на рис. 2.

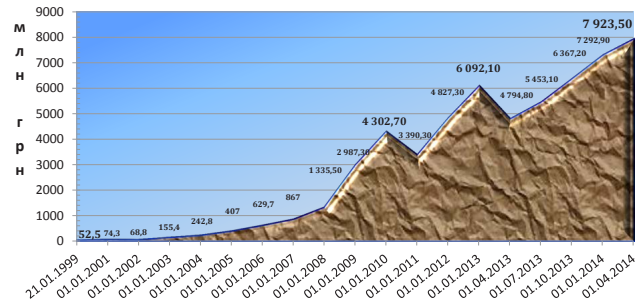

Рис. 2. Динаміка ресурсної бази ФГВФО за період 1999-2014 рр. (млн. грн.) *

* Побудовано автором на основі даних з офіційного сайту ФГВФО [3]

Якщо порівняти розмір ресурсної бази Фонду гарантування вкладів в 1999 році та станом на початок квітня 2014 року, то потрібно акцентувати увагу на тому, що за останні 14 років він має позитивну динаміку росту і збільшився більш ніж у 150 раз (рис. 2). Фонд гарантування вкладів постійно нарощував власний ресурсний потенціал, проте світова фінансова криза 2007-2010 рр. внесла свої корективи і для багатьох банків було розпочато процедуру банкрутства. Саме тому, проаналізувавши показники динаміки фінансових ресурсів ФГВФО (рис. 2), варто відмітити, що Фонд в 2010 році, а також протягом першого півріччя 2013 року, здійснив найбільше відшкодувань по недоступних вкладах населення (табл. 2).

Таблиця 2

Статистика виплат вкладникам гарантованих сум відшкодувань за період 2010-2014 рр. *

Виплати гарантованих сум відшкодувань (по роках)	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік (січень-квітень)
Кількість банків, по яких здійснювалися виплати	17	18	22	24	12
Кількість вкладників, що отримали відшкодування, осіб	65 002	4 502	11 768	19 064	1 234
Сума відшкодування, млн. грн.	2 293,7	191,2	532,1	1 185,5	91,0

* Побудовано автором на основі даних з [3; 4]

Джерела наповнення ФГВФО були чітко визначені в Законі України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». У новому Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [2], який набрав чинності 22 вересня 2012 року, законотворці дещо розширили вже існуючий перелік джерел наповнення Фонду гарантування вкладів (рис. 3).

Зазначення в Законі деяких з наведених на рисунку шляхів отримання додаткових ресурсів (зокрема пункту 4) логічно впливає як наслідок від розширення повноважень ФГВФО у сфері роботи з проблемними банками, прописаних у даному нормативному акті Верховної Ради України.

На сучасному етапі необхідно оцінити ефективність існуючих джерел наповнення Фонду та, на нашу думку, розробити механізми диверсифікації ресурсних надходжень з метою посилення ролі Фонду гарантування вкладів у системі страхування депозитів.

Проаналізувавши фінансову діяльність ФГВФО

Рис. 3. Джерела фінансування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб *

* Побудовано автором на основі норм Закону України [2]

за останні три роки, можна зазначити, що ресурси Фонду формувалися практично з одних і тих самих джерел (табл. 3).

Однак переліку існуючих джерел наповнення ФГВФО, наведеного на рис. 3 та в табл. 3, на нашу думку, недостатньо, оскільки обсяги фінансування по окремих основних статтях (дохід від інвестування в ОВДП, процент на залишок коштів на рахунках) постійно змінюються, незважаючи на те, що в річному підсумку ми маємо позитивну динаміку росту розміру надходжень фінансових ресурсів до Фонду гарантування вкладів. А тому, якщо Фонд опиниться в ситуації, коли необхідно буде відшкодувати депозити вкладників великого системоутворюючого банку чи кількох банків з I та II групи, то йому цих ресурсів не вистачить для задоволення вимог всіх власників недоступних вкладів, що створює певні ризики неплатоспроможності та ускладнює процес фінансового планування, а це, у свою чергу, стає передумовою для розроблення механізмів розширення джерел ресурсного забезпечення Фонду.

Як свідчить світова практика, основним джерелом поповнення фонду системи страхування депозитів є обов'язкові початкові внески банків-учасників та, звичайно, регулярні збори. Початковий збір до Фонду гарантування вкладів, згідно з чинним законодавством, сплачується банком-учасником протягом 30 днів з дня одержання банківської ліцензії, а його розмір складає 1% від статутного капіталу банку. Реформа вітчизняної системи гарантування вкладів, проведена з вересня 2012 року у зв'язку з вступом у силу Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [2], передбачає диференціацію регулярних відрахувань до Фонду у розрізі валюти вкладу. Зокрема, банки зобов'язані відраховувати кожного кварталу до 15 числа місяця, наступного за кварталом, за який здійснюється сплата, у Фонд суму, котра у річному підсумку повинна становити 0,5% від бази нарахування в національній валюті та 0,8% від бази нарахування в іноземній валюті.

Ми підтримуємо думку більшості експертів, які вважають, що це було

політичне рішення, продиктоване курсом держави на дедоларизацію економіки та стимулювання інтересу, в тому числі банків, до роботи з національною грошовою одиницею – гривнею. У свою чергу, вищезазначене нововведення спонукатиме банки й надалі знижувати ставки за валютними депозитами, що, на нашу думку, буде корисним з точки зору зменшення ваги іноземної валюти у вітчизняній економіці.

Наступним актуальним питанням розширення повноважень ФГВФО є надання можливості Фонду вкладати кошти в корпоративні цінні папери найбільш надійних емітентів. Так, Фонд гарантування вкладів прогнозує майбутні виплати та тримає певну частину ліквідних коштів на рахунку в НБУ, однак їх частка є незначною. А найбільшим є обсяг фінансових ресурсів, інвестованих у державні цінні папери (рис. 4):

Фонд здійснює власну інвестиційну діяльність на засадах інвестиційного плану, затвердженого адміністративною радою Фонду, та виходячи з потреб забезпечення виконання покладених на нього функ-

Таблиця 3

Основні статті фінансових надходжень до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за період 2010-2012 рр. (тис. грн.) *

Джерело формування коштів Фонду	31.12.2010	31.12.2011		31.12.2012	
	Всього	Всього	зміна	Всього	зміна
Початковий збір	3 150,0	4 950,0	↑ на 57 %	4 870,0	↓ на 1,62 %
Регулярний збір	960 746,6	1 284 662,8	↑ на 33,72 %	1 433 453,3	↑ на 11,58 %
Чистий дохід від інвестування коштів в державні цінні папери	347 656,9	317 377,4	↓ на 8,71 %	753 805,9	↑ на 137,51 %
Проценти, нараховані за залишками коштів на розрахункових рахунках Фонду, відкритих в НБУ	24 760,2	20 798,4	↓ на 16 %	13 642,6	↓ на 34,41 %
Неустойка (штрафи, пеня), що стягується з учасників Фонду	476,6	9 414,8	↑ на 1875,4 %	31,2	↓ на 99,67 %
РАЗОМ	1 336 790,3	1 637 203,4	↑ на 22,47 %	2 205 803,0	↑ на 34,73 %

* Побудовано автором на основі даних зі звітів про діяльність ФГВФО [4]

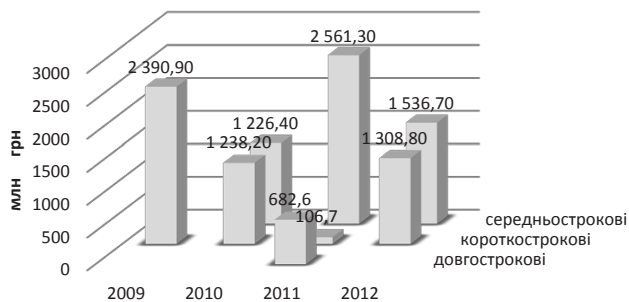

Рис. 4. Обсяг інвестицій Фонду гарантування вкладів у ОВДП за період 2009-2012 рр. у розрізі строків обігу цінних паперів (млн. грн.) *
 * Побудовано автором на основі даних зі звітів про діяльність ФГВФО [4]

цій. Проаналізувавши дані з рис. 4, можна зазначити, що інвестиційні операції ФГВФО зосереджені здебільшого на купівлю облігацій внутрішньої державної позики з коротко- та середньостроковим терміном погашення. Станом на 1 січня 2013 року інвестиційний портфель Фонду гарантування вкладів мав наступну структуру, зокрема: короткострокові державні цінні папери займали частку 16,4%, середньострокові – 68,3%, довгострокові – 11,1%. Власне, слід акцентувати увагу на тому, що середньозважена дохідність цінних паперів, які знаходилися у власності Фонду у 2012 році, зросла та на початок 2013 року склала 12%. Це, в основному, відбулося за рахунок придбання протягом року ОВДП з дохідністю 13-16% і погашення державних цінних паперів з більш низькою дохідністю. Чистий дохід від фінансових інвестицій Фонду гарантування вкладів в сукупності за 2012 рік склав 753,8 млн. грн., тобто ця сума є більшою, ніж у 2011 році, на 436,4 млн. грн. або в 2,4 рази [4].

Однак слід зазначити, що комерційні цінні папери приносять значно вищий прибуток, ніж інвестування коштів у облігації внутрішньої державної пози-

ки. У зв'язку з цим у структурі Фонду гарантування вкладів, на нашу думку, доцільно було б створити дочірню компанію, яка б перебувала під наглядом НБУ та займалася управлінням активами ФГВФО в частці 20-30% від розміру Фонду. Розширення спектру інвестиційних операцій Фонду принесло б додатковий дохід для системи страхування депозитів, а також надало б поштовху для розвитку і вдосконалення вітчизняного фондового ринку, що є надзвичайно важливим фактором на сучасному етапі.

Висновки з проведеного дослідження. Тож, розглянувши дану тему, можна зазначити, що ефективне багаторічне функціонування Фонду гарантування вкладів на сучасному етапі, безумовно, сприяє зміцненню довіри до банківського сектору та нарощуванню банками ресурсного потенціалу за рахунок депозитних вкладень.

Проте діяльність ФГВФО не повинна бути одноманітною, адже фінансовий ринок є динамічним і постійно задає нові умови функціонування банківських та парабанківських установ на ньому. А тому доцільно вчасно та ефективно реорганізовувати і вдосконалювати вітчизняну систему страхування депозитів, аби та змогла протистояти всім викликам нестабільної ринкової економіки, котра розвивається циклічно та неодмінним атрибутом якої є ризик.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Внукова Н.М. Ощадна справа : навч. пос. / Н.М. Внукова, П.М. Куліков, В.А. Череватенко. – Х. : ТОВ «Компанія СМІТ», 2005. – 480 с.
2. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України прийнятий від 23.02.2012 р. № 4452-VI: за станом на 09.06.2013 / Верховна Рада України [Текст] Офіційний сайт ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
3. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб : станом на 14.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.org.ua>.
4. Звіти про діяльність Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за 2010-2012 роки [Текст] Офіційний сайт ФГВФО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.gov.ua/about/report/>.

УДК 336.7

Бодрова Н.Е.
кандидат технічних наук,
доцент кафедри фінансів і аудиту
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»

УПРАВЛІННЯ ЗОЛOTOВАЛЮТНИМИ РЕЗЕРВАМИ В СИСТЕМІ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ УКРАЇНИ

У статті розкрито місце і роль управління золотовалютними резервами в системі регулювання валютних відносин держави. Проаналізовано структуру і динаміку обсягів офіційних резервів України та виявлено основні макроекономічні причини їх зміни. Запропоновано модель оцінки впливу макроекономічних факторів на величину резервів країни.

Ключові слова: валютний курс, монетарне золото, експорт, імпорт, зовнішній борг, валютні інтервенції.

Бодрова Н.Э. УПРАВЛЕНИЕ ЗОЛOTOВАЛЮТНЫМИ РЕЗЕРВАМИ В СИСТЕМЕ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ УКРАИНЫ

В статье раскрыты место и роль управления золотовалютными резервами в системе регулирования валютных отношений государства. Проанализированы структура и динамика объемов официальных резервов Украины и выявлены основные макроэкономические причины их изменения. Предложена модель оценки влияния макроэкономических факторов на величину резервов страны.

Ключевые слова: валютный курс, монетарное золото, экспорт, импорт, внешний долг, валютные интервенции.

Bodrova N.E. THE OFFICIAL RESERVES' MANAGEMENT IN UKRAINE'S FOREIGN EXCHANGE CONTROL SYSTEM

In the article the place and role of the official reserves management in the foreign exchange control system of the state are uncovered. The structure and dynamics of the Ukraine's official reserves are analyzed and the main macroeconomic factors of their changes are detected. The model of the macroeconomic factors influencing estimation on the value of country's reserves is offered.

Keywords: exchange rate, monetary gold, export, import, internal debt, foreign exchange interventions.

Постановка проблеми. В умовах трансформації економічних процесів в Україні та стрімкого розвитку банківського сектору в Україні великого значення набуває зростання ролі центрального банку як регулятора валютних відносин і провідника грошово-кредитної й валютної політики країни. Одним з головних завдань державного валютного регулювання є управління золотовалютними резервами, які призначені для здійснення міжнародних розрахунків, виплат зовнішнього боргу країни та проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці.

Проте, як свідчить світовий досвід, недостатня увага центральних банків до питань управління золотовалютними резервами може призвести до значних фінансових втрат, які не тільки зменшують обсяги офіційних резервів, але й негативно впливають на авторитет центрального банку.

На сьогодні актуальність цього питання значно підвищується й у зв'язку з розвитком світового фінансового ринку, зростанням складності сучасних фінансових інструментів та підвищення рівня ризиків. Для більшості центральних банків країн постає питання щодо зміни структури своїх офіційних резервів та перегляду ролі золотого запасу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам, пов'язаним з управлінням золотовалютними резервами, присвячено багато наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців. Вагомий внесок у розробку цих питань внесли такі іноземні вчені, як Р. Алібера, В. Арджі, А. Бен-Бассата, К. Блекмен, С. Едвардс, Д. Нордман. Окремі аспекти управління резервами як складової грошово-кредитної політики були досліджені у наукових працях відомих вітчизняних вчених С.Я. Боринця, М.І. Савлука, А.М. Мороза [1], В.С. Стельмаха, В.І. Міщенко [2], В.О. Романишина, Ю.М. Уманціва [3], а також відомих російських науковців – Л.Н. Красавіної [4] та І.Т. Балабанова. Аналіз зазначених робіт показав

наявність значних розбіжностей щодо формування резервів та їх складу в залежності від цілей грошово-кредитної політики й режиму курсоутворення, прийнятих у певній країні, а також критеріїв ефективності використання резервів.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. За останні роки спостерігається тенденція поступового хронічного зниження обсягів офіційних резервів країни. Також недостатньо уваги приділено оцінці сформованої структури офіційних резервів України в останні роки. Отже, необхідними є проведення досліджень щодо визначення чинників впливу на зміну обсягів золотовалютних резервів, а також оцінки доцільності й обґрунтованості їхньої структури.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ролі золотовалютних резервів як одного із захисних елементів економіки, механізму управління резервами при реалізації валютної політики, а також визначення особливостей управління резервами Національним банком України в останні роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з найважливіших складових економічної політики країни є валютна політика. Напрямок і форми валютної політики визначаються станом країни у світовому господарстві, а також завданнями, що поставлені перед національною економікою. Цілі валютної політики мають бути спрямовані на забезпечення стабільності курсу національної грошової одиниці, сприяння через курс валюти залученню іноземних інвестицій, регулювання зовнішніх платіжних відносин з іншими країнами і накопичення золотовалютних резервів.

У більшості країн центральний банк є провідником державної політики, хоча, наприклад, в Італії, Естонії, Литві, а також у Гонконгу та Сінгапурі валютну політику розробляють і реалізують поряд з центральним банком спеціально створені відомства – валютні бюро.

Досягнення цілей валютної політики забезпечується через механізм валютного регулювання (зако-

нодавче регулювання валютних відносин) та валютного контролю (контроль за виконанням вимог, норм та правил).

Слід зазначити, що режим формування і використання державних золотовалютних резервів є однією зі складових національної валютної системи країни й проявляється у формі використання валютних запасів для підтримання рівноваги на національному валютному ринку з метою стабілізації зовнішньої і внутрішньої вартості грошей при збереженні незалежності центрального банку в проведенні національної монетарної політики.

До золотовалютних резервів відносять резерви країни, що включають у себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні та призначені для міжнародних розрахунків. Сучасні золотовалютні резерви складаються з п'яти основних компонентів: золотого запасу, вільно конвертованої валюти, резервної позиції, спеціальних прав запозичення, цінних паперів (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті.

Золоті запаси – це запаси, якими володіють центральні банки та міжнародні валютно-фінансові організації, що використовуються ними як резервний фонд коштів для міжнародних платежів. Під час оцінки вартості золотих резервів використовується ринкова ціна золота. Через постійні коливання цієї ціни уряди країн змушені періодично проводити переоцінювання своїх золотих запасів.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) становить основу золотовалютних резервів будь-якої країни. Такі запаси виступають у формі залишків на кореспондентських рахунках у закордонних банках, короткострокових банківських депозитів, а також ліквідних фінансових інструментів (казначейських векселів, коротко- та довгострокових урядових цінних паперів). Резервна позиція відповідає частині установчого внеску країни в МВФ (до 25% квоти), зробленого у резервних активах. Спеціальні права запозичення (СПЗ) є міжнародними кредитними резервними та платіжними коштами, випущеними МВФ, що використовуються для регулювання сальдо платіжного балансу, здійснення розрахунків із МВФ та визначення співвідношення вартостей національних валют країн – членів МВФ.

Можна виділити два основних призначення офіційних золотовалютних резервів: трансакційне (здійснення міжнародних розрахунків країни) та інтервенційне (проведення валютних інтервенцій з метою регулювання курсу національної грошової одиниці).

У трансакційному призначенні золотовалютні резерви спрямовані на обслуговування зв'язків національної економіки зі світовою. У цьому призначенні вони слугують запасом ліквідних коштів, які забезпечують платоспроможність країни на світовому ринку. Потреби в резервах, виходячи з трансакційного призначення, визначаються обсягами платежів за зовнішніми зобов'язаннями, пов'язаними з імпортом товарів та послуг, обслуговуванням зовнішнього боргу держави та експортом капіталу. Інтервенційне призначення спрямоване на підтримку зовнішньої та внутрішньої вартості національних грошей.

Валютна інтервенція є одним з напрямків валютного регулювання, що полягає у втручанні центрального банку у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

Рис. 1. Основні напрямки реалізації політики управління офіційними резервами країни

Джерело: [3, с. 414]

Визначення потреб у золотовалютних резервах, виходячи з інтервенційного призначення, в основному, залежать від обсягів грошової маси, яка функціонує у внутрішньому обороті країни. Це зумовлено тим, що формування резервів базується на надходженнях валютної виручки експортерів, притоках іноземних капіталів й доходів від іноземних інвестицій. Використання цих надходжень валюти всередині країни можливе через її обмін на національну валюту. Якщо пропозиція грошей є недостатньою, центральний банк повинен викупити надлишок валюти у централізованій резерв через емісію, що може призвести до девальвації національної валюти, скорочення експорту та дестабілізації економіки. Якщо пропозиція валюти буде більшою за попит на неї, виникне загроза їх знецінення, і центральний банк повинен буде скупити надлишок національної валюти за рахунок золотовалютного резерву. При цьому відбудеться зменшення обсягів цього резерву та грошової маси в обороті.

Якщо центральний банк своєчасно не проведе валютну інтервенцію, може розпочатися падіння курсу національної валюти, що призведе до подорожчання імпорту, зростання цін на внутрішньому ринку та загрози інфляції.

Основні напрямки здійснення управління золотовалютними резервами наведені на рис. 1.

Отже, при управлінні резервами центральний банк має керуватися критеріями ліквідності, рентабельності й наявністю державних гарантій. Розміщення золотовалютних резервів має велике значення для страхування їх від знецінення та для одержання додаткових доходів і збільшення обсягів. Таким чином, повинна проводитися періодична реструктуризація резервів при очікуванні погіршення кон'юнктури світового валютного ринку.

Слід відзначити, що у більшості розвинених країн короткострокові ліквідні активи становлять близько 50% загального обсягу активів, але у країнах з перехідною економікою вони досягають 80-90% внаслідок потреби частого проведення валютних інтервенцій, обсяги яких досить часто важко спрогнозувати.

Оптимізація розміру золотовалютних резервів має важливе значення для країни, оскільки зниження їх розміру погіршує платоспроможність країни на світовому ринку та обмежує регулятивні можливості у грошовій сфері. Водночас завищення обсягу золотовалютних резервів призводить до «заморожування» значної частини національного багатства країни на тривалий проміжок часу. Значне зниження рівня резервів внаслідок тривалого дефіциту платіжно-

го балансу також може призвести до того, що країна не задовольнить свої життєво важливі потреби за допомогою імпорту чи не матиме можливості обслуговувати зовнішні боргові зобов'язання. Надмірне зростання резервів за постійного переважання зовнішніх надходжень над видатками сприяє збільшенню грошової маси в обігу, що стимулює інфляцію та призводить до значного відпливу коштів із сфери виробництва у грошову сферу.

Розглянемо стан золотовалютних резервів України до наступу світової фінансової кризи, пік якої відбувався у 2008-2009 роках, та в останні роки. У 2006-2007 роках спостерігалася стрімке нарощування обсягів золотовалютних резервів (табл. 1).

Обсяги міжнародних резервів у 2007 році підвищилися до 32,47 млрд. дол. США при здійсненні платежів з виконання зовнішніх боргових зобов'язань Уряду та НБУ. Зростанню обсягів резервів сприяло проведення активних валютних інтервенцій НБУ з купівлі іноземної валюти. Під час кризи політика управління золотовалютними резервами НБУ була спрямована на підтримання обсягів резервів. Величина міжнародних золотовалютних резервів за 2008 рік зменшилася лише на 2,8% і становила 31,54 млрд. дол. США, що дало змогу дотримуватися критерію ефективності за чистими міжнародними резервами програми «Стенд-бай» МВФ. В цілому їх обсяг був достатнім для фінансування майбутнього імпорту товарів і послуг упродовж 3-4 місяців. У 2009-2011 рр. спостерігалася тенденція нестабільності у формуванні офіційних резервів країни, що було пов'язано з валютними інтервенціями НБУ з продажу іноземної валюти, дефіцитом державного бюджету та здійсненням платежів за державними зовнішніми зобов'язаннями. Позитивні тенденції стабілізації на валютному ринку у 2010 році та отримання додаткових кредитів дали змогу НБУ відновити купівлю іноземної валюти та отримати наприкінці року додатне сальдо валютних інтервенцій, що привело до

підвищення обсягів резервів країни. При цьому величини золотовалютних резервів було достатньою для фінансування майбутнього імпорту протягом 4-5 місяців. Але, починаючи з 2011 року до теперішнього часу, спостерігалася тенденція поступового зниження їхнього обсягу з кожним роком, що пов'язано з виплатами за зовнішніми зобов'язаннями та підтриманням стабільного валютного курсу.

У 2012 році на динаміку резервів позитивно вплинув також фактор емісії облигацій (ОЗДП й ОВДП) та казначейських зобов'язань в іноземній валюті. Крім цього, був отриманий приріст доходу від розміщення резервів та курсової різниці. Але в цілому, внаслідок здійснення платежів за зовнішнім боргом, наприкінці 2012 року спостерігалася зниження обсягів резервів на 22,8%. Слід зауважити, що станом на 01.01.2014 року їх величина становила 20,41 млрд. дол. США, що практично відповідає рівню 2006 року. За перше півріччя 2014 року спостерігалася значне падіння обсягів резервів на 30,32%.

Розгляд структури резервів, які задіяні у валютних інтервенціях НБУ в останні роки, показав, що основними валютами офіційних резервів України є долар США та євро (табл. 2).

Слід відзначити, що англійський фунт стерлінгів, швейцарський франк і австралійський долар були використані для диверсифікації резервів й отримання додаткових доходів. Позитивною рисою, що характеризує політику формування резервів, було здійснення закупівлі монетарного золота у 2013 році. Слід зауважити, що у листопаді-грудні 2012 року спостерігався продаж майже усіх видів резервних валют, які не компенсувалися відповідною купівлею (табл. 3).

Цікавим у проведенні політики управління резервами є факт підтримання однієї стратегії щодо купівлі або продажу певної валюти протягом кілька місяців. Також слід відзначити, що протягом останніх місяців 2013 року НБУ активно проводив інтервенції з про-

Таблиця 1

Динаміка обсягів золотовалютних резервів України у 2006 р. – початок 2014 р.

Дата	Обсяги міжнародних золотовалютних резервів України, млн. дол. США	Абсолютне відхилення обсягів резервів, млн. дол. США	Темп зміни обсягів резервів, %
01.01.2006	22358	2967	15,30
01.01.2007	32479	10121	45,27
01.01.2008	31543	-936	-2,88
01.01.2009	32500	957	3,03
01.01.2010	26505	-5995	-18,45
01.01.2011	34576	8071	30,45
01.01.2012	31794	-2782	-8,05
01.01.2013	24546	-7248	-22,80
01.01.2014	20415	-4131	-16,83
01.05.2014	14226	-6189	-30,32

Джерело: розраховано автором на основі [7]

Таблиця 2

Купівля іноземної валюти при здійсненні валютних інтервенцій НБУ у 2012 р. – початок 2014 р., млн. дол.

Дата	Долар США	Євро	Англійський фунт стерлінгів	Австралійський долар	Монетарне золото
01.01.2012		384,00	61,70	27,80	
01.02.2012		8,60			
01.03.2012		21,00		152,00	
01.04.2012		114,00			
01.05.2012		230,00			
01.06.2012	70,00			310,50	
01.07.2012	584,50				

Продовження таблиці 2

01.08.2012	250,00				
01.09.2012	850,00		63,20		
01.10.2012	150,00		50,00	96,50	
01.11.2012	460,00				
01.12.2012	290,00	250,00			
01.01.2013		5,00			
01.02.2013		20,00			
01.03.2013		260,00			10,00
01.04.2013	60,00	100,00			
01.05.2013	40,00				
01.06.2013				391,00	
01.07.2013					82,40
01.08.2013					
01.09.2013					
01.10.2013					
01.11.2013					
01.12.2013					
01.01.2014					
01.02.2014					
01.03.2014	119,30	41,00			
01.04.2014	52,30				
01.05.2014					
01.06.2014	211,60				
Всього	2926,10	1433,60	174,90	977,80	92,40

Джерело: [6]

Таблиця 3

Продаж іноземної валюти при здійсненні валютних інтервенцій НБУ у 2012 р. – початок 2014 р., млн. дол.

Дата	Долар США	Євро	Англійський фунт стерлінгів	Швейцарський франк	Австралійський долар
01.01.2012	456,20				
01.02.2012	904,40				
01.03.2012					
01.04.2012	304,30				
01.05.2012					
01.06.2012	453,00				
01.07.2012	1288,50				
01.08.2012	778,40	570,00			
01.09.2012	248,40	300,00			
01.10.2012		1200,00	200,00		
01.11.2012	695,00	535,00	95,00	669,00	
01.12.2012	1629,40		70,00	100,00	410,00
01.01.2013		80,00			320,00
01.02.2013		242,00			
01.03.2013		440,00			
01.04.2013	496,10				
01.05.2013		180,00			
01.06.2013					
01.07.2013					
01.08.2013					
01.09.2013					
01.10.2013	271,40	164,80			95,00
01.11.2013	148,60	110,00			
01.12.2013	361,10	215,00	92,00		
01.01.2014	430,30	305,00	13,00		81,00
01.02.2014	1267,20				
01.03.2014	1895,10	200,00			
01.04.2014					
01.05.2014					
Всього	11627,40	4541,80	470,00	769,00	906,00

Джерело: [6]

дажу валюти, впливаючи таким чином на курсоутворення на валютному ринку. Однак, як свідчать результати аналізу, обсяги продажу іноземних валют в останні роки значно перевищували обсяги їх купівлі, крім австралійського долара. Зниження частки таких вагомих резервних валют, як швейцарський франк та англійський фунт стерлінгів у складі резервів, може негативно вплинути на динаміку обсягів золотовалютних резервів у довгостроковій перспективі.

Розгляд загальної структури золотовалютних резервів України станом на 01.05.2014 року показав, що основну частку становлять цінні папери, номіновані в іноземній валюті (74,49%), валюта та депозити – 12,81%, золото (у т. ч. золоті депозити та золоті «свопи») – 12,49% (рис. 2).

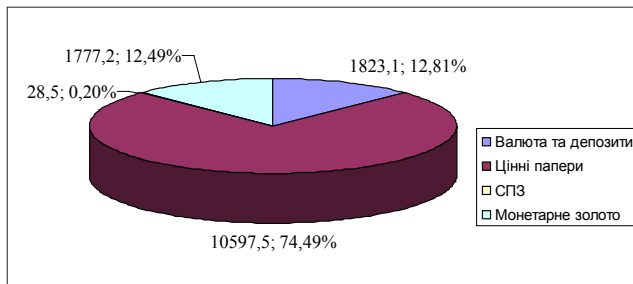

Рис. 2. Структура офіційних резервів України станом на 01.05.2014 р.

Джерело: [8]

Поступове нарощування обсягів монетарного золота у складі офіційних резервів України свідчить про обґрунтовану політику НБУ при вирішенні завдань щодо диверсифікації, страхування ризиків, підвищення дохідності від раціонально сформованої структури резервів (табл. 4).

У цілому обсяги золотовалютних резервів залежать від таких факторів, як стан зовнішньої торгівлі, урівноваженість платіжного балансу, режим валют-

них обмежень, характер політики інтервенцій та режим валютних курсів. Однак не є визначеним, в якому ступеню впливають ці фактори на зміну величини золотовалютних резервів. Розглянемо дію зміни основних макроекономічних показників на зміну обсягів міжнародних резервів України. Для цього проведемо регресійний аналіз макроекономічних даних за період з 2006 по 2013 роки (дані щомісячні) [7].

Отримана модель має наступний вигляд:

$$y = 13928,64 + 1,25x_1 - 0,89x_2 + 0,27x_3 - 46x_4,$$

де y – величина офіційних міжнародних резервів;

x_1 – обсяги експорту країни;

x_2 – обсяги імпорту країни;

x_3 – величина зовнішнього боргу;

x_4 – обмінний курс гривні до долара США.

Проведемо оцінювання отриманих результатів за достовірності та адекватності, а також визначимо силу впливу кожного з факторів (табл. 5).

Результати оцінювання сили впливу макроекономічних факторів на обсяги міжнародних показали, що найбільш значущими факторами є зміни обсягів експорту та імпорту. Вплив величини зовнішнього боргу країни менше у 2,5 рази, ніж дія показників торговельного балансу. Найменший вплив має валютний курс, встановлений на внутрішньому ринку країни (у 2,2 рази менший, ніж вплив величини зовнішнього боргу, та у 4 рази менший за вплив показників торговельного балансу). Причому зростання обсягів експорту призводять до збільшення резервів, зростання інших факторів – до їх зниження. Перевірка моделі на адекватність показала її високу ступінь точності й достовірності (коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9188$).

Таким чином, при управлінні золотовалютними резервами необхідно, перш за все, приділяти особливу увагу факторам, що призводять до зниження міжнародних резервів країни, що є особливо важливим у сучасних економічних умовах їх поступового падіння на протязі останніх трьох років.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідженнями виявлено, що політика управління золотова-

Таблиця 4

Динаміка обсягів монетарного золота у складі золотовалютних резервів України у 2006 р. – початок 2014 р.

Дата	Обсяги монетарного золота, млн. дол. США	Абсолютне відхилення обсягів резервів, млн. дол. США	Темп зміни обсягів резервів, %
01.01.2006	354,30	91,10	34,61
01.01.2007	492,90	138,60	39,12
01.01.2008	820,60	327,70	66,48
01.01.2009	772,70	-47,90	-5,84
01.01.2010	948,00	175,30	22,69
01.01.2011	1249,00	301,00	31,75
01.01.2012	1385,30	136,30	10,91
01.01.2013	1890,40	505,10	36,46
01.01.2014	1640,20	-250,20	-13,24
01.05.2014	1777,20	137,00	8,35

Джерело: розраховано автором на основі [7]

Таблиця 5

Параметри регресійної моделі оцінки впливу зміни макроекономічних факторів на зміну обсягів золотовалютних резервів України

Змінні фактори	Параметр β	Середньо-квадратичне відхилення β	Параметр b	Середньо-квадратичне відхилення b	Статистика $t(6)$	p-рівень
Константа			13928,64	15046,32	0,92572	0,385396
x_1	2,81092	1,419715	1,25	0,63	1,97992	0,088192
x_2	-2,59908	1,498828	-0,89	0,51	-1,73407	0,126497
x_3	1,16952	0,72233	0,27	0,16	1,61909	0,14946
x_4	-0,64177	0,43364	-46	31,08	-1,47996	0,182426

лютними резервами реалізується через механізми валютного регулювання. Вибір стратегічних напрямків управління валютними резервами залежить від конкретної економічної ситуації та напрямків грошово-кредитної політики, стану державної заборгованості й торговельного балансу країни. При виборі якісного складу валютних резервів центральні банки враховують цілі використання резервів. У разі, коли валютні резерви в основному призначені для проведення валютних інтервенцій, склад резервних валют є мінімально диверсифікованим, а найбільшу його частку мають іноземні валюти, що найбільше використовуються у валютних інтервенціях. Якщо основним призначенням валютних резервів є врегулювання зовнішніх платежів, то склад валютних активів є більш диверсифікованим.

В Україні в останні роки спостерігається поступове зниження обсягів міжнародних резервів до рівня 2006 року, що потребує аналізу й контролю макроекономічних факторів, які впливають на величину золотовалютних резервів.

Виявлено, що найбільш значимими факторами є обсяги експорту та імпорту країни. Менш вагомим, але важливим є фактор зміни величини зовнішніх зобов'язань. Зміна валютного курсу на внутрішньому ринку здійснює найменший вплив на обсяги резервів з чотирьох факторів, що були проаналізовані. Напрямок подальших досліджень є пошук і розроб-

ка моделі для визначення оптимальної структури резервних валютних активів за умови постійної зміни їх курсів на світових валютних ринках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гроші та кредит : підруч. / [Савлук М.І., Мороз А.М., Пуховкіна М.Ф. та ін.]; за заг. ред. М.І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2001. – 602 с.
2. Грошово-кредитна політика в Україні / [Стельмах В.С., Єліфанов А.О., Гребеник Н.І., Міщенко В.І.]; за заг. ред. В.І. Міщенка. – [2-ге вид.]. – К. : Знання, 2003. – 421 с.
3. Романишин В.О. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / [Романишин В.О., Уманців Ю.М.]. – К. : Атіка, 2005. – 480 с.
4. Красавина Л.Н. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения : учебн. / Л.Н. Красавина – М. : Финансы и статистика, 2005. – 576 с.
5. Дзюблук О.В. Валютна політика : підручник / О.В. Дзюблук – К. : Знання, 2007. – 422 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
6. Монетарні огляди за 2006 – 2013 роки / Економічні матеріали // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/control/uk/publish/doccatalog/document.pdf>. – Назва з титул. екрану.
7. Статистичний бюлетень НБУ за 2006-2013 роки / Статистика // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category/>. – Назва з титул. екрану.
8. Золотовалютні резерви України // Міністерство фінансів: курси, ставки, індекси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/indexes/goldreserves>. – Назва з титул. екрану.

УДК 336.027

Бужак Ю.С.

здобувач

Європейського університету

КЛАСИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена виокремленню факторів впливу на функціонування системи оподаткування імпорту операцій в Україні. Проаналізовано сутність поняття «фактори впливу на функціонування системи оподаткування імпорту операцій». Ідентифіковані фактори впливу на систему оподаткування запропоновано поділяти на екзогенні та ендогенні. Виділено фактори, що здійснюють стабільний та найсильніший вплив на систему оподаткування імпорту операцій в Україні.

Ключові слова: оподаткування імпорту операцій, імпорту, імпорту операції, фактори впливу на оподаткування імпорту, класифікація факторів.

Бужак Ю.С. КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ В УКРАИНЕ

Статья посвящена выделению факторов влияния на функционирование системы налогообложения импортных операций в Украине. Проанализирована сущность понятия «факторы влияния на функционирование системы налогообложения импортных операций». Идентифицированные факторы влияния на систему налогообложения предложено разделять на экзогенные и эндогенные. Выделены факторы, которые осуществляют наиболее стабильное и сильное влияние на систему налогообложения импортных операций в Украине.

Ключевые слова: налогообложение импортных операций, импорт, импортные операции, факторы влияния на налогообложение импорта, классификация факторов.

Buzhak Ju.S. CLASSIFICATION OF FACTORS INFLUENCING ON FUNCTIONING OF SYSTEM OF THE TAXATION OF IMPORT OPERATIONS IN UKRAINE

The article is devoted to allocation factors influencing on functioning of system of the taxation of import operations in Ukraine. The essence of the concept «factors of influence on functioning of system of the taxation of import operations» is analysed. It is offered to divide the identified factors of influence on system of the taxation on exogenous and endogenous. Factors which carry out stable and strong influence on system of the taxation of import operations in Ukraine are allocated.

Keywords: taxation of import operations, import, import operations, factors of influence on the taxation of import, classification of factors.

Постановка проблеми. Якісний аналіз системи оподаткування імпорту операцій в Україні потребує дослідження факторів впливу на функціонуван-

ня системи оподаткування імпорту: їх ідентифікації, класифікації та виявлення факторів максимально-го впливу. Зазначені фактори визначають політику

оподаткування домогосподарств, суб'єктів підприємницької діяльності, внаслідок чого вони повинні бути орієнтирами для фінансових менеджерів щодо формування та реалізації податкової стратегії, так, питання ідентифікації факторів впливу на систему оподаткування імпорту в Україні є вкрай важливою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних авторів фундаментальних праць в галузі

дослідження впливу факторів на функціонування системи оподаткування доцільно виділити наступних економістів: С. Л. Лондар, О. В. Терещенко, що дослідили вплив окремих чинників на систему оподаткування [6]; К. І. Швабій, який провів ретельний аналіз впливу глобалізаційних факторів на податкову політику України [9, с. 137-144]; А. Мазаракі, Т. Мельник, що представили результати дослідження сучасних тенденцій та чинників функціонування

зовнішньоекономічної діяльності в Україні [7, с. 5-14]; В. А. Валігула, який обґрунтував обмеження законодавчими нормами, що прийняті на міждержавному рівні, фінансової свободи країни як одного з важливих чинників повільного розвитку системи оподаткування в Україні [1, с. 4]; М. Височанська, що приділила увагу дослідженню чинників, що здійснюють вплив на фінансову ефективність податку на додану вартість [2, с. 259].

Сучасні економісти приділяють недостатню увагу не тільки дослідженню факторів впливу на функціонування системи оподаткування імпорту операцій, але і наслідкам впливу чинників на податкову систему країни, однак, саме виокремлення та аналіз чинників впливу на систему оподаткування імпорту операцій можуть надати можливість підвищити ефективність функціонування системи оподаткування імпорту операцій в Україні, знайти рішення щодо покращення процедури стягування непрямих податків та потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. На основі викладеного доцільно сформулювати завдання дослідження, які полягають у виокремленні факторів впливу на функціонування системи оподаткування імпорту операцій, їх класифікації, виділенні факторів, що здійснюють максимальний вплив на оподаткування імпорту операцій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактори впливу – це все те, що має причинний

Екзогенні (зовнішні) фактори		Ендогенні (внутрішні) фактори	
Економічні			
– світові фінансово-економічні кризи та фіскальні кризи в ключових економіках; – рівень та ефективність податкової конкуренції; – глобалізаційні економічні фактори; – якість активів великих фінансових інститутів чи механізмів; – економічні шоки від стрибків цін на нафту; – значущість долара як світової резервної валюти; – світові тенденції розвитку систем оподаткування імпорту операцій;	– рівень відкритості та уразливості національної економіки; – рівень достатності фінансування СПД, що провадять імпорту операції, рівень доступності кредитних коштів; – обсяги тіншової економіки; – розмір ВВП, структура платіжного балансу, рівень інфляції, динаміка курсу національної валюти; кількість платників непрямих податків; – імпорту маніпуляції з ціною завдяки використанню офшорів; – динаміка обсягів виробництва та споживання; – рівень податкового навантаження;		
Політико-правові			
– законодавчі норми, прийняті на рівні міждержавних об'єднань; – обґрунтованість глобального управління; – рівень політичної стабільності; – рівень корупції; – ескалація міжнародної незаконної торгівлі; – ресурсна націоналізація;	– рівень політичної стабільності в державі; – державна політика щодо сприяння розвитку підприємництва та у сфері тарифного регулювання імпорту операцій; – законодавчо затверджені ставки податків та податкові пільги у сфері імпорту операцій; – повнота, узгодженість і стабільність податкового, митного, бюджетного, конкурентного законодавства у сфері імпорту;		
Природно-географічні			
– водні кризи; – помилки в боротьбі зі змінами клімату; – повені, пожежі, шторми та інші екстремальні погодні явища; – колапси екосистем, що пов'язані із скороченням біологічного різноманіття;	– рівень наявності засобів захисту рослин, мінеральних ресурсів; – зміна кліматичних умов; – помилки в боротьбі зі змінами клімату;		
Науково-технологічні			
– ескалація кібератак; – великі крадіжки та шахрайства електронних даних; – ймовірність виходу з ладу провідних інформаційних систем;	– рівень розвитку промислового виробництва та його технологічної модернізації; – технологічний рівень основних енергоспоживаючих виробництв;		
Соціально-демографічні			
– рівень структурного безробіття і неповна зайнятість в окремих країнах; – нерівність доходів в окремих країнах; – харчові кризи в окремих країнах; – можливість спалахів пандемії;	– показник трудових мігрантів за кордон; – рівень зайнятості та платоспроможності населення; – рівень активності впливу громадських організацій на офіційні органи влади; – менталітет нації (рівень культури щодо оподаткування, фактор традицій); – історичний аспект розвитку системи податків;		

Рис. 1. Класифікація факторів впливу на функціонування системи оподаткування імпорту операцій в Україні

Джерело: розроблено автором

вплив на досліджуване явище, спричиняючи позитивні або негативні зрушення у системі, що аналізується.

Є. А. Довгаль в своїх дослідженнях зазначає, що тіньова економіка здійснює негативний вплив на рівень оподаткування, який полягає у скороченні податкових надходжень, підвищенні криміналізації суспільства і держави, а також у наявних складностях для держави щодо розвитку економіки та забезпечення реалізації соціально-економічних програм [4, с. 88].

М. Височанська відносить до факторів, що впливають на фіскальну ефективність податку на додану вартість, наступні: сальдо експортно-імпорتنних операцій, що спричиняє розширення чи звуження податкової бази, рівень податкової ставки, наявні податкові пільги, а також обсяг недоїмки, який здійснює безпосередній вплив на обсяги податкових надходжень [2, с. 259], однак, на нашу думку, така класифікація є звуженою через наявність значної кількості факторів, вплив яких залишився недослідженим.

С. Л. Лондар та О. В. Терещенко досліджують фактори впливу на обсяг надходжень податків до бюджету, поділяючи їх на мікро- та макроекономічні чинники. Так, автори до переліку макроекономічних факторів відносять наступні: структура платіжного балансу, розмір валового внутрішнього продукту, рівень інфляції, зайнятості населення та його платоспроможності, а також нормативно-правову базу законодавства. До мікроекономічних факторів, здатних суттєво впливати на розміри податкових надходжень до бюджету держави, дослідники включають: обрання суб'єктами підприємницької діяльності системи оподаткування, рентабельність діяльності, наявність права на пільгове оподаткування, питома вага витрат на оплату праці в загальній сумі собівартості продукції, ефективність податкового менеджменту та середньооблікові чисельності робітників [6].

Систематизувавши результати фундаментальних праць сучасних дослідників стосовно ідентифікації і класифікації факторів впливу на систему оподаткування в Україні та проаналізувавши специфіку імпорتنних операцій, запропоновано класифікацію факторів впливу на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій в Україні, яку представлено на рис. 1.

Запропоновано поділити фактори впливу на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій в Україні на групу екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) факторів. У кожній з зазначених груп фактори класифіковано за підгрупами: фактори економічні, політико-правові, природно-географічні, науково-технологічні та соціально-демографічні.

Екзогенні фактори мають джерело походження за межами кордону України, однак, вплив окремих зовнішніх факторів на систему оподаткування в країні стає дедалі всеохоплюючим та суттєвішим.

Так, до екзогенних економічних факторів вважаємо за доцільне віднести наступні:

– світові фінансово-економічні кризи та фіскальні кризи в ключових економіках. Так, експерти Всесвітнього економічного форуму вважають цей фактор однією з найважливіших загроз світовій економіці [10]. Беручи до уваги, що державний борг Японії перевищує 230%, а США – більше 100% валового внутрішнього продукту зазначених країн, провідні інвестори можуть прийняти рішення, що наявні рівні не допустимі та не підтримувані, що спричинить сві-

тову економічну кризу та, відповідно, значний вплив на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій в Україні;

– рівень та ефективність податкової конкуренції, що являє собою суперництво держав з використанням інструментів у сфері оподаткування за залучення податкових ресурсів у поле дії їх податкових законодавств, так, податкова конкуренція призводить до переміщення на іншу територію деякої частини валового національного продукту та зміни обсягів податкових надходжень з імпорتنних операцій зокрема. З посиленням світових інтеграційних процесів підвищується активність впровадження державами деструктивних методів конкуренції у сфері податкової політики, а саме: створення сприятливого податкового клімату завдяки послаблень у податковому праві, що призводить до вживання іншими державами заходів щодо протидії міграції населення, витоку капіталів за податкових причин [8];

– глобалізаційні економічні фактори. У сучасному світі економіки різних країн пов'язані між собою. Так, проблеми однієї економічної системи впливають на економіки інших держав. К. І. Швабій зазначає, що глобалізація суттєво впливає на податкову політику держави у різних сферах та за різними напрямками. Помилки у сфері реалізації монетарної, валютної і фіскальної політики в Україні, відкритість економіки до зовнішніх шоків призводять до економічних криз, а, відповідно, і до стрімкого зменшення податкових надходжень від імпорتنних операцій [9, с. 137-144];

– якість активів великих фінансових інститутів чи механізмів. Негативний досвід 2008 року, коли стався колапс інвестбанку США *Lehman Brothers*, якість активів якого виявилась недостатньою, що спричинило шоків хвилі по всім економікам світу, залишив по собі побоювання провідних економістів стосовно можливого повторення такої ситуації, що призведе до економічних криз та, як наслідок, зменшення обсягів податкових надходжень від імпорتنних операцій;

– економічні шоки від стрибків цін на нафту;

– значущість долара як світової резервної валюти;

До екзогенних політико-правових факторів впливу на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій віднесено:

– законодавчі норми, прийняті на рівні міждержавних об'єднань. Так, на думку В. А. Валігули, однією з важливих причин того, що процеси міждержавної податкової гармонізації протікають досить повільно, є обмеження свободи держави у фіскальній сфері, тобто можливості країни використовувати процеси оподаткування для ефективного регулювання розвитку держави, законодавчими нормами, що затверджені на рівні міждержавних об'єднань [1, с. 4-5];

– обґрунтованість глобального управління. Так, для вирішення світових проблем створені міжнародні інститути та підписані міжнародні угоди, однак, неможливо не враховувати наявність конфліктів політичних та національних інтересів, які можуть спричинити ухвалення необґрунтованих рішень, економічну нестабільність у світі та негативний вплив на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій зокрема;

– рівень політичної стабільності; рівень корупції; ескалація міжнародної незаконної торгівлі; ресурсна націоналізація, тобто прагнення окремих держав світу обмежити експорт ресурсів, необхідних світовій економіці.

До підсистеми природно-географічних екзогенних факторів включені:

- водні кризи названі експертами Всесвітнього економічного форуму однією з найважливіших загроз світовій економіці. Зниження кількості прісної води та її якості стрімко підвищує рівень конкуренції в ресурсномістких галузях, таких як виробництво електроенергії та їжі [10]. Дослідники побоюються, що дефіцит води в будь-якому регіоні світу може спричинити міждержавний конфлікт та неможливість розвитку цього регіону, що здійснить негативний вплив на обсяг експортно-імпорتنних операцій та функціонування системи оподаткування;

- помилки в боротьбі зі змінами клімату; повені, пожежі, шторми та інші екстремальні погодні явища; колапси екосистем, що пов'язані із скороченням біологічного різноманіття.

До системи ендогенних (внутрішніх) факторів віднесено ті, джерело походження яких знаходиться у митних кордонах України.

Так, до ендогенних економічних факторів вважаємо доцільним віднести наступні:

- рівень відкритості та уразливості національної економіки;

- рівень достатності фінансування СПД, що провадить імпорتنі операції, рівень доступності кредитних коштів. Обмеженість кредитних ресурсів та нестачі фінансування підприємств-імпортерів призводить до зниження їх активності у сфері зовнішньоекономічної діяльності України. Відповідно, здійснюється негативний вплив на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій, знижуються обсяги податкових відрахувань непрямих податків;

- обсяги тіньової економіки, яка призводить до суттєвого викривлення цін, створення диспропорцій у споживанні і виробництві. Г. Я. Глуха зазначає, що, за оцінками експертів, Україна стала лідером в Європі за обсягом тіньової економіки [3, с. 82-91]. У Міністерстві економічного розвитку і торгівлі вважають, що в сучасних умовах обсяги тіньової економіки сягають 40%, однак деякі експерти та дослідники вважають цю цифру значно заниженою. За оцінками податківців, у 2012 р. обсяги тіньового сектора економіки складають не менше 350 млрд грн на рік, а згідно з даними Національного інституту стратегічних досліджень, цей рівень перевищує 52%;

- розмір ВВП, структура платіжного балансу, рівень інфляції, динаміка курсу національної валюти; кількість платників непрямих податків;

- імпортні маніпуляції з ціною завдяки використанню офшорів. К. І. Швабій звертає увагу на те, що податкові адміністрації провідних країн вже протягом значного часу намагаються протидіяти цьому методу відмивання грошей та ухилення від оподаткування [9, с. 139], однак в Україні метод використання офшорів в експортно-імпорتنних операціях для зменшення прибутку суб'єкту господарювання до мінімуму для ухилення від оподаткування чи зниження ціни на окремі товари з високим рівнем митних зборів для зменшення розміру непрямих податків при імпорتنних операціях є загальновідомим та застосовуваним;

- динаміка обсягів виробництва та споживання;

- рівень податкового навантаження. Я. Дропа та І. Чабан досконало дослідили вплив податкового навантаження на економічні процеси в Україні, в тому числі на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій. Автори зазначають, що надмірне податкове навантаження є однією з причин стримування ділової активності підприємств, низьких

темів зростання валового внутрішнього продукту, соціальної напруженості [5, с. 213-218]. Крім того, високий рівень податкового навантаження призводить до збільшення обсягів тіньової економіки, використання методів ухилення від податків, розвитку кримінальних структур в сфері економіки;

До ендогенних політико-правових факторів включено:

- рівень політичної стабільності в державі;

- державна політика щодо сприяння розвитку підприємництва та у сфері тарифного регулювання імпорتنних операцій. Митний тариф є одним з найважливіших регуляторів імпорتنних операцій, за допомогою якого держава може поповнювати державний бюджет, сприяти захисту національного виробника. Митне регулювання здійснюється на чотирьох рівнях: зона вільної торгівлі, в межах якої прибираються торгові бар'єри для країн-учасниць (ефективність балансування України в рамках зони вільної торгівлі СНД та майбутньою угодою про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС надасть або переваги для розвитку функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій, або створить додаткові складності та торговельні конфлікти); митний союз; спільний ринок; повний економічний союз;

- законодавчо затверджені ставки податків та податкові пільги у сфері імпорتنних операцій; повнота, узгодженість і стабільність податкового, митного, бюджетного, конкурентного законодавства у сфері імпорту.

До ендогенних соціально-демографічних факторів вважаємо доцільним віднести наступні: показник трудових мігрантів за кордон; рівень зайнятості та платоспроможності населення; рівень активності впливу громадських організацій на офіційні органи влади; менталітет нації; історичний аспект розвитку системи податків.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити наступні висновки:

1. Проаналізовано, що фактори впливу на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій – це рушійні сили процесу стягування непрямих податків до бюджетів під час ввезення товарів та послуг через митний кордон України, які визначають його окремі риси чи характер, спричиняючи негативні або позитивні зрушення у податковій системі України.

2. В результаті дослідження виокремлено фактори впливу на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій та запропоновано поділити їх на екзогенні, що мають джерело походження за межами кордону України, однак, їх вплив на систему оподаткування стає дедалі всеохоплюючим і суттєвішим, та ендогенні фактори. У кожній з зазначених груп фактори класифіковано за підгрупами: фактори економічні, політико-правові, природно-географічні, науково-технологічні та соціально-демографічні.

3. Серед факторів впливу на функціонування системи оподаткування імпорتنних операцій в Україні, на нашу думку, найсильніший та стабільний вплив здійснюють наступні фактори: світові фінансово-економічні кризи та фіскальні кризи в ключових економіках; рівень та ефективність податкової конкуренції; глобалізаційні економічні фактори; економічні шоки від стрибків цін на нафту; значущість долара як світової резервної валюти; законодавчі норми, прийняті на рівні міждержавних об'єднань, рівень політичної стабільності; рівень корупції; ресурсна націоналізація; рівень відкритості та уразливості національної економіки; рівень достатності фінансу-

вання СПД, що провадять імпорتنі операції, рівень доступності кредитних коштів; обсяги тіншової економіки; розмір ВВП, структура платіжного балансу, рівень інфляції, динаміка курсу національної валюти; кількість платників непрямих податків; імпорتنі маніпуляції з ціною завдяки використанню офшорів; динаміка обсягів виробництва та споживання; рівень податкового навантаження; рівень політичної стабільності в державі; державна політика у сфері тарифного регулювання імпорتنих операцій; законодавчо затверджені ставки податків та податкові пільги у сфері імпорتنих операцій; повнота, узгодженість і стабільність податкового, митного, бюджетного, конкурентного законодавства у сфері імпорту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Валігура В. А. Гармонізація оподаткування: вітчизняні реалії та міжнародні орієнтири : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / В. А. Валігура ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2010. – 20 с.
2. Височанська М. Фіскальна ефективність непрямого оподаткування в Україні / М. Височанська // Вісник Львівського національного аграрного університету. – Серія «Економіка АПК». – 2013. – № 20(1). – С. 257-262.
3. Глуха Г. Я. Тіньова економіка: гальмування економічного зростання чи викривлення реальних результатів / Г. Я. Глуха // Європейський вектор економічного розвитку. – 2013. – № 2(15). – С. 82-91.
4. Довгаль Є. А. Ухилення від оподаткування як основна причина появи тіншового сектору економіки / Є. А. Довгаль // Управління розвитком. – 2013. – № 21(161). – С. 86-88.
5. Дропа Я. Податкове навантаження та його вплив на економіку України / Я. Дропа, І. Чабан // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – № 19. – С. 213-218.
6. Лондар С. Л. Фінанси : навч. посіб. / С. Л. Лондар, О. В. Терещенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с.
7. Мазаракі А. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України / А. Мазаракі, Т. Мельник // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 2. – С. 5-14.
8. Пузин А. М. Особенности влияния налоговой конкуренции на податный состав налоговой системы : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.10 / А. М. Пузин ; Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. – М., 2005. – 20 с.
9. Швабій К. І. Вплив глобалізації на систему оподаткування та податкову систему України / К. І. Швабій // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1. – С. 137-144.
10. 30 глобальних загроз економіці 2014 року / Всесвітній економічний форум (ВЕФ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/ua/nation/1363525-30-globalnih-zagroz-ekonomici-2014-roku>.

УДК 658.14/17:336.2

Виниченко Е.Н.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного учета и аудита
Днепропетровского университета имени Альфреда Нобеля*

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНТРОЛЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АРЕНДОВАННЫХ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ

Теоретически обоснована проблема определения величины арендных платежей предприятием землепользователем. Проанализированы контрольные функции государственных институтов за надлежащим использованием арендованных земельных участков и подразделений предприятий землепользователей за правильным начислением суммы арендных платежей. Разработаны рекомендации, позволяющие усовершенствовать механизм контроля за достоверностью начисления арендных платежей.

Ключевые слова: контроль, арендный платёж, аренда земли, договор аренды, функциональное использование, нормативная денежная оценка.

Виниченко О.М. УДОСКОНАЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ АРЕНДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Теоретично обґрунтована проблема визначення величини орендних платежів підприємств землекористувачів. Проаналізовані контрольні функції державних інституцій за належним використанням орендованих земельних ділянок і підрозділів підприємств землекористувачів за правильним нарахуванням суми орендних платежів. Розроблені рекомендації щодо удосконалення механізму контролю за достовірністю нарахування орендних платежів.

Ключові слова: контроль, орендний платіж, оренда землі, договір оренди, функціональне використання, нормативна грошова оцінка.

Vinichenko H.N. SUPERVISION IMPROVING OF THE FUNCTIONAL USE OF RENTED LOTS

The article theoretically grounds the problem on the determination of the amount of rental payments by leaseholders. It also analyses the supervision duties of state institutes for the proper use of rented lots and the supervision duties of enterprise subdivisions for the proper calculation of rental payments. The recommendations which allow to improve the supervision mechanism of validity of rental payment calculations have been developed.

Keywords: supervision, rental payment, lease of land, lease contract, functional use, normative pecuniary valuation.

Постановка проблеми. На протязі багатьох років аренда землі підприємствами остається складним, противоречивим и не до конца законодательно урегульованим вопросом. На практиці дуже часто приходится стикатися з ситуацією, когда предприятие заключает договор аренды земли на стро-

ительство или завершение строительства, а заканчивает строительные работы и начинает основную деятельность раньше окончания срока договора аренды. Как правило, договором аренды предусмотрено уведомление землепользователем арендодателя, в установленные сроки, об изменении условий хозяй-

ствования. Это необходимо для заключения нового договора аренды по фактическому размещению нежилых помещений, в котором предусмотрена сумма платежа с повышенным коэффициентом функционального использования земельного участка. Проблема состоит в определении величины арендных платежей после уведомления землевладельцем арендодателя об изменении условий хозяйствования в том случае когда по какой-либо причине не заключен договор по фактическому размещению нежилых помещений и продолжает действовать старый договор на завершение строительства.

Анализ последних исследований и публикаций. Теме аренды земли посвящено большое количество научно-практических статей [2; 4; 7; 8; 9]. Законодательно этот вопрос регламентируется значительным перечнем нормативных актов [3; 5; 6; 11; 13; 14; 15].

Тем не менее дискуссионными остаются вопросы:

- в какой момент деятельности предприятия изменяется коэффициент функционального использования земельного участка, если законодательно это не определено;

- кто контролирует необходимость изменения коэффициента функционального использования земельного участка;

- как должностным лицам предприятия определить изменение суммы арендных платежей, если действует старый договор аренды и величина арендных платежей не пересмотрена.

Цель статьи. Оптимизировать контроль за надлежащим использованием арендованного земельного участка и правильным исчислением платы за землю посредством определения границы изменения коэффициента функционального использования в нормативной денежной оценке земельного участка.

Результаты исследования. Аренда земли является специфической составляющей такого общегосударственного налога как плата за землю. С одной стороны, это налог, который полностью подчинён нормам Налогового кодекса Украины (далее – НКУ), с другой стороны, это объект договорных отношений между органами местного самоуправления и субъектом хозяйствования, арендующим земельный участок.

Основанием для начисления арендной платы является договор аренды земельного участка (пп. 288.1 ст. 288 НКУ) [1], в котором устанавливаются величина и условия внесения арендной платы.

Согласно стандартному договору, аренды земли начисление величины арендной платы за земельный участок осуществляется на основании его целевого назначения, категории и функционального использования с учётом коэффициентов индексации, определённых законодательно.

Величина арендной платы пересматривается ежегодно в начале каждого бюджетного года не позже 31 января. Одновременно величина арендных платежей пересматривается в случае:

- изменения условий хозяйствования, предусмотренных договором;

- изменения величины земельного налога, повышения цен и тарифов;

- изменения коэффициентов индексации, определённых законодательно;

- в других случаях, предусмотренных законом.

При пересмотре арендной платы анализу подлежит нормативная денежная оценка земельного участка с учётом ежегодного коэффициента индексации, целевое назначение назначения и функциональное использование земельного участка. Порядок пересмотра арендной платы устанавливается НКУ.

В соответствии с Земельным кодексом Украины (далее – ЗКУ), по основному целевому назначению все земли Украины разделяются на категории [3]:

- земли сельскохозяйственного назначения;
- земли жилой и общественной застройки;
- земли природо-заповедного и прочего природоохранного назначения;

- земли оздоровительного назначения;
- земли рекреационного назначения;
- земли историко-культурного назначения;
- земли лесохозяйственного назначения;
- земли водного фонда;
- земли промышленности, транспорта, связи, энергетики, обороны и прочего назначения.

Классификация видов целевого назначения земель (далее – КВЦИЗ) разработана в соответствии с ЗКУ.

Код и целевое назначение земель применяется для обеспечения учёта земельных участков по видам целевого назначения в государственном земельном кадастре.

КВЦИЗ определяет раздел земель на отдельные виды целевого назначения земель, которые характеризуются особым правовым режимом, экосистемными функциями, видом хозяйственной деятельности, типами застройки.

Нормативная денежная оценка земельных участков согласно ст. 201 ЗКУ используется для определения размера платы за землю, потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства, экономического стимулирования рационального использования и охраны земель и т. п.

Обязательное проведение нормативной денежной оценки земельных участков согласно ст. 13 Закона Украины «Об оценке земли» проводится в случае [14]:

- определения величины земельного налога;
- определения величины арендной платы за земли государственной и коммунальной собственности.

По результатам нормативной оценки земель составляется техническая документация. Данные о нормативной денежной оценке отдельного земельного участка оформляются в справке о нормативной денежной оценке (извлечении из технической документации о нормативной денежной оценке). Данная справка является неотъемлемой частью договора аренды и основанием для определения величины арендной платы за землю. Годовая сумма платежа не может быть меньше 3% нормативной денежной оценки земельного участка согласно пп. 288.4, 288.5 п. 288 НКУ [5].

Согласно нормам НКУ, предприятия самостоятельно исчисляют плату за землю ежегодно по состоянию на 1 января. Плательщики не позднее 20 февраля текущего года подают в соответствующий контролирующий орган по местонахождению земельного участка налоговую декларацию на текущий год. Подача такой декларации освобождает от обязанности подачи ежемесячных деклараций. При подаче первой декларации вместе с ней подается и справка о размере нормативной денежной оценки земельного участка, а впоследствии такая справка подается в случае утверждения новой нормативной денежной оценки земли.

Нормативная денежная оценка земельных участков расположенных в пределах населенных пунктов независимо от их целевого назначения проводится не реже чем один раз в 5-7 лет [14].

До утверждения новой нормативной денежной оценки земельного участка базой налогообложения есть уже проведённая нормативная оценка с учётом коэффициента индексации. Нормативная денежная

оценка земельного участка подлежит индексации в соответствии с Постановлением КМУ «О проведении индексации денежной оценки земель» [15].

Коэффициент индексации ежегодно рассчитывается центральными органами исполнительной власти по вопросам земельных ресурсов на основании индекса потребительских цен за предыдущий год.

Центральный орган исполнительной власти, реализующий государственную политику в сфере земельных отношений, не позднее 15 января текущего года обеспечивают информирование центрального органа исполнительной власти, который обеспечивает формирование и реализует государственную налоговую и таможенную политику, и собственников земли и землепользователей о ежегодной индексации нормативной денежной оценки земель ст. 289 НКУ.

Величина нормативной денежной оценки земельного участка определяется на основании Порядка нормативной денежной оценки земель сельскохозяйственного назначения и населённых пунктов (далее – Порядок № 18/15/21/11) [6]. В основе нормативной денежной оценки земель населённых пунктов лежит капитализация рентного дохода, который может быть получен в зависимости от места расположения населённого пункта, обустройства его территории, качества земель, функционального использования земель.

Функциональное использование земельного участка характеризуется коэффициентом Кф, который зависит от категорий земель по функциональному использованию (табл. 1).

Таблица 1
Коэффициенты, которые характеризуют функциональное использование земельного участка (Кф)

Категория земель по функциональному использованию	Значение коэффициента (Кф)
Земли жилищной застройки	1,0
Земли промышленности	1,2
Земли исследований и разработок	1,2
Земли горной промышленности и горных разработок	В зависимости от категории 1,0 или 0,1
Земли коммерческого использования	2,5
Земли общественного назначения	0,7
Земли транспорта связи	1,0
Земли технической инфраструктуры	0,65
Прочие земли (лесного хозяйства, природоохранного, оздоровительного, рекреационного и т.д. назначения)	0,5
Прочие земли с площадью акватории от 50,1 га, земли запасного и резервного фонда, занятые текущим или отведённые под будущее строительство и т. д.	В зависимости от категории от 0,1 до 0,5
Земли смешанного использования	Согласно расчёту

Да, действительно, Порядком № 18/15/21/11 коэффициент функционального использования земельного участка установлен. Но как определить, какой коэффициент функционального использования применять, когда объект в эксплуатацию введён, а основная деятельность не началась и действует договор аренды на завершение строительства?

По мнению налоговых органов, уменьшенный коэффициент функционального использования земельного участка применяется до момента ввода в эксплуатацию объекта строительства (срока действия разрешения на выполнение строительных работ). По

истечении срока указанного разрешения к земельному участку применяется соответствующий (повышенный) коэффициент функционального использования, зависящий от типа здания [9].

Мнение представителей государственного земельного кадастра аналогично. Если здание ввели в эксплуатацию, применяется соответствующий коэффициент функционального использования, зависящий от типа здания.

Однако в этом вопросе есть определённые несоответствия:

- во-первых, нормативная оценка, зависящая от типа здания, рассчитывается при наличии права собственности на это здание. А между введением здания в эксплуатацию и получением права собственности на это здание проходит несколько месяцев;

- во-вторых, введение здания в эксплуатацию не обозначает автоматическое начало коммерческого использования этого здания, так как ещё некоторое время идут отделочные работы;

- в-третьих, ни одним нормативно-законодательным актом не определена граница перехода с одного коэффициента функционального использования на другой;

- в-четвёртых, действует старый договор аренды на завершение строительства, которым не предусмотрен пересчёт нормативной денежной оценки земельного участка с учетом повышенного коэффициента функционального использования;

- в-пятых, законодательством и типовым договором аренды предусмотрена ежегодная корректировка нормативной денежной оценки земельного участка на величину коэффициента индексации, а обязательное ежегодное получение справки о нормативной денежной оценке не предусмотрено;

- в-шестых, в действующем законодательстве отсутствует норма, которая бы регулировала срок действия справки о нормативной денежной оценке земельного участка, а регламентируется проведение нормативной денежной оценки земельных участков расположенных в пределах населённых пунктов независимо от их целевого назначения не реже чем один раз в 5-7 лет;

Для своевременного и правильного начисления землепользователем платы за землю необходим соответствующий контроль (как внешний, так и внутренний) за надлежащим использованием земельных участков. Внешний контроль осуществляют такие государственные институты, как органы местного самоуправления, Государственная инспекция сельского хозяйства Украины, контролирующие органы.

Полномочия органов местного самоуправления по вопросам урегулирования земельных отношений [12]:

1) Полномочия сельских, поселковых, городских советов:

- решение в соответствии с законодательством вопросов урегулирования земельных отношений;

- утверждение ставок земельного налога в соответствии с НКУ.

2) Полномочия исполнительных органов сельских, поселковых, городских советов:

- подготовка и внесение на рассмотрение советов предложений относительно установления ставок земельного налога, изъятия (выкупа), а также выделения под строительство и для других нужд земель, находящихся в собственности территориальных объединений;

- взимания платы за землю;

- осуществления контроля за соблюдением земельного законодательства, использованием и охраной земель общегосударственного и местного значения.

Контроль за надлежащим использованием земельного участка, передаваемого в аренду предприятию землепользователю, в соответствии с его целевым назначением осуществляется, согласно договору и действующему законодательству, местными советами и их исполнительными органами.

Контроль за соблюдением субъектами хозяйствования требований земельного законодательства осуществляется Государственной инспекцией сельского хозяйства Украины. На данную комиссию возложены обязанности по проверке соблюдения субъектами хозяйствования требований земельного законодательства, в частности [10]:

- наличие документов, которые удостоверяют право собственности или право пользования земельным участком;

- соблюдение границ земельного участка, закреплёнными на местности разделительными знаками установленного образца;

- соблюдение требований земельного законодательства в процессе заключения гражданско-правовых договоров, передачи в собственность, передачи в пользование, в том числе в аренду, выкупа земельных участков.

- соблюдение требований относительно использования земельных участков по целевому назначению;

- наличие самовольно занятых земель;

- выполнение собственниками земельных участков и землепользователями обязательств, предусмотренных проектом землеустройства.

Контролирующие органы, представленные государственной налоговой службой, осуществляют следующие функции согласно пп. 191.1 п. 191НКУ:

- администрирование налогов;

- контроль за своевременным предоставлением плательщиками налогов предусмотренной законом отчётности, а также своевременным, достоверным, полным начислением и уплатой налогов.

Органы исполнительной власти и местного самоуправления, которые заключают договора аренды земли, должны до 1 февраля предоставить контролирующему органу по месту нахождения земельного участка перечень арендаторов, с которыми заключён договор аренды на текущий год. Одновременно следует информировать соответствующий контролирующий орган о заключении новых, внесении изменений в действующие договора аренды земли и их расторжение до 1 числа месяца, следующего за месяцем, в котором произошли изменения.

Для определения величины платы за землю используются данные государственного земельного кадастра.

Центральные органы исполнительной власти, реализующие государственную политику в сфере земельных отношений и в сфере государственной регистрации имущественных прав на недвижимое имущество, не позже 10 числа следующего месяца или по запросу контролирующего органа по месту нахождения земельного участка подают информацию, необходимую для начисления платы за землю.

К такой информации относится информация о владельцах, которые приобрели право собственности на земельные участки или право аренды. В частности: полное наименование, местонахождение землевладельца, местонахождение земельного участка, его кадастровый номер, площадь согласно правоустанавливающим документам и материалам инвентаризации, дата регистрации в государственном земельном кадастре.

Местными советами и их исполнительными органами, Государственной инспекцией сельского хозяйства Украины, в рамках рассматриваемого вопроса, осуществляется контроль за надлежащим использованием земельного участка в соответствии с его целевым назначением, согласно условиям договора и требованиям действующего законодательства. Целевое назначение (земли жилой и общественной застройки) определено на момент отведения земельного участка и не изменяется при переходе от строительства к основному виду деятельности.

Государственная налоговая служба осуществляет контроль за своевременным, достоверным, полным начислением и уплатой налогов, в том числе платы за землю. Однако контроль устанавливается в рамках расчёта платежа, прилагаемого к договору аренды.

Ни один из перечисленных государственных институтов не наделён полномочиями контроля функционального использования земельных участков.

Внутренний контроль осуществляется должностными лицами предприятия, подписавшими договор. Это, как правило, директор и главный бухгалтер.

Однако контроль предполагает наличие специальных знаний, которые обеспечиваются изучением большого количества нормативных актов в области земельных отношений. Такой подход требует значительных затрат времени и труда как сотрудниками государственной налоговой службы, так и сотрудниками предприятия землепользователя, и не является гарантией правильного начисления арендных платежей. Ответы на все вопросы в сфере налогообложения должен обеспечивать НКУ.

Выводы. Неправильное начисление арендных платежей одинаково невыгодно как арендодателю, так и землепользователю. Арендодатель несвоевременно получает платёж, а землепользователь вынужден дополнительно заплатить штраф за неправильно начисленный налог и пеню за просрочку платежа.

С целью усовершенствования контроля функционального использования арендованного земельного участка необходимо:

- обеспечить в НКУ норму, в соответствии с которой налогоплательщик обязан ежегодно получать извлечение о нормативной денежной оценке земельного участка в государственном земельном кадастре с целью налогообложения;

- указать в НКУ перечень ситуаций, при наступлении которых происходит пересчёт нормативной денежной оценки земельного участка;

- типовой договор аренды земли дополнить положениями, определяющими границу изменения коэффициента функционального использования земельного участка, с указанием величин старого и нового коэффициентов;

- установить границу изменения коэффициента функционального использования земельного участка, а, следовательно, и пересчёт нормативной денежной оценки земельного участка, с момента получения предприятием дохода от использования здания, введённого в эксплуатацию.

Разработанные рекомендации облегчат контроль за достоверностью начисления арендных платежей, позволят минимизировать ущерб государства от несвоевременного и недостоверного начисления платежей за арендованный земельный участок, и, как следствие, сократить потери предприятия в виде штрафа за неправильно начисленный налог и пени за просрочку платежа.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. База знань [Електронний ресурс] : станом на 2 червня 2014 р. / Міністерство доходів і зборів України. – Офіційний портал. – Категорія: 112. Плата за землю. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua/ebpz/>. – Назва з екрана.
2. Вопросы-ответы [Электронный ресурс] : Вестник Министерства доходов и сборов Украины. – 2012. – № 21. – Режим доступа : <http://www.visnuk.com.ua/ru/>. – Название с экрана.
3. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] : станом на 05 грудня 2013 р. / Верховна Рада України; Кодекс України, Кодекс, Закон від 25.10.2001 № 2768-III. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. – Назва з екрана.
4. Коэффициент функционального использования земли: что нужно знать строителям [Электронный ресурс] : Строительный учёт. – 2013. – № 04. – Режим доступа : <http://msu.com.ua/arhiv-pomerov/2013/04/uchet-u-investora-zakazchika-zastroysnika-/koefficient-funkcionalnogo-ispolzovanija-zemli-cto-nugno-znat-stroiteljam.html>. – Название с экрана.
5. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : станом на 08 червня 2014 р. / Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. – Назва з екрана.
6. Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [Електронний ресурс] : станом на 27 січня 2006 р. / Держкомзем України, Мінагрополітики України, Мінбуд України [...]; Наказ, Порядок, Коефіцієнти [...] від 27.01.2006 № 18/15/21/11. (Порядок). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0388-06>. – Назва з екрана.
7. Применение коэффициентов, которые характеризуют функциональное использование земельного участка, предоставленного в аренду [Электронный ресурс] : Парус / Интернет-консультант. – Режим доступа : http://consultant.parus.ua/_d.asp?r=03UX69ce36ad4137bf73c03b56f51488144f9. – Название с экрана.
8. Применение нормативно-денежной оценки земли в качестве базы налогообложения [Электронный ресурс] : Вестник Министерства доходов и сборов Украины. – 2012. – № 30. – Режим доступа : <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/2889>. – Название с экрана.
9. Применение функционального коэффициента при определении денежной оценки земли [Электронный ресурс] : Вестник Министерства доходов и сборов Украины. – 2012. – № 6. – Режим доступа : <http://www.visnuk.com.ua/ru/>. – Название с экрана.
10. Про Державну інспекцію сільського господарства України [Електронний ресурс] : станом на 20 червня 2014 р. / Президент України; Указ, Положення від 13.04.2011 № 459/2011. – (Указ президента України). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/459/2011>. – Назва з екрана.
11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [Електронний ресурс] : станом на 09 травня 2014 р. / Верховна Рада України; Закон від 01.07.2004 № 1952-IV. – (Закон України). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/>. – Назва з екрана.
12. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : станом на 26 квітня 2014 р. / Верховна Рада України; Закон від 21.05.1997 № 280/97. – (Закон України). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/>. – Назва з екрана.
13. Про оренду землі [Електронний ресурс] : станом на 11 серпня 2013 р. / Верховна Рада України; Закон від 06.10.1998 № 161-XIV. – (Закон України). – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-14>. – Назва з екрана.
14. Про оцінку земель [Електронний ресурс] : станом на 09 грудня 2012 р. / Верховна Рада України; Закон від 11.12.2003 № 1378-IV. – (Закон України). – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>. – Назва з екрана.
15. Про проведення індексації грошової оцінки земель [Електронний ресурс] : станом на 08 лютого 2011 р. / Кабінет Міністрів України; Постанова, Порядок від 12.05.2000 № 783. – (Постанова). – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/783-2000-p>. – Назва з екрана.

УДК 336.71:658.8

Гайдукович Д.С.

кандидат економічних наук,

старший викладач кафедри банківської справи

Одеського національного економічного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСУ БАНКІВСЬКОГО МАРКЕТИНГУ

Стаття присвячена порівняльному аналізу теорій маркетингу. Проведено порівняння моделей комплексу маркетингу. Обґрунтовано основні складові для формування комплексу банківського маркетингу.

Ключові слова: банківська установа, маркетинг, комплекс маркетингу, продуктова стратегія.

Гайдукович Д.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЛЕКСА БАНКОВСКОГО МАРКЕТИНГА

Статья посвящена сравнительному анализу теорий маркетинга. Проведено сравнение моделей комплекса маркетинга. Обоснованы основные составляющие для формирования комплекса банковского маркетинга.

Ключевые слова: банковское учреждение, маркетинг, комплекс маркетинга, продуктовая стратегия.

Gaidukovich D.S. THEORETICAL PRINCIPLES FORMING COMPLEX OF A BANK MARKETING

The article is sanctified to the comparative analysis of marketing theories. Comparison models of marketing complex is conducted. Basic constituents are reasonable for forming of complex of the bank marketing.

Keywords: bank establishment, marketing, marketing complex, food strategy.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки перед банками постають проблеми формування випереджальної адаптації до змін ринкового середовища. Вирішення цих проблем потребує вдосконалення маркетингової діяльності банків, яка охоплює широке коло банківських бізнес-процесів, підпорядковуючи управлінські рішення вимогам забезпечення та зміцнення конкурентних переваг.

Для збереження конкурентних переваг банкам необхідно використання потенціалу всіх складових комплексу маркетингу, який має враховувати специфіку діяльності вітчизняних банківських установ. Сучасні дослідники вдосконалюють класичний комплекс маркетингу 4P (product, price, place, promotion) з метою його адаптації до банківської сфери, однак вони недостатньо відповідають особливостям банківської діяльності і не сприяють визначенню ефектив-

ності використання всіх складових комплексу банківського маркетингу.

Необхідність посилення уваги до стратегічних аспектів забезпечення ефективного використання комплексу маркетингу, зміцнення конкурентних переваг банків на ринку банківських послуг у сучасних умовах додатково обумовлюється поглибленням процесів фінансової глобалізації, що надзвичайно посилює чутливість банків до змін, які відбуваються у ринковому середовищі.

Тому дослідження проблем удосконалення комплексу маркетингу банку, використання якого спрямовано на збереження конкурентних переваг на ринку банківських послуг, варто визнати актуальними і своєчасними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні дослідження маркетингової діяльності викладено в наукових працях зарубіжних та вітчизняних учених, таких як: Г. Багієв, Дж. Бернет, Б. Берман, Б. Блек, С. Гаркавенко, О. Голубкова, С. Голубков, Д. Джоббер, А. Дейян, Пітер Р. Діксон, С. Діхтль, Дж. Р. Еванс, Ф. Котлер, І. Коренева та ін.

Проблемам банківського маркетингу та його комплексу присвячено праці таких вітчизняних учених: І. Алексеева, С. Бойко, І. Брітченка, М. Вознюка, І. Волошка, Т. Гірченко, О. Дубовик, Д. Завадська, О. Захарчука, С. Козьменка, Л. Кузнецової, І. Лютого та ін. Водночас, віддаючи належне наявним теоретичним та методичним розробкам, варто зазначити, що залишається недостатньо дослідженою, дискусійною і вимагає подальшої розробки та наукового осмислення низка теоретико-методологічних і практичних проблем, пов'язаних з формуванням інтегральної оцінки ефективності комплексу маркетингу банку.

Отже, практична значущість та недостатня теоретична розробленість проблем, пов'язаних із використанням складових маркетингу банку та напрямками підвищення їх ефективності, визначили вибір теми дослідження та її актуальність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України та її важливого сектора – банківської системи – ставить перед банками завдання забезпечити високу ефективність функціонування, що в умовах посилення банківської конкуренції зумовлює потребу у використанні у своїй діяльності методів та інструментів маркетингу. Для вирішення завдань активізації використання банками маркетингу важливе значення має розвиток теоретико-методологічних засад та методичних підходів до організації маркетингової діяльності.

За допомогою методу наукового пошуку – різнопідхідності – було визначено напрямки розвитку методичних підходів до організації маркетингової діяльності.

Перший напрямок – концептуально-еволюційний: найбільш поширений, його пов'язують із завершенням еволюції класичних концепцій маркетингу; цей напрямок обґрунтовує необхідність акцентувати увагу науковців на формуванні нової концепції.

Другий напрямок – концептуально-предметний: його виникнення пов'язано з появою концептуальних підходів, що досліджують предмет маркетингу або його окрему сферу, наприклад, банківську систему.

Таке уявлення можна оцінити як окрему філософію, у якій використовується маркетингове бачення. У рамках теорії не створюється нова філософія, а лише відбувається розширення сфери використання маркетингової філософії, і все ж розвиток подібних

концепцій є зараз дуже своєчасним. Наприклад, С. Ілляшенко пропонує розглядати інноваційний маркетинг як окрему концепцію ведення бізнесу, яка передбачає створення вдосконаленої або принципово нової продукції (інновації) і використання процесів її створення інструментів, форм та методів маркетингу з метою більш ефективного задоволення потреб споживачів [1, с. 28].

Багато вчених обґрунтовують необхідність розвитку внутрішнього маркетингу. Основна причина підвищеного інтересу полягає в тому, що співробітники компанії (банку) досить значимо впливають на комплекс маркетингу в цілому, вони є носіями цінностей бренду, врешті-решт від них залежать рівень задоволеності споживачів, досягнення ключових маркетингових цілей і вирішення завдань, особливо якщо це стосується сфери банківських послуг.

Третій напрямок – концептуально-інтегральний: розвиток теорії та практики маркетингу пов'язується з холистичний (цілісним) підходом. Сутність останнього полягає в тому, щоб визнавати складність, нелінійну природу і цілісність систем, які досліджуються [2]. Необхідно відмітити, що холистичні ідеї сьогодні використовуються в різних сферах знань.

Зазначимо, що фахівці і раніше намагалися позначити цей підхід при описі маркетингових концепцій.

Одним з основних завдань нашого дослідження є аналіз сучасних теоретичних підходів до визначення сутності та особливостей комплексу маркетингу, у тому числі банківського.

Широке трактування даного поняття відображає практичну значущість комплексу маркетингу як набору інструментів, що дозволяють певним чином впливати на ринковий попит, але в той же час вимагають його подальшої деталізації та уточнення.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що перші спроби систематизувати інструменти маркетингу з'явилися приблизно в 1940-х рр. В одній з публікацій Джеймс Каллітон (Culliton, J. 1948) [3] пропонує новий термін «marketing mix» (комплекс маркетингу), наголошуючи, що маркетингове рішення є чимось на зразок рецепту.

Функція маркетингу-мікс полягає в тому, щоб сформувати набір (mix), який не тільки задовольняє би потреби потенційних клієнтів у межах цільових ринків, а й максимізував ефективність організації.

Слід зазначити, що існування різних підходів до пояснення поняття та структури комплексу маркетингу обумовлено його широким трактуванням як набору контрольованих чинників виробничого продуктів, що дозволяє розглядати в його складі практично всі сторони господарської діяльності підприємства, так чи інакше пов'язані зі створенням продукції або послуг для споживача. Досліджувані аспекти приводять до висновків, що ключове значення матиме правильний вибір структуруютьорюючого чинника, який може послужити критерієм для включення тих чи інших елементів у комплекс маркетингу.

Автором систематизовано думки вчених, у роботах яких висвітлюються проблеми теорії та практики застосування маркетингу в діяльності організацій із надання різних послуг і сформульований набір «Р-складових» маркетингового комплексу (табл. 1).

Зазначимо, що класичне подання комплексу маркетингу у вигляді «4Р» вказує на необхідність включення до його структури елементів, які безпосередньо визначають кінцевий результат господарської діяльності – пропозицію на ринку товарів і послуг. У зв'язку з цим окремі фахівці правомірно виносять

за рамки дослідження комплексу маркетингу внутрішні ресурси підприємства, такі як персонал, засоби виробництва, технології, які використовуються на проміжних стадіях створення кінцевого результату і повинні розглядатися тільки в проекції на один або декілька компонентів «4Р».

Отже, дослідження комплексу маркетингу на заходах купівельних потреб вказує на загальну природу його елементів, які у своїй сукупності становлять кінцевий результат діяльності підприємства – товарну пропозицію, що має певну цінність для покупців. Аналіз поняття цінності як структуроутворюючого чинника комплексу маркетингу, що визначає її цільове призначення і внутрішню структуру, обумовлює необхідність узгодження купівельних потреб і змісту таких елементів комплексу, як товар, просування, поширення (product, promotion, place), встановлення механізму формування ціни (price) з урахуванням вартісних критеріїв цінності для покупця і витрат виробника.

Існує і ще одна відома спроба змінити канонічну формулу «4Р», змістивши фокус з продавця на споживача, насправді, ціною повної відмови від «Р». Деякі аспекти даної проблеми сьогодні знаходять своє відображення в межах концепції «4С», що запропонована Бобом Лотеборном у 1990 році. Його головною ідеєю було те, що модель «4Р» Джеррі Маккарті морально застаріла – ця модель створювалася в інших економічних умовах і більше не відповідає реальним потребам маркетологів. Вкрай висока конкуренція на товарних ринках, що ведеться не тільки на прилавках магазинів, але й у всіх засобах масової інформації, вимагає іншого маркетингу, маркетингу, орієнтованого передусім на споживача.

Звідси основні елементи нового комплексу маркетингу «4С»: Customer needs and wants – потреби і потреби покупця; Cost to the customer – витрати покупця; Communication – інформаційний обмін; Convenience – зручність.

Таблиця 1

Елементи marketing-mix (Р-складові)

№	Елементи marketing-mix		Бумс Б., Бігнер М.	Коллер Ф., Армстронг Г.	Крилова Г.	Майдебурга О.	Оболєнська Т.	Коломінська Н.	Голубцов Д.
1	Product	товар							
2	Price	ціна							
3	Place	розповсюдження, збут							
4	Promotion	просування							
5	Personnel	персонал, кадри							
	People	люди							
6	Physical premises	приміщення, обстановка, оточення							
	Physical evidence	матеріальний доказ, свідчення							
	Physical environment	фізичне середовище							
7	Process	процес, спосіб пропозиції послуг							
10	Probe	покупка							
	Public	апробування							
	Relations	зв'язки з громадськістю							
12	Physical Premises	навколишнє середовище							
	Profit	прибуток							

Таблиця 2

Порівняльна таблиця інших моделей комплексу маркетингу (крім Р-моделей)

Модель	Англійська розшифровка	Українська розшифровка	Примітки
4C	Customer needs and wants, Cost to the customer, Communication, Convenience	Потреби і потреби покупця, витрати покупця, інформаційний обмін, комфортність	Боб Лотеборн (Bob Lauterborn), 1990
4E	Ethics, Esthetics, Emotions, Eternities	Етика, естетика, емоції, віданість	«Гуманістична модель маркетингу»
SIVA	Solution, Information, Value, Access	Рішення, інформація, цінність, доступ	Ч.Дев і Д.Шульц (Chekitan S.Dev i Don E. Schultz), 2005
2P+2C+3S	Personalisation, Privacy, Customer Service, Community, Site, Security, Sales Promotion	Персоналізація, конфіденційність, обслуговування клієнтів, спільнота, сайт, безпека, стимулювання продажів	Комплекс електронного маркетингу (e-marketing), Otilia Otlacan, 2005
4A	Acceptability, Affordability, Availability, Awareness	Прийнятність, можливість придбання, наявність, обізнаність	Ягдиш Шет, 2006

Також у 2005 р. у своїй публікації О. Отлаккан (Otilia Otlacan) запропонувала модель $2P + 2C + 3S$ (персоналізація, конфіденційність, обслуговування клієнтів, спільнота, сайт, безпека, стимулювання продажів) [4], а у 2006 р. Ягдиш Шет – модель комплексу маркетингу 4A (прийнятність, можливість придбання, наявність, обізнаність [5] (табл. 2).

Проте, на нашу думку, традиційний комплекс маркетингу, що складається з «4P», так само має в пріоритетні переваги споживачів.

При розробці «продукту», «ціни», «просування» та «каналів розподілу» проводяться маркетингові дослідження, вивчаються очікування споживачів. І навіть більше – при розробці комплексу маркетингу враховуються не тільки переваги споживачів, але й конкуренти, постачальники, контактні аудиторії. І, нарешті, управління споживачем просто неможливе, оскільки цей елемент зовнішнього середовища не підлягає прямому управлінню.

Отже, у сучасних умовах дослідники маркетингу пріоритетну увагу приділяють пошуку критеріїв, які дозволяють розкрити певні властивості цінності продукту і при цьому забезпечити її цілісність як системи. З урахуванням цього доцільно виділити найбільш універсальні критерії цінності, які при необхідності можуть бути розширені з необхідним ступенем деталізації: «потреби» – об'єктивно характеризують потреби покупця незалежно від оцінюваного товару, «інформація» – умовна оцінка покупцем інформації про товар, «якісна оцінка» – проекція потреб на конкретний товар і «грошова оцінка» – проекція якісної оцінки товару на вартісну площину.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що в сучасних умовах у розвинутих країнах із ринково орієнтованою економікою, концепція традиційного маркетингу-мікс («4-P») більшість дослідників вважається обмеженою, хоча й містить істотні елементи та функції, що є основними складовими маркетингової діяльності.

Варто відмітити, що загально визнаною у банківському маркетингу є концепція «4P». Ключовим фактором, на нашу думку, виступає те, що саме ці чотири елементи можуть повністю контролюватися маркетинголом. Крім того, вважається, що порядок проходження елементів комплексу маркетингу чітко показує послідовність реалізації основних маркетингових функцій та існує взаємозалежність та взаємозв'язок між складовими комплексу.

Процес активного розвитку діяльності банків а умовах дворівневої банківської системи сприяв виникненню необхідності та передумов впровадження принципів та інструментів комплексу банківського маркетингу в Україні, розпочався він наприкінці 1990-на початку 2000-х років і пройшов ряд періодів свого розвитку у банківській діяльності.

I етап (1991-2002 рр.) розвитку процесів використання елементів комплексу маркетингу банку характеризується визначенням необхідності використання інструментів маркетингу в комерційних банках: працівники банків вивчали зарубіжну практику маркетингу, були зроблені перші спроби використання теоретичних засад банківського маркетингу для формування концепції управління банком, визначені завдання використання комплексу маркетингу, аналізу шляхів його подальшого розвитку, надавалися рекомендації щодо здійснення оцінки ефективності маркетингових заходів у банківській сфері, але вітчизняними банками не розглядалися завдання кожного з елементів комплексу маркетингу.

II етап (2003-2004 рр.) розвитку процесів впро-

вадження елементів комплексу маркетингу банку характеризується початком використання деяких інструментів маркетингових політик, тобто складових комплексу маркетингу. У цей період учені і банківські менеджери в умовах вирішення проблем створення дієвої системи управління банками у дворівневій банківській системі приділяли увагу завданням розроблення маркетингової стратегії розвитку банку та визначення її впливу на ефективність банківського бізнесу, впровадженню заходів стратегічного маркетингового планування в цілому, а також методів розроблення та впровадження нових банківських продуктів. Крім того, у даний час вже були створені умови для використання окремих інструментів комплексу банківського маркетингу, оскільки, впроваджуючи маркетинговий підхід у банках, менеджери банків зіштовхувалися з проблемами діяльності в умовах конкуренції, високої інфляції, накопичення кредитних ризиків, які вимагали негайного вирішення.

III етап (2005-2008 рр.) використання вітчизняними банками складових комплексу маркетингу був найбільш продуктивним. Особливістю цього періоду є те, що всі елементи комплексу маркетингу починають використовуватися банками, а саме: розробляються засади продуктової, цінової, збутової та комунікаційних політик. Вчені та банкіри-практики розробляють і впроваджують основні елементи цінової політики: формують цінові стратегії на ринку банківських послуг, розробляють та впроваджують методики ціноутворення, починають використовувати трансфертні ціни. Крім того, в основу численних розробок банківських маркетингологів покладено актуальну проблему налагодження взаємовигідних відносин банку та його клієнтів, розв'язання якої сприятиме реалізації стратегії задоволення потреб споживачів банку та істотному підвищенню ефективності комплексу маркетингу в цілому. Зазначену проблему банки вирішують активним використанням новітніх інформаційних технологій: відкривають веб-сайти, розвивають електронну торгівлю своїми послугами та продуктами, використовують системи «Клієнт-Банк», «Home Banking», «GSM-банкінг» тощо.

Специфікою **IV етапу розвитку банківського маркетингу (2009 р.-сьогодення)** є необхідність подолання негативних наслідків світової економічної кризи банками за рахунок оптимізації всіх напрямків банківської діяльності, у тому числі й маркетингової. У сучасних умовах банки намагаються оптимізувати витрати на використання всіх складових комплексу маркетингу, враховуючи їх взаємозалежність та взаємозв'язок, визначити ефективність продуктової, цінової, збутової та комунікативної політик. Зазначене підтверджує необхідність розроблення та використання інтегрального показника ефективності складових комплексу маркетингу банку.

У зв'язку з удосконаленням банківського бізнесу відбувалася поступова зміна акцентів у банківському маркетингу. На кожному з визначених етапів розвитку використання банками маркетингу та складових його комплексу вчені поступово переходили від розгляду загальних питань методології та розроблення понятійного апарату банківського маркетингу до вивчення прикладних проблем: аналізу інструментарію кожної зі складових комплексу та, що найголовніше, – до дослідження можливостей подальшого розвитку основних елементів комплексу.

Сучасні дослідники постійно розширюють складові комплексу, завдяки чому виникають нові концепції. О. Дубовик, С. Бойко, М. Вознюк та Т. Гірчен-

ко пропонують концепцію «3-С», яка формулюється таким чином: у процесі задоволення запитів споживачів (consumer's satisfaction – C1) банки отримують свої прибутки (company's profit – C2) і не порушуються загальнолюдські інтереси (community welfare – C3) [6, с. 13].

Аналіз економічної літератури дозволяє дійти висновку, що подальшим розвитком цієї концепції є комплекс маркетингу, відомий як система «7-С»: consumer, споживач – C1; cadres, кадри – C2; communication, комунікація – C3; coordination, координація – C4; quality, якість – C5; competition, конкуренція – C6; culture, культура – C7.

На наш погляд, концепція класичного маркетингу, яка в сучасних умовах переходить у концепцію маркетингу-mix, повинна домінувати у сучасних умовах розвитку маркетингової діяльності банків. Кожна політика має дві складові – стратегію і тактику, зміст яких постійно змінюється залежно від зовнішніх та внутрішніх чинників, а виконує завдання зазначених політик персонал банку. Об'єднують дії персоналу інформаційні потоки. Зазначене дозволило вдосконалити зміст поняття комплексу маркетингу (marketing-mix) банку, який запропоновано розглядати як системний підхід до сполучення основних напрямів банківської діяльності, що формують продуктову (product), цінову (price), збутову (place) та комунікаційну (promotion) політику, стратегії та інструменти яких є взаємозалежними і взаємопов'язаними рухом потоків маркетингової інформації та використовуються персоналом з метою посилення його фінансової стійкості та конкурентних переваг банку; на відміну від наявних понять, підкреслюється перетинання стратегій та інструментів кожної складової комплексу маркетингу банку на підставі сформованих інформаційних потоків, що характеризують фінансову діяльність банку.

Критичний аналіз сучасної практики використання комплексу банківського маркетингу дозволяє дійти висновку, що основна проблема полягає в тому, що банківський маркетинг розглядається як засіб реклами, інструмент аналізу позицій банків-конкурентів, тобто на практиці реалізуються лише окремі елементи комплексу маркетингу (табл. 3).

Однією з основних причин недостатнього використання елементів комплексу банківського маркетингу є принципова складність розмежування фінансових ресурсів банку і кінцевого результату діяльності банку. Так, на фінансовому ринку інформація про характеристики банківських бізнес-процесів часто не враховується при розробці комплексу маркетингу, оскільки для споживача банківських послуг має значення тільки кінцевий продукт. На ринку банківських послуг коло інтересів клієнтів банку рівною мірою включає питання, що стосуються як якості продукту (послуг), так і специфіки технологічного циклу, його потенційних можливостей забезпечити безперервність і стабільність надання банківських послуг.

Висновки з проведеного дослідження. Розглянуті аспекти використання банками складових маркетингу банку відображають специфіку використання маркетингу у банківських установах, сутність якої

Таблиця 3
Особливості реалізації концепції маркетингу у вітчизняних банках [7, с. 22]

Особливості маркетингу в банках України	%
Встановлення безпосередніх контактів з клієнтом	16,37
Підтримка збуту послуг	16,04
Стимулювання збуту послуг банку і реклама	14,65
Маркетингові дослідження потребують додаткових фінансових ресурсів	13,30
Визначення та задоволення потреб клієнтів	12,70
Аналіз ринку – збирання конкурентної інформації	12,70
Планування портфеля банківських послуг	11,86
Адаптація до нових ринкових пропозицій	11,81
Допомога у прийнятті рішень про кількість і якість послуг, що надаються банком	9,67
Маркетинг має провідне значення у стратегічному плануванні діяльності банку	4,69
Маркетинг – це провідна філософія банку	4,13
Маркетинг обмежений рамками відділу маркетингу	3,30
Функції маркетингу в банку не зрозумілі	2,83
Маркетинг відсутній у діяльності банку	1,72
Маркетинг має провідне значення у стратегічному плануванні діяльності банку	4,69
Маркетинг – це провідна філософія банку	4,13
Маркетинг обмежений рамками відділу маркетингу	3,30
Функції маркетингу в банку не зрозумілі	2,83
Маркетинг відсутній у діяльності банку	1,72

полягає у тому, що майже весь персонал банку виконує маркетингову діяльність. У зв'язку з цим, на нашу думку, першорядну важливість матиме пошук загальних підстав різних елементів, уточнення і конкретизація поняття кінцевого результату діяльності банку як структуроутворюючого чинника комплексу маркетингу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ильяшенко С.Н. Маркетинг экологических инноваций: место и роль среди концепций развития маркетинга, основные задачи / С.Н. Ильяшенко // Вопросы структуризации экономики, 2012. – № 2. – С. 28-30.
2. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / Ф. Друкер Питер; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 272 с.
3. Consumers' Awareness and Behaviour concerning Global Environmental problems and Their Impact on Corporate Business Strategy in Japan // National Institute for Environmental Studies, Sumitomo Life Research Institute. – March 1997. – Part 1 Survey on Business Corporations. – 50 p.
4. Егоров Е.В. Маркетинг банковских услуг : учебн. пособие / Е.В. Егоров, А.В. Романов, В.А. Романова; под ред. В.А. Романовой. – М.: Теис, 1999. – 102 с.
5. Ткачук В.О. Маркетинг у банку : навчальний посібник / В.О. Ткачук – Тернопіль : «Синтез-Поліграф», 2006. – 225 с.
6. Маркетинг банку : навчальний посібник. 2-ге вид. / [Дубовик О.В., Бойко С.М., Вознюк М.А., Гірченко Т.Д.] – К.: Алерта, 2007. – 205 с.
7. Шмитт Б. Эмпирический маркетинг. Как заставить клиента чувствовать, думать и действовать / Б. Шмитт. – Фаир-Пресс, 2001. – 400 с.

УДК 336.77

Гаприндашвілі Б.В.

аспірант кафедри банківської справи

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

РОЛЬ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ЗАХОДІВ З ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначенню ролі та значенню банківського кредитування у реалізації енергоефективних заходів на промислових підприємствах. Проаналізовано проблеми, які стримують розвиток, та запропоновано напрями активізації. Визначено переваги застосування банківського кредиту як джерела фінансування проектів з енергоефективності.

Ключові слова: банк, банківське кредитування енергозбереження, енергоефективність, кредит, інвестиції.

Гаприндашвили Б.В. РОЛЬ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ МЕРОПРИЯТИЙ ПО ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Статья посвящена определению роли и значению банковского кредитования при реализации энергоэффективных мероприятий на промышленных предприятиях. Проанализированы проблемы, которые сдерживают развитие, и предложены пути активизации. Определены преимущества применения банковского кредита как источника финансирования проектов по энергоэффективности.

Ключевые слова: банк, банковское кредитование энергосбережения, энергоэффективность, кредит, инвестиции.

Напрындашвілі В.В. РОЛЬ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ЗАХОДІВ З ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

The article deals with defining the role and importance of bank lending in the implementation of energy efficiency measures in the industry. The problems that hinder the development and directions activation are analyzed. The advantages of bank credit as a source of financing for energy efficiency projects are outlined.

Keywords: bank, bank lending, energy conservation, energy, credit, investments.

Постановка проблеми. Промисловість України є однією з найбільш енергоємних у світі, що вимагає якнайшвидшого перепрофілювання на виробництво за сучасними стандартами, використання енергозберігаючих матеріалів та конструкцій, забезпечення суттєвого зниження енергоємності шляхом оновлення основних виробничих фондів. Розвиток енергоефективності на промислових підприємствах вимагає механізмів організації та фінансування проектів спрямованих на активізацію економічного та ефективного витрачання паливно-енергетичних ресурсів, запровадження енергозберігаючих заходів використовуючи досвід інноваційних технологій. Головним важелем, який здатний поживати процеси енергоефективності, може бути банківське кредитування, оскільки більшість промислових підприємств має негативні фінансові результати діяльності та розраховує лише на пільгову державну підтримку, що виключає позитивний ефект від її впровадження і унеможливорює залучення інвестицій через низьку привабливість. Банківське кредитування необхідно проводити залежно від спрямованості проекту та його відповідності системі вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зниження енергоємності виробництва як головного чинника підвищення конкурентоспроможності досліджують багато провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів: О.М. Алімов, О.І. Амоша [1], Ю.І. Бакаліна, У. Блис, О.А. Горобець, В.М. Геєць [5], Г. Дейлі, В.В. Микитенко [7], О.Г. Мельник, М. Сэйвдждж [9]. У більшості праць обґрунтовано теоретичні та методичні підходи до формування та використання енергетичного потенціалу підприємства. Розглянуто роль енергозберігаючих заходів в окремих галузях народного господарства та приведено найдійовіші механізми реалізації політики з енергозбереження. Високо оцінюючи їх науковий доробок, слід зазначити, що з часом з'являються нові тенденції у сфері енергозбереження, які потребують вивчення та вдосконалення прийнятих рішень щодо їх розв'язання. Аналіз законодавчої бази з питань регу-

лювання процесу енергозбереження в Україні дозволяє констатувати, що даній проблемі приділяється певна увага з боку держави, однак вагомим позитивних змін, незважаючи на цілу низку прийнятих нормативно-правових актів, у вирішенні питання енергозбереження не спостерігається. Винятками можна назвати енергетичні програми та Енергетичну стратегію країни до 2030 року.

Але все ж таки в сучасній науковій економічній думці питання їх фінансування та розвитку кредитування недостатньо розглянуті, невелика кількість достатньо обґрунтованих робіт з дослідження питання банківського кредитування енергоефективних проектів в промисловості з метою використання потенціалу енергозбереження вітчизняних підприємств.

Метою статті є оцінка ролі банківського кредитування проектів з підвищення енергоефективності промислових підприємств з врахуванням особливостей таких обстав кредитування та побудови його механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні практично уся промисловість України є високоенергоємною, і головною проблемою, яка перешкоджає активному впровадженню енергозберігаючих технологій, є відсутність чітко закріплених на законодавчому рівні механізмів фінансування з реалізації заходів з підвищення енергоефективності. В нашій державі енергоефективність визначають як стан системи, за якого досягнення цілей та виконання функцій системи забезпечується при мінімальних витратах енергії [8]. Тобто фактично це зменшення витрат енергоресурсів на виробництво одиниці продукції чи надання послуги без погіршення якісних властивостей. За кордоном енергоефективність розглядають як ціль раціонального використання енергоресурсів, їх відношення результатів використання до обсягу їх споживання [9]. Тобто перш за все треба змінити погляд на саму сутність енергоефективності. Головними завданнями, що постають на сьогодні перед промисловістю України, є відновлення, реконструкція та модернізація застарілого обладнання.

В еру мініатюризації про це не слід багато говорити, розробка і впровадження безвартісних енергетичних заходів вимагає перевищення кінцевих результатів від їх використання над витратами на розробку, виготовлення та реалізацію, що зумовлює здійснення довгострокових проектів в Україні [4, с. 45].

У будь-якому випадку реалізація проектів з енергозбереження вимагає певних витрат, кошти для яких не завжди є. Основними джерелами фінансових ресурсів для реалізації проектів з підвищення енергоефективності є: бюджетні кошти; власні кошти підприємств, банківські кредити, внутрішні та зовнішні інвестиції [3, с. 75]. Основним джерелом коштів мають бути власні кошти підприємства (самофінансування) або кошти галузі, а якщо їх не вистачає, то банківський кредит. Практика свідчить, що власники підприємств не зацікавлені в реалізації енергоефективних проектів. Міністр промисловості України 1995-1997 років Валерій Мазур у свої статтях в «Урядовому кур'єрі» неодноразово наводив приклади з енергозаощадження на підприємствах металургії шляхом використання альтернативних джерел енергії, таких як впровадження технологій вдмухування в доменні печі пиловугільного палива замість природного газу [7, с. 22]. Дефіцитність державного і місцевих бюджетів у вирішенні проблем зменшення видатків на енергоносії та паливо, непривабливість інвестиційних проектів та відсутність внутрішніх інвестиційних ресурсів виводять банківський кредит на передові позиції у фінансуванні проектів з енергоефективності.

На фінансовому ринку комерційні банки є головною ланкою грошово-кредитної системи, який діє як спеціалізований фінансовий посередник. Вони здійснюють акумулювання та трансформацію заощаджень або тимчасово вільних коштів одних економічних агентів у кредитні ресурси для інших, забезпечують розподіл фінансових ресурсів між різними секторами економіки сприяючи економічному розвитку [6].

Виходячи з вищезазначеного, банківське кредитування є основним методом надання коштів на реалізацію проектів з енергозбереження і його розвиток потрібно стимулювати задля розвитку економіки України.

Сутнісні характеристики процесу кредитування виражені в його основних принципах – строковість, платність, забезпеченість, поверненість, добровільність. Платність викликає необхідність обов'язково ефективного використання залучених коштів, що означає конкуренцію за отримання додаткових ресурсів, яку виграє лише найбільш ефективний їх користувач [6, с. 21]. Тому існування в суспільстві кредитних відносин стимулює суб'єктів господарської діяльності до ефективнішої діяльності за рахунок підвищення продуктивності праці, зниження ресурсо- та капіталомісткості, підвищення якості продукції, збільшення швидкості обігу капіталу тощо. Таким чином, об'єктивна необхідність використання кредитів пов'язана з особливостями промислового виробництва, нерівномірністю руху оборотних засобів підприємств, значними відхиленнями потреби в оборотних засобах від їхньої фактичної наявності.

Зрозуміло, що удосконалення існуючих та створення нових механізмів кредитування, особливо в нових напрямках, потребує законодавчого підтвердження можливості реалізації фінансування проектів з енергоефективності. Проте навіть на сьогодні, коли в Україні завдяки міжнародним фінансовим організаціям розвивається кредитування енергоефективних проектів, розвиток банківського кредиту-

вання в даному напрямку гальмується з наступних причин:

- недосконалість вітчизняного законодавства;
- високі процентні ставки;
- обмежений обсяг довгострокових ресурсів, оскільки банки більш охоче спрямовують кошти в короткострокові проекти;
- перенасиченість банківського сектору слабкими і неспроможними акумулювати достатні кредитні ресурси та обслуговувати фінансовий процес банками;
- складність отримання кредитів через необхідність гарантій та поручительства для позичальників з низькою кредитоспроможністю та висока вартість рефінансування НБУ;
- високі ризики та відсутність надійної системи їх страхування;
- антикризова стратегія «виживання» банків: підтримка ліквідності навіть за рахунок прибутковості;
- відсутність на ринку авторитетних енергокомпаній та нестача досвіду в проектному кредитуванні енергоефективності.

Проте і в процесі кредитування промислових підприємств у сфері енергозаощадження виникають проблеми, які, на нашу думку, можна вирішити ефективною роботою уже давно створеного галузевого банку. Заснований ще у 1991 році тодішнім Міністерством енергетики та електрифікації, а також рядом найбільших державних енергетичних підприємств, на сьогодні Енергобанк є рядовою фінансовою установою, хоча і співпрацює з міжнародними фінансовими інститутами. Енергоефективні проекти та їх кредитування ЄБРР реалізуються через Промінвестбанк, Райффайзен банк Аваль, ПроКредит Банк, ОТП та ін. [2]. Незважаючи на фінансову успішність, але недостатню галузеву орієнтованість Енергобанку, використання його як основного учасника здійснення кредитування промисловості у сфері енергозбереження має значні переваги. Так як створити новий банк є достатньо обтяжливо і важко на фоні політики НБУ, який намагається скоротити кількість банківських установ. Ще одним фактором на користь Енергобанку є тривалість оформлення та реєстрації, налагодження мережі філій, клієнтська база, програмне забезпечення, персонал. Тому зміна вектору діяльності Енергобанку та створення наглядового органу на рівні Міністерства енергетики та вугільної промисловості, чи довірити цю роль Національному агентству України з питань з питань ефективного використання енергоресурсів. Проте цей орган не повинен бути монополістом в нагляді за діяльністю Енергобанку, слід залучити й найбільші енергетичні підприємства та гігантів вітчизняної промисловості.

Оскільки позичальниками в нашому дослідженні виступають підприємства, що реалізують енергоефективні проекти, то кредитування має здійснюватися із урахуванням специфіки діяльності останніх. З іншого боку, кредитні кошти в тій або іншій формі надають банки з використанням відповідних банківських інструментів та технологій, що має не менш вагомий вплив на процес кредитування. Для активізації процесу кредитування енергоефективності в Україні необхідно:

- продовжити процес зниження облікової ставки НБУ, що сприятиме зниженню ціни на позичкові кошти і зробить інновації більш дешевими;
- зниження вартості кредитів рефінансування НБУ та встановлення її на рівні нижчому від облікової ставки, полегшення доступу до них комерційних банків, активізація механізмів довгострокового рефінансування, надання стимулюючих кредитів;

- удосконалення законодавства в частині захисту прав банків-кредиторів;

- удосконалення податкового законодавства, встановлення податкових пільг для банків під довгострокові кредити в інноваційну діяльність;

- створення комплексу на основі спеціалізованих банків – інвестиційних, іпотечних, енергетичних тощо, які здійснюватимуть довгострокову кредитну підтримку інноваційних проектів [5].

Отже, банківські кредити виступають вагомим фінансовим важелем стимулювання та забезпечення енергоефективності промислових підприємств. Зміцнення банківської системи сприятиме більш раціональному розподілу фінансових ресурсів в економіці в напрямку високотехнічних сфер економічної діяльності та стимулюватиме розвиток економіки України.

Проекти щодо кредитування енергоефективності є одним з пріоритетних напрямків кредитної співпраці Європейського банку реконструкції і розвитку з Україною. За період 2006-2012 рр. ЄБРР підписав більше 70 проектів в цій сфері на загальну суму близько 1730 млн євро. Для порівняння: у Польщі Європейський банк реконструкції і розвитку профінансував проектів у сфері енергоефективності і поновлюваної енергетики всього на суму близько 270 млн євро. Кредитування у сфері енергоефективності та відновлювальних джерел енергії зросло, хоча і не так стрімко, як кредитування енергоефективних проектів, пов'язаних з викопними видами палива.

Державні енергетичні підприємства протягом першої половини 2013 року уклали угоди з державними банками на отримання кредитів на загальну суму понад 1,10 млрд грн. Про це повідомляється в «Віснику державних закупівель». Також два однорічні кредити отримало ПАТ «Центренерго», обидва в «Ощадбанку». Відновлювальна кредитна лінія з лімітом 364 млн грн. коштуватиме 69,16 млн грн., овердрафт з лімітом 50 млн грн. коштуватиме 9,50 млн грн. ДП «НАЕК «Енергоатом» взяв два однорічні кредити – на \$80 млн у «Укресімбанку» та 50 млн грн. в «Ощадбанку». Загальні виплати за кредитами складуть 22,15 млн грн. [8].

Застосування банківських кредитів у фінансуванні проектів з енергозбереження характеризується рядом переваг як для банку, так і для підприємств, а саме:

- сприяння оновленню основних виробничих фондів підприємств та підвищенню конкурентоспроможності, що в свою чергу впливатиме на зменшення виробничих витрат, збільшить фінансові вигоди;

- взаємопроникнення банківського та промислових капіталів зміцнить інформаційні зв'язки, активізує конкуренцію між банками та виробничим сектором, підвищить рівень фінансової дисципліни;

- кредитування банками проектів з енергоефективності диверсифікує його кредитний портфель, а отже підвищить стабільність банків;

- сприяє не тільки безперебійному кругообігу та обігу капіталу, а й його нагромадженню;

- розвиток енергоринку, зменшення споживання плавного-енергетичних ресурсів, озеленення економіки.

Зміцнення банківської системи сприятиме більш раціональному розподілу фінансових ресурсів в економіці в напрямку високотехнічних сфер економіч-

ної діяльності та стимулюватиме розвиток економіки України.

Висновок. Економічно розвинені країни використовують банківське кредитування в своїй національній політиці з енергозбереження та в стратегіях розвитку. Для нашої держави, економіка якої на даний момент неконкурентоспроможна внаслідок високих рівнів енергозатрат, необхідною умовою є перехід на відновлювальні джерела енергії та впровадження енергозберігаючих заходів. Враховуючи зазначене та можливі перспективи виходу України на товарний ринок країн Європейського Союзу, банківське кредитування стає важливим елементом фінансування проектів підвищення енергоефективності промислових підприємств та як наслідок економічного зростання України. Для ефективного процесу банківського кредитування енергоефективності і банк, і підприємства мають дійти згоди щодо обсягу позики, термінів, наявності страхування та гарантій. У цьому контексті важливим є дослідження відповідних видів кредитів, серед яких проектне і венчурне кредитування, фінансовий лізинг, франчайзинг. Такі види короткострокового кредитування, як мікрокредитування, овердрафт, факторинг, кредитна лінія, вексельне кредитування не зовсім підходять для фінансування таких масштабних та тривалих проектів, а можливо взяти досвід кредитування за участі ЕСКО. Промисловість та енергетичні підприємства на сьогодні переважно не є державними. Отже, слід застосовувати механізми, які б їх стимулювали до енергоефективного розвитку, а кредит може виступати як допоміжне джерело фінансування та стимул.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амоша А.И. Методологические подходы к оценке энергосберегающих процессов / А.И. Амоша, Ю.П. Колбушкин // Экономика промышленности. – 2009. – № 2. – С. 128-132.
2. Горобець О.А. «Методи оцінки ефективності запровадження інновацій на підприємстві // Економічні науки від 16.04.2007. – № 2. – Т. 1.
3. Дзяна Г. Теоретичні основи державної політики у сфері енергозбереження / Г. Дзяна, Р. Дзяний // Ефективність державного управління. – 2010. – № 23. – С. 72-79.
4. Зеркалов Д. В. Енергозбереження в Україні [Електронний ресурс] : У 5-ти книгах. Книга 2: Організація використання енергоресурсів. Довідник / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zerkalov.org.ua/node/1a9>.
5. Єрмілов С. Ф., Геєць В. М., Яценко Ю. П., Григоровський В. В., Лір В. Е. та ін. – К., НАЕР. 2009. Енергоефективність як ресурс інноваційного розвитку: Національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності у 2008 році. – 93 с.
6. Костюк Н. Можливості залучення фінансових ресурсів для проектів у сфері енергозбереження та екологічних джерел енергії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dw-world.de.
7. Микитенко В. Енергоефективність національної економіки: соціально-економічні аспекти / В. Микитенко // Вісник НАН України. – 2006. – № 10. – С. 17-26.
8. Суходоля О. М. Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки: методологія дослідження та механізми реалізації : монографія / О. М. Суходоля. – К. : НАДУ, 2006. – 424 с.
9. Сэйвидж М. Финансирование энергоэффективности: Стратегия снижения риска кредитования: Доклад о Программе по энергетике, охране окружающей среды и управлению ресурсами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.chathamhouse.org.uk.

УДК 336.7

Головень О.О.

аспірант

Науково-дослідного економічного інституту
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ НА РИНКУ ЖИТЛОВОЇ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються актуальні питання щодо особливостей створення бюро кредитних історій в сучасних умовах та їх роль в іпотечному кредитуванні. Проведений детальний аналіз створення таких організацій та їх взаємодії з іншими фінансовими установами.

Ключові слова: іпотечне кредитування, іпотечний ринок, бюро кредитних історій, ринок житлової нерухомості, банк, банківська система.

Головень А.А. ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ НА РЫНКЕ ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются актуальные вопросы особенностей создания бюро кредитных историй в современных условиях и их роль в ипотечном кредитовании. Проведен детальный анализ создания таких организаций и их взаимодействия с другими финансовыми учреждениями.

Ключевые слова: ипотечное кредитование, ипотечный рынок, бюро кредитных историй, рынок жилой недвижимости, банк, банковская система.

Goloven O.O. IMPROVING THE EFFICIENCY OF MORTGAGE MARKET HOUSING ESTATE IN UKRAINE

The article deals with current issues regarding the features of creating credit bureaus in the present conditions and their role in mortgage lending. Due to detailed analysis disclosed the interaction of such organizations with other financial institutions.

Keywords: mortgage lending, mortgage market, the credit bureaus, housing market, bank, bank system.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що відносини іпотеки в Україні виникли ще у XVIII столітті, а система іпотечного кредитування започаткувала своє функціонування з початком створення відповідної законодавчої бази, зокрема, прийняттям Закону України «Про іпотеку», «Про іпотечне кредитування, проте досі спостерігається стриманий розвиток ринку іпотечного кредитування ринку житлової нерухомості в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням визначення проблем та перспектив розвитку іпотечного кредитування займалося багато вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, А.Д. Бухаревич, В. Кудрявцев, Т.П. Каблук, М.Я. Дем'яненко, М.М. Федорова, О.І. Костюкевич, Я.М. Шалімова, С. Волкова, О.В. Жук [2], Н. Грищук, О.П. Ніверська [6], І.В. Пастернак, О.Т. Євтух, О.О. Холява та багато інших. Але на сьогодні ще залишаються недостатньо вивченими питання щодо ефективності іпотечного кредитування на ринку житлової нерухомості.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає у необхідності зміни в параметрах системи житлового іпотечного кредитування та щоб житлова іпотека набула статусу суспільно значимого інструмента для вирішення житлової проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для іпотечного кредитування найбільш реальним та ефективним є погашення боргу змінними виплатами. Адже іпотечний кредит погашається за рахунок грошових

надходжень із джерел, які залежать від певних обставин. Наприклад, пов'язаних із сезонними заробітками, отриманням грошової винагороди, фінансової допомоги тощо.

Ефективність іпотечного кредитування може досягатися за рахунок процентних доходів, а також за рахунок удосконалення механізмів іпотечного кредитування. Серед механізмів удосконалення процесу іпотечного кредитування можна запропонувати створення бюро кредитних історій (рис. 1).

Рис. 1. Переваги роботи інформаційних бюро кредитних історій для іпотечного кредитування в Україні [4]

Таким чином, кредитори, отримуючи акумульовану інформацію про кредитні історії позичальників упродовж багатьох років, мають можливість прогнозування кредитного ризику. Існування бюро кредитних історій сприятиме спрощенню отримання кредиту та інших банківських продуктів і зменшенню банківських витрат. Налагоджена робота таких організацій слугуватиме підвищенню надійності потенційних позичальників, зменшенню ризиків, що, у свою чергу, призведе до зниження вартості банківських послуг.

Співпраця банків із БКІ дозволить значно підвищити якість використання баз даних і приймати зважені рішення банківським установам.

В Україні ще фактично відсутні прозорі механізми, які дозволили б ознайомлення з кредитною історією окремого позичальника з боку як позичальника, так і банку. Правові умови для формування цих механізмів створені ще 2005 року з ухваленням Закону України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» [3]. Але існує і багато проблем в існуванні таких бюро кредитних історій. Перша з яких – інформація кредитних бюро є цілком конфіденційною, проте для позичальників вона мала б бути доступною в будь-який момент. Друга – нині існує багато різних бюро, які володіють інформацією про позичальників, але відсутній керівний орган, який би керував і зберігав усю наявну інформацію. Це має бути головне бюро, в якому акумулюється вся необхідна інформація.

Раціонально було б створити дворівневу систему інформаційних бюро за участі Національного банку України (рис. 2).

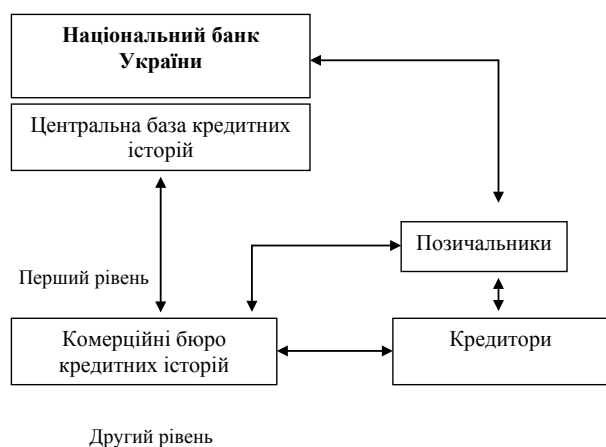

Рис. 2. Дворівнева схема бюро кредитних історій

Згідно з рис. 2, перший рівень – це центральна база кредитних історій – керівним органом визначається б Національний банк України. У ній зберігалися б усі відомості про позичальників одночасно і відомості всіх комерційних бюро. І це би був керівний орган, який здійснював би нагляд за нижчими бюро. Другий рівень – це комерційні бюро, які самостійно формують інформаційну базу та на комерційній і взаємовигідній основі співпрацюють з організаціями першого рівня, це можуть бути як бюро при банківських установах, так і незалежні бюро, які функціонуватимуть на принципах підприємницької діяльності.

Особливою проблематикою з боку надійності ринку іпотечного кредитування відзначається і будівельна галузь, оскільки будівництво вимагає значних фінансових ресурсів, а його продаж в умовах кризи значно скоротився.

Окремою проблемою вирізняються недобудовані та нездані в експлуатацію житлові будинки через незахищеність покупців від ризику недобудови і зупинки будівельних робіт. Саме тому треба об'єднувати будівельні організації з банківськими установами та іншими учасниками іпотечного ринку для забезпечення надійності вітчизняних будівельних компаній. Попри це, будівництво житлових будинків повинно чітко регламентуватися за ціною продажу, за датами здачі та введення в експлуатацію житлової нерухомості, за покупцями, які остаточно визначались із купівлею житла, оскільки ринкові умови та незначна конкуренція будівельної галузі сприяють розвитку монополізму житлового будівництва.

Розглядаючи страховий ринок як одного з учасників ринку іпотечного кредитування, можна відзначити, що без його участі іпотечний ринок наражається на ще одне існування ризику неповернення кредиту. Участь у процесі кредитування страхового ринку для кредитного бюро спрощує процедуру прийняття рішень, а для банків – процедуру перестраховування. Для ефективного іпотечного кредитування активну участь мають брати всі задіяні до іпотечного кредитування організації, а саме:

- будівельна компанія, яка, будуючи нові будинки, шукатиме потенційних покупців;
- девелопментська компанія, яка організовує всю первинну документацію про забудову;
- страхова компанія, страховий захист якої потрібний і банківській, і будівельній компанії, і покупцеві житлової нерухомості.

Неналагоджені зв'язки між зазначеними компаніями не можуть забезпечити ефективного функціонування іпотечного ринку. Страхування повинно здійснюватися за всіма видами страхування: майна, будівельних робіт, фінансових ризиків, інвестицій тощо. З метою залучення банківського фінансування до процесу будівництва багатоквартирного житла можна запропонувати таку співпрацю будівельної компанії з банком, страховою компанією і девелопментською компанією (рис. 3).

Оскільки для будівництва багатоквартирного будинку потрібне фінансування у значних розмірах, пропонуємо співпрацю будівельній компанії з банком з метою фінансування такого будівництва (1). У свою чергу, будівельній компанії для початку будівництва необхідний пошук земельної ділянки, її освоєння, проектні розрахунки та оформлення документів для початку будівництва, такі функції буде виконувати девелопментська компанія у співпраці з будівельною компанією (2).

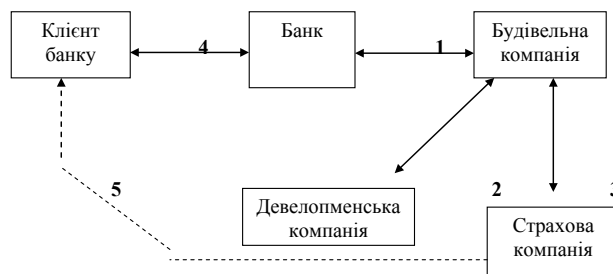

Рис. 3. Схема взаємодії банків, страхових компаній та будівельних компаній при іпотечному кредитуванні

Паралельно з фінансуванням будівництва необхідна співпраця будівельної компанії зі страховою компанією з приводу страхування будівельно-мон-

тажних ризиків, фінансових, страхування інвестицій та інших видів ризиків (3).

Банк, у свою чергу, профінансувавши будівельну компанію, може створити програму з продажу квартири у цьому будинку (4). Це буде довгострокова програма, яка працюватиме для клієнтів – власників депозитних рахунків. Для них спеціально створено програму з депозитно-кредитного обслуговування. Програма створена з метою поступового заощадження певних сум для подальшої позики під заставу первинного житла. Клієнти, які користуються депозитно-кредитним рахунком, які мали змогу заощадити 40% від вартості необхідної квартири, можуть узгоджувати умови надання позики під купівлю квартири. Оскільки це клієнти, які вже певний час обслуговуються, банкові відомо про платоспроможність таких клієнтів і вигідно надати іпотечний кредит у розрахунок з їхніми фінансовими можливостями.

При придбанні квартири в будівельній компанії – партнера банку, будівельна компанія отримує клієнта на первинне житло, а банк – гарантію сплати позики і від будівельної компанії і від фізичної особи – позичальника. При цьому покупець квартири одночасно страхує ризики від втрати права власності та свої інвестиції у страховій компанії, знову ж таки партнері будівельної компанії (5). Банк, у свою чергу, отримує ще одне підтвердження повернення іпотечного кредиту, яке отримала фізична особа.

Для здійснення страхування позичальників іпотечних кредитів за запропованою програмою держава повинна створити окрему страхову компанію, яка займалася б страхуванням будівництва і покупців квартир на іпотечному ринку. Створена страхова компанія розвивала б програми зі страхування будівельних компаній, кредиторів цих компаній і покупців нерухомості в разі ризиків будівельних робіт, фінансових ризиків, інвестицій позичальників тощо, оскільки в сучасних умовах страхування ризиків, які виникають при будівництві та купівлі житла на первинному ринку, є надто дорогими і не вигідними для страхувальників. Створення окремої страхової компанії, яка би здійснювала таке страхування, значно зменшило б ризики будівництва житлових будинків, що в результаті слугувало б чинником зменшення вартості житлової нерухомості.

У результаті впровадження взаємної співпраці зазначених організацій в українську банківську систему спрощується діяльність комерційних банків, знижуються ризики для всіх учасників процесу іпотечного кредитування, виникає механізм контролю позичальників. Це позитивно позначиться на надійності потенційних позичальників як для банківських установ, так і для всього іпотечного ринку України.

З метою забезпечення належного та ефективного іпотечного кредитування на ринку житлової нерухомості кожній банківській установі необхідно розробити чітку та виважену систему, яка б передбачала найменші затрати при оформленні та наданні іпотечного кредиту. Документом, який регламентує процес іпотечного кредитування банківською установою, є положення про іпотечне кредитування, яке розробляється та затверджується банківською установою самостійно, звичайно, з урахуванням усіх вимог законодавства і нормативних документів відповідних установ.

У процесах іпотечного кредитування, на мій погляд, слід виділити в окрему процедуру аналіз фінансового стану та діяльності забудовника, його можливості, наявність відповідної будівельної техніки, термін діяльності на ринку будівництва житла,

взаємоз'язки та взаємовідносини з підприємствами щодо виготовлення будівельних матеріалів, наявність посередників тощо.

Через відсутність у практиці іпотечного кредитування України аналізу фінансового стану підприємства-збудовника, на наш погляд, доцільно було б проводити такий аналіз, зважаючи на високі ризики будівельників при будівництві багатоквартирних будинків. Враховуючи вищезазначене, необхідно включити у процес кредитування, який передбачає аналіз фінансового стану забудовника як необхідного елементу аналізу при наданні іпотечного кредиту на первинному ринку нерухомості. Для аналізу фінансового стану забудовника банківській установі потрібно надати відповідні документи, які б підтверджували необхідне фінансове, технічне і матеріальне забезпечення забудовника.

На основі дослідження пропонуємо основні напрямки підвищення ефективності використання іпотечного кредитування, які включають удосконалення складових систем ринку нерухомості та іпотечного кредитування, забезпечення спрощених механізмів будівництва житла і забезпечення фінансовими ресурсами будівельних організацій (рис. 4).

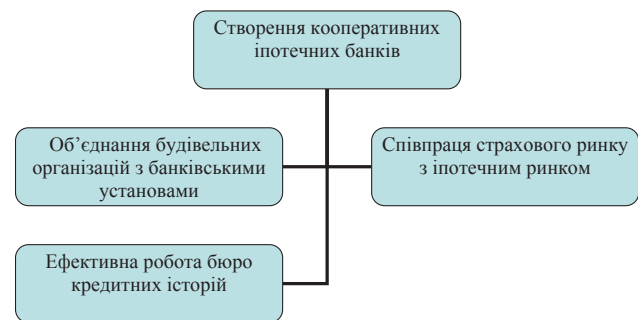

Рис. 4. Алгоритм підвищення ефективності іпотечного кредитування житлової нерухомості

У процесі іпотечного кредитування кредитні відносини, які складаються між забудовниками (суб'єктами забезпечення будівництва житла), населенням і банківськими установами, є досить складними і в той же час дуже важливими. Оцінка ефективності іпотечних кредитів банківських установ як результат раціонального й ефективного регулювання та управління системою іпотечного кредитування житлової нерухомості й управління кредитними ризиками є головним у кредитній діяльності банку.

Отже, на мою думку, в умовах нестабільного розвитку вітчизняної економіки іпотечне житлове кредитування – один з найнадійніших видів кредитування як для кредиторів, так і для позичальників. Іпотечне житлове кредитування створює особливі умови для прискорення забезпечення населення житлом, задоволення споживчих потреб зокрема, та в кінцевому варіанті – забезпечення соціальної стабільності. Окрім позитивного впливу іпотечного житлового кредитування на ринок житлової нерухомості, фінансове забезпечення забудовників, поліпшення соціальних умов громадян, банківську систему, іпотечне кредитування позитивно позначиться на розвитку економіки тощо. Ефективне іпотечне кредитування суттєво впливає як на розвиток фінансово-кредитної системи та соціальної сфери, так і на реальний сектор економіки, а саме: сприяє розвитку банківських установ на основі отримання постійних процентних доходів, суттєво знижує рівень ризиків при іпотечному житловому кредитуванні, створює

умови зайнятості населення і розвитку супутніх виробничих галузей та інфраструктури, сприяє розвитку окремих галузей економіки зокрема і національної економіки в цілому.

Особливо важливим є те, що іпотечне житлове кредитування в будівництві спрощує систему реалізації житлового фонду та будівель інфраструктурного призначення, а безперервність нового будівництва стимулює розвиток пов'язаних галузей (виготовлення будівельних матеріалів, конструкцій тощо) і транспортної інфраструктури, дає можливість модернізувати виробництво будівельної галузі, сприяє конкурентоспроможності продукції, що в кінцевому підсумку підвищує ефективність іпотечного кредитування і прискорює темпи економічного розвитку держави.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток вітчизняного іпотечного ринку сприятиме розвитку державного регулювання грошово-кредитного ринку і ринку іпотечного кредитування, а також дасть можливість удосконалити механізми іпотечного ринку і ринку іпотечного житлового кредитування: систему рефінансування банківських установ, інфраструктуру ринку, нормативну базу тощо. Ефективне функціонування перелічених механізмів іпотечного кредитування забезпечить додаткові переваги щодо зміцнення фінансових ринків зокрема і національної фінансової системи в цілому.

Адже серед основних чинників фінансового забезпечення іпотечного кредитування головну роль відіграють фінансові ресурси. Саме ними визначаються можливості інтенсивного розвитку сфери іпотечного кредитування і підвищення його ефективності. Розвиваючи фінансові ринки, які включають їхні окремі види: ринок кредитів і ринок іпотечного та інвестиційного кредитування, ринок грошей і ринок капіталів, ринок боргових зобов'язань, первинні і вторинні ринки цінних паперів та нерухомості, біржі і позабіржовий обіг тощо. Головною функцією фінансового ринку і його інфраструктури (банків, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних компаній тощо) є регулювання спрямування грошових потоків від їх власників до позичальників.

Враховуючи, що іпотечне кредитування є складовою кредитного ринку, на нинішній день відбувається його постійне зростання, тим самим воно суттєво впливає на розвиток і функціонування вітчизняної фінансової системи.

Тому з метою ефективного іпотечного кредитування, підвищення прибутковості кредитних операцій банківських установ і забезпечення населення якісним житлом банківські установи повинні розробляти гнучку систему управління портфелем іпотечних кредитів та його регулювання, а також удосконалювати механізми підвищення ефективності використання іпотечного кредитування.

Оскільки житлова нерухомість – важлива соціальна необхідність, а власне житло не тільки створює умови для достойного проживання і розвитку сім'ї та особистості, а й формує людину як соціально, так і економічно незалежною та активною, основна функція держави у процесі розвитку ринкової системи довгострокового іпотечного житлового кредитування полягає у створенні законодавчої і нормативної бази з метою правового забезпечення прав кредиторів-заставодержателів та інвесторів, що надають довгострокові кредитні ресурси, а також забезпечення соціальних гарантій громадянам, які отримують житло за допомогою іпотечних кредитів.

Завдання держави полягає у встановленні оптимального балансу прав і можливостей, що забезпечує системі іпотечного кредитування найвищу рентабельність і найменшу ризикованість для банків, а також стає доступною і безпечною для громадян-позичальників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Житлове іпотечне кредитування в Україні. Аналітичний огляд УНІА за 2008 рік. – УНІА. – К., 2009. – 87 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unia.com.ua/>.
2. Жук О.В. «Стан і перспективи розвитку іпотечного кредитування в Україні»/ О.В. Жук // Економічний простір. – 2009. – № 23/1. – С. 308-315.
3. Закон України «Про організацію формування і звітності кредитних історій» від 23.06.2005 р. № 2704-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Концепція створення в Україні бюро кредитних історій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.meta.ua>.
5. Кіреєв О.І. Іпотечне кредитування: проблеми та перспективи розвитку в Україні: Інформаційно-аналітичні матеріали / За заг. ред. О.І. Кіреєва. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, 2006. – 107 с.
6. Ніверська Ю. П. «Проблеми іпотечного кредитування» / Збірник студентських наукових праць Уманського національного університету садівництва. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://udau.edu.ua/library.php?pid=2593>.
7. Офіційний сайт Державної іпотечної установи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ipoteka.gov.ua>.

УДК 336.274

Данилюк М.М.

*аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування
Тернопільського національного економічного університету*

ДЕРЖАВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ І В УКРАЇНІ

У статті знайшли відображення особливості розвитку ринку державних цінних паперів Китайської Народної Республіки та проаналізовано його значення для економіки України на сучасному етапі. Відображено статистичну інформацію, що характеризує стан ринку державних цінних паперів Китаю. Розглянуто роль фінансового ринку у проведенні екологічних трансформацій. Сформульовано окремі напрями удосконалення вітчизняного ринку державних цінних паперів на основі зарубіжного досвіду.

Ключові слова: державні боргові цінні папери, казначейські облигації, фінансові облигації, зелені облигації, оптимізація структури боргових зобов'язань.

Данилюк М.М. ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЦЕННЫЕ БУМАГИ КАК ИНСТРУМЕНТЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ И В УКРАИНЕ

В статье нашли отражение особенности развития рынка государственных ценных бумаг КНР и проанализировано его значение для экономики Украины на современном этапе. Отражена статистическая информация, характеризующая состояние рынка государственных ценных бумаг Китая. Рассмотрена роль финансового рынка в проведении экологических трансформаций. Сформулированы отдельные направления совершенствования отечественного рынка государственных ценных бумаг на основе зарубежного опыта.

Ключевые слова: государственные долговые ценные бумаги, казначейские облигации, финансовые облигации, зеленые облигации, оптимизация структуры долговых обязательств.

Danyliuk M.M. PUBLIC SECURITIES S INSTRUMENTS FOR FINANCING THE STATE IN FOREIGN COUNTRIES AND IN UKRAINE

The article reveals the peculiarities of development of the public securities market in the People's Republic of China and analyzes its significance for the Ukrainian economy at the current stage. It provides statistical information characterizing the condition of China's public securities market. It also considers the role of the financial market in implementing environmental transformations. We have defined particular lines of improvement of the national public securities market on the basis of foreign experience.

Keywords: government debt securities, treasury bonds, financial bonds, green bonds, optimization of the structure of debt.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого і динамічного розвитку національної економіки, створення сприятливих умов для розвитку продуктивних сил є найважливішим завданням для будь-якої держави. Китайська Народна Республіка (КНР) в останні роки продемонструвала високі темпи економічного зростання, успіхи у здійсненні економічних перетворень багато в чому обумовлені створенням і безперерйним функціонуванням ощадно-інвестиційного механізму, що дозволяє мобілізувати ресурси, необхідні для швидкого і стійкого розвитку національної економіки. Економічне зростання генерується збільшенням багатства в країні, і в той же час вимагає збільшення інвестицій і фінансування для подальшого розширення. Досвід Китаю є цінним і має практичне значення для країн з перехідною економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми здійснення державних запозичень у зарубіжних країнах розглядали в своїх працях вітчизняні і зарубіжні науковці. Зокрема, у працях А. Бондарчук проаналізовано світові тенденції та сучасну динаміку розвитку механізму державних цінних паперів. Р. Рак розглядає особливості регулювання та функціонування ринку державних цінних паперів у розвинених країнах. С. Лондар здійснив вагомий внесок у дослідження питання вдосконалення структури державних запозичень як складової управління ризиками, пов'язаними з державними борговими зобов'язаннями. І. Лютий розглянув стратегію оптимізації боргової політики у зарубіжних країнах. Умови здійснення суверенних запозичень на міжнародних фінансових ринках висвітлено у працях Я. Базилюк. Проте ряд проблемних питань недостатньо вирішені і потребують подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження з цих питань, що проводилися науковцями, обмежувалися розкриттям окремих аспектів проблеми. Однак в сучасних умовах розвитку економіки України дослідження функціонування ринку державних цінних паперів у зарубіжних країнах набуває особливого значення, що дозволить здійснювати ефективне управління вітчизняними борговими ресурсами та забезпечити стійкий фінансовий потенціал країни.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку ринку державних цінних паперів Китайської Народної Республіки та пошук шляхів здійснення державних запозичень, які можуть бути практично втілені у вітчизняній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Русійним елементом китайської фінансової системи став фондовий ринок, який відіграє важливу роль у залученні як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій. З початком ринкових перетворень і політики відкритості помітною стала тенденція перерозподілу національних заощаджень, що є основним джерелом капіталовкладень, на користь держави. Сьогодні ринок державних цінних паперів КНР знаходиться на стадії розвитку, тим не менш в майбутньому він повинен зайняти важливе місце у фінансовій системі, підвищивши ефективність її функціонування в цілому.

Ключовий вплив на формування національної моделі ринку державних цінних паперів КНР мав соціально-економічний фактор. Китайська національна модель ринку державних цінних паперів є унікальною у силу того, що Китай являє собою єдиний прецедент існування великого за обсягами ринку цінних паперів у державі з ринково орієнтованою економікою та при з монополізації у політичній сфері.

В основу регулятивної системи ринку державних цінних паперів КНР була покладена «американська модель», що характеризується наявністю єдиного органу регулювання і системою жорстких приписів та правил. Однак дія зазначеного вище фундаментального фактора сильної держави і централізованої державної влади зумовила формування жорсткої за обсягом функцій і повноважень регулятивної системи фондового ринку.

Це проявляється в декількох ключових аспектах: по-перше, регулятором ринку цінних паперів КНР виступає Комісія з управління та контролю ринку цінних паперів (КУКРЦП), вона являє собою єдиний суб'єкт регулювання ринку; по-друге, на процес емісії і публічне розміщення цінних паперів також накладся відбиток високої централізації загальноекономічних процесів і системи державного планування, що знайшло відображення в регулюванні обсягу фондового ринку, виходячи з довгострокової стратегії його розвитку. Практично це втілюється в системі квотування обсягів (інвестиційні квоти), і Комісія з управління і контролю є останньою інстанцією в процесі проведення розміщень цінних паперів; по-третє, Комісія здійснює прямий контроль діяльності всіх професійних учасників ринку цінних паперів та інших об'єктів ринкової інфраструктури (ЗМІ, аудиторів, юристів) за допомогою розгалуженої системи ліцензування. Натомість саморегульовані організації – фондові біржі, професійні асоціації є лише за формальними інститутами і безпосередньо підконтрольні КУКРЦП; по-четверте, існуючі в Китаї жорсткі обмеження на переміщення капіталів через кордон в свою чергу призводять до чіткої регламентації діяльності кваліфікованих іноземних інституційних інвесторів і кваліфікованих вітчизняних інституційних інвесторів (останнім дозволено вести операції з іноземними цінними паперами) [1].

Фундаментальним фактором у розвитку ринку державних цінних паперів виступає фактор традиційних цінностей економічних агентів. Особливості економічної поведінки китайської нації обумовлені впливом культурних і релігійних традицій у поєднанні з багатоплановою історичною спадщиною. В основі менталітету китайської нації лежить схильність до активної економічної поведінки, прагнення до отримання прибутку. Відповідно до проаналізованих статистичних даних про частку індивідуальних інвесторів на фондовому ринку Китаю, з'ясувалося, що це ринок приватних інвесторів. Проте, враховуючи той факт, що економіка КНР лідирує у світі за рівнем національних і приватних заощаджень і має гранично високу інвестиційну активність населення, внутрішні фінансові ресурси для фондового ринку є практично невичерпними.

Інструментальний ряд ринку державних цінних паперів, будучи ринком, що розвивається характеризується широким набором доступних фінансових інструментів. Ринок державних цінних паперів характеризується абсолютним домінуванням державних облигацій. Китайський внутрішній ринок державних облигацій представлений в основному трьома видами облигацій: казначейські облигації (їх частка складає 28,4% від загального числа виданих облигацій), ноти Центрального банку (38,6%), фінансові облигації (26,8%) [2].

Казначейські облигації випускаються для задоволення бюджетних потреб національного уряду. Випуск їх в останні кілька років був дещо обмеженим тому, що зміцнилося фінансове становище Китаю (ріст податкових надходжень). Ще одна причина для

обмежених випусків казначейських облигацій – все більш широке використання політики фінансових облигацій. Інша форма державних зобов'язань – це ноти Центрального банку, їх обіг набагато більший ніж обіг казначейських облигацій. Китайський Народний Банк, центральний банк, веде операції нотами Центрального банку як важливого інструменту для регулювання грошової маси та відсоткової ставки.

Мають місце на китайському ринку і муніципальні облигації. Місцеві органи влади у 2013 році розмістили облигацій на загальну суму 28,9 млрд. доларів. Випуск муніципальних облигацій розпочався з 2009 року. Міністерство фінансів випустило облигації від імені місцевих органів влади. У 2011 році чотири місцеві органи влади Шанхай, Чжецзян, Гуанчжоу і Шеньчжень розмістили облигації безпосередньо на ринок і зовсім недавно до них приєдналися ще два муніципалітети – Шаньдун і Цзянсу [3].

Домінуючими інвесторами на китайському ринку державних облигацій є банки, з часткою ринку 74%, страхові компанії 7%, пайові інвестиційні фонди (4%), інші фінансові установи 14%.

Загальна вартість державних облигацій, що перебувають в обігу, за п'ять місяців 2014 року становить: січень – 773,32, лютий – 742,83, березень – 732,01, квітень – 714,01, травень – 722,48, млрд. євро. Відповідно, розміщено облигації різних термінів погашення (короткострокові та довгострокові), та відповідними річними нормами прибутку, зокрема: China 1-Year – 2,68%, China 2-Year – 21,31%, China 3-Year – 22,4%, China 5-Year – 18,35%, China 7-Year – 14,66%, China 10-Year – 17,14%, China 15-Year – 9,28%, China 20-Year – 9,8%, China 30-Year – 9,16% [4].

Найвпливовіші світові рейтингові агентства високо оцінюють надійність державних цінних паперів Китаю як в іноземній, так і в національній валюті, зокрема станом на початок 2014 року рейтингове агентство Moody's Investors Service дало наступні оцінки: Aa3 – стабільний довгостроковий міжнародний рейтинг в іноземній так і національній валюті; Рейтингове агентство Standard & Poor's оцінило китайські облигації AA- – стабільний довгостроковий міжнародний рейтинг в іноземній, так і національній валюті; Fitch Ratings A+ – стабільний довгостроковий міжнародний рейтинг як в іноземній, так і національній валюті. Такі високі оцінки свідчать про високу надійність китайських боргових цінних паперів. Оскільки кредитний рейтинг Китаю як емітента враховує його кредитоспроможність і можливість повернення інвестицій у разі дефолту. Рейтинговими агентствами оцінюється як емітент зокрема, так і його боргові цінні папери [4].

Китайський уряд вважає за необхідне розширення інструментарію фондового ринку. Це забезпечить нові варіанти інвестування для вітчизняних та іноземних інвесторів та дозволить оптимізувати управління ризиками у фінансовій системі. Ринок державних облигацій в Китаї переживає бурхливе зростання. Тому не випадковістю став випуск так званих «зелених» облигацій, які покликані допомогти у здійсненні фінансових реформ та забезпеченні зеленої вигоди. Стратегічне завдання, яке ставить перед собою Китай на ринку «зелених» облигацій, – це роль світового лідера у фінансуванні зеленого зростання.

Макротенденцією і ключовим фактором швидкого економічного зростання Китаю є урбанізація, проте вона породжує ряд екологічних проблем, які загрожують життю і здоров'ю населення. Тому уряд використовує ресурси фінансових ринків, зокрема ринку

державних облігацій, щоб забезпечити можливість для фінансування зеленого зростання. Враховуючи розміри інвестицій, необхідних для вирішення проблем охорони навколишнього середовища, саме ринок державних облігацій добре підходить для масштабних капітальних витрат, таких як поновлення та пошук нових джерел енергії, боротьба зі зміною клімату, сталий розвиток транспорту та водного господарства тощо. Тому ринок державних цінних паперів має вирішальне значення для покращення та підтримки сприятливої екологічної ситуації в Китаї, при відповідних ринкових умовах.

«Зелені» облігації – це боргові цінні папери, спеціально випущені для фінансування охорони навколишнього середовища, зменшення шкідливого впливу на клімат і заходи по адаптації довкілля до економічних перетворень. «Зелені» облігації охоплюють проекти в різних сферах, починаючи від розробки відновлюваних джерел енергії та покращення стану навколишнього середовища до інвестицій, які покращують водопостачання та транспорт [5].

На практиці вони нічим не відрізняються від звичайних облігацій. Їх погашення відбувається згідно з умовами розміщення, протягом певного періоду часу, відповідно до норми прибутковості, винятком є те, що акумульовані ресурси направляються на зелені цілі. «Зелені» облігації можуть бути випущені урядами, банками розвитку, державними підприємствами, комерційними банками або корпораціями.

Китай прагне реформувати свій ринок «зелених» облігацій в п'ятирічний термін протягом 2011-2015 рр., в цей період заплановано розширення внутрішнього ринку облігацій в рамках серії заходів з підвищення фінансової системи та направлення залучених ресурсів у зазначених напрямках.

«Зелені» облігації Китаю також можуть бути використані для надання підтримки іншим країнам у формі офіційної допомоги у сфері екології. Таке маркування буде стимулювати додаткові потоки капіталу та стане позитивним сигналом для інвесторів у державні облігації, що породить зростання попиту, а також забезпечить підвищення прозорості ринку та використання доходів за облігаціями, зміцнить провідну роль Китаю у сприянні зеленого зростання у країні і за кордоном.

Китай прагне зайняти лідируючу позицію з видачею «зелених» облігацій на міжнародному ринку і в такий спосіб продемонструвати свою позицію щодо

поліпшення стану навколишнього середовища. У майбутньому планується відкриття іноземного вікна прямих інвестицій спеціально для «зелених» облігацій у рамках поступового розширення програми іноземних інвестицій Institutional Investor. Вікно повинне бути адаптоване для задоволення потреб довгострокових інституційних інвесторів, таких як пенсійні фонди, державні інвестиційні фонди та страхові компанії. Ці інститути допоможуть поліпшити управління ризиками в інвестиційній системі та підвищити ліквідність інструментів шляхом введення більшої кількості покупців на вторинному ринку [7].

Перспективним джерелом інвестицій ринку «зелених» облігацій є залучення заощаджень вітчизняних роздрібних інвесторів, а саме населення. Адже населення краще інформоване про необхідність і вигоди від інвестиції в навколишнє середовище. Роздрібні інвестори можуть оцінити важливість чистої води, чистого повітря та зеленого зростання їх місцевості, і це є стимулом для інвестування саме в «зелені» облігації. Такий інструмент є корисним для перетворення заощаджень населення в екологічні активи. Широке коло і внутрішніх інституційних інвесторів Китаю, які підтримують ринок «зелених» облігацій через диверсифікацію портфеля облігацій. Це, зокрема, Національний фонд соціального забезпечення, пенсійні фонди, міські і сільські програми соціального страхування, страхові компанії тощо.

Міжнародні інвестори готові вкладати кошти в китайські державні цінні папери. До недавнього часу участь іноземних інвесторів на внутрішньому ринку державних облігацій була дещо обмеженою відповідно до програмних квот, створених у 2002 році. Протягом останніх двох років Китайська Комісія з регулювання цінних паперів збільшила квоти для того, щоб залучити більше довгострокових іноземних інвестицій на ринок Китаю і сприяти розвитку ринку капіталу [8].

Розвиток ринку «зелених» облігацій забезпечує вибір поліпшених можливостей прибутковості для вкладників, а також дає можливість розширити поставки недорогого капіталу для зелених галузей та підвищити прозорість базових активів у фінансовій системі, стимулювати перетворення заощаджень домогосподарств в інвестиції для збереження навколишнього середовища, направити канал міжнародних прямих іноземних інвестицій на довгострокових умовах відповідно до цілей зеленого зростання та за-

Таблиця 1

Напрямки використання коштів, залучених шляхом розміщення «зелених» облігацій, міжнародними фінансовими організаціями та Китаєм

Напрямки використання	Фінансова корпорація IFC, Світовий банк	Фінансова група HSBC	Китай, цілі на 2011-2015 рр.
Чиста енергія	Відновлювані джерела енергії	Відновлювані джерела енергії	Видобуток чистої енергії
Енергоефективність	Будівництво промислових проектів	Промислові заходи з енергозбереження екомарковані прилади	Скорочення енергоемності промисловості на 16%
Транспорт	Перехід на екологічне паливо громадського транспорту	Перехід на екологічне паливо залізничного та, громадського транспорту	Високошвидкісні залізничні та міський транзитні системи
Вода	-	Інвестиції, які знижують витрати води в районах, постраждалих від зміни клімату	Інфраструктурні проекти для стічних вод
Відходи	Переробка відходів	Переробка твердих відходів	Переробка твердих відходів
Чисті види палива	-	Біопаливо винятком етанолу з кукурудзи	Паливні стандарти для транспортних засобів
Парниковий газ скорочення	Нові технології	-	Скорочення на 17% інтенсивності викидів вуглецю
Сільське та лісове господарство	Запобігання збезлісенню, відновлення лісів	Сертифікована діяльність сталого лісокористування	Збільшення площі лісів на 12,5 млн. га

Джерело: Складено за даними [6; 7]

безпечити економію державних витрат, які інвестуються в екологічну сферу, відповідно до пріоритетів екологічної політики.

Висновки з проведеного дослідження. Досвід здійснення запозичень шляхом розміщення державних цінних паперів у зарубіжних країнах може допомогти Україні при розробленні заходів реструктуризації боргових зобов'язань. Пріоритетними напрямками розвитку державних боргових цінних паперів в Україні в контексті оптимізації структури державного боргу та його позитивного впливу на функціонування економіки в цілому слід відзначити такі:

- розширення інструментарію державних боргових цінних паперів;
- підвищення якості державного контролю за цільовим та ефективним використанням залучених ресурсів;
- стимулювання перетворення заощаджень населення в інвестиції;
- забезпечення інвестиційної спрямованості державних боргових цінних паперів шляхом їх цільового використання (наприклад, «зелені» цінні папери).

Дотримання основних принципів ефективною політики управління державними борговими зобов'язаннями, зокрема щодо раціонального залучення, ефективного використання позик, є важливим завданням для українського уряду в досягненні фінансової незалежності та стійкості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. China Securities and Regulatory Commission. Notice of the CBRC on issuing the Green Credit Guidelines [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cbrc.gov.cn/EngdocView.do?docID=3CE646AB629B46B9B533B1D8D9FF8C4A>.
2. Financial bond information [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cbonds.ru/government-bonds/?reset&emitter=427>.
3. China Development Bank. Strategic focus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cdb.com.cn/english/Column.asp?ColumnId=86>.
4. Investing [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.investing.com/rates-bonds/china-government-bonds?maturity_from=90&maturity_to=290.
5. Damerow, F., Clenaghan, S. & Kidney, S. How covered bond market can be adapted for Renewable energy Finance and how this could catalyse innovation in low-carbon capital markets / F. Damerow, S. Clenaghan, S. Kidney [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.climatebonds.net/wp-content/2012/05/Climate-Bonds-RE-covered-bonds_22May20121.pdf.
6. World Bank (2013) World Bank Green Bonds [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.worldbank.org/cmd/html/WorldBankGreenBonds.html>.
7. Climate Bonds Initiative. Bonds and climate change: State of the market 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.climatebonds.net/files/Bonds_Change_2013_A3.pdf.
8. The Economist. (2013, April 10). Can China clean up fast enough? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/news/leaders/21583277-worlds-biggest-polluter-going-green-it-needs-speed-up-transition-can-china>.

УДК 330.131.7:631.11

Дранус В.В.

*асистент кафедри фінансів і кредиту
Подільського державного аграрно-технічного університету*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Стаття присвячена проблемі виникнення ризиків та управління ними в сільськогосподарському виробництві, викладено мету та основні завдання класифікації ризиків саме для сільськогосподарських товаровиробників, розглянуто відмінності та взаємозв'язок термінів «ризик» і «невизначеність», характеристики ризиків, критерії класифікації ризиків сільськогосподарських товаровиробників. Запропоновано класифікацію поділу ризиків за можливостями управління ними на макрорівні.

Ключові слова: умови ризику і невизначеності, сільськогосподарські товаровиробники, характеристика ризиків, принципи класифікації ризиків; критерії класифікації ризиків.

Дранус В.В. ХАРАКТЕРИСТИКА И КЛАССИФИКАЦИЯ РИСКОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Статья посвящена проблеме возникновения рисков и управления ими в сельскохозяйственном производстве, изложены цель и основные задачи классификации рисков именно для сельскохозяйственных производителей, рассмотрены различия и взаимосвязь терминов «риск» и «неопределенность», характеристики рисков, критерии классификации рисков сельскохозяйственных товаропроизводителей. Предложена классификация разделения рисков по возможностям управления ими на макроуровне.

Ключевые слова: условия риска и неопределенности, сельскохозяйственные товаропроизводители, характеристика рисков, принципы классификации рисков; критерии классификации рисков.

Dranus V.V. CHARACTERISTICS AND CLASSIFICATION OF RISKS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

The article deals with the problem of hazards which exist in agricultural production. The purpose and basic risk classification tasks especially for agricultural producers is set out. The differences and the relationship of the terms «risk» and «uncertainty» risk profile, risk classification criteria for agricultural producers are discussed. The classification of the division of risk management in features at the macro level is proposed.

Keywords: conditions of risk and uncertainty, agricultural risk characterization, risk classification principles; criteria for the classification of risks.

Постановка проблеми. Ризик – це невід'ємний елемент підприємницької діяльності. Але в сільськогосподарському виробництві ризик є значно більшим в силу ознак, характерних тільки для цього виду господарювання. Сільськогосподарське виробництво

є одним із найбільш ризикованих видів підприємницької діяльності. Ризикованість аграрного бізнесу визначає ряд факторів, які не притаманні іншим галузям народного господарства, тому розгляд даної проблеми є актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сільськогосподарське виробництво відноситься до сектору економіки з максимальним ризиком отримання збитків від виробничо-господарської діяльності, тому що кінцевий результат виробництва сільськогосподарської продукції залежить не лише від дотримання технології виробництва, а й знаходиться в залежності від впливу ризиків, які не пов'язані з процесом виробництва. Такі дослідники, як М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин, А.С. Шолойко, В.Г. Андрийчук, В.М. Онегіна, І.Г. Кириленко, П.І. Гайдуцький, С.А. Навроцький, Р.О. Колібаба, М.В. Мних та інші висвітлюють у своїх працях власне бачення основних положень характеристики та класифікації ризиків в сільськогосподарському виробництві, визначення та коригування напрямів яких має відбуватися відповідно до стану галузі. Проте економічні перетворення в нашій країні викликали інтерес до питань ризику в сільськогосподарській діяльності, а сама теорія ризику в процесі формування ринкових відносин не тільки отримала свій подальший розвиток, але й стала затребуваною.

Постановка завдання. Враховуючи те, що ведення будь-якої підприємницької діяльності відбувається в умовах ризику і невизначеності, а сільськогосподарське виробництво відрізняється особливим ризиковим середовищем, можемо сформулювати доцільність проведення дослідження щодо характеристики та класифікації ризиків в аграрному товаровиробництві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У всіх сферах суспільно-економічного життя існує безліч ризиків, які потрібно характеризувати та класифікувати за видами, щоб далі можна було піддавати їх системному аналізу з метою прийняття раціональних управлінських рішень. Залежно від завдань класифікації ризику класифікують за різними якісними та кількісними критеріями. Найбільшого прикладного значення набула класифікація за критеріями, які характеризують найважливіші складові поняття ризику: випадкову подію як причину виникнення ризику; ризикогенний об'єкт як його носій; ймовірність настання випадкової події щодо місця, часу та наслідків. Іноді беруть до уваги й інші критерії класифікації, які дають змогу повніше охарактеризувати прояви ризиків у різних галузях народного господарства.

В економічній літературі відомі численні спроби сформулювати теоретичні визначення поняття ризику, але на сьогодні має місце неоднозначність у тлумаченні поняття «ризик» вітчизняними та зарубіжними вченими. У зв'язку з наявністю об'єктивних передумов появи різних тлумачень термінів «ризик» і «невизначеність» більш розумно буде прийняти концепцію вибору ряду визначень даних понять. На думку Н.М. Васильєва та Г.Б. Клейнера, ризик у структурах операціях і в управлінні ризиком визначається як:

1. Можлива небезпека.
2. Ситуативна характеристика діяльності, яка полягає у невизначеності її результату і можливих несприятливих наслідків у разі неуспіху.
3. Можливість або ймовірність виникнення збитків або шкоди.
4. Застрахований інтерес.
5. Майно або особа, які піддаються збитку або шкоди.
6. Невизначеність страховика щодо остаточної суми виплати за претензії (ризик страхування – *underwriting risk*), або невизначеність щодо вибору часу здійснення

виплат по претензії (ризик вибору часу – *timing risk*), або обидва ризики одночасно [1, с. 281].

Ризик є величиною, яка характеризує збитки від неправильних управлінських рішень, прийнятих в результаті осмислення економічних, політичних, соціальних та інших факторів середовища, в якому протікає діяльність фірми. Оптимальне управлінське рішення передбачає високу якість прогнозування тенденцій розвитку та змін, які, в свою чергу, визначають якість аналізу поточної ситуації [2, с. 20]. Негативними наслідками непевної події можуть бути не лише прямі втрати (збитки), а й непрямі, скажімо, недоотримана (втрачена) очікувана користь, якої планувалося досягти у процесі господарської діяльності. Звідси випливає такий висновок: ризик — це ймовірність зазнати втрат очікуваної економічної (фінансової) користі або прямих збитків через появу непевної (випадкової) події, що стосується майнового інтересу членів суспільства [3, с. 63]. Невизначеність, що пов'язана з можливістю виникнення в ході реалізації рішення несприятливих ситуацій і наслідків, характеризується поняттям «ризик» [4, с. 17]. Але найбільш повно, на наш погляд, термін «невизначеність» сформулював В.А. Чернов: «Невизначеність – це неповне або неточне уявлення про значення різних параметрів в майбутньому, породжуваних різними причинами, і перш за все неповнотою або неточністю інформації про умови реалізації рішення, у тому числі пов'язаних з ними витрати і результати» [5, с. 23-24].

Невизначеність результату проявляється деякою ситуативною характеристикою, формою якої виступає ризик. У той же час не можна стверджувати, що цей результат повинен бути обов'язково негативним. Інакше кажучи, ризик треба розглядати як одне ціле – з його позитивною і негативною силою (можливими результатами). Однак, ризикуючи, ми не повинні отримати небажаний результат – в цьому полягає головна мета управління ризиком.

Отже, ризик – це небезпека виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку (результату), доходу, майна, коштів тощо у зв'язку з випадковою зміною умов діяльності, у тому числі економічної, несприятливими обставинами. Ризики вимірюються частотою, ймовірністю виникнення того чи іншого рівня втрат. Таке визначення ризиків акумулює в собі їх основні риси притаманні більшій кількості ризиків різної спрямованості у багатьох видах діяльності, в тому числі в сільському господарстві.

Як складна економічна категорія ризик має цілу низку основоположних властивостей. У цьому зв'язку виділяють наступні характеристики ризику:

- 1) випадковість можливостей. Ця характеристика ризику пов'язана з практичним проявом теорії ймовірностей, коли очікувані можливості прогнозуються з певним ступенем ймовірності, при цьому у всіх можливостей можуть бути різні ступені ймовірності;
- 2) ймовірність розподілу негативних, нейтральних і позитивних результатів. Ця риса ризику проявляється в тому, що ризикова подія може дати три різних результати з різною ймовірністю їх розподілу;
- 3) небажаність очікуваних збитків. Дана характеристика ризику обумовлена тим, що будь-які очікувані збитки небажані, тому їх краще не допускати за допомогою превентивних заходів, доступними способами приводячи їх рівень до прийнятною величиною;
- 4) об'єктивність прояву. Ризик притаманний усім напрямкам діяльності. Об'єктивна природа прояву ризику залишається незмінною через дії стихійних сил фізичної природи і природи ринкової конкурен-

дії, особливо при неефективному регулюванні з боку держави;

5) суб'єктивність вибору ризику. Незважаючи на те що прояви ризику мають об'єктивну природу, його основний показник – рівень ризику – носить суб'єктивний характер. Суб'єктивність оцінки ризику обумовлена різним рівнем достовірності управлінської інформації, професійним досвідом і кваліфікацією менеджерів, іншими факторами;

6) недостатність інформації. Дана характеристика ризику обумовлена необхідністю відрізняти його від невизначеності в рамках інформаційного підходу, тобто, кажучи інакше, вона пов'язана з неповним визначенням ризику, коли його ідентифікують. Процес же ідентифікації покликаний трансформувати невизначеність в ризик;

7) незворотність наслідків дії. Ця риса ризику, з одного боку, пов'язана з тим, що наслідки його дії відбуваються тоді, коли ризик вже трансформований у конкретний вид збитку або додаткового доходу. З іншого боку, оскільки практично більшість довгострокових соціально-економічних прогресивних змін відноситься до необоротних процесів, то кількість ризиків в суспільстві має стійку тенденцію до зростання;

8) неможливість тривалого уникнення. Ця характеристика ризику пов'язана з короткостроковою ефективністю уникнення ризику як методу управління ним при тимчасовій стабільній сприятливості зовнішніх умов. З плином часу цей метод управління ризиком може привести до великих втрат, наприклад, через відмову здійснювати високоприбуткові і ризиковані операції. Більш того, ризики, від яких підприємство ухилилося, як правило, через певний час повертаються більш небезпечними, діють з ще більшою руйнівною силою;

9) зростаючий масштаб по мірі накопичення регресивного потенціалу. Дана характеристика ризику пов'язана з тим, що зростання масштабів економічної діяльності веде до постійного кількісної та якісної зміни зв'язків і відносин, до яких як окремі індивіди, так і соціальні групи і навіть цілі народи не можуть пристосуватися, тому зростає ризик їх соціальної та економічної деградації;

10) ентропійність як міра ймовірності нерівноваги процесу. Ця характеристика ризику показує, що підприємництво збиває рівноважний стан соціально-економічної системи, приводить систему до нової нерівноваги для формування наступного рівня рівноваги, забезпечуючи динамічність рівнів рівноваги;

11) багатоваріантність і альтернативність очікуваних збитків або доходів. Ця характеристика ризику пов'язана зі складною взаємозв'язком чистих і спекулятивних ризиків всередині інвестиційної діяльності, особливо через комерційних і фінансових ризиків, які змушують нас здійснювати вибір двох або декількох можливих варіантів рішень з існуючого набору альтернатив;

12) суперечливість негативних і позитивних наслідків. Ця характеристика ризику виявляється в тому, що, з одного боку, ризик справляє позитивний вплив на соціально-економічний та науково-технічний розвиток суспільства. З іншого боку, ризик веде до авантюризму, волонтаризму, суб'єктивізму, гальмує соціально-економічний і науково-технічний прогрес, породжує різні витрати в умовах неповного і неадекватного урахування об'єктивних закономірностей розвитку [6, с. 138-140].

Всі вищезазначені характеристики ризиків мають місце і в сільськогосподарському товаровиробництві.

Джерелами або факторами ризиків в сільськогосподарському виробництві є соціально-економічне середовище, природно-кліматичні умови та людський фактор [7, с. 4].

Велика кількість невизначених ситуацій, які виникають в процесі виробництва продукції, потребує наділити кожне джерело невизначеності певним видом ризику. При цьому відмінність точок зору і ступеню деталізації може призвести до використання занадто великої кількості видів ризиків. Крім того, труднощі класифікації ризиків виникають внаслідок тісного взаємозв'язку і заміщення ризиків.

Таким чином, класифікація ризиків безпосередньо залежить від обраної точки зору і в тій чи іншій мірі відображає сприйняття ризику.

До теперішнього часу запропоновані наступні принципи класифікації ризиків:

- класифікація ризиків повинна відповідати конкретним цілям. Ознаки, за якими здійснюється розподіл ризиків на групи, повинні задовольняти критерії, які пов'язані з цілями класифікації;

- класифікація повинна проводитися з позицій системного підходу, під яким розуміється напрямок методології, заснований на дослідженні об'єктів (тут об'єктами є ризики, які класифікуються) як систем, тобто вони розглядаються як безліч взаємопов'язаних елементів. Ієрархічна структура ризиків, які класифікуються, повинна відображати системні взаємозв'язки явищ. Наприклад, в одну групу не повинні безпосередньо об'єднуватися ризики різних рівнів;

- ризики однієї групи повинні мати деталізацію одного порядку і відповідати цілям класифікації. Уточнення ознак має бути обмежене в межах однієї групи ризиків;

- одна ризикова ситуація може містити різні ризики, тому слід розрізняти ситуації невизначеності і ризики, закладені в них;

- при розгляді питання таксономії ризику доцільно виділяти такі характерні ознаки цього явища, як джерело ризику; об'єкт, який несе ризик; суб'єкт, що сприймає ризик [6, с. 147-148].

Найбільш поширеною є класифікація ризиків за джерелами виникнення. До неї звертаються практично всі автори, які досліджують цей аспект проблем ризиків. При цьому спостерігаються деякі відмінності в виділенні кількості груп ризиків та включення конкретних ризиків в ту чи іншу групу. Дуже часто ці відмінності зумовлені тим, що класифікація проводиться з прив'язкою до конкретного виду діяльності та галузі (виробництво, страхування, торгівля тощо).

У відповідності до зазначених принципів та джерел виникнення, ризики сільськогосподарських товаровиробників можна класифікувати по наступних критеріях.

Виробничо-господарський ризик. Пов'язаний з виробництвом продукції, товарів, послуг. Проявляється в зменшенні обсягів виробництва або зростання витрат на виробництво. Причинами виникнення виробничого ризику для сільськогосподарських підприємств може бути порушення технології виробництва, вплив погоди, нестача фінансових або матеріальних ресурсів тощо. Одні з найнебезпечніших ризиків у агросекторі – погодні. Тому для того щоб спонукати підприємства займатися аграрним бізнесом, потрібне державне страхування. Так, на Заході агробізнес часто субсидується державою, щоб частину ризиків узала на себе спільнота. Для захисту від ризиків неврожаю потрібні інноваційні технології управлін-

ня обробкою посівів засобами захисту рослин, внесенням правильних міндобрив, збору та зберігання врожаю. Це все має застосовуватися в комплексі. Малим і середнім фермерським господарствам варто об'єднуватися у «кооперативи», іншими словами, створювати товариства взаємного страхування, які можуть виступати як альтернатива при страхуванні сільськогосподарських ризиків. Інакше ефект масштабу в агробізнесі приведе до формування лише великих агрохолдингів, коли один власник обробляє десятки тисяч гектарів. А це несе велику соціальну загрозу для села, коли будуть скорочуватися робочі місця [8, с. 32].

Ринковий (кон'юнктурний) ризик. Виникає в процесі реалізації продукції та купівлі ресурсів. Джерелом ринкового ризику є нестабільність ринкових цін, яка є результатом загострення конкуренції, зміни податкового та митного регулювання, зміни в попиту та пропозиції.

Технічний ризик. Пов'язаний з використанням в процесі виробництва техніки та обладнання, які використовуює підприємство. Можна виділити наступні причини виникнення технічного ризику: збої та поломки обладнання, недотримання правил її експлуатації; розвиток науково-технічного прогресу.

Катастрофічні ризики. Вони пов'язані з проявом стихійних сил природи, а також діяльністю людини. Це можуть бути повені, пожежі, землетруси, аварії тощо.

Правові ризики. Має суттєве значення особливо в умовах реформ, коли можлива швидка зміна існуючих законодавчих актів, що регулюють діяльність підприємства, та прийняття нових. Також можливе приєднання України до певних міжнародних актів.

Ризик, пов'язаний з використанням людського фактору виробництва. Джерелом цього ризику є непередбачуваність поведінки та стану здоров'я штатних працівників, їх кваліфікація, відповідальність за кінцевий результат своєї праці.

Галузевий ризик. Пов'язаний із змінами в економічному стані певної галузі як порівняно з іншими галузями, так і з економічними змінами в країні в цілому.

Політичний ризик. Джерелом його є зміни в державній політиці. Врахування даного виду ризику особливо важливе в країнах з нестабільним законодавством, відсутністю традицій і культури підприємництва. Політичні ризики поділяють на чотири групи:

- ризик націоналізації і експропріації без належної компенсації;

- ризик трансферу, який пов'язаний з можливими обмеженнями на конвертування місцевої валюти;
- ризик розриву контракту через дії влади країни, в якій знаходиться компанія-контрагент;
- ризик військових дій та громадянських безпорядків.

Дискусійним лишається питання щодо включення в цю групу такого виду ризику, як фінансовий. Деякі автори розрізняють окремо дві категорії ризику – підприємницький та фінансовий, відносячи до першого практично всі види ризику, за джерелами виникнення. Фінансовий ризик пов'язується з можливим невиконанням підприємством своїх фінансових зобов'язань та існування його як юридичної особи [9, с. 256].

При цьому інші поділяють фінансовий ризик на валютний, кредитний та інвестиційний. Валютний ризик – це ймовірність фінансових втрат в результаті зміни курсу валют, яка може відбутися в період між укладанням контракту та фактичним розрахунком по ньому. Кредитний ризик пов'язується з можливістю невиконання підприємством своїх фінансових зобов'язань. Це можуть бути зобов'язання як перед банком, так і перед постачальниками та державним бюджетом. Інвестиційний ризик пов'язаний з вкладенням підприємством коштів в різні проекти чи цінні папери [10, с. 228].

До цього переліку доцільно додати, на наш погляд, ще один різновид фінансового ризику – дебіторський, який пов'язаний з відстрочкою платежу при реалізації продукції сільськогосподарських підприємств і наданням товарного кредиту контрагентом та можливими при цьому збитками від нечасної або повної сплати дебіторської заборгованості.

Для аграрних підприємств має велике значення поділ ризиків за можливостями управління ними на мікрорівні. Такий підхід до класифікації ризиків поки-що залишається малодослідженим. У той же час керівникам і спеціалістам підприємств важливо знати, якими ризиками вони можуть повністю управляти, якими – частково, а які ризики не піддаються з боку суб'єкта господарювання контролю взагалі (табл. 1).

Враховуючи вищесказане, вважаємо за доцільне використати викладений раніше підхід до класифікації ризиків за ступенем їх контрольованості на рівні суб'єктів господарювання з наступним розподілом ризиків за цим критерієм з одночасним врахуванням їх джерел виникнення.

Таблиця 1

Внутрішній контроль основних видів ризиків аграрного підприємства

Ступінь контрольованості ризику	Види ризику за джерелами				
	Виробничий	Ринково-фінансовий	Технічний	Правовий	Людський фактор
Контрольований	Технологія виробництва, хвороби тварин, шкідники і хвороби рослин	-	Збої та поломки обладнання, техніки	-	Низька кваліфікація персоналу
Частково контрольований	Погодні умови: посухи (зрошення)	Нестабільність цін (біржові угоди), кредитний, інвестиційний, дебіторський	Моральний знос техніки і обладнання під впливом НТП	-	Крадіжки, псування обладнання, ненадійність партнерів
Неконтрольований	Несприятливі погодні умови, епізодії сільськогосподарських тварин, проти яких відсутні ліки; нестача ресурсів.	Нестабільність цін на продукцію і ресурси, інфляція, монополізація ринку, зміни валютних курсів	-	Зміни в законодавстві, ратифікація міжнародних актів	Відсутність через поважні причини ключових працівників

Висновки з проведеного дослідження. Розглянутий підхід дозволяє поєднати найбільш просту і широко використовувану класифікацію ризиків за джерелами їх виникнення з цінною для менеджменту класифікацією по ступеню контрольованості ризиків. Чітка і детальна класифікація ризиків за розглянутим критерієм дасть змогу підприємствам більш обґрунтовано будувати систему управління ризиками на стадії прийняття триадного рішення: контролювати ризик, брати ризик на себе або передавати іншим.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Страхование и управление риском: терминологический словарь / авт.-сост. Н. М. Васильев, Г. Б. Клейнер. – М., 2000. – 564 с.
2. Старостіна А.О., Кравченко В.А. Ризик-менеджмент: теорія та практика : навч. посіб. / А.О. Старостіна, В.А. Кравченко. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2001. – 200 с.
3. Страхування : підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.
4. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски: оценка, управление, портфель инвестиций. – М. : Дашков и К., 2004. – 544 с.
5. Чернов В. А. Анализ коммерческого риска. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 128 с.
6. Страхование : учебник / С. В. Ермасов, Н. Б. Ермасова – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшее образование, 2008. – 613 с.
7. Колібаба Р.О. Аграрне страхування: державне регулювання та підтримка. – Львів : НВФ «Українські технології», 2009. – 136 с.
8. Пенцак Є. Ризикологія або ефективні шляхи підвищення капіталізації компаній в аграрному секторі / Пенцак Є. // Аграрний тиждень. – № 7(261), лютий 2013-25/02/2013. – 76 с.
9. Андрійчук В., Бауер Л. Менеджмент: прийняття рішень і ризик : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 1998. – 316 с.
10. Лапушта М.Г., Шаршукова Л.Г. Риски в предпринимательской деятельности. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 224 с.

УДК 336.748.1:339.747

Єремейчук Р.А.

кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ПРОГНОЗУВАННЯ КУРСУ ВАЛЮТИ ЗА УМОВ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Проаналізовано показники, які впливають на формування курсу національної валюти України. Визначено кількісні та якісні чинники, які є найвагомішими при формуванні валютного курсу в Україні. Розроблено математичну модель прогнозування курсу національної валюти, статистичні характеристики якої є адекватними, що уможливило її використання на практиці.

Ключові слова: курс валюти, прогнозування курсу валюти, технічний аналіз, модель Хольта.

Єремейчук Р.А. ПРОГНОЗИРОВАНИЕ КУРСА ВАЛЮТЫ ПРИ УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

Проанализированы показатели, которые влияют на формирование курса национальной валюты Украины. Определены количественные и качественные факторы, которые являются самыми весомыми при формировании валютного курса в Украине. Разработана математическая модель прогнозирования курса национальной валюты, статистические характеристики которой являются адекватными, что делает возможным ее использование на практике.

Ключевые слова: курс валюты, прогнозирование курса валюты, технический анализ, модель Хольта.

Yeremeychuk R.A. PROGNOSTICATION OF CURRENCY EXCHANGE RATE IS AT TERMS OF SOCIO-POLITICAL STABILIT

Indexes that influence on forming of currency national exchange of Ukraine rate are analysed. Quantitative and quality factors that are most ponderable at forming of rate of exchange in Ukraine are certain. The mathematical model of prognostication of currency national exchange statistical descriptions of that are adequate rate is worked out, that does possible her use in practice.

Keywords: currency exchange, prognostication of currency exchange rate, technical analysis, model of Holta.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. Для України, яка перебуває в умовах економічних реформ, питання прогнозування подій на валютному ринку є особливо актуальним як на макро-, так і на мікрорівні. Без надійного прогнозування валютного курсу неможливо правильно оцінювати результати зовнішньоекономічної діяльності, планувати дохідну та витратну частини бюджету, визначати експортні та імпорتنі ціни тощо, розробляти ефективну валютну політику, спрямовану на захист економічних інтересів України. Разом з тим фінансові інститути, органи влади, комерційні структури часто відчувають потребу в отриманні надійної інформації щодо співвідношення курсів валют як в короткостроковому, так і довгостроковому періоді. Причинами такого становища є постійні коливання на світовому валютному ринку, велика кількість чинників, що впливають на курс валюти, та їх незначеність, відсутність однозначних аналітичних залежностей між вхідними та вихідними параметрами

моделей, які використовуються в даний час для прогнозування валютного курсу. Все це визначає значну складність задач, пов'язаних з прогнозуванням курсу національної валюти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, невирішена частина загальної проблеми. Сучасні комп'ютерні технології дають можливість значно підвищити рівень прогнозування складних економічних процесів, в тому числі і прогнозування валютного курсу. Тому як в Україні, так і за її межами не припиняються пошуки в цьому напрямку. Значний внесок в розробку більш ефективних моделей прогнозування економічних процесів внесли такі вчені, як Бакаєв О.О., Бесєдін В.Ф., Бондаренко Г.В., Бочарников В.П., Вітлінський В.В., Вовк В.М., Глівенко С.В., Глушков В.Є., Горбачук В.М., Гуляницький Л.В., Журавка Ф.О., Лук'яненко І.Г., Ляшенко І.М., Леттер Т., Михалевич М.В., Панасюк Б.Я., Русаненко І.С., Скрипниченко М.І., Соколов М.О., Теліженко О.М., Трояновський В.М. та ін. Разом з

цим гострота питання прогнозування валютних курсів не зменшилася. Більш того, входження України в європейські структури, загострення конкурентної боротьби на світових фінансових та валютних ринках постійно підвищують вимоги до достовірності зроблених прогнозів, саме тому актуальність проблеми прогнозування валютного курсу важко переоцінити.

Метою статті є перевірка релевантності окремих методів і технологій короткострокового прогнозування курсу долара США. Для досягнення мети було поставлено і вирішено низку завдань, зокрема: 1) проаналізовано показники, які впливають на формування курсу національної валюти України; 2) визначено кількісні та якісні чинники, які є найвагомішими при формуванні валютного курсу в Україні; 3) розроблено математичну модель прогнозування курсу національної валюти; 4) доведено можливість використання запропонованої моделі для прогнозування валютного курсу в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує багато досліджень та публікацій, в яких розглядається можливість передбачення поведінки рядів фінансових даних, зокрема валютних курсів. Переважна частина цих досліджень ґрунтується на припущенні, що вся інформація необхідна для аналізу (зокрема, вплив різноманітних макроекономічних показників) акумулюється у вихідних даних – власне курсах валют. Більшість дослідників виділяють два основні підходи при прогнозуванні будь-якого фінансового ринку: фундаментальний та технічний аналіз. Аналіз праць [1-9], присвячених прогнозуванню економічних явищ і технічному аналізу, показав, що спільним для всіх методик технічного аналізу є використання для аналізу єдиного часового ряду в якості вхідної та вихідної інформації – валютного курсу. Таким чином, даний вид аналізу досліджує результат, а не причину зміни курсу. На погляд авторів, для комплексного розгляду і повного розуміння коливань валютного курсу необхідно також розглянути чинники, що на нього впливають.

Серед короткострокових чинників [4], що впливають на валютний курс, варто виділити саме психологічні чинники, оскільки саме вони дуже часто призводять до раптових коливань валютного курсу, однак такі коливання можна прослідкувати лише у короткостроковій перспективі. З середньострокових чинників можна виділити темпи зростання внутрішніх цін, а також стан платіжного балансу, оскільки саме ці показники найсуттєвіше впливають на курс долара США до гривні в Україні у середньостроковій перспективі [3]. Усі чинники, що впливають на валютний курс, можна розділити на три групи за напрямком впливу:

1. Курсоутворюючі чинники: стан платіжного балансу країни; обсяги ВВП, який виробляється у країні; внутрішня і зовнішня пропозиція грошей; процентні ставки у країнах, валюти яких порівнюються; співвідношення внутрішніх цін країни із зовнішніми. Ці чинники можна назвати базовими, тобто такими, що визначають таке співвідношення попиту та пропозиції на валютному ринку, яке веде до стабільності чи поступової внутрішньо зумовленої та передбачуваної зміни.

2. Регулюючі чинники: заходи прямого державного регулювання (фіскально-бюджетна політика, квотування та ліцензування, грошово-кредитна політика, регулювання цін, інтервенційна політика, розподіл валюти тощо), структурні чинники. Ці чинники впливають на кон'юнктуру ринку через зміну

курсоутворюючих чинників. Вони вводяться в дію державою свідомо для досягнення певних цілей в її економічній політиці і можуть давати значний ефект в умовах, коли економіка країни перебуває у стані тривалої рівноваги.

3. Чинники кризового характеру: дефіцит державного бюджету; безконтрольна емісія та інфляція; штучне і надмірне регулювання цін; висока монополізація виробництва. Ці чинники виникають у разі порушення динамічної рівноваги економіки, послаблюють дію курсоутворюючих чинників та знижують результативність регулятивних заходів держави [3; 4; 5].

Зазначені групи чинників в своїй більшості дозволяють врахувати модель Хольта. У зв'язку з цим проведемо технічний аналіз курсу долара до гривні за допомогою адаптивної моделі Хольта. Важливим питанням є відбір коефіцієнтів адаптації α_1 , α_2 , що знаходяться у межах від 0 до 1. Занадто чутлива модель швидко реагує на реальні зміни, а нечутлива модель не реагує на шум і випадкові відхилення. Початкові дані для проведення аналізу – щоденний середньозважений курс долара США до гривні на міжбанківському ринку України з 05.07.11 по 21.11.11 [10]. Для здійснення аналізу за моделлю Хольта було використано програмне забезпечення Statistica 6.0. з коефіцієнтами адаптації $\alpha_1 = 0,3$, $\alpha_2 = 0,1$ та $\alpha_1 = 0,1$, $\alpha_2 = 0,3$.

На рис. 1 подано графік коливань курсу долара США відносно гривні (жирною лінією), а прогнозні значення (штриховою лінією) за моделлю Хольта з коефіцієнтами адаптації $\alpha_1 = 0,3$, $\alpha_2 = 0,1$.

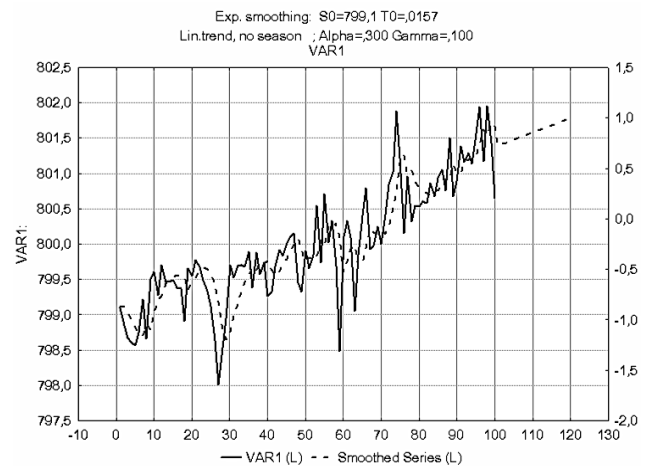

Рис. 1. Графік практичних та прогнозних показників курсу долара США до гривні за моделлю Хольта з коефіцієнтами адаптації $\alpha_1 = 0,3$, $\alpha_2 = 0,1$

Якість моделі дозволяють оцінити показники, зображені на рис. 2.

Exp. smoothing: S0=799,1 T0=,0157 (Spreadsheet1) Lin.trend, no season ; Alpha=,300 Gamma=,100 VAR1	
Summary of error	Error
Mean error	0,0016223419043
Mean absolute error	0,3655417963121
Sums of squares	22,5966312513959
Mean square	0,2259663125140
Mean percentage error	0,0001767276966
Mean abs. perc. error	0,0456957162589

Рис. 2. Характеристика похибок побудованої моделі Хольта

Exp. smoothing: S0=799,1 T0=,0157 (Spreadsheet1) Lin.trend, no season ; Alpha=,300 Gamma=,100 VAR1			
Case	VAR1	Smoothed Series	Resids
97	801,1800	801,6221	-0,44209
98	801,9600	801,5373	0,42272
99	801,4300	801,7246	-0,29459
100	800,6500	801,6879	-1,03788
101		801,3970	
102		801,4176	
103		801,4381	
104		801,4586	
105		801,4791	
106		801,4997	
107		801,5202	
108		801,5407	
109		801,5612	
110		801,5817	
111		801,6023	
112		801,6228	
113		801,6433	
114		801,6638	
115		801,6844	
116		801,7049	
117		801,7254	
118		801,7459	
119		801,7665	
120		801,7870	

Рис. 3. Прогнозна таблиця курсу долара США до гривні за моделлю Хольта

Характеристики похибки моделі Хольта, зображені на рис. 2, вказують на те, що середня абсолютна відсоткова похибка моделі складає 4,57% (<10%), тому можна вважати, що ця модель дає адекватний прогноз і її можна застосовувати для прогнозування валютного курсу долара США до гривні.

Також в результаті розрахунку моделі отримано кінцеву прогнозу таблицю показників валютного курсу на майбутні двадцять періодів (див. рис. 3).

$$\alpha_1 = 0,3, \alpha_2 = 0,1.$$

Для порівняння проведемо також аналіз моделі Хольта з коефіцієнтами адаптації $\alpha_1 = 0,1, \alpha_2 = 0,3$. На рис. 4 зображено графіки коливань курсу долара США відносно гривні (жирною лінією), а також згладжування і прогнозні значення (штриховою лінією) за моделлю Хольта з коефіцієнтами адаптації $\alpha_1 = 0,1, \alpha_2 = 0,3$.

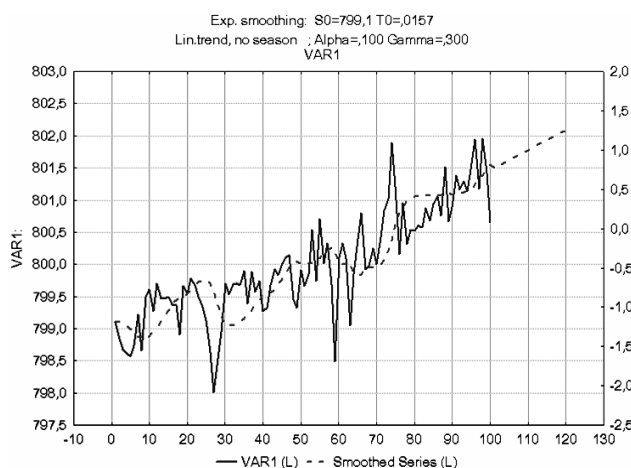

Рис. 4. Графік практичних та прогнозних показників курсу долара США до гривні за моделлю Хольта з коефіцієнтами адаптації $\alpha_1 = 0,1, \alpha_2 = 0,3$

Якість моделі дозволяють оцінити показники, зображені на рис. 5.

Exp. smoothing: S0=799,1 T0=,0157 (Spreadsheet1) Lin.trend, no season ; Alpha=,100 Gamma=,300 VAR1			
Summary of error		Error	
Mean error	0,0052279192581		
Mean absolute error	0,4073008921137		
Sums of squares	27,5245503344293		
Mean square	0,2762455033443		
Mean percentage error	0,0006217431491		
Mean abs. perc. error	0,0509175867318		

Рис. 5. Характеристики похибок побудованої моделі Хольта

Характеристики похибки моделі Хольта, зображені на рис. 4, вказують на те, що середня абсолютна відсоткова похибка моделі складає 5,09% (<10%), тому можна вважати, що ця модель також дає адекватний прогноз і її можна застосовувати для прогнозування валютного курсу. Таким чином, можна зробити висновок, що на прогнозовані 20 днів курс долара США відносно гривні зростає (рис. 3). Така тенденція пояснюється короткостроковими чинниками, серед яких можна виділити психологічні фактори, а також темпи зростання внутрішніх цін і стан платіжного балансу України. Можна додати, що така тенденція росту курсу долара США до гривні буде зберігатися, про що свідчить достатньо чітко акцентований тренд побудованої моделі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Порівняння результатів аналізу, проведеного зазначеними вище методами, дає змогу зробити висновок, що більш точний прогноз дає саме модель з коефіцієнтами адаптації $\alpha_1 = 0,3, \alpha_2 = 0,1$, оскільки середня абсолютна відсоткова похибка у цієї моделі менша. Така тенденція пояснюється самим виглядом моделі і вагомістю у ній показників α_1 та α_2 , тому що чим вагоміший показник α_1 , тим краще якість експоненційного згладжування, а тому і менше значення похибки, а чим вагоміше показник α_2 , тим вагоміше трендова складова моделі, тобто менше враховуються випадкові коливання, а значить, відповідно, більше значення похибки. Саме тому для прогнозуван-

ня курсу долара США до гривні варто застосовувати першу модель. Використання релевантної моделі дозволить менеджменту банку здійснювати адекватний вітчизняним реаліям прогноз валютної позиції, що дає змогу розробляти комплекс превентивних заходів для запобігання настанню валютних ризиків та можливих збитків від них.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андерсен Т. Статистический анализ временных рядов / Т. Андерсен. – М. : Мир, 1976. – 755 с.
2. Бокс Дж. Анализ временных рядов. Прогноз и управление / Дж. Бокс, Г. Дженкинс. – М. : Мир, 1974. – Вып. 1. – 212 с.
3. Вахненко Т. Визначальні фактори формування обмінних курсів / Т. Вахненко // Вісник НБУ – 2004. – № 8. – С. 31-37.
4. Вахненко Т. Теоретичні засади валютного курсоутворення: концепції та моделі / Т. Вахненко // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 2. – С. 21-30.
5. Келасев В. Движение цен: случайность или закономерность / В. Келасев // Валютный спекулянт. – 2008. – № 9. – С. 63-69.
6. Лукашин Ю.П. Адаптивные методы краткосрочного прогнозирования временных рядов / Ю.П. Лукашин. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 416 с.
7. Малыхин В. И. Математическое моделирование экономики : [учебно-практическое пособие] / В. И. Малыхин. – М. : УРАО, 1998. – 189 с.
8. Мерфи Дж. Технический анализ фьючерсных рынков: теория и практика / Дж. Мерфи. – М. : Диаграмма, 2000. – 592 с.
9. Швагер Дж. Технический анализ. Полный курс / Дж. Швагер. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 806 с.
10. Офіційна сторінка Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

УДК 336.22

Жебчук Л.Л.
аспірант

*Науково-дослідного фінансового інституту
Державної навчально-наукової установи
«Академія фінансового управління»
Міністерства фінансів України*

РОЗПОДІЛ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗДІСНЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглянуто різні точки зору сучасних науковців щодо категорії «податкове навантаження». Акцентовано увагу на важливості врахування рівня податкового навантаження на платників податків під час здійснення державної податкової політики. Здійснено порівняльну характеристику рівня податкового навантаження в Україні та країнах ЄС. Вказано на «вузькі місця» та запропоновано шляхи оптимізації рівня податкового навантаження в контексті європейської інтеграції.

Ключові слова: фіскальна функція податків, податкове навантаження, рівень податкового навантаження, податковий коефіцієнт, оптимальний рівень оподаткування.

Жебчук Л.Л. РАСПРЕДЕЛЕНИЕ НАЛОГОВОЙ НАГРУЗКИ В КОНТЕКСТЕ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ

В статье рассмотрены различные точки зрения современных ученых относительно понятия «налоговая нагрузка». Акцентируется внимание на важности учета уровня налоговой нагрузки на налогоплательщиков при осуществлении государственной налоговой политики. Осуществлена сравнительная характеристика уровня налоговой нагрузки в Украине и странах ЕС. Указано на «узкие места» и предложены пути оптимизации уровня налоговой нагрузки в контексте европейской интеграции.

Ключевые слова: фискальная функция налогов, налоговая нагрузка, уровень налоговой нагрузки, налоговый коэффициент, оптимальный уровень налогообложения.

Zhebchuk L.L. REDISTRIBUTION OF TAX BURDEN IN THE CONTEXT OF EVALUATION OF EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF TAX POLICY

The article considers different points of view of modern scholars regarding the category of « tax burden .» Authors focused attention on the importance of taking into account the tax burden on taxpayers during the realization of state fiscal policy. The comparative description of the tax burden in Ukraine and the EU was done. Specified in the «bottleneck» of current taxation mechanism and suggests ways to optimize the tax burden in the context of European integration.

Keywords: fiscal function of taxes, the tax burden, tax burden, tax rate, the optimal level of taxation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку країни актуальним є формування податкової системи, яка б позитивно впливала на економічне зростання. Нині акцент у податковій політиці робиться на фіскальній функції, а її регулююча та стимулююча функції мінімізовані, тому проблема оптимізації податкової політики лишається однією з найактуальніших у процесі становлення ринкових відносин і забезпечення економічного зростання України.

Необхідність вивчення та аналізу розподілу податкового навантаження зумовлений високим рівнем оподаткування вітчизняної економіки, нерівномірним розподілом тягаря податків між працею,

капіталом та споживанням, потребою пошуку нових методів і підходів дослідження податкової системи України та шляхів її вдосконалення. В умовах інтеграції країни у світове співтовариство та реформування вітчизняної економіки особливої актуальності набуває податковий клімат країни, якість роботи податкової системи, адекватність податкового законодавства та оптимальність податкових ставок. Всі вищезазначені елементи так чи інакше впливають на рівень податкового навантаження в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень та публікацій з даної проблематики вказує на те, що вивченням даного питання займалися

як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Фундаментальні принципи, критерії та концепції теорії оподаткування були сформульовані в роботах Дж. М. Кейнса, А. Лаффера, Дж. С. Міля, А. Пігу, Д. Рікардо, П. Самуельсона, А. Сміта. Їх ідеї отримали подальший розвиток завдяки сучасним зарубіжним науковцям: А. Гарбергер, Дж. Стігліц, Е. Аткинсон, Е. Селігман та інші.

Сучасними вітчизняними науковцями, що акцентують увагу на дослідженнях категорії податків та займаються вивченням питань вдосконалення системи оподаткування в країні з одночасним підвищення її ефективності, є В. Андрущенко, О. Василик, А. Крисоватий, І. Лютий, П. Мельник, В. Опарін, А. Поддєрогін, В. Суторміна, А. Соколовська, В. Федосов та інші. Оскільки у наукових колах України й досі тривають дискусії про оптимальний та ефективний для економіки країни рівень оподаткування, який би стимулював розвиток виробничого сектору, при цьому забезпечуючи підвищення соціально-економічних норм і стандартів, тема даного дослідження є дуже актуальною.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є аналіз поняття податкового навантаження з теоретичної та практичної точок зору з метою пошуку його оптимального співвідношення до величини доходів населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під податковим навантаженням розуміють міру впливу податкових платежів на фінансовий стан суб'єкта оподаткування. В Новому економічному словнику визначається, що «податкове навантаження – це міра, ступінь, рівень економічних обмежень, створюваних відрахуванням коштів на сплату податків, відволіканням їх від інших можливих напрямів використання; у широкому сенсі слова – навантаження, що накладається будь-яким платежем» [1].

Що ж до вітчизняних науковців, то Білостоцька В.О., Острівецький В.І., Горобінська І.В. схиляються до думки, що податкове навантаження – це явище кількісної характеристики [2; 3], О. Годованець і Т. Маршалок стверджують, що податкове навантаження є показником ефективності рівня втручання держави через податки на діяльність платників [4, с. 85]. У контексті тематики нашого дослідження ми найбільше схиляємося до точки зору Соколовської А.М., яка розглядає дане питання з якісного боку, визначаючи, що його суть викликана оподаткуванням і погіршенням добробуту платника податків, що проявляється у зменшенні його доходу, не компенсованому наданням суспільних благ, профінансованих за рахунок сплачених податків, а також у зміні структури добробуту (споживання) їх платника [5].

Зазначимо, що податкове навантаження як фінансовий показник демонструє ступінь централізації й усупільнення створюваного ВВП у бюджетній системі країни та перерозподілу усупільненої частини ВВП через цю систему за допомогою надання економічним агентам суспільних благ, прямої та опосередкованої фінансової допомоги.

Потрібно також враховувати, що надмірний податковий тягар є негативним чинником державної податкової політики, який зменшує стимули діяльності суб'єктів оподаткування, впливає на розвиток національної економіки, стримує ділову активність суб'єктів господарювання, уповільнює зростання валового внутрішнього продукту та є однією з причин виникнення таких кризових явищ у суспільстві, як соціальна напруженість та загальне зубожіння населення. У свою чергу, надмірно низький рівень по-

даткового навантаження не дозволяє державі повною мірою виконувати свої функції по забезпеченню населення необхідними суспільними благами. Як показує світовий досвід, низький рівень податкового навантаження характерний для слаборозвинених країн, у той час як для розвинених – більш високий.

В економічній науці відомо кілька підходів до оцінювання рівня податкового навантаження, а саме:

- як відношення суми податкових надходжень у бюджет до величини сукупних доходів приватного сектору;

- як різниця між загальною сумою податкових надходжень і видатками (в т.ч. трансфертами) з бюджету на утримання приватного сектору економіки;

- як частка податкових бюджетних надходжень у ВВП [6, с. 163].

Щоб визначити ефективність оподаткування в Україні, визначення рівня податкового навантаження будемо проводити за третім методом. Крім того, зазначимо, що у міжнародній статистиці для виміру загального рівня податкового тиску на економіку використовується податковий коефіцієнт (tax ratio), що розраховується як відношення суми сплачених податків, включаючи обов'язкові відрахування в державні соціальні фонди, до ВВП у ринкових цінах. При цьому обов'язкові відрахування до соціальних фондів враховуються при розрахунку податкового коефіцієнта на тій підставі, що в міжнародній статистиці вони розглядаються як податки, а не як звичайні страхові внески [7, с. 38].

Звичайно, вирішення питання оптимального рівня податкового навантаження як чітко визначеної норми співвідношення між бюджетом країни та валовим внутрішнім продуктом розглядається вже не одне століття. Необхідно зазначити, що на різних історичних етапах розвитку науковці дотримувалися відмінних думок щодо його оптимальності. До прикладу, французький економіст П. Леруа-Бойє граничною ставкою для вилучення до бюджету вважав 12% національного продукту, американський економіст А. Лаффер – 30% суми доходу. Однак в сучасних ринкових умовах господарювання оптимальним можна вважати такий рівень податкового навантаження, що передбачає вилучення частини доходів економічних суб'єктів, що не перешкоджає їхньому ефективному індивідуальному розвитку, та водночас є достатнім для підвищення ефективності національної економіки в цілому. Під оптимальним рівнем податкового навантаження слід розуміти рівень, при якому платники податків, відносно безболісно для своїх фінансів, згодні платити встановлені державою податкові платежі за встановленими податками, одержуючи від держави адекватну кількість та якість суспільних благ. Оптимальний рівень податкового навантаження створює умови для ефективного сполучення суспільних, державних та особистих інтересів у сфері податкових відносин і сприяє зростанню доходів як держави, так і платників податків на фоні загального економічного зростання.

Зазначимо, що в країнах світу не існує єдиного рівня податкового навантаження – у Норвегії, Польщі, Португалії, Іспанії, Литві, Латвії, Болгарії частка податкових надходжень у валовому внутрішньому продукті знаходиться в межах 25-35%, тоді як у Великобританії, Німеччині, Італії, Франції, Швеції та Данії цей показник коливається від 37 до 50% [8]. Розбіжності в показниках пояснюються різним рівнем соціально-економічного розвитку країн, а також ступенем ефективності проведення їх фінансової політики.

Для розвинених європейських країн характерним є проведення податкової політики, спрямованої на забезпечення стабільного економічного зростання, створення сприятливого клімату для розвитку господарської діяльності та ефективного вирішення соціальних проблем в державі. Крім того, як показали дослідження, в країнах, де існує висока питома вага податків у валовому внутрішньому продукті, склалася достатньо раціональна й ефективна система розподілу та використання зібраних коштів на соціальні цілі. Так, рівень державних витрат на соціальне забезпечення в Англії складає 23,7% ВВП, у Німеччині та Італії – 27,8% ВВП, Швеції – 29,4% ВВП, Данії – 29,7% ВВП, Франції – 30,8% ВВП [9].

Що ж до України, то у рейтингу сприятливості податкових систем Paying Taxes 2012, сформованому Світовим банком спільно з Pricewaterhouse Coopers, вона посіла 152-ге місце серед 183 досліджуваних країн [10]. У контексті теми дослідження, спробуємо розібратися в причинах виникнення такої ситуації. Для оцінки частки податкових надходжень до зведеного бюджету України у валовому внутрішньому продукті ми скористаємося даними, наведеними у таблиці 1.

Слід відмітити, що рівень податкового навантаження в Україні за останні роки постійно змінювався. Якщо проаналізувати тенденцію за 2008-2010 роки, то слід відмітити, що відбувалося зменшення податкового навантаження. Так, у 2010 році рівень бюджетного податкового навантаження становив 21,4%, що на 1,4% менше, ніж у 2009 році, та на 2,6% менше, ніж у 2008 році (таблиця 1). Однак, як свідчать розрахунки, у 2012 році податкове навантаження досягло найвищого рівня та склало 26,6%.

Для об'єктивної оцінки податкового навантаження необхідно враховувати також тиск, спричинений так званими «податками на працю» – внесками до фондів соціального страхування, які, з прийняттям Податкового кодексу, були віднесені до неподаткових платежів. Динаміка рівня податкового навантаження в Україні свідчить про те, що податки на працю формують близько 10% податкового навантаження та здійснюють високий податковий тиск на доходи населення (табл. 1).

Як бачимо, прийняття Податкового кодексу не зменшило податкового тиску на вітчизняну економіку, а навпаки, спричинило зростання цього показника таким чином, що середнє значення загального коефіцієнта податкового навантаження протягом досліджуваного періоду становило близько 35,0%.

Аналіз рівня податкового навантаження в Україні за допомогою податкового коефіцієнта вказує на те, що зі значенням даного показника у 35,0% Україна знаходиться в одній групі з такими країнами, як Норвегія (32,6%), Польща (32,6%), Португалія

(33,1%), Іспанія (32,2%), Литва (26,1%), Латвія (27,6%), Болгарія (27,3%) [9]. Номінально це так, але реально такі дані не відповідають дійсності, а рівень податкового навантаження в Україні є значно заниженим. Це пояснюється принаймні двома причинами. По-перше, офіційний валовий внутрішній продукт в Україні – це приблизно лише половина реально одержаних у вітчизняній економіці результатів господарської діяльності, оскільки високий рівень тіньової економіки спотворює реальні дані. Друга причина – неврахування при обчисленні податкового коефіцієнта суми витрат, пов'язаних із справлянням податків. Обчислювати податковий коефіцієнт з урахуванням таких витрат важко, проте воно б допомогло релевно виявити причини незадоволення суб'єктів господарювання та громадян, адже платників податків пригнічують не стільки самі по собі суми сплачуваних податків, скільки їх чисельність та заплутаність податкового законодавства, а також надмірні складнощі, пов'язані з веденням обліку та розрахунком податкових зобов'язань [13, с. 14-15].

Варто також враховувати вплив наданих державою пільг на розподіл податкового навантаження в Україні. Для платників податків, які не мають пільг і виконують свої платіжні зобов'язання, податковий тиск є значно більшим. Через це податкові зобов'язання нерівномірно розподіляються між різними галузями економіки та підприємствами. Тому певною мірою проблема нерівномірного розподілу податкового навантаження в Україні є значно гострішою, ніж проблема його загального рівня.

Крім того, для України характерне переважання непрямих податків, на відміну від країн із розвинутою ринковою економікою, де головна частина припадає на прямі податки. Загальновідомо, що співвідношення прямих і непрямих податків залежить від життєвого рівня переважної частини населення, доконалості механізму стягнення податків, рівня податкової культури, загальної спрямованості суспільства на вирішення соціальних проблем тощо. Зміна співвідношення між прямими та непрямими податками на користь перших є наслідком зростання орієнтованості західних держав на захист соціальних інтересів суспільства, що зумовило підпорядкування податкових систем принципу соціальної справедливості. Однак у сучасних умовах розвитку України, які характеризуються низьким рівнем доходів підприємств і населення, зростанням кількості збиткових підприємств, низькою податковою культурою платників податків, неможливо забезпечити переважання прямих податків, але до цього обов'язково потрібно прагнути.

Оптимальний рівень податкового навантаження має розраховуватися виходячи з економічних умов

Таблиця 1

Показники податкового навантаження в Україні [11, 12]

Показники	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
Податкові надходження до Зведеного бюджету України, млрд. грн.	227,2	208,1	234,4	334,7	374,1
ВВП, млрд. грн.	948,1	913,3	1094,6	1314,0	1409,0
Рівень бюджетного податкового навантаження, %	24,0	22,8	21,4	25,5	26,6
Власні доходи Пенсійного фонду, млрд. грн.	101,4	103,1	119,3	139,2	157,9
Податкове навантаження на працю від ЄСВ, %	10,7	11,3	10,9	10,6	10,4
Рівень загального податкового навантаження, %	34,7	34,1	32,3	36,1	37,0

Джерело: складено автором на основі даних Міністерства фінансів України та Державного комітету статистики України

розвитку та складових елементів системи державного управління, а також залежати від того, наскільки ефективно використовуються податкові надходження при перерозподілі державного бюджету для задоволення соціально-економічних потреб суспільства. Не можна не погодитися з думкою А. Крисоватого, який зазначає, що якщо у Швеції величина податкового тягаря становить близько 45% ВВП, а в Україні коливається в межах 35%, то твердження, що податкове навантаження для шведів більше, ніж для українців, є помилковим, оскільки частка податків, що повертається населенню при перерозподілі доходів бюджету, для перших становить близько 85%, тоді як у нас вона не перевищує 30% [14, с. 56].

Отже, доцільно зазначити, що врахування рівня податкового навантаження на платників податків є важливим аспектом державного управління податками і може виступати безпосереднім об'єктом цього управління, а також є не стільки кількісною характеристикою, скільки предметом теоретичного аналізу, тобто представляє собою дослідження ефектів явного і неявного впливу податків на добробут їх платників. Доцільно зазначити, що значущість показника податкового навантаження в Україні останнім часом збільшилася у зв'язку із використанням його як своєрідного індикатора, що дозволяє сформулювати припущення щодо рівня сумлінності суб'єкта оподаткування.

Висновки з проведеного дослідження. Проведені дослідження дають змогу зробити певні узагальнення та запропонувати наступні напрямки удосконалення механізму розподілу податкового навантаження з метою підвищення ефективності здійснення податкової політики:

- підвищення ефективності процесу бюджетного планування як важливого інструменту збалансування розподілу фінансових ресурсів країни (через недопущення «перефінансування» одних видів витрат та «недофінансування» інших), в тому числі з метою забезпечення реалізації конституційних прав громадян на отримання соціальних гарантій;

- збільшення прогресії ставок оподаткування (з метою забезпечення принципу справедливості в оподаткуванні та керуючись правилом «багаті можуть платити більше»);

- створення єдиної консолідованої бази даних ідентифікації платників податків з метою отримання максимально достовірної та повної інформації про матеріальний та громадський стан (освіта, сімейний стан, склад сім'ї, рівень заробітку) кожного члена суспільства та з метою створення системи реального моніторингу рівня життя різних груп населення;

- забезпечення стабільності законодавчої бази у сфері оподаткування з метою стимулювання підприємницької та ділової активності населення та залучення іноземного інвестора.

Отже, ефективна податкова політика повинна орієнтуватися на пошук оптимальних методів вилучення податків та рівня податкового навантаження для стимулювання економічного зростання. Позитивний ефект матиме запровадження заходів щодо вдосконалення системи податкового контролю, створення умов, що унеможливають ухилення від сплати податкових зобов'язань, обмежене використання податкових пільг, а також забезпечення оптимального розподілу вилучених коштів, що потребує проведення подальших досліджень і розробки теоретико-методичних основ механізму їх реалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. – М. : Инфра, 1998. – С. 206.
2. Білостоцька В.О. Податкове навантаження в Україні / В.О. Білостоцька, В.І. Острівецький // Фінанси України. – 2002. – № 12. – С. 75-79.
3. Горобінська І.В. Аналіз податкового навантаження та його вплив на динаміку ділової активності / І.В. Горобінська // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 10. – С. 26-32.
4. Годованець О. Податкове навантаження: важливий чинник соціально-економічної стратегії держави / О. Годованець, Т. Маршалок // Економічний аналіз. – 2008. – № 3(19). – С. 85-89.
5. Соколовська А.М. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А.М. Соколовська // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 4-12.
6. Кушнірчук Ю.М. Оптимізація рівня фіскального навантаження з метою економічного забезпечення держави / Ю.М. Кушнірчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.11 – С. 161-169.
7. Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України : у 6 т. Т. 3: Розвиток системи податків як основи зміцнення державних фінансів : монографія / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, Т.І. Єфименко та ін. – К. : НДФІ, 2004. – 308 с.
8. Taxation trends in the European Union – Data for the EU Member States, Iceland and Norway. Luxembourg: Publications Office of the European Union. – 2013. – 311 p.
9. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurostat.eu>.
10. Paying Taxes 2012 The global picture. – World Bank Group and PricewaterhouseCoopers: 2011. – November 10. – 128 p.
11. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.gov.ua>.
13. Податки: бідні платять за багатих [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://taxportal.org.ua/node/65>.
14. Крисоватий А. І. Оподаткування і ринок: умови і можливості подолання. – Тернопіль : Вид. Карпюка, 2000. – 314 с.

УДК 336.711.65

Жежерун Ю.В.
*кандидат економічних наук,
викладач кафедри банківської справи
Черкаського інституту банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України*

ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено зарубіжний та вітчизняний досвід застосування систем оцінювання фінансової стійкості банківського сектору наглядовими органами, проведено їх порівняльну характеристику для виявлення переваг і недоліків, а також визначено можливість застосування даних систем в Україні.

Ключові слова: система оцінювання фінансової стійкості, коефіцієнтний аналіз, рейтингова оцінка, індикатори фінансової стійкості, стрес-тестування.

Жежерун Ю.В. ОЦЕНИВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА: ЗАРУБЕЖНЫЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

В статье исследован зарубежный и отечественный опыт применения систем оценки финансовой устойчивости банковского сектора надзорными органами, проведена их сравнительная характеристика для выявления преимуществ и недостатков, а также определена возможность применения данных систем в Украине.

Ключевые слова: система оценивания финансовой устойчивости, коэффициентный анализ, рейтинговая оценка, индикаторы финансовой устойчивости, стресс-тестирование.

Zhezheryn Y.V. ASSESSING THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SECTOR: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE

In the article the foreign and domestic application experience of assessing the financial stability of the banking sector supervisory authorities, held their comparative characterization to identify strengths and weaknesses, and determined the applicability of these systems in Ukraine.

Keywords: assessment of financial stability, ratio analysis, rating assessment, indicators of financial stability, stress testing.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення фінансової інтеграції на тлі загострення фінансово-економічної кризи зусилля міжнародного співтовариства загалом та України зокрема спрямовані на пошук ефективної системи оцінювання фінансової стійкості банківського сектору, яка б дозволяла виявляти проблеми на ранніх стадіях їх виникнення, оцінювати рівень фінансової стійкості та прогнозувати тенденції розвитку кризових явищ. Вирішення цього завдання потребує опрацювання вітчизняного і зарубіжного досвіду, перш за все досвіду країн-членів Європейського Союзу, використання систем оцінки фінансової стійкості з боку наглядових органів, оскільки проблема оцінювання фінансової стійкості банківського сектору належить до недостатньо досліджуваних у вітчизняній економічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з означеної проблематики показав, що питанням оцінювання фінансової стійкості банківського сектору займалися багато зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема: П. Житний, Г. Карамішева, П. Матвієнко, Р. Павлов, С. Шаповалова та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення основних підходів до оцінювання фінансової стійкості банківського сектору в Україні та за кордоном, проведення їх порівняльного аналізу, виявлення переваг і недоліків, а також обґрунтування можливостей впровадження в Україні кращого зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом у зарубіжній і вітчизняній практиці все більше уваги приділяється оцінюванню фінансової стійкості банківського сектору з використанням систем оцінки фінансової стійкості банків, спрямованих на виявлення ознак і природи кризових явищ, а також причин, що в майбутньому можуть призвести до виникнення кризи.

За цих обставин доцільно розглянути системи оцінки фінансової стійкості банків, що набули найбільшого поширення в країнах з розвиненими кредитно-фінансовими відносинами, а саме Сполучених Штатах Америки, деяких країнах – членах Європейського Союзу. Так, фахівці Банку міжнародних угод (Bank for International Settlements – BIS) пропонують наступну класифікацію систем оцінки фінансової стійкості банків в залежності від форм дослідження діяльності банків та підходів, покладених в їх основу [5]: рейтингові системи оцінки; системи коефіцієнтного аналізу та аналізу однорідних груп; системи комплексної оцінки банківського ризику; статистичні моделі систем раннього реагування; мікро- та макропруденційний аналіз (табл. 1). Як правило банківський нагляд в переважній більшості країн не обмежується використанням однієї системи оцінки фінансової стійкості банків.

Найбільш розповсюдженими в зарубіжній практиці являються рейтингові системи оцінки, кінцевим результатом яких є віднесення досліджуваного банку до тієї чи іншої групи. Рейтингові системи за способами оцінювання поділяються на експертні, бухгалтерські та змішані; за способом нагляду – на дистанційні та комбіновані; за рівнем прозорості – на відкриті і закриті, за методом побудови – на бальні та індексні; за масштабом розповсюдження – міжнародні й національні; за типом власності – державні та недержавні. Особливістю державних рейтингів є їх закритість: дані рейтингу не публікуються в офіційній пресі, а використовуються органами банківського нагляду для запобігання банкрутства банків та забезпечення фінансової стійкості всієї банківської системи [2]. Найбільш поширеними рейтинговими системами є бальні або скорингові методики, які дозволяють зацікавленим особам, наприклад, клієнтам та вкладникам швидко оцінити рівень фінансової стійкості банку.

Системи коефіцієнтного аналізу та аналізу однорідних груп дозволяють оперативну діагностувати фінансові проблеми, що можуть становити загрозу стійкості, ліквідності та платоспроможності банку. Коефіцієнтний аналіз є досить простим, доступним та легко реалізується в практичній діяльності як банків, так і наглядових органів.

Системи комплексної оцінки банківського ризику передбачають послідовну реалізацію сукупності процедур, починаючи від первинного ознайомлення з фінансовою звітністю і закінчуючи розробкою антикризових заходів, спрямованих на попередження та мінімізацію втрат банку у разі настання негативних подій.

Проведене дослідження рейтингових систем, систем коефіцієнтного аналізу та аналізу однорідних груп, систем комплексної оцінки банківського ризику показало, що різні національні системи оцінки мають певні спільні ознаки: основним інформацій-

ним джерелом для проведення аналізу є фінансова звітність банку; більшість систем використовується для оцінки як фінансової стійкості банку, так і надійності та ризиків банків; як вихідні у них використовуються абсолютні показники, що характеризують масштаби банків, і деякі відносні показники: якість активів, достатність капіталу, прибутковість, ліквідність, ринковий ризик, управління та контроль, економічні та інші показники (табл. 2). Їх недоліком є те, що вони забезпечують оцінку лише поточної фінансової стійкості банків на певну дату. Для визначення потенційних проблем та ризиків, що можуть виникнути в майбутньому, використовуються статистичні моделі систем раннього реагування, мікро- та макропруденційний аналіз.

Мікро- та макропруденційний аналіз дозволяє прогнозувати тенденції розвитку банківських процесів внаслідок впливу різних потрясінь і поширення «ефекту зараження», що виникають на

Таблиця 1

Системи оцінки фінансової стійкості банків у зарубіжній та вітчизняній практиці

№ п/п	Країна	Рейтингові системи оцінки	Системи коефіцієнтного аналізу та аналізу однорідних груп	Системи комплексної оцінки банківського ризику	Статистичні моделі систем раннього реагування	Мікро- та макропруденційний аналіз
1	США	CAMELS, BOPEC, ROCA, CAMEO, CAEL	Bank Monitoring Screens	–	SEER, SCOR, Bank Calculator – OCC	Моніторинг ІФС, стрес-тестування
2	Російська Федерація	CAMEL	–	–	–	–
3	Великобританія	–	–	RATE	–	–
4	Німеччина	–	BAKIS	–	–	–
5	Франція	ORAP	–	–	SAABA	–
6	Італія	PATROL	–	–	–	–
7	Польща	CAMELS	–	–	–	–
8	Чехія	CAMELS	–	–	–	–
9	Словаччина	CAMELS	–	–	–	–
10	Нідерланди	–	–	RAST	–	–
11	Країни Балтії	CAMELS	–	–	–	–
12	Україна	CAMELS	–	–	–	–

Джерело: складено автором

Таблиця 2

Порівняльна характеристика показників систем оцінки фінансової стійкості банків

Система оцінки	Загальна кількість показників	Якість активів	Достатність капіталу	Прибутковість	Ліквідність	Ринковий ризик	Управління та контроль	Економічні	Інші
CAMELS	6	1	1	1	1	1	1	–	–
BOPEC	5	–	1	1	–	–	–	3	–
ROCA	4	1	–	–	–	1	1	–	1
CAMEO	5	1	1	1	–	–	2	–	–
CAEL	19	5	5	4	5	–	–	–	–
CAMEL	5	1	1	1	1	–	1	–	–
ORAP	14	4	2	3	1	1	3	–	–
PATROL	5	1	1	1	1	–	1	–	–
Bank Monitoring Screens	39 фінансових + 35 ринку капіталу	21	5	5	8	–	–	–	35
BAKIS	47	18	1	10	2	16	–	–	–
RATE	9	1	1	1	1	1	3	–	1
RAST	13	1	–	–	1	3	3	–	5
SEER	11	7	1	1	2	–	–	–	–
SCOR	12	7	1	1	3	–	–	–	–
Bank Calculator – OCC	10	1	1	1	1	–	–	1	5
SAABA	5	1	1	1	1	–	1	–	–

Джерело: складено автором

окремих фінансових ринках або макроекономічному рівні загалом, а також негативних подій в окремих банках. Мікро- і макропруденційний аналіз є взаємопов'язаними, оскільки вищий ступінь стійкості окремого банку знижує ризик виникнення системної банківської кризи [6]. В зарубіжній практиці мікро- та макропруденційний аналіз реалізується на підставі моніторингу та стрес-тестування банків.

Для проведення моніторингу фінансової стійкості банківського сектору використовуються індикатори фінансової стійкості (ІФС), що розраховуються на підставі використання методів економічної статистики і поєднують агреговані дані діяльності банків, а також індикатори, що характеризують ринки, на яких вони здійснюють свою діяльність. Міжнародний валютний фонд передбачає компіляцію та поширення країнами 40 індикаторів фінансової стійкості, 15 з яких для клієнтів сектору депозитних корпорацій і 25 індикаторів для даного сектору, у тому числі: 2 індикатора для інших фінансових корпорацій, 5 індикаторів для нефінансових корпорацій, 4 індикатора для ринку нерухомості, 2 індикатора для домашніх господарств, 2 індикатора ліквідності ринку [4]. Національний банк України щокварталу складає та поширює дані за індикаторами фінансової стійкості сектору депозитних корпорацій (банків), з яких 12 основних і 10 рекомендованих (табл. 3).

Індикатори фінансової стійкості можуть використовуватися у поєднанні зі стрес-тестами, що спрямовані на виявлення прихованих банківських ризиків та виконують важливу роль у попередженні поширення та поглиблення системних банківських криз.

В різних країнах світу стрес-тестування банківського сектору проводиться через оцінку впливу факторів ризику на окремі банки. В Україні методологічні основи проведення стрес-тестування визначені в Методичних рекомендаціях щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України, Методичними рекомендаціями щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, Методичними вказівками з інспектування банків «Система оцінки ризиків». У міжнародній практиці

Таблиця 3

Значення індикаторів фінансової стійкості упродовж 01.01.2010–01.01.2014 рр.

Індикатор	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014
Основні індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій, %					
Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів (I1)	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26
Співвідношення регулятивного капіталу I рівня до зважених за ризиком активів (I2)	14,23	15,11	13,99	13,77	13,89
Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу (I3)	31,97	29,17	25,76	36,03	30,65
Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів (I4)	13,70	15,27	14,73	16,54	12,89
Співвідношення кредитів депозитних корпорацій до сукупних валових кредитів (I5)	2,67	3,36	4,71	2,80	1,99
Норма прибутку на активи (I6)	-4,46	-1,41	-0,62	0,47	0,24
Норма прибутку на капітал (I7)	-32,82	-9,82	-4,22	3,15	1,68
Співвідношення процентної маржі до валового доходу (I8)	66,76	65,98	63,07	64,15	58,56
Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу (I9)	61,08	61,89	68,26	61,45	65,95
Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів (I10)	11,45	18,84	18,65	22,15	20,83
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань (I11)	35,88	91,19	94,73	90,28	89,11
Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу (I12)	28,51	21,61	8,41	2,50	6,94
Рекомендовані індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій					
Співвідношення капіталу до активів (I13)	13,10	14,63	14,76	15,03	15,06
Співвідношення великих ризиків до капіталу (I14)	169,21	161,21	164,46	172,91	172,05
Співвідношення валової позиції похідних фінансових інструментів в активах до капіталу (I16)	0,03	0,33	1,13	1,25	1,30
Співвідношення валової позиції похідних фінансових інструментів у зобов'язаннях до капіталу (I17)	0,04	0,04	0,10	0,09	0,13
Співвідношення прибутків (збитків) за фінансовими інструментами до валового доходу (I18)	4,25	3,22	5,12	3,71	3,83
Співвідношення витрат на утримання персоналу до непроцентних витрат (I19)	40,67	40,73	38,91	41,32	41,04
Серед між базовими ставками за кредитами та депозитами (I20)	586	721	567	485	383
Серед між найвищою та найнижчою міжбанківськими ставками (I21)	2499	1790	2900	4494	6490
Співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів (крім міжбанківських) (I22)	45,27	56,01	61,19	69,80	73,34
Співвідношення кредитів в іноземній валюті до сукупних валових кредитів (I23)	52,59	48,23	42,13	37,66	34,72
Співвідношення зобов'язань в іноземній валюті до сукупних зобов'язань (I24)	55,83	51,25	49,76	49,22	43,25

Джерело: дані Національного банку України [3]

питання, пов'язані з проведенням стрес-тестування, регламентуються нормативно-правовими актами Банку міжнародних розрахунків, Європейського комітету органів банківського нагляду, Міжнародного валютного фонду, Базельського комітету з нагляду за банківською діяльністю, Європейського центрального банку, Європейської Комісії та національних наглядових органів [4].

Стрес-тестування банків країн – членів Європейського Союзу проводиться Європейським банківським управлінням (European Banking Authority, ЕВА). Дослідження європейського досвіду стрес-тестування банківського сектору протягом 2009-2013 рр. дозволило виявити наступні проблеми: не розглядався сценарій дефолту за суверенним боргом будь-якої з країн Європейського Союзу (наприклад, про 90% ймовірність дефолту Греції свідчили індикатори кредитно-дефолтних свопів); недостатньо розкритий ризик зниження ліквідності банків унаслідок ефекту зараження під впливом суверенного дефолту; при формуванні сценаріїв був проігнорований ризик втрат від списань цінних паперів, що утримуються до погашення, оскільки в бухгалтерській звітності дані активи відображені за номінальною вартістю.

Протягом 2014-2016 рр. Європейське банківське управління планує провести стрес-тестування 124 європейських банків, серед яких: Deutsche Bank, Dexia, Danske Bank, UniCredit, Barclays, Swedbank та інші. Стрес-тестування буде враховувати наступні ризики: кредитні ризики; ринкові ризики; суверенні ризики; ризики, асоційовані з сек'юритизацією активів; ризики, пов'язані з вартістю повернення залучених засобів. Рівень капіталу банків першого рівня при базовому сценарії – 8%, при несприятливому сценарії – 5,5% [3].

В зарубіжній практиці використовується широкий спектр методів проведення стрес-тестування, які ґрунтуються на різних індикаторах та передбачають використання різних способів отримання кінцевого результату (табл. 4). Найпоширенішим методом стрес-тестування є сценарний аналіз (на основі історичних або гіпотетичних подій), націлений на оцінку стратегічних перспектив установи й дає змогу визначити одночасний вплив усіх чинників ризику в разі настання екстремальної, ймовірної події. На відміну від сценарного аналізу результати аналізу чутливості носять переважно короткостроковий характер [7].

Таблиця 4

Порівняння методів стрес-тестування

Назва методу стрес-тестування в Україні	Назва методу стрес-тестування за рекомендаціями Міжнародного валютного фонду та Світового банку	Назва методу стрес-тестування за європейським (Базельським) підходом
Сценарний аналіз	Аналіз імовірно-невизначених подій	Метод еластичностей
Аналіз чутливості	Аналіз найбільш імовірних подій	Метод оцінки втрат
–	Аналіз помірно-несприятливих подій	Сценарний метод
–	Аналіз надзвичайних подій «виняткових, але можливих»	Індексний метод

Джерело: [1]

За даними Національного банку України, з метою посилення довіри до банків та забезпечення фінансової стійкості банківського сектору Національний банк України почав стрес-тестування з 26.05.2014 р.

15 найбільших та з 15.07.2014 р. – 20 великих за розміром активів банків України. До числа найбільших банків входять: ПриватБанк, Ощадбанк, Укресімбанк, «Дельта», «Аваль», Укрсоцбанк, ПІБ, Сбербанк Росії, ПУМБ, Надра Банк, Альфа-Банк, «Фінанси та Кредит», ВТБ, Укрсиббанк, Укргазбанк. До числа великих: Брокбізнесбанк, VAB, ОТП, Креді Агріколь Банк, «Фінансова ініціатива», Фідобанк, «Південний», Імекобанк, «Форум», ІНГ Банк, Родовід Банк, «Хрещатик», «Київська Русь», Златобанк, Південкомбанк, Універсалбанк, ВБР, БТА, Укрінбанк, банк «Кредит Дніпро». Варто зазначити, що три з цих банків – Брокбізнес, «Форум» та Південком – вже оголошені неплатоспроможними, в них працює тимчасова адміністрація.

Стрес-тестування банків здійснюватиметься незалежними аудиторськими фірмами відповідно до встановлених Національним банком України вимог, включатиме оцінку якості активів, достатності (адекватності) регулятивного капіталу з метою визначення необхідних обсягів докапіталізації банків. За результатами стрес-тестів банки розроблятимуть програми капіталізації або плани реструктуризації [4].

Порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду оцінювання фінансової стійкості банківського сектору дав змогу виявити такі спільні характерні риси: врахування банківських ризиків при аналізі та оцінці фінансової стійкості банків; поєднання аналізу та оцінки поточного фінансового стану кредитної організації з прогнозом на майбутнє; поєднання оцінки фінансового стану з аналізом діяльності контролюючих органів відносно проблемних банків. Відмінності обумовлені такими особливостями: глибина та частота інспекцій; характер звітності; доступність інших достовірних джерел інформації; наявність достатньої статистичної інформації про кризи та банкрутства за минулі періоди; рівень технічного забезпечення, грошові та людські ресурси. Як правило, банківський нагляд в переважній більшості країн не обмежується використанням однієї системи оцінки фінансової стійкості банків, оскільки на сьогодні жодна не дозволяє з високою точністю виявляти кризи та прогнозувати майбутні банкрутства, навіть незважаючи на значні переваги, в аспекті якості та глибини інформації наглядових органів перед іншими користувачами.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження зарубіжного і вітчизняного досвіду оцінювання фінансової стійкості банківського сектору показало, що єдиного підходу до оцінки фінансової стійкості банків не існує. Системи оцінки фінансової стійкості банків мають низку відмінностей у різних країнах, що пов'язано з історичними та структурними особливостями розвитку банківських систем, зокрема, в одних країнах найефективнішими є інспекційні перевірки, а в інших – дистанційні. Кожна з аналізованих систем оцінки фінансової стійкості має певні переваги і недоліки, що дає підставу говорити про необхідність і можливість створення уніфікованої системи рейтингової оцінки банків в Україні, яка б враховувала можливості проведення перевірок на місцях, рівень доступності до отримання інформації, ступінь технічного оснащення, вид та склад звітності, ступінь відкритості отриманих результатів, відповідність національним показникам банківської діяльності. Створення ефективної системи оцінювання фінансової стійкості банківського сектору повинно стати важливою частиною політики Національного банку України, спрямованою на підвищення рівня прозорості та транспарентності банківської системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Житний П. Є. Світова практика стрес-тестування у банках України / П. Є. Житний, С. М. Шаповалова, Г. М. Карамішева // Вісник УАБС НБУ. – № 1(30). – 2011. – С. 67-72.
2. Матвієнко П. Рейтингова оцінка діяльності банків України / П. Матвієнко // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 37-46.
3. Офіційний сайт Європейського банківського управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eba.europa.eu>.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
5. Павлов Р. А. Рання діагностика банкрутства банків : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / Р. А. Павлов. – Дніпропетровськ, 2008. – 207 с.
6. Пацера М. Макропроденційний аналіз – важливий елемент фінансової стабільності / М. Пацера // Вісник НБУ. – 2011. – № 3. – С. 41-42.
7. Подходы к организации стресс-тестирования в кредитных организациях (на основе обзора международной финансовой политики), Центральный банк Российской Федерации, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.crb.ru/analytics/bank_system/print.asp?file=stress.htm.

УДК 336.71:330142:330.131.7

Жердецька Л.В.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету*

ОБГРУНТУВАННЯ ЧИННИКІВ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено обґрунтуванню чинників кредитного ризику банків України. Проаналізовано кількісний вплив виділених макро- та мікроекономічних чинників на показник ризику кредитної діяльності банків України за допомогою кореляційно-регресійного аналізу. Доведено вплив чинника переходу на МСФЗ на розрахунковий рівень показника ризикованості кредитів.

Ключові слова: очікувані збитки, банківські ризики, кредитний ризик, фінансова стабільність банківської системи, спеціальні резерви.

Жердецкая Л.В. ОБОСНОВАНИЕ ФАКТОРОВ КРЕДИТНОГО РИСКА БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Статья посвящена обоснованию факторов кредитного риска банков Украины. Проанализировано количественное влияние выделенных макро- и микроэкономических факторов на показатель риска кредитной деятельности банков Украины с помощью корреляционно-регрессионного анализа. Доказано влияние фактора перехода на МСФО на расчетный уровень показателя рискованности кредитов.

Ключевые слова: ожидаемые убытки, банковские риски, кредитный риск, финансовая стабильность банковской системы, специальные резервы.

Zherdetska L.V. RATIONALIZATION OF THE CREDIT RISK FACTORS OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE

This article is dedicated to rationalization of the credit risk factors of the banks of Ukraine. The quantitative influence of selected macro- and microeconomic factors on the risk weight of the credit activity of banks in Ukraine with correlation and regression analysis is evaluated. The influence of the using IFRS in Ukrainian banks to the calculated level of the credit risk is proved.

Keywords: expected losses, bank risk, credit risk, financial stability of the banking system, the special provisions.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку банків характеризуються суттєвими змінами в умовах їх діяльності, які зумовлені погіршенням якості активів, зниженням ефективності проведення операцій та викликають необхідність обґрунтування управлінських рішень у сфері оптимізації фінансових результатів і ризиків. Процеси глобалізації фінансових ринків, посилення конкуренції у банківському секторі економіки, необхідність лібералізації внутрішнього фінансового ринку стали чинниками посилення негативного впливу глобальної економічної кризи на економіку держави в цілому та її банківський сектор зокрема. Зважаючи на сучасні проблеми функціонування банків в умовах подолання наслідків економічної кризи, зростає актуальність питань, пов'язаних з ризиками банківського кредитування та його основними чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кредитної діяльності банків розглянуті в працях багатьох учених-економістів, зокрема таких, як В.В. Вітлінський, А.П. Ковальов, С.Н. Кабушкін, А.Б. Камінський та ін. Вчені розглядають зміст кредитного ризику, його складові та методи оцінки і прогнозування. Сучасні дослідження кредитної діяльності вітчизняних банків проводять В. Зимовець,

Н. Шелудько (оцінка макроекономічних аспектів активізації банківського кредитування) [1], Н. Няньчук (аналіз тенденцій кредитної діяльності на вітчизняному ринку) [2]. Обґрунтування та вплив чинників на кредитний ризик банківських установ містяться у працях зарубіжних економістів [3; 4; 5; 6], однак подібні дослідження ризикоутворюючих чинників кредитної діяльності банків України відсутні.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в обґрунтуванні та аналізі напрямків впливу чинників кредитного ризику банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення поставлених у дослідженні завдань автором висунуто наступні припущення щодо впливу макроекономічних та мікроекономічних чинників на рівень кредитного ризику банківської системи України:

- макроекономічні – рівень економічного розвитку, фаза економічного циклу, соціально-економічні показники, уразливість до зовнішніх потрясінь;
- мікроекономічні – спеціалізація банківських установ, агресивність кредитних політик, рівень диверсифікації доходів, ризикованість кредитних операцій, достатність капіталу.

Враховуючи необхідність математичної формалізації зазначених вище чинників для оцінки їх кількісного впливу на дохідність та ступінь ризику кредитної діяльності вітчизняних банків, пропонуємо використовувати наступні показники.

Для оцінки макроекономічних чинників:

- темпи зростання реального валового внутрішнього продукту та інфляції дозволять оцінити рівень економічного розвитку та фазу економічного циклу розвитку економіки, загальнонаціональний рівень кредитоспроможності позичальників;

- залежність економіки держави від зовнішніх потрясінь оцінюватиметься за допомогою показника співвідношення сальдо експорт-імпорт до ВВП, який характеризує стійкість та конкурентоздатність економіки;

- стадію економічного циклу пропонується оцінювати за показником співвідношення кредитів до ВВП – чим більшим є значення показника, тим більший ризик накопичується в банківській системі;

- рівень соціально-економічного розвитку держави також характеризує рівень безробіття.

Аналіз праць зарубіжних вчених-економістів з питань факторів дохідності та ризикованості банківського бізнесу [3; 4; 5; 6] зумовив вибір показників для оцінки мікроекономічних чинників кредитних політик вітчизняних банків:

- для оцінки спеціалізації банку та його кредитної політики (агресивна, оптимальна чи стримана) показники часток високоліквідних активів та кредитного портфеля (нетто) у чистих активах;

- оцінити джерела кредитних ресурсів та, непрямо, уразливість до зовнішніх потрясінь можна за допомогою показника співвідношення коштів клієнтів до наданих кредитів;

- оцінити загальний рівень ризику банківської діяльності дозволяють показники адекватності влас-

ного капіталу (співвідношення власного капіталу та чистих активів) та частки проблемної заборгованості в портфелі;

- крім того, у дослідженні висувається припущення щодо впливу присутності іноземного капіталу на ризикованість кредитних вкладень банків України; для оцінки цього чинника перевірявся вплив на незалежну змінну таких показників – динаміка кількості банків з іноземним капіталом, динаміка кількості банків зі 100-м іноземним капіталом; динаміка частки іноземного капіталу в статутному.

Для кількісної оцінки впливу визначених чинників на показник ризикованості кредитної діяльності банків України (динаміка показника співвідношення резервів за кредитами до кредитного портфеля) використано щомісячні дані по банківській системі України – розділ «Основні показники діяльності банків України станом на 1 число місяця», що публікуються у кожному номері «Вісника Національного банку України» [7]. При проведенні дослідження висувалися припущення стосовно впливу кожного з чинників з часовим лагом в 2, 3 та 6 місяців. Придатність моделей для обґрунтування економічних висновків визначалася на основі коефіцієнтів кореляції (точність моделей), значущості F-критерію (перевірка адекватності моделі), рівня значущості окремих коефіцієнтів (перевірка адекватності чинників) та автокореляції залишків (надійність моделі). Варто зауважити, що у статті представлені результати розрахунків з виключенням незначущих чинників. Результати кореляційно-регресійного аналізу залежності ризикованості кредитної діяльності банківської системи України від макро- та мікроекономічних чинників за період 01.01.2004-01.04.2014 рр. наведено у табл. 1.

Як свідчать дані таблиці, усі моделі є достатньо точними та надійними. Найгірші показники мають 3-тя та 4-та специфікації моделей, оскільки часовий

Таблиця 1

Результати кореляційно-регресійного аналізу залежності ризикованості кредитної діяльності банківської системи України від макро- та мікроекономічних чинників за період 01.01.2004–01.04.2014 рр. (значення коефіцієнтів при змінних)

Незалежні змінні	Специфікації моделей				Степенева функція
	Лінійні функції				
	З лагом:				
	-	1 міс.	3 міс.	6 міс.	
Динаміка ВВП	н/з	н/з	н/з	н/з	-0,12381
Індекс споживчих цін	н/з	н/з	-1,50237	1,57210	н/з
Рівень безробіття	н/з	0,20616	0,22017	н/з	н/з
Сальдо експорт-імпорт, у % до ВВП	н/з	н/з	н/з	н/з	н/з
Кредити/ВВП	н/з	н/з	н/з	н/з	-0,01238
Разом за макроекономічними чинниками	x	0,20616	-1,28219	1,57210	-0,13619
Динаміка частки високоліквідних активів	-0,19783	н/з	н/з	н/з	-0,15221
Динаміка співвідношення кредитів клієнтам до чистих активів	-0,50293	н/з	н/з	н/з	н/з
Динаміка співвідношення коштів клієнтів до кредитів	н/з	0,340145	н/з	н/з	н/з
Динаміка частки проблемної заборгованості в портфелі	0,63343	0,47597	0,23610	0,34455	0,60903
Динаміка співвідношення власного капіталу та чистих активів	н/з	-0,32141	н/з	н/з	н/з
Динаміка частки іноземного капіталу в статутному	0,04785	н/з	н/з	н/з	0,07811
Разом за мікроекономічними чинниками	-0,01948	0,49470	0,23610	0,34455	0,53492
R-квадрат	0,71289	0,43943	0,335148	0,255274	0,72058
Значущість F-критерію	0,00005	0,00019	0,012187	0,057742	0,00002

н/з – незначуща змінна

Розрахунки автора за даними [7].

лаг для окремих чинників може відрізнятися. Так, ці специфікації моделей дозволяють визначити вплив макроекономічних чинників, хоча при цьому вплив мікроекономічних чинників є незначущими.

Зміни реального ВВП відображають розвиток економіки держави. Саме тому темпи зростання валового внутрішнього продукту впливають на показники ризику позитивно (зі знаком «-»): по мірі покращання загальноекономічної ситуації, приросту додаткової вартості, що створюють галузі економіки, зростають їх доходи, платоспроможність, що й зменшує ризикованість кредитних операцій банківських установ. Однак зміни ВВП впливають на ризик нелінійно, що пояснюється не такою значною варіацією показника зростання економіки порівняно з показником ризику.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) з лагом у 3 місяці позитивно (зі знаком «-») впливає на рівень резервування, а з лагом у 6 місяців – негативно (зі знаком «+»). Зазначене дає підстави стверджувати, що у більш короткостроковій перспективі зростання ІСЦ свідчить про поживлення економіки та відповідно про зниження ризиків, однак збільшення часового лагу до 6 місяців дає змогу оцінити зростання ІСЦ як свідчення «перегріву» економіки та накопичення й зростання ризикованості кредитних вкладень.

Рівень безробіття негативно впливає на показник ризику кредитних вкладень банків України (зі знаком «+»), причому цей чинник є значущим з часовим лагом у 3 та 6 місяців. Отже, рівень безробіття є індикатором нестабільності економіки та спричиняє погіршення показників платоспроможності позичальників банку, та протягом 3-6 місяців здатен значно впливати на показники ризику кредитної діяльності банківських установ України.

Співвідношення кредитів до валового внутрішнього продукту позитивно впливає на ризикованість кредитних операцій банків України. Таким чином, можна стверджувати, що в період економічного підйому (високі значення чинника), коли відбувалося накопичення ризиків, співвідношення резервів до кредитів було мінімальним, а у кризовий період скорочення обсягів кредитування (зменшення чинника) відбувалося збільшення показників ризикованості банків України.

Динаміка частки високоліквідних активів позитивно (зі знаком «-») впливає на рівень ризикованості кредитів, що надані українськими банками. Тобто, коли банки проводять більш обережну політику по розміщенню ресурсів (значення чинника максимальне), рівень ризику знижується. Позитивний вплив динаміки співвідношення кредитів клієнтам

до чистих активів (зі знаком «-») пояснюється тим, що в розрахунках використовувалася показник чистих кредитів за вирахуванням резервів; при зростанні резервів показник чистих активів зменшується. Тому можна зробити висновок, що показник кредитної експансії не завжди характеризує потенційний ризик кредитних операцій банків. Аналогічно можна пояснити негативний (зі знаком «+») вплив показника динаміки співвідношення коштів клієнтів до кредитів з лагом в 1 місяць, оскільки динаміка показника пояснюється не лише зростанням/зменшенням кредитної активності, але й розміром резервів.

Показник, який в усіх специфікаціях є значущим зі значним негативним впливом (зі знаком «+»), це динаміка частки чистої проблемної заборгованості в портфелі, який також відображає якість кредитних операцій банків.

Динаміка співвідношення власного капіталу та чистих активів впливає позитивно (зі знаком «-») з лагом в 1 місяць. Указане можна пояснити тим, що банки передусім вирішують питання достатності власного капіталу, а при зростанні показника достатності зменшують ризик активних операцій.

Серед чинників кредитного ризику виділяють також присутність іноземного капіталу в банківській системі України – вважається, що прихід іноземних інвесторів став причиною агресивної кредитної політики вітчизняних банків. За результатами проведеного аналізу встановлено, що динаміка частки іноземного капіталу в статутному негативно (зі знаком «+») впливає на показник ризикованості кредитних вкладень банків України, хоча цей вплив є незначним та нелінійним – більшу точність демонструє степенева модель.

Для додаткової оцінки впливу чинника переходу на Міжнародні стандарти фінансової звітності на розмір резервів проаналізовано дані звітності 11-ти найбільших банків (Приватбанк, Райффайзен Банк Аваль, Ощадбанк, Укрексімбанк, Дельта Банк, Укрсоцбанк, Промінвестбанк, Сбербанк Росії, Перший український міжнародний банк, банк «Надра», УкрСиббанк), частка яких на кредитному ринку України становить більше 50% протягом усього досліджуваного періоду. При проведенні дослідження було висунуте припущення, що перехід на МСФЗ призвів до зменшення розмірів резервування. Аналіз діяльності зазначених вище банків дозволив дійти висновку, що показник покриття резервами кредитної заборгованості, що віднесена до V-ї категорії якості, є найбільш чутливим до змін порядку розрахунку та формування резервів (рис. 1).

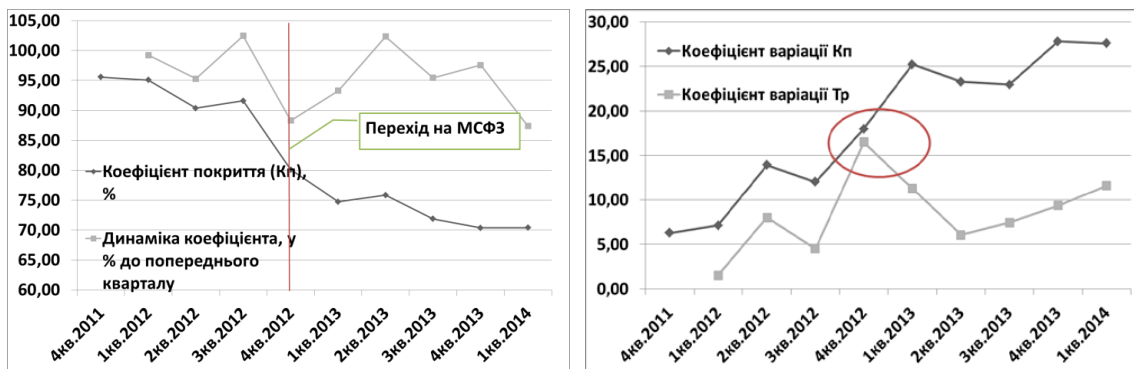

Рис. 1. Динаміка показника покриття резервами кредитної заборгованості, що віднесена до V категорії якості, за період з IV кв. 2011 р. по I кв. 2014 р. (розраховано за 11-ма найбільшими банками)

Власна розробка. Складено за даними: [8]

Як свідчать дані рис. 1, досліджувана сукупність банків є достатньо однорідною – коефіцієнт варіації виділених показників не перевищує 33%; причому вибірка банків характеризується значно більшою однорідністю за показником динаміки коефіцієнта покриття протягом усього періоду, що розглядається; тобто, починаючи з IV кварталу 2012 року, певний чинник вплинув на рівень покриття безнадійних позичок резервами приблизно однаково у діяльності усіх досліджуваних банків. Указане дає нам підстави зробити висновок, що перехід на МСФЗ призвів до зменшення обсягів резервування передусім за позичками, які віднесено до найнижчої – V-ї – категорії якості.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження дало змогу визначити основні ризикоутворюючі чинники кредитної діяльності банків України. Визначено, що співвідношення інтенсивності впливу макро- та мікроекономічних чинників є різним залежно від специфікацій моделі. Визначено, що в цілому макроекономічні показники здійснюють вплив на ризикованість кредитної діяльності банків протягом 3-6 місяців. Зв'язок ризикованості кредитів, що наближається до лінійного, демонструють такі чинники, як рівень безробіття та індекс споживчих цін; квазілінійна степенева функція характеризує вплив таких чинників, як зростання валового внутрішнього продукту та співвідношення кредитів до ВВП. Серед мікроекономічних чинників визначальними є такі, що характеризують активність (агресивність) політики банку щодо розміщення ресурсів – ризик зменшується зі зростанням високоліквідних активів банків та показником достатності власного капіталу. Прихід іноземних інвесторів припадає на період активного розвитку банківської системи України, тому вплив присутності іноземних банків негативно, хоча порівняно незначним чином, впливає на ризикованість кредитних операцій українських банків. Доведено вплив чинника переходу на МСФЗ на розрахунковий рівень показника ризикованості кредитів:

зміни у порядку розрахунку резервів призвели до зменшення обсягів резервування передусім за позичками, які віднесено до найнижчої – V-ї – категорії якості.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Зимовець В., Шелудько Н. Макроекономічні аспекти активізації банківського кредитування в Україні. / В. Зимовець, Н. Шелудько // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 11. – С. 54-58.
2. Няньчук Н. Сучасні тенденції розвитку кредитної діяльності банків України / Н. Няньчук // Економічний простір : зб. наук. праць. – № 20/1. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – С. 116-121.
3. Beattie, B.R., and C.R. Taylor, 1985, *The Economics of Production*, John Wiley & Sons.
4. Berger, A.N., and L.J. Mester, 1997, inside the black box: What explains differences in the efficiencies of financial institutions? *Journal of Banking and Finance* 21, 895-947.
5. Glogowski A. (2008) Macroeconomic determinants of Polish banks' loan losses – results of a panel data study. *National Bank of Poland working paper No. 53. November 2008.*
6. Anna Pestova, Mikhail Mamonov *Macroeconomic and bank-specific determinants of credit risk evidence from Russia // Working paper No 13/10E/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eerc.ru/paper?page=2> /.*
7. Основні показники діяльності банків України за період 01.01.2004-01.04.2014 рр. // Вісник НБУ. – № 1-12. – 2004-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=4954996.
8. Квартальна звітність банківських установ [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://privatbank.ua/ua/about/finansovajatochetnost/>
http://www.aval.ua/about/bank_reports/
<http://www.eximb.com/ukr/about/report/2014/>
<http://www.oschadnybank.com/ua/about/reporting/>
http://deltabank.com.ua/about/financial_results/
http://www.unicredit.ua/ip_quartrep/
<http://www.piib.com.ua/about/report/>
http://ua.sberbank.ua/fin_rep_national/
http://pumb.ua/ru/about/financial_indicators/2014/
http://www.nadrabank.ua/site/page.php?lang=RU&id_part=107
<http://www.ukrsibbank.com/uk/pid8586/financial-reports.html>.

УДК 336.1

Забаштанський М.М.*кандидат економічних наук,**доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Чернігівського національного технологічного університету*

ФІНАНСОВА АРХІТЕКТУРА КОНЦЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено особливості побудови фінансової архітектури концесійних об'єктів та визначена її роль у забезпеченні результативності організації їх фінансово-господарської діяльності. Доведено соціально-економічну необхідність вдосконалення процесу побудови фінансової архітектури концесійних об'єктів на основі використання комплексного підходу до обґрунтування фінансових рішень, реалізації завдань фінансової політики, досягнення стратегічних цілей розвитку концесійної діяльності в Україні. Запропоновано механізм реалізації концесійних відносин в Україні.

Ключові слова: фінансова архітектура, фінансова діяльність, фінансове забезпечення, концесії, концесійна програма, концесійна діяльність.

Забаштанский М.Н. ФИНАНСОВАЯ АРХИТЕКТУРА КОНЦЕССИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исследованы особенности построения финансовой архитектуры концессионных объектов и определена ее роль в обеспечении результативности организации их финансово-хозяйственной деятельности. Доказана социально-экономическая необходимость совершенствования финансовой архитектуры организации финансовой деятельности концессионных объектов на основе использования комплексного подхода к обоснованию финансовых решений, реализации задач финансовой политики, достижения стратегических целей развития концессионной деятельности в Украине. Предложен механизм реализации концессионных отношений в Украине.

Ключевые слова: финансовая архитектура, финансовая деятельность, финансовое обеспечение, концессии, концессионная программа, концессионная деятельность.

Zabashanskiy M.M. FINANCIAL ARCHITECTURE CONCESSION ACTIVITIES

The features of building financial architecture concession facilities and defined its role in the performance of their financial activities. Proved social and economic need to improve financial architecture of the financial activities of concession facilities on the basis of an integrated approach to the study of financial decisions, the objectives of monetary policy, achieving the strategic objectives of concessions in Ukraine. The mechanism of the implementation of concession relations in Ukraine.

Keywords: financial architecture, finance, financial security, concessions, concession application concession activities.

Постановка проблеми. В умовах нестабільності політичної та економічної ситуації в країні, обмеженості бюджетного фінансування, соціальної напруженості в суспільстві значно посилюється роль ефективного управління державним та комунальним майном, оскільки суб'єкти господарювання саме цього сектора економіки забезпечують вагомий внесок у створення валового внутрішнього продукту, формують реальні передумови техніко-технологічного оновлення та модернізації економіки, забезпечують можливість реалізації інноваційної моделі економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку процесів впровадження концесійної діяльності, а також політики їх фінансового забезпечення досліджуються вітчизняними та зарубіжними вченими. Зокрема, концептуальним засадам реалізації концесійних відносин присвячені наукові праці П. Бруссера [1], В.Г. Варнавського [2], Ю.С. Вдовенко, В.В. Стасюка [3], С. Рожкової [1]. Значний внесок у розвиток механізму фінансового забезпечення концесійної діяльності здійснено вітчизняними вченими Л.О. Коваленко, О.В. Міщук [4], С.В. Онишко [5]. Однак при цьому недостатня увага приділяється дослідженню впливу фінансової архітектури концесійного об'єкту на результативність її практичної реалізації.

Постановка завдання. Аналіз досліджень, присвячених питанням організації концесійної діяльності, свідчить про наявність широкого кола інструментів, використання яких дозволить поширити її практичну реалізацію на території України. Проте недостатню увагу приділено питанням організації фінансів концесійної діяльності, оцінки впливу фінансової архітектури концесійного об'єкту на його фінансово-майновий стан.

Метою даної статті є дослідження впливу процесу побудови фінансової архітектури концесійного об'єкту на результативність його фінансово-господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Посилення складності та багатогранності фінансових відносин суб'єктів господарювання всіх форм власності, спричинене інтеграційними процесами, вимагає формування комплексного підходу до організації фінансів, що виражається у процесі побудови їх фінансової архітектури. Зважаючи на особливості концесійної діяльності, фінансову архітектуру концесійного об'єкту доцільно розглядати як систему організації фінансів та побудови фінансових відносин між концесіонером, юридичними та фізичними особами з приводу забезпечення безперебійного та ефективного функціонування концесійного об'єкту. Серед основних принципів побудови фінансової архітектури концесійного об'єкту слід виділити наступні:

1. Узгодженості цілей – підпорядкування стратегічної мети функціонування концесійного об'єкту існуючим сукупним можливостям її фінансового забезпечення.

2. Соціальної відповідальності – пошук і постійне вдосконалення форм і методів бюджетного фінансування з метою повного виконання концесійними об'єктами частини функцій держави щодо соціального забезпечення суспільства.

3. Розширеного відтворення – формування необхідного фінансового забезпечення концесійного об'єкту з метою створення умов для його безперебійного функціонування та повного забезпечення потреб споживачів у його товарах, роботах та послугах.

4. Диверсифікації джерел фінансування – формування фінансових ресурсів концесійного об'єкту за

рахунок різних джерел з метою оптимізації вартості позикового капіталу та забезпечення результативності його використання.

5. Раціонального використання фінансових ресурсів – забезпечення пріоритетного спрямування фінансових ресурсів концесійного об'єкту на впровадження новітніх енерго- та ресурсозберігаючих технологій з метою скорочення непродуктивних витрат, призупинення темпів росту собівартості та підвищення якості його товарів, робіт та послуг.

Побудова фінансової архітектури відіграє провідну роль у функціонуванні концесійного об'єкту, оскільки саме вона впливає на рівень його фінансового забезпечення, визначає ефективність його фінансово-господарської діяльності, рис. 1.

Серед основних джерел фінансування концесійних об'єктів доцільно виділяти внески концесіонера, бюджетне фінансування, власні фінансові ресурси, міжнародна технічна допомога.

Очевидно, що в умовах низької ефективності функціонування потенційних концесійних об'єктів, а також обмеженості бюджетного фінансування осно-

вним джерелом формування фінансових ресурсів залишаються кошти концесіонера. Наявні обсяги фінансового забезпечення мають безпосередній вплив на формування стратегічної мети функціонування концесійного об'єкту та забезпечення його поточного функціонування.

Саме тому при розгляді потенційних претендентів на укладання концесійного договору уповноважений орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування має враховувати їх стратегічні пріоритети в контексті сталого розвитку населеного пункту та регіону, а також зважати існуючі інтереси споживачів товарів, робіт та послуг.

Надзвичайно важливим та відповідальним етапом процесу побудови фінансової архітектури, від якого в значній мірі залежить ефективність реалізації концесійного проекту є визначення ймовірних джерел формування його фінансових ресурсів, а також мінімізація вартості позикового капіталу.

Відповідно до Закону України «Про концесії», у випадку участі у концесійному конкурсі лише одного претендента концесійний договір може бути укладений

уповноваженим органом з цим претендентом шляхом погодження з ним істотних умов договору [7]. За цих умов посилюється роль держави у формуванні необхідних обсягів фінансових ресурсів для забезпечення повноцінного функціонування концесійного об'єкту та виконанням ним покладених на нього функцій та завдань.

В залежності від стратегічної мети розвитку концесійного об'єкту визначається тип політики його фінансового забезпечення: агресивна, компромісна, консервативна.

Агресивна політика фінансового забезпечення націлена на створення умов для розширеного відтворення концесійного об'єкту. За цих умов відбувається повне оновлення та модернізація виробничих потужностей концесійного об'єкту, створюються умови для збереження існуючих тарифів на його товари, роботи та послуги шляхом активного впровадження передових енерго- та ресурсозберігаючих технологій. Відбувається розширення технічних можливостей з метою забезпечення максимальної кількості споживачів товарами, роботами та послугами концесійного об'єкту.

Компромісна політика фінансового забезпечення функціонування концесійного об'єкту спрямована на забезпечення його поточної діяльності шляхом часткового оновлення виробничих потужностей концесійного об'єкту. Серед основних пріоритетів функціонування концесійного об'єкту в умовах даної політи-

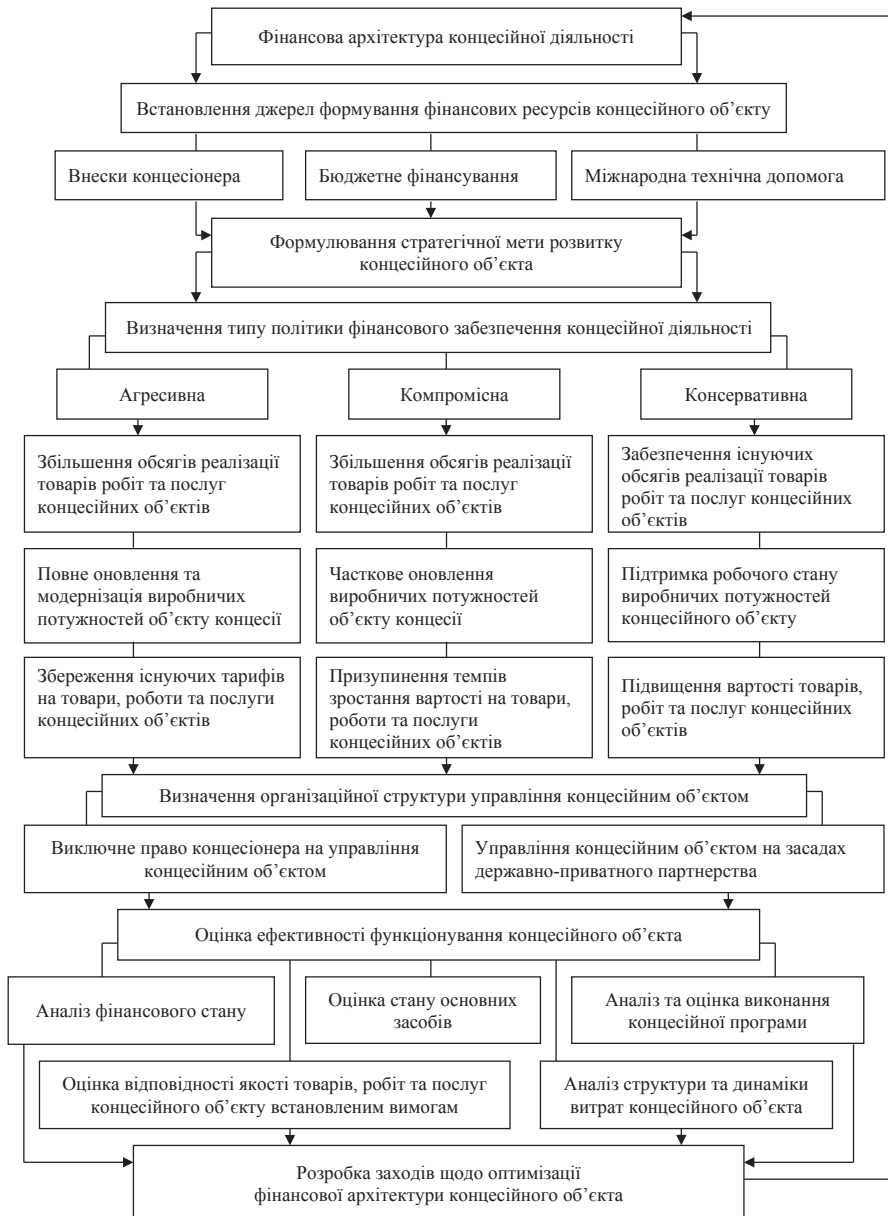

Рис. 1. Процес побудови фінансової архітектури концесійного об'єкту

ки фінансового забезпечення є поступове збільшення обсягів реалізації, призупинення темпів зростання вартості його товарів, робіт та послуг.

Застосування консервативної політики фінансового забезпечення функціонування концесійного об'єкту має на меті створення умов, необхідних для його утримання у працездатному стані. Обмеженість фінансового забезпечення сприятиме поступовому зростанню непродуктивних витрат концесійного об'єкту, що буде мати безпосередній вплив на зростання вартості його товарів, робіт та послуг. За даних умов розширення виробничих потужностей концесійного об'єкту є неможливим і недоцільним.

В залежності від закріпленого в концесійній угоді типу політики фінансового забезпечення концесійного об'єкту доцільним є визначення організаційної структури управління ним. За умови одностороннього фінансового забезпечення концесійного об'єкту концесіонером, раціональним є застосування ним права на виключне управління в рамках концесійної угоди. Проте в даному випадку необхідно значно посилювати роль контрольної функції держави за забезпеченням належного дотримання концесіонером своїх зобов'язань. Важливою складовою процесу побудови фінансової архітектури концесійної діяльності є сукупна оцінка ефективності функціонування концесійного об'єкту, яка включає наступні складові: аналіз фінансового стану концесійного об'єкту; оцінка стану основних засобів; оцінка відповідності якості товарів, робіт та послуг концесійного об'єкту встановленим вимогам; оцінка структури та динаміки витрат; аналіз та оцінка виконання концесійної програми.

Висновки з проведеного дослідження. Збитковість або недостатня ефективність функціонування концесійного об'єкту спричинятиме погіршення

якості його товарів, робіт та послуг, впливатиме на ритмічність їх надання та соціальне сприйняття концесійної діяльності суспільством в цілому. Саме тому в даному випадку доцільним є повернення на початкові етапи процесу побудови фінансової архітектури концесійного об'єкту з урахуванням результатів системного аналізу ефективності його функціонування.

Раціональна побудова фінансової архітектури концесійного об'єкту з урахуванням специфікацій його функціонування дозволить не лише оптимізувати обсяги та структуру його фінансового забезпечення, але й матиме безпосередній вплив на його фінансово-майновий стан.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бруссер П. Государственно-частное партнерство – новый механизм привлечения инвестиций / П. Бруссер, С. Рожкова // Рынок ценных бумаг. – № 2(329). – 2007. – С. 29-33.
2. Варнавський В.Г. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы теории и практики / В.Г. Варнавский // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 9. – С. 41-50.
3. Стасюк В.В. Становлення державно-приватного партнерства у сфері комунального водопостачання: основні форми співпраці / В.В. Стасюк // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2013. – № 6(44). – С. 23-27.
4. Міщук О.В. Державно-приватне партнерство як інститут фінансового забезпечення інноваційного розвитку економіки України / О.В. Міщук // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2013. – № 6(44). – С. 23-27.
5. Фінансовий механізм структурної модернізації економіки України: монографія / за заг. ред. С.В. Онишко, В.П. Унінець-Ходаківської]. – Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2013. – 606 с.
6. Закон України «Про концесії» від 16 липня 1999 року № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

УДК 336.719

Заборовець Ю.О.*кандидат економічних наук,**доцент кафедри фінансів і банківської справи**Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка***СТРЕС-ТЕСТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДІАГНОСТИКИ
ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ**

Стаття присвячена огляду методологій здійснення стрес-тестування як на рівні портфеля окремого банку, так і на рівні всієї фінансової системи. Розглядаються міжнародний досвід, поняття стрес-тестування, порядок проведення стрес-тестів в українських банках, основні види стрес-тестів, а також фактори ризику, які використовуються при їх проведенні в банківських установах. Запропоновано заходи щодо удосконалення механізму проведення стрес-тестування в банківських установах України.

Ключові слова: стрес-тестування, банківська система, фінансова стійкість, банківська установа, фінансова сфера, базельська угода, кризовий стан, фінансові ризики.

Заборовець Ю.А. СТРЕСС-ТЕСТ КАК ИНСТРУМЕНТ ДИАГНОСТИКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКА

Статья посвящена обзору методологий осуществления стресс-тестирования как на уровне портфеля отдельного банка, так и на уровне всей финансовой системы. Рассматриваются международный опыт, понятие стресс-тестирования, порядок проведения стресс-тестов в украинских банках, основные виды стресс-тестов, а также факторы риска, которые используются при их проведении в банковских учреждениях. Предложены меры по усовершенствованию механизма проведения стресс-тестирования в банковских учреждениях Украины.

Ключевые слова: стресс-тестирование, банковская система, финансовая устойчивость, банковское учреждение, финансовая сфера, Базельское соглашение, кризисное состояние, финансовые риски.

Zaborovets J.A. STRESS TEST AS A DIAGNOSTIC TOOL FINANCIAL STABILITY OF BANKS

Article reviews the methodologies for stress testing at both the portfolio of an individual bank, and at the level of the all financial system. Considered international experience, the concept of stress tests in Ukrainian banks, the main types of stress tests, as well as risk factors, which are used for stress testing in banks. Some measures to improve the mechanism of stress testing in banks of Ukraine.

Keywords: stress tests, banking system, financial stability, banks, Basel, crisis, financial risks.

Постановка проблеми. Останніми роками у більшості розвинутих країн світу поширюється практика аналізу фінансової стійкості банківської системи, адже діяльність фінансово-кредитних установ на міжнародному рівні протягом останніх десятиліть характеризується значними ускладненнями. Відповідно, зростаюча невизначеність супроводжується впровадженням інновацій у методах оцінки та моніторингу, схильності до різних видів ризику в процесі аналізу фінансової стійкості та запровадження інструментів тестової діагностики установ фінансового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інструментарію стрес-тестування для оцінки фінансової стійкості банківських установ, методологій, що застосовують на практиці як за кордоном, так і на теренах України, присвячені численні роботи Ф. Банна, В. Блашке, Г. Карчевої, П. Ковальова, А. Кузнецової, І. Лиса, Р. Лисенка, В. Міщенко, Р. Лисенка, О. Лук'янець, І. Пашковської, Є. Самойлова, С. Наumenкової, І. Пашковської, Б. Самородової, О. Сенченко, Є. Степаненка, Ю. Ребрик, О. Тридіда.

Постановка завдання. У фінансовій сфері, а особливо в українському банківському секторі існує ряд невизначеностей, які обмежують можливість адекватно застосувати стрес-тестування як інструмент фінансової стійкості банківської установи. Тому важливо, ґрунтуючись на всебічному аналізі, підібрати найбільш відповідні до функціонування економічної системи технічні параметри системного стрес-тесту, найважливішим серед яких є визначення універсального методу його проведення.

Виклад основного матеріалу. Фінансово-економічна криза 2008-2009 років та її відлуння в 2010-2011 роках у вигляді кризи суверенних боргів в ЄС, кризи американської економіки, політико-економічні потрясіння 2013-2014 рр. в Україні, які несприят-

ливо відбилися на фінансовому ринку та банківській системі держави та стали додатковим стимулом і рушійною силою активного розвитку інструментарію стрес-тестування – такі прояви нестійкості світової економіки та економіки держави підкреслюють важливість детального розуміння вразливості фінансового сектору. Реакцією на це є посилення роботи з розвитку аналітичного інструментарію аналізу фінансової стабільності Міжнародним валютним фондом спільно з регуляторами та фінансово-кредитними інститутами різних країн.

Так, у 1996 р. у Доповненнях до Базельської угоди про достатність капіталу по ринкових ризиках (що необхідно для покриття ризиків) величину капіталу було поставлено в залежність від наявності системи стрес-тестування, що також слугує ефективним стимулом поширення даного інструмента [14; 15].

На сьогоднішній день стрес-тестування стає все більш поширеним методом аналізу ризиків у фінансових організаціях, оскільки банківське регулювання рекомендує використання стрес-тестування при застосуванні банками внутрішніх рейтингів. Відповідно до Базельського комітету з банківського нагляду, «банки, що використовують модель внутрішніх рейтингів, повинні здійснювати ретельне стрес-тестування для оцінки достатності капіталу» [7; 8].

Єдиного визначення «стрес-тестування» в економічній літературі не існує. Стрес-тестування – це узагальнюючий термін, що поєднує групу методів оцінки впливу на фінансове становище організації несприятливих подій, обумовлених як «виняткові, але можливі» [1]. Метою проведення стрес-тестування є оцінка ризиків та визначення спроможності протистояти потрясінням на фінансовому ринку. За його допомогою визначаються особливо вразливі місця окремих сфер діяльності банків.

Згідно з Банком міжнародних розрахунків, «стрес-тестування – термін, що описує різні методи, які використовуються фінансовими інститутами для оцінки своєї вразливості по відношенню до виключних, але можливих подій» [3].

Міжнародний валютний фонд визначає стрес-тестування як «методи оцінки чутливості портфеля до суттєвих змін макроекономічних показників або до виключних, але можливих подій» [4]. Згідно з підходом МВФ, загальносистемним стрес-тестом вважають комплекс аналітичних інструментів, що застосовуються з метою визначення ключових ризиків фінансово-економічної системи шляхом отримання цифрової оцінки впливу надзвичайних, але цілком вірогідних, макро- та мікроекономічних шоків як на фінансову систему загалом, так і на окремі сектори та ринки. Отже, в результаті стрес-тестування можна отримати прогнозну інформацію про фінансові втрати від шоків впливів [3].

Банк Росії визначає стрес-тестування як «оцінка потенційного впливу на фінансовий стан кредитної організації низки заданих змін у факторах ризику, які відповідають виключним, але вірогідним подіям» [10].

Європейським центральним банком застосовуються три методи стрес-тестування, засновані на сценарному підході. Перший сценарій передбачає розрахунок достатності капіталу як співвідношення вартості акцій і резервів до загального обсягу активів у відповідності до встановленого планового значення, другий – моделювання ситуації економічного спаду, третій – розрахунок збитків від викуплення державних боргових зобов'язань в умовах «суверенного шоку». Основою такого аналізу є оцінка потенційних втрат за процентним, валютним та кредитним ризиками [12].

МВФ і Світовий банк реконструкції та розвитку пропонують методики «стрес-тестування», які залежать від методів оцінки ризиків і можуть розроблятися відповідно до ієрархії нижченаведених ймовірностей:

- аналіз ймовірно-невизначених подій;
- аналіз найбільш імовірних подій;
- аналіз помірно-несприятливих подій;
- аналіз надзвичайних подій «виняткових, але можливих» [9, 12].

Європейський комітет органів банківського нагляду ЕВА, пояснюючи поняття стрес-тесту, акцентує увагу на тому, що стрес-тестування працює, як оцінка впливу змін відповідних змінних на активи і пасиви банку, які, в свою чергу, впливають на стан капіталу [6]. Базельський комітет з банківського нагляду, правила Базеля III якого формують основу для глобального банківського регулювання, орієнтований на основний капітал першого порядку (core tier 1 capital – СТ1), який по суті складається тільки з акцій і нерозподіленого прибутку. При проведенні ЕВА у 2011 році стрес-тестування 90 найбільших європейських банків за цільовий показник було обрано саме коефіцієнт основного капіталу першого порядку – core tier 1 capital ratio, який відображає здатність банку протистояти кризі. Узагальнюючи європейський досвід, можна виділити чотири базові методи проведення стрес-тестування:

- метод еластичностей;
- метод оцінки втрат;
- сценарний метод;
- індексний метод.

Слід зазначити, що у різних країнах можна спостерігати досить значні відмінності не лише у під-

ходах до застосування результатів стрес-тестів, а й у методиках його побудови і проведення. Що стосується України, то стрес-тестуванню як інструменту оцінки банківських ризиків і фінансової стійкості приділяється значна увага. Це відбувається не тільки в практичній роботі банків при побудові та вдосконаленні ними систем управління ризиками і підвищенні рівня фінансової стійкості, а й у нормативних документах Національного банку України та його діяльності як органу банківського нагляду, зокрема у Постанові НБУ від 06.08.2009 № 460 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України», розроблений відповідно до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України» та основних принципів ефективного банківського нагляду, що підготовлені Базельським комітетом з банківського нагляду.

Згідно з даним положенням, стрес-тестування – це метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка нає ражає банк на ризик, та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора – валютного курсу, процентної ставки тощо [5].

Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями. Національний банк України рекомендує застосовувати стрес-тестування для оцінки ризику ліквідності, валютного ризику та ризику зміни процентної ставки. Однак в Україні немає загальновизнаних стандартів проведення стрес-тестування. Банківські установи повинні самостійно розробляти моделі для стрес-тестів.

Доцільність проведення стрес-тестування обумовлена наявними загрозами, на які наражаються банки в процесі своєї діяльності, потребою чіткої ідентифікації ризиків, установлення величини їх впливу та недопущення значних фінансових втрат.

Банківська установа може розробити власну процедуру проведення стрес-тестування та запровадити свої моделі для аналізу впливу різних факторів ризику на фінансовий результат з урахуванням індивідуальності ризикового портфеля та специфіки своєї діяльності.

За допомогою стрес-тестування банк може визначити розмір збитків у цілому та за окремими видами активів у разі виникнення екстремальних подій, а також свої потенційні можливості покривати ці збитки, оцінити стан власного капіталу та визначити якість власних методик щодо управління ризиками.

Основним завданням, за результатами стрес-тестування, є підготовка упереджувальних стратегічних і тактичних заходів, які дозволять врегулювати проблемні або напружені ситуації, що можуть виникнути в майбутньому, та послабити вплив різних ризиків на діяльність банків.

Ступінь впливу окремих ризиків залежить від багатьох факторів, які в тій чи іншій мірі обмежують або посилюють їх дію. Здійснення стрес-тестування потребує визначення основних факторів ризиків, які можуть впливати на діяльність та фінансовий стан банку.

Під час визначення основних факторів ризиків необхідно здійснювати аналіз структури банківських операцій як у цілому, так і за окремими складовими, і враховувати характер цих операцій та спеціалізацію банку. Перелік факторів ризиків, які використовуються в процесі стрес-тестування, залежить від зовнішнього середовища, у якому працює банк, та специфіки його діяльності.

Як базові фактори ризиків доцільно використовувати такі:

макроекономічні категорії:

- стабільність економічної ситуації (економічний спад, радикальна зміна вектора розвитку економіки, дефолти першокласних компаній-позичальників тощо);

- значні коливання курсу національної валюти відносно інших валют (інфляція, дефляція);

- відкритість (доступність) міжбанківського ринку;

- рівень політичної та геополітичної стабільності;

- стійкість фінансових ринків (у тому числі можливість протидіяти спекулятивним атакам);

- зміни процентних ставок (наприклад, LIBOR, облікової ставки тощо);

- можливість знецінення майна, що перебуває як забезпечення за кредитними операціями банків (зокрема, через падіння цін на ринку нерухомості, кризи окремих галузей економіки тощо);

- волатильність цін на енергоресурси.

Мікроекономічні категорії:

- можливість доступу банку до зовнішніх джерел підтримання ліквідності;

- конкурентна позиція банку (визначена за методикою SWOT-аналізу як узагальнена оцінка).

Щодо типів ризиків, які використовуються в стрес-тестах, варто зазначити, що банківські установи самостійно визначають перелік і типи ризиків, які для них найбільш актуальні. Під час визначення переліку типів ризиків слід враховувати те, що вони прямо або опосередковано будуть здійснювати вплив на всі напрямки діяльності банку.

Враховуючи світовий досвід щодо здійснення стрес-тестування та рекомендації, які викладені в «Основних принципах ефективного банківського нагляду», що розроблені Базельським комітетом з банківського нагляду, банкам доцільно здійснювати стрес-тестування за такими ризиками:

- кредитний ризик;

- ризик ліквідності;

- ринковий ризик (валютний ризик, ризик зміни процентної ставки);

- операційний ризик.

Методи проведення стрес-тестування банківських установ мають включати кількісні та якісні складові аналізу.

Кількісний аналіз спрямований на ідентифікацію можливих сценаріїв розвитку подій. Він визначає масштаби можливих змін ринкової кон'юнктури та коливань основних її компонентів, що впливають на результат діяльності банку та рівень його економічної безпеки.

За допомогою якісного аналізу оцінюється спроможність капіталу банку покривати можливі збитки та визначається комплекс заходів для зниження рівня ризику, мінімізації можливих втрат і збереження та захисту капіталу.

Поширенішими методами здійснення стрес-тестування серед вітчизняних банківських установ є сценарний аналіз і аналіз чутливості

Сценарій стрес-тестування – це модель можливого розвитку подій під впливом різних факторів ризику [1].

Сценарії стрес-тестування повинні охоплювати всі передумови, виникнення яких може завдати серйозних ударів по фінансовій стабільності банку [6].

У цьому випадку термін дії сценаріїв не обмежується, оскільки використання сценаріїв спрямовано на отримання конкретного результату здійснюваного

дослідження (встановлення розміру втрат, що може зазнати банк, або визначення адекватності регулятивного капіталу після застосування стрес-тесту).

Під час розроблення сценарію особливу увагу необхідно приділяти використанню факторів з максимально негативним впливом, що можуть призвести до подій, унаслідок виникнення яких банк може зазнати найбільших втрат та опрацювати варіанти найгіршого розвитку подій.

Ефективність сценарного аналізу залежить від професіоналізму та підготовки експертів. Експертні припущення та судження є неформалізованими, однак дуже вагомими складовими сценарію. У зв'язку з багатогранністю та складністю економічних процесів спеціалісти змушені оперувати загальними закономірностями та тенденціями з урахуванням історичних взаємозв'язків і спиратися на власні спостереження та досвід [6].

Рекомендується використовувати експертні та математичні підходи. За допомогою експертних підходів можна обирати попередній перелік факторів, а за допомогою математичних – статистично найважливіші.

У процесі обрання конкретного сценарію необхідно враховувати профіль і пріоритетні напрями діяльності банку.

Стрес-тестування може базуватися на історичних сценаріях з використанням варіантів подій, що мали місце у минулому, або на гіпотетичних сценаріях, з використанням варіантів подій, які не відбувалися, але теоретично можуть статися. Варто зазначити, що історичні сценарії не враховують усіх змін економічного середовища, які відбуваються з часом. За наявності певного ряду історичних даних можна розраховувати вірогідний діапазон можливих змін за допомогою методу математичної статистики. Якщо історичних даних немає, то ймовірність змін доцільно визначати гіпотетично.

З метою досягнення максимальної ефективності процесу стрес-тестування доцільно здійснювати за кількома альтернативними сценаріями розвитку подій. Під час проведення стрес-тестування з використанням як історичних, так і гіпотетичних сценаріїв доцільне застосування різних ступенів впливу факторів ризиків:

- помірною;

- середнього;

- значного.

Стрес-тестування кредитного портфеля за першим сценарієм передбачає оцінку впливу збільшення рівня нестандартних кредитів банку.

У цьому разі визначаються три варіанти (помірного, середнього та значного) можливого зростання розміру нестандартних кредитів на 5%, 10% та 20% загального обсягу нестандартних кредитів, які перейшли в категорію безнадійних і вимагають 100% формування резервів [6]. Зазначений вплив може враховуватися під час розрахунку показника адекватності регулятивного капіталу для кожного з варіантів.

За другим сценарієм ступінь впливу факторів ризику буде відображатися в негативному зрушенні в різних категоріях кредитних операцій і відповідному збільшенні резервів під кредитні операції. Під дією факторів ризику з різним ступенем впливу відбудеться зрушення в різних категоріях на 10%, 15% та 20% [1].

Для варіанта з помірним ступенем впливу 10% від суми наданих кредитів категорії «стандартні» будуть перекваліфіковані у категорію «під контролем»,

10% кредитів категорії «під контролем» перейдуть до категорії «субстандарні», 10% кредитів категорії «субстандарні» будуть віднесені до категорії «сумнівні», а 10% категорії «сумнівні» перейдуть до категорії «безнадійні».

Для варіантів із середнім та значним рівнями ступеня впливу ці перекваліфікації будуть становити відповідно 15% та 20%.

Зазначене вище впливає на розмір резервів, що формуються під можливі втрати за кредитними операціями, і також має враховуватися під час розрахунку показника адекватності регулятивного капіталу.

Третій сценарій може передбачати падіння вартості застави. У цьому разі за трьома варіантами це падіння може дорівнювати 10%, 30% та 50% вартості. Зазначене падіння також відображається на обсязі резервів та враховується під час розрахунку показника адекватності регулятивного капіталу.

Результати стрес-тестування дозволяють спеціалістам порівнювати вплив різних факторів ризику, визначити важливість різних видів сценаріїв та робити оцінку впливу різних чинників на діяльність банку.

Стрес-тести надають інформацію про зміни характеру факторів ризику та ступеня їх впливу протягом певного часу за умови їх регулярного проведення.

Аналіз результатів стрес-тестування є важливим не тільки з точки зору визначення запасу фінансової стійкості банку, а і з практичної можливості спостереження та контролю рівня ризиків, які наражають банк на небезпеку, та ідентифікації найбільш серйозних загроз.

Висновки щодо результатів стрес-тестування рекомендують готувати регулярно, вони мають включати:

- короткий огляд ситуації щодо загального рівня ризику діяльності банку;
- основні фактори ризику та припущення;
- результати стрес-тестування із зазначенням порушень установлених параметрів (показників та критеріїв);

- аналіз адекватності політики банку щодо управління та зменшення рівня ризику.

Світова практика передбачає проведення стрес-тестування щоквартально. Враховуючи те, що в сучасних умовах спостерігається швидке поширення кризових подій та прискорений розвиток екстремальних ситуацій, банкам рекомендується здійснювати оперативне стрес-тестування хоча б один раз в три місяці. Періодичність здійснення стрес-тестування має відповідати динаміці змін за окремими портфелями активів і зобов'язань.

Портфелі, за якими зміни відбуваються частіше, мають підлягати стрес-тестуванню інтенсивніше.

Враховуючи те, що система стрес-тестування залежить від зовнішніх і внутрішніх умов, які в свою чергу постійно змінюються, внутрішні процедури банку, що регламентують процес здійснення стрес-тестування повинні передбачати можливість систематичного коригування сценаріїв, удосконалення розроблених моделей, методів і алгоритмів розрахунку показників [9].

Систему стрес-тестування можна вважати ефективною, якщо вона:

- забезпечує можливість визначення найгіршого сценарію розвитку подій;
- установлює розмір можливих збитків у випадку реалізації найгіршого сценарію;
- виявляє вразливі та слабкі місця в системі захисту від ризиків;
- дає можливість керівництву оперативно втручатися у процеси, які загрожують банку, визначити,

організувати та впроваджувати комплекс необхідних заходів, спрямованих на зменшення впливу ризиків та уникнення фінансових втрат.

Стрес-тестування має цінність лише за умови практичного використання його результатів. Якщо результати стрес-тестування викликають занепокоєння, то ідентифікація ключових факторів ризику та загроз фінансовій і економічній безпеці дає банку змогу вжити необхідних заходів для зменшення рівня ризику, нейтралізації загроз та мінімізації можливих негативних наслідків.

Розроблення заходів протидії в разі переходу негативних явищ та екстремальних подій із гіпотетичних до тих, що реально сталися, – це ключовий і завершальний етап усього процесу стрес-тестування.

Розроблені заходи мають бути адекватнішими рівню загрози та розміру потенційних збитків для банку. Особливо це стосується тих напрямків діяльності банку, де здійснення контролю за рівнем ризиків звичайними заходами ускладнюється. Слід звернути увагу на те, що ефективність розроблених заходів залежить від чіткого визначення умов, за яких вони повинні застосовуватися.

Рекомендації з організації роботи із стрес-тестування повинні своєчасно доводитися до відома керівництва банку для вжиття відповідних заходів щодо зниження рівня ризику.

Для здійснення своїх функцій Національний банк України має право безкоштовно отримувати від банків інформацію щодо процедур, методик і результатів стрес-тестування з метою здійснення їх поглибленого аналізу та надання допомоги банкам щодо удосконалення наявних методів здійснення стрес-тестування, їх кращого розуміння та набуття досвіду з оцінки ризиків.

Під час здійснення банківського нагляду Національний банк України може застосовувати стрес-тестування банків з метою визначення рівня фінансової стабільності [13].

Проведення стрес-тестування разом з виконанням вимог чинного банківського законодавства дасть змогу банкам розробити систему заходів для підтримання належного рівня безпеки банківської діяльності та фінансової стабільності, забезпечити захист інтересів вкладників і кредиторів банків.

Стрес-тестування дозволяє оцінити адекватність процесів управління проблемними активами та визначити достатність резервів для відшкодування можливих втрат.

Незважаючи на з першого погляду надмірну деталізацію сучасних банківських технологій, представники українського банківського сектора не в повній мірі використовують «внутрішні» стрес-тести. При цьому очевидна доцільність комплексного підходу повинна сприяти формуванню єдиного підходу до управління різними ризиками, оскільки в кризовій ситуації одночасно реалізуються і взаємно підсилюються різномірні ризики: коливання валютних курсів і котирувань збігаються із кризою міжбанківського ринку, затримками платежів по корпоративних кредитах і масовому вилученні клієнтських ресурсів, що створює екстремальне навантаження на банківську систему.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, враховуючи вищезазначене, можна зробити висновки, що стрес-тестування є важливим інструментом аналізу ризиків окремого банку, а також всієї фінансової системи. Мета даного інструменту діагностики полягає в оцінці можливих збитків при тій чи іншій стресовій ситуації. Існують різні види і способи здійс-

снення стрес-тестування. Існує можливість використовувати одно факторні або багатофакторні, систематичні або несистематические сценарії. При цьому важливо визначити ті фактори ризику, які найбільшою мірою можуть вплинути на або на фінансову систему в цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андриевская И. К. Стресс-тестирование: обзор методологий / И. К. Андриевская // Управление в кредитной организации. – 2007. – № 3. – С. 99.
2. Банки мають надати НБУ аудит і стрес-тестування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/ukr/detail/31179>.
3. Банн Ф. Стресс-тестирование как метод оценки системных рисков / Ф. Банн // Банки: мировой опыт. – 2006. – № 1. – С. 33-35.
4. В зарубежной практике ликвидность измеряют на основе... [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.economika.info/info_likvidnost_kommercheskogo_banka.htm.
5. Постанова НБУ від 06.08.2009 № 460 «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України».
6. Ковалев П. П. Сценарный анализ. Структура метода / П. П. Ковалев // Управление финансовыми рисками. – 2007. – № 1. – С. 2-21.
7. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, затверджені Постановою НБУ від 02.08.2004 № 361.
8. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України, затверджені постановою Правління НБУ № 460 від 06.06.09 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
9. Науменкова С. Стресс-тестування як інструмент діагностики фінансової стійкості банків / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2009. – № 9. – С. 13-23.
10. Пашковская И. В. Стресс-тестирование как метод обеспечения устойчивости банковской деятельности / И. В. Пашковская // Банковские услуги. – 2004. – № 4. – С. 4-26.
11. Результати стрес-тестів європейських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.prostobankir.com.ua.
12. Тавасиев А. М. Специальные антикризисные меры в механизмах банковского управления / А. М. Тавасиев // Банковское дело. – 2006. – № 4. – С. 13-20.
13. Basel Committee on Banking Supervision «International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards», 2004.
14. Consultative Paper «Credit Stress-Testing», Monetary Authority of Singapore, 2002.
15. «Stress testing by large financial institutions: current practice and aggregation issues», BIS, 2000.
16. «A survey of stress tests and current practice at major financial institutions», BIS, 2000.

УДК 657.412.1

Зеленіна О.О.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту*

Житомирського державного технологічного університету

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ФОРМУВАННЯ ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ: МЕТОДИКА ЗДІЙСНЕННЯ

Стаття присвячена обґрунтуванню необхідності та удосконаленню методики обліково-аналітичного забезпечення формування позикового капіталу підприємства. Розроблено форми документів, що забезпечують формування обліково-аналітичної інформації. Розроблено комплексну модель формування та використання позикового капіталу підприємств, що сприятиме розвитку забезпечення управління елементами позикового капіталу.

Ключові слова: позиковий капітал, бухгалтерський облік позикового капіталу, елементи позикового капіталу, аналіз позикового капіталу, фінансова стійкість.

Зеленина Е.А. УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЗАЕМНОГО КАПИТАЛА: МЕТОДИКА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Статья посвящена обоснованию необходимости и усовершенствованию методики учетно-аналитического обеспечения формирования заемного капитала предприятия. Разработаны формы документов, обеспечивающих формирование учетно-аналитической информации о формировании заемного капитала. Разработана комплексная модель формирования и использования заемного капитала предприятий, что будет способствовать развитию обеспечения управления элементами заемного капитала.

Ключевые слова: заемный капитал, бухгалтерский учет заемного капитала, элементы заемного капитала, анализ заемного капитала, финансовая устойчивость.

Zelenina O.O. ACCOUNTING RESEARCH RATIONALE FOR LOAN CAPITAL FORMATION: METHOD OF IMPLEMENTATION

Article is devoted to justifying the need and improve the methods of accounting and analytical support for the formation of the borrowed capital of the enterprise. Developed forms of documents, ensuring the formation of accounting and analytical information about the formation of borrowed capital. A comprehensive model for the formation and use of borrowed capital companies that will promote security control elements borrowed capital.

Keywords: debt finance, accounting, loan capital, debt capital elements, analysis of loan capital, financial stability.

Постановка проблеми. Вибір та оптимізація структури джерел формування активів є одним із важливих завдань поточного та стратегічного управ-

ління підприємством в умовах нестабільного розвитку економіки. За даними звіту Всесвітнього економічного форуму в Давосі «Про глобальну конкурентоспроможність 2012-2013»¹ 1 Звіт про конкурентоспроможність України 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>

¹ Звіт про конкурентоспроможність України 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=120095>

Визначивши необхідний обсяг капіталу, необхідно виявити джерела фінансування і встановити обсяг капіталу для залучення. На основі системи бюджетів можна визначити обсяг власного та стороннього капіталу, які підприємство може спрямувати на реалізацію визначених цілей, визначених у таблиці. Порівнявши суми, які необхідні, з власним та залученим капіталом, визначимо, які обсяги позикового капіталу необхідно залучити, в якому кварталі та на який термін.

Використання позикового капіталу передбачає дотримання ряду умов, що забезпечують певну фінансову надійність підприємства. Зокрема, при вирішенні питання про доцільність залучення позикового капіталу слід оцінити структуру пасивів. Висока частка боргу в ній може створити небезпеку залучення елементів позикового капіталу, оскільки зростає ризик неплатоспроможності. В умовах нестійкого фінансового стану це може стати однією з причин втрати платоспроможності: підприємство виявляється не в змозі забезпечити надходження коштів, необхідно для покриття збільшених витрат, пов'язаних із залученням позикового капіталу [1, с. 291].

Наступним етапом аналізу є обґрунтування підприємством необхідного обсягу залучення позикового капіталу, що можливе на основі аналізу показників фінансового стану. Фінансовий стан підприємства оцінюється, перш за все, його фінансовою стійкістю та платоспроможністю. Платоспроможність відображає здатність підприємства розраховуватися за своїми боргами і зобов'язаннями в даний період часу [12, с. 210]. Однак, визначивши платоспроможність, не можна стверджувати, що підприємство є фінансово стійким, оскільки погасити колишні борги можна і за рахунок нових боргів, наприклад, кредитів, так і не знайшовши точки фінансової рівноваги між власним і залученим капіталом. Тому пропонуємо розраховувати коефіцієнти, що характеризують фінансовий

стан підприємства перед залученням позикового капіталу. Зокрема, показники фінансової стійкості.

Заслугує на увагу концепція оцінки фінансової стійкості, запропонована М.С. Абрюгіною та А.В. Грачовим, в основі якої лежить поділ активів на фінансові та нефінансові [15, с. 571]. Згідно з даною методикою, межа між допустимим та критичним значенням залучення капіталу означає, що власний капітал дорівнює сумі довгострокових нефінансових активів.

Аналітиком, що використав статистичні прийоми в поєднанні з фінансовими коефіцієнтами для прогнозування ймовірного банкрутства підприємства, був У. Бівер. Він запропонував п'ятифакторну систему для оцінки фінансового стану підприємства з метою діагностики банкрутства, що містить такі індикатори: рентабельність активів; питома вага позикових коштів у пасивах; коефіцієнт поточної ліквідності; частка чистого оборотного капіталу в активах; коефіцієнт У. Бівера. Але вважаємо, що вони не відповідають сучасній специфіці економічної ситуації та організації бізнесу в Україні, в тому числі системі бухгалтерського обліку та податкового законодавства. Зарубіжні методики з оцінки ймовірності настання кризи підприємства не завжди прийнятні для українських підприємств, оскільки в них використовуються коефіцієнти-константи, розраховані відповідно на інших умовах кредитування підприємств, оподаткування тощо. Звернемося до вітчизняних розробок та до коефіцієнтного методу визначення фінансової стійкості. Підходи свідчать про відсутність єдиної методики. Особливо це стосується переліку показників для обґрунтування фінансової стійкості підприємства. Ряд авторів наводить звужений перелік показників, що не може дозволити проаналізувати фінансову стійкість підприємства (Н.В. Колчик [17], Г.Б. Поляк [17], Л.П. Павлова [17], Є.В. Мних [11], М.С. Пушкар, А.Г. Богач, В.Г. Мельник [13]

Таблиця 2

Узагальнені коефіцієнти аналізу фінансової стійкості

№	Назва показника	Порядок розрахунку	Нормативне значення
1	Коефіцієнт автономії (Ка)	$Ka = \frac{BK}{VB}$	> 0,5
2	Коефіцієнт фінансової стійкості (покриття) (Кфс)	$Kkзк = \frac{BK}{ЗК}$	> 1
3	Коефіцієнт фінансування (фінансового левериджу) (Кф)	$Kkзк = \frac{ЗК}{BK}$	< 1
4	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу (Ккпк)	$Kkпк = \frac{ЗК}{VB}$	≤ 0,5
5	Коефіцієнт структури фінансування необоротних активів (Кна)	$Kна = \frac{ДЗ}{НА}$	< 1
6	Коефіцієнт довгострокового залучення капіталу (Кдпк)	$Kдпк = \frac{ДЗ}{СК + ДЗ}$	< 1
7	Коефіцієнт довгострокових зобов'язань (Кдз)	$Kдз = \frac{ДЗ}{ПЗ + ДЗ}$	≤ 0,5
8	Коефіцієнт поточних зобов'язань (Кпз)	$Kдз = \frac{ПЗ}{ПЗ + ДЗ}$	> 0,5
9	Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власними ресурсами (Кзаб.об.ак.)	$Kзаб.об.ак. = \frac{BK - ПЗ}{Об.а.}$	> 0,1

Таблиця 3

Аналіз фінансової стійкості підприємства при залученні позикового капіталу (доповнена методика)

№	Запропонований показник	Запропонований порядок розрахунку	Нормативне значення
1	Коефіцієнт співвідношення власного та стороннього капіталу (Ксз)	$Kсз = \frac{BK}{СмК}$	> 1
2	Коефіцієнт співвідношення власного та позикового капіталу (Ксв)	$Kсв = \frac{BK}{ПК}$	> 1
3	Коефіцієнт співвідношення позикового та стороннього капіталу (Кспз)	$Kспз = \frac{ПК}{СмК}$	≥ 1
4	Коефіцієнт співвідношення стороннього та позикового капіталу (Кспп)	$Kспп = \frac{СмК}{ПК}$	< 1
5	Коефіцієнт співвідношення стороннього капіталу та залученого капіталу (Кзвб)	$Kзвб = \frac{СмК}{ЗК}$	≤ 0,5
6	Коефіцієнт співвідношення позикового капіталу та залученого капіталу (Кпвб)	$Kпвб = \frac{ПК}{ЗК}$	≥ 0,5

О.В. Єфімова, М.В. Мельник [1]). Узагальнивши дані, наведемо коефіцієнти та їх значення, які, вважаємо, будуть визначати фінансову стійкість найбільш точно (табл. 2).

Основним недоліком методики аналізу фінансової стійкості є нерозробленість показників впливу залучення позикового та стороннього капіталу. Розробка даних показників є важливим кроком для обґрунтування можливості залучення додаткових джерел фінансування діяльності підприємства. Єдиних нормативів співвідношення власного і позикового, а також власного, позикового та стороннього капіталу не існує. Поширена думка, яку підтримує ряд вчених (В.В. Ковальов [7; 8; 9], Г.В. Савицька [15, с. 549]) що частка власного капіталу має бути не менше 60% [8, с. 98]. В підприємстві із значною часткою власного капіталу кредитори вкладають засоби частіше, оскільки існує більша вірогідність погасити борги за рахунок власних коштів. Проте багатьом японським компаніям властива висока концентрація позикового капіталу (до 80%), а значення показника концентрації в середньому на 58% вище, ніж в американських корпораціях. В зазначених країнах інвестиційні потоки мають різну природу – в США основний потік інвестицій надходить від населення, в Японії – від банків. Тому високе значення коефіцієнта концентрації позикового капіталу свідчить про ступінь довіри до корпорації з боку банків, а значить, про її фінансову надійність; навпаки, низьке значення цього коефіцієнта для японської корпорації свідчить про її нездатність отримати кредити в банку, що є певною настановою інвесторам та кредиторам [9, с. 104-105]. Вважаємо, що для оцінки фінансової стійкості необхідний такий критерій, який би одночасно поєднував у собі інформацію про активи та капітал, а фінансовий стан підприємства розглядався б у динаміці.

Проведений нами кореляційно-регресійний аналіз на основі даних фінансової звітності 110 підприємств

переробної галузі України підтвердив щільність зв'язку між залученням позикового капіталу та фінансовим результатом. Тому, прийнявши за основу випадки, при яких за певного співвідношення власного, стороннього та позикового капіталу підприємства отримали позитивний фінансовий результат (прибуток), нами сформульовані нормативи співвідношення між власним, позиковим та стороннім капіталом, що забезпечить ефективність проведення економічного аналізу управління позиковим та стороннім капіталом. Виходячи із запропонованої схеми можемо запропонувати доповнену методику аналізу фінансової стійкості підприємства, запропонувавши ряд коефіцієнтів та їх нормативних значень.

На основі запропонованих показників та їх нормативних значень розраховано вплив залучення позикового капіталу на фінансову стійкість (табл. 3).

Таким чином, запропонована методика відображення фінансово-економічного стану підприємства в тій чи іншій мірі дозволяє судити про фінансовий добробут підприємства і наявність капіталу для поточного та подальшого розвитку, а також з метою погашення своїх боргів і зобов'язань.

Наступним кроком є виявлення джерел та способів залучення позикового капіталу.

На думку І.А. Бланка [2, с. 243], на вибір схеми фінансування та конкретних джерел формування капіталу підприємства здійснює вплив ряд об'єктивних та суб'єктивних факторів, один з яких – свобода вибору джерел фінансування: не всі джерела є доступними та дозволеними для підприємства.

Для вирішення задач вибору оптимальних умов фінансування необхідно проаналізувати доступні комбінації джерел фінансування згідно з можливостями компанії. При цьому вибір конкретного джерела повинен відповідати ряду умов та критеріїв, на основі яких було створено алгоритм вибору оптимального джерела фінансування.

Таблиця 4

Відомість вибору залучення елементів позикового капіталу

Критерій	Елементи позикового капіталу				
	Кредити (Кн)	Поворотна фінансова допомога (ФД)	Факторинг (Ф)	Лізинг (Л)	Облігаційні позики (О)
1. Платність					
1.1. Відсотки, %					
тис. грн. за період кор-ня					
1.2. Витрати на залучення капіталу, тис. грн*, в т.ч.:					
1.2.1 .Представницькі					
1.2.2. Страхування					
1.2.3. Комісія					
1.2.4. Додаткові витрати					
1.3. Дисконтowana сума боргу					
<i>Вартість залучення елементу позикового капіталу (рейтинг)</i>					
2. Умови надання кредиту / позики					
2.1. Репутація установи-позикодавця**					
2.2. Сплата відсотків, в т.ч.:					
2.2.1. Сплата відсотків в кінці строку					
2.2.2. Сплата відсотків рівними частинами					
2.3. Необхідність забезпечення					
2.4. Розподіл ризиків					
2.5. Наявність знижок					
<i>Характеристика умов (рейтинг)</i>					
Позиція доцільності залучення елементів позикового капіталу					

* Середні дані згідно інформації, розміщеної в Інтернеті чи отриманої в результаті анкетування підприємств; В/в – відповідає вимогам підприємства

** Згідно з рейтингом НБУ; Н/в – не відповідає вимогам підприємства

Порядок включає наступні етапи:

1. Вибір валюти джерела (здійснюється на основі аналізу темпів інфляції, темпів зміни валютного курсу та базових відсоткових ставок). 2. Проведення порівняльного аналізу джерел фінансування (розглядаються корпоративні облігації, кредити банків, стратегічних інвесторів). Кредитування в середніх та малих розмірах можна здійснювати також шляхом отримання кредитів в банку, використання лізингових схем, коштів приватних фондів. Порівняльний аналіз слід проводити виходячи з ціни капіталу, визначеною з урахуванням супутніх витрат. Крім того, необхідно прорахувати вигоди, які отримає підприємство при використанні кожного із розглянутих варіантів залу-

чених коштів. 3. Залучення позикового капіталу та контроль виконання заданих цілей (оптимізація умов залучення коштів шляхом обраного джерела (переговори, надання послуг кредиторам).

Обмеженість компанії у виборі джерела фінансування залежать від особливостей ведення бізнесу, а також ринкових та правових умов функціонування компанії. Визначення подібних обмежень та факторів, постійне коригування фінансової політики з їх урахуванням дозволяють ефективніше залучати ресурси.

Слід зазначити, що ряд компаній вже зіткнулися з проблемою неповерненості позикового капіталу. Неповерненість позикового капіталу загрожує банкрутством, тому досить важливим етапом вибору

Рис. 2. Модель аналітичного обґрунтування доцільності формування позикового капіталу

оптимального джерела фінансування є оцінка ризику неповерненості позикового капіталу. При плануванні джерел погашення заборгованості необхідно чітко визначити систему контрольних показників, що відображають виконання намічених графіків поверненості позикового капіталу та плати за користування коштами.

Визначення реальної ставки кожного джерела є важливим в двох випадках: по-перше, підприємство може обрати джерела фінансування з найменшими витратами на їх залучення і використання; по-друге, визначення реальної ставки є необхідним для прийняття фінансових рішень, оскільки ціна капіталу не повинна перевищувати рівень доходу, інакше підприємство отримає збиток.

Доступність джерел фінансування також необхідно розглядати з точки зору різних умов, що збільшують реальну ставку залучення коштів, що в результаті може зробити його не вигідним [3, с. 138].

Проведемо дослідження доцільності залучення елементів позикового капіталу. Обґрунтування вибору можемо відобразити за допомогою розробленого робочого документу аналітики у таблиці 4.

Порівнявши кількісні та якісні характеристики формування елементів позикового капіталу, тобто прорахувавши і порівнявши ціну залучення за кожним елементом позикового капіталу, та умови отримання позикового капіталу, слід виявити елемент позикового капіталу з мінімальною ціною. Згідно з розрахованим Критерієм доцільності залучення елементів позикового капіталу, це – альтернативне рішення. У наведеній таблиці нами визначені кількісні та якісні характеристики залучення позикового капіталу. Зокрема, розглянуто ознаки платності (сплачені відсотки, комісійні витрати на залучення, витрати на страхування та інші). Дані отримані виходячи з інформації, отриманої від фінансово-кредитних установ. Отже, на основі наведених пропозицій можемо запропонувати комплексну модель аналізу формування та використання позикового капіталу підприємств. Модель повинна включати етапи аналізу з можливими альтернативними варіантами та шляхами їх рішення (рис. 2).

Запропонована комплексна методика аналітичного обґрунтування доцільності залучення позикового капіталу сприятиме визначенню оптимального розміру залучення позикового капіталу та дозволить проаналізувати ефективність його залучення із застосуванням удосконалених форм фінансової звітності та коефіцієнтів, розрахованих на її основі.

Висновок. Аналіз позикового капіталу підприємства можна здійснювати з двох позицій: з позиції кредиторів та інвесторів та з позиції управлінського персоналу, щодо ефективного управління. Методика аналізу капіталу з позиції інвесторів та кредиторів розроблена та представлена у вигляді аналізу платоспроможності, ліквідності та фінансової стійкості. Методика аналізу формування та використання позикового капіталу, що особливо важлива в кризових умовах господарювання, відсутня. Розроблена модель формування та використання позикового капіталу дозволить проаналізувати ефективність залучення

позикового капіталу з застосуванням удосконалених форм звітності та коефіцієнтів, розрахованих на її основі; та дозволить обґрунтувати напрямки фінансування майна підприємства на основі розроблених нормативів, що використовуються підприємствами відповідно до напрямків діяльності. Важливим є узагальнення аналітичних показників. Дані розрахунки та виявлені показники пропонуємо групувати та узагальнювати в робочих таблицях аналітика, що дозволить наочно представити проведені дослідження та їх результати.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Анализ финансовой отчетности: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалт. учет, анализ и аудит» / под ред. О.В. Ефимовой, М.В. Мельник. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во ОМЕГА-Л, 2006. – 408 с.
2. Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2000. – 512 с.
3. Бородкин К.В. Комплексные методы финансовой диагностики: монография / К.В. Бородкин. – Воронеж: ВГУ, 2002. – 183 с.
4. Гиляровская Л.Т. Анализ эффективности использования собственного и заемного капитала / Л.Т. Гиляровская // Бизнес-журнал Бизкиев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bizkiev.com/content/view/951/205/>.
5. Гиляровская Л.Т. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности / Л.Т. Гиляровская, Д.В. Лысенко, Д.А. Ендовицкий. – М.: Велби, Изд-во проспект, 2006. – 360 с.
6. Грачев А.В. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия: учебно-практическое пособие / А.В. Грачев. – М.: Издательство «Финпресс», 2002. – 208 с.
7. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 512 с.
8. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры: учебник / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.
9. Ковалев В.В. Финансы организаций (предприятий): учебник / В.В. Ковалев, Вит. В. Ковалев – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 352 с.
10. Коринько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб'єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, організація: монографія / М.Д. Коринько. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2007. – 395 с.
11. Миронова Ю. Надання поворотної фіндопомоги: як це роблять юридичні особи // Баланс (український бухгалтерський журнал). – № 35(685). – 2007. – С. 33-36.
12. Національний банк України Генеральний департамент грошово-кредитної політики Монетарний огляд II квартал 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Publication/econom.htm> – 11 с.
13. Пушкар М.С. Логістичні системи підприємства: облік, аналіз і аудит / М.С. Пушкар, А.Г. Богач., В.Г. Мельник. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 187 с.
14. Пчеленок Н.В. Зарубежные и Российские методики прогнозирования банкротства // Н.В. Пчеленок, Б.Г. Маслов // Управленческий учет. – № 5. – 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.upruchet.ru/articles/2005/5/4543.html>
15. Савицкая Г.В. Экономический анализ: учебное пособие / Г.В. Савицкая. – 11-е изд., испр. и доп. – М.: Новое знание, 2005. – 651 с.
16. Толпегина О.А. Анализ финансовой отчетности: уч. пособие / Сост. О.А. Толпегина. – М.: МИЭМП, 2007. – 129 с.
17. Финансы предприятия: учебник для вузов / Н.В. Колчик, Г.Б. Поляк, Л.П. Павлова и др. Под ред. проф. Н.В. Колчик. – 2-е изд., дополн. и перераб. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 447 с.

УДК 336.71

Іщенко О.О.

*асистент кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету***РЕЙТИНГОВІ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ**

У статті визначено сутність рейтингової оцінки банківської установи. Досліджено рейтингові системи моніторингу та оцінки фінансової стійкості банку, які розробляються як державними наглядовими за банками органами, так і незалежними вітчизняними та міжнародними рейтинговими агентствами. Здійснено деталізацію акронімів назв рейтингових систем. Визначено переваги та недоліки аналізованих рейтингових систем.

Ключові слова: фінансова стійкість банку, інструменти оцінки фінансової стійкості банку, рейтингові системи, рейтингові агентства, дистанційна та недистанційна оцінка фінансової стійкості банку.

Ищенко А.А. РЕЙТИНГОВЫЕ СИСТЕМЫ МОНИТОРИНГА И ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКА

Определена сущность рейтинговой оценки банковского учреждения. Исследованы рейтинговые системы мониторинга и оценки финансовой устойчивости банка, которые разрабатываются как государственными надзорными за банками органами, так и независимыми отечественными и международными рейтинговыми агентствами. Осуществлена детализация акронимов названий рейтинговых систем. Определены преимущества и недостатки рассматриваемых рейтинговых систем.

Ключевые слова: финансовая устойчивость банка, инструменты оценки финансовой устойчивости банка, рейтинговые системы, рейтинговые агентства, дистанционная и недистанционная оценка финансовой устойчивости банка.

Ishchenko O.O. RATING SYSTEMS FOR MONITORING AND ASSESSING OF BANK'S FINANCIAL STABILITY

In this article is determined the essence of bank's rating assessment. Investigated the rating systems for monitoring and assessing of bank's financial stability, which were developed by government supervising authorities and independent national and international rating agencies. Detailed the acronyms of rating's systems titles. Defined advantages and disadvantages of the analyzed rating systems.

Keywords: financial stability of the bank, assessment's tools for the financial stability of the bank, rating systems, rating agency, remote and non-remote assessing of the financial stability of the bank.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань у системі фінансового менеджменту є своєчасна діагностика ймовірності настання кризового стану банку. Це дає змогу розробити план адекватних дій з метою покращення його фінансового стану. У забезпеченні такою інформацією зацікавлені представники управлінської ланки та засновники банку, регулятивний орган та зовнішні користувачі. Для банку важливим є вибір з існуючих або розробка власних інструментів раннього попередження на основі інсайдерської та публічної інформації, використання яких дозволяло б оцінити рівень стійкості банківської установи. Зовнішні користувачі зацікавлені у можливості здійснення такої оцінки дистанційно в умовах обмеженості інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням існуючих, вдосконаленням та розробкою нових інструментів оцінки фінансової стійкості банку займаються такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М. Бобрик [1], В. Вовк [2], Є. Гіленко [3], О. Дзюблюк [4], Ю. Дмитрик [2], О. Заруцька [5], Т. Зегхуди [6], Я. Клаас [7], В. Коваленко [8], О. Крухмаль [8], В. Марцин [9], Д. Меар [10], Р. Михайлюк [4], О. Федорова [3] та інші.

Постановка завдання. У вітчизняній та світовій практиці існує досить багато загальноновизнаних інструментів моніторингу та оцінки фінансової стійкості, що можуть бути використані наглядовим за банками органом країни та банками. Крім того, діють власні методики банків та рейтингових агентств. Типи інструментів оцінки фінансової стійкості банку можна класифікувати наступним чином: 1) рейтингові системи; 2) системи аналізу фінансових коефіцієнтів та однорідних груп; 3) статистичні моделі раннього передбачення; 4) системи комплексної оцінки; 5) інструменти макро- та мікропруденційного аналізу. Метою даної статті є дослідження рейтингових систем моніторингу та оцінки фінансової стійкості, визначення їх основних недоліків та переваг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рейтингова оцінка банківської установи, як зазначається у розпорядженні Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання» № 208-р від 01.04.2004 р., характеризує ступінь її платоспроможності та фінансової стійкості, здатність своєчасно та в повному обсязі виплачувати відсотки та основну суму за борговими зобов'язаннями.

Інформаційними джерелами для проведення такого аналітичного дослідження виступають бухгалтерська звітність, результати інспекційних перевірок наглядовим органом відокремлених структурних підрозділів та банку в цілому, висновки незалежних аудиторських фірм, дані експертних оцінок. У процесі проведення рейтингової оцінки здійснюється перевірка відповідності нормативів та показників встановленим граничним значенням, аналізується рівень

Таблиця 1

Рейтингові системи моніторингу та оцінки фінансової стійкості банку

Тип рейтингової системи	Назва інструменту	Країна, що впроваджує	Рік впровадження
1. Дистанційні системи банківського нагляду	CAEL	США	1985
	PATROL	Італія	1993
	ORAP	Франція	1997
2. Недистанційні (внутрішні) системи банківського нагляду	CAMELS	США	1980
	BOPEC	США	1987
	CAMEO	США	1988
	PEARLS	США	1990
	CAMEL	Австрія	1995
CAMELS	Україна	2002	
CAMEL	Росія	2008	

Джерело: складено автором на основі джерел: [11-25]

Таблиця 2
Розшифрування акронімів назв рейтингових систем моніторингу та оцінки фінансової стійкості

Назва системи (акронім)	Компоненти акроніму	Переклад компонентів акроніму
BOPEC	з англ. Bank subsidiaries covered by the bank deposit insurance fund, Other subsidiaries, Parent company, Earnings, Capital	Дочірній банк, забезпечений банківським страховим фондом, інші небанківські дочірні компанії, материнська компанія, доходи, капітал
CAEL, CAMEL, CAMELS	з англ. Capital adequacy, Asset quality, Management factors, Earnings, Liquidity, Sensitivity to market risk	Адекватність капіталу, якість активів, фактори управління, доходи, ліквідність, чутливість до ринкового ризику
CAMEO	з англ. Capital, Asset quality, Management, Earnings, Operations and internal controls	Капітал, якість активів, управління, доходи, операції та внутрішній контроль
ORAP	з фран. Organisation et Renforcement de l'Action Prriverve	Зміцнення організації та попереджувальні заходи
PATROL	з італ. PATrimonio, Redditivita, Rischiosita, Organizzazione, Liquidita	Капітал, рентабельність, кредитний ризик, організація, ліквідність
PEARLS	з англ. Protection, Effective financial structure, Asset quality, Rates of return and cost, Liquidity, Signs of growth	Захист, ефективність структури фінансів, якість активів, норма прибутку та витрати, ліквідність, ознаки зростання

Джерело: складено автором на основі джерел: [11-25]

ефективності управління активами та пасивами, ризиками та організацією в цілому. Результатом такої оцінки є підсумковий рейтинг, який дозволяє визначити місце банку у банківському секторі порівняно з іншими, здійснивши попереднє ранжування за ступенем прояву заданої аналізованої ознаки в залежності від типу та цілей рейтингу.

Перелік рейтингових систем моніторингу та оцінки фінансової стійкості банку наведено у табл. 1.

Назва кожної з наведених вище систем складається з початкових літер елементів, що підлягають моніторингу та оцінці для дослідження фінансової стійкості установи. Деталізацію акронімів нами наведено у табл. 2.

Розглянемо детальніше кожен систему моніторингу та оцінки фінансової стійкості банку з зазначених у табл. 1. Найвідомішою в світі рейтинговою системою недистанційного типу для оцінки стійкості банків є *CAMELS* [11, с. 1855-1856]. Системою передбачено аналіз таких груп показників, як достатність капіталу, якість активів, фактори управління, доходи, ліквідність та чутливість до ринкового ризику. Ця система відрізняється від більш ранньої розробки *CAMEL* наявністю додаткового «S»-компонента (чутливість до ринкового ризику). Аналіз показників банківської діяльності за названою системою дозволяє оцінити загальний стан банківської установи, визначити пріоритети її розвитку, виявити слабкі місця та можливі загрози рівню її стійкості.

Перевагою *CAMELS* є комплексний підхід до всебічного аналізу діяльності банку, враховуючи вплив організації управління та ринкових ризиків

на функціонування банку. Оскільки системою визначені основні принципи та правила оцінки в цілому, користувачів приваблює її гнучкість, що полягає у можливості вибору складу набору показників в залежності від поставлених цілей. Система дозволяє наглядовим органам ранжувати банки за рівнем їх стійкості та приймати відповідні рішення щодо необхідності втручання. Система *CAMELS* на сьогоднішній день відповідає основним базельським принципам та слугує орієнтиром для вдосконалення або розробки власної системи наглядовими органами у багатьох країнах. Її переваги зумовили значне поширення у світі. Так, наприклад, ця система адаптована з урахуванням відповідних національних особливостей банківської системи та використовується у таких країнах, як Австрія, Росія, Польща, Україна, Чехія та інші. В адаптованих системах немає принципової відмінності, оскільки різниця полягає лише у переліку факторів, що досліджуються в рамках аналізу кожного компонента системи.

Рейтингова система *CAMEO* подібна до *CAMEL*. Компонент «L» в ній було замінено на «аналіз операцій та внутрішній контроль», залишаючи на розсуд контролюючого органу можливість аналізу також і рівня ліквідності банку [12]. Дистанційна система рейтингу *CAEL* [13, с. 19], на відміну *CAMEL*, не містить «M»-компонент, який не може бути досліджений та оцінений без доступу до інсайдерської інформації банку. В основу розрахунку підсумкового рейтингу покладено систему вагових коефіцієнтів. Через неможливість виявлення та дослідження взаємозв'язків між окремими компонентами, *CAEL* була замінена на статистично обґрунтовану систему *SCOR* [13, с. 19]. Нова система дозволила не лише аналізувати поточні значення показників, але й розглядати їх в динаміці та робити відповідні прогнози.

Рейтингові системи *BOPEC*, *PATROL*, *ORAP* за своєю суттю та способом виведення проміжних та підсумкового рейтингів є схожими до системи *CAMEL*. В рамках системи *BOPEC* [14, с. 8], розробленої для оцінки стійкості банківських холдингів, досліджуються дочірній банк, інші небанківські дочірні компанії, материнська компанія, консolidовані доходи та консolidована достатність капіталу. Використання італійської рейтингової системи дистанційного типу *PATROL* [13, с. 3-4] передбачає дослідження фінансового стану банку та його здатності до функціонування у змодельованій стресовій ситуації: раптовий відтік коштів клієнтів й міжбанківських депозитів та збільшення частки вкладених у кредити коштів. В рамках французької системи багатofакторного аналізу *ORAP* [13, с. 4-5] досліджуються 14 компонентів, що поділені на п'ять груп: пруденційні нормативи (капітал, ліквідність, великі ризики, достатність капіталу), балансова та позабалансова діяльність (якість активів, негативно класифіковані кредитів та сформовані під них резерви), ринковий ризик, прибуток (операційний прибуток, дослідження статей нерегулярних доходів та витрат, рентабельність активів) та якісні критерії (акціонери, управління, внутрішній контроль). Американська рейтингова система *PEARLS* [13, с. 5-6] розроблена для моніторингу фінансової стійкості кредитних спілок. Перевагою системи є те, що у ході її використання рівень прибутковості розглядається разом з іншими ключовими показниками – сукупними активами, обсягом наданих кредитів та залучених депозитів, обсягом зовнішніх кредитів, портфелями акцій, статутним капіталом та приналежністю до акціонерів.

Окрім рейтингових систем, розроблених державними наглядовими органами, оцінку фінансової стійкості банків здійснюють також незалежні рейтингові агентства. Авторитетними та найвідомішими є *міжнародні рейтингові агентства* Fitch Ratings, Moody's Investor Service, Standart & Poor's. Методики визначення рейтингу таких агентств враховують як ендогенні, так і екзогенні фактори впливу на стійкість банку. Так, наприклад, методика визначення банківських рейтингів фінансової стійкості BFSR [15], що використовується агентством Moody's, передбачає дослідження таких груп показників як ринкова позиція, ризик, регулятивне та операційне середовище, фундаментальні фінансові показники. Банк розглядається як складова фінансової системи, й агентством досліджується можливість надання фінансової підтримки з боку материнської компанії, акціонерів, корпоративних союзів, регіональної та місцевої адміністрації, уряду. В результаті аналізу рейтинг фінансової стійкості може бути підвищено. Даною методикою не оцінюється ймовірність своєчасного погашення банком своїх зобов'язань та не враховуються ризики, що пов'язані з діяльністю уряду і можуть вплинути на здатність банку виконувати свої фінансові зобов'язання у національній та іноземній валютах. При цьому враховуються фактори ризику, властиві операційному середовищу, в якому функціонує банк (стабільність та перспективи економіки в цілому, структуру та стійкість фінансової системи, якість банківського регулювання та нагляду).

Найбільш відомими *російськими рейтинговими агентствами* є «Национальное Рейтинговое Агентство», «Рейтинговое агентство АК&М», «Рус-Рейтинг», «Експерт РА», Moody's Interfax Rating Agency. Рейтинги, визначені «Национальным Рейтинговым Агентством» [16], офіційно визнаються як регуляторами фінансового ринку, так і компаніями-учасниками. Агентство розраховує рейтинг фінансової стійкості банків аналогічно до системи CAMEL. Напротривагу цій методиці агентством «Рус-Рейтинг» [17] показники оцінки рівня менеджменту розглядаються у групі нефінансових показників (склад власників банку, якість корпоративного управління, ринкові позиції, нефінансові ресурси та ризики), а серед фінансових додатково розглядають стійкість зобов'язань та чутливість до фінансових ризиків. Методика визначення рейтингу кредитоспроможності банку «Рейтингового агентства АК&М» [18] ґрунтується на аналізі формалізованих та неформалізованих показників, що чинять вплив на спроможність банку до виконання своїх фінансових зобов'язань. В рамках методики здійснюється аналіз таких груп факторів як позиція банку на ринку фінансових послуг, структура акціонерного капіталу та якість управління, ефективність його основної діяльності, капітал банку, зобов'язання та активи, ліквідність банку, характеристика фінансового активу. На наш погляд, цікавим є виокремлення останньої групи показників, що використовується для визначення рейтингу конкретного фінансового активу, адже високий рейтинг активу може бути гарантією виконання за їх рахунок зобов'язань у майбутньому.

Вітчизняні незалежні рейтингові агентства можуть бути як уповноваженими державою на здійснення рейтингових оцінок, так й не уповноваженими. На початку 2014 р. до Державного реєстру уповноважених рейтингових агентств Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку було включено шість рейтингових агентств: ТзОВ «Рейтингове агентство «Експерт-рейтинг», ТзОВ

«Рейтингове агентство «ІВІ-Рейтинг», ТзОВ «Кредит-Рейтинг», ТзОВ «Рюрік», ТзОВ «РА «Стандарт рейтинг», ТзОВ «Українське кредитно-рейтингове агентство». Рейтинговим агентством «Стандарт рейтинг» [19] для оцінки надійності вітчизняних банків адаптовано зарубіжну методику CAMELS з урахуванням особливостей функціонування вітчизняних банків та рівня доступності інформації про діяльність банків. Методика ТзОВ «Рюрік» [20, с. 3-11] передбачає комплексний аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на діяльність банку, серед яких виділено сім груп: загальна інформація про банк, стан банківської системи України, аналіз та оцінка якості активів банку, аналіз та оцінка якості зобов'язань банку, аналіз власного капіталу банку, аналіз фінансових результатів банку, характеристика емісії облігацій банку та фінансовий аналіз випуску облігацій. Результатом аналізу є визначення кредитного рейтингу банку згідно Національної рейтингової шкали, затвердженої Постановою Кабінету міністрів України № 665 від 26.04.2007 р. Рейтингове агентство «Українське кредитно-рейтингове агентство» [21], визначаючи кредитний рейтинг банку, досліджує фінансову стійкість, можливість отримання фінансової підтримки, регуляторне та операційне середовище. За змістом такий підхід є схожим до застосовуваного міжнародним рейтинговим агентством Moody's.

Існують методики розрахунку рейтингу стійкості банку, що пропонуються *неуповноваженими державою організаціями*: аналітичним порталом «Вкладчик.In.UA», журналом «Деньги», фінансовим порталом «Мінфін», інвестиційною компанією «Dragon Capital» та іншими. Журналом «Деньги» [22, с. 19] рейтинг надійності банку розраховується на основі аналізу адекватності регулятивного капіталу, співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів, поточної ліквідності, максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, аналізу великих кредитних ризиків, розривів між статутним та регулятивним капіталом, рентабельності активів. Фінансовий портал «Мінфін» [23] здійснює рейтингування банків, виходячи з аналізу таких двох груп факторів як стійкість банку до стресів (досліджується вплив якості активів, фондування, прибутковості, ліквідності, достатності капіталу, масштабу діяльності) та лояльності вкладників (аналізуються частка банку на ринку роздрібних депозитів, абсолютне зростання роздрібногo портфеля вкладів за квартал, відносне зростання роздрібногo портфеля вкладів за квартал, досвід роботи на ринку та платіжна репутація банку).

Особливістю державних рейтингів, на відміну від недержавних, є їх закритість, тобто дані не підлягають оприлюдненню. Оскільки рейтинги є одним з потужних засобів формування суспільної думки про діяльність банків, публікація результатів здійсненого рейтингування хоча й сприяла б прозорості діяльності банківської системи, але могла би спричинити хвилювання у суспільстві в разі віднесення досліджуваного банку до груп несприятливого фінансового стану.

Набувають популярності *«народні» рейтинги* стійкості банку, розміщені у мережі Інтернет на спеціалізованих аналітичних порталах, таких, наприклад, як український банківський портал banker.ua та інформаційний портал banki.ua. Рейтингування здійснюється шляхом online-голосування. На нашу думку, такі рейтинги є досить суб'єктивними, адже оцінювання здійснюється користувачами виходячи з чуток, відгуків або власного досвіду співпраці з бан-

ком, який може мати негативний характер через недостатній рівень професіоналізму банківських працівників.

Розробка рейтингових систем є предметом дослідження вітчизняних науковців [24; 25]. Наприклад, у [24, с. 34] вченими було запропоновано модель рейтингової оцінки фінансової стійкості банку з іноземним капіталом RAFINS, в основу якої покладені компоненти системи CAMELS. Влучними, на наш погляд, є пропозиції вчених щодо додаткового дослідження стану материнської компанії як джерела безпосередньої фінансової підтримки. Система комплексної оцінки банку ПУСКО [25] схожа на рейтингову систему CAMEL. Метою використання системи є ранжування банків за принципом «кращий-гірший», але вченими не зазначено підсумкові характеристики, що відповідають отриманому в результаті рейтингування балу.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, рейтингові системи є загально визнаним інструментом моніторингу та оцінки фінансової стійкості, який забезпечує наглядові органи та учасників фінансового ринку необхідною інформацією щодо стану банку та його місця на ринку фінансових послуг. Найбільш дієвими, на нашу думку, є системи, які дозволяють не лише здійснювати порівняння банків між собою, але й аналізувати відповідні тенденції у банківському секторі. Використання рейтингових систем недистанційного типу дозволяє користувачу більш точно оцінити ступінь фінансової стійкості банку, оскільки аналізується також додаткова інформація про внутрішній стан банку. Користувачі дистанційних систем мають звертати увагу на ймовірність похибки, що може бути викликана відсутністю доступу до інсайдерської інформації, використання якої є необхідною для оцінки якості окремих аспектів діяльності банку, та використанням недостовірних, не підтверджених контролюючими органами або аудиторськими компаніями даних.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бобрик М.А. Модели и методы оценки финансовой устойчивости коммерческих банков / М.А. Бобрик // Банковское дело. – 2013. – № 3. – С. 53-56.
2. Вовк В. Діагностування кризи з боку центральних банків: зарубіжний та вітчизняний досвід / В. Вовк, Ю. Дмитрик // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 20-25.
3. Федорова Е.А. Применение моделей бинарного выбора для прогнозирования банкротства банков / Е.А. Федорова, Е.В. Гиленко // Экономика и математические методы. – 2013. – Т. 49. – № 1. – С. 106-118.
4. Дзюблюк О.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія / О.В. Дзюблюк, Р.В. Михайлюк. – Тернопіль, 2009. – 318 с.
5. Заруцька О.П. Відображення фінансового стану банків України за картою Кохонена / О.П. Заруцька // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 10. – С. 12-19.
6. Zaghoudi T. Bank Failure Prediction with Logistic Regression / T. Zaghoudi // International Journal of Economics and Financial Issues. – 2013. – Vol. 3, № 2. – P. 537-543 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/442/pdf>.
7. Клаас Я.А. Современные подходы к оценке финансовой устойчивости кредитной организации / Я.А. Клаас // Банковское дело. – 2012. – № 8. – С. 60-64.
8. Коваленко В.В. Оцінка фінансової стійкості банківської установи для розробки антикризової стратегії її діяльності / В.В. Коваленко, О.В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 12. – С. 95-108.
9. Марцин В.С. Особливості фінансово-кредитної діяльності банку з використанням рейтингової системи / В.С. Марцин // Фінанси України. – 2006. – № 11. – С. 68-76.
10. Mare D.S. Predicting small bank failures using macroeconomic factors / D.S. Mare [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.globalcube.net/clients/eacb/content/medias/events/research_awards_2012/Article_DM.pdf.
11. Commercial Bank Examination. Manual / Division of Banking Supervision and Regulation. Board of Governors of the Federal Reserve System. – Washington, 1994. – 1878 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.federalreserve.gov/boarddocs/supmanual/cbem/cbem.pdf>.
12. Rating System For International Examinations / Board of Governors of the Federal Reserve System. – Washington, 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.federalreserve.gov/boarddocs/srletters/1990/sr9021.htm>.
13. Sarker A.A. CAMELS Rating System in the Context of Islamic Banking: A Proposed 'S' for Shariah Framework / A.A. Sarker [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ibtra.com/pdf/journal/v2_n2_article4.pdf.
14. Sahajwala R. Supervisory Risk Assessment and Early Warning Systems / R. Sahajwala, P. Van den Bergh // Basel Committee on Banking Supervision. Working Paper. – Basel, 2000. – № 4. – 53 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bis.org/publ/bcbw_wp04.pdf.
15. Moody's Investor Service. Методология присвоения банковских рейтингов по глобальной шкале [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.moody.com/sites/products/TopicAttachments/GBRM/SP7485_Global%20Bank%20RM_brochure_Ru_final.pdf.
16. Методики. Рейтинг финансовой устойчивости банков (Национальное Рейтинговое Агентство) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rating.rbc.ru/category.shtml?method/32342528>.
17. Рейтинговое агентство «Рус-Рейтинг». Методология присвоения кредитного рейтинга российским кредитным организациям. Основные положения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rusrating.ru/images/stories/doc/metodika-banki.pdf>.
18. Рейтинговое агентство АК&М. Методика определения рейтинга кредитоспособности банков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.akm.ru/rus/ra/metodic2.pdf>.
19. РА «Стандарт-Рейтинг». Рейтингова система оцінювання надійності українських банків за публічною інформацією / Урядовий кур'єр. – 2011. – № 2. – 26 травня 2011 р. – С. 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.standard-rating.com/data/upload/StaffArticles/UK25052011.pdf>.
20. НРА «Рюрик». Методика рейтингового оцінювання для комерційних банків. – Київ, 2012. – 13 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rurik.com.ua/documents/methodology/metod_banks_Cut_final.pdf.
21. Рейтинговое агентство «Украинское кредитно-рейтинговое агентство». Методология определения кредитного рейтинга банка. Основные положения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ucra.com.ua/var/upload/files/file/metodology_bank.pdf.
22. Буруль Е. Банки топ-50. Рейтинг надежности-2013 / Е. Буруль // Деньги. – 2014. – № 03(245). – С. 16-23.
23. Корнилюк Р. Рейтинг устойчивости банков. Методика финансового портала «Минфин» / Р. Корнилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.com.ua/banks/rating/method>.
24. Фурсова В. Рейтингова система оцінки фінансової стабільності банків з іноземним капіталом як інструмент підвищення надійності банківської системи / В. Фурсова, О. Каширіна // Вісник НБУ. – 2011. – № 9. – С. 33-41.
25. Савченко Т. Публічна система комплексної оцінки діяльності банків як інструмент підвищення якості інформації про банки / Т. Савченко // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 10. – С. 40-45.

УДК 336

Калініченко Л.Л.

доктор економічних наук, доцент
Української державної академії залізничного транспорту**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛАЄНСУ У ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКАХ**

У статті розкрито сутність термінів «комплаєнс» в банку, комплаєнс-системи, визначено елементи комплаєнс-системи, обґрунтована необхідність розробки та впровадження комплаєнс-політики в українських банках.

Ключові слова: комплаєнс, комплаєнс-контроль, комплаєнс-політика, комплаєнс-система, комплаєнс-ризик.

Калиниченко Л.Л. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОМПЛАЕНСА В ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКАХ

В статье раскрыта сущность терминов «комплаєнс» в банке, комплаєнс-системы, определены элементы комплаєнс-системы, обоснована необходимость разработки и внедрения комплаєнс-политики в украинских банках.

Ключевые слова: комплаєнс, комплаєнс-контроль, комплаєнс-политика, комплаєнс-система, комплаєнс-риск.

Kalinichenko L.L. THEORETICAL ASPECTS OF FUNCTIONING COMPLAINS IN UKRAINIAN BANKS

In the article the essence of the terms of compliance with the Bank, the compliance of the system elements of a compliance system, the necessity of development and implementation of the compliance policy in Ukrainian banks.

Keywords: compliance, compliance control, compliance policies, compliance system, the compliance risk.

Постановка проблеми. Сталий та безкризовий розвиток банківського сектора має першорядне значення для забезпечення фінансової стабільності як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях. В умовах інтеграції України у світову економіку дуже гостро стоїть питання якості і надійності кредитної установи, що надає свої послуги на фінансовому ринку. Будь-якому банку, що має намір вести законний і цивілізований бізнес, надзвичайно важливо дотримання всіх діючих норм та правил регулювання банківської діяльності, відповідність усіх нормативно-методичних і навіть стратегічних (програмних) документів банку цими правилами. Банк, що високо цінує свою репутацію надійної та прозорої фінансової установи, повинен працювати у відповідності з кращими міжнародними стандартами і створювати корпоративну культуру нетерпимості до корупції, завжди прагнути дотримуватися як духу, так і букви закону. Адже довіра клієнтів, інвесторів, компаньйонів ґрунтується на впевненості в тому, що всі послуги надаються з дотриманням основ професійної етики і виконуються згідно з найвищими стандартами якості. І саме тому комплаєнс, що розуміється як відповідність діяльності банку законодавству, стандартам та етичних норм ведення бізнесу, є сьогодні важливим фактором зміцнення довіри до фінансових інститутів, показником їх правової зрілості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд теоретичних і практичних основ комплаєнсу свідчить про недостатню обізнаність з цього питання вітчизняного фінансового сектора. Проблема впровадження комплаєнсу у вітчизняній фінансово-кредитній сфері цікавляться такі науковці: Г. Бортников аналізує систему управління ризиком комплаєнс в рамках загальної інтегрованої системи управління ризиками [1]; А. Гаврікова розкриває основи використання системи комплаєнс-контролю в межах механізму формування і реалізації інноваційної кредитної політики банку [2]; О. Данілін, Е. Пустовалова визначають підходи до виявлення областей комплаєнса і методологію побудови функції комплаєнс [3]; Н. Деева досліджує діалектику взаємозв'язку комплаєнс, внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту, ризик-менеджменту [4]; Л. Правдива розкриває шляхи вдосконалення комплаєнс-функції у практичній діяльності українських банків [5].

Метою статті є розкрити сутність термінів «комплаєнс» в банку, комплаєнс-системи, визначити елементи комплаєнс-системи, обґрунтувати необхідність розробки та впровадження комплаєнс-політики в українських банках.

Виклад основного матеріалу. Термін «комплаєнс» (англ. compliance – згода, відповідність, походить від дієслова to comply – відповідати) означає систему захисту бізнесу і його акціонерів від зовнішньої корупції, зловживань та неефективного управління організацією з боку її топ-менеджерів, а також здатність діяти у відповідності з інструкціями, правилами і спеціальними вимогами.

Комплаєнс у банку є однією з функцій органів управління щодо забезпечення дотримання нормативно-правових актів, стандартів, установчих і внутрішніх документів банку; виключення залучення кредитної організації та участі її службовців у здійсненні протиправної діяльності, у тому числі легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму. Роль комплаєнсу в банківській справі зводиться до виконання функцій контролю дотримання законодавчо-нормативних актів, дотримання етичних принципів, підтримання ділової репутації, захисту фінансової безпеки (рис. 1).

Підрозділи, що реалізують в банку функцію перевірки на дотримання банком всіх діючих норм та правил регулювання банківської діяльності та відповідність усіх нормативно-методичних та стратегічних документів банку цим правилам називають «Комплаєнс-контроль» або «комплаєнс контролери». Головним завданням комплаєнс-контролю є забезпечення створення системи внутрішнього контролю, яка адекватно вимірює і управляє ризиками, з якими стикається банк і насамперед комплаєнс-ризиком. Згідно документу Базельського комітету з банківського нагляду «Комплаєнс і функція комплаєнс в банках» під комплаєнс-ризиком розуміють ризик застосування юридичних санкцій, застосування санкцій регулюючих органів, істотного фінансового збитку, втрати репутації банком в результаті недотримання ним законів, інструкцій, правил, стандартів саморегулювальних організацій або кодексів поведінки, які стосуються банківської діяльності. Ризик комплаєнс іноді трактується як ризик чесності, або порядності, оскільки репутація банку тісно пов'язана

з дотриманням ним принципів порядності і справедливості у своїй діяльності. Даний ризик може призвести банк до погіршення репутації, втрати довіри з боку регулюючих органів, інвесторів, партнерів, акціонерів, клієнтів. Видами комплаєнс ризику є продуктовий ризик, регулятивний ризик, репутаційний ризик (рис. 2).

Ризик продуктивний є індивідуальним для кожного банку. Виділяють 4 різновиди продуктового ризику:

- значимість продукту порівняно з продуктами, які пропонуються іншими банками. Виражається в частці в активах, пасивах, позабалансових статтях, розміром або кількістю продажів;

- стабільність продукту, його новизна і динамічність;

- управління продуктом – розробка нових продуктів та комплексних пропозицій з метою збільшення прибутковості;

- розмір банку – як правило, великий банк має справу з великою кількістю клієнтів і пропонує більший вибір продуктів на ринку.

Регулятивний ризик – ризик недотримання вимог регулятора, означає загрозу втрат через невиконання у повсякденній роботі юридичних норм, стандартів, встановлених регулятором, а також внутрішніх правил. Фактори, які визначають цей ризик, включають фінансові втрати як для клієнтів, так і фінансовий збиток для банку [1].

Репутаційний ризик (ризик втрати ділової репутації) – це ризик виникнення в кредитній організації збитків внаслідок несприятливого сприйняття іміджу банку клієнтами, контрагентами, акціонерами, діловими партнерами, регулюючими органами та інше.

До факторів, які можуть вплинути на рівень репутаційного ризику для банку, відносять:

- недотримання звичаїв ділового обороту, порушення принципів професійної етики, порушення зобов'язань за договором перед контрагентами, клієнтами тощо;

- відсутність належного досвіду і навичок в оперативній та ефективній протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансуванню тероризму, а також іншої діяльності, яка відповідно до законодавства країни здійснюється протиправно контрагентами, клієнтами або персоналом банку;

- нездатність ефективно управляти різними видами ризиків, які притаманне кредитної організації і можуть завдати шкоди її діловій репутації;

- недотримання принципу «знай свого службовця», що говорить про недоліки у кадровій політиці;

- виникнення конфлікту інтересів у банку такими зацікавленими сторонами, як засновники, контрагенти, клієнти та ін;

- появи в засобах масової інформації негативної інформації про діяльність кредитної організації, її топ-менеджменту та інших службовців, а також дочірніх організаціях.

Управління ризиком комплаєнс найбільш ефективно, коли культура банку включає високі стандарти дотримання етики поведінки на всіх рівнях організації. Рада і правління повинні заохочувати розвиток корпоративної культури в єдності слів та справ щодо вимоги до дотримання правил усіма працівниками, включаючи правління, у веденні бізнесу. Служба комплаєнс в банку повинна підтримувати ке-

Рис. 1. Функції комплаєнсу

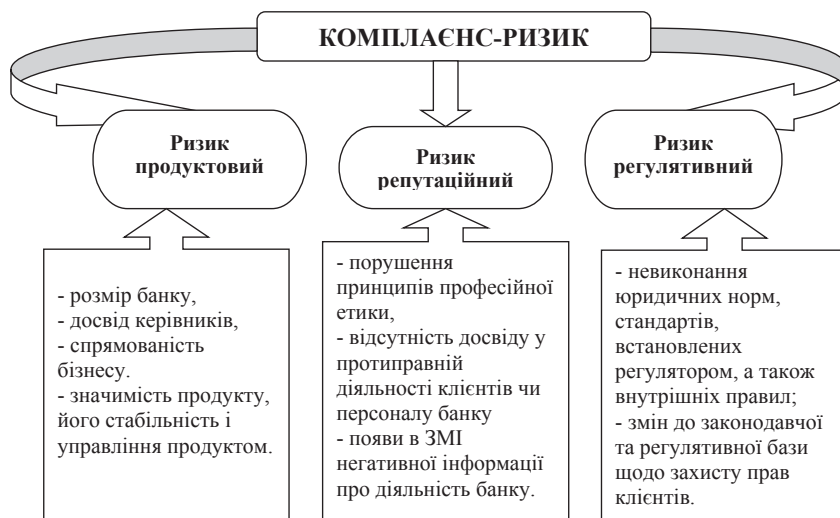

Рис. 2. Види комплаєнс-ризиків

рівництво у створенні цілісної культури дотримання правил, заснованої на етичних стандартах поведінки, таким чином, вносячи свій внесок в ефективне корпоративне управління.

З метою результативного управління комплаєнс-ризиком банкам необхідно розробити комплаєнс-політику. Під комплаєнс-політикою слід розуміти сукупність способів, методів і процедур, спрямованих на управління комплаєнс-ризиком. Комплаєнс-політика повинна бути частиною організаційної культури кредитної організації і включати такі напрямки діяльності:

- протидія шахрайству і корупції;
- протидія відмиванню грошей;
- дотримання вимог міжнародних санкцій і санкцій іноземних держав;
- виконання іноземного податкового законодавства, дія якого зачіпає діяльність банку;
- забезпечення дотримання норм корпоративної поведінки;
- контроль дотримання ковенант (зобов'язань) за міжнародними позиками;
- розгляд скарг клієнтів;
- дотримання політики інформаційної безпеки.

Вищевказані напрямки діяльності реалізуються за допомогою застосування таких загальновідомих політик як:

– Know Your Customer («знай свого клієнта») – термін означає, що банки повинні ідентифікувати і встановити особистість контрагента перш ніж проводити фінансову операцію. Вважається, що така практика перешкоджає відмиванню грошей, фінансуванню тероризму та ухилення від сплати податків.

– Due Diligence (належна добросовісність) – це процедура формування об'єктивного уявлення про об'єкт інвестування, що включає в себе оцінку інвестиційних ризиків, незалежну оцінку об'єкта інвестування, всебічне дослідження діяльності компанії, комплексну перевірку її фінансового стану і положення на ринку.

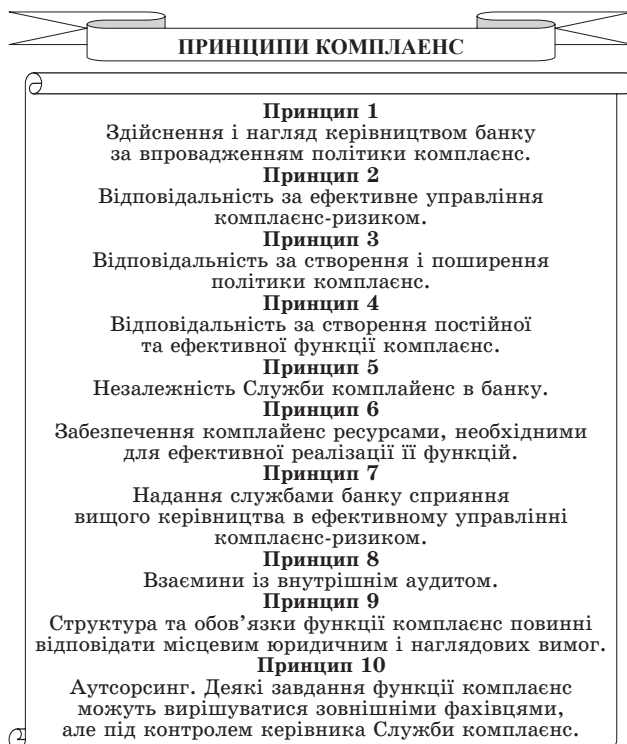

Рис. 3. Комплаєнс-принципи

– Code of Conduct (кодекс поведінки) – звід правил, рекомендованих до дотримання учасникам фінансового ринку і спрямованих на захист прав інвесторів, а також поліпшення інших аспектів корпоративного управління.

– Code of Ethics (кодекс корпоративної етики) – документ, який зачіпає практично всі аспекти діяльності організації. У ньому йдеться про морально-етичні принципи, стандарти поведінки, пріоритети організації і обов'язки співробітників.

– Fight against Money Laundering and Terrorist Finan (політика протидії легалізації («відмиванню») доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму – політика, яка перешкоджає проникуванню злочинно нажитих доходів у легальний сектор економіки і попереджає фінансування тероризму.

– Anti-Fraud Policy (політика щодо шахрайства) – політика протидії корпоративному шахрайству (розкрадання, здійснюваних як співробітниками компанії, так і її контрагентами) або вибудовування системи протидії корупції.

– Whistleblowing policy (політика повідомлення про порушення) – політика щодо вчинення службових викриттів, регулює порядок і способи повідомлення про порушення співробітниками банку (з правом на анонімність), а також порядок подальшого розслідування та документування цих порушень.

– Gift policy – політика прийняття та дарування подарунків визначає порядок дії працівників при отриманні від клієнтів, партнерів, постачальників або при даруванні партнерам або клієнтам, а також співробітникам державних органів будь-яких подарунків.

– Privacy policy – політика конфіденційності даних – регулює нерозголошення даних про клієнтів і їх операції. Вона передбачає не тільки формування загальної культури поводження з клієнтськими даними, але і організацію зберігання і дотримання певних стандартів при обробці персональних даних.

– Conflict of interest management policy (політика, регулююча конфлікт інтересів) – політика визначає етичні стандарти поведінки співробітників при виникненні конфлікту інтересів, а саме у випадках, коли: інтереси працівника можуть суперечити інтересам компанії; інтереси одного клієнта можуть суперечити інтересам іншого клієнта і т. д. Зокрема, на працівників накладається зобов'язання сприяти виявленню і попередженню випадків виникнення конфлікту інтересів, а також декларується, що інтереси компанії завжди повинні ставитися вище особистих інтересів окремих працівників.

Виділяють також і інші політики, такі як політика належного вивчення клієнтів, контрагентів і постачальників товарів/послуг; принципи прийому і обробки скарг; політика навчання персоналу та інші внутрішні документи.

Отже, кожен банк, у силу завдань, що встановлені вищим керівництвом, акціонерами і кредиторами, може реалізовувати додаткові процеси в цій галузі, створюючи при цьому свою унікальну комплаєнс-політику з метою ефективного управління комплаєнс-ризиком.

У 2005р. Базельський комітет з банківського нагляду опублікував документ «Комплаєнс і функція комплаєнс в банках» (Compliance and the compliance function in banks), який має потрійне значення:

по-перше, у ньому відзначається особливий статус служби комплаєнс-контролю в банках;

по-друге, він визнає, що управління комплаєнс-ризиками повинно здійснюватися в кожному банку з урахуванням його особливостей і потреб, так що стандартного підходу до такого управління не існує;

по-третє, незважаючи на свободу в організації комплаєнс-контролю, існують загальні принципи підходу до його здійснення.

Комплаєнс-принципи являють собою принципи інституційної організації комплаєнса, тобто встановлення відповідальних органів та наділення їх повноваженнями в області комплаєнс-політики (рис. 3).

Сукупність вищевикладених принципів без наявності комплаєнс-функції не може ефективно функціонувати. Поняття «комплаєнс-функція» використовується для того, щоб описати штат, який виконує обов'язки з дотримання законів, правил і рішень регулюючих органів.

Основна особливість комплаєнс-функції в банку – це її незалежність в системі корпоративного управління в банку. Концепція незалежності включає чотири взаємопов'язаних напрямки:

– по-перше, комплаєнс-функція повинна мати офіційний статус у банку;

– по-друге, повинен бути призначений керівник комплаєнса із загальною відповідальністю за координацію системи внутрішнього контролю, насамперед, у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування терористичної діяльності, та управління комплаєнс-ризиком в банку;

– по-третє, співробітники спеціального комплаєнс-підрозділу і, в особливості, керівник не повинні бути залучені в конфлікт інтересів між їх обов'язками з управління комплаєнс-ризиком і будь-якими іншими покладеними на них обов'язками;

– по-четверте, цим працівникам повинен бути забезпечений доступ до інформації, необхідної для виконання своїх обов'язків.

Функція комплаєнс повинна бути забезпечена ресурсами, необхідними для ефективної реалізації її функцій. Ресурси, надані функції комплаєнс, повинні бути достатніми і прийнятними для ефективного управління комплаєнс-ризиком. Зокрема, співробітники функції комплаєнс повинні мати необхідну кваліфікацію, досвід, професійні та особисті якості для належного виконання своїх обов'язків. Співробітники функції комплаєнс повинні добре розбиратися в дотриманні законів, правил і стандартів та їх вплив на банківські операції. Рівень професійних навичок співробітників функції комплаєнс, особливо щодо відстеження оновлень в законодавстві, повинен підтримуватися за допомогою систематичного навчання і тренуваннями.

Отже, для виконання комплаєнс-функції необхідні незалежність та наявність достатніх ресурсів, обов'язки повинні бути чітко визначені, а дії – підпорядковані періодичного та незалежного контролю з боку органів внутрішнього аудиту.

Для українських банків комплаєнс найповніше розроблено і регламентовано Національним банком України в «Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України», затверджених постановою Правління Національного банку України від 28.03.2007 р. № 98. Але в нормативно-правових документах Національного банку немає офіційного визначення таких термінів як «комплаєнс-функція», «комплаєнс-культура», «комплаєнс-ідеологія». Навіть такі поняття, як «комплаєнс» та «комплаєнс-система» не мають чіткого визначення. У главі 2 вищезгаданих Методичних рекомендацій комплаєнс визначається як дотримання банком законодавства України та внутрішніх процедур банку. А система комплаєнс визначається лише елементами організаційної структури: «Спостережна рада, правління та відповідні підрозділи бан-

ку є головними органами, які відповідають і забезпечують належне дотримання банком законодавства та внутрішніх процедур» [7].

Реалізація комплаєнс-функції вимагає комплексного, системного підходу. На думку автора, під комплаєнс-системою слід розуміти сукупність елементів корпоративної культури, організаційної структури, технічних засобів та документів, правил і процедур, регламентованих внутрішніми і зовнішніми нормативів і вимог, що забезпечують дотримання принципів комплаєнс працівниками банку, а також механізм щодо встановлення та аналізу корупційно-небезпечних сфер діяльності, оцінки та управління ризиками і забезпечення комплексного захисту кредитної організації від загроз.

Висновки. Отже, у нормативно-правових документах НБУ важливо запровадити офіційне визначення терміна «комплаєнс у банку», «комплаєнс контроль», «функція комплаєнс у банку», «комплаєнс-культура», «комплаєнс-ідеологія». Розширити поняття «система-комплаєнс», включивши в структуру комплаєнс-системи не тільки організаційні, а й процесні і технологічні елементи; чітко визначити види комплаєнс-ризиків; розробити організаційний механізм забезпечення комплаєнс-контролю в кредитних установах. Банкам можна дати наступні рекомендації:

– необхідно реалізувати єдиний підхід до управління комплаєнс ризиками;

– застосовувавши кращі світові практики, розробляти свою особливу комплаєнс- політику з метою ефективного управління комплаєнс ризиком;

– розробляти мануал по комплаєнсу, в якому по кроках розробити послідовність дій, прописати функції і відповідальність різних департаментів банку, а також моніторинг комплаєнса як роботи по виявленню недоліків;

– прагнути до розвитку комплаєнс-культури як частини корпоративної культури;

– забезпечувати відповідність своєї діяльності регуляторним вимогам і принципам етичного ведення бізнесу, дотримуватися комплаєнс-вимог усіма працівниками.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бортников Г. Комплаєнс ризик (ризик несоблюдения): международные стандарты и их применимость для банков в странах СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iaa.ru/inner_auditor/publication/foreign_mass_media_articles/bortnikov/.
2. Гаврікова А. В Застосування системи комплаєнс-контролю в процесі здійснення інноваційної кредитної політики банку / А. В. Гаврікова // Економіка і організація управління : [збірник наукових праць]. – 2012. – № 1(11). – С. 21-30.
3. Данилин О. Комплаєнс-функція в современной организации: создание, структурирование и оценка / О. Данилин, Е. Пустовалова // Внутренний контроль в кредитной организации. – 2010. – № 3(07) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.int-comp.org/attachments/Danilin-Pustovalova-Compliance-Function.pdf>.
4. Деева Н.Е. Внутрішній контроль у системі ризик-менеджменту комерційного банку / Н.Е. Деева // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – Вип. 23, ч. 2. – С. 86-91.
5. Правдива Л. Удосконалення корпоративного управління в банках та управління комплаєнс-ризиком // Вісник НБУ. – 2011. – № 7. – С. 10-13.
6. Офіційний сайт Базельського комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/bcbs/index.htm>.
7. Постанова Правління Національного банку України «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України» від 28.03.2007 р. № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0098500-07>.

УДК 336.17

Коваленко В.В.*доктор економічних наук,
професор кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету***Шепель Є.В.***викладач кафедри банківської справи
Одеського національного економічного університету*

ФОРМУВАННЯ РИНКОВОЇ ПОЗИЦІЇ БАНКІВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ІНФЛЯЦІЙНИМ ПРОЦЕСОМ

Стаття присвячена обґрунтуванню поняття ринкової позиції банків. Визначено систему елементів, що формує процес управління інфляційним процесом у банках. Запропоновано методичний підхід до встановлення рівня ринкової позиції банків і його використання в системі управління інфляційним процесом.

Ключові слова: банківські установи, інфляційний процес, ринкова позиція, капітал банків, ефективність діяльності банків.

Коваленко В.В., Шепель Є.В. ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНОЙ ПОЗИЦИИ БАНКОВ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ИНФЛЯЦИОННЫМ ПРОЦЕССОМ

Статья посвящена обоснованию понятия рыночной позиции банков. Определена система элементов, которая формирует процесс управления инфляционным процессом в банках. Предложен методический подход к установлению уровня рыночной позиции банков и его использования в системе управления инфляционным процессом.

Ключевые слова: банковские учреждения, инфляционный процесс, рыночная позиция, капитал банков, эффективность деятельности банков.

Kovalenko V.V., Shepel E.V. FORMING MARKET POSITION OF BANKS in SYSTEM MANAGEMENT INFLATIONARY PROCESS

The article is sanctified to the ground of concept market position of banks. The system of elements, which forms a management process an inflationary process in jars, is certain. The methodical going is offered near establishment level of market position of banks and his use in control system an inflationary process.

Keywords: bank institutions, inflationary process, market position, capital of banks, efficiency of activity of banks.

Постановка проблеми. В системі управління інфляційним процесом банківської діяльності великого значення посідають підходи до визначення ринкової позиції банків.

Банківська система України протягом останніх років демонструє нестійкі показники розвитку, на що вплинули остання фінансова криза та інфляційні процеси, що пов'язані з наданням банківських послуг.

Сучасні умови ведення банківського бізнесу, поява нових ринкових ніш на ринку банківських послуг, впровадження нових банківських технологій обумовлюють підвищення конкуренції на грошово-кредитному ринку. За таких обставин банки змушені розширювати перелік власних операцій та послуг, підвищувати якість обслуговування з метою залучення більшої кількості клієнтів, збільшувати показники доходності та прибутковості своєї діяльності в цілому. В процесі конкурентної боротьби банки вирішують завдання конкурентного позиціонування, тобто вибір, здобуття і формування ринкової позиції.

З огляду на вищевикладене, вважаємо, що визначення рівня конкурентної позиції банків та встановлення її ролі в управлінні інфляційним процесом банків є достатньо актуальною темою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ринкової позиції банків присвячено наукові праці багатьох вчених та економістів, що досліджують проблеми розвитку банківської системи.

Так, у загальному вигляді під конкурентною позицією розуміють певну позицію суб'єкта господарювання відносно його конкурентів. Г. Азоева дала розширене визначення конкурентної позиції, під яким розуміє становище суб'єкта господарювання на ринку і ототожнює його з величиною ринкової частки того або іншого суб'єкта [1].

У праці В. Шинкаренка, Л. Бондаренко зазначено, що категорія «конкурентна позиція» відображає конкурентні відносини, результат конкурентної боротьби й основу для існування того чи іншого суб'єкта господарювання в конкурентному середовищі [2].

Слід звернути увагу і на надане визначення конкурентної позиції О.Й. Шевцовою – економічна категорія, призначена для оцінки результатів і стратегічного планування діяльності банку, вказує на місце та рейтинг банку на ринках збуту відповідно до результатів його діяльності, на його переваги й недоліки порівняно з іншими банками і небанківськими інститутами, які оперують на цих самих ринках [3, с. 89].

На думку Л.М. Єріс, ринкова позиція передбачає визначення основних індикаторів, за допомогою яких можна оцінити досягнутий рівень стабільності ринкової кон'юнктури щодо капіталізації, збалансованості залучених і розміщених ресурсів банку та їх достатності [4, с. 192].

Ми погоджуємося з думкою П. Друкера, що «Ринкова позиція, до якої слід наближатися, – не досягнення максимуму, а досягнення оптимуму. Зазначене вимагає чіткої ринкової стратегії та прийняття ризикових рішень [5].

Обґрунтувавши представлені вище визначення ринкової позиції, доходимо висновку, що ринкова позиція банків – це стан банківської установи, до якого слід наближатися, який визначається за допомогою певних індикаторів, за допомогою яких можна оцінити досягнутий рівень стійкості ринкової кон'юнктури щодо капіталізації, збалансованості залучених і розміщених ресурсів банку та їх достатності, а тим самим трансформації даної позиції до рівня інфляційних очікувань. Чим нижчий рівень ринкової позиції банку, тим вищий рівень для банку інфля-

дійних очікувань через виникнення дисбалансів між залученими і розміщеними коштами та проведення ризикової діяльності.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у формуванні системи індикаторів для визначення ринкової позиції банків з подальшим їх врахуванням в системі управління інфляційним процесом в банках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою умовою ефективної боротьби з інфляційним процесом є вивчення та пізнання усіх його ключових елементів.

Розвиток інфляційного процесу зазвичай проходить два етапи. На першому з них темпи знецінення паперових грошей відстають від темпів зростання паперової маси, тому дезорганізаційний вплив інфляції на виробництво, торгівлю, кредит і грошовий обіг ще не цілком виявляється. Тимчасово навіть може створюватися специфічно висока кон'юнктура, основою якої насправді є інфляція.

На другому етапі свого розвитку інфляційний процес стрімко прогресує, темпи зростання суспільного виробництва починають відставати від знецінення паперових грошей, а інфляційне переповнення каналів грошового обігу стає вже очевидним [6, с. 138].

Серед основних елементів інфляційного процесу слід відмітити накопичений економікою інфляційний потенціал, що виступає головним елементом інфляційної складової банківських операцій. Такі науковці, як О.М. Косий, В.К. Бурдачков, О.М. Проскурін інфляційний потенціал розглядають як відкладену інфляцію, що відіграє особливу роль серед монетарних чинників його розвитку та накопичення [7; 8].

Сам по собі інфляційний процес у банківській діяльності передбачає послідовну зміну цінового феномену, що спричиняє диспропорції у збалансуванні активних і пасивних операцій. Система управління інфляційним процесом пов'язана з аналізом проблем, виявлення крайових задач, пошуку оптимальних моделей рішень, забезпечення виконавчими про-

цесорами, ресурсами, програмою дій, в тому числі керівними процесорами чи кадровими управлінцями для тактичного, виконавчого рівня системи.

Основні характеристики системи управління інфляційним процесом в банках представлені на рис. 1.

З нашої точки зору, обґрунтування ринкової позиції банків з урахуванням інфляційних очікувань повинна враховувати певні критерії, а саме: критерій ефективності проведення активних операцій; критерій залучення та запозичення ресурсів; критерій достатності капіталу банків; критерій ефективності діяльності банків.

За допомогою зазначених критеріїв вважаємо за доцільне встановити індикатор, за допомогою якого можливий розподіл вибірки банків за рівнем їх ринкової позиції. У загальному розумінні індикатор – це певний критерій, за допомогою якого можна визначити стан явища, що вивчається.

Індикатор ринкової позиції банків можливо встановити на основі інтеграції показників, що визначають критерії ефективності проведення активних операцій, залучення та запозичення ресурсів, достатності капіталу банків, ефективності діяльності банків.

Як зазначає Т. Б. Ковч, оцінка потребує багатокритеріального підходу, коли використовується комплекс взаємопов'язаних критеріїв [9, с. 334].

При формуванні системи індикаторів ринкової позиції банків слід в першу чергу з'ясувати методичне та аналітичне забезпечення. На основі вивчення літературних джерел, класифіковано основні методичні підходи, які доцільно використовувати при визначенні індикаторів (рис. 2).

З метою вирішення питання визначення поточною і прогнозування майбутнього рівня конкурентоспроможності банків, вирішення завдань підтримки прийняття управлінських рішень необхідно проводити аналіз їх ринкової позиції. Комплекс аналізу ринкової позиції банків представлено на рис. 3.

З нашої точки зору, для визначення ринкової позиції банків найбільш доцільним є використання інтегрованої оцінки, яка дозволяє об'єднати показ-

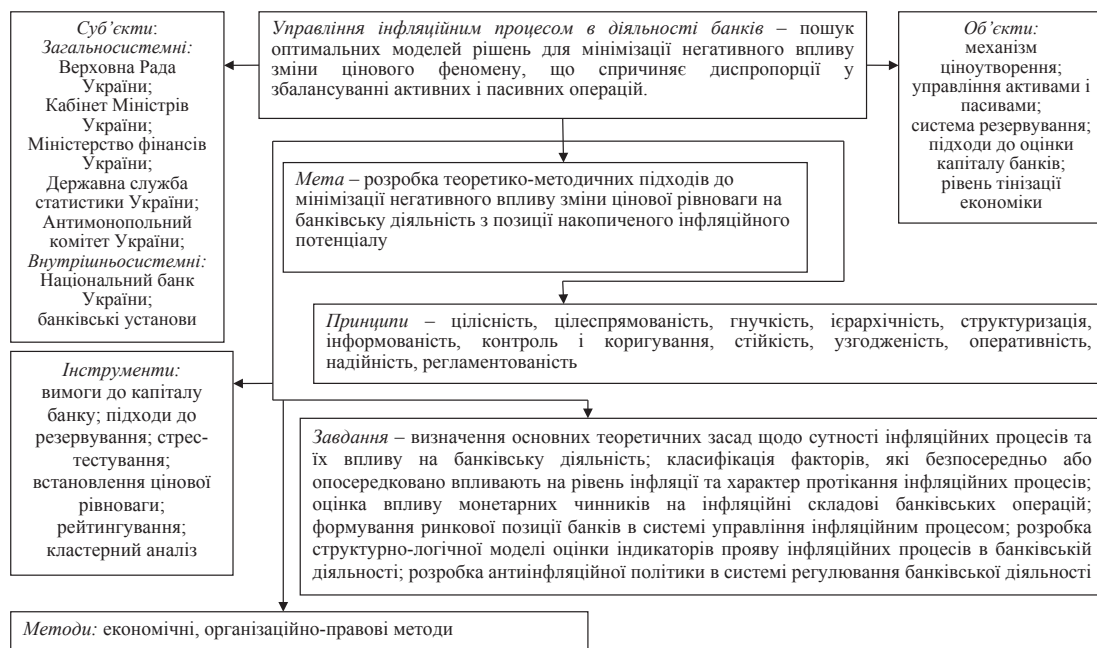

Рис. 1. Елементна побудова системи управління інфляційним процесом в діяльності банків

Джерело: складено авторами

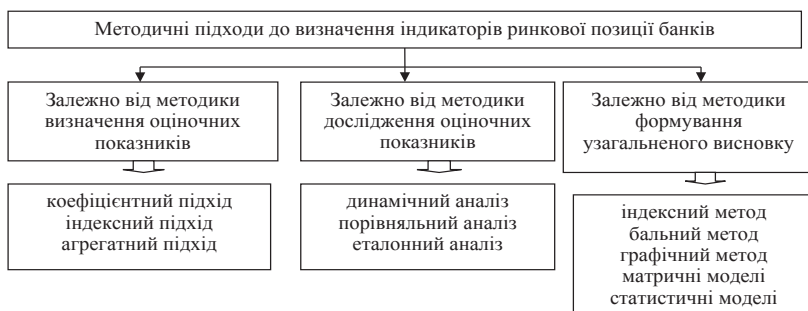

Рис. 2. Класифікація методичних підходів для визначення індикаторів ринкової позиції банків

Джерело: систематизовано авторами за матеріалами

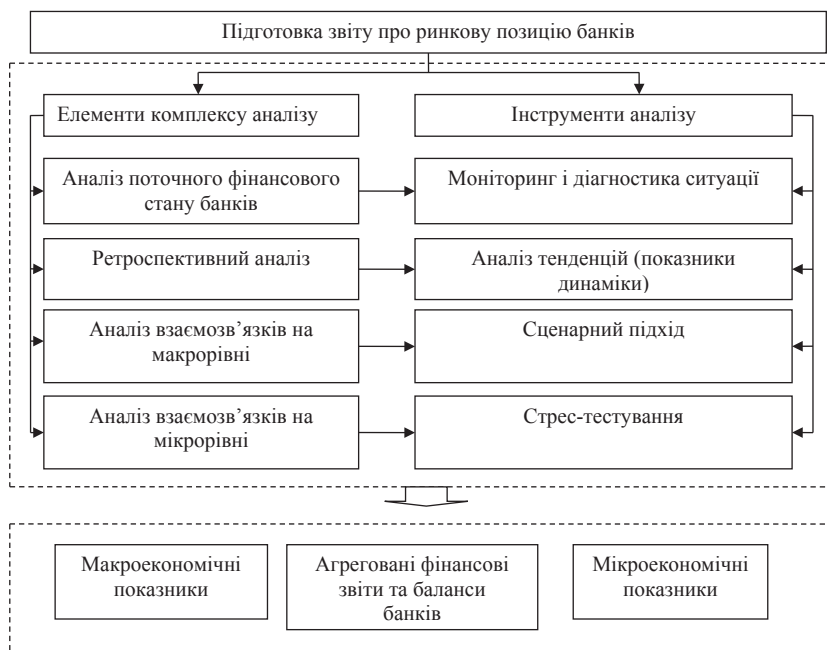

Рис. 3. Комплекс аналізу ринкової позиції банків

Джерело: складено авторами з використанням матеріалу [10, с. 111-117; 11, с. 3-8]

Рис. 4. Методичні основи розрахунку інтегрального показника ринкової позиції банків

Джерело: власна розробка

ники у єдину оцінку та розподілити банківські установи за певними критеріями на рівні конкурентної позиції.

Використання інтегральних оцінок для визначення рівня ринкової позиції виступає вагомими показниками для подальшого моделювання діяльності банків з урахуванням інфляційних очікувань.

З точки зору репрезентативності, інтегральний показник всебічно охоплює усі канали фінансових потоків банків, при цьому приведення комплексу розрахунків до інтегрального значення дозволяє врахувати вплив різних чинників, які не можуть бути зіставлені за інших форм оцінювання.

Методичні основи розрахунку інтегрального показника для визначення ринкової позиції банків наведені на рис. 4.

В економічній літературі для встановлення граничних меж і розрахункових значень можна застосовувати наступні методи: нормативний – граничні межі для розрахункових значень встановлюються державою на основі законодавчих вимог щодо дотримання визначених нормативів; запозичення досвіду – граничні межі розрахункових значень встановлюються на основі наявних альтернатив з досвіду інших країн; експертний – граничні межі розрахункових значень встановлюються на основі експертних оцінок з урахуванням специфіки діяльності суб'єкта економічної діяльності; експертний – граничні межі розрахункових значень встановлюються на основі експертних оцінок з урахуванням специфіки діяльності суб'єкта економічної діяльності [12, с. 168].

Таким чином, узагальнивши усе вищенаведене, можемо схематично зобразити модель багаторівневого агрегування розрахунку інтегрального показника ринкової позиції банків (рис. 5).

Слід відмітити, що виходячи з того, що коливання між показниками достатньо значне, є доцільним провести нормалізацію даних. Оскільки відхилення фактичного показника від норми в будь-якому напрямку є негативною тенденцією, і відповідним чином впливає на рівень фінансової безпеки, тому нормалізацію індикаторів можна проводити за наступною формулою:

$$x_{\text{норм}} = 1 - \frac{|x_{\text{факт}} - x_{\text{опт}}|}{x_{\text{опт}}} \quad (1)$$

Нормалізоване значення показника буде тим вище, чим меншим буде відхилення фактичного показника від оптимального. На практиці можлива ситуація, коли абсолютне від-

хлення показника перевищуватиме оптимальне значення, тобто $|x_{\text{факт}} - x_{\text{опт}}| > x_{\text{опт}}$, що в свою чергу є причиною від'ємного значення нормалізованого показника, в такому разі, з метою утримання показників в діапазоні [0;1], присвоюємо нормалізованому показнику значення «0».

Для визначення вагових коефіцієнтів використовуємо правило Фішберна, яке дає можливість визначити рівень значущості показників на основі їхнього ранжування [12]. Якщо систему показників упорядкувати за ступенем зниження їх значущості, то значущість i -го показника (r_i) слід визначати за формулою (2):

$$r_i = \frac{2 \cdot (N - i + 1)}{(N + 1) \cdot N}, \quad (2)$$

де r_i – ваговий коефіцієнт i -го показника сукупності;

N – кількість показників сукупності;

i – порядковий номер (ранг) показника сукупності.

За результатами проведених розрахунків отримуємо вагові коефіцієнти показників, що обрані для визначення рівня ринкової позиції, які наведені у таблиці 1.

Останнім етапом визначення рівня ринкової позиції банків є розрахунок інтегрального індексу. З цієї метою використовується лінійна математична модель, що отримала назву метод «зважених сум» (див. формулу 3):

$$I = \sum_{i=1}^n a_i z_i, \quad \sum a_i = 1, \quad 0 \leq a_i, \quad z_i \leq 1, \quad (3)$$

де a_i – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс;

z_i – нормалізований показник.

Виходячи з того, що розрахований рівень ринкової позиції знаходиться у межах від [0;1], вважаємо за доцільне визначитися з градацією банків, використовуючи показник розмаху варіації, який розраховується як різниця між найбільшим та найменшим значенням ознаки у сукупності, що вивчається. Поділ банків за рівнем ринкової позиції наведено у таблиці 2.

Як бачимо з наведених даних, можемо зробити висновок, що найбільший вплив накопиченого інфляційного потенціалу на рівень ринкової позиції банків спостерігається станом на 01.01.2010. Зазначене викликано перш за все впливом інфляції на вартість капіталу банків та зміною процентних ставок через зменшення чистої процентної маржі та чистого процентного спреду.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити наступні висновки.

Для забезпечення ринкової позиції банків слід вирішити питання стимулювання ринків капіталів, що є досить актуальним для України, оскільки набір фінансових інструментів обмежений.

Обґрунтовано, що управління інфляційним процесом в діяльності банків – пошук оптимальних моделей рішення для мінімізації негативного впливу зміни цінового феномену, що спричиняє диспропорції у збалансуванні активних і пасивних операцій.

Запропонована методика підтверджує той факт,

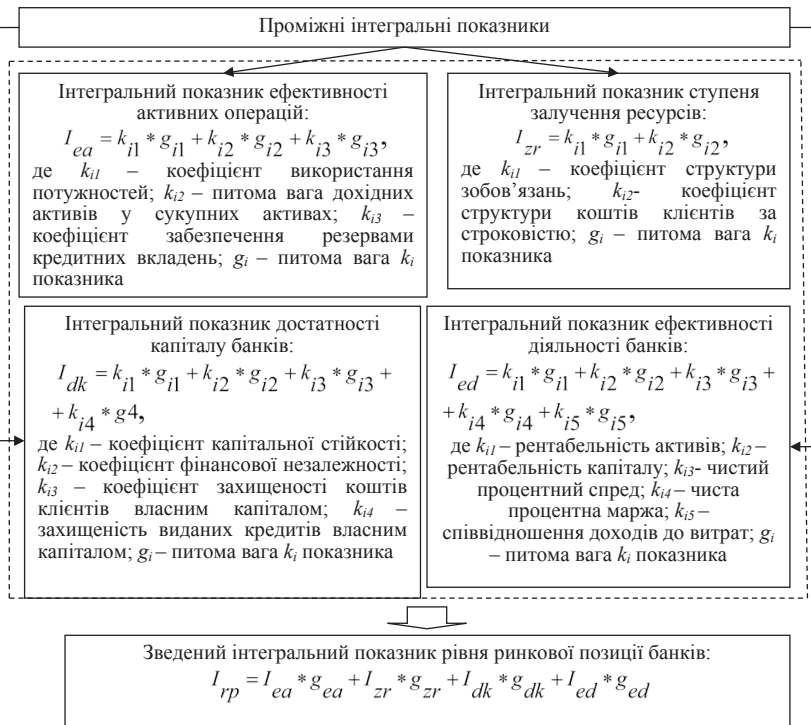

Рис. 5. Модель багаторівневого агрегування розрахунку інтегрального показника ринкової позиції банків

Джерело: складено авторами

Таблиця 1
Вагові коефіцієнти показників взятих для розрахунку рівня ринкової позиції банків

№ пор.	Назва показників	Ранг	Ваговий коефіцієнт
1.	Інтегральний показник ефективності активних операцій	2	0,3333
1.1	Коефіцієнт використання потужностей	1	0,5556
1.2	Рівень дохідних активів	2	0,3334
1.3	Коефіцієнт забезпечення резервами кредитних вкладень	3	0,2110
2.	Інтегральний показник достатності капіталу банків	1	0,4444
2.1	Коефіцієнт капітальної стійкості	4	0,1111
2.2	Коефіцієнт фінансової незалежності	3	0,2222
2.3	Коефіцієнт захищеності коштів клієнтів власним капіталом	2	0,3333
2.4	Захищеність виданих кредитів власним капіталом	1	0,4444
3.	Інтегральний показник ступеня залучення ресурсів	4	0,1111
3.1	Коефіцієнт структури зобов'язань	1	0,6667
3.2	Коефіцієнт структури коштів клієнтів за строковістю	2	0,3333
4.	Інтегральний показник ефективності діяльності банків	3	0,2222
4.1	Рентабельність активів	1	0,3333
4.2	Рентабельність капіталу	2	0,2667
4.3	Чиста процентна маржа	3	0,2000
4.4	Співвідношення доходів і витрат	4	0,1333
4.5	Чистий процентний спред	5	0,0667

Таблиця 2

Розподіл банків, що досліджуються за рівнем ринкової позиції

Градація	01.01.2010	01.01.2012	01.01.2014
від 0 до 0,333 низький	ПАТ «Приватбанк»; АТ «Ощадбанк»; ПАТ «Укресімбанк»; ПАТ «Дельта Банк»; ПАТ «Райффайзен банк Аваль»; ПАТ «ОТП Банк»; ПАТ «Брокбізнесбанк»; ПАТ «Фінансова ініціатива»; ПАТ «Сіті Банк»; ПАТ «Платіум Банк»; ПАТ «Промінвестбанк»; ПАТ «Мега Банк»; ПАТ «Фортуна-Банк»	АТ «Ощадбанк»; ПАТ «Фінансова ініціатива»; ПАТ «Сіті Банк»; ПАТ «Платіум Банк»; ПАТ «Ідея Банк»	
від 0,334 до 0,666 середній		ПАТ «Укресімбанк»; ПАТ «Райффайзен банк Аваль»; ПАТ «Брокбізнесбанк»; ПАТ «Діві Банк»; ПАТ «Промінвестбанк»	ПАТ «Дельта Банк»; ПАТ «Брокбізнесбанк»; ПАТ «Сіті Банк»
від 0,667 до 1 високий	ПАТ «ВіейБі Банк»	ПАТ «Приватбанк»; ПАТ «Дельта Банк»; ПАТ «ВіейБі Банк»; ПАТ «ОТП Банк»; ПАТ «Кредит Агріколь Банк»; ПАТ «Мега Банк»; ПАТ «Банк Восток»; ПАТ «Фортуна-Банк»; ПАТ «Банк Перший»; ПАТ «Таскомбанк»	ПАТ «Приватбанк»; АТ «Ощадбанк»; ПАТ «Укресімбанк»; ПАТ «Райффайзен банк Аваль»; ПАТ «ВіейБі Банк»; ПАТ «ОТП Банк»; ПАТ «Кредит Агріколь Банк»; ПАТ «Фінансова ініціатива»; ПАТ «Діві Банк»; ПАТ «Платіум Банк»; ПАТ «Промінвестбанк»; ПАТ «Мега Банк»; ПАТ «Банк Восток»; ПАТ «Фортуна-Банк»

що класифікація банків за методикою Національного банку України практично не визначає рівень ринкової позиції за показниками, що характеризують ефективність та стійкість їх розвитку.

Таким чином, оцінювання впливу інфляції на діяльність банків доцільно здійснювати через визначення інтегрованих показників ефективності активних операцій; достатності капіталу банків; ступеня залучення ресурсів; ефективності діяльності банків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Азоев Г.Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г.Л. Азоев, А.П. Челенков. – М. : Типография «Новости», 2000. – 378 с.
2. Бондаренко Л.А. Побудова системи ризик-менеджменту в комерційному банку / Л.А. Бондаренко // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 85-93.
3. Шевцова О.Й. Конкурентна позиція банку як основа управління економічною безпекою, фінансовою стійкістю / О.Й. Шевцова, Г.В. Нор // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2012. – № 6. – С. 88-94.
4. Єріс Л. М. Оцінка індикаторів ринкової позиції банків в сучасних умовах розвитку фінансового ринку / Л. М. Єріс // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 7. – С. 191-200.
5. Друкер, Питер Менеджмент: задачи, обязанности, практика. / Пер. с англ. – М. : ООО «И.Д. Вильямс». – 2008. – 992 с.
6. Косой А.М. Денежная эмиссия: сущность, свойства и оптимальность / А.М. Косой // Деньги и кредит. – 2001. – № 5. – С. 34-45.
7. Бурлачков В.К. Денежная теория и динамическая экономика: выводы для России / В.К. Бурлачков. – Эдиториал УРСС, 2003. – 352 с.
8. Проскурин А.М. Природа неполноценных денег и их влияние на экономику / А.М. Проскурин // Бизнес и банки. – 2003. – № 4. – С. 94-102.
9. Ковч Т. Б. Методичні підходи до оцінювання ефективності фінансового моніторингу в комерційних банках / Т. Б. Ковч // Науковий вісник НЛТУ України. – Вип. 21.15. – 2011. – С. 334-342.
10. Лігоненко Л. О. Антикризисное управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія. Л. О. Лігоненко – К. : Київськ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 580 с.
11. Кузьмін О. Є. Система корпоративного управління; формування та оцінювання на засадах економічних індикаторів (на прикладі машинобудування) : монографія / О. Є. Кузьмін, А. М. Дідик., О. Г. Мельник [за заг. ред. О. Є. Кузьміна]. – Львів : Тріада плюс, 2008. – 369 с.
12. Кирьянов Б. Ф. К Теории интегральных показателей качества систем на основе линейных математических моделей / Б.Ф. Кирьянов, Д. В. Кирьянов Современные наукоёмкие технологии. – 2008. – № 4. – С. 134-144.

УДК 336.717:005.932

Колодізева С.О.

*аспірант кафедри управління фінансовими послугами
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

ОЦІНКА ПРОЦЕСІВ ЛОГІСТИЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Стаття присвячена удосконаленню методичних підходів до оцінки процесів логістизації банківського обслуговування як складової аналізу ефективності управління банківськими послугами на основі фінансових показників банківської діяльності. Запропонований автором методичний підхід базується на використанні ключових фінансових показників та рейтингових методик для оцінки логістизації банківського обслуговування. Застосування розробленого автором підходу до оцінки логістизації процесів банківського обслуговування дозволило визначити групу банків з ефективним управлінням банківськими послугами, детальний аналіз діяльності яких у подальшому буде сприяти виявленню основних недоліків банківського обслуговування на вітчизняному ринку банківських послуг та розробці механізмів щодо усунення цих недоліків.

Ключові слова: банківське обслуговування, банківські послуги, логістизація, фінансові показники, кластерний аналіз.

Колодизева С.О. ОЦЕНКА ПРОЦЕССОВ ЛОГИСТИЗАЦИИ БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ

Статья посвящена усовершенствованию методических подходов к оценке процессов логистики банковского обслуживания как составляющей части анализа эффективности управления банковскими услугами на основе финансовых показателей банковской деятельности. Предложенный автором методический подход базируется на использовании ключевых финансовых показателей и рейтинговых методик для оценки логистики банковского обслуживания. Применение разработанного автором подхода к оценке логистики процессов банковского обслуживания позволило определить группу банков с эффективным управлением банковскими услугами, детальный анализ деятельности которых в дальнейшем будет способствовать выявлению основных недостатков банковского обслуживания на отечественном рынке банковских услуг и разработке механизмов по устранению этих недостатков.

Ключевые слова: банковское обслуживание, банковские услуги, логистика, финансовые показатели, кластерный анализ.

Kolodizieva S.O. ASSESSMENT OF THE LOGISTIC APPROACH IMPLEMENTATION IN THE BANKING SERVICE MANAGEMENT

The article is devoted to the improvement of methodical approaches to the assessment of the logistic approach implementation in the banking service management as a component of management efficiency analysis of banking service on the basis of bank financial indicators. Proposed methodical approach by author is based on using the key financial indicators and rating methods for assessing the logistic approach implementation in the banking service management. Application of the developed approach to the logistic approach implementation in the banking service management allowed to determine the group of banks with effective banking service management detailed service analysis of which will help to identify the major disadvantages of banking service on the domestic market of banking services and to develop the mechanisms of eliminating these shortcomings in the future.

Keywords: banking service, banking services, logistic approach implementation, financial indicators, cluster analysis.

Постановка проблеми. В умовах підвищення конкуренції на фінансовому ринку України особливої актуальності набуває питання ефективного управління банківськими послугами та забезпечення споживачів цих послуг належним рівнем банківського обслуговування. Від ефективності управління банківськими послугами кожним окремим банком залежить успішність функціонування не тільки банківської системи та фінансового сектору, але й реального сектору економіки країни в цілому.

Управління банківськими послугами пов'язане із виникненням та циркуляцією фінансових, інформаційних та сервісних потоків між банком та клієнтом, тому важливою умовою підвищення ефективності такого управління є використання логістичного підходу та логістизація процесу банківського обслуговування. Ефективне керування відповідними потоками в процесі банківського обслуговування клієнтів можливе за умови використання банком дієвих інструментів управління потоковими процесами, а саме – логістичних інструментів [1].

Як засвідчують результати наукових досліджень [1], застосування логістичного підходу до управління банківськими послугами є ефективним, забезпечує рациональне управління фінансовими, інформаційними та сервісними потоками банку, а також сприяє максимальному задоволенню потреб споживачів банківських послуг у якісному та доступному банківському обслуговуванні.

Процеси логістизації банківського обслуговування впливають на ефективність та результативність

банківської діяльності, що має прояв у фінансових показниках діяльності банку [1]. З метою підвищення ефективності управління банківськими послугами доцільною є оцінка процесів логістизації банківського обслуговування на основі аналізу фінансових показників банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та особливості проведення оцінки та аналізу діяльності банків широко висвітлено у працях закордонних та вітчизняних вчених та науковців. Зокрема, у наукових працях О.А. Кириченко [2], А.М. Мороза [3], А.М. Герасимовича [4], Е.Б. Ширинської [5], А.М. Турило [6] та А.В. Фалюти [7] висвітлено сутність та особливості використання рейтингових методик для оцінки банківської діяльності, розглянуто основні недоліки та переваги таких методик, визначено роль рейтингових методик для оцінки банківської діяльності та зміцнення надійності банків. Також В.С. Домбровский [8] приділяв значну увагу у своїх працях розробці автоматизованої моделі рейтингової оцінки банківських установ з метою формування структурної моделі інформаційного забезпечення системи. Наукові праці Л.О. Нестеренко [9] присвячені удосконаленню моделей рейтингової оцінювання діяльності банків шляхом оптимізації системи параметричних показників та через адаптацію вагових коефіцієнтів поточної ситуації на ринку банківських послуг.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць [1-16], існують окремі напрямки дослі-

джен, що є недостатньо розробленими як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Це пов'язано з відсутністю методичних рекомендацій щодо оцінки процесів логістизації банківського обслуговування на основі фінансових показників, яка, на наш погляд, є складовою аналізу ефективності управління банківськими послугами на вітчизняному ринку банківських послуг.

Метою статті є розвиток та удосконалення методичних підходів до оцінки процесів логістизації банківського обслуговування як складової аналізу ефективності управління банківськими послугами на основі фінансових показників та рейтингових методик.

Виклад основного матеріалу. Ефективність політики управління банківськими послугами безпосередньо впливає на ефективність діяльності банку в цілому, що має прояв у фінансових результатах його діяльності. Тому доцільною є оцінка ефективності управління банківськими послугами на основі ключових фінансових показників діяльності банку, які є найбільш вживаними та загальноприйнятими, а також мають зв'язок з логістичними факторами управління.

В банківській практиці для оцінки ефективності діяльності банку застосовуються різноманітні методики проведення аналізу та оцінки банківської діяльності, серед яких особливе місце займають рейтингові методики, використання яких надає користувачам можливість проведення швидкої та ефективної оцінки банківської діяльності за певними критеріями. Найбільш поширеними рейтинговими методиками оцінки банківської діяльності є державна рейтингова методика CAMELS, рейтингові методики В.С. Кромона, О.Б. Ширинської, О.В. Буздаліна та Л.О. Примостки, методика Асоціації комерційних банків Латвії Euromoney та ін. [6; 7; 8; 9].

Рейтингові методики оцінки діяльності банків є доступним та зручним механізмом порівняння досліджуваних банків за набором визначених фінансових показників. Результати оцінки за такими методиками є об'єктивною інформаційною базою для прийняття управлінських рішень [10].

Найбільш розповсюдженим прикладом державної рейтингової методики є система CAMELS, яка використовується у багатьох країнах світу. Основою такої рейтингової методики є оцінка ризиків та визначення рейтингових оцінок за основними компонентами:

достатність капіталу, якість активів, менеджмент, надходження, ліквідність, чутливість до ринкового ризику [11].

Відомою методикою рейтингової оцінки банківської діяльності є методика В.С. Кромона [12], яка базується на розрахунку таких параметричних коефіцієнтів, як генеральний коефіцієнт надійності, коефіцієнт миттєвої ліквідності, крос-коефіцієнт, генеральний коефіцієнт ліквідності, коефіцієнт захищеності капіталу, коефіцієнт фондової капіталізації прибутку.

Поширеною серед існуючих рейтингових методик є методика О.Б. Ширинської, яка фактично є вдосконаленням методики В.С. Кромона, при цьому додатково до переліку використовуваних коефіцієнтів включає розрахунок показників рентабельності банку [13].

Асоціацією комерційних банків Латвії у банківську практику було запроваджено методику Euromoney, що передбачає розрахунок таких показників, як прибутковість капіталу, прибутковість активів, співвідношення доходів та витрат, чиста процентна маржа, чистий прибуток, показник достатності капіталу, активи банку, балансовий капітал [12].

Експрес-оцінка роботи банку за методикою О.В. Буздаліна [13] дозволяє чітко виявити недоліки в роботі банків. В даній методиці використовуються показники миттєвої ліквідності, поточної ліквідності, максимального розміру ризику на одного позичальника, рентабельності капіталу, частки зобов'язань в сумарних пасивах та частки чистого прибутку в пасивах, а також вагові коефіцієнти відповідно до нормативних значень зазначених показників.

Методика аналізу фінансової стійкості банку, автором якої є Л.О. Примостка, ґрунтується на використанні таких показників діяльності банку, як достатність капіталу, миттєва ліквідність, прибутковість капіталу та активів, мультиплікатор капіталу, коефіцієнт ризику кредитного портфеля, питома вага кредитного портфеля в загальних активах, питома вага ліквідних активів у загальних активах [13].

Відповідно до рейтингової методики оцінки діяльності банків агентства «ІВІ-Рейтинг» [14], доцільним є використання фінансових показників, що пов'язані з загальною ефективністю роботи банку та структурою балансу банку. Рейтингове агентство «Експерт» для проведення рейтингової оцінки діяльності банків

Таблиця 1

Результати узагальнення рейтингових методик оцінки діяльності банків

Групи показників	Рейтингові методики									Усього «+»
	CAMELS	В.С. Кромона	О.Б. Ширинської	Euromoney	О.В. Буздаліна	Л.О. Примостки	«ІВІ-Рейтинг»	«Експерт»	МЗП	
Капітал	+	+	+	+	+	+	+	+	+	9
Якість активів	+	-	+	-	-	+	+	+	-	5
Рентабельність	+	-	+	+	+	+	+	+	+	9
Доходність	+	-	-	+	-	-	+	+	+	5
Ліквідність	+	+	+	-	+	+	+	+	+	8
Ділова активність	-	-	-	-	-	-	+	+	-	2
Ризики	+	-	-	-	+	+	-	-	-	3
Менеджмент	+	-	-	-	-	-	+	-	-	2

Джерело: розроблено автором за даними [5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 15]

використовує низку показників, серед яких: активнетто, власний капітал, коефіцієнт ділової активності, достатність капіталу, генеральний коефіцієнт рентабельності, коефіцієнт імобілізації капіталу, коефіцієнт поточної ліквідності [15].

З метою визначення ключових та найбільш значущих показників оцінки банківської діяльності проведено узагальнення найбільш поширених рейтингових методик оцінки діяльності банків стосовно використання ними окремих груп показників. Результати узагальнення розглянутих рейтингових методик наведено в табл. 1.

Як видно з табл. 1, у більшості проаналізованих рейтингових методик, що використовуються для оцінки банківської діяльності, застосовуються різні групи показників, серед яких важливе місце займають показники рентабельності, капіталу та ліквідності, оскільки такі групи показників присутні майже у всіх розглянутих методиках. Вважаємо, що показники рентабельності, капіталу та ліквідності є ключовими групами показників щодо проведення оцінки процесів логістизації банківського обслуговування.

Визначені групи показників мають тісний зв'язок з логістичним підходом до управління банківськими послугами, що представлено у табл. 2.

Відповідно до табл. 2, показники достатності капіталу банку свідчать про ефективність політики управління банківськими ресурсами, не дивлячись на те, що такі показники мають певний часовий лаг. Високий рівень рентабельності діяльності

банку може бути пов'язаний із збільшення об'ємів реалізації банківських продуктів в результаті підвищення якості банківського обслуговування або може пояснюватись зменшенням витрат банку через підвищення ефективності праці персоналу, удосконалення самого процесу банківського обслуговування клієнтів завдяки використанню новітніх інформаційних/інноваційних банківських технологій. Показники ліквідності банку характеризують можливість банку вчасно та в повному обсязі розраховуватися за своїми зобов'язаннями та збалансованість фінансових потоків банку.

Обрані в результаті порівняння рейтингових методик оцінки діяльності банку ключові групи показників мають тісний зв'язок із логістичним підходом до управління (див. табл. 2) та можуть свідчити про ефективність використання такого підходу у банківському обслуговуванні.

Зв'язок можливих результатів від впровадження та використання банком ефективного організаційного забезпечення управління банківськими послугами за логістичним підходом та ключовими групами фінансових показників оцінки логістизації банківського обслуговування наведено на рис. 1.

Відповідно до рис. 1, результатом розробки та впровадження банком дієвого організаційного забезпечення управління послугами за логістичним підходом є підвищення ефективності діяльності банку за рахунок реалізації переваг логістичного підходу в управлінні.

Таблица 2

Зв'язок ключових груп фінансових показників з логістичним підходом

Група показників	Зв'язок із логістичним підходом до управління	Ознака логістизації
Показники капіталу	Показники капіталу можуть бути результатом тривалої та послідовної політики <i>ефективного/неефективного використання ресурсів</i> ; показники пов'язані із комплексним запровадженням <i>системного підходу</i> у діяльність банку; збільшення таких показників може вказувати на <i>загальну ефективність діяльності</i> банку протягом тривалого часу; показники можуть характеризувати <i>захищеність банку від впливу зовнішніх негативних факторів</i> ; такі показники можуть вказувати на <i>рівень довіри суспільства</i> до банківської установи; показники капіталу можуть свідчити про стабільність діяльності банку, що може вказувати на <i>адаптивність</i> банку.	Оптимальність управління
Показники рентабельності	Показники рентабельності характеризують <i>загальну ефективність банківської діяльності, рівень прибутковості</i> ; показники можуть характеризувати <i>рівень витрат</i> , що несе банк в процесі своєї діяльності; покращення показників рентабельності може свідчити про <i>збільшення обсягів реалізації банківських продуктів</i> при однаковому рівні витрат в результаті <i>підвищення якості</i> банківського обслуговування; показники можуть бути пов'язані із рівнем <i>задоволення вимог клієнтів</i> у банківському обслуговуванні; показники можуть свідчити про ефективність запровадження та <i>використання новітніх банківських технологій</i> , що може супроводжуватись <i>зменшенням рівня витрат</i> у процесі банківської діяльності; такі показники можуть вказувати на <i>ефективність/неефективність управління банком своїми фінансовими потоками</i> ; показники рентабельності характеризують <i>фінансову стійкість</i> банку; показники даної групи можуть вказувати на <i>ефективність роботи співробітників</i> банку.	Зниження витрат
Показники ліквідності	Показники ліквідності можуть свідчити про <i>ефективність/неефективність управління фінансовими потоками</i> ; показники пов'язані із реалізацією <i>концепції управління ланцюгами поставок</i> ; показники вказують на <i>загальну стійкість</i> банку; показники ліквідності можуть характеризувати <i>гнучкість та можливість швидкого реагування</i> банку на мінливі вимоги фінансового ринку; такі показники характеризують можливість банку <i>гнучкого поєднання</i> протилежних вимог <i>доходності та ліквідності</i> ; показники вказують на <i>якість активів</i> банку, що є результатом ефективного управління усіма потоками банку; показники даної групи пов'язані із <i>платоспроможністю банківської установи</i> , що вказують на <i>рівень захищеності інтересів клієнтів</i> банку.	Спрямованість на фінансові потоки та управління ланцюгами поставок

Джерело: розроблено автором

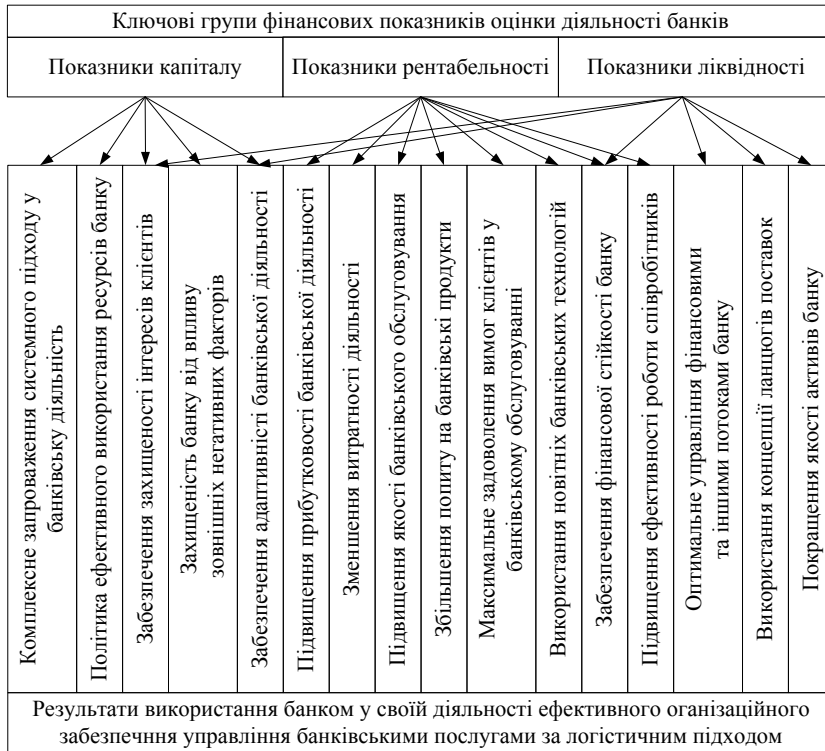

Рис. 1. Використання ключових груп фінансових показників для оцінки процесів логістизації банківського обслуговування

Джерело: розроблено автором

З метою уточнення складу ключових груп фінансових показників оцінки банківської діяльності було проведено поглиблений аналіз розглянутих рейтингових методик банків. Результати аналізу рейтингових методик оцінки банківської діяльності представлено в табл. 3.

Відповідно до табл. 3, до найбільш застосовуваних показників належать такі, як коефіцієнт достатності капіталу, коефіцієнт активності залучення коштів, мультиплікатор капіталу, генеральний коефіцієнт надійності, коефіцієнт захищеності капіталу, рентабельність капіталу, загальний рівень рентабельності, показник миттєвої ліквідності, коефіцієнт високоліквідних активів, показник поточної ліквідності, генеральний коефіцієнт ліквідності. Такі показники застосовуються у двох або більше методиках.

Проведення подальшого відбору фінансових показників для визначення ключових з них, що дасть можливість оцінити процеси логістизації банківського обслуговування на ринку вітчизняному банківських послуг, було здійснено автором з урахуванням таких критеріїв, як відповідність між ефективністю управління

Таблиця 3

Фінансові показники капіталу, рентабельності та ліквідності банку

Показники	Рейтингові методики								
	В.С. Кроморова	О.Б. Ширинської	Еurooney	О.В. Буздalina	Л.О. Примостки	«ІВІ-Рейтинг»	«Експерт»	МЗП	Усього «+»
Показники капіталу	Коефіцієнт достатності капіталу	-	-	+	-	+	+	+	5
	Коефіцієнт активності залучення коштів	-	-	-	+	-	-	+	2
	Мультиплікатор капіталу	-	-	-	-	+	-	-	2
	Коефіцієнт фондової капіталізації прибутку	+	-	-	-	-	-	-	1
	Коефіцієнт надійності	+	-	-	-	-	-	-	1
	Генеральний коефіцієнт надійності	+	+	-	-	-	-	-	2
	Коефіцієнт захищеності капіталу	+	+	-	-	-	-	-	3
Коефіцієнт співвідношення власного капіталу і сумарних зобов'язань	-	+	-	-	-	-	-	1	
Показники рентабельності	Рентабельність активів	-	-	+	-	+	+	+	5
	Рентабельність капіталу	-	+	+	+	+	+	+	7
	Чистий спред	-	-	-	-	-	+	-	1
	Загальний рівень рентабельності	-	-	-	-	-	-	+	2
	Частка чистого прибутку в пасивах	-	-	-	+	-	-	-	1
	Чиста процентна маржа	-	-	+	-	-	-	-	1
Рентабельність доходних активів	-	+	-	-	-	-	-	1	
Показники ліквідності	Показник миттєвої ліквідності	+	+	-	+	+	+	-	5
	Коефіцієнт високоліквідних активів	-	-	-	-	-	-	+	2
	Коефіцієнт співвідношення ліквідних та загальних активів	-	-	-	-	+	-	-	1
	Показник загальної ліквідності	-	-	-	-	-	-	+	1
	Показник поточної ліквідності	-	+	-	+	-	-	+	3
	Генеральний коефіцієнт ліквідності	+	+	-	-	-	-	-	2
	Крос-коефіцієнт	+	-	-	-	-	-	-	1

Джерело: розроблено автором за даними [5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 15]

банківськими послугами та можливим значенням показника; можливість розрахунку показника на основі публічної інформації банківських установ; чутливість показника до логістичних факторів управління банківськими послугами; частота використання показника у рейтингових методиках оцінки банківської діяльності. Ієрархічну структуру відбору ключових показників для оцінки процесів логістизації банківського обслуговування наведено на рис. 2.

Відповідно до рис. 2, автором на підставі зазначених критеріїв було проведено відбір та визначено перелік ключових фінансових показників для оцінки процесів логістизації банківського обслуговування. Автором було встановлено, що до таких переліку таких показників входять коефіцієнт достатності капіталу, рентабельність капіталу, рентабельність активів та показник миттєвої ліквідності.

На підставі визначених автором ключових фінансових показників оцінки процесів логістизації банківського обслуговування було проведено кластерний аналіз банківських установ, що здійснюють діяльність на вітчизняному ринку банківських послуг.

Кластерний аналіз було здійснено на підставі даних НБУ щодо результатів діяльності банків за 2011-2013 роки за допомогою програмного пакету STATGRAPHICS Plus. У процесі проведення кластерного аналізу автором було використано метод кластеризації k-середніх та здійснено поділ банків на 10 кластерів. Результати кластеризації банківських установ за рівнем логістизації банківського обслуговування наведено в табл. 4.

Для полегшення інтерпретації результатів проведеного кластерного аналізу банківських установ та визначення кластерів банків з найвищим рівнем логістизації банківського обслуговування автором було запропоновано ввести наступні умовні позначення:

€ – значення фінансового показника кластера відповідає рекомендованим значенням, є оптимальним та свідчить про ефективне управління банківськими послугами;

∉ – значення фінансового показника не входить до проміжку рекомендованих значень та свідчить про низький рівень логістизації банківського обслуговування;

↑ – значення фінансового показника кластера є вищим рекомендованого, що свідчить про ефективність банківської діяльності та високий рівень логістизації банківського обслуговування;

→ – значення фінансового показника є нижчим за оптимальне значення (але наближається до нього), відхилення є незначним, що було визначено автором як достатній рівень логістизації банківського обслуговування;

↓ – значення фінансового показника кластера є значно нижчим за рекомендоване значення та свідчить про низький рівень логістизації банківського обслуговування, діяльність таких банків є неефективною.

Рис. 2. Ієрархічна структура відбору показників для оцінки процесів логістизації банківського обслуговування

Джерело: розроблено автором

Оптимальні значення фінансових показників банків було визначено на підставі аналізу літературних джерел [3; 4; 14; 15; 16].

Як видно з табл. 4, в результаті кластеризації банків за ключовими фінансовими показниками за 2011-2013 роки було визначено кластери банків із найвищим рівнем логістизації процесів банківського обслуговування. До переліку таких банків у 2011 році увійшли банки кластерів № 6 та № 7; у 2012 році високою ефективністю управління банківськими послугами характеризуються банки кластерів № 5 та № 7; у 2013 – банки кластерів № 2 та № 9.

Автором було здійснено подальший відбір банківських установ на підставі входження банків у найкращі кластери за всі роки (за 2011, 2012 та 2013 роки). Логістизація банківського обслуговування таких банків є на високому рівні порівняно з рештою банківських установ.

Результати відбору банків з найкращими фінансовими показниками оцінки процесів логістизації банківського обслуговування наведено у табл. 5.

Як видно з табл. 5, до переліку банків з найкращими показниками ефективності управління банківськими послугами увійшли 12 банків, що представлені різниками групами за капіталом. Такі банки, відповідно до запропонованої автором методики, проводять ефективну політику управління банківськими послугами та використовують у своїй діяльності логістичний підхід до управління.

Однак використання такої методики для проведення комплексної оцінки логістизації процесів банківського обслуговування та виявлення можливих недоліків в управлінні банківськими послугами потребує доповнення, оскільки оцінка логістизації банківського обслуговування потребує врахування також нефінансових показників, що визначає напрямки подальших наукових досліджень.

Таблиця 4

Результати кластерного аналізу банків

Номер кластера	Кількість банків	Середні значення фінансових показників кластерів			
		Коефіцієнт достатності капіталу	Рентабельність активів	Рентабельність капіталу	Показник миттєвої ліквідності
Результати кластерного аналізу за звітними даними НБУ за 2011 р.					
1	26	0,365586 €	0,000528462 →	0,001 →	1,34718 €
2	7	0,776099 €	0,00364714 →	0,00516 →	0,801824 €
3	27	0,269345 €	-0,00402815 ↓	-0,00843111 ↓	0,460319 €
4	4	0,1166 €	-0,15236 ↓	-1,60436 ↓	0,663528 €
5	4	0,112485 €	-0,05775 ↓	-0,576185 ↓	0,494698 €
6	43	0,125069 €	0,00476233 →	0,038544 →	0,465692 €
7	41	0,139168 €	0,00449122 →	0,0324115 →	0,872355 €
8	14	0,0995986 €	-0,0129729 ↓	-0,167176 ↓	1,31883 €
9	3	-0,16127 €	-0,67039 ↓	-11,8901 ↓	0,238933 €
10	6	0,475958 €	0,00747333 →	0,0193733 →	3,72537 €
Оптимальні значення		[0,12; 0,2]	≥ 0,01	≥ 0,05	[0,2; 1]
Результати кластерного аналізу за звітними даними НБУ за 2012 р.					
1	1	-0,46939 €	-0,41174 ↓	1,62829 ↑	0,03128 €
2	3	0,624517 €	-0,0154367 ↓	-0,02986 ↓	31,2109 €
3	19	0,642936 €	0,00727947 →	0,0112495 →	1,38671 €
4	3	0,313673 €	-0,174343 ↓	-1,12295 ↓	1,34998 €
5	25	0,183881 €	0,0193212 ↑	0,119136 ↑	0,989493 €
6	3	1,85729 €	0,00106667 →	0,00113667 →	0,392653 €
7	5	0,199644 €	0,064704 ↑	0,37385 ↑	0,47452 €
8	71	0,135539 €	0,00167718 →	0,015229 →	0,773297 €
9	38	0,319989 €	0,00291579 →	0,00924816 →	1,32545 €
10	7	0,172414 €	-0,0321786 ↓	-0,221807 ↓	0,679713 €
Оптимальні значення		[0,12; 0,2]	≥ 0,01	≥ 0,05	[0,2; 1]
Результати кластерного аналізу за звітними даними НБУ за 2013 р.					
1	6	0,187962 €	-0,0347467 ↓	-0,238223 ↓	0,534972 €
2	4	0,262875 €	0,0527725 ↑	0,259288 ↑	0,484422 €
3	16	0,802257 €	0,014175 ↑	0,0203294 →	13,4815 €
4	79	0,121359 €	0,00168582 →	0,0153196 →	0,819346 €
5	3	1,92773 €	0,0827633 ↑	0,0984667 ↑	0,244377 €
6	2	0,113085 €	-0,582335 ↓	-7,12676 ↓	1,50095 €
7	1	0,97945 €	0,09728 ↑	0,09933 ↑	1002,7 €
8	14	0,434936 €	0,000748571 →	0,00193929 →	1,07744 €
9	20	0,167553 €	0,0132795 ↑	0,0885105 ↑	0,892332 €
10	33	0,260249 €	0,0024397 →	0,0104191 →	0,763988 €
Оптимальні значення		[0,12; 0,2]	≥ 0,01	≥ 0,05	[0,2; 1]

Джерело: розроблено автором за даними [3; 4; 14; 15; 16]

Таблиця 5

Банки з найкращими фінансовими показниками оцінки процесів логістизації банківського обслуговування

Назва банку	Номер кластера банків з найкращими фінансовими показниками			Група капіталу
	2011 рік	2012 рік	2013 рік	
СБЕРБАНК РОСІЇ	6	5	9	I
ВТБ БАНК	6	5	9	
КРЕДІ АГРКОЛЬ БАНК	6	5	9	II
ІНГ БАНК УКРАЇНА	6	7	9	
ФІДО БАНК	6	7	9	III
СІТІ БАНК	6	7	2	
УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ БАНК	7	5	9	
«КЛІРИНГОВИЙ ДІМ»	7	5	9	
ТАСКОМБАНК	7	5	9	IV
ПРОКРЕДИТ БАНК	6	5	9	
ПОЛТАВА-БАНК	6	5	9	
ІНВЕСТ БАНК	7	5	9	
Усього банків	12			

Джерело: розроблено автором

Висновки та подальші дослідження. Запропонований автором підхід до оцінки логістизації банківського обслуговування на підставі фінансових показників враховує переваги рейтингових методик оцінки банківської діяльності та особливості застосування логістичного підходу до управління. Використання запропонованого автором підходу дало змогу визначити групу банків, що найбільш ефективно здійснюють банківське обслуговування на вітчизняному ринку банківських послуг. Детальний аналіз особливостей банківського обслуговування визначених банківських установ дозволить, в процесі подальших досліджень, виявити основні недоліки в управлінні банківськими послугами та можливості комплексної логістизації процесу банківського обслуговування, що забезпечить споживачів банківських послуг належним рівнем банківського обслуговування та зміцнить фінансовий та реальний сектори економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Внукова Н. М. Удосконалення організації факторингу у банку за логістичним підходом / Н. М. Внукова, Н. С. Опешко, С. О. Колодізева // *Фінанси України*. – 2012. – № 5. – С. 68-77.
2. Банківський менеджмент : навч. посіб. / О. А. Кириченко, І. В. Геленко, С. Л. Рогольта. – К. : Основи, 2006. – 311 с.
3. Банківські операції : підручник / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; за ред. д.е.н., проф. А. М. Мороза. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 476 с.
4. Аналіз банківської діяльності : підручник / А. М. Герасимович, М. Д. Алексеєнко, І. М. Парасій-Вергуненко та ін. ; За ред. А. М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2004. – 599 с.
5. Ширинська Е.Б. Операции коммерческих банков. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 628 с.
6. Турило А. М. Рейтингова система оцінки фінансового стану комерційного банку [Електронний ресурс] / А. М. Турило, І. С. Вчєрашня. – Режим доступу : http://knu.edu.ua/Files/V_28_2011/80.pdf.
7. Фалюта А. В. Удосконалення рейтингового оцінювання банків / А. В. Фалюта // *Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2012 р.) / ДВНЗ «УАБС НБУ»*. – Суми, 2012. – Т. 1. – С. 102-104.
8. Домбровський В. С. Розробка автоматизованої моделі рейтингової оцінки банківських установ [Електронний ресурс] / В. С. Домбровський, Д. М. Григор'єв. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
9. Нестеренко Л. О. Удосконалення моделей рейтингового оцінювання діяльності банків [Текст] / Л. О. Нестеренко // *Фінансовий і банківський менеджмент : досвід та проблеми : збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених (20-21 листопада 2013 року) / Донецький національний університет*. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 235-236.
10. Самородов Б. В. Результати визначення рейтингів банків з використанням модифікованого аксонометричного методу / Б. В. Самородов // *Фінанси, облік і аудит*. – 2012 – № 19. – С. 161-169.
11. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS від 08.05.2002 № 171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/>.
12. Мещеряков А. А. Рейтингова оцінка комерційного банку [Електронний ресурс] / А. А. Мещеряков, Г. О. Ткач. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/>.
13. Мандзюк Г. В. Методи виявлення проблемних та кризових явищ в діяльності комерційних банків [Електронний ресурс] / Г. В. Мандзюк. – Режим доступу : <http://dSPACE.uabs.edu.ua/bitstream/>.
14. Офіційний сайт IBI-Rating [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibi.com.ua/>.
15. Официальный сайт «РА «Эксперт-Рейтинг» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.expert-rating.com/issledovaniya>.
16. Чмутова І. М. Аналіз банківської діяльності : навч. посіб. / І. М. Чмутова, Ю. С. Тисячна. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 308 с.

УДК 336.226.212

Корнієнко С.М.

аспірант

*Академії фінансового управління Міністерства фінансів України,
головний економіст-фінансист відділу оподаткування доходів і майна
Департаменту податкової, митної політики та методології бухгалтерського обліку
Міністерства фінансів України*

ОПОДАТКУВАННЯ МАЙНА У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню форм майнового оподаткування у міжнародній практиці оподаткування. Розкрито структуру податків на майно за видами податків на об'єкти та податків на зміну майнового стану. Сформульовано перспективи щодо подальшого удосконалення податків на рухоме/нерухоме майно шляхом активного використання їх перерозподільної функції з метою підвищення соціальної справедливості.

Ключові слова: оподаткування майна, податки на об'єкти майна, податки на зміну майнового стану, податки на багатство, податок на приріст капітальної вартості майна.

Корниенко С.Н. НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ ИМУЩЕСТВА В МИРЕ И В УКРАИНЕ

Статья посвящена исследованию форм имущественного налогообложения в международной практике налогообложения. Раскрыта структура налогов на имущество по видам налогов на объекты и налогов на изменение имущественного состояния. Сформулированы перспективы по дальнейшему совершенствованию налогов на движимое/недвижимое имущество путем активного использования перераспределяющей функции с целью повышения социальной справедливости.

Ключевые слова: налогообложение имущества, налоги на объекты имущества, налоги на изменение имущественного состояния, налоги на богатство, налог на прирост капитальной стоимости имущества.

Korniyenko S.N. PROPERTY TAXES IN THE WORLD AND IN UKRAINE

The article about the forms of property taxation in the international tax practices. Opened structure of property taxes by taxes on objects and taxes to replace property. Formulated prospects for further improvement taxes on movable/immovable property by active use of their distributive function in the goal to promote social justice.

Keywords: taxation of property, taxes on objects of property, to replace property, wealth tax, capital gains tax value.

Постановка проблеми. Дефіцит фінансових ресурсів, а також застереження щодо оздоровлення державних фінансів за рахунок середнього класу змусили низку країн ЄС вдатися до заходів, спрямованих на збільшення податкового навантаження на доходи великих корпорацій і заможних громадян з одночасним його зменшенням на групи населення з незначними доходами. З цією метою вносяться зміни в оподаткування не лише прибутку компаній, а й доходів фізичних осіб, що виступають у формі капіталу (депозити, акції, корпоративні/авторські права) та у формі майна (власного/комерційного).

Існуючий механізм майнового оподаткування в Україні не в повній мірі відповідає тим завданням, які на нього покладаються, і переслідує переважно фіскальні цілі. Вони досягаються шляхом вилучення частини доходів платників та їх акумуляції у руках держави для використання як джерела збалансування доходів і видатків зведеного бюджету. Тому необхідно задіяти здатність майнових податків бути інструментом в процесі розподілу і перерозподілу вилучених у платників коштів, який завершується визначенням порядку та напрямків їх витрачання згідно з видатковою частиною бюджету держави. Це зумовлює значні вимоги до вдосконалення механізму оподаткування майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходи щодо удосконалення системи оподаткування майна розглядали як сучасні зарубіжні економісти Zajazi K., Almy R., Beesley S., Bland R.L., McCluskey W., Müller A., Youngman J.M., Malme J.H., Joseph K., так і українські науковці Соколовська А.М., Педь І.В., Лисенко Ю.М., Шуліченко Т.В., Хорошаєв Є.С., Токар В.В., які запропонували дієві механізми оподаткування нерухомості, у тому числі для цілей майнового оподаткування. Проблема формування та введення податку на нерухоме майно в Україні присвятили свої

праці такі вчені-економісти, як Вишневський В.П., Блонська В.І., Чекіна В.Д., Бобох Н.М., Лютий І.О.

З точки зору процесів регулювання економічних процесів через механізми оподаткування, майнові податки мають цілу низку позитивних характеристик, до яких відносяться: можливість стимулювання розвитку виробництва, збільшення доходів місцевих бюджетів, складність мінімізації об'єкта оподаткування, дотримання принципу соціальної справедливості, ініціювання інвестиційних процесів і створення сприятливих умов раціонального використання землі та її поліпшень.

Податки на нерухоме майно в переважній більшості країн є, як правило, місцевими або регіональними податками, але розподіляються між бюджетами усіх рівнів. Ці податки запроваджуються місцевими юрисдикціями для того, щоб мати кошти для оплати послуг, які ними надаються. І хоча спочатку в умовах налагодження оптимального механізму їх адміністрування надходження можуть не відігравати важливої ролі у наповненні місцевих бюджетів, проте вимагатимуть витрат часу та коштів держави, пов'язаних з такою оптимізацією.

В усіх випадках місцеві юрисдикції планують ставку податку виходячи з передбачуваних бюджетних витрат і величини наявної бази оподаткування [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідність зменшення рівня податків, які чинять тиск на зростання доходів і прибутків, заробітної плати, обсягів виробництва, інвестицій, зайнятості населення. Для досягнення цього необхідно змінити пріоритети держави від неефективного контролю над доходами до оподаткування власності (нерухомості, транспортних засобів тощо), наявності якої свідчить про соціальний статус та успішність господарської діяльності.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є розширення науково-методичних положень і розробка практичних рекомендацій для раціоналізації механізму майнового оподаткування в Україні. Для реалізації мети цієї статті були поставлені наступні задачі:

- 1) розкрити роль та місце майнових податків в системі оподаткування фізичних осіб;
- 2) порівняти системи оподаткування майна в Україні та в міжнародній практиці;
- 3) сформулювати висновки і перспективи подальшого удосконалення системи оподаткування майна в Україні.

Об'єктом дослідження є процес функціонування механізму майнового оподаткування в розвинутих економіках країн та в Україні.

Предметом дослідження є система економічних відносин, що виникають в процесі удосконалення діючого механізму майнового оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Майнові податки сплачують власники майна, тому в фінансовій літературі їх називають також податками на власність. Ці податкові платежі сплачуються з майна або землі, що є власністю фізичних та юридичних осіб або використовується ними у господарській (комерційній) діяльності.

Аналіз зарубіжної науково-практичної літератури з питання оподаткування майна показав, що у загальній формі можна виокремити два методичних підходи до оподаткування майна. Перший підхід характеризується як податок об'єктний, коли базою майнових податків є виключно майно як об'єкт оподаткування (рухоме чи нерухоме), незалежно від того, чи є воно джерелом додаткового доходу чи ні. Разом з тим світовий досвід свідчить, що податки на нерухоме майно (земля, будівлі, споруди), податки на рухоме майно (транспортні засоби, обладнання і устаткування) є найбільш поширеними і становлять значне джерело фінансових ресурсів юрисдикцій (муніципалітетів). Такий об'єктний підхід є досить спрощеним і не відображає економічну наповненість майна як джерела потенційно-можливих доходів власника від володіння чи розпорядження таким майном. Однак у площині вітчизняних наукових досліджень, присвячених проблематиці оподаткування майна, такий підхід є основоположним.

Другий підхід характеризується як податок суб'єктно-правовий, майнові податки у широкому розумінні включають усю сукупність податків, пов'язаних з майном або правами власності суб'єкта податку на нього, що включає усю тріаду прав (володіння, користування та розпорядження). З точки зору надходжень до бюджетів такий підхід є більш повним і економічно ефективним.

Крім того, переважна більшість прибічників другого підходу до складу оподаткованого майна відносить таку категорію, як коштовне майно, тобто виділяють елемент так званого багатства [3].

Однак це є спірним питанням, оскільки одні зарубіжні науковці вважають, що податок на багатство як такий є окремим самостійним структурним видом податку у загальній системі майнового оподаткування, а інші – мають протилежні підходи, згідно з якими, податків на багатство як таких вза-

галі не існує, оскільки багатство, яке по суті складається з майна, не дозволяє виокремити податки на розкіш у самостійну фіскальну категорію. В даному ж науковому дослідженні, в умовах пропозицій щодо цілісного оподаткування майна як основного вираження багатства, ми більш схильні включати податок на розкіш до складу майнових податків в якості окремого податкового інструменту оподаткування майна для цілей вилучення частини доходів заможних громадян та їх акумуляції в бюджеті [3].

За економічною сутністю та основоположними ознаками форми оподаткування майна у міжнародних економіках представлені таким чином (рис. 1). Перша група – податки на об'єкти майна, до яких відносяться податки на нерухоме, рухоме майно та податки на багатство. Друга група – податки на зміну майнового стану, а саме, податок на приріст капітальної вартості, податок на дохід від реалізації майна, спадщини/дарування. Проаналізуємо в контексті даної класифікації чинні податки на майно в економічно розвинутих країнах та в Україні.

На сучасному етапі податки на об'єкти майна в Україні представлені збором за першу реєстрацію транспортного засобу, платою за землю, податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. До складу податків на зміну майнового стану входять податок на доходи, отримані фізичними особами від реалізації рухомого/нерухомого майна, його спадкування/дарування.

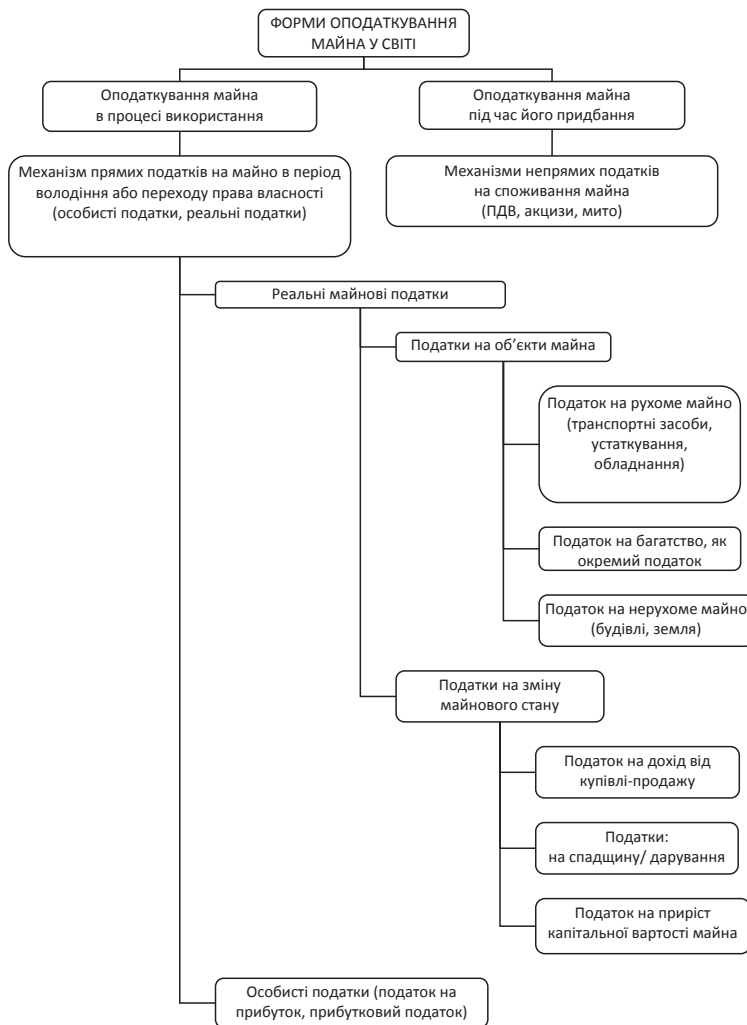

Рис. 1. Форми оподаткування майна у світі

Водночас такі поширені у світі обов'язкові платежі, як податок на приріст капіталу, податок на майно юридичних осіб чи податок на предмети розкоші, не знайшли відображення у національному законодавстві [7].

Одним з дискусійних питань з приводу оподаткування майна в світовій економічній літературі є питання структури податків на нерухоме майно.

У ряді країн діє єдиний майновий податок. Такими країнами є, наприклад, США, Канада, Нідерланди і Швеція. У Великобританії раніше діяв єдиний майновий податок, але на даний час існує два податки. Один – це податок на майно організацій, що розраховується за щорічною вартістю або орендною платою за таке майно. Інший податок є податком на житлові приміщення, який має 8 різних ставок залежно від капітальної вартості. У Данії діють три податки на нерухоме майно: земельний податок на всі види власності, податок на вартість нерухомості, що використовується в комерційних, промислових або адміністративних цілях, податок на вартість майна, яким обкладається житло, що є місцем мешкання власника, а також літні будинки.

У Німеччині і Франції також діють декілька податків на нерухоме майно. Таким чином, є країни, де існують два або три податки на нерухоме майно, проте більш поширеним є єдиний майновий податок.

Базою оподаткування для податків на нерухоме майно в західних країнах є ринкова вартість майна. Вона також часто відображає платоспроможність платника податків, і використання ринкової вартості в якості податкової бази спонукає платника податків ефективніше розпоряджатися своєю власністю. Періодична переоцінка (кожні 3-5 років) є невід'ємною складовою системи використання ринкової вартості [2].

Витрати на оцінку за ринковою вартістю можуть бути знижені в результаті впровадження комп'ютеризованих систем оцінки. Таку можливість використовують в Україні суб'єкти оціночної діяльності для цілей визначення доходу фізичних осіб від реалізації транспортних засобів, нерухомого майна, що підлягає оподаткуванню за ставками 0%, 5% [4].

Перша група (реальні майнові податки) представляє собою податки безпосередньо на матеріальні об'єкти майна рухомого чи нерухомого, а також предмети розкоші.

Так, податки на рухоме майно включають рухомі речі: витвори мистецтва, автомобілі, літаки, водні судна, гроші, цінні папери, майнові права тощо. При цьому у світовій фіскальній практиці податки на рухоме майно здебільшого представлені оподаткуванням транспортних засобів (вантажні і легкові автомобілі, мотоцикли, моторні човни, літаки тощо), а також устаткування та обладнання для цілей отримання прибутку.

Зокрема, податок з власників транспортних засобів є змішаним податком, оскільки сплачується фізичними і юридичними особами. Ставка податку диференціюється залежно від потужності двигуна та його робочого об'єму [3].

В Україні цей податок, згідно з розділом VII Податкового кодексу України, представлений у формі збору за першу реєстрацію транспортного засобу. Платниками збору є юридичні та фізичні особи, які здійснюють першу реєстрацію в Україні транспортних засобів, що відповідно до статті 232 цього Кодексу є об'єктами оподаткування, а саме: колісні транспортні засоби, судна, зареєстровані у Державному судновому реєстрі України або у Судновій книзі України; літаки і вертольоти, зареєстровані у Державному реєстрі ци-

вільних повітряних суден України або у Реєстрі державних повітряних суден України.

Щодо колісних транспортних засобів, то сьогодні, згідно з пунктом 173.1 Податкового кодексу, оподаткування за ставкою 5% доходу фізичної особи від продажу (обміну) більш як одного легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда протягом року визначається виходячи з ціни, зазначеної у договорі купівлі-продажу (міни), але не нижче середньоринкової вартості відповідного транспортного засобу або не нижче його оціночної вартості, визначеної згідно з законом (за вибором платника податку) [4].

При цьому середньоринкова вартість таких транспортних засобів визначається щокварталу Мінекономрозвитку згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 10.04.2013 № 403 «Про затвердження Порядку визначення середньоринкової вартості легкових автомобілів, мотоциклів, мопедів» для кожної марки, моделі таких транспортних засобів з урахуванням року випуску та пробігу, на підставі аналізу фактичних цін продажу відповідних транспортних засобів, і оприлюднюється на офіційному веб-сайті Мінекономрозвитку в режимі вільного доступу до 10 числа місяця, наступного за звітним кварталом [8].

Виходячи з цього та з метою розв'язання однієї з основних проблем сьогодення, що полягає у зменшенні майнового розшарування, а отже і послаблення соціальної напруженості, пропонуємо більш активне використання перерозподільної функції шляхом запровадження додаткового збору за першу реєстрацію потужних легкових автомобілів та мотоциклів (з об'ємом двигуна понад 3400 см³ та 800 см³ відповідно), суден (з двигуном/двигунами понад 75 кВт), а також літаків і вертольотів, – за пропорційними ставками.

База збору для колісних засобів визначатиметься на підставі наявної середньоринкової вартості засобу на сайті Мінекономрозвитку, а у разі її відсутності, а також для суден, літаків, вертольотів – на підставі оціночної вартості, визначеної згідно із законом. При цьому сума збору за пропорційними ставками повинна становити не менше ніж мінімальна фіксована мінімальна сума податку, яка визначатиметься виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року помноженого на ставку збору (табл. 1).

Сума нарахованого збору за першу реєстрацію, розрахована від оціночної вартості об'єкта оподаткування, зменшується на суму коштів, сплачену суб'єкту оціночної діяльності у зв'язку з проведенням оцінки вартості об'єкта оподаткування та зараховуються до бюджету за податковою адресою платника податку.

Оцінюючи ідею підвищення податкового навантаження на заможних громадян, слід зазначити, що вона відповідає як програмному завданню Уряду України в частині підготовки «Кодексу економічного зростання» (новій редакції Податкового кодексу України), так і тенденціям розвитку європейського оподаткування в посткризових умовах, особливо у країнах, котрі зазнають фінансових труднощів.

На практиці податок на багатство (розкіш) може бути представлений у одній з форм:

- 1) як окремих податок на сумарну вартість активів, що перебувають у власності платника податку;
- 2) у складі деяких податків і зборів (податок на нерухоме/рухоме майно, акцизний податок, державне мито, збір за першу реєстрацію потужного/коштовного транспортного засобу тощо) з визначенням диференційованих елементів податку на окремі об'єкти власності.

Таблиця 1

Збір за першу реєстрацію потужних транспортних засобів в Україні

Об'єкт оподаткування	Діюча система		Пропозиція																							
	Діючі ставки збору за першу реєстрацію транспортного засобу, стаття 234 Податкового кодексу України		Ставка збору за першу реєстрацію потужних транспортних засобів за пропорційними ставками	Мінімальна фіксована сума збору	Коефіцієнт до ставки податку																					
легкові автомобілі з об'ємом циліндрів двигуна понад 3400 куб. сантиметрів (крім тих, що використовувалися понад 7 років)	Стаття 234 Кодексу Об'єм циліндрів двигуна, см ³ Ставка збору, гривень за 100 см ³ об'єму циліндрів двигуна <table border="1"> <thead> <tr> <th colspan="2">Об'єм циліндрів двигуна, см³</th> <th>Ставка збору, гривень за 100 см³ об'єму циліндрів двигуна</th> </tr> <tr> <th>від</th> <th>до (включно)</th> <th></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>501</td> <td>3500</td> <td>31,82</td> </tr> <tr> <td>3501</td> <td>4500</td> <td>50,9</td> </tr> <tr> <td>4501</td> <td>5500</td> <td>57,27</td> </tr> <tr> <td>5501</td> <td>6500</td> <td>69,9</td> </tr> <tr> <td colspan="2">Понад 6500</td> <td>76,35</td> </tr> </tbody> </table> Приклад: для нового «Лексуса», модель GS350 з двигуном 3456 см ³ , 2014 р.в., пробіг 0 км., сума збору: 3456 см ³ * 31,82 грн. : 100 см ³ = 1100 грн.		Об'єм циліндрів двигуна, см ³		Ставка збору, гривень за 100 см ³ об'єму циліндрів двигуна	від	до (включно)		501	3500	31,82	3501	4500	50,9	4501	5500	57,27	5501	6500	69,9	Понад 6500		76,35	1% від середньоринкової вартості або не нижче його оціночної вартості, зменшеної на суму коштів, сплачену суб'єкту оціночної діяльності Приклад: для нового «Лексуса», модель GS350 з двигуном 3456 см ³ , 2014 р.в., пробіг 0 км. – середньоринкова вартість на сайті 569 615 грн., максимальна сума податку: 569 615 грн. * 1% = 5 696 грн. , у разі відсутності даних на сайті Мінекономрозвитку, – мінус вартість послуг оцінки для легкових авто (від 400 грн.) ¹ = 5296 грн.	10% розміру мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна Приклад: для нового «Лексуса», модель GS350 з двигуном 3456 см ³ , 2014 р.в., пробіг 0 км, мінімальна сума податку: 3456 см ³ * 1218 грн. * 10% : 100 см ³ = 4209 грн.	для нових транспортних засобів та транспортних засобів, які використовувалися до 3 років, за кордоном – з коефіцієнтом 1,5; в Україні – 1,0 для транспортних засобів, які використовувалися від 3 до 5 років, за кордоном – з коефіцієнтом 2; в Україні – 1,5 для транспортних засобів, які використовувалися від 5 до 7 років, за кордоном – з коефіцієнтом 2,5; в Україні – 2,0
Об'єм циліндрів двигуна, см ³		Ставка збору, гривень за 100 см ³ об'єму циліндрів двигуна																								
від	до (включно)																									
501	3500	31,82																								
3501	4500	50,9																								
4501	5500	57,27																								
5501	6500	69,9																								
Понад 6500		76,35																								
мотоцикли з об'ємом циліндрів двигуна понад 800 см ³ (крім тих, що використовувалися понад 7 років)	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Об'єм циліндрів двигуна, см³</th> <th>Ставка збору, гривень за 100 см³ об'єму циліндрів двигуна</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Понад 800</td> <td>12,73</td> </tr> </tbody> </table> Приклад: для нового Yamaha TDM900 з двигуном 897 см ³ , 2013 р.в., пробіг 0 км., сума збору: 897 см ³ * 12,73 грн. : 100 см ³ = 114 грн.		Об'єм циліндрів двигуна, см ³	Ставка збору, гривень за 100 см ³ об'єму циліндрів двигуна	Понад 800	12,73	1% від середньоринкової вартості або не нижче його оціночної вартості, зменшеної на суму коштів, сплачену суб'єкту оціночної діяльності Приклад: для нового Yamaha TDM900 з двигуном 897 см ³ , 2013 р.в., пробіг 0 км, середньоринкова вартість на сайті 135 656,70 грн., максимальна сума податку: 135 656,70 грн. * 1% = 1356,6 грн.	10% розміру мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року за 100 куб. сантиметрів об'єму циліндрів двигуна Приклад: для нового Yamaha TDM900 з двигуном 897 см ³ , 2013 р.в., пробіг 0 км, мінімальна сума податку: 897 см ³ * 1218 грн. * 10% : 100 см ³ = 1092,5 грн.	Аналогічно, як для автомобілів																	
Об'єм циліндрів двигуна, см ³	Ставка збору, гривень за 100 см ³ об'єму циліндрів двигуна																									
Понад 800	12,73																									
судна (яхти та інші плаваючі засоби для дозвілля або спорту, зазначені у товарній позиції 8903 згідно з УКТ ЗЕД), зареєстровані у Державному судновому реєстрі України або у Судновій книзі України, оснащені стаціонарним або підвісним двигуном (двигунами) потужністю понад 75 кВт (105 к.с.) (крім тих, що використовувалися понад 20 років);	Стаття 234 Кодексу Ставки збору для суден, оснащених двигуном <table border="1"> <thead> <tr> <th>Потужність двигуна, кВт</th> <th>Ставка збору, гривень за 1 кВт потужності двигуна</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>до 55 (включно)</td> <td>3,17</td> </tr> <tr> <td>понад 55</td> <td>3,82</td> </tr> </tbody> </table> Приклад: новий Моторний катер RUSH 14 XR з двигуном 200 к.с. (142 кВт), 2012 р.в., кількість мотогодин – 0, ціна продажу 24 тис. дол. США, або 288 тис. грн. (за курсом 12,0 грн./дол.), сума збору: 142 кВт * 3,82 грн./1кВт = 542 грн.		Потужність двигуна, кВт	Ставка збору, гривень за 1 кВт потужності двигуна	до 55 (включно)	3,17	понад 55	3,82	3% від оціночної вартості транспортного засобу зменшена на суму коштів, сплачену суб'єкту оціночної діяльності Приклад: новий Моторний катер RUSH 14 XR з двигуном 200 к.с., 2012 р.в., кількість мотогодин – 0, ціна продажу 24 тис. дол. США, максимальна сума податку: 24 тис.дол. * 12,0 грн./дол. * 3% = 5760 грн. мінус вартість послуг оцінки для водних засобів (від 5000 грн.) ¹ = 3640 грн.	2% розміру мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року за 1 кВт потужності двигуна (двигунів) Приклад: новий Моторний катер RUSH 14 XR з двигуном 200 к.с. (142 кВт), 2012 р.в., кількість мотогодин – 0, ціна продажу 24 тис. дол. США, або 288 тис.грн. (за курсом 12,0 грн./дол.), мінімальна сума податку: 142 кВт * 1218 грн. * 2% = 3459 грн.	Аналогічно, як для автомобілів															
Потужність двигуна, кВт	Ставка збору, гривень за 1 кВт потужності двигуна																									
до 55 (включно)	3,17																									
понад 55	3,82																									

¹ Тарифи на проведення оціночних робіт ПП «АВЕРТІ», м. Київ, станом на 01.01.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://averti.com.ua/otsenka-predpriyatiya/stoimost-uslug.html>

літаки, зареєстровані у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України або у Реєстрі державних повітряних суден України	Ставки збору за першу реєстрацію для літаків – 1,28 грн. за кожен кілограм максимальної злітної маси Приклад: Літак TECNAM P2002 Sierra, на два місця, з фіксованим шасі, максимальною злітною масою 600 кг, вартістю 65500 Євро, сума збору: 600 кг * 1,28 грн./кг. = 768 грн.	3% від оціночної вартості транспортного засобу зменшена на суму коштів, сплачену суб'єкту оціночної діяльності Приклад: Літак TECNAM P2002 Sierra, на два місця, з фіксованим шасі, максимальною злітною масою 600 кг, вартістю 65500 Євро, максимальна сума податку: 65500 Євро * 16,50 грн./євро * 3% = 32422,5 грн. мінус вартість послуг оцінки для повітряних засобів (від 5000 грн.) ¹ = 27422,5 грн.	3% розміру мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року за кожен кілограм максимальної злітної маси Приклад: Літак TECNAM P2002 Sierra, на два місця, з фіксованим шасі, максимальною злітною масою 600 кг, вартістю 65500 євро, мінімальна сума податку: 600 кг * (1218 грн. * 3% = 21924 грн.	x
вертольоти, зареєстровані у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України або у Реєстрі державних повітряних суден України	Ставка збору за першу реєстрацію для вертольотів 1,28 грн. за кожен кілограм максимальної злітної маси Приклад: вертоліт Robinson R44 Raven II, вартістю 442 тис.дол., максимальною злітною масою 1134 кг., сума збору: 1134 кг. * 1,28 грн./кг. = 1451 грн.	1% від оціночної вартості транспортного засобу зменшена на суму коштів, сплачену суб'єкту оціночної діяльності засобу Приклад: вертоліт Robinson R44 Raven II, вартістю 442 тис. дол., максимальною злітною масою 1134 кг, максимальна сума податку: 442 тис.дол. * 12 грн./дол. * 1% = 53040 грн. мінус вартість послуг оцінки для повітряних засобів (від 5000 грн.) ¹ = 48040 грн.	3% мінімальної заробітної плати на 1 січня звітного року за кожен кілограм максимальної злітної маси Приклад: вертоліт Robinson R44 Raven II, вартістю 442 тис. дол., максимальною злітною масою 1134 кг, мінімальна сума 1134 кг. * 1218 грн. * 3% = 41436,36 грн.	x

Однак запровадження окремого податку на багатство (розкіш) поряд з діючими прямими майновими податками і непрямими (податку на додану вартість, акцизний податок, митні платежі) призведе до подвійного оподаткування об'єктів майна, а отже, не відповідатиме вимогам раціонального оподаткування.

У Франції, Італії, Аргентині, Норвегії, Індії та Швейцарії майно (включаючи акції, живопис, дорогоцінності тощо) оподатковується податком за прогресивною шкалою, коли його сукупна вартість досягає певної суми. Наприклад, у Франції – це 800 тис. євро (мінімальна ставка податку 0,55%, максимальна – 1,8%), у Індії – біля 46 тис. євро (фіксована ставка – 1%), у Норвегії – 93,5 тис. євро. У Нідерландах податком на багатство обкладаються коштовності, що належать фізичним особам, за ставкою 0,8% від їх вартості. Але існує загальна тенденція до зниження цього податку [6].

Сейм Литви запровадив податок на розкіш. Податок стягується лише з дорогої нерухомості. Усі власники нерухомості, вартість якої перевищує 1 млн. літів (\$378 500), будуть сплачувати щорічні внески у розмірі 1% від вартості житла. Податок буде стягуватися не від усієї суми, а від частини, яка перевищує вищезазначену суму. Раніше у сеймі передбачалося також запровадити податок на дорогі автомобілі [6].

В англійській мові термін «податки на нерухоме майно» означає податки на землю, нерухомість, а також деякі інші активи. Так, в половині штатів США податок на активи не включає промислове устаткування. У Західній Європі податки на нерухоме майно відносяться тільки до землі і нерухомості.

Термін «майновий податок» також має на увазі постійний характер податку на землю, нерухомість і інші активи, тобто податок сплачується щорічно. Існують також інші податки, пов'язані із землею і нерухомістю, які сплачуються одноразово під час переходу права власності (гербовий збір, податок за перехід права власності, податок на спадок). Такі податки зазвичай не включаються в поняття «податки на нерухоме майно».

Також оподатковуються службові приміщення (гаражі, підсобні кімнати) за постійними ставками відповідно до кадастрової оцінки житла, в основу якої покладено фактичну (ринкову) вартість за офіційно затвердженою оціночною таблицею. Щороку здійснюється перерахунок цієї вартості відповідно до зміни цін і курсу національних валют. Умови оподаткування будівель і споруд, як правило, диференціюються залежно від матеріалів будови, способів кріплення з землею, розмірів і призначення [2].

Придбання нерухомості сьогодні є рентабельним капіталовкладенням, яке дозволяє власнику надійно зберігати свої заощадження, а також отримувати певний дохід. Це призвело до того, що рівень цін на нерухомість в Україні є необґрунтовано високим, а в окремих випадках, значно вищими від світових аналогів.

З об'єктом оподаткування тісно пов'язана його вартісна оцінка, яка проводиться із застосуванням бази, що може відповідати ринковій (ціна продажу аналогічного об'єкту) або неринковій вартості (вартість заміщення, вартість відтворення, залишкова вартість тощо). Ринкова вартість є домінуючою для цілей податку на майно, оскільки прирівнюється до ціни продажу об'єкта на ринку подібного майна. Не-

рухомість має обмежену заміність і, як наслідок, для нерухомості характерна обмежена еластичність попиту, що робить процедуру оцінки ринкової вартості досить складним процесом, в основі якого можуть лежати порівняльний, витратний, доходний методичні підходи. Зокрема, порівняльний підхід передбачає аналіз цін продажу та пропонування подібного майна з відповідним коригуванням відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки. Сьогодні порівняльний підхід застосовується лише для визначення середньоринкової вартості транспортних засобів при визначенні доходу від їх продажу (обміну) для цілей оподаткування доходів фізичних осіб.

Враховуючи актуальність порівняльного підходу в контексті використання максимального потенціалу оподаткування нерухомості та бюджетно-податкової консолідації, пропонуємо в перспективі здійснити перехід до системи оподаткування об'єктів нерухомого майна на основі ринкової вартості із застосуванням порівняльного методу оцінки замість діючої системи на основі площі. Тим більше що така система оцінки вже використовується оцінювачами для визначення оподаткованого доходу фізичних осіб при відчуження об'єкта нерухомого майна завдяки розробленій Фондом держмайна комп'ютерній програмі. Однак право користування нею є досить дорогим, що створює монополізацію ринку оцінки. Реалізація вартісної моделі податку сприятиме посиленню перерозподільної функції майнового податку і, як наслідок, – збільшенню надходжень в середньостроковій перспективі.

При цьому перехід до системи оподаткування на основі вартості також потребуватиме включення до бази оподаткування комерційної нерухомості, яка приносить прибуток юридичним особам чи підприємницький дохід фізичним особам-підприємцям. Тоді для юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (крім платників єдиного податку) податок на комерційну нерухомість, що використовується для цілей торгівлі, побутових послуг, професійної діяльності, має стати основою для зменшення податку на прибуток (рис. 1). Для фізичних осіб податок може бути основою зменшення тільки для цілей прибуткового податку, якщо власність використовується у комерційних цілях або є джерелом доходу, наприклад, надається в оренду. Це підтверджується досвідом Великобританії, Німеччини, Голландії, Іспанії, Швеції [9].

До складу другої групи реальних майнових податків входять податки на зміну майнового стану (податок на угоди купівлі-продажу, податок на спадщину/дарування, податок на приріст капітальної вартості).

Податки на угоди купівлі-продажу майна стягуються з вартості проданої нерухомості, що фіксується в органах державної податкової служби за її повною ринковою вартістю. Кращою інформацією про ринкову вартість є фактична ціна реалізації майна. У деяких країнах ситуація склалася настільки вдало, що ціни по операціях, що вказуються платниками податків, у 95% випадків відповідають фактичній ринковій вартості. Така ситуація в США, Канаді, Данії, Швеції і Нідерландах. У цих країнах дані обліку цін операцій використовуються в оцінці майна за ринковою вартістю. Ринкова вартість розраховується з урахуванням ринкових цін на аналогічні об'єкти. Інформація про ціни, що надходить з реєстру операцій, проходить попередній відбір з метою вилучення явно недостовірної інформації. Дані за операціями, що укладаються між взаємозалежними особами (родичами і ін.), також не використовуються в розрахунках [2].

В Україні відповідно до розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб» Податкового кодексу дохід, отриманий платником податку від продажу (обміну) протягом звітного (податкового) року одного з об'єктів рухомого майна у вигляді легкового автомобіля та/або мотоцикла, та/або мопеда, не підлягає оподаткуванню. Дохід від продажу двох та більше об'єктів рухомого майна оподатковується за ставкою 5%. Дохід, отриманий платником податку від продажу (обміну) не частіше одного разу протягом звітного податкового року квартири, будинку, земельної ділянки у межах безоплатної передачі, за умови його перебування у власності платника податку понад три роки, не оподатковується. Дохід, отриманий платником податку від продажу протягом звітного податкового року більш як одного з вищезазначених об'єктів нерухомості, або від продажу іншого об'єкта нерухомості (земля, гараж, склад, незавершене будівництво тощо), підлягає оподаткуванню за ставкою 5% [4].

Податки на спадщину і дарування по суті об'єднують оподаткування двох типів відносин – спадкування і дарування, хоча в їх основі лежить одна правова форма – зміна прав власності. У процесі спадкування відбувається передача майна або прав на нього після смерті власника іншій особі – спадкоємцю, як правило, члену сім'ї спадкодавця. В основі процесу дарування лежить безоплатна передача на добровільних засадах майна від однієї особи у власність іншої. Слід зазначити, що критерієм об'єднання цих двох різних по суті та за механізмами операцій виступає ряд специфічних спільних ознак – безоплатність, добровільність передачі як майна, так і прав власності на нього [3].

В більшості країн світу цей податок є прогресивним. Так, ставки податків на спадщину і дарування в усіх країнах будуються за складною прогресією, в основі якої лежить зменшення вартості спадщини на розмір неоподаткованого мінімуму, що залежить від ступеня спорідненості із спадкоємцем. Наприклад, у деяких розвинутих країнах застосовуються такі ставки: США – від 18 до 50%, Німеччина – від 2 до 50%, Італія – від 3 до 27%, Іспанія – від 7,65 до 34%, Великобританія – єдина ставка 40% за мінусом неоподаткованого мінімуму [1].

В Україні в основі оподаткування спадщини/дарування лежить пропорційна ставка 5%, яка застосовується до вартості майна, що успадковується членами сім'ї другого ступеня споріднення із спадкодавцем. Нульова ставка по сплаті податку з обов'язковим проведенням грошової оцінки суб'єктами оціночної діяльності для оформлення спадщини розповсюджується тільки на перший ступінь споріднення (чоловік, дружина, батьки та їх діти). Спадщина на користь нерезидентів від резидентів і навпаки, оподатковується за ставкою 15% незалежно від ступеня споріднення [4].

При цьому обов'язковість здійснення грошової оцінки успадкованого майна для таких спадкоємців передбачена статтею 7 «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

Сьогодні ситуацію покращено. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оформлення спадщини», прийнятим 29.05.2014 р. Верховною Радою України, внесено зміни до законодавства з питань оцінки та оціночної діяльності, якими скасовується вимога щодо обов'язкового проведення оцінки у випадках визначення розміру податку при спадкуванні спадкоємцями першої та другої черги за законом і за правом представлення, а також при спадкуванні

власності, вартість якої оподатковується за нульовою ставкою.

Ці прийняті зміни дозволяють покращити соціально-економічну ситуацію в країні, а особливо в сільській місцевості, де власники здебільшого мають недорогі будинки, як правило, не приватизовані, так як передаються за спадковим правом та правом представлення. При цьому власники поряд з пенсією отримують невисокий дохід від реалізації надлишку сільськогосподарської продукції, вирощеної для власного споживання. Завдяки прийнятим законодавчим змінам буде знижено тягар по сплаті обов'язкових платежів при оформленні спадщини спадкоємцями не тільки першого, а й другого ступеня споріднення.

Невід'ємним атрибутом податкових систем багатьох розвинених країн є **податок на приріст капіталу**, тобто прибуток отриманий внаслідок збільшення ринкової вартості активів за наслідками їх продажу, що регулюється положеннями законів про податки на доходи і прибуток. Об'єктом оподаткування є приріст вартості майна, тобто різниця між ціною реалізації майна і ціною його придбання, за вираховуванням витрат на утримання об'єкта власності [1].

Основною базою для податку на приріст капітальної вартості нерухомості є ціна покупки або реалізації об'єкту нерухомості. При цьому ринкова вартість може бути ефективним інструментом перевірки такої інформації.

В Італії існує податок на збільшення вартості нерухомого майна. Об'єктом оподаткування є різниця між вартістю нерухомості (будинки, споруди, будівельні майданчики, які знаходяться на території Італії) на початок та кінець періоду. Обчислення проводиться за прогресивною шкалою й починається з моменту передачі власності або придбання її платником податку [2].

У Франції Рада Економічного Аналізу Франції (РЕА) нещодавно запропонувала набір фіскальних заходів, направлених на стимулювання ринку нерухомості та гарантування справедливості стягнення земельного податку у майбутньому. РЕА пропонує поступово скасувати податок на трансфер власності, який на сьогодні складає 5,09% загальної вартості операцій з власністю та лише стримує мобільність житла. Оскільки цей захід призведе до дефіциту доходів, РЕА рекомендує компенсувати ці втрати шляхом реформування податку на землю. У зв'язку з цим РЕА пропонує, щоб базою оподаткування податком на землю на промислову та комерційну нерухомість була чиста ринкова вартість цієї власності у майбутньому, а не теоретична орендна плата, визначена податковими органами, як це здійснюється сьогодні. Це буде гарантувати, що базою оподаткування буде фактична вартість власності [6].

Естонія-Фінляндія. В Естонію перемістили свої активи 16 тис. фінських фірм, які незабаром можуть почати переводити туди свій капітал, щоб уникнути зростаючої у Фінляндії ставки податку на приріст капіталу. Фінляндія збільшила цей податок до 32%. Середній показник у країнах ОЕСР складає 17%. В Естонії прямого податку на приріст капіталу немає взагалі – оподаткування різниці між закупівельною та ринковою цінами регулює закон про податок на доходи фізичних осіб [6].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальшого удосконалення системи оподаткування майна в Україні. Досвід розвинутих країн свідчить, що ефективність та зростання виробництва визначається гнучкою, стабільною, динамічною та опти-

мальною податковою та бюджетною системами, розробленими в кожній країні відповідно до конкретних соціально-економічних особливостей її розвитку.

Отже, для забезпечення економічного зростання необхідно удосконалювати податкову політику. Її фіскальна спрямованість поступово повинна бути замінена на перерозподільну з часом на регулюючу з метою підвищення соціальної справедливості та регулювання надмірного споживання.

Не дивлячись на те, що первинною є фіскальна функція податків, зміст регулюючої функції податків становить використання державою їхньої здатності впливати на поведінку платників з метою її коригування у заданому напрямку. Податки мають бути розподілені між платниками у відповідності до їх економічного становища, тобто в залежності від доходу, споживання, власності, загалом – від рівня добробуту (багатства). В умовах ринкової економіки податки на власність є важливим регулятором економіки і абсолютно стабільним джерелом доходів бюджетів усіх рівнів.

З метою підвищення соціальної справедливості в оподаткуванні та збільшення надходжень до Державного бюджету України можуть використані такі інструменти:

- запровадження додаткового збору за першу реєстрацію потужних транспортних засобів (табл. 1);
- здійснення переходу до системи оподаткування об'єктів нерухомого майна на основі ринкової вартості з включенням комерційної нерухомості до бази оподаткування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Блонська В.І. Майнове оподаткування як елемент податкових систем в економіках добробуту / В.І. Блонська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 122-129.
2. Лютий І.О. Податкова система / Лютий І.О., Демиденко Л.М., Романюк М.В. та ін. : навч. посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 456 с.
3. Педь І. В., Лисенков Ю. М., Мельник О. Я. Класифікація майнових податків у національних податкових системах країн світу / Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»: Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1696>.
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Соколовська А.М., Кошук Т.В. Податкова політика України в контексті тенденцій реформування оподаткування у країнах ЄС // Фінанси України. – 2012. – № 1. – С. 9-115.
6. Світовий моніторинг податкових подій. Джерело: викладено за даними аналітичних оглядів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tax-news.com/>
<http://taxpravo.ru/>
<http://www.taxationinfonews.ru/>
<http://www.rnk.ru/>
<http://euobserver.com/search/text/tax>
http://ec.europa.eu/taxation_customs/index_en.htm
<http://www.rocche-duffay.ru/news/index.shtml#jurisdiction>
<http://www.lawandtax-news.com/>
<http://www.expatbriefing.com/expat-news/1/>.
7. Токар В.В., Хорошаєв Є.С. Оподаткування майна в Україні: зарубіжний досвід та перспективи удосконалення // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 395-407.
8. Транспортні засоби: розрахунок вартості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Vehicles/CalculatePrice>.
9. Шуліченко Т. В. Світовий досвід оподаткування нерухомості / Т. В. Шуліченко // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 38. – С. 191-197.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Випуск 6

Частина 4

Коректура • *О.А. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *Н.М. Ковальчук*

Формат 64x90/8. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 30,92. Замов. № 14/14. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.